BIBLIOTECA ISTORICĂ XVI

NICOLAE STOICESCU

SFATUL DOMNESC ȘI MARII DREGĂTORI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA

SEC. XIV-XVII

Organizarea politică a țărilor române în evul mediu constituie o problemă complexă și importantă a istoriei noastre. Cu toate acestea nu a format încă obiectul unor monografii speciale. Totuși, numeroase au fost discuțiile și controversele asupra apariției dregătorilor și atribuțiilor demnitarilor de stat ades cu rezultate rodnice, parțiale sau mai cuprinzătoare. Lucrări de valoare s-au putut face după ce analiza faptelor s-a axat pe interpretarea materialist-istorică a lor.

Compusă din două părți, care se completează una pe alta, lucrarea constituie prima monografie dedicată sfatului domnesc și marilor dregători ai Moldovei și Țării Românești, care au avut o organizare politică foarte asemănătoare.

Sfatul domnesc a îndeplinit un rol deosebit de însemnat în evul mediu: membrii săi ajutau pe domn la conducerea statului, sfatul domnesc fiind, după domnie, instituția cea mai importantă a țării, veghind în același timp ca domnul să guverneze țara în conformitate cu interesele marii boierimi, care era clasa conducătoare a statului feudal.

SFATUL DOMNESC ŞI MARII DREGĂTORI DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA (SEC. XIV—XVII)

Coperta de: ION MIŢURCĂ

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA"
BIBLIOTECA ISTORICĂ XVI

NICOLAE STOICESCU

SFATUL DOMNESC ŞI MARII DREGĂTORI DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA (SEC. XIV—XVII)

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Bucureşti 1968

PARTEA I-A

Cap. I

INTRODUCERE ŞI ISTORIOGRAFIE

a. Introducere

Organizarea statelor feudale româneşti constituie una din problemele pe cît de importante pe atît de complicate ale istoriei noastre medievale, pentru elucidarea căreia Institutul de istorie „Nicolae Iorga" a prevăzut în planul său de cercetare o serie de teme dedicate instituţiilor celor mai de seamă ale acestor state: domnia, sfatul domnesc, aparatul executiv al statului. Monografia de faţă face parte din această serie.

În această monografie vor fi studiate originea, evoluţia, rolul, componenţa şi atribuţiile sfatului şi divanului domnesc ale Ţării Româneşti şi Moldovei, în secolele XIV—XVII, ca şi rolul, atribuţiile, veniturile şi subalternii apropiaţi ai fiecărui mare dregător, membru al sfatului sau divanului domnesc, în parte.

Lucrarea se compune deci din două părţi : prima, în care se studiază în ansamblu sfatul şi divanul domnesc, şi cea de a doua, în care se cercetează în amănunt fiecare mare dregătorie în parte. Cele două părţi ale lucrării se completează una pe alta şi constituie împreună prima monografie de ansamblu asupra sfatului şi divanului domnesc şi membrilor lor în Ţara Românească şi Moldova în secolele XIV—XVII.

Problemele enunţate au putut fi studiate împreună pentru cele două state feudale româneşti dată fiind asemănarea organizării lor politico-sociale în această epocă, asemănare care se explică prin aceea că organizarea lor răspundea aceloraşi necesităţi, resimţite de populaţia lor de aceeaşi origine. Organizarea politică asemănătoare a Ţării Româneşti şi Moldovei este o dovadă evidentă a legăturilor strînse ce au existat între cele două state medievale româneşti.

Asemănarea dintre dregătoriile celor două state medievale româneşti a fost remarcată chiar de contemporani. Cronicarul Miron Costin afirma, de pildă, că, în afară de ban şi hatman, „celelalte dregătorii (ale Ţării Româneşti şi Moldovei) sînt toate cu aceleaşi numiri şi cu aceleaşi slujbe"[1].

Cît priveşte Transilvania, o altă provincie istorică locuită de români, aci situaţia este puţin diferită, datorită faptului că ea a fost ocupată încă din vremea feudalismului timpuriu de statul feudal maghiar, în cadrul căruia a primit o organizare politică deosebită în parte de a celor două state româneşti ce şi-au păstrat independenţa. Cucerind Transilvania,

---

[1] Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 390.

regalitatea maghiară a fost nevoită să accepte existența unor vechi instituții românești, găsite aci în momentul cuceririi, ca voievodul, cnezatele, jus valachicum etc. Pentru a-și întări stăpînirea în provincia cucerită, statul maghiar a adăugat la acestea o serie de alte instituții care nu se întîlnesc în celelalte state românești, în primul rînd comitatele, precum și o componență în parte diferită a sfatului sau consiliului voievodului, mai apoi al principelui.

Cu privire la termenul limită al acestei lucrări, precizăm că ne-am oprit la sfîrșitul sec. al XVII-lea pentru motivul că, în sec. al XVIII-lea și în primele decenii ale celui următor, divanul domnesc din Țara Românească și Moldova a cunoscut transformări importante, care au dus la modernizarea treptată a statului feudal, transformări care pot și trebuie să fie cercetate într-o lucrare separată.

La baza alcătuirii acestei lucrări stau, în primul rînd, documentele interne ale Țării Românești și Moldovei, mai întîi cele publicate în colecția *Documente privind istoria României* [2], apoi cele editate în diverse alte colecții de documente, ca și cele peste 20 000 de documente din perioada 1626—1700, traduse și transcrise, aflate în depozitul Institutului de istorie „N. Iorga" din București.

În afară de documentele interne publicate sau aflate în transcriere și traducere la Institut, am utilizat toate celelalte surse de informare cunoscute (cronici, legiuiri, inscripții, relații de călătorie etc.), în care găsim știri despre componența și atribuțiile sfatului și divanului domnesc ale celor două state feudale românești. Din această categorie de izvoare, știri deosebit de prețioase cu privire la dregătorii ne oferă *Descrierea Moldovei* a învățatului domn Dimitrie Cantemir, și o „Relație istorică" despre Țara Românească, alcătuită de un misionar catolic în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino.

Posibilitatea de a cerceta acest bogat material documentar, care nu a putut fi folosit decît în mică măsură de istoricii și cercetătorii mai vechi, ne-a permis să lărgim mult baza de informare a lucrării.

Împreună cu lucrarea despre aparatul executiv al statului feudal, apărută în 1968 la Editura Militară, această monografie va contribui, sperăm, la o mai bună cunoaștere a organizării statelor feudale Țara Românească și Moldova.

b. Istoriografia problemei

Dată fiind importanța sa, problema sfatului și divanului domnesc din Țara Românească și Moldova a mai fost cercetată în trecut, fie în ansamblul ei, pentru unele perioade, fie mai ales numai pentru unele mari dregătorii [3].

[2] De un ajutor prețios în cercetarea acestor documente ne-au fost indicii de materii și persoane, întocmiți de un colectiv al Institutului; folosind acești indici, am putut controla datele cînd apar prima oară în documente unii mari dregători, identificarea acestora etc.

[3] *La aceste monografii dedicate cîte unei dregătorii ne vom referi cînd vom vorbi de dregătoriile respective* (vezi partea a II-a).

Preocupări de acest gen sînt semnalate încă de la mijlocul secolului trecut, cînd A. T. Laurian — publicînd importanta *Relaţie istorică* de care am amintit mai sus — promitea un „articlu" despre dregătoriile Ţării Româneşti şi originea lor bizantină, precum şi despre „modificaţiunile" suferite pînă la Regulamentul Organic [4]. Promisiunea sa nu a putut fi însă îndeplinită, datorită slabelor posibilităţi de informare din acea vreme.

Primele studii cunoscute despre sfatul domnesc au apărut ceva mai tîrziu, în 1882, an în care s-au publicat două asemenea lucrări. În prima, intitulată : *Vechile instituţiuni ale României* (*1327—1866*), folosind informaţii tîrzii, date de Dimitrie Cantemir, Mihai Cantacuzino şi Dionisie Fotino, Ioan Brezoianu s-a ocupat şi de problema „consiliului administrativ" (cum numeşte el sfatul domnesc) şi a „oficiilor" (dregătoriilor), pe care le-a prezentat într-un mod destul de ciudat, pe secole, fără să le urmărească în evoluţia lor : pentru sec. al XIV-lea : banul, vornicul, logofătul, vistierul, spătarul, postelnicul [5]; la sec. al XV-lea a adăugat pe : paharnic, stolnic, armaş, comis, portar, pitar şi şetrar [6] etc. Pe lîngă faptul că împărţirea aceasta e greşită, ca şi datele apariţiei fiecărui dregător în parte, I. Brezoianu dă o explicaţie eronată originii acestor dregătorii, din care unele ar fi fost împrumutate, după părerea sa, „de la Banatul Olteniei" sau de la ţaratul româno-bulgar [7].

În acelaşi an, 1882, dregătoriile moldovene din prima jumătate a sec. al XV-lea au constituit obiectul cercetării ceva mai competente a lui E. Picot şi G. Bengescu, într-o monografie dedicată lui Alexandru cel Bun. În această lucrare, ei indică dregătoriile ţărilor vecine, de la care presupuneau că statul feudal moldovean le-a împrumutat, şi apoi pe cele moldovene, arătînd pe scurt atribuţiile lor şi înşirînd boierii care le-au ocupat pînă la mijlocul sec. al XV-lea [8].

Peste trei ani, la 1885, într-o lucrare de proporţii mai mari, dar slab informată, despre instituţiile şi legile României, în capitolul dedicat boierilor, Nicolae Blaramberg s-a ocupat şi el de dregătoriile din Ţara Românească şi Moldova [9], reproducînd din izvoare narative tîrzii, *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir şi din opera lui Bauer, paragrafele despre dregătorii celor două ţări în sec. al XVIII-lea şi împărţirea lor în clase. Faţă de studiul lui E. Picot şi G. Bengesco, pe care nu l-a cunoscut, lucrarea lui N. Blaramberg reprezintă chiar un pas înapoi, autorul admiţînd fără rezerve afirmaţia lui Dimitrie Cantemir, potrivit căreia Alexandru cel Bun a înfiinţat dregătoriile moldovene „după sfatul împăratului bizantin

[4] *Mag. istoric pentru Dacia*, V, p. 71.

[5] I. Brezoianu, *op. cit.*, p. 3—9.

[6] *Ibidem*, p. 40—42. Pentru sec. al XVI-lea vezi p. 59—62, iar pentru sec. al XVII-lea, p. 85—86.

[7] *Ibidem*, p. 4.

[8] E. Picot şi G. Bengesco, *Alexandre le Bon*, Viena, 1882, p. 64—95, cap. III, intitulat : *Organisation administrative. La hiérarchie moldave. Comparaison entre la hiérarchie moldave et les hiérarchie byzantine, bulgare, hongroise, polonaise* etc.

[9] N. Blaramberg, *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie*, Buc. 1885, p. 233—260.

Ioan Paleologul" — afirmaţie neîntemeiată, combătută de autorii precedenţi — sau că dregătoriile Ţării Româneşti au apărut în vremea domniei lui Radu cel Mare, ceea ce este de asemenea greşit.

Fără să întreprindă cercetări prea amănunţite, în operele lor de sinteză mai vechi, apărute la sfîrşitul secolului trecut şi la începutul secolului nostru, istoricii D. Onciul [10], A. D. Xenopol [11] şi N. Iorga [12] s-au ocupat şi ei de problema sfatului domnesc, îndeosebi de originea şi atribuţiile dregătorilor.

N. Iorga a revenit la problema dregătoriilor în alte două opere ale sale : *Rostul boierimii noastre* [13] şi *Scrisori de boieri* [14]. În prima lucrare neagă existenţa dregătorilor pînă la venirea în ţara noastră a căpeteniilor sîrbo-bulgare, alungate de turci — afirmaţie greşită, asupra căreia vom reveni într-un capitol următor — şi descrie pe scurt atribuţiile fiecăruia dintre marii dregători.

Informaţii sumare sau mai bogate despre dregători şi dregătorii nu lipsesc nici în unele lucrări mai vechi care au ca obiect alte teme, ca acelea alcătuite de I. Bogdan [15], C. Giurescu [16], D. V. Barnovschi [17] etc., precum asemenea date se întîlnesc şi în monografiile dedicate unor voievozi mai de seamă din trecutul nostru [18].

Un important pas înainte în cercetarea problemei marilor dregătorii din Ţara Românească şi Moldova l-a făcut C. C. Giurescu cu cele două studii ale sale : *Contribuţiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV şi XV* [19] şi *Noi contribuţiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV şi XV* [20], care sînt primele cercetări mai importante şi bine informate în acest domeniu.

---

[10] *Cursul de istoria românilor. Epoca de la Mircea cel Bătrîn pînă la 1526*, ed. 1900, p. 415—443, cap. intitulat : *Organizarea interioară a ţărilor noastre în vremea lui Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun.* În acest capitol destul de întins, D. Onciul a prezentat dregătoriile moldovene după interpolatorul lui Grigore Ureche şi după *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, iar pe acelea din Ţara Românească folosind informaţiile tîrzii date în lucrarea lui Mihai Cantacuzino publicată de fraţii Tunusli, deşi cursul său priveşte începutul sec. al XV-lea.

[11] *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. III, p. 172—186.

[12] *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, Gotha, 1905, p. 252—253.

[13] Publicată în *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, vol. II, Buc., 1905, p. 145—169.

[14] Vălenii de Munte, 1912, p. II—III.

[15] *Luptele românilor cu turcii pînă la Mihai Viteazul şi Cultura veche română. Două conferinţe*, Buc., 1898, p. 45—48 (din conferinţa a doua).

[16] Cursul despre *Descriptio Moldaviae*, Buc., 1914—1915, p. 113—141, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. Acelaşi autor a mai atins unele probleme legate de boierii dregători în studiul său *Despre boieri*, în care a vorbit de boieria legată de slujbă şi de boierii fără dregătorii (*Studii de istorie socială*, Buc., 1943, p. 230—248). Ideile din cursul universitar citat şi acelea din studiul despre boieri sînt asemănătoare.

[17] *Originile democraţiei române*, Iaşi, 1922, p. 10—12.

[18] I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Buc., 1925, p. 316—319 (despre „Consiliul" lui Ştefan cel Mare) : Adelaida Goga-Bucur, *Uricele lui Alexandru cel Bun*, Brăila, 1932, cap. Sfatul domnesc ; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, p. 113—117 etc.

[19] Apărut în 1927, 176 p. (extras din „Buletinul Comisiei Istorice", V, 1927, p. 1—176). Va fi citat *Contribuţiuni*.

[20] Apărut în 1926, 71 p. Va fi citat *Noi contribuţiuni*. Vezi şi recenzia lui M. Lascaris la aceste două studii, în „Byzantinoslavica", 1929, p. 220—226.

În prima lucrare — care constituie teza de doctorat a autorului —, după ce se face istoriografia problemei, se prezintă „numele generice ale dregătorilor" şi vechimea lor, data apariţiei în documente, originea, atribuţiile, rangul ierarhic, subalternii pînă la cei mai mărunţi şi veniturile a nouă din marii dregători membri ai sfatului domnesc din Ţara Românească şi Moldova, în ordinea aproximativă a importanţei lor : banul, vornicul, logofătul, vistierul, spătarul, paharnicul, stolnicul, comisul şi postelnicul.

În cea de a doua — care a apărut de fapt înainte de prima — autorul face o serie de completări la teza sa de doctorat, cercetînd cîteva probleme generale privind pe marii dregători : dreptul de judecată şi îndatoririle militare ale acestora, veniturile şi scutirile fiscale de care se bucurau, modul cum erau numiţi, înaintaţi în grad şi demişi din funcţii marii dregători, costumele şi insemnele lor, despre dregătorii de origine greacă etc.

Deşi autorul amintit a adus multe contribuţii şi precizări importante şi folositoare în problemele tratate, contribuţii care nu pot fi neglijate de cei ce se vor ocupa de sfatul domnesc şi dregătorii, cele două studii ale sale nu prezintă sfatul domnesc în evoluţia sa. De altfel, autorul nici nu a urmărit să se ocupe de sfatul domnesc în ansamblul său, ci doar de unii din marii dregători, pe care-i prezintă pe fiecare în parte. Autorul omite apoi faptul că dregătoriile de care se ocupă au un caracter feudal, considerîndu-le ca fiind „corespunzătoare ministerelor de azi", cu toate că el însuşi afirmă — pe bună dreptate — că „e greu de făcut o deosebire hotărîtă în această epocă . . . între dregătoriile publice şi cele personale"[21] (este vorba de secolele XIV-XV).

După editarea lucrărilor lui C. C. Giurescu, au mai apărut cîteva studii mai mici, care au folosit în general rezultatele dobîndite de lucrările amintite. Dintre acestea, unul din cele mai importante este acela al lui I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a principatelor române*, apărută în două ediţii, în 1929 şi 1935. Într-un capitol intitulat *Sfatul domnesc. Marii dregători*[22], I. C. Filitti a prezentat unele probleme privind terminologia sub care sînt cunoscuţi membrii sfatului domnesc şi atribuţiile acestora. În această lucrare autorul a arătat, pe bună dreptate, că „primii sfetnici domneşti trebuie să fi fost recrutaţi din nobilimea teritorială" şi că „înfiinţarea şi orînduirea ierarhică a dregătoriilor s-a făcut treptat şi din sec. al XVI-lea dispar din divan boierii fără dregătorie".

Amintim apoi lucrările lui G. D. Florescu, care, fără să se ocupe în mod special de problema sfatului domnesc ca instituţie şi de atribuţiile sale, a remarcat şi el, ca şi unii predecesori ai săi, că primele sfaturi domneşti erau alcătuite în majoritate din boieri fără dregătorii şi şi-a exprimat părerea că „divane domneşti adevărate" (adică alcătuite în majoritate din dregători) găsim de abia în timpul domniilor lui Vlad Călugărul şi Radu cel Mare[23].

[21] C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 29.

[22] În ediţia din 1935, p. 9—17.

[23] G. D. Florescu, *Genealogia boierilor din Mărgineni*, în „Bul. Com. Ist.", IX, 1930, p. 11—12. Vezi de acelaşi, *Divane domneşti din Muntenia în secolul al XV-lea, Dregători şi boieri, 1389—1496. Culese şi adnotate de...*, Buc., 1927. 80 + III p. (extras din „Rev. Arhivelor", II, 1927, nr. 1) şi *Divanele domneşti din Ţara Românească*, I (*1389—1495*), Buc., 1943, ed. revăzută, unde se dau şi unele ştiri despre ierarhia martorilor din sfatul domnesc.

Idei interesante găsim apoi într-o lucrare mai nouă a lui Dinu C. Arion, apărută în 1942 şi avînd un titlu cam lung: *Două studii de istorie a dreptului românesc. Despre prerogativele marilor boieri moldoveni înainte de Ştefan cel Mare. Ce înţeles au avut actele de donaţiune domneşti de pămînt la începuturile voievodatelor.* (*Contribuţie la studiul fundării voievodatului Munteniei*). Autorul acestei lucrări are meritul de a fi scos în relief faptul că, pînă la Ştefan cel Mare, boierii moldoveni participau la conducerea statului în calitatea lor de mari proprietari şi că această participare la guvernarea ţării nu are de-a face cu dregătoriile propriu-zise. Tot D. C. Arion a arătat că situaţia se schimbă în vremea domniei lui Ştefan cel Mare, de cînd încep să predomine în sfatul domnesc boierii care ocupau dregătorii.

În ceea ce priveşte sfatul lărgit al ţării, amintim discuţia destul de aprinsă dintre D. P. Bogdan şi G. Duzinchievici despre existenţa sau inexistenţa seimului în Moldova [24], pomenit sub forma „soim" într-un document emis de urmaşii lui Alexandru cel Bun.

Ca trăsături generale ale lucrărilor privind sfatul domnesc din Ţara Românească şi Moldova şi pe membrii săi, apărute înainte de 1944, remarcăm în primul rînd mijloacele mult mai sărace de informare decît acelea de care dispunem astăzi, precum şi folosirea de predilecţie a izvoarelor narative mai tîrzii (sec. XVII—XVIII) pentru o epocă mai timpurie.

La cîţiva din autorii amintiţi se resimte şi o anumită concepţie greşită, unii dintre ei făcîndu-se apologeţii clasei boiereşti. Pentru N. Blaramberg, de pildă, boieria (deci şi posibilităţile de a ocupa dregătorii) „era accesibilă tuturor, chiar şi sclavilor (robilor)" [25]. D. V. Barnovschi a mers mai departe, afirmînd că sfatul domnesc „reprezenta poporul, tradiţia" sau că era „moştenitor al străvechilor adunări populare" [26]. Autorii amintiţi nu au ţinut seama de faptul că marii dregători erau recrutaţi din rîndurile marii boierimi şi că sfatul domnesc, ca reprezentant al marii boierimi, urmărea în primul rînd apărarea intereselor clasei pe care o reprezenta, clasă conducătoare în statul feudal.

După 23 August 1944, problema sfatului şi divanului domnesc din cele două state feudale româneşti nu a constituit încă obiectul unui studiu monografic, dar ea a continuat să preocupe pe cercetători în diverse studii.

---

[24] D. P. Bogdan, *Acte moldoveneşti dinainte de Ştefan cel Mare*, Buc., 1938, p. 7—10; G. Duzinchievici, *Contribuţii la istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1939, 20 p. (extras din „Rev. critică", XIII, 1939, nr. 1, p. 21—38); D. P. Bogdan, *În jurul unor consideraţiuni privind istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun. Răspuns d-lui Duzinchievici* („Arhiva rom.", t. III, 1939, p. 275—286); G. Duzinchievici, *Contribuţii la istoria Moldovei din sec. XV. Răspuns d-lui Damian P. Bogdan* („Rev. critică", XIII, 1939, nr. 4, p. 215—226).

În lucrarea lui G. Brătianu, *Sfatul domnesc în ţările româneşti în cadrul istoriei generale*, I, *Liniile generale ale problemei*, Buc., 1946, nu se vorbeşte decît de modul cum era cercetată în acea epocă problema aşa-ziselor „adunări de stări" din Europa.

[25] N. Blaramberg, *op. cit.*, p. 254.

[26] D. V. Barnovschi, *op. cit.*, p. 11—12.

Unele considerațiuni sumare despre structura sfatului domnesc al Moldovei în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, despre ierarhia dregătorilor în sfat, rolul rudelor domnului în sfatul domnesc, vîrsta dregătorilor, puterea economică a lor în această vreme etc. găsim astfel în lucrarea lui A. Sacerdoțeanu, intitulată, impropriu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*. Aceste considerațiuni sumare prefațează listele de dregători întocmite cu multă minuțiozitate, pe ani și pe dregătorii, de numitul autor [27]. Aceluiași autor îi aparțin și unele note sumare despre sfatul domnesc din Țara Românească în vremea domniei lui Neagoe Basarab, în care face unele constatări cu privire la ceea ce numește domnia sa „stabilizarea" sfatului domnesc, ierarhia și cursus honorum al dregătorilor. Ca și în lucrarea precedentă, și aceste note sumare preced listele de dregători, pe ani și pe funcții, din timpul domniei lui Neagoe Basarab și a fiului său Teodosie [28].

În volumul *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, alcătuit de P. P. Panaitescu, V. Costăchel și A. Cazacu, apărut în anul 1957, problema sfatului domnesc formează obiectul unuia din paragrafele lucrării [29].

Unele aspecte ale activității sfatului domnesc din Moldova au fost cercetate apoi de N. Grigoraș, care a studiat rolul sfatului domnesc ca instanță supremă de judecată a țării, menită în primul rînd să apere drepturile și privilegiile marei boierimi [30].

A fost reluată apoi de P. P. Panaitescu [31], Damaschin Mioc [32] și Valentin Georgescu [33] cercetarea amănunțită a „adunărilor de stări" sau a „marei adunări a țării", la care participau reprezentanții categoriilor sociale privilegiate și care erau convocate în împrejurări speciale, formînd o instituție diferită de sfatul domnesc.

Pentru prima oară sfatul domnesc din Moldova și Țara Românească a fost prezentat în evoluția sa în tratatul de *Istoria României*; aici s-a arătat că sfatul de mari boieri, care controlau politica domnească în vremea fărîmițării feudale, s-a transformat treptat într-un sfat de dregători

---

[27] Apărută în „Analele Univ. C.I. Parhon", 1956, s. Șt. soc., istorie, p. 157—205.

[28] A. Sacerdoțeanu, *Contribuții la studiul diplomaticei slavo-române. Sfatul domnesc și sigiliile din timpul lui Neagoe Basarab (1512—1521)* („Romanoslavica", X, 1964, p. 406—409).

Vezi de același autor *Instituțiile supreme ale Moldovei în secolele XIV—XV.* („Rev. Arhivelor", IX, 1966, nr. 2, p. 23—40), unde se reproduc listele membrilor sfatului domnesc al Moldovei din această epocă.

[29] Vezi p. 343—351.

[30] *Atribuțiile judecătorești ale sfatului domnesc din Moldova pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea* („Studii și cerc. științifice", Iași, istorie, XII, 1961, fasc. I, p. 133—144).

[31] *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în țările române* („Studii," X, 1957, nr. 3, p. 153—165). Vezi și textul francez publicat în *Nouvelles études d'histoire*, III, Buc., 1965, p. 117—139, precum și *Marile adunări ale țării*, în vol. *Viața feudală*, p. 351—354 și articolul *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la impunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456)* („Studii", V, 1952, nr. 3, p. 187—198).

[32] *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie* („Revue roumaine d'histoire", t. V, 1966, nr. 2, p. 197—233).

[33] *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVIIe et XVIIIe siècles)* („Revue roumaine d'histoire", 1966, nr. 5, p. 781—808).

în timpul centralizării celor două state feudale româneşti şi s-au urmărit în linii mari schimbările înregistrate de divanul domnesc în epoca aşa-numitului regim nobiliar [34].

Amintim, în sfîrşit, că C. Cihodaru s-a ocupat într-un articol de *Sfatul domnesc şi sfatul de obşte în Moldova* (*sec. XV—XVIII*) [35], în care a studiat unele probleme legate de componenţa şi atribuţiile sfatului domnesc, precum şi împrejurările în care era convocat sfatul mai larg al ţării, numit sfat „de obşte".

Acesta este, pe scurt, stadiul la care s-a ajuns în studierea sfatului domnesc şi a dregătoriilor din Ţara Românească şi Moldova, problemă în care sînt încă multe aspecte necercetate şi al cărui studiu merita să fie reluat în ansamblu, pentru ambele ţări, pe baza informaţiilor documentare mult mai bogate ce ne stau astăzi la dispoziţie, ca şi a lucrărilor scrise de înaintaşii noştri.

[34] *Istoria României*, vol. II şi III, capitolele privind organizarea social-politică.
[35] Apărut în „Anuarul Inst. de ist. şi arh.", Iaşi, I, 1964, p. 55—86.

Cap. II

TERMINOLOGIA SUB CARE SÎNT CUNOSCUTE SFATUL, DIVANUL DOMNESC ŞI MEMBRII LOR ŞI EVOLUŢIA ACESTEI TERMINOLOGII

Pentru a înţelege mai uşor evoluţia sfatului şi a dregătoriilor, va trebui mai întîi să cercetăm terminologia sub care sînt cunoscute aceste instituţii şi evoluţia acestei terminologii, problemă care, pînă în prezent, nu a fost decît în mică măsură discutată în istoriografia noastră [1].

Terminologia folosită în documente, reflectînd în linii mari transformările instituţiilor pe care le defineşte, va înlesni înţelegerea evoluţiei acestor instituţii, de care ne vom ocupa în capitolul următor al lucrării.

1. SFATUL ŞI DIVANUL DOMNESC

De-a lungul celor aproape patru secole de care ne ocupăm în această lucrare, sfatul domnesc a căpătat numiri diferite, care sînt legate în primul rînd de evoluţia şi componenţa sa, ca şi de unele influenţe străine exercitate asupra limbii folosite de cancelaria domnească.

Astfel, în Ţara Românească, sfatul domnesc propriu-zis, format din sfetnicii apropiaţi ai domnului, avînd deci un caracter restrîns, s-a numit *sfat* sau *sfatul ţării*, uneori *divan*, *singlit*, *pretoriu* şi *scaun de judecată*; pentru sfatul domnesc întrunit într-o formă ceva mai largă, cuprinzînd pe toţi marii dregători şi colaboratorii lor cei mai apropiaţi, s-a utilizat în sec. al XVII-lea termenul turcesc de *divan* sau *marele divan*, iar pentru adunările cu caracter mai larg, cuprinzînd pe reprezentanţii păturilor privilegiate, ai boierimii şi ai bisericii, s-a folosit termenul de *sobor*.

În Moldova, termenii utilizaţi au fost: *sfat*, *sfat de taină*, *sfatul cel mai înalt*, *sfatul ţării* şi *singlit* pentru sfatul restrîns, *divan* pentru sfatul mai larg şi *sfat de obşte* pentru adunările reprezentanţilor categoriilor privilegiate.

Cei mai mulţi din aceşti termeni au fost utilizaţi în sec. al XVII-lea, cînd documentele — scrise tot mai mult în limba română — devin mai explicite şi mai bogate în informaţii decît în veacurile anterioare, fără însă a face nici în această vreme o diferenţiere netă între termenii folosiţi.

[1] Vezi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 21—25 (numele generice ale dregătorilor).

a. Sfat, sfatul cel mai înalt, sfatul ţării

În *Ţara Românească* — ca şi în Moldova, de altfel — termenul de sfat nu este amintit în formula obişnuită a documentelor interne, în care se spune că acestea au fost emise de domn şi de „cinstiţii" săi dregători sau boieri. Doar în unele documente din sec. al XVI-lea, această formulă se schimbă, în aceste hrisoave arătîndu-se că domnul a judecat „cu tot sfatul" său (сьвѣть) [2].

În documentele moldovene din secolele XV—XVII, utilizîndu-se o formulă tradiţională, se spune de regulă — vorbindu-se în numele domnului ţării — că locuitorii care au făcut tranzacţii de bunuri imobiliare sau cei care au avut de rezolvat diverse litigii „au venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri" sau „înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri moldoveni, mari şi mici".

Termenul de sfat este folosit prima oară în Moldova într-un document intern din 11 febr. 1400, în care domnul arată că a făcut o danie unui boier „cu tot sfatul boierilor mari şi credincioşi" [3] (сь вьсѣм свѧтово(м) болѣром великы(м) и вѣрни(м). (Sfatul are aci sensul de sfătuire, consultare).

În documentele externe păstrate din această epocă, actele de omagiu date de domnii Moldovei regelui polon, se foloseşte termenul de sfat sub forma sa de Рада [4]. Prima oară acest termen a fost utilizat tot de cancelaria lui Alexandru cel Bun, la 1402, cînd domnul făgăduieşte supunere regelui polon „cu întreg sfatul" [5]. Mai tîrziu s-a folosit fie termenul de „sfatul nostru" (нашею Радою), fie „panii noştri şi sfatul nostru" (н.шими Паны і нашю Радою), sau, fiind vorba de reprezentanţii ţării în faţa unei puteri străine, „sfatul moldovenesc" (Рада молдавскаѫ) [6].

În vremea domniei lui Ştefan cel Mare se poate observa din terminologia folosită de cancelaria domnească evoluţia sfatului domnesc în această epocă (problemă de care ne vom ocupa în capitolul următor). Astfel, la 9 iulie 1466, domnul arăta că a făcut o danie mănăstirii Probota după ce s-a consultat cu mitropolitul, episcopul de Roman şi cu „tot sfatul" [7]. Aci sfatul cuprindea pe toţi marii boieri care aveau dreptul să participe la conducerea treburilor ţării alături de domn. Mai tîrziu, însă, paralel cu schimbările petrecute în componenţa sfatului domnesc, termenul de sfat sau „sfatul cel mai înalt" a fost utilizat pentru a desemna sfatul restrîns al domnului, care apare separat de restul boierimii. De pildă, la

---

[2] *Documente privind istoria României*, B., veac. XVI, vol. II, p. 338 (doc. din 29 mai 1546).

[3] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 7. Vezi şi doc. din 7 ian. 1403, în care se aminteşte de *„sfatul nostru depl'n"* (*ibidem*, p. 13). Vezi şi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 57.

[4] Despre acest termen de origine ucraineană, derivînd de la cuvîntul german Rat = = sfat — vezi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 56—59.

[5] *Hurmuzaki*, I/2, p. 823 şi M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 621—622.

[6] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 686 şi 689 (1435), 712 (1439) şi 791 (1456).

[7] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 347.

15 oct. 1481, domnul declară că „am socotit cu boierii noştri şi cu tot sfatul nostru cel mai înalt” (и сь ѹсѣю нашю наивнше радою) [8].

Diferenţierea dintre „panii sfatului nostru moldovenesc” şi „toţi panii de la mare pînă la mic” fusese marcată şi de cancelaria lui Petru Aron, cu prilejul marei adunări de la Vaslui din primăvara anului 1456, cînd boierii şi domnul au acceptat să plătească tribut Imperiului otoman [9]. Aci însă deosebirea fusese necesară deoarece era vorba de întrunirea unui sfat mult mai larg decît cel obişnuit, sfat care fusese convocat pentru a găsi o ieşire din situaţia grea în care se afla Moldova.

Cu aceeaşi accepţiune de sfat restrîns, separat de restul boierimii, termenul de sfat a fost utilizat uneori şi în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, cînd se arată că domnul a rezolvat diverse pricini „cu tot sfatul domniei mele şi cu toţi boierii”, „cu boierii noştri şi cu tot sfatul nostru” sau că plata unui sat s-a făcut „înaintea întregului nostru sfat şi înaintea tuturor boierilor domniei mele, mari şi mici” [10]. În aceeaşi vreme se utilizează şi formula „cu sfatul întregului nostru sfat moldovenesc” [11], primul termen referindu-se la consultarea dregătorilor din sfat.

În sec. al XVII-lea, termenul de sfat a fost folosit în Moldova mult mai des decît în Ţara Românească, în documentele redactate în limba română utilizîndu-se de regulă forma *svat* [12]. În aceeaşi vreme, datorită folosirii tot mai largi în scris a limbii române, termenul de sfat a fost utilizat uneori în această formă şi în documentele scrise în limba slavă [13], documente în care termenii obişnuiţi sînt рада şi сьвѣть.

Cum la şedinţele sfatului domnesc luau parte adeseori mitropolitul şi episcopii ţării, a căror „binecuvîntare” este invocată în hrisoavele de danie sau întărire a proprietăţilor bisericeşti [14], în unele documente moldovene din sec. al XVI-lea se face diferenţa între sfatul propriu-zis, alcătuit din marii dregători laici, şi clericii participanţi la şedinţele sfatului domnesc. De pildă, pricina dintre marele vornic Gligorcea Crăciun şi mănăstirea Probota, de care se vorbeşte într-un document din 8 iulie 1597, este judecată de domn „cu tot sfatul domniei mele, şi duhovnicesc şi lumesc” [15]. Sfatul duhovnicesc şi cel laic, alcătuit din dregători sau sfetnici (наша рада

---

[8] *Ibidem*, veac. XV, p. 31. În doc. din 15 mart. 1490, cînd se întăreşte autoritatea episcopiei de Rădăuţi asupra a 50 de biserici, deşi formularul documentului este aproximativ acelaşi, s-a tradus „cu toţi boierii noştri moldoveni, şi îndeosebi cu tot sfatul nostru”. (наивнше сь ѹсѣю нашю радою (*ibidem*, p. 131 şi 134). Pentru doc. din 1481, C. Cihodaru traduce „mai ales”, în loc de „cel mai înalt” (*op. cit.*, p. 58).

[9] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV–XV, p. 286.

[10] *Ibidem*, veac. XVI, vol. II, p. 182, vol. III, p. 43, 47, şi vol. IV, p. 174.

[11] Doc. din 15 dec. 1598 (*ibidem*, p. 240). Vezi şi doc. din 26 mart. 1622 (*ibidem*, veac. XVII, vol. V, p. 110).

[12] Vezi doc. din: 20 april. 1627, 5 sept. 1634, 12 iunie 1638, 11 febr. 1643, 15 sept. 1654, 22 mai 1658, 20 sept. 1660 etc. (Acad. R.S. România, MCDXCVII/66, LXXII/35, CXXXVIII/27 a, XXII/112 a, DCXXIII/70, CXXXVIII/86; Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava, XXXVI/11).

[13] Vezi doc. din 20 dec. 1588 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 411).

[14] Vezi mai jos p. 82–86.

[15] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 170. În doc. din 10 sept. 1596, referitor la aceeaşi pricină, se traduce „sfatul domniei mele, şi clerici şi laici” (*ibidem*, p. 150).

дѹховна и свѣтника) apare şi în tratatul încheiat de Iliaş Rareş cu regele Poloniei la 30 nov. 1547[16].

În sec. al XVII-lea, o dată cu schimbările intervenite în societatea feudală românească, cînd slujba prestată de dregători domnului ţării devine treptat un serviciu adus ţării sau domnului şi ţării, sfatul domnesc a început să fie numit „*sfatul ţării*", iar dregătorii domnului „*boierii ţării*". Acest sfat al Ţării Româneşti este amintit în numeroase documente din sec. al XVII-lea, fie sub forma românească de „sfatul ţării" sau „sveatul ţărăi" fie sub aceea slavonă de свѣтъ хорѣ[17].

În Moldova, termenul de „sfatul ţării" (свѣта земскои), cum i se spune într-un document din 30 oct. 1655[18], a fost folosit mai rar decît în Ţara Românească.

În unele documente din Ţara Românească „sfatul ţării" apare ca fiind o noţiune deosebită de aceea de divan (despre care vom vorbi îndată). Astfel, la 28 iunie 1642, într-o scrisoare a mitropolitului, se spune că la o pricină judecată „cu tot sfatul divanului", nişte pîrîşi au rămas de judecată „denaintea a tot divanul şi sfatul ţărăei"[19], iar la 20 nov. 1645, Matei Basarab arată că a hotărît să restituie satele lui Mihai Viteazul urmaşilor acestuia, după ce a consultat „sveatul ţărăi şi divanul şi săborul sf‹i›ntelor şi dumnezeeşt‹i› lavrele ţărăi"[20].

b. Divan, marele divan

Către sfîrşitul sec. al XVI-lea, cînd influenţa turcească în Ţara Românească şi Moldova a devenit mai puternică, termenul de sfat a fost înlocuit treptat cu cuvîntul divan[21], care a fost folosit în documentele din sec. al XVII-lea mult mai des decît vechiul nume de sfat.

---

[16] I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 79.

[17] Doc. din 15 iulie 1628, 24 iulie 1641, 20 nov. 1641, 10 febr. 1646 etc. (Acad. R. S. România, LXXVI/21, CDXXX/41, CCXCIV/4 şi Arh. St. Buc., m-rea Sf. Apostoli, III/1).

[18] Arh. St. Buc., A. N., CI/17. În acelaşi an, „sfatul ţării" Moldovei dădea o scrisoare de garanţie lui Gheorghe Rakoczi al II-lea pentru suma de 126 000 de taleri, împrumutaţi de la principe, membrii săi angajîndu-se să o restituie, ei sau „boiarii carii vor fi în cinste în locul nostru" (N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 44—45).

[19] Acad. R. S. România, CI/16.

[20] Muzeul de istorie Buc., nr. 13 977. Vezi şi Acad. R. S. România, CCXCIV/4, (doc. din 10 febr. 1646).

[21] După cîte ştiu, termenul de divan a fost folosit prima oară de cancelaria Ţării Româneşti în timpul domniei lui Mihnea Turcitul. La 30 aprilie 1587, se vorbeşte de o întocmire făcută în faţa dregătorilor, a întregii curţi domneşti, mare şi mică, „în marele divan al domniei mele" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. V, p. 306). Termenul se repetă apoi în documente, la 16 febr. 1589, 20 aprilie 1589 etc. (*ibidem*, p. 391, 397—398, 401).

În Moldova, termenul de divan este întîlnit ceva mai tîrziu, la 18 martie 1603, cu sensul de şedinţă de judecată a sfatului domnesc (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. I, p. 74).

Despre semnificaţia cuvîntului divan vezi L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, sub voce. În Imperiul otoman au existat mai multe instituţii purtînd numele de divan, din care cel mai important era *divan-i humaiun*, care constituia consiliul sultanului. Treptat, importanţa acestui divan a scăzut, atribuţiile sale preluîndu-le aşa numitul *ikindi divani*, care se întrunea după amiază, sub preşedinţia marelui vizir, pentru a termina discuţiile începute în divanul de dimineaţă (vezi pe larg despre aceasta *Encyclopédie de l'Islam*, t. II, Paris, 1960, sub voce).

În documentele Ţării Româneşti din acest secol, termenul de divan are de cele mai multe ori accepţiunea de sfat domnesc, unii dieci folosind încă, dar destul de rar, termenul mai vechi de sfat, alţii preferîndu-l pe acela de divan. De pildă, într-un document din 3 april. 1635, se spune că domnul a judecat o pricină „cu toţi cinstiţii dregătorii domniei mele şi cu tot sfatul nostru"; în alt document, redactat în aceeaşi zi, pentru o pricină asemănătoare, se utilizează formula „cu toţi cinstiţii dregători şi cu tot divanul" [22].

În alte documente din aceeaşi vreme, cei doi termeni sînt utilizaţi concomitent, cu aceiaşi accepţiune. La 20 mai 1636, Matei Basarab arată astfel că nişte împricinaţi au venit „la marele scaun de judecată şi înaintea a întreg sfatul domniei mele" (и прѣд всѫм сьвѣтом) şi că el a judecat pricina „cu tot divanul" (сь вьс диваном) [23]. Este clar că, în aceste documente, sfat şi divan au aceeaşi accepţiune.

În afară de această accepţiune de sfat domnesc, termenul de divan sau marele divan a mai desemnat în sec. al XVII-lea şi camera din palatul domnesc unde se aduna sfatul domnului. Astfel, la 20 ian. 1604, se citesc nişte documente „la marele divan", iar mai tîrziu, la 10 iunie 1626, se arată că un postelnic s-a prezentat „în divan" şi a mărturisit, „în marele divan" [24].

În documentele din această vreme, în care se utilizează cei doi termeni, de sfat şi divan, primul are uneori accepţiunea mai veche de consiliu restrîns al boierilor, în timp ce al doilea desemnează camera unde se aduna sfatul. Dintr-un document din 4 dec. 1644 aflăm astfel că meşterii de la Baia de Aramă s-au tocmit „în divanul domniei mele, dinaintea a tot cinstit sfatul domniei mele" [25].

În alte documente, cuvîntul divan întruneşte ambele aceste accepţiuni, desemnînd şi sfatul şi locul unde se întrunea acesta. În aceste două sensuri este utilizat cuvîntul divan într-un document din 18 sept. 1667, în care se vorbeşte de o pricină judecată de domn şi de dregătorii săi sau de „tot divanul", „în marele divan" [26].

În timpul domniei lui Constanstantin Brîncoveanu, în palatul domnesc din Bucureşti existau două camere care purtau numele de divan: divanul mare şi cel mic, unde se întrunea sfatul domnesc [27].

---

[22] Arh. St. Buc., m-rea Cotmeana, VIII/5 şi m-rea Tismana, XLII/2.

[23] Idem, ep. Rîmnic, LVII/4.

[24] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 107 şi Acad. R. S. România, Foto, XCVII/53. Vezi şi doc. din: 6 iulie 1605, 5 mai 1613, 14 oct. 1614 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 176, vol. II, p. 182, 333).

[25] Acad. R. S. România, XLIII/67. Vezi şi doc. din 10 mai şi 10 iulie 1634, în care se spune că nişte boieri au venit „în divan" sau „în divanul cel mare", „înaintea a tot sfatul" (Arh. St. Buc., m-rea Bistriţa, XXI/4 şi Mitr. Ţării Rom., CLXXIX/2).

[26] Acad. R. S. România, CXCII/72. Vezi şi doc. din 10 mart. <1646>, unde se arată că nişte oameni au venit „în marele divan" şi că domnul a judecat „cu divanul" (Acad. R. S. România, CI/13).

[27] N. Stoicescu, *Repertoriul monumentelor feudale din Bucureşti*, Buc., 1961, p. 31. În Imperiul otoman, clădirea în care se întrunea divanul se numea divankhane (*Encyclopédie de l'Islam*, t. II, Paris, 1960, p. 348).

Ca şi în Moldova în aceeaşi vreme, divanul mai avea uneori şi accepţiunea de şedinţă de judecată a sfatului domnesc. Cu prilejul judecării boierilor Staico Bucşanu şi Preda Proroceanu, acuzaţi că au uneltit împotriva lui Constantin Brîncoveanu, aflăm din cronica ţării că s-au făcut mai multe „divanuri" (şedinţe de judecată); „un divan l-au avut domnul în spătăria cea mare; alt divan l-au făcut în divanul cel mare; al treilea divan l-au făcut singuri boierii fără domnul, cu cealaltă ţară, în vistierie, jos" [28].

În numeroase documente din sec. al XVII-lea din Ţara Românească termenul de divan este înlocuit cu acela de marele divan (велнкін днван) [29]. În unele din aceste documente, *marele divan are accepţiunea unui sfat mai larg, la care participau boierii sau dregătorii mari şi mici ai ţării.* În acest caz, noţiunea de divan are acelaşi înţeles cu divanul din Moldova. De pildă, într-un document din 20 aug. 1605, se spune că s-a răscumpărat o ocină „în faţa cinstiţilor dregători ai domniei mele şi a boierilor mari şi mici din marele divan al domniei mele" [30], iar la 20 mart. 1623 se vorbeşte de o pricină dezbătută dinaintea „tuturor cinstiţilor dregători ai domniei mele, mari şi mici, din divanul cel mare" [31].

În Moldova, termenul de divan a avut, ca şi în Ţara Românească, patru accepţiuni, desemnînd: locul de adunare a sfatului domnesc, şedinţa divanului, sfatul domnesc propriu-zis şi, mai tîrziu, un sfat mai larg, la care participau dregătorii mari şi mici şi foştii dregători.

De pildă, cînd se spune că un boier a primit nişte bani „în divan, dinaintea boierilor" sau că domnul a judecat o pricină cu sfatul său şi a spart nişte acte în divan [32], termenul de divan desemnează — ca şi în Ţara Românească — locul sau camera din palatul domnesc unde se adunau membrii sfatului domnesc. La curtea domnească din Iaşi — ca şi la cea din Bucureşti — existau mai multe camere ce purtau numele de divan. La 1643, de pildă, un sol polon relatează că a fost primit într-o „cameră mare pe care ei (moldovenii — *N.S.*) o numesc divan (adică sala de sfat sau de judecată)" şi că apoi a pătruns într-o altă cameră „sau divan", unde era

[28] *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, p. 43—44. Vezi şi p. 71, despre divanul făcut pentru judecarea clucerului C. Ştirbei.

Cf. în acest sens şi informaţia banului Mihail Cantacuzino, potrivit căreia, în sec. al XVIII-lea, *„divan se chiamă cînd judecă însuşi domnul cu mitropolitul şi cu boierii"* (*Istoria politică şi geografică a Ţării Româneşti*, ed. Tunusli, p. 18).

[29] Doc. din: dec. <1606>, 16 mai 1610, 25 aprilie 1612, 26 mart. 1614 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 234, 465, vol. II, p. 61, 263).

[30] *Ibidem*, vol. I. p. 191. Vezi şi doc. din 17 mai 1610 (*ibidem*, p. 468).

[31] *Ibidem*, vol. IV, p. 236. Vezi şi doc. din 23 mart. 1629 şi 3 mart. 1630, unde sînt amintiţi boierii mari şi mici din divanul domnesc, în cel de al doilea fiind înşiraţi, după unii mari dregători, foştii dregători, aga, armaşul, portarul, pitarul etc. (Arh. St. Buc., m-rea Horez, XVIII/11 şi Acad. R. S. România, CLXXXI/84). Vezi şi mai jos p.62 —63 (numărul membrilor divanului).

[32] Doc. din 15 mart. 1634 şi 13 iunie 1645 (Arh. St. Buc., Peceţi nr. 205 şi Acad. R. S. România, CLXXXV/178).

tronul [33]. Francezul De la Croix aminteşte şi el „la salle du Divan fort grande" şi camera spătăriei unde se ţineau şedinţele divanului în fiecare zi [34].

Cea mai completă descriere a sălii mari numită divan ne-a lăsat-o Dimitrie Cantemir, care arată că „divanul, numit astfel de moldoveni printr-un cuvînt turcesc, este o sală care se află în mijlocul palatului domnesc". În această sală se găseau tronul domnesc şi scaunele mitropolitului şi ale dregătorilor în slujbă, acestea aşezate în ordinea importanţei lor, precum şi scaunele foştilor dregători, membri ai divanului [35].

A doua accepţiune a cuvîntului divan este aceea de şedinţă a sfatului domnesc pentru judecarea unei pricini. La 30 martie 1599 se arată astfel că nişte boieri s-au pîrît în divan înaintea domnului şi a sfatului său „la 18 divane". Referindu-se la aceeaşi pricină, peste un an, la 9 ian. 1600, domnul declară că i-a judecat pe împricinaţi „pînă la 23 de judecăţi" [36].

Această accepţiune a cuvîntului divan, de şedinţă de judecată a sfatului domnesc, este cunoscută şi francezului De la Croix, care nota, în trecerea sa prin Moldova, că domnul „tient Divan tous les jours dans la chambre nommée Spataria" [37].

În sec. al XVII-lea, termenii de sfat şi divan au fost utilizaţi paralel în documentele interne, în unele din acestea cei doi termeni avînd — ca şi în Ţara Românească — aceeaşi accepţiune. De pildă, într-un document din ‹1626—1627› se arată că se judecase o pricină pentru stăpînire de ţigani „cu tot svatul" şi o alta asemănătoare privind uciderea unor ţigani „cu tot divanul"; la 20 dec. 1644 o pîră „înaintea divanului" este judecată „cu svatul", iar la 10 mart. 1665, la o judecată „înaintea sfatului", una din părţi rămîne „denaintea divanului" [38]. În aceste documente, prin sfat şi divan se înţelege adunarea obişnuită a dregătorilor ţării, care judecau împreună cu domnul procesele ce li se înfăţişau.

În vremea domniei lui Dimitrie Cantemir noţiunile de sfat şi divan aveau accepţiuni diferite: în timp ce sfatul era adunarea restrînsă, formată din cei opt mari dregători ai ţării, divanul avea un caracter mult mai larg, la şedinţele sale participînd, pe lîngă marii dregători, toţi ceilalţi boieri din cele trei „ordine" sau „stări" (adică şi dregătorii ai doilea şi ai treilea) [39].

---

[33] P. P. Panaitescu, *Călători poloni prin ţările române*, Buc., 1930, p. 123, 129.

[34] F. Babinger, *O relaţiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie vodă Ruset (1676)*, Buc., 1937, p. 20, 22.

[35] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Buc., 1872, p. 101.

[36] Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, XXXVII/3 şi 5. Cu acelaşi sens se utilizează termenul de divan şi într-un document din 1692, în care se spune că domnul a strîns pe boierii mari şi mici „şi am făcut divan", pentru a judeca pe boierul Velicico Costin, acuzat de luare de mită („Arhiva—Iaşi", VI, 1895, p. 100—101).

[37] F. Babinger, *op. cit.*, p. 22. Vezi şi o relaţie franceză de la începutul sec. al XVIII-lea, în care, vorbindu-se despre domn, se afirmă „*Son tribunal est apellé divan*" („Rev. historique du sud-est europeen", VI, 1929, p. 62) şi *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 18, despre „divanurile" (judecăţile) ţinute de Gheorghe Duca.

[38] Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava—Iaşi, XVIII/2, ep. Huşi, LXX/15 şi Acad. R. S. România, CDLII/79.

[39] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 77—84. Vezi şi mai jos p. 63—64

Este greu de precizat cînd anume s-a făcut această separare netă între noţiunile de sfat şi divan, deoarece documentele nu o marchează cu claritatea lui Dimitrie Cantemir. În unele documente moldovene din sec. al XVII-lea sfatul are el însuşi accepţiunea de adunare lărgită, aşa cum va fi numit mai tîrziu divanul. Astfel, la 5 febr. 1626, domnul face o danie „cu tot sfatul domniei mele, boierii noştri moldoveni mari şi mici", iar la 20 aprilie 1627, Dumitraşco Ştefan mare logofăt — bun cunoscător al organizării sfatului domnesc — declară că „tot svatul lui (al domnului), boiarii cei mari şi cei mici", au dat o mărturie înaintea lui Radu Mihnea [40].

Mijlocul sec. al XVII-lea — mai exact domnia lui Vasile Lupu — pare a constitui perioada în care cele două noţiuni de sfat şi divan capătă treptat accepţiuni diferite, termenul de divan începînd să desemneze sfatul mai larg, alcătuit din dregătorii mari şi mici. Astfel, la 26 mart. 1642 se vorbeşte de „sfatul boierilor mari şi mici din divanul nostru", iar la 30 iulie 1646 apar ca martori cîţiva dregători ai doilea şi un vornic de poartă, care sînt numiţi „boieri din divanul măriei sale lui Vasile vodă" [41].

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, deosebirea dintre sfat şi divan se adînceşte treptat, deşi în unele documente sfatul continuă să se confunde încă cu divanul. Astfel, la 8 aprilie 1662, se vorbeşte de „adunarea divanului", deci de o adunare mai largă, iar la 12 martie 1662 apar ca martori ai divanului, pe lîngă marii dregători, şi dregătorii ai doilea şi ai treilea [42], adică aceia care alcătuiau divanul în vremea lui Dimitrie Cantemir; în sfîrşit, la 1692 Constantin Cantemir declara că a făcut divan cu „dumnealor boiarii cei mari şi mici" şi cu „toţi mazilii" [43].

Subliniem deci că în Moldova, în sec. al XVII-lea, a existat o perioadă în care noţiunile de sfat şi divan au avut aceeaşi accepţiune şi că, în a doua jumătate a sec. al XVII-lea şi la începutul celui următor, ele au ajuns să aibă accepţiuni diferite.

Avînd o largă răspîndire în Moldova în sec. al XVII-lea, termenul de divan a fost folosit şi de străinii care au trecut prin ţară în această vreme. Astfel, în relaţia lui Quirini din 1601, sfatul domnesc este numit „loro publico diuano, cioe senato" [44]; mai tîrziu, francezul De la Croix vorbeşte de „divan public" [45]; tot „divan" numesc sfatul domnesc şi unii dintre călătorii poloni în trecere prin Moldova [46].

---

[40] Acad. R. S. România, CCLVI/5—6 şi MCDXCVII/66. Vezi de asemenea şi doc. de la Miron Barnovschi referitoare la ţiganii mănăstireşti şi boiereşti din 1627 şi 1628. (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava—Iaşi, XXXI/4, XXXV/4. m-rea Neamţ, CXXXII/8).

[41] Muzeul Româno-Rus, nr. 624 şi Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava — Iaşi, XXXII/8.

[42] Acad. R. S. România, LVII/16 şi LVI/27.

[43] „Arhiva", VI, 1895, p. 100—101.

[44] „Cercetări istorice", IV/2, 1928, p. 87.

[45] Fd. Babinger, p. 23 (extras).

[46] P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 123. 129.

c. Alți termeni: singlit, pretoriu, scaun de judecată, senat

În afară de acești doi termeni, sfat și divan, folosiți cel mai adesea de cancelariile domnești ale Țării Românești și Moldovei și avînd, cum am văzut, fie aceeași accepțiune, fie mai apoi înțelesuri diferite, în sec. al XVII-lea s-au mai utilizat și alți termeni străini pentru a desemna sfatul domnesc.

Singlit (sinclit) este un cuvînt de origine greacă, care are înțelesul de senat, sfat, adunare [47]. Îl întîlnim în cîteva documente din Țara Românească din deceniul al treilea al sec. al XVII-lea, foarte probabil sub influența grecească, mai puternică în această vreme [48]. Astfel, la 6 martie 1628 se spune că : „mai sus zisul singlit al celor de bun neam" (este vorba de sfetnicii și vlastelinii țării) nu a fost de acord cu închinarea mănăstirii Snagov [49].

Termenul de singlit a fost folosit deseori în Moldova, în sec. al XVI-lea, în cronicile alcătuite în limba slavonă [50] și apoi în cîteva documente din sec. al XVII-lea ; în aceste documente nu înlocuiește termenul de sfat, ci e folosit paralel cu acesta. Astfel, la 8 iulie 1632, cînd se hotărăște scutirea de dări a preoților, domnul se sfătuiește „cu tot sfatul nostru, cu cei patru ierarhi ai noștri moldoveni și cu toți boierii mari și mici și cu tot sinclitul nostru" [51]. Este vorba aci, foarte probabil, de un exces de cunoștințe ale diacului, care vroia să impresioneze.

Cît privește termenul de *pretoriu* sau *pritor*, acesta a fost folosit în cîteva documente de Udriște Năsturel, învățatul logofăt al doilea și cumnat al lui Matei Basarab, și de „spudeii" săi, într-o vreme cînd Udriște a introdus în limba slavonă a cancelariei domnești o serie de termeni prețioși, nefolosiți mai înainte. Într-un document din 10 sept. 1633, scris de Stoica spudeiul, se vorbește de pretoriul (притор) „cneazului" Alexandru voievod, iar la 28 febr. 1645, într-un document în care Udriște Năsturel „așează cuvintele", se spune съвѣтници претора (sfetnici ai pretoriului) [52].

Aceleiași epoci îi aparține și termenul de „*marele scaun de judecată*" (велики сѫдалища), utilizat într-un document din 20 mai 1636 [53]. Acest

---

[47] Vezi H. Sarafidis, *Dicționar grec-român*, Buc., 1935. sub voce.

[48] De altfel, în această vreme, logofăt al doilea este un grec, Sima.

[49] Acad. R. S. România, Peceți, nr. 76. Vezi și doc. din 23 mai 1629, referitor la scutirea de dări a satului Corbii de Piatră (Arh. St. Buc., ep. Argeș, XVI/17).

[50] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 80, 89, 91, 105, 110, 111 passim. După cum a arătat Ioan Bogdan, termenul сигклитъ — ca și alți termeni desemnînd pe dregători și boieri — este un împrumut de la cronicarii bizantini (*Vechile cronici moldovenești pînă la Urechia*, Buc., 1891, p. 88—89).

[51] Acad. R. S. România, CCXXXVII/2. Vezi și doc. din 22 febr. 1633, 19 mart. 1664 etc. (Arh. St. Buc., ms. 629, f. 286, copie Inst. de Istorie) și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 78.

[52] Arh. St. Buc., ep. Argeș, XLII/3 și Acad. R. S. România, CCCXCVII/47. Menționez că în *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul, alcătuit la 1649, прѣторь este tradus prin casă de judecată (ed. Gr. Crețu, p. 212).

[53] Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, LVII/4.

nume se dădea desigur sfatului domnesc datorită faptului că el alcătuia — alături de domn — instanţa supremă de judecată a ţării.

Amintim aci că, într-o traducere românească din sec. al XVIII-lea a unui document muntean din <1 sept. 1561—mai 1562>, traducătorii utilizează termenul de *sinat*[54], termen pe care nu l-am întîlnit însă în documentele interne originale, ci doar în unele izvoare narative din sec. al XVII-lea, de pildă la Miron Costin, care numeşte astfel — sub influenţă polonă — sfatul domnesc al Moldovei[55].

d. Soborul şi sfatul de obşte

Aceşti doi termeni au fost folosiţi pentru a desemna sfatul mai larg al ţării, la care luau parte şi alţi reprezentanţi ai claselor privilegiate.

Soborul este un termen împrumutat din viaţa bisericească, unde avea înţelesul de adunare. Definiţia cea mai clară o găsim într-un document din 14 aprilie 1666, care cuprinde mărturia dată de mitropolit, episcopi „şi cu toţi năstavnicii sfintelor lavre, ce se cheamă tot săborul"[56].

În documentele din sec. al XVII-lea sînt amintite deseori asemenea soboare, numite şi duhovniceşti, care se ţineau de regulă la marile sărbători religioase : de Bobotează, de Înviere, Înălţare etc. Astfel, închinarea mănăstirii Stăneşti la patriarhia de Alexandria a avut loc „în faţa întregului sobor duhovnicesc", adunat la mitropolie de ziua Înălţării, fiind martori : mitropolitul Matei al Mirelor, episcopii de Buzău şi Rîmnic, episcopii străini aflaţi în ţară, egumenii, preoţii şi diaconii[57]. Într-un alt document se spune că, în anul 1612, „strînsu-se-au la sobor la sfînta Bobotează toţi arhiereii . . . şi cu alalţi egumeni şi părinţi"[58], iar la 11 mai 1680 aflăm că exista un obicei potrivit căruia egumenii mănăstirilor erau obligaţi să se afle în capitala ţării, la sobor, de Paşte[59].

În aceste adunări ale reprezentanţilor bisericii se discutau diverse probleme privind viaţa bisericească. De pildă, într-un document din 21 sept. 1619, în care se evocă un asemenea sobor care a avut loc de Boboteaza anului 1612, se spune că s-au adunat cu acest prilej „toţi arhiereii . . . şi cu alţi egumeni şi părinţi . . . şi s-au plîns toţi de jalea şi răutăţile" săvîrşite de oastea lui Gabriel Bathory, principele Transilvaniei, căutînd soluţii pentru îndreptarea situaţiei în care se aflau mănăstirile jefuite[60].

---

[54] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 154.

[55] Miron Costin, *Opere* (Poema polonă), ed. P. P. Panaitescu, p. 239, 388. Vezi şi Al. Elian, *Bizanţul şi Moldova în sec. XV*, în vol. *Cultura moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare*, Buc., 1964, p. 133.

[56] Acad. R. S. România, CCI/24. Despre corespondenţa dintre adunare şi sobor vezi şi *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 6, unde se spune că Radu cel Mare a făcut „sobor mare", la care a chemat pe boieri, preoţi şi mireni.

[57] Doc. din 19 mai 1615 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 392—393).

[58] Doc. din 17 sept. 1619 (*ibidem*, vol. III, p. 418—419).

[59] Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XXI/6.

[60] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 424.

Cînd domnii Ţării Româneşti aveau de rezolvat probleme mai importante convocau adunări mai largi, la care luau parte reprezentanţii bisericii şi ai boierimii şi care erau numite uneori, în sec. al XVII-lea, „*soborul ţării*". Astfel, cele două hrisoave ale lui Matei Basarab privitoare la scoaterea mănăstirilor din ţară de sub închinarea la mănăstirile străine din 28 ‹iulie› 1639 şi 27 nov. 1640 sînt date după ce domnul a consultat „tot săborul ţării, şi duhovnicesc şi mirenesc", „cu sveatul şi cu voia a tot săborul" [61].

Alteori, în cadrul aceleiaşi adunări lărgite, care cuprindea şi pe membrii sfatului domnesc, soborul îşi păstra caracterul său de adunare bisericească, boierii apărînd separat de acest sobor. Astfel, cînd Radu Paisie dă drept de judecată episcopiei de Buzău, se consultă „cu întregul soborul bisericesc şi cu toţi dregătorii şi boierii domniei mele" [62]; la 20 nov. 1645, Matei Basarab ia o hotărîre cu privire la satele rămase de la Mihai Viteazul, după ce a adunat „sveatul ţărăi şi divanul şi săborul sf‹i›ntelor şi dumnezeeşt‹i› lavrele ţărăi" sau „divanul şi săborul ţărăi" [63]; în sfîrşit, judecata lui Stroe Leurdeanu, vinovat de moartea postelnicului C. Cantacuzino, are loc în faţa „soborului sfintei biserici" — alcătuit din mitropolit, episcopi şi egumeni — şi a „toţi boierii ţării, den mare până la cel mic" [64].

Termenul de sobor a avut deci două accepţiuni : una care cuprindea pe toţi membrii unui sfat mai larg, mireni şi clerici, care alcătuiau „soborul ţării", şi o alta mai restrînsă, care se referea doar la reprezentanţii bisericii prezenţi la aceste sfaturi lărgite.

În Moldova, termenul de sobor a fost utilizat mult mai rar, avînd însă aceeaşi accepţiune ca şi în Ţara Românească. Un asemenea sobor a ţinut Constantin Duca, în a doua domnie a sa, cînd a desfiinţat văcăritul [65].

La începutul sec. al XVII-lea, pentru sfaturile domneşti cu caracter mai larg (la care participau şi reprezentanţii bisericii) s-a utilizat uneori în documentele moldovene termenul de *sfat de obşte*, întîlnit în două hrisoave din 12 mai 1606 şi 17 iulie 1607, privind întăriri de proprietăţi pentru episcopia de Roman şi mănăstirea Secu [66].

---

[61] Copie Inst. de istorie „N. Iorga" şi Arh. St. Buc., Peceţi nr. 54. „Săborul ţărăi', compus din mitropolit, episcopi şi , toţi boiarii ţării", mai este consultat şi la 26 august 1664 în privinţa milelor ce urmau să fie acordate m-rii Sf. Ioan din Focşani, ctitoria nouă a lui Grigore Ghica, ca şi la scoaterea de sub închinare a m-rii din Cîmpulung, la 17 ian. 1669 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ioan—Focşani, III/1 şi m-rea C. Lung, LXII/45).

Despre soboarele din statul feudal sîrb, care îndeplineau un rol asemănător cu cele de la noi, vezi M. Mladenovitch, *L'état serbe au moyen-age. Son caractere*, Paris, 1931, p. 178—181 şi N. Radojcić, *Srpski državni sabori u srednem veku*, Belgrad, 1940.

[62] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 307.

[63] Muzeul de istorie Buc., nr. 13 977. Vezi şi aşezămintele pentru mănăstirile C. Lung şi Cozia, date cu tot soborul bisericesc şi sfatul domnesc (Arh. St. Buc., ms. 1157, f. 16--18 şi ms. 712, f. 276v-277 v.).

[64] Acad. R. S. România, CCI/31 (doc. din 18 iunie 1669).

[65] *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 46.

[66] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 40 şi 120. Menţionăm că pentru alte întăriri asemănătoare se invoca în aceeaşi vreme „sfatul întregului nostru sfat moldovenesc" şi binecuvîntarea ierarhilor (*ibidem*, veac. XVI, vol. IV, p. 240 si veac. XVII, vol. V, p. 110).

De regulă însă — după cum a arătat C. Cihodaru în lucrarea citată — sfatul de obşte, alcătuit din reprezentanţii categoriilor sociale privilegiate, nu se întrunea în secolele XVI—XVII decît în împrejurări deosebite, de pildă la alegerea domnilor. Astfel, Petru Rareş a fost ales ca domn „după sfatul de obşte" (его обшїим съвѣтом) [67]. La fel s-a făcut şi alegerea ca domn a lui Alexandru Lăpuşneanu [68]. Este demn de subliniat faptul că, referindu-se tot la alegerea ca domn a lui Alexandru Lăpuşneanu, cronicarul Azarie relatează că aceasta s-a făcut într-o adunare a poporului (adică a reprezentanţilor categoriilor privilegiate), a căpeteniilor oştilor, a episcopilor, boierilor „şi tot sfatul" [69]. Aceştia alcătuiau deci „sfatul de obşte", care alegea pe domnii Moldovei în sec. al XVI-lea.

e. Sfatul domnesc şi curtea domnească

Cu privire la termenul de curte — despre care am mai discutat de altfel într-o altă lucrare [70] — menţionăm că acest termen se foloseşte uneori şi pentru a desemna pe boierii şi slujbaşii de la curtea centrală a domnului ţării.

Ca orice suveran feudal, domnii Ţării Româneşti şi Moldovei aveau o curte centrală de reşedinţă, unde erau înconjuraţi de o seamă de boieri, mai mari sau mai mici, din care unii îi ajutau la conducerea treburilor ţării, iar alţii slujeau domnului, toţi aceştia asigurînd fastul obişnuit al curţii domneşti. Cum membrii sfatului domnesc slujeau sau „dvoreau" la curtea domnească — cum ne informează interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche —, unele documente din sec. al XVII-lea numesc sfatul domnesc „dvorba curţăi măriei sale" domnului [71].

Cronicarul Macarie aminteşte şi el de boieri „de curte" şi „de ţară" [72], iar într-un document muntean din 13 dec. 1640 apar ca martori pentru marele boier Diicu Buicescu „mulţi boiari de curte şi de acolo den judeţ" [73]. Aci între boierii de curte sînt cuprinşi şi dregătorii de la curtea domnească. În acelaşi sens foloseşte uneori termenul de curte şi cronicarul Grigore Ureche, care — referindu-se la domnia lui Ştefan Lăcustă — spune că, urîndu-l „curtea toată", l-au omorît boiarii „din curtea lui", indicînd numele unora din marii săi dregători [74].

De obicei, însă, termenul de curte se referă la cei care slujeau domnului la curtea sa centrală, nu la dregătorii mari, care apar de regulă separat

---

67 *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 81 şi 95.

68 *Ibidem*, p. 114, 123. Vezi şi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 74, 77—78.

69 *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 104—105 şi 140.

70 Vezi N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori. Contribuţii la istoria armatei române*, Buc., 1968.

71 Doc. din 21 april. 1662 (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/1, p. 202).

72 *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 87 şi 103.

73 Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CLII/97.

74 Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 160.

de restul curţii. De pildă, în documentele muntene din 11 dec. 1564, 29 mai 1573 şi 19 iulie 1596, se vorbeşte de nişte înţelegeri făcute „dinaintea tuturor cinstiţilor dregători şi dinaintea întregii curţi" [75], iar într-un document moldovean din 24 iulie 1618 domnul arată că s-a consultat cu sfatul şi cu curtea sa [76]. Aceeaşi demarcaţie între sfat şi curte face şi cronicarul Mihail Moxa cînd spune : „curtea se sculă cu svatul împreună de puseră pre Artemie înpărat" [77].

În documentele muntene din sec. al XVII-lea, se face de regulă deosebirea între dregătorii mari şi restul personalului curţii domneşti. De pildă, la 14 dec. 1601, sînt amintiţi ca martori „mulţi dregători ai domniei mele şi boieri din curtea domniei mele" ; la 9 oct. 1613, are loc un schimb de sate, cu ştirea boierilor de la curtea domnească şi a întregului divan, iar la 27 ian. 1614 se face o întocmire „dinaintea tuturor cinstiţilor dregători ai domniei mele, din divanul şi curtea domniei mele, şi mari şi mici" [78]. *Curtea şi divanul sînt deci două noţiuni diferite.*

La sfîrşitul sec. al XVI-lea se foloseşte uneori termenul de „curte mare" pentru marii dregători şi de „curte mică" pentru personalul subaltern de la curtea centrală domnească. De pildă, la 17 dec. 1586, se face o tranzacţie de pămînt cu ştirea „întregii curţi a domniei mele, mare şi mică". Alteori — ca într-un document din 30 aprilie 1587 — dregătorii apar separat de curtea mare şi mică [79].

În nici un document emis de cancelariile domneşti ale Ţării Româneşti şi Moldovei *boierii care apar ca membri ai sfatului domnesc nu sînt cuprinşi sub termenul de curte*, astfel încît nu ni se pare întemeiată părerea exprimată de C. Cihodaru că „asistenţa" la sfatul domnesc alcătuia curtea domnului [80].

În concluzie la acest paragraf, subliniem faptul că terminologia utilizată de cancelaria domnească pentru a desemna sfatul şi divanul domnesc nu este totdeauna prea precisă, din care cauză cercetarea acestei terminologii şi a evoluţiei sale este mult îngreuiată.

Totuşi, unele încheieri se pot trage şi trebuiesc reţinute : mai întîi că termenul de sfat cuprindea în general pe sfetnicii cei mai apropiaţi ai domnului, cei care alcătuiau sfatul domnesc propriu-zis ; noţiunea de divan a avut în sec. al XVII-lea o accepţiune mai largă, ea cuprinzînd, în afară de membrii obişnuiţi ai sfatului, şi pe dregătorii mai mici. Cît priveşte termenii de sobor şi sfat de obşte, aceştia au accepţiunea cea mai largă, şi anume aceea a unor adunări mai mari, la care luau parte, în împrejurări deosebite, reprezentanţii boierimii şi ai bisericii.

---

[75] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 205, vol. IV, p. 110 şi vol. VI, p. 229.

[76] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. III, p. 287.

[77] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, vol. I, p. 379.

[78] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 26, vol. II, p. 223 şi 243.

[79] *Ibidem*, veac. XVI, vol. V, p. 271 şi 306.

[80] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 58.

Aşa cum am arătat în introducere, în această lucrare *ne vom ocupa numai de sfatul şi divanul domnesc*, care ajutau pe domn la conducerea ţării, nu şi de adunările mai largi, convocate de domn în împrejurări speciale, care constituie o instituţie deosebită de sfat şi divan şi care au mai format, de altfel, obiectul unor studii recente [81].

2. MEMBRII SFATULUI ŞI DIVANULUI DOMNESC

Trecînd acum la numirile sub care sînt cunoscuţi membrii sfatului şi divanului domnesc din Ţara Românească şi Moldova, vom constata şi aici că avem de a face cu o serie de termeni : *dregători*, *boieri*, *sfetnici* şi *prim-sfetnici*, *vlastelini*, *pani* şi *jupani*, fiecare dintre aceştia fiind utilizat în anumite perioade şi cu un anume înţeles. Pînă în sec. al XVII-lea aceşti termeni au fost folosiţi mult mai adesea decît aceia care desemnau sfatul domnesc ca instituţie în ansamblul său.

Între cele două ţări sînt şi în această privinţă, după cum vom vedea, unele deosebiri în ceea ce priveşte folosirea acestor termeni.

În *Ţara Românească*, ordinea cronologică în care au apărut în documentele interne termenii sub care sînt cunoscuţi membrii sfatului domnesc este aceea de : jupani şi boieri (1389), dregători (1492), vlastelini (1492), prim-sfetnici (1492) şi sfetnici (1533).

A fost o vreme cînd aceşti termeni au coexistat, îndeosebi în sec. al XVI- ea. În *Învăţăturile lui Neagoe Basarab*, de pildă, întîlnim termenii de boieri, vlastelini, sfetnici şi dregători (болѣри, властеле, сьвѣтници, правителе), aşa cum aceşti termeni îi găsim şi în documentele din aceeaşi vreme.

Dintre aceşti termeni, cel mai adesea au fost folosiţi aceia de dregători şi boieri, între care, de altfel, nu a existat totdeauna o demarcaţie absolută. Evoluţia acestor termeni este legată de evoluţia însăşi a sfatului domnesc şi de transformările prin care a trecut acesta.

În Moldova terminologia care desemnează pe membrii sfatului domnesc este mai săracă şi diferită de aceea din Ţara Românească. Aici formula obişnuită a documentelor este : „la aceasta este credinţa domniei noastre (numele domnului) şi credinţa boierilor noştri", care sînt înşiraţi în ordinea importanţei dregătoriilor, pînă la marele comis, după care se adaugă „şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveni, mari şi mici". *Termenul obişnuit sub care sînt cunoscuţi membrii sfatului domnesc este deci acela de boieri* [82]. Mult mai rar se folosesc în Moldova ceilalţi termeni utilizaţi în Ţara Românească.

[81] Vezi mai sus p. 11.

[82] Despre modul cum se adresa domnul marilor săi dregători vezi de pildă doc. din 20 aug. 1588 şi 4 iunie 1591, eliberate lui Andrei hatmanul şi Stroici mare logofăt ; primul este numit „adevărat al nostru credincios şi cinstit boier jupan Andrei hatman", iar cel de al doilea, „credinciosul şi cinstitul nostru boier pan Stroici mare logofăt" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 392—393 şi vol. IV, p. 28).

a. Jupani şi pani

Jupan este un cuvînt vechi slav (жоупанъ), care înseamnă domn sau stăpîn [83]. El a fost folosit îndeosebi de cancelaria Ţării Româneşti, încă de la primul document intern păstrat, în care sînt citaţi membrii sfatului domnesc din 1389.

În documentele de pînă la mijlocul sec. al XVI-lea, *titlul de jupan se atribuia de obicei numai boierilor şi dregătorilor mari, nu tuturor membrilor sfatului domnesc.* Astfel, în documentele emise de cancelaria Ţării Româneşti de pînă la jumătatea sec. al XV-lea sînt numiţi jupani toţi boierii fără dregătorii care apar ca membri ai sfatului domnesc şi care, de regulă, ocupau în acest sfat o poziţie superioară boierilor cu dregătorii. De pildă, în documentul din 28 febr. 1424, toţi cei şase boieri fără dregătorii, care deţin primele locuri în sfat, sînt precedaţi de titlul de jupan, în timp ce celorlalţi cinci dregători care urmează în sfat nu li se dă acest titlu, ci li se indică doar dregătoria ce ocupă [84].

Cît priveşte pe dregători, titlul de jupan a fost acordat de regulă numai celor mai importanţi dintre aceştia (banul, vornicul, logofătul foştii dregători şi uneori vistierul şi spătarul) [85]. Pînă la sfîrşitul sec. al XV-lea, titlul de jupan nu precede numele altor dregători membri ai sfatului domnesc în afară de cei amintiţi mai sus. Singurele excepţii privesc pe dregătorii de rang mai mic care făceau parte din familii boiereşti de seamă, de pildă Danciu Craiovescu, care, ca mare stolnic şi comis, este numit şi el uneori jupan [86].

Că termenul de jupan constituia în această vreme un titlu deosebit, care se dădea numai boierilor şi dregătorilor celor mai importanţi, rezultă

---

[83] Vezi „Dacoromania", I, 1920—1921, p. 147, „Bulletin linguistique", V, 1937 p. 221—222, Gh. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Buc., 1960, p. 132—135 şi *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul, p. 103.

Despre termenul jupan, conducător feudal local, folosit prima oară în inscripţia devenită celebră, din 943, vezi „Studii", IV. 1951, nr. 3, p. 122—134 şi „Romanoslavica", I, 1958, p. 88—104.

Despre termenul jupan — considerat drept cea mai veche denumire a conducătorilor organizaţiilor administrative slave — vezi şi P. Skok, *Juzni Sloveni i turski narodi* [Slavii de sud şi popoarele turceşti] („Jugoslovenski istoriski časopis", II, 1936, p. 1—15), unde se susţine că jupan este de origine avară.

Alţi istorici consideră însă că termenul jupan a fost împrumutat de popoarele slave de la iliro-traci (vezi M. Mladenovitch, *op. cit.*, p. 153—155). Precum se vede, este greu de cunoscut în mod cert originea cuvîntului jupan, ajuns în cancelaria statului feudal Ţara Românească prin intermediul slavilor.

[84] D. R. H. (*Documenta Rom. Historica*), B., vol. I, p. 104.

[85] Vezi doc. dintre 1451—1492, în care, dintre dregători, doar vornicul şi logofătul — rareori şi spătarul — sînt numiţi jupani (*ibidem*, p. 179, 181, 183, 204, 206, 208 passim). Pentru ban şi vistier numiţi jupani la sfîrşitul sec. XV, vezi p. 368, 373, 382, 383, 399, 405 passim.

Menţionez că acest titlu se acorda şi în Serbia marilor dregători; aici sînt menţionaţi: iupanus palatinus, iupanus pincernarum, iupanus armiger, iupanus camerarius (Stojan Novakovič, *Vizantijki cinovi i titule u Srpskim zemlama XI—XV veka* („Glas Srpske Kralevske Akademije", LXXVIII, 1908, p. 189).

[86] Vezi doc. din 10 april. 1488 şi 25 ian. 1499 (D.R.H., vol. I, p. 337, 474).

și din faptul că boierii care erau rude ale domnilor și care ocupau de regulă o poziție însemnată în sfatul domnesc erau numiți și ei jupani [87].

De la sfîrșitul sec. al XV-lea termenul de jupan și-a lărgit sfera, începînd să fie folosit și pentru alți boieri, care nu erau membri ai sfatului domnesc, fie că aveau și titluri de dregători [88], fie că nu posedau asemenea titluri [89].

Cu toate acestea, în prima jumătate a sec. al XVI-lea, s-a continuat tradiția ca, la enumerarea martorilor din sfatul domnesc, doar celor mai de seamă dintre dregători să li se spună jupani, iar celorlalți nu. Rareori în această vreme sînt numiți jupani toți dregătorii care apar ca martori în sfatul domnesc [90].

În aceeași vreme, însă, în care diecii cancelariei domnești continuau, în virtutea obiceiului, să folosească denumirea de jupan pentru dregătorii mai importanți ai sfatului, acest termen își pierdea treptat însemnătatea, începînd a fi numiți jupani și diverși alți boieri mai mici (grămătici, vătafi etc.) [91] care, mai tîrziu, vor fi cunoscuți de regulă sub numele de slugi domnești. La începutul sec. al XVII-lea și negustorii erau numiți uneori jupani [92].

Chiar în această vreme în care termenul de jupan își pierduse importanța și accepțiunea sa inițială, el era folosit pentru a desemna calitatea de boier. De pildă, într-un document din 10 iulie 1644, se spune că doamna Stanca, soția lui Mihai Viteazul, a avut, înainte de a deveni doamna țării, „rang de jupaniță", adică a fost boieroaică [93].

Titlul de *pan* — împrumutat din Polonia — a avut în Moldova aceeași accepțiune cu aceea de jupan în Țara Românească, fiind acordat de regulă rudelor domnului și celor mai însemnați boieri ai țării [94]. Că este vorba de un termen care presupune o importanță deosebită pentru persoana căreia i se acordă ne-o dovedește faptul că uneori chiar domnului i se spune pan, ca în cazul lui Alexandru cel Bun, care se intitulează pan într-unul din tratatele sale cu regele Poloniei [95].

În unele tratate moldovene încheiate cu regele Poloniei, panii apar separat de restul boierilor și sfatului, fie ca пановє и боꙗри, fie ca

[87] Vezi doc. din: 1 iunie 1421, 17 nov. 1479, 15 dec. 1501, 27 mai 1510 (*ibidem*, p. 98, 269, *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 7, 58).

Situația era asemănătoare și în statul feudal sîrb, de unde a fost împrumutat termenul de jupan. În vremea domniei lui Ștefan Uroș, titlul de jupan se atribuia și rudelor familiei domnitoare (C. Jirecek, *La civilisation serbe au moyen-âge*, Paris, 1920, p. 8).

[88] Doc. din 26 iulie 1490, 2 sept. 1493 etc. (D.R.H., B., vol. I, p. 363, 394).

[89] Doc. din 30 iunie 1486, 9 iulie 1492 (*ibidem*, p. 320, 369).

[90] Vezi doc. din: 7 și 10 sept. 1508, 30 <iulie-aug.> 1511, 14 dec. 1514 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 49—50, 73, 106).

[91] Vezi doc. din: 4 iunie 1506, 25 iunie 1506, 28 iunie 1537, 6 febr. 1541, 12 april. <1558—1559> (*ibidem*, vol. I, p. 37, 38; vol. II, p. 229, 274 și vol. III, p. 80).

[92] Doc. din 7 ian. 1617 (*ibidem*. veac. XVII, vol. III, p. 81).

[93] Acad. R. S. România, CCXCIV/3.

[94] Vezi și „Rev. ist. rom.", 1910, p. 388.

[95] M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 625.

панове и рада (panii şi sfatul)[96]. În altele, însă, termenul de pan se referă la toţi membrii sfatului domnesc, cărora li se spune панове и рада sau панъи радою [97].

b. Sfetnici şi prim-sfetnici

Mult mai des şi mai devreme decît termenul simplu de sfetnic s-a folosit de către cancelaria Ţării Româneşti acela de *prim-sfetnic*, pentru a sublinia trecerea deosebită pe care o aveau la domn unii dintre marii săi dregători.

Termenul de prim-sfetnic a fost utilizat prima oară de cancelaria lui Vlad Călugărul, la 9 oct. 1492, cînd domnul dă un hrisov ginerelui său Staico mare logofăt, pe care îl numeşte „prea-cinstitul dregător" şi „întîiul sfetnic" [98]. După aceea termenul de primul sau întîiul sfetnic s-a folosit destul de des, fiind numiţi astfel marii dregători care se bucurau de o influenţă deosebită asupra domnului ţării. Dintre dregătorii din sec. al XVI-lea cărora li se spune prim-sfetnici amintim pe : Barbu Craiovescu mare ban, Harvat mare logofăt, Calotă mare vornic, Drăghici mare vornic, Radu mare logofăt, Socol mare vornic, Teodor mare ban, Dragomir mare vornic etc. etc. [99]

După cum rezultă din numele citate, în sec. al XVI-lea erau numiţi prim-sfetnici banii, vornicii şi logofeţii, adică dregătorii cei mai importanţi ai sfatului domnesc. Doar în două cazuri li se spune prim-sfetnici unor dregători mai puţin însemnaţi decît banul, vornicul şi logofătul : este vorba de Albu Golescu mare clucer, numit întîiul sfetnic al lui Alexandru Mircea, împreună cu fratele său Ivaşco Golescu mare vornic, şi de Stoica mare postelnic, căruia acelaşi domn îi spune vlastelin şi întîiul sfetnic [100].

Din documentele din sec. al XVI-lea rezultă că acelaşi domn putea să atribuie calitatea de primul sau întîiul său sfetnic la mai mulţi mari dregători ai săi. Astfel, Neagoe Basarab consideră prim-sfetnici pe Barbu Craiovescu mare ban, pe Harvat mare logofăt şi pe Calotă mare vornic, în timp ce Alexandru Mircea numeşte prim-sfetnici ai săi pe fraţii Ivaşco mare vornic şi Albu mare clucer Golescu, Dobromir mare ban, Dragomir mare vornic şi Stoica mare postelnic [101]. Rezultă de aci că puteau fi consideraţi prim-sfetnici mai mulţi mari dregători, nu numai aceia care ocupau primul loc între membrii sfatului domnesc.

---

[96] *Ibidem*, p. 609, 612, 766, 791 şi I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 297.

[97] *Ibidem*, p. 475 şi M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 797.

[98] D.R.H., B., vol. I, p. 376.

[99] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 89, 114, 122, 135, vol. II, p. 93, 358, vol. III, p. 56, 90.

[100] Doc. din 21 mai 1571, 11 oct. 1571 şi 15 febr. 1576 (*ibidem*, vol. IV, p. 21, 49 şi 214.

[101] Doc. citate din 1571 şi 1576 şi cele din 29 mai şi 23 oct. 1573 (*ibidem*, p. 110 şi 123).

Cînd însă dregătorii mai puţin importanţi decît banul apăreau în acelaşi document cu acesta, chiar dacă uneori erau numiţi şi ei prim-sfetnici, termenul era folosit numai pentru acest mare dregător [102], care ocupa primul loc în sfatul domnesc.

Termenul de prim-sfetnic era însoţit de regulă şi de acela de vlastelin, ceea ce subliniază în plus importanţa deosebită a primilor sfetnici.

Trebuie să remarcăm, de asemenea, faptul că termenul de prim-sfetnic a fost folosit uneori şi ca o simplă formulă de cancelarie domnească, de îndată ce aceluiaşi mare dregător i se poate spune cînd prim-sfetnic, cînd numai dregător în decurs de cîteva luni şi în timpul aceleiaşi domnii. De pildă, între 2 dec. 1579 şi 24 nov. 1580, în patru documente eliberate de cancelaria lui Mihnea Turcitul pentru Mitrea mare vornic, acesta este numit de două ori doar dregător, o dată prim-sfetnic, iar altă dată vlastelin şi prim-sfetnic [103]. Cum în acest scurt interval de timp este de presupus că trecerea de care se bucura Mitrea vornicul pe lîngă domn rămăsese aceeaşi, rezultă că utilizarea sau neutilizarea termenului de prim-sfetnic (ca şi a altora de altfel) era lăsată într-o mare măsură la latitudinea logofătului. Fără îndoială că acesta trebuia să ţină seama de relaţiile dintre domn şi dregătorii săi şi de influenţa pe care o aveau ultimii şi că el nu ar fi putut numi prim-sfetnic pe un dregător care nu se bucura de o deosebită trecere la domn.

În sec. al XVII-lea, termenul de primul sau întîiul sfetnic s-a folosit mai rar decît în veacul precedent, el fiind utilizat îndeosebi în vremea domniei lui Radu Şerban, care numeşte astfel pe Radu clucerul şi Preda banul, cei doi fraţi Buzeşti, deosebit de influenţi în această epocă [104].

După cum rezultă dintr-un document din 10 mai 1623, în această vreme puteau fi numiţi prim-sfetnici şi unii boieri care nu erau dregători şi deci nu făceau parte din sfatul domnesc, dar care aveau o mare influenţă asupra domnului. La această dată, Radu Mihnea numeşte astfel pe grecul Dumitrachi Cantacuzino, care nu făcea parte dintre marii dregători ai ţării, dar care apare în fruntea acestora într-un document din 3 ian. 1624, în care se spune că el judecase o pricină împreună cu marii dregători (vornicul, logofătul etc.) [105].

Ultima menţiune cunoscută a termenului de întîiul sfetnic datează din timpul domniei lui Matei Basarab, din 10 martie 1641, cînd este numit astfel Hrizea mare vornic [106]. După această dată, termenul nu a mai fost folosit de cancelaria domnească.

Termenul de primul sau întîiul sfetnic a desemnat deci, de la sfîrşitul sec. al XV-lea pînă către mijlocul sec. al XVII-lea, pe marii dregători care se bucurau de o influenţă deosebită pe lîngă domnul Ţării Româneşti.

---

[102] Vezi doc. din 29 mai 1573, dat lui Ivaşco mare vornic şi Albu mare clucer Golescu, în care este amintit şi Dobromir fost mare ban, numit el singur întîiul sfetnic (*ibidem*, p. 109–110).

[103] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. IV, p. 432, 447, 462, 492.

[104] *Ibidem*, veac XVII, vol. I, p. 132, 192, 194, 210, 259.

[105] *Ibidem*, vol. IV, p. 271 şi 365.

[106] Arh. St. Buc., Peceţi nr. 56.

Adăugat adeseori la acela de vlastelin, calificativul de prim-sfetnic sublinia poziţia importantă pe care o ocupau în sfatul domnesc unii din marii dregători ai ţării.

Termenul de *sfetnic* (сьвѣтник), în sensul de membru al sfatului, sfătuitor, s-a folosit în Ţara Românească mult mai rar decît acela de dregător. Prima menţiune a termenului de sfetnic simplu cunoscută din documentele interne ale Ţării Româneşti este din 13 oct. 1533, cînd, în introducerea unui hrisov acordat unor boieri, se vorbeşte de „preacinstiţii boieri şi sfetnici" ai domnului [107]. Prin sfetnici se înţelege aci întreaga categorie a membrilor sfatului domnesc.

Mai tîrziu, termenul de sfetnic s-a folosit concomitent cu acela de dregător şi avînd acelaşi înţeles cu acesta. De pildă, la 10 nov. 1570, Alexandru Mircea le spune rudelor sale Ivaşco Golescu mare logofăt şi Albu Golescu mare clucer vlastelini şi „dregători sfetnici" [108]. Aici, termenul sfetnic, aşezat lingă acela de dregător, avea menirea să sublinieze poziţia deosebit de importantă pe care o ocupau cei doi mari dregători din „casa" domnului, numiţi uneori şi prim-sfetnici.

În prima jumătate a sec. al XVII-lea, termenul de sfetnic este de asemenea rar utilizat, desemnînd şi acum pe boierii membri ai sfatului domnesc sau pe cei care sfătuiau pe domn. De pildă, la 16 iunie 1602 se arată că domnul s-a sfătuit „cu toţi sfetnicii" săi, după care a încredinţat cercetarea unei pricini „marilor dregători" din divan, iar la 15 iulie 1628 are loc o judecată „înaintea tuturor boierilor sfetnici", cărora mai jos li se spune boierii ţării [109].

În timpul domniei lui Matei Basarab, în cancelaria Ţării Româneşti se face uneori deosebirea între termenul de sfetnic şi acela de dregător. La 27 nov. 1640, cînd domnul ia hotărîrea de a scoate de sub închinare marile mănăstiri ale ţării, se sfătuieşte cu cei „de bună rudă, boiari mari, cinstiţi şi socotiţi svetnici deregători", punînd martori ai hotărîrii luate pe „cinstiţii şi credincioşii svetnicii domniei noastre şi deregătorii ţărăi, duhovnici şi mireni" [110]. Aceeaşi formulă va fi utilizată şi în hotărîrea luată de Constantin Şerban în această problemă [111]. În aceste documente, sfetnicii sînt ai domnului, cei cu care acesta se sfătuieşte, iar dregătorii sînt ai ţării, cei care conduceau sau „tocmeau" ţara.

În Moldova, termenul de sfetnic a fost folosit destul de rar, ca şi acela de dregător. Termenul de sfetnic desemna pe membrii sfatului domnesc, sfat cunoscut aci sub numele de рада. În răspunsul dat de Ştefan cel Mare cneazului Alexandru sînt amintite astfel peceţile „boierilor noştri sfetnici" (пановь нашихь радныхь), iar în unele documente interne

---

[107] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 147.
[108] *Ibidem*, vol. III, p. 385.
[109] *Ibidem*, veac. XVII, vol. I, p. 51 şi Acad. R. S. România, LXXVI/21.
[110] Arh. St. Buc., Peceţi, nr. 54.
[111] Acad. R. S. România, XI/239.

sfetnicii sînt numiţi рѣдцд[112]. În aceeaşi vreme, însă, tot cu acest termen erau numiţi şi membrii sfaturilor orăşeneşti, „sfetnicii tîrgului" [113].

În cronicile din sec. al XVI-lea, alcătuite în limba slavonă de Macarie, Eftimie şi Azarie, se întîlneşte adeseori termenul de sfetnici (сьвѣтникьи), iar uneori şi acela de prim-sfetnici, cum li se spune, de pildă, unor dregători de seamă ai ţării, ca portarul Luca Arbore sau hatmanul Vartic [114].

La începutul sec. al XVII-lea, termenii de sfetnici şi dregători aveau aceeaşi accepţiune în Moldova. În ‹april-iulie› 1623, „marii boieri şi sfetnici ai domnului" — de la marele logofăt pînă la vornicii de gloată —, după ce arată că domnul s-a sfătuit cu ei pentru scutirea de dări a unui sat, cer viitorilor domni „sau dregători, cum sîntem şi noi în vremea de acum" să nu anuleze această scutire [115].

c. Vlasteli sau vlastelini

Termenul de *vlastel* sau *vlastelin* (властель, властеленъ) a fost utilizat de cancelaria Ţării Româneşti începînd din acelaşi an, 1492 [116], de cînd s-a folosit şi acela de prim-sfetnic, pe lîngă care apare de numeroase ori. Întrucît în această vreme numărul şi importanţa dregătorilor crescuse, iar termenul de jupan cu care erau desemnaţi cei mai de seamă dintre aceştia începuse să-şi piardă accepţiunea sa iniţială, este foarte probabil că s-au căutat termeni noi, prin a căror folosire se urmărea să se marcheze diferenţele existente între marii boieri şi dregători şi aceia mai puţin însemnaţi.

Termenul sau termenii sînt de origine sîrbă, vlastelin însemnînd proprietar mare, iar vlastel proprietar mai mic, avînd obligaţia de a merge la oaste şi a da cai pentru război [117].

---

[112] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 402 şi doc. din 12 iulie 1434 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV–XV, p. 112).

[113] Doc. din 12 april. 1458 (*ibidem*, p. 295).

[114] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 80, 93, 94, 110, 118, 132, 136, 138, 143, 148, 151.

[115] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. V, p. 204–206.

[116] Înainte de a fi utilizat de cancelaria Ţării Româneşti, termenul de властель se întîlneşte în doc. din 1406 dat de despotul Ştefan Lazarevici mănăstirilor Vodiţa şi Tismana şi apoi în cele două documente eliberate de împăratul Sigismund mănăstirii Vodiţa la 14 iulie 1418 şi 28 oct. ‹1419› (D.R.H., B., vol. I, p. 68–69, 88–89 şi 93–94). Este foarte probabil că termenul a fost împrumutat de cancelaria Ţării Româneşti de la statul feudal sîrb, unde s-a folosit în sec. XIII–XIV.

Menţionez că pe piatra pusă de fraţii Craioveşti, în timpul domniei lui Neagoe Basarab, pe mormîntul lui Vladislav al II-lea, mort în 1456, se spune că acesta i-a făcut vlastelini (vezi Şt. Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Buc., 1965, p. 64). Dacă o raportăm la data morţii lui Vladislav, nu la epoca în care a fost pusă piatra de mormînt, aceasta ar fi prima menţiune a termenului de vlastelin într-un izvor intern. Cum acest termen a fost utilizat încă de la începutul sec. al XV-lea în documentele eliberate de cancelarii străine unor mănăstiri din ţară, este foarte probabil ca termenul să fi fost cunoscut şi folosit şi la noi la scurtă vreme după această dată.

[117] Maciciowski, *Slavische Rechtsgeschichte*, I. p. 132–133, citat de I. C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, p. 28.

Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, 1862–1865, sub voce, traduce vlastel cu princeps, dominus. O părere asemănătoare are şi N. Radojcić, care

În *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul, termenul de vlastelin este echivalent cu dregător sau boier puternic, el derivînd de la власть, care înseamnă biruință sau putere [118]. Cu această accepțiune de biruitor și stăpîn termenul de vlastelin este utilizat în timpul domniei lui Matei Basarab, cînd, în partea finală a unor hrisoave, cel care va fi domn și vlastelin (господар и властелен) este rugat să respecte porunca domnească [119].

În sec. al XVI-lea, termenul de vlastelin a fost folosit de numeroase ori de cancelaria domnească, fiind numiți astfel cei mai de seamă boieri ai țării : cei patru puternici frați Craiovești (cel mai adesea), Gherghina pîrcălabul, Harvat mare logofăt, Manea Perșanu mare vornic, Drăghici mare vornic, Hamza mare ban, Vlaicu mare logofăt, Socol mare vornic, Teodor mare ban, Neagoe mare ban, Ivașco și Albu Golescu, Dobromir banul etc., adică o bună parte din aceia care erau considerați în același timp și primi sfetnici ai domnului. De aci o primă concluzie : aceea că *vlastelini erau numiți în primul rînd cei mai de seamă dregători ai țării din sec. al XVI-lea.*

Verificînd lista celor 34 de boieri numiți vlastelini în sec. al XVI-lea, constatăm că mulți dintre aceștia erau rude cu domnii care îi numeau astfel (Gherghina pîrcălabul, unchiul lui Radu cel Mare, cei patru frați Craiovești, Calotă vistierul, cumnatul lui Vlăduț voievod, frații Ivașco și Albu Golescu, rude cu Alexandru Mircea voievod etc.), iar alți cîțiva erau din „casa" domnului, adică foarte apropiați de persoana acestuia (Harvat mare logofăt, Manea Perșanu mare vornic, Tudor logofăt, Hamza mare ban, Vlaicu mare logofăt etc.), ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că *vlastelin mai are și accepțiunea de boier sau dregător rudă cu domnul sau foarte apropiat de acesta.*

Termenul de vlastelin nu se suprapune așadar aceluia de dregător [120], deoarece nu toți dregătorii erau și vlastelini, iar calitatea de vlastelini o aveau și unii boieri care nu ocupau dregătorii, dar care aveau o situație materială bună, ca acel jupan Bran, menționat la 6 mai 1492 sau jupan Radu, amintit la 9 mart. 1502 [121]. De altfel, diferența dintre vlastelini

consideră că vlastel este echivalentul cuvîntului grec arhon (*Vlastel u Zakonu Gradskom Nomocanona sv. Save*, în „Glas. Srpske Akademije Nauke", CXCIII, 1949, p. 1—14).

Despre termenii vlastel și jupan folosiți de cancelaria sîrbă, vezi și V. Mošin, *Vizantiski uticaj u Srbiji v XIV—veku* [Influența bizantină în Serbia în sec. XIV] („Jugoslovenski istoriski časopis", III, 1937, p. 147—160) și A. Soloviev, *Srbi i Vizantinsko pravo w Skoply pocetcom XIII-veku* („Glasnik Scopskog naucinag društva", 1923, p. 1—42).

După cum rezultă din unele documente sîrbești din sec. al XV-lea, cuvîntul власть înlocuia uneori termenul жоупа, ceea ce arată că între vlastelini și jupani exista o asemănare (M. Lascaris, *Actes serbes de Vatopedi*, Praga, 1935, p. 8).

118 Ed. Gr. Crețu, p. 117. Despre legătura dintre vlastelin și stăpînitor vezi Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, p. 146.

119 Doc. din 16 april. 1634 (Arh. St. Buc., m-rea Bistrița, LXVI/512). Vezi și doc. din 6 iulie 1648 (idem, m-rea Polovragi, I/10).

120 În *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, unde termenul de vlasteli este folosit adeseori, el este tradus în mod curent cu dregători, deși în aceleași *Învățături* există și termenul de правителе (vezi *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 229, 277 și 292 și indice vlasteli).

121 D.R.H., B., vol. I, p. 368 și *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 11.

— c. 290

şi restul dregătorilor o fac şi unele documente, în care se spune că domnul a judecat cutare pricină cu vlastelinii şi dregătorii sau cu vlastelinii şi boierii săi [122]. Cînd cel care era vlastelin ocupa şi o dregătorie, acesta era numit vlastelin şi dregător sau vlastelin şi prim-sfetnic [123], în timp ce boierii vlastelini fără dregătorie erau numiţi doar vlastelini.

Din deceniul al treilea al sec. al XVI-lea, termenul de vlastelin s-a folosit adeseori cu înţelesul general de dregător sau sfetnic, cînd formula obişnuită că domnul a judecat cu dregătorii a fost înlocuită cu aceea că a judecat cu vlastelinii [124].

Documente mai tîrzii, de la sfîrşitul sec. al XVI-lea şi începutul celui următor, cînd termenul de vlastelin a fost tot mai rar utilizat, explică acest termen prin boieri mari şi cu trecere la domn. Astfel, într-un document din 10 dec. 1583 se afirmă că Radu şi Ion din Cepari, fiind „boieri şi vlastelini" în vremea domniei lui Alexandru Mircea, cotropiseră nişte ocine [125]. Calitatea de vlastelini le dăduse deci celor doi boieri posibilitatea să săvîrşească abuzuri. În acelaşi sens vorbesc şi două documente din 26 sept. 1620 şi 30 april. 1633, care explică unele abuzuri făcute de Radu al doilea vistier în timpul domniei lui Mihai Viteazul şi de Pană vistierul în vremea domniei lui Radu Mihnea prin faptul că cei doi erau în acea vreme vlastelini sau boieri vlastelini [126], adică se bucurau de o trecere deosebită pe lîngă domn.

Ca şi termenul de prim-sfetnic, şi acela de vlastelin a fost mult mai rar utilizat în sec. al XVII-lea; cel mai adesea l-a folosit cancelaria lui Radu Şerban în hrisoavele eliberate fraţilor Buzeşti [127], a căror puternică influenţă în această vreme este îndeobşte cunoscută. Mai tîrziu, la 6 mart. 1628, vlastelini erau numiţi „cei de bun neam" ai ţării [128].

În Moldova, am întîlnit termenul de vlastelin într-un singur document, din 10 mai 1466, în care domnul declară că a poruncit lui Dobrul logofăt, „vlastelin al nostru credincios", să scrie hrisovul respectiv [129]. Termenul de vlastelin a fost folosit deci în Moldova chiar înainte ca el să fi fost utilizat de cancelaria Ţării Româneşti.

Acest termen a mai fost utilizat de asemenea şi în cronicile alcătuite în limba slavonă în sec. al XVI-lea; cronicarul Macarie vorbeşte astfel de vlastelinii (nobilii) din Transilvania răsculaţi contra lui Ioan Zapolya la 1529, iar cronicarul Azarie de vlastelii moldoveni prezenţi la alegerea ca domn a lui Alexandru Lăpuşneanu [130]. Termenul de vlastelin nu a avut deci în Moldova o circulaţie prea largă, asemănătoare aceleia din Ţara Românească.

---

122 Doc. din: 10 dec. 1505, 5 dec. 1509, 11 ian. 1511 (*ibidem*, p. 33, 54, 67).
123 *Ibidem*, vol. I, p. 24, 30, 114, 135, vol. II, p. 93, 358 etc.
124 *Ibidem*, vol. II, p. 7, 13, 179, 236, 246, 314, 317, 318, 326 passim.
125 „Mitr. Olt.", 1957, nr. 7—8, p. 528.
126 *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 591 şi Arh. St. Buc., m-rea Cotmeana, X/1—2.
127 *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 132, 192, 194, 259.
128 Acad. R. S. România, Peceţi nr. 76.
129 *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 344.
130 *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 82, 96, 130.

d. Dregători

Termenul de dregător (правитель), folosit uneori în limba română şi sub forma deregător [131], este întîlnit în mii de documente din Ţara Românească, el desemnînd pe membrii sfatului domnesc care ocupau dregătorii, ca şi pe dregătorii mai mici care nu făceau parte în mod obişnuit dintre membrii sfatului domnesc. Cuvîntul românesc dregător derivă din verbul latin dirigo, care înseamnă a îndrepta [132]. În unele documente păstrate în traducere românească, termenul правитель din textele slave este redat, de altfel, chiar prin cuvîntul îndreptător [133].

Urmărind evoluţia acestui termen în documentele interne ale Ţării Româneşti din sec. al XV-lea, constatăm că, în această vreme, cînd dregătorii ocupau în sfatul domnesc o poziţie mai puţin însemnată decît boierii fără dregătorii — problemă asupra căreia vom reveni în capitolul următor —, noţiunea de dregător cuprindea pe boierii mici care prestau diverse slujbe domnului, fiind asemănători ca poziţie socială cu slugile domneşti. În numeroase documente din sec. al XV-lea, prin care se acordă privilegii imunitare unor stăpîni feudali, reprezentanţii domniei al căror amestec este interzis în satele scutite sînt înşiraţi în ordinea slugi şi dregători [134], ceea ce arată poziţia destul de modestă pe care o ocupau aceştia din urmă.

Că nu este vorba de o simplă formulă de cancelarie ne-o dovedeşte faptul că, atunci cînd cancelaria domnească foloseşte în aceleaşi împrejurări termenii de boieri şi dregători, aceştia sînt trecuţi în ordinea „boierii domniei mele mari şi mici şi dregătorii domniei mele" [135].

În această vreme sînt numiţi dregători diverşi slujbaşi mărunţi care adunau dările în numele domniei. De pildă, într-un document din 23 mart. 1482, prin care se interzice amestecul reprezentanţilor domniei în satele mănăstirii Snagov, se spune : „nici un dregător domnesc să nu se amestece în aceste sate, nici găletar, nici albinar, nici dijmar" [136].

La sfîrşitul sec. al XV-lea şi la începutul sec. al XVI-lea, o dată cu creşterea importanţei dregătorilor şi cu precizarea unei ierarhii feudale mai stricte, ordinea în care sînt înşiraţi reprezentanţii domniei în scutiri devine : boieri, dregători din casa domnească, curteni sau boier, dregător, curtean [137].

---

[131] Sub forma deregătoriu îl întîlnim şi în *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul (ed. Gr. Creţu, p. 117), care pune semnul echivalenţei între dregătorie şi destoinicie (p. 230).

[132] *Dicţionar latin-român*, sub voce. C. C. Giurescu consideră că dregător e cel care conduce sau administrează (*Contribuţiuni*, p. 21).

[133] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 597.

[134] Doc. din : 16 sept. 1430, 12 dec. 1471, 3 dec. 1483 etc. (D.R.H., B., vol. I, p. 129, 234, 307).

[135] Doc. din : 11 mai 1409, 10 iunie 1415, 10 sept. 1428 (*ibidem*, p. 76, 81, 116—117 passim).

[136] D.R.H., B., vol. I, p. 292.

[137] Doc. din 1 iunie 1483, 20 ian. 1505 (*ibidem*, p. 302 şi *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 26).

Ca urmare a acestui proces, formularul cancelariei domneşti se schimbă şi în altă privinţă : boierilor mari care ocupau dregătorii şi care înainte erau numiţi doar boieri cu titlul de jupan începe să li se spună dregători [138].

În prima jumătate a sec. al XVI-lea, termenul boieri din formula „a judecat domnia mea cu toţi boierii domniei mele" este înlocuit treptat cu acela de dregători, deoarece în această vreme dregătorii alcătuiau sfatul domnesc. Mai mult încă, în unele documente în care este vorba de o chestiune mai importantă, pentru rezolvarea căreia erau consultaţi un grup mai mare de boieri, în afară de dregători, domnul declară că a judecat „cu toţi dregătorii şi boierii', cum face Radu de la Afumaţi la 3 iunie 1528 [139], dregătorii trecînd acum înaintea boierilor.

În secolul al XVI-lea, sînt numiţi de regulă dregători numai acei boieri care ocupau demnităţi importante şi care erau de obicei şi membri ai sfatului domnesc; celorlalţi boieri, care aveau titluri de dregători mai mici, li se spune de obicei boieri şi li se indică şi titlul dregătoriei ce ocupau. Începînd din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, cînd apar în documente numeroşi dregători cu titlul de al doilea clucer, postelnic, paharnic, comis etc., toţi aceştia sînt numiţi boieri sau slugi domneşti, nu dregători, cum li se spune de regulă numai celor mari [140].

În secolul următor, unii dintre dregătorii mai puţin însemnaţi, care apar mai rar ca martori ai sfatului domnesc, sînt numiţi uneori boieri, alteori dregători [141], ei făcînd trecerea între boieri şi dregătorii mai mari.

În Moldova, termenul de dregător (sub forma ȣрѣдник) a fost folosit mult mai rar decît în Ţara Românească. El desemna, în sec. al XV-lea, pe cei care îndeplineau diverse slujbe mărunte (globnici, pripăşari, osluhari etc.) [142].

Ca şi în Ţara Românească, dregătorii ocupau în vremea aceasta o poziţie modestă, documentele de scutire folosind formula „panii şi dregătorii noştri" sau „panii şi urednicii noştri" [143].

---

[138] D.R.H., B., vol. I, p. 376 (doc. din 9 oct. 1492). La 23 aprilie 1486 jupanii Dimitrie Ghizdavăţ şi Detco bani fuseseră numiţi „prea cinstiţi boieri (nu dregători) ai domniei mele" (*ibidem*, p. 317).

[139] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 47.

[140] Pentru deosebirea ce se face în această epocă între dregători şi boieri vezi doc. din 16 ian. 1613, în care se citează mărturia dată de dregătorii : Nica mare logofăt, Leca fost mare postelnic şi Lupu mare paharnic şi de boierii Ion comis şi Cîrstoh sluger (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 142).

[141] Astfel, Oprea mare agă şi Buliga mare agă sînt numiţi la intervale scurte boieri şi dregători (doc. din 28 mai şi 7 aug. 1636, 10 nov. 1653 şi 25 april. 1654, Arh. St. Buc., m-rea Bradu, XLVIII/1, Mitr. Ţării Rom., XLIX/1, Şcoala Obedeanu, VII/1 şi Copie Inst. de Istorie). Marele pitar, marele portar, marele armaş sînt numiţi însă şi ei în această vreme dregători (vezi doc. din: 21 oct. 1636, 28 iunie şi 5 oct. 1648, Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, CII/9, Acad. R. S. România, CI/64, LXXII/50).

[142] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 265, 271.

[143] *Ibidem*, p. 243, 391.

e. Dregătoria devine sinonimă cu boieria în sec. al XVII-lea

Paralel cu ierarhizarea dregătorilor în mari şi mici, care are loc în sec. al XVII-lea [144] şi cu creşterea importanţei dregătoriilor în statul feudal, *dregătorii încep să fie numiţi tot mai adesea boieri*, ca urmare a faptului că boieria este tot mai mult legată de ocuparea unei dregătorii.

Dacă la începutul sec. al XVII-lea cancelaria domnească mai separa încă pe dregători de boieri, arătînd că s-au perfectat unele vînzări înaintea „tuturor dregătorilor şi boierilor mari şi mici din marele divan" sau că domnul a făcut o întocmire „cu toţi dregătorii domniei mele şi cu toţi boierii mari şi mici din marele divan al domniei mele" [145] (dregătorii alcătuind sfatul restrîns, iar ceilalţi divanul), mai tîrziu termenul de dregător a fost părăsit treptat, cancelaria domnească folosind tot mai adesea formula „boierii divanului mari şi mici" [146].

A doua jumătate a sec. al XVII-lea este epoca în care termenii de dregător şi mare dregător au fost înlocuiţi treptat cu acela de boier şi mare boier. În numeroase documente din această vreme, marii dregători membri ai sfatului sau divanului domnesc sînt numiţi în acelaşi timp şi „boiarii divanului" [147], pentru ca, în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, acesta să citeze ca martori ai sfatului domnesc nu pe dregători — cum li se spusese înainte — ci pe „credincioşii boiarii divanului" sau „credincioşii boiarii cei mari ai divanului" [148].

În aceeaşi vreme, *noţiunea de boierie devine sinonimă cu aceea de dregătorie, iar a boieri pe cineva înseamnă a-l numi într-o dregătorie*. Astfel, în *Cartea românească de învăţătură*, apărută precum se ştie la 1646, se spune că „cela ce suduieşte pre boiariul ce are boerie" (adică pe dregător) comite un delict foarte grav [149], iar autorul cronicii intitulate *Istoriile domnilor Ţării Româneşti* afirmă că Antonie vodă din Popeşti „au boerit boerii care după cum le-au venit rînduiala" sau că Grigore Ghica reproşa boierilor din partida Cantacuzinilor, care făceau „vicleşug", că nu aveau motiv să procedeze aşa, deoarece „i-au boerit cu mari boierii" [150].

---

[144] Vezi mai jos p. 77—79.

[145] Doc. din 6 iulie 1605 şi 28 iunie 1619 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 177 şi vol. III, p. 388).

[146] Doc. din : 9 iulie 1641, 6 mart. 1642, 29 dec. 1643, 3 aug. 1646, 19 oct. 1647, 11 iulie 1654 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani, L/4, XXXV/4, Muzeul de istorie Buc., nr. 25 474, Acad. R. S. România, XLIII/87, Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, CII/26 şi Muzeul de istorie Buc., nr. 27 292).

[147] Vezi îndeosebi doc. din 30 mart. şi 26 iulie 1649, în care aceiaşi martori la o vînzare sînt numiţi în primul „toţi dregătorii", iar în cel de al doilea „toţi boierii mari ai divanului" (Acad. R. S. România, CI/14 şi 17).

Vezi şi doc. din : 29 april. 1644, 16 dec. 1656, 14 iunie 1665, 9 mai 1673, 5 iunie 1676 etc. (Arh. St. Buc., ep. Buzău, L/5, Mitr. Ţării Rom., XCVIII/63, Acad. R. S. România, LXXIV/196, CXXXIV/82 şi Biblioteca Centrală de Stat, XCVIII/9).

[148] Vezi doc. din : 2 sept. 1691, 20 mart., 10 april. şi 21 mai 1697, 19 mart. şi 25 april. 1698, 20 iunie 1699 etc. (Arh. St. Buc., ep. Buzău, LXXI/5, ms. 715, f. 124, Acad. R. S. România, XX/171, CLIX/6, CLXXXI/41, CXCVI/148, CCCLXXIV/283).

[149] Ed. Acad. R.P.R., 1961, p. 152.

[150] Ed. C. Grecescu, p. 163 şi 152.

Este demn de subliniat faptul că cei „boeriţi cu boerii" (adică numiţi în dregătorii) făceau parte din clasa boierească şi înainte de a deveni dregători, dar că numirea în dregătorie le acorda calitatea de boier cu slujbă sau dregător.

Începînd din această vreme, *boieria este legată tot mai mult de dregătorie*, proces ce se va adînci în sec. al XVIII-lea. În timpul ocupaţiei Olteniei de către austriaci, la 1726, într-un foarte preţios raport despre situaţia ţării, N. de Porta afirma că *„boier aşa dar nu înseamnă nobil, ci dregător, după cum şi denumirea (de boier) derivă de la cuvîntul boierie, care înseamnă dregătorie"* (Boërus igitur non est id, quod nobilis, sed est id, quod Officialis, cum nomen a vocabulo Boëria derivatur, quod est officium). După părerea sa, *boier era numai acela care primea o slujbă sau dregătorie (officium) de la domn* [151].

Ca şi în Ţara Românească, şi în Moldova, în sec. al XVII-lea, boieria se confundă cu dregătoria, „a boieri" însemnînd în această vreme a numi în dregătorie, dregătorii fiind „boieri cu boierii" (adică cu slujbe). Cronicarii Grigore Ureche, Miron Costin şi Ioan Neculce vorbesc adeseori de numirea sau boierirea în dregătorii a membrilor familiilor boiereşti. Astfel, Grigore Ureche afirmă că Petru Şchiopul „i-au miluit iară cu boieriile lor" pe boierii pribegi reveniţi din Polonia la 1583 [152]; Miron Costin ne informează că Gheorghe Ştefan a boierit cu agia pe Grigore Ghica (viitorul domn) [153], iar Ioan Neculce povesteşte că Antioh Cantemir, ajuns domn (1695), „boieri după obicei" sau că Constantin Duca „a boierit pe boierii ce erau cu el" [154]. Pentru Neculce, a boieri însemna a numi pe cineva chiar într-o dregătorie mai mică. Astfel, Dumitraşco Cantacuzino „l-au boierit, l-au pus postelnic al doilea" pe Gheorghiţă Mitrea, iar Constantin Cantemir „a boierit" pe fiii lui Miron Costin: pe Ion l-a făcut serdar, pe Nicolae logofăt al treilea şi pe Pătraşco mare cămăraş [155]. Cum toţi aceştia erau fii de boieri, boieria ce li se acorda era dregătoria.

f. Dregătorii din „casa" domnului

O altă problemă de terminologie care mai trebuie discutată este aceea a dregătorilor numiţi din „casa" (ИЗ КЪЩА sau ВЪ ДОМЪ) domnului. Acest termen a avut două accepţiuni, el desemnînd la început pe dregătorii, mai mici şi mai mari, care prestau slujbă domnului sau la curtea domnească, în „casa" domnului ţării; calitatea de a face parte din „casa" domnului s-a atribuit apoi şi unora din marii dregători ai ţării, care erau foarte apropiaţi de domn, iar uneori chiar rude cu acesta.

---

151 C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, II, p. 82. Vezi C. Giurescu, *Despre boieri*, în vol. *Studii de istorie socială*, Buc., 1943, p. 235, unde se arată că, în sec. al XVIII-lea, „însuşirea de boier este consecinţa exercitării unei funcţiuni".

152 Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 214.

153 M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 181. Vezi şi p. 117.

154 I. Neculce, *Cronica*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 133, 154, 166, 171.

155 *Ibidem*, p. 54, 94. Vezi şi p. 113.

Trebuie să subliniem de la început să boierii fără dregătorie nu sînt numiţi de regulă din „casa" domnului, ceea ce arată că a face parte din această „casă" însemna a presta o slujbă domnului ţării. Cînd, de pildă, la 1 iunie 1483 domnul hotărăşte că satele mănăstirii Tismana urmau a nu fi tulburate nici de boieri, nici de „dregătorii care sînt în casa domniei mele"[156], dregătorii sînt cei care erau trimişi de la curte să adune dările din ţară. Mai tîrziu, erau consideraţi ca făcînd parte din casa domnului diverşi boieri care slujeau la curtea domnească (aprozi, postelnici II, grămătici şi logofeţi), pe care domnul îi numea uneori slugi[157]. Într-un document din 2 april. 1627 se spune, de altfel, că, în vremea domniei lui Radu Mihnea, Costin postelnicul era „în casa" acestuia, în calitate de al doilea postelnic (deci făcea slujbă la curtea domnească)[158].

În sec. al XVI-lea, calificativul de „încă şi din casa domniei mele" se adaugă foarte adesea la acelea de vlastelin şi prim-sfetnic[159], aceasta tocmai pentru a sublinia apropierea deosebită dintre persoana domnului şi dregătorii respectivi. În sfîrşit, se spunea uneori că fac parte din „casa" domnului unele din rudele sale care erau şi dregători[160]. Aşa cum am arătat mai sus, nu numai aceste rude făceau parte din casa domnului, *„casă" nefiind sinonim cu familie sau neam.*

În sec. al XVII-lea, cînd marea boierime era împărţită în partide potrivnice, care se luptau pentru putere, a fi „de casa" unui domn însemna a face parte din partida favorabilă acestuia. În acest sens folosesc termenul cronicarii vremii, cînd vorbesc de boierii „de casa Ducăi vodă", „de casa Cantemireştilor" etc.[161].

g. Termenii latini sub care sînt cunoscuţi membrii sfatului domnesc

Înainte de a încheia capitolul privind terminologia, amintim şi termenii folosiţi în documentele şi izvoarele narative redactate în limba latină pentru a desemna pe membrii sfatului domnesc din Ţara Românească şi Moldova.

---

[156] D.R.H., B., vol. I, p. 302.

[157] Vezi doc. din: 10 sept. 1493, 3 nov. 1627, 16 mai 1628, 12 şi 16 iunie 1650, 7 aug. 1650 etc. (*ibidem*, p. 397, Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., XXXV/8, m-rea Radu Vodă, IV/35, ms. 725, f. 88, Acad. R. S. România, CXXXIV/53, CXLI/31).

[158] Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, LXXXVII/2.

Pentru Moldova vezi doc. din 5 april 1642, dat de Vasile Lupu lui Ştefan Şoldan din „casa" sa (вь дом); domnul arată că, după moartea lui Dumitraşco Şoldan fost mare vornic, pe Ştefan, fiul acestuia, „l-am apropiat de casa domniei mele" (Acad. R. S. România, Peceţi 109). Vezi, de asemenea, doc. din 16 aug. 1641, în care se spune că Palade vistier slujise aceluiaşi domn din tinereţe „în casa" sa (вь домѹ) (G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 236). Acest Palade, grec de origine, a ajuns apoi mare vistier în Moldova.

[159] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 13, 104, vol. III, p. 237, 385, vol. IV, p. 374 etc.

[160] Sînt consideraţi astfel ca făcînd parte din casa domnului: Staico logofăt din Bucov, ginerele lui Vlad Călugărul, fraţii Albu şi Ivaşco Golescu, rude cu Alexandru Mircea etc. (D.R.H., B, vol. I, p. 394; *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI. vol. III, p. 385).

[161] I. Neculce, *op. cit.*, ed. cit., p. 39, 126, 162 etc., *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 39.

De la început trebuie să subliniem faptul că aceşti termeni nu reflectă totdeauna realităţile existente în statele feudale româneşti ; în documentele în care apar aceşti termeni se face de obicei apropierea între aceste realităţi şi acelea din statele vecine (îndeosebi Ungaria şi Polonia), aceasta deoarece termenii din documentele respective trebuiau înţeleşi şi de persoanele cărora se adresau aceste documente şi care foloseau limba latină.

Primul termen sub care sînt cunoscuţi membrii sfatului domnesc într-un document latin, alcătuit foarte probabil în Transilvania, este acela de „*comites*", cum li se spune la 1368 celor din Ţara Românească [162]. Termenul a fost folosit mai tîrziu şi în Moldova ; la 20 iunie 1475, se afirmă, de pildă, că Ştefan cel Mare trimisese în solie cîţiva „comites" ai săi : Stanciu, Duma şi Mihai [163]. Acest termen a fost împrumutat foarte probabil de la cancelaria voievodului Transilvaniei.

În Moldova s-a utilizat mai adesea termenul de „*consiliari*", uneori chiar acela de „*supremi consiliarij*". De pildă, în tratatul din 1387, încheiat de domnul Moldovei cu regele Poloniei, boierilor moldoveni membri ai sfatului li se spune „*supremi consiliarij*" [164].

În secolul următor, termenul de consilier (sfetnic) apare însoţit uneori de acela de *baronus* [165] sau *dominus*, care ar fi traducerea lui pan. La 1 sept. 1435 sînt citaţi astfel ca martori „*baroni seu consiliari*", la 1456 „*domini consiliari*", iar la 4 aprilie 1459 „*barones et consiliari*" [166].

Cînd tratatele încheiate cu regele Poloniei, în care sînt citaţi ca martori boierii moldoveni, erau redactate în limbile slavă şi latină, termenul latin de „consiliari" este redat prin боıарн нашиχ раднχ (boierii noştri sfetnici), панове Рада (boierii sfetnici) sau simplu Рада [167]. Aceasta este dovada certă a faptului că cele două cancelarii — cea moldoveană şi cea polonă — foloseau fiecare în documente termenii care le erau mai cunoscuţi, după limba utilizată de cancelaria respectivă.

În unele documente redactate în limba latină se utilizează şi termenul slav de *boier*. De pildă, în tratatul încheiat la 1511 de Vlăduţ, domnul Ţării Româneşti, cu regele Ungariei, sînt citaţi ca martori „*boyarones sic nobili*" [168].

În izvoarele narative alcătuite în limba latină, marii dregători sînt numiţi „*senatores*" — cum le spune autorul „Relaţiei istorice" despre Ţara Românească — sau „*barones*", cum îi numeşte Dimitrie Cantemir pe marii dregători moldoveni, pe care îi împarte în mai multe categorii, din care cele mai de seamă erau „*barones de sfat*" şi „*barones magni*" [169].

[162] *Hurmuzaki*, XV/1, p. 2. Vezi şi *Hurmuzaki*, I/2, p. 315 (1389).
[163] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 324.
[164] M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 601.
[165] Despre acest termen vezi şi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 24—25.
[166] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 684, 783 şi I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 268. Tot „consiliari" li se spune şi dregătorilor lui Mihai Viteazul care au semnat tratatul, redactat în limba latină, cu împăratul austriac la 1598 (*Hurmuzaki*, III/1, p. 288).
[167] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 372 şi 375, 425 şi 441 şi M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 684 şi 686.
[168] *Hurmuzaki*, XV/1, p. 213.
[169] Vezi mai jos, p. 61 şi 63.

În *Istoria ieroglifică*, însă, Dimitrie Cantemir folosește și el termenul *senatori* pentru a desemna pe marii dregători, membri ai sfatului domnesc din Moldova și Țara Românească [170].

În concluzie la acest capitol, în care am insistat asupra terminologiei care desemnează sfatul și divanul domnesc și pe membrii lor, subliniem faptul că *această terminologie reflectă în linii mari evoluția și transformările prin care a trecut sfatul domnesc de-a lungul celor aproape patru veacuri de care ne ocupăm în această lucrare*. Astfel, terminologia reflectă deosebirile existente la început — îndeosebi în Țara Românească — între boieri și dregători, creșterea importanței acestora din urmă în sec. XV și XVI, ca și faptul că în sec. al XVII-lea, o dată cu înmulțirea și creșterea importanței dregătoriilor, dregătoria devine o noțiune sinonimă cu boieria, calitatea de boier fiind condiționată de ocuparea unei dregătorii.

Acest capitol de terminologie lămurește deci într-o oarecare măsură problema evoluției sfatului și divanului domnesc și a componenței lor, problemă ce formează obiectul capitolului următor, care este deci strîns legat de acesta.

---

[170] Ed. P. P. Panaitescu și I. Verdeș, Buc., 1965, vezi indice.

Cap. III

APARIŢIA, EVOLUŢIA ŞI ORGANIZAREA SFATULUI DOMNESC

a. Sfatul domnesc în epoca fărîmiţării feudale. Influenţele străine exercitate asupra organizării dregătoriilor

Originea sfatului domnesc şi a dregătoriilor a fost o problemă destul de discutată de istoricii şi cercetătorii mai vechi, care nu au ajuns la un consens în această privinţă, unii dintre ei considerînd dregătoriile contemporane cu constituirea statelor feudale româneşti, iar alţii mai tîrzii decît apariţia acestor state.

După părerea lui A. D. Xenopol, marii boieri şi domnia „datează din timpurile vechi, de la primele constituiri ale vieţii de stat la români", în timp ce „dregătoriile au o origine mult mai nouă, anume ele se înfiinţează destul de tîrziu după întemeierea principatelor" [1].

Spre deosebire de A. D. Xenopl, N. Iorga neagă existenţa boierimii la începuturile statelor feudale româneşti, susţinînd că „voievozii domni n-au avut o curte şi ei erau înconjuraţi, neapărat, în cele dintîi decenii, numai de sfetnici în port românesc, asemănători cu bătrînii chemaţi la judecăţile ţărăneşti". Dregătorii — conducători ai ţării din această vreme „nu părăsiseră întru nimic haina şi firea ţărănească"; „ţărani erau boierii noştri şi în fruntea statului era ţăranul, smerit faţă de Dumnezeu, care stătea pe scaunul domnesc al ţării" [2].

Ca şi A. D. Xenopol, N. Iorga susţinea că dregătoriile s-au înfiinţat mai tîrziu dar, spre deosebire de el, consideră că aceasta este urmarea trecerii dincoace de Dunăre a căpeteniilor sîrbo-bulgare, alungate de turci, care ne-au dat „împreună cu o limbă de stat, cu o cancelarie, şi înalţi dregători alcătuind un sfat de o esenţă politică superioară şi un rost de curte mai deplin". Ca urmare, după părerea lui N. Iorga, „cei dintîi boieri au fost neapărat străini în Ţara Românească".

Ştiind astăzi că statul feudal este produsul contradicţiilor dintre clasele sociale, instrument al dominaţiei de clasă, că în timpul orînduirii feudale boierimea guvernează ca clasă, după cum spune V. I. Lenin [3], ştiind, de asemenea, că această boierime exista încă înainte de formarea

---

[1] A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, vol. III, ed. a III-a, p. 173. Cf. şi C. Giurescu, *Despre boieri*, în vol. *Studii de istorie socială*, p. 251, care afirmă, ca şi A. D. Xenopol, că „exista o boierime ereditară independentă de funcţiuni [adică de dregătorii — *N. S.*] şi mai veche ca ele".

[2] N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, p. 145 şi 147 şi *Scrisori de boieri*, p. II—III. Aceleaşi idei cu statul „ţărănesc" şi în *Noua constituţie a României*, ca şi în alte lucrări ale sale mai vechi.

[3] V. I. Lenin, *Statul şi revoluţia*, în *Opere*, vol. 25, Buc., 1954, p. 381 şi idem, *Revoluţia proletară şi renegatul Kautski*, ed. 1947, p. 20—21.

statelor feudale Ţara Românească şi Moldova, nu putem fi de acord cu opiniile lui N. Iorga despre statul „ţărănesc" la origine.

De altfel, mai tîrziu, marele istoric şi-a revizuit el însuşi părerile despre vechimea dregătoriilor din Ţara Românească. În *Istoria românilor*, N. Iorga admite că „argeşenii munteni" au împrumutat dregătoriile de la Bizanţ în vremea domniei lui Basarab, prin intermediul statului bulgar de la Vidin şi că Basarab „era un prinţ bogat şi mîndru", nu un domn înconjurat de o curte de ţărani. Vorbind apoi despre domnia lui Mircea cel Bătrîn, N. Iorga pune pe seama acestuia faptul că „strînge în jurul său o curte" şi pe acela că a completat curtea sa cu dregătorii numiţi ban, vistier mare, vistier mic, logofăt, pitar, spătar şi paharnic [4].

Spre deosebire de N. Iorga şi A. D. Xenopol, C. C. Giurescu a emis părerea că „înfiinţarea marilor dregătorii (este) contemporană cu întemeierea statelor româneşti", că Basarab Întemeietorul a avut pe lîngă sine „cel puţin" pe logofăt, vornic, vistier, stolnic, paharnic, postelnic şi comis, aceasta deoarece „primul domn al Ţării Româneşti a trebuit să instituie principalele dregătorii, cu ajutorul cărora avea să conducă teritoriul relativ întins pe care-l stăpînea" [5].

În ce priveşte Moldova, N. Iorga credea că în timpul domniei lui Bogdan exista o curte „deocamdată foarte săracă, simplă adunare de ostaşi" şi că stabilirea ierarhiei rangurilor dregătorilor s-a făcut în vremea domniei lui Alexandru cel Bun, sub influenţa Ţării Româneşti [6], afirmaţie în mare măsură exactă. C. C. Giurescu considera însă că organizarea dregătoriilor a avut loc şi aici „la începutul" statului feudal, că „Bogdan şi Laţe au instituit şi ei dregătoriile de care aveau nevoie pentru stăpînirea Moldovei". După părerea sa, „contemporaneitatea înfiinţării marilor dregătorii şi a principatelor e un fapt evident, care se impune de la sine. Primele erau consecinţa naturală, necesară a celei de a doua" [7].

O altă problemă care a fost destul de mult dezbătută în trecut — dar asupra căreia părerile merg la general în acelaşi sens — este aceea a influenţelor străine exercitate în organizarea sfatului domnesc şi a dregătoriilor; cei mai mulţi istorici şi cercetători au admis — cu grade diferite de intensitate — o influenţă bizantină în organizarea dregătoriilor din Ţara Românească, influenţă venită prin intermediul statelor slave suddunărene, precum şi o înrîurire exercitată de Ţara Românească asupra Moldovei. Această părere a fost exprimată în modul cel mai limpede de N. Iorga, care afirmă că „şi numele de boieri şi numele multor boieri (adică

---

[4] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 172 şi 267—268.

[5] C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 27 şi 29. Autorul amintit pare să urmeze aci părerile tatălui său, potrivit cărora dregătoriile Ţării Româneşti s-ar fi înfiinţat în vremea domniei lui Basarab (cursul despre *Descriptio Moldaviae*, p. 129), deşi acesta, cu cîteva pagini înainte, admitea că este vorba de o organizare „rudimentară" a statului feudal în această vreme.

[6] N. Iorga, *op. cit.*, III, p. 221 şi 311—313.

[7] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 27—28.

dregători — *N.S.*) şi îndatoririle celor mai mulţi dintre dînşii vin de la bizantino-bulgari" [8].

Influenţa bizantină a fost acceptată de I. Bogdan [9], C. Giurescu — care consideră curţile domnilor români ca nişte „copii" ale celei bizantine [10] —, D. Russo — care vorbeşte despre „caracterul bizantino-slav" al dregătoriilor [11], de C. C. Giurescu [12], I. I. Nistor [13] şi de alţi istorici şi cercetători [14]. Asupra căii de pătrundere a influenţei bizantine părerile sînt însă împărţite.

A. D. Xenopol a afirmat că dregătoriile din Ţara Românească şi Moldova sînt de origine slavo-bulgară şi că „numărul cel mai mare şi pe cele mai însemnate dregătorii" le-am împrumutat de la bulgari; tot el arată însă că pe unele din acestea bulgarii le-au luat ei înşişi de la greci, „căci nu este de admis o înrîurire grecească directă în ţările române" [15].

Spre deosebire de A. D. Xenopol, C. C. Giurescu admite o filieră sîrbă mai pronunţată în transmiterea influenţei bizantine în acest domeniu [16].

O opinie aparte a promovat Ion I. Nistor, care susţine că dregătoriile noastre medievale, fiind o moştenire romano-bizantină, nu au putut veni prin filieră sud-slavă, deoarece sînt anterioare organizaţiilor politice slave din jurul teritoriului locuit de români [17].

---

[8] N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, în *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, II, p. 147. În *Istoria românilor*, III, p. 172. N. Iorga susţine însă că muntenii şi-au luat dregătoriile „din statul Sişmanizilor şi Terterizilor de la Vidin... şi nu, fireşte, direct de la Bizanţ".

Despre originea bizantină a marilor dregători vezi de acelaşi şi *La survivance byzantine dans les pays roumains*, în vol. *Deux communications... au troisième Congrès international d'études historiques à Londres*, Buc., 1913 şi în vol. *Roumains et Grecs au cours des siècles*, Buc., 1921.

[9] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 47.

[10] C. Giurescu, *Cursul despre Descriptio Moldaviae*, p. 113.

[11] D. Russo, *Elenismul în România. Epoca bizantină şi fanariotă*, Buc., 1912, p. 62—63 şi în *Studii istorice greco-române*, II, p. 535.

[12] Vezi paragrafele despre originea dregătoriilor din lucrarea *Contribuţiuni* şi cap. *Originea marilor dregători*, din *Noi contribuţiuni*, p. 54—60.

[13] *Temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizaţiei noastre de stat*, Buc., 1943, p. 29—32 (extras din „Analele Acad. Rom., Mem., Secţ. ist.", s. III, t. XXV, 1942—1943, p. 843—883).

[14] Vezi de pildă, E. Picot şi G. Bengesco, *op. cit.*, p. 64.

[15] A. D. Xenopol, *op. cit.*, III, p. 173, 176.

Despre o influenţă bizantină venită prin intermediul statului feudal bulgar este vorba şi în cursul citat al lui D. Onciul (*Istoria românilor*..., p. 434).

În cursul său despre *Descriptio Moldaviae*, la p. 114, C. Giurescu admite o filieră slavo-bulgară, pentru ca la p. 129 să vorbească de o organizare a dregătoriilor după modelul sîrbilor şi bulgarilor.

[16] C. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni*, p. 57. După părerea lui C. C. Giurescu, de origine bizantină sînt dregătoriile de logofăt, vistier şi comis şi probabil spătarul şi stratornicul, în timp ce numele altor dregători sînt de origine sud-slavă, fie sîrbă (vornic, paharnic şi postelnic), fie bulgară (stolnic), singur banul fiind de origine maghiară (*ibidem*, p. 56—60).

Spre deosebire de C. C. Giurescu, I. I. Nistor consideră — după funcţii, nu după nume — opt dregătorii de origine bizantină (logofătul, spătarul, vistierul, vornicul, comisul, paharnicul, postelnicul şi stolnicul), adică şi unii din cei care nu au numiri bizantine (*op. cit.*, p. 30—32).

[17] *Ibidem*, p. 29. Despre originea dregătoriilor vezi şi partea a II-a a acestei lucrări, unde se prezintă fiecare dregătorie în parte.

În general, istoricii din trecut au exagerat într-o oarecare măsură importanţa influenţelor străine exercitate în organizarea sfatului domnesc şi dregătoriilor din cele două state medievale româneşti. După cum arăta pe bună dreptate C. C. Giurescu [18], *originea dregătoriilor este o problemă destul de complicată, iar numirile slave sau bizantine sub care sînt cunoscuţi cei mai mulţi dintre dregători nu dovedesc totdeauna că avem de a face cu împrumuturi, deoarece numele nu explică originea.*

Nu trebuie să uităm că, datorită unor împrejurări pe care nu este cazul să le enumerăm aici, cancelariile domneşti ale Ţării Româneşti şi Moldovei au folosit ca limbă oficială limba slavonă, aşa cum cancelariile apusene au utilizat limba latină. Datorită acestui fapt, *unele numiri date dregătoriilor au îmbrăcat haina slavă, fără ca aceasta să însemne că dregătoriile respective erau şi ele de origine slavă.* Dregătorii au fost numiţi în limba slavă după obiectul atribuţiei lor ; astfel, dregătorul care se ocupa de curtea domnească (двор) s-a numit vornic, celui care avea în atribuţia sa masa domnului (стол) i s-a spus stolnic etc.

Statele feudale româneşti nu au copiat organizarea sfatului şi dregătoriilor după nici un alt stat, ci au adoptat de la Imperiul bizantin, prin intermediul statelor feudale sud-slave cu o organizare mai veche, numirile şi în parte funcţiile acelor dregătorii care corespundeau unor necesităţi interne. Că este aşa ne-o dovedeşte faptul că din numeroasele funcţii şi dregătorii din Imperiul bizantin (peste 80) [19] nu s-au preluat decît numirile cîtorva din ele, şi anume a acelora care au fost considerate ca necesare în statele noastre feudale (în primul rînd logofătul şi vistierul şi probabil comisul).

În statul feudal bulgar, care a suferit o influenţă directă şi puternică din partea Imperiului bizantin, situaţia este diferită. Aci se întîlnesc, în afară de logothet şi protovistier, o serie de titluri de dregători împrumutate în aceeaşi formă sau într-o formă apropiată aceleia din Bizanţ : protosevast, sevastocrator, protokeliotin, protostrator, veliki primikiur, epikerni [20]. etc. *Niciuna din aceste numiri nu se întîlneşte în Ţara Românească şi Moldova, ceea ce dovedeşte că, în organizarea dregătoriilor, s-au împrumutat numai acele numiri ce corespundeau necesităţilor de aici.*

---

[18] C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 74—75.

[19] Despre dregătoriile de la curtea împăratului bizantin există o bogată literatură. Amintim aci doar titlurile studiilor care vorbesc de aceşti dregători în totalitatea lor (pentru studiile privind pe unii dregători vezi şi partea a II-a a lucrării). Vezi lista lor la <Pseudo> Codinos, *De officialibus Palatii C-politani et de Oficiis Magnae Eclesiae Liber* (*Corpus scriptores Historiae Byzantinae*), Bonn, 1839, p. 9—12 ; R. Guilland, *Observations sur la liste des dignitaires du Pseudo-Codinos* („Revue des études byzantines", 1954, p. 58—68) ; o listă a lor se află şi la E. Picot şi G. Bengesco, *op. cit.*, p. 64—67. Dintre lucrările mai cunoscute amintim : Charles Diehl, *Etudes byzantines*, cap. *Les institutions*, Paris, 1905, îndeosebi p. 114—122 ; L. Bréhier, *Le monde byzantin*, vol. II, *Les institutions de l'Empire byzantin*, Paris, 1949, p. 89—165 ; Gustave Schlumberger, *Sigilographie de l'Empire byzantin*, Paris, 1884, îndeosebi p. 527—528 etc. A se vedea şi bibliografia generală.

[20] Despre titlurile dregătorilor din statul feudal bulgar, vezi C. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 386 ; S. Bobcev, *Titli i slujbi v oblasnoto upravlenie na starovremska Bălgaria* („Izvestia na istoriceskoto drujestvo v Sofia", XI—XII, 1931—1932, p. 228—248) ; P. Petrov, *O titulah „Sevast" i „protosevast" v srednevekovom bolgarskom gosudarstve* („Vyzantiiskii vremennik", XVI, 1959, p. 52—64) ; M. Lascaris, *Vatopedskata gramota na ţar Ivan Asen II*,

O situaţie asemănătoare aceleia din Bulgaria se întîlneşte şi în Serbia, unde au existat în sec. al XIII-lea multe titluri de dregători împrumutate de la Imperiul bizantin, ca şi unele titluri şi dregătorii, creaţiuni autohtone, ce nu se întîlnesc în Ţara Românească şi Moldova : veliki zupan, veliki vojvoda, veliki tepcija, veliki celnik, veliki sluga (echivalentul lui Μέγας Δομέστικος din Imperiul bizantin), veliki kaznac (marele vistier), dvorodzica (intendentul palatului), enohijar (paharnic), sudija dvorski (judecătorul curţii) etc. [21].

Organizarea statelor feudale fiind într-o mare măsură asemănătoare şi nevoile curţilor stăpînilor feudali în general aceleaşi, era firesc ca numele unora din dregătorii care îndeplineau servicii similare să fie împrumutate de statele mai noi din organizarea statelor feudale mai vechi şi în primul rînd de la Bizanţ, a cărui cultură şi organizare a exercitat o puternică influenţă în sud-estul Europei, asemănătoare aceleia exercitate în apusul continentului de Imperiul roman [22].

Lipsa unor lucrări de istorie comparată privind instituţiile şi organizarea statelor feudale din sud-estul Europei îngreunează mult cercetarea lor şi a influenţelor exercitate de Imperiul bizantin asupra acestor state. În absenţa unor asemenea lucrări, ne vom mulţumi doar cu unele observaţii sumare, pentru a pune în lumină modul cum au fost organizate dregătoriile din statele medievale româneşti faţă de instituţiile similare din statele mai apropiate sau mai depărtate.

Cercetînd organizarea curţilor monarhilor medievali din Europa, constatăm o mare asemănare în felul cum erau alcătuite dregătoriile. Cei mai vechi dregători ai statelor feudale au fost aceia cu caracter domestic, care prestau diverse servicii monarhilor la curtea acestora.

Astfel, la majoritatea curţilor medievale întîlnim un dregător mai mare peste curtea regală şi slujbaşii acesteia ; acest major domus, numit

---

Sofia, 1930 ; M. Andreev, *Votopedskata gramota i văprositc na bălgarskoto feodalno prava* (*Le chrysobulle de Vatopédi et les problèmes du droit féodal bulgare*), Sofia, 1965, cap. VII, p. 148—168 (vezi şi recenzia lui Valentin Georgescu din „Revue des études sud-est européennes", 1965, nr. 3—4, p. 684—688). Despre împărţirea boierilor la curte şi in exterior vezi I. Dujcev, *Les bojars dits intérieurs et exterieurs de la Bulgarie medievale* („Acta Orient. Acad. Scientiarium Hungariae", t. III, fasc. III, 1953, p. 167—178).

[21] C. Jirecek, *La civilisation serbe au moyen-âge*, p. 8—10 şi St. Novaković, *op. cit.*, p. 209—258. De altfel, după părerea unor cercetători, în statul feudal sîrb a funcţionat şi o cancelarie de limbă greacă, ceea ce explică influenţele greceşti mai puternice în terminologia unor instituţii (M. Lascaris, *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine*) („Byzantinoslavica", 1931, p. 509). Vezi şi M. Mošin, *Gab es unter den serbischen Herrschern eine griechische Hofkanzlei?* („Archiv für Urkundenforschung", XIII, 1935, p. 183—197).

[22] Despre infuenţa bizantină vezi : N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 73—75 ; D. A. Zakythynos, *La sinthèse byzantine dans l'anthitèze Orient-Occident*, în *Actes du colloque international des civilisations balkaniques*, Buc., 1962, p. 107—115 ; G. Brătianu, *Les assemblées d'États en Europe Orientale au Moyen Age et l'influences du régime politique byzantin* (*Actes du VI-e Congrès international d'études byzantines*, t. I, Paris, 1950, p. 35—36) ; A. Soloviev, *Der Einfluss der byzantinischen Rechts auf die Völker Oesteuropas* („Zeitschrift der Savigny Stiftung", 76, 1959) ; D. Angelov, *Die gegenseitigen Beziehungen und Eiflüsse zwischen Byzanz und dem mittelalterlichen Bulgarien* („Byzantinoslavica", 1959, I, p. 40—50). Vezi şi bibliografia generală.

magister aulae regiae în Polonia, palatinus, judex curiae sau nadorspan în Ungaria, jupanus palatinus în Croaţia, sudija dvorski în Serbia, dvoreţkîi în cnezatul Kievului, s-a numit la noi vornic.

Al doilea dregător întîlnit la curţile medievale este acela care avea grija mesei suveranului ; numit în limba latină magister regiae mensae, praefectus mensae sau dapiferorum regalium magister, acest dregător a devenit senechal în Franţa, Küchemeister sau Truchses în Germania, stolnik în cnezatul Kievului, în cnezatele ruseşti din sec. al XIV-lea, în Polonia şi la noi.

Un alt dregător nelipsit de la curţile medievale era cel în grija căruia se găseau băuturile şi care turna la masă suveranului său. Acest dregător, numit în limba latină princeps sau magister pincernarum, pincernarum regalium magister, a devenit echanson sau boutellier în Franţa, Mundschenk în Germania, jupanus pincernarius în Croaţia, enohijar în Serbia, pincerna sau poharnok mester în Ungaria, ceaşnik în cnezatele ruseşti din sec. al XIV-lea, podczaszy în Polonia, în timp ce în Imperiul bizantin a purtat numele πινκέρνης, de unde a trecut în Bulgaria sub forma epikerni. La noi i s-a spus paharnic sau ceaşnic.

Al patrulea dregător existent la majoritatea curţilor medievale a fost comes stabuli, mai marele grajdurilor, numit şi agazonum regalium magister; i s-a spus conetable în Franţa, Stallmeister în Germania, jupanus cavallarius în Croaţia, Koniuşnîi în cnezatul Kievului şi în cnezatele ruseşti din sec. al XIV-lea, Koniuszy în Polonia, Komis s Komni în Bulgaria şi comis în Ţara Românească şi Moldova.

Un dregător care a avut un timp o funcţiune dublă, aceea de îngrijitor al camerei de culcare a suveranului, precum şi al tezaurului acestuia, a fost aşa numitul cubicularius, cubicularium regalium magister sau supremus camerarius. Din această funcţie, unică se pare la începuturile ei, s-au desfăcut cu vremea două : una al cărui titular avea grija camerei de culcare a suveranului (aşa numitul chambelan în Franţa, postelnic la noi) şi o alta, a cărei sarcină era grija tezaurului, al cărui titular s-a numit tesaurarius, Schatzmeister sau podskarbi (la poloni). În Imperiul bizantin cei doi dregători s-au numit πρωτοβεστιάριος (de la care se trage numele vistierului de la noi) şi parakimomen, care îndeplinea sarcina vechiului dregător din Imperiul roman praepositus sacri cubiculi.

În sfîrşit, majoritatea curţilor medievale dispuneau de un cancellarius sau notarius, însărcinat cu ţinerea corespondenţei, care s-a numit la noi logofăt, după numele dregătorului similar din Imperiul bizantin şi din statele bulgar şi sîrb.

Acestea sînt principalele dregătorii existente la curţile medievale şi care nu puteau lipsi nici la curţile domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei.

Comparînd numirile acestor dregătorii cu acelea utilizate pentru dregătorii de la curţile domnilor statelor feudale româneşti, constatăm că *nu poate fi vorba de copierea unui model, ci doar de unele influenţe*, pe care le-au resimţit, la rîndul lor, toate curţile medievale mai noi de la statele cu o organizare mai veche.

Trecînd acum la analiza izvoarelor narative şi documentare ale Ţării Româneşti şi Moldovei, trebuie să spunem că acestea sînt foarte sărace în ştiri privind începuturile şi organizarea sfatului domnesc, ceea ce a şi dat posibilitatea istoricilor mai vechi să-şi exprime păreri diferite în această privinţă.

Pentru Ţara Românească, dispunem de afirmaţiile celor două cronici interne, alcătuite tîrziu, în sec. al XVII-lea, cînd se compun şi introducerile despre întemeierea şi organizarea statului. Prima din aceste cronici, *Letopiseţul Cantacuzinesc*, afirmă doar că legendarul Radu Negru — considerat cel dintîi domn al ţării — „tocmitu-ş-au ţara cu bună pace" [23]. Cronica lui Radu Popescu dezvoltă această afirmaţie luată din *Letopiseţul Cantacuzinesc*, explicînd în ce a constat „tocmirea" ţării; autorul acestei cronici atribuie lui Radu Negru meritul că „au început a-şi tocmi şi a-şi îndrepta ţara cu judeţe, cu judecători (cu boierii) şi cu altele ce era de folosul domniei şi a ţării" [24]. Prin afirmaţia făcută, cronicarul — el însuşi mare boier — dorea să arate vechimea dregătoriilor de la întemeierea Ţării Româneşti; afirmaţia sa nu se bazează însă pe informaţii contemporane înfiinţării sfatului domnesc, deoarece — aşa cum vom vedea — documentele cu sfat domnesc sînt ceva mai tîrzii.

Autorii altor lucrări mai tîrzii, din sec. al XVIII-lea şi de la începutul sec. al XIX-lea — Bauer [25] şi D. Fotino [26] — pornind de la ştirea dată de cronica ţării despre „săborul mare" făcut de Radu cel Mare cu boierii, cînd sfîntul Nifon le-a „grăit" acestora „de pravilă şi de lege, de tocmirea bisericii..., de domnie şi de boerii" [27] — au afirmat că Radu cel Mare a „aşezat" dregătoriile ţării, sub influenţa patriarhului Nifon şi după modelul acelora de la Bizanţ. Faptul că aceste dregătorii existau cu mult înainte de Radu cel Mare arată în modul cel mai clar netemeinicia acestei afirmaţii.

Izvoarele narative moldovene sînt mai aproape de adevăr decît cele muntene cînd afirmă că Alexandru cel Bun „tocmit-au şi boieri mari în svat, de chivernisala ţării ş-a pămîntului Moldovei", cum face interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche, referindu-se la mai buna organizare a sfatului domnesc în această vreme [28]. El înşiră însă toţi dregătorii, chiar pe aceia care nu existau în vremea domniei lui Alexandru cel Bun.

Afirmaţia cronicarului despre apariţia celor mai mulţi dregători în timpul acestei domnii este confirmată de faptul că în documentele emise de cancelaria Moldovei în această vreme sînt amintiţi pentru prima dată cei mai mulţi dintre marii dregători, aşa cum în Ţara Românească aceştia

---

23 *Istoria Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, p. 3.

24 Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 5. În ediţia N. Iorga, p. 2, „cu boerii" nu e pus în paranteze.

25 Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Franckfurt-Leipzig, 1778, p. 42—43.

26 D. Fotino, *Istoria Daciei*, II, p. 36.

27 *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 6. Pentru „tradiţia" despre începuturile dregătoriilor vezi şi C. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni*, p. 50—54.

28 Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 76.

apar în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn (deși, fără îndoială, unii dintre ei pot fi mai vechi).

Cunoscînd asemănarea dintre dregătoriile Moldovei și acelea de la curtea împăratului Bizanțului și ca să explice această asemănare, Dimitrie Cantemir a susținut că așezarea dregătoriilor s-a făcut de către Alexandru cel Bun după ce a dobîndit de la împăratul Ioan Paleologul titlul de despot și coroană regească; el și-ar fi alcătuit curtea după modelul aceleia din Bizanț [29]. Mai întîi, Dimitrie Cantemir exagerează cînd afirmă că, atît în Moldova cît și la Bizanț, dregătorii aveau aceleași nume și aceleași atribuții. În plus, după cum a arătat Alexandru Elian, Moldova nu a avut în această epocă legături directe cu Bizanțul, influențele bizantine venind prin filieră sud-slavă [30], astfel încît pe afirmațiile tîrzii, din sec. al XVIII-lea, despre originea bizantină a dregătoriilor moldovene nu se poate pune temei, chiar dacă aceste afirmații se datoresc unui domn învățat ca Dimitrie Cantemir.

Mai precise în știri decît izvoarele narative sînt documentele interne contemporane, în care sînt amintiți primii dregători.

Pentru Țara Românească, cel mai vechi document cunoscut este privilegiul comercial acordat de Vladislav I negustorilor brașoveni la 20 ian. 1368, în care domnul se adresează „vobis... universis fidelibus nostris, *comitibus*, *castellanis*, *judicibus*, *tributariis*, *officialibus* et cuiusvis status hominibus in terra nostra Transalpina constitutis", cerîndu-le să nu împiedice exercitarea comerțului negustorilor brașoveni și să nu ia vamă mai mare decît cea obișnuită [31].

Analizînd acest document, C. C. Giurescu a identificat pe comiți cu „marii dregători de la curte", pe castelani cu pîrcălabi, pe „iudices" cu judecătorii domnești, pe „tributari" cu vameșii și pe „officiales" cu subalternii marilor dregători, trăgînd de aici concluzia că, încă din vremea lui Vladislav, țara era „deplin organizată", avînd dregători mari, pîrcălabi în județe și „un întreg aparat administrativ-fiscal" și că această organizare se datorește predecesorilor lui Vlaicu [32].

C. C. Giurescu a pierdut din vedere faptul — important după părerea noastră — că documentul din 1368 a fost scris în limba latină, după un formular redactat chiar în Transilvania, și că dregătorii amintiți sînt întîlniți în Transilvania și Ungaria, nefiind neapărat necesar ca ei să aibă corespondenți în Țara Românească. Alcătuitorul documentului a înșirat pe toți acești comiți, castelani, tributari etc. așa cum știa el că există în

---

[29] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 162.

[30] Al. Elian, *Bizanțul și Moldova în sec. XV*, în vol. *Cultura moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1964, p. 97 și urm.

[31] *Hurmuzaki*, XV, p. 2.

[32] C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 30—32.

Transilvania, fără ca aceasta să reflecte în mod fidel realitățile din Țara Românească [33].

Afirmînd acest lucru, nu negăm existența unor sfetnici și dregători încă de la începuturile statelor feudale românești. Cum domnul ales de boieri nu putea conduce țara singur, fără sprijinul acestora, era firesc ca în jurul și la curtea sa să se găsească un număr de boieri care să-l ajute la conducerea treburilor țării și să-i asigure, în același timp, fastul curții domnești, problemă importantă pentru toți monarhii din evul mediu.

Primele cinci documente interne emise de cancelaria domnească din Țara Românească între 16 iulie 1372 și 20 mai 1388 [34] nu au ca martori boieri. (Aceasta nu înseamnă, se înțelege, că domnul conducea țara fără sfatul său). Cel dintîi document în care sînt invocați de către domn martori pentru un hrisov al său poartă data de 4 sept. 1389 și în el apar : popa Nicodim, popa Gavriil, ieromonahul Serapion și jupanii : Vladislav vornic, Bars, Roman, Mădricica, Truțea, Vlad, Dan, Oncea, Mogoș, Danciul și Cîrstian, așadar trei clerici și 11 boieri, din care numai unul are dregătorie de vornic [35].

Comparînd acest document cu acela din 10 iunie 1415, eliberat tot de cancelaria lui Mircea cel Bătrîn, în care sînt amintiți ca martori : Radu ban-vornic, Martin, Aga ban, Stoica Rusul, Dragomir de la Segarcea, Baldovin logofăt, Micul vistier, Vasea purtătorul de sabie, Stanciu comis, Manea stolnic și Gherghina paharnic [36], deci nu mai puțin de opt dregători (din care unul cumulînd probabil două funcții), ajungem la concluzia — la care au ajuns și alți istorici — că *cei mai mulți dregători au apărut în documente (cel puțin ca membri al sfatului) în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, într-o vreme în care statul feudal Țara Românească a cunoscut o epocă de consolidare și organizare mai temeinică* [37] (acest document este, de altfel, singurul din această vreme în care apar atît de mulți dregători, în celelalte numărul boierilor cu dregătorii fiind mai mic decît al celor fără dregătorii).

Chiar dacă apariția în documente a dregătorilor și înființarea dregătoriilor respective nu sînt sincronice (de altfel, în nici un document din această vreme nu ni se anunță înființarea cutărei dregătorii !), nu se poate totuși admite o diferență de timp prea mare între aceste două procese. Fără să neglijem această constatare, este foarte probabil că unii dintre

[33] Cf. în acest sens N. Grămadă, *Documente scrise de destinatari* („Codrul Cosminului", V—VI, 1927—1928, p. 567—569), care susține că privilegiul din 1368 a fost scris de brașoveni și că „înșirarea diverselor categ rii de dregători nu ar reda atît organizarea administrativă a Munteniei, cît mai ales aceea din Transilvania, cunoscută brașovenilor". O părere asemănătoare are și Maria Holban, care afirmă că actul din 1368 a fost întocmit de cancelaria regelui maghiar, fiind doar întărit de domnul Țării Românești („Studii", XV, 1962, nr. 2, p. 339).

[34] D.R.H., B., vol. I, p. 17, 19, 21, 24—25, 28.

[35] *Ibidem*, p. 29.

[36] *Ibidem*, p. 82.

[37] Vezi *Istoria României*, II, p. 375—376. Despre sfatul domnesc în această vreme vezi și P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 113—117.

dregătorii amintiți ca membri ai sfatului domnesc în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn să fi existat și înainte de domnia acestuia, dar ei să nu fi fost amintiți în sfat decît în această vreme, *cînd dregătoriile încep să capete o importanță mai mare, tocmai datorită unei mai bune organizări a statului feudal Țara Românească.*

Întrucît, la începuturile vieții feudale de stat, dregătorii reprezentau în primul rînd forma de organizare a vieții de curte, este de presupus de asemenea în mod firesc că *dregătorii nu au apărut toți o dată, ci pe măsură ce curtea domnească își perfecționa organizarea, o dată cu dezvoltarea și consolidarea statului feudal.*

Pe măsură ce atribuțiile unora dintre primii dregători se înmulțeau, iar unii dintre ei (de pildă vornicul) își extindeau autoritatea de la curtea domnească asupra teritoriului țării, unele atribuții au trebuit să fie preluate de dregători noi. Astfel, este foarte probabil că vornicul — cel mai vechi dregător amintit în documentele Țării Românești — a cumulat la începutul activității sale la curtea domnească o serie din atribuțiile pe care le vor îndeplini mai tîrziu alți dregători de la această curte (postelnicul, armașul etc.).

Fără îndoială că predecesorii lui Mircea cel Bătrîn au avut și ei o curte domnească (fapt dovedit de săpăturile arheologice de la Curtea de Argeș) și un sfat domnesc, alcătuit din boieri. Boierii — vasali ai domnului — avînd obligația față de acesta de a-i acorda așa numitul „consilium" și, în plus, avînd grija ca domnul să conducă țara în conformitate cu interesele clasei lor, era firesc ca o parte din ei să fi fost prezenți la curtea domnească încă de la formarea statelor feudale românești. Documentele nu ne-au păstrat însă componența acestui sfat domnesc de la începuturile statelor feudale românești, astfel încît, pentru această epocă, nu putem face decît unele presupuneri logice, bazate pe constatări din documentele mai tîrzii.

Prima constatare care trebuie reținută este aceea că *în această vreme, sec. al XIV-lea — prima jumătate a sec. al XV-lea, dregătorii ocupau în general o poziție mai puțin importantă în sfatul domnesc decît marii boieri care nu aveau dregătorii.* Participarea marilor boieri la sfatul domnului și la guvernarea țării nu era legată deci de ocuparea unei dregătorii.

Astfel, din cei 163 de boieri ce apar în sfatul domnesc al Țării Românești din anul 1389 pînă către mijlocul sec. al XV-lea, 91 — deci mai mult de jumătate — nu au avut titluri de dregători, 55 au avut asemenea titluri, iar alți 17 au fost membri ai sfatului domnesc atît în calitate de dregători, cît și fără asemenea titluri (de obicei apărînd fără titlu în fruntea sfatului după ce ocupaseră un timp dregătorii).

În toată această perioadă, *membrii sfatului domnesc care nu ocupau dregătorii sînt citați de regulă înaintea celor cu dregătorii (în afară de ban și vornic)* [38], *ceea ce arată că importanța membrilor sfatului domnesc și dreptul*

[38] Cf. în această privință și A. D. Xenopol, *op. cit.*, III, p. 180, care afirmă că „în genere, boierii titrați (adică dregătorii — *N.S.*) sînt înșirați în urma celor fără titluri" și C. Giurescu, *Despre boieri*, în *Studii de istorie socială*, p. 243—244.

de a fi membru al sfatului nu erau determinate de ocuparea unei dregătorii, ci de importanța și averea boierilor respectivi.

De altfel, după cum a arătat și C. C. Giurescu, în această vreme, în numeroase cazuri, diecii cancelariei domnești omiteau să adauge la numele membrilor sfatului domnesc dregătoriile pe care le ocupau, ceea ce dovedește că posesorii acestor dregătorii erau membri ai sfatului domnesc în primul rînd datorită situației lor sociale, nu faptului că ocupau dregătorii [39].

În Moldova se obișnuia chiar ca marii boieri membri ai sfatului domnesc să adauge la consimțămîntul ce și-l dădeau pentru actele politice ale domnului și „credința" fiilor lor. Menționarea acestora în atari împrejurări avea menirea să arate că boierii respectivi erau membri ai sfatului domnesc nu în calitate de dregători auxiliari ai domniei (chiar dacă ar fi fost dregători, dregătoria nu se moștenea), ci în calitate de stăpîni ai domeniilor lor.

Faptul că, pînă în a doua jumătate a sec. al XV-lea, boierii fără dregătorii apar de regulă în sfatul domnesc înaintea acelora care ocupau asemenea dregătorii și în număr mai mare decît aceștia arată reala participare la guvernarea statului feudal a boierilor respectivi, guvernare în care ei jucau un rol mai important decît dregătorii, a căror principală atribuție în această vreme era asigurarea fastului feudal de curte.

De aceea, chiar dacă o parte dintre dregători — nu știm cîți dintre aceștia — au ființat încă din primele decenii ale existenței statelor feudale românești, aceasta nu este o dovadă că statele respective erau „deplin organizate", deoarece în această vreme dregătorii nu jucau un rol prea important în guvernarea țării și în sfatul domnesc; țara se „autoadministra" în bună parte, iar sfatul domnesc era alcătuit în primul rînd din boieri care nu ocupau dregătorii.

Întrucît, în timpul fărîmițării feudale, participarea boierilor la sfatul domnesc și deci la guvernarea țării alături de domn nu era condiționată de ocuparea unei dregătorii, iar sfatul domnesc nu era format decît în mică măsură din dregători, *apariția sfatului domnesc și aceea a dregătoriilor constituie două procese diferite, sfatul domnesc putînd să existe și înainte de apariția dregătorilor, el nefiind constituit decît mai tîrziu din dregători.*

La început, sfatul domnesc a fost alcătuit îndeosebi din marii boieri care nu ocupau dregătorii și care erau membri ai sfatului datorită faptului că făceau parte din clasa boierească, clasă care conducea țara alături de domn. Boierii mari aveau dreptul și datoria de a-l ajuta pe domn la conducerea țării; dintre ei nu sînt citați însă ca martori în sfat decît aceia care erau prezenți la curtea domnească (aceasta și explică compoziția destul de variată a sfatului).

---

[39] C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 7—12. Despre această problemă vezi și idem, *Noi contribuțiuni*, p. 29—32, unde se arată — urmînd părerea lui A. D. Xenopol (*op. cit.*, p. 182) — că în această vreme averea avea importanță, nu dregătoria și că boierii fără titluri precedau în sfat pe cei care ocupau dregătorii.

b. Sfatul domnesc în timpul centralizării statelor feudale și al feudalismului dezvoltat

În a doua jumătate a sec. al XV-lea, o dată cu procesul de întărire a autorității centrale, în sfatul domnesc încep să aibă o tot mai mare pondere dregătorii domniei, boierii fără dregătorii fiind eliminați treptat din sfat, astfel încît la sfîrșitul domniilor lui Ștefan cel Mare, în Moldova, și Radu cel Mare, în Țara Românească, *sfatul domnesc ajunge a fi format numai din boierii care ocupau dregătorii sau din foștii dregători*, compoziție pe care o va păstra în tot cursul sec. al XVI-lea.

Astfel, dacă în anul 1451, sfatul domnesc din Țara Românească era format în medie dintr-un număr egal de boieri fără dregătorii și boieri cu dregătorii, în timpul domniei lui Vlad Țepeș predomină deja dregătorii, pentru ca, în vremea domniei lui Vlad Călugărul, să întîlnim în sfat cîte 8—9 dregători, față de 3—5 boieri fără titluri de dregători [40]. *Primul document în care toți martorii din sfatul domnesc ocupă dregătorii poartă data de 5 iunie 1494* [41], deși foștii dregători vor mai fi citați sporadic între membrii sfatului domnesc și după această dată (mai ales în sec. al XVI-lea și mult mai rar în secolul următor).

Desigur că și acești dregători, membri ai sfatului domnesc, erau recrutați tot din rîndurile boierimii. Faptul că marii stăpîni feudali acceptă ca o onoare pentru ei să exercite dregătorii la curtea domnească, ca și posibilitatea domniei de a alcătui în această vreme sfatul domnesc numai din dregătorii aflați în slujba sa sînt procese legate fără îndoială de creșterea prestigiului domniei ca autoritate centrală în statul feudal și nu pot fi explicate decît prin întărirea acestei autorități și printr-o mai bună organizare a statului.

În Moldova, procesul este asemănător. În vremea domniei lui Alexandru cel Bun, numărul membrilor sfatului domnesc care nu dețineau dregătorii varia între 7 și 19, în timp ce membrii sfatului domnesc care ocupau dregătorii erau în număr de 3—7. În timpul domniei lui Ștefan cel Mare acest raport a fost răsturnat în favoarea dregătorilor. Astfel, dacă la 13 sept. 1473 se numărau ca martori în sfatul domnesc 16 dregători și 9 boieri fără titluri sau foști dregători, în tratatul încheiat în 1499 cu regele Poloniei, *toți* cei 22 de martori ai lui Ștefan (în afară de mitropolit și episcopi), numiți acum „boieri sfetnici ai Moldovei", poartă titluri de dregători [42]. Dintre acești 22, 14 dregători ocupau funcții militare, aceasta deoarece Ștefan cel Mare a introdus în rîndul membrilor obișnuiți ai sfatului domnesc pe portarul de Suceava și pe pîrcălabii cetăților, mărind astfel numărul dregătorilor membri ai sfatului [43].

---

[40] Aceste constatări au la bază listele sfatului domnesc întocmite de noi pe ani și pe domnii.

[41] D.R.H., B., vol. I, p. 408.

[42] I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 4 și urm. Vezi și *Istoria României*, II, p. 534—535.

[43] Vezi mai jos p. 204—205.

Un calcul făcut de A. Sacerdoţeanu ilustrează şi în alt chip raportul dintre numărul membrilor sfatului domnesc care ocupau dregătorii şi acela al boierilor fără dregătorii. Din cei 119 membri ai sfatului domnesc din vremea domniei lui Ştefan cel Mare doar 27 (deci 23%) nu au titluri de dregători (cei mai mulţi apărînd în prima parte a domniei lui Ştefan cel Mare), în timp ce 92 de membri al sfatului (sau 77%) ocupă dregătorii [44].

În aceeaşi vreme, sfatul domnesc devine un organism separat de restul marii boierimi, care putea participa înainte la şedinţele sfatului domnesc. Aşa se explică folosirea în această vreme a unor formule de cancelarie ca acestea : „cu toţi boierii noştri moldoveni şi îndeosebi cu tot sfatul nostru", „cu toţi boierii şi cu sfatul nostru" sau „cu boierii noştri şi cu tot sfatul nostru cel mai înalt" [45].

Reţinem deci că, în urma consolidării poziţiei puterii centrale, *în a doua jumătate a sec. al XV-lea, marii boieri care erau membri ai sfatului domnesc numai în calitatea lor de mari stăpîni feudali au fost înlocuiţi treptat din sfat cu dregătorii domnului, sfatul domnesc fiind format la sfîrşitul sec. al XV-lea — începutul sec. al XVI-lea numai din dregători. Calitatea de membru al sfatului domnesc nu o mai dădea în acest timp simpla stăpînire de domenii întinse, ci ocuparea unei dregătorii la curtea domnească.*

Transformarea sfatului domnesc dintr-un consiliu de mari stăpîni feudali într-un sfat de dregători ai domniei, care prestau slujbă la curtea domnească sau în statul feudal, este dovada unei mai bune organizări a statului feudal, ca urmare a întăririi autorităţii centrale.

Trebuie să arătăm aci că acest proces este caracteristic şi altor state feudale din Europa. De pildă, în Franţa, consiliul regelui, alcătuit în secolele X—XIII dintr-un grup de nobili care asistau pe rege la conducerea treburilor ţării — fără a îndeplini atribuţii diferenţiate — a devenit în timpul domniei regelui Filip cel Frumos (1285—1314), o dată cu întărirea puterii regale, un consiliu restrîns de sfetnici, ale căror atribuţii încep a fi tot mai diferenţiate [46].

În sec. al XVI-lea, sfatul domnesc din Ţara Românească şi Moldova va avea aproximativ aceeaşi înfăţişare de la începutul acestui secol, cu deosebirea că, în această vreme, vor dispare treptat dintre martorii citaţi ai sfatului foştii dregători şi vor apare în documente tot mai mulţi dregători ai doilea. La sfîrşitul secolului, aşa cum am arătat mai sus, sfatul domnesc se va numi divan.

În sec. al XVII-lea, evoluţia sfatului domnesc şi dregătoriilor continuă. Ca urmare a lărgirii atribuţiilor sfatului domnesc şi ale membrilor săi, au loc în acest timp o serie de transformări, care nu au dus însă la schimbarea radicală a acestor vechi instituţii feudale.

---

[44] A. Sacerdoţeanu, *Divanele lui Ştefan cel Mare* („Analele Univ. C. I. Parhon", 1956, s. ştiinţe sociale, istorie, p. 168—169).

[45] Vezi mai sus p. 14—15.

[46] F. Lot-R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au Moyen-âge*, t. II, *Institutions royales*, Paris, 1958, p. 75—76.

Astfel, membrii sfatului domnesc, care înainte prestau slujbă domnului ca suzeran al lor, alcătuiesc acum „sfatul țării" [47], datorită slujbelor tot mai numeroase pe care le îndeplinesc în țară și peste hotarele ei. Ei nu au devenit prin aceasta niște funcționari ai statului în sensul modern al cuvîntului. Alături de dregătorii cu atribuții de ordin public tot mai numeroase, în sfatul domnesc au rămas mai departe și dregătorii a căror menire principală era asigurarea serviciilor necesare curții domnești și persoanei domnului țării.

Ca urmare a creșterii importanței și rentabilității dregătoriilor în statul feudal, marii boieri manifestă un interes deosebit pentru ocuparea lor, în a doua jumătate a secolului avînd loc o adevărată luptă între partidele boierești pentru deținerea dregătoriilor și puterii [48]. Importanța crescîndă a dregătoriilor se reflectă și în terminologia folosită, în sec. al XVII-lea termenul de boier devenind sinonim cu acela de dregător, ca urmare a faptului că boieria este tot mai mult condiționată de ocuparea unei dregătorii [49].

În aceeași vreme, unele din vechile dregătorii ale țării decad, iar deținătorii lor sînt citați tot mai rar ca membri ai sfatului domnesc pentru ca, din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, să nu mai fie amintiți. Acesta este cazul pîrcălabilor din Moldova, care, în epoca anterioară, apăreau cîte 4—8 ca membri ai sfatului domnesc.

În același timp, în sfatul domnesc al Țării Românești, sînt citați tot mai adesea trei dregători care înainte nu figurau printre membrii obișnuiți ai sfatului; e vorba de clucer, sluger și pitar.

O altă transformare ce merită a fi reținută este aceea a diferențierii ce se face în acest secol între sfatul domnesc restrîns, alcătuit din marii dregători, și un sfat mai larg, care cuprindea și pe dregătorii mai mici. Acest sfat mai larg a căpătat denumirea de divan [50].

Aceasta este în linii mari evoluția sfatului domnesc în secolele XIV—XVII. Asupra unor probleme și aspecte legate de evoluția acestei instituții și a dregătoriilor vom mai reveni în cursul lucrării.

c. Numărul membrilor sfatului domnesc

Numărul membrilor sfatului domnesc a cunoscut, îndeosebi în prima jumătate a sec. al XV-lea, o fluctuație destul de mare, mai ales în Moldova și mai puțin în Țara Românească. În Țara Românească numărul membrilor sfatului domnesc a fost în general mai mic decît acela din Moldova; pînă la jumătatea sec. al XV-lea, el nu a trecut în general de 10—15, în timp ce în Moldova, în aceeași vreme, apăreau 20—30 de martori, iar uneori și mai mulți.

[47] Vezi mai sus p. 16.
[48] Vezi mai jos p. 132—134.
[49] Vezi mai sus, p. 37—38.
[50] Vezi mai sus p. 18—20.

După cum am arătat într-un paragraf precedent, pînă la începutul sec. al XVI-lea, sfatul domnesc din Ţara Românească a cuprins numeroşi boieri fără dregătorii (mai ales pînă la mijlocul sec. al XV-lea) şi foşti dregători (după această dată). Din această pricină, ca şi a absenţei unora din aceştia de la curte, numărul membrilor sfatului domnesc era variabil.

În sec. al XVI-lea, sfatul domnesc căpătînd o componenţă mai stabilă, fiind format numai din dregători sau foşti dregători, numărul membrilor săi a fost în general de 8—9 dregători, la care se adăugau uneori pîrcălabul de Poenari şi cîţiva (1—3) din foştii dregători.

Deşi numărul dregătorilor care apar ca martori obişnuiţi ai sfatului domnesc a continuat să fie de 8—9 şi în a doua jumătate a sec. al XVI-lea şi în primele decenii ale celui următor, izvoare din această vreme ne dovedesc că *sfatul domnesc era format de fapt din 12 membri*, din care trei (clucerul, pitarul şi slugerul) nu vor apare ca membri ai sfatului domnesc decît din vremea domniei lui Matei Basarab.

Prima informaţie privind numărul de 12 membri ai sfatului domnesc o datorăm italianului Franco Sivori, care afirmă că stăpînul său, Petru Cercel (1583—1585), îi oferise dregătoria de mare postelnic „care este una din cele 12 dregătorii de seamă ale ţării" [51]. Acelaşi număr de 12 mari dregători exista şi în vremea domniei lui Mihai Viteazul [52], dregători pe care principele Transilvaniei, Sigismund Bathory, i-a pus „ispravnici preste tot venitul ţării" [53]. Despre urmaşul lui Mihai Viteazul la tronul Ţării Româneşti, Radu Şerban, se spunea la 26 iunie 1614 că, în vremea domniei lui Mihai Viteazul, „a fost dregător din cei 12, rangul lui mare paharnic" [54].

Situaţia a rămas aceeaşi şi în sec. al XVII-lea. Referindu-se la domnia lui Matei Basarab, italianul Locadello, care ne-a vizitat ţara la 1641, ne informează că domnul „îşi alege ca sfetnici 12 boieri (dodezi boiari), care au însărcinarea de a cîrmui ţara" [55]. În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, se vorbeşte de asemenea de existenţa a 12 boieri ai divanului [56]. Despre acelaşi număr de 12 dregători (consilieri) ne informează şi italianul N. de Porta, la 1726, numai că numele unora din cele 12 dregătorii diferă puţin faţă de secolul precedent [57].

O situaţie puţin deosebită de aceasta ne este relatată de autorul *Relaţiei istorice* din vremea domniei lui Şerban Cantacuzino, după părerea

[51] Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească*, p. 170.

[52] *Hurmuzaki*, XII, p. 50 şi III/1, p. 212 şi 474.

[53] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. D. Simonescu şi C. Grecescu, p. 59. Vezi şi D. Fotino, *Istoria Daciei*, II, p. 65.

[54] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 287. Despre cei 12 dregători ai lui Mihai Viteazul vezi şi I. Minea, *Instanţe muntene de judecată în vremea lui Mihai Viteazul* („Comunicări", Bul. Inst. Xenopol — Iaşi, nr. 3, 1942, p. 5—7).

[55] „Arhiva", Iaşi, V, 1894. p. 115.

[56] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 366.

[57] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci*, II, p. 82—83. În plus, de Porta susţine că numai şase mari dregători luau parte la sfat (banul, vornicul, logofătul, spătarul, vistierul şi marele clucer), în timp ce ceilalţi şase (postelnicul, paharnicul, slugerul, comisul. serdarul şi stolnicul) nu participau la sfat.

căruia numărul membrilor din sfatul domnesc era de 14 [58], deși, în această vreme, numărul martorilor obișnuiți ai sfatului domnesc — inclusiv clucerul, slugerul și pitarul, care au fost introduși ca martori obișnuiți ai sfatului domnesc către mijlocul sec. al XVII-lea — era de 12.

Cît privește pe Anton Maria del Chiaro, acesta consideră că, în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, existau 16 dregători principali în rîndul cărora trece și pe unii din cei care nu se găseau între membrii obișnuiți ai sfatului domnesc din această vreme [59].

Trebuie să semnalăm și faptul că introducerea celor trei dregători (clucerul, pitarul și slugerul) între martorii sfatului domnesc din sec. al XVII-lea s-a făcut treptat, ei apărînd în sfatul domnesc de numeroase ori — dar cu intermitențe — în timpul domniei lui Matei Basarab, pentru a deveni apoi martori obișnuiți ai sfatului [60].

Diferențele înregistrate de numărul martorilor din sfatul domnesc din secolele XVI—XVII se datoresc faptului că între membrii acestuia sînt citați uneori dregători care nu erau membri obișnuiți ai sfatului domnesc în epoca respectivă, ca și unii dregători noi (în sec. al XVII-lea) sau foști dregători. Astfel, atît în sec. al XVI-lea, cît și în cel următor, sînt citați uneori printre martorii din sfatul domnesc : marele armaș, marele șetrar, marele portar, marele agă, marele medelnicer, marele sluger, marele clucer, marele pitar (ultimii trei înainte de introducerea lor între martorii obișnuiți ai sfatului domnesc), iar în sec. al XVII-lea și marele serdar, adică, în general, dregătorii care făceau parte în această vreme din divan, nu din sfatul domnesc propriu zis [61].

De pildă, deși în sec. al XVI-lea martorii obișnuiți ai sfatului domnesc erau opt (fără ban) sau nouă dregători (cu acesta), într-un document din 12 sept. 1523, sînt citați, în afară de aceștia : portarul, pitarul, armașul, șetrarul și medelnicerul, deci cinci dregători care nu făceau parte dintre membrii obișnuiți ai sfatului domnesc [62]. Într-un alt document, din 17 mart. 1534, numărul membrilor din sfatul domnesc al Țării Românești urcă pînă la 18 (cel mai mare atins în această vreme), datorită faptului că sînt citați alături de cei nouă membri obișnuiți ai sfatului domnesc : cinci foști mari dregători, doi bani (pe lîngă cel mare) și doi pîrcălabi de Poenari [63].

În a doua jumătate a sec. al XVI-lea, numărul membrilor din sfatul domnesc a înregistrat rareori fluctuații mai mari. Cea mai importantă de semnalat este aceea din documentele din 14 mai și 4 iunie 1580 ; în

---

[58] Vezi mai jos p. 66.
[59] Vezi mai jos p. 66.
[60] Astfel, marele sluger apare de numeroase ori în sfat în perioada 1639—1654, cînd mari slugeri au fost : Drăgușin Deleanu (acesta apare o dată, 1639), Ghiorma Alexeanu (o dată, 1645), Dumitru Filișanu (de 5 ori, 1646—1647), Bunea Grădișteanu (de 7 ori), Socol Cornățeanu (de 2 ori), Udrea Doicescu (de 5 ori), Danciu Pîrîianu (de 3 ori), în timp ce Necula Glogoveanu, mare pitar între 1644 și 1654, apare de numeroase ori în sfatul domnesc în perioada 1651—1654.
[61] Vezi și mai jos p. 58.
[62] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 177.
[63] *Ibidem*, vol. II, p. 155.

primul, eliberat mănăstirii Radu Vodă, apar 14 martori în sfatul domnesc (din care 6 foşti dregători), în timp ce în al doilea, emis pentru Gonţea mare paharnic, numărul dregătorilor este numai de 7 (dregătorii obişnuiţi, minus beneficiarul actului) [64].

Sfatul domnesc al Ţării Româneşti a cuprins un număr mai mare de membri (18—20) în timpul celor două domnii ale lui Grigore Ghica, cînd sînt citaţi uneori, pe lîngă dregătorii obişnuiţi, doi foşti mari dregători care au jucat un rol deosebit de important în viaţa politică a vremii (Gheorghe Băleanu şi Stroe Leurdeanu) şi alţi patru dregători noi, pe care Grigore Ghica i-a introdus ca membri ai sfatului domnesc şi care, după domnia sa, vor rămîne dregători de divan: marele medelnicer (1664—1665, 1673—1676), marele serdar (1664—1666, 1668—1676), marele jitnicer (1673—1674) şi marele şetrar (1673—1676) [65].

Erau şi anumite împrejurări speciale în care sfatul domnesc apărea într-o formă mult mai redusă decît cea obişnuită. Aceasta se întîmpla de obicei fie la începutul unor domnii noi, cînd domnul nu avusese încă timpul să-şi numească dregătorii, sau cînd domnia nefiind consolidată marii boieri nu se strînseseră încă în jurul domnului nou. Astfel, într-un document emis la Strehaia, la 26 febr. 1602, de Radu Mihnea, apar ca martori doar doi mari dregători : Vintilă mare ban şi Stoica mare postelnic [66], în timp ce primul document eliberat de cancelaria lui Mihai Radu, la 22 april. 1658, are numai patru locuri de dregători ocupate (vornic, vistier, stolnic şi postelnic), restul de patru (logofăt, spătar, comis şi paharnic) fiind lăsate albe [67].

O situaţie asemănătoare în parte întîlnim şi în timpul domniei a doua a lui Mihnea Turcitul, aflat în conflict cu marea boierime, cînd în sfatul domnesc apar uneori numai şase membri [68].

În sec. al XVII-lea se întîmpla uneori ca locul unui dregător din sfat să fie lăsat liber, fie atunci cînd acesta era beneficiarul actului [69], fie după ce titularul murise iar domnul nu numise încă pe succesorul său (de pildă, după moartea lui Vintilă Corbeanu mare ban, în 1693, sau după aceea a lui Alexandru Alexandru mare vornic, în 1695).

Numărul martorilor din sfat era apoi în funcţie şi de prezenţa la curte a dregătorilor respectivi; cînd aceştia erau plecaţi în diverse misiuni, ei nu erau citaţi de regulă ca membri ai sfatului (deşi înşirarea lor se făcea uneori în mod mecanic). Într-un document din 5 iunie 1676, de pildă,

---

[64] *Ibidem*, vol. IV, p. 475 şi 477.

[65] Vezi îndeosebi doc. din : 24 mart., 10, 15, 23 april. 1673, 2 iunie 1673 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă. VIII/18, ms. 314, f. 159—160, Acad. R. S. România, XCIV/8, Muzeul de istorie Buc., nr. 26 914 şi Acad. R. S. România, DCXXXIX/20). Vezi şi mai jos la dregătorii respectivi.

[66] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 617.

[67] Muzeul Reg. Craiova, nr. 87.

[68] Vezi doc. din 8 febr. 1590 (Acad. R. S. România, DLXXII/2). Vezi şi doc. din 24 sept. 1581, în care apar ca martori doar cinci membri ai sfatului domnesc : vornicul, logofătul, spătarul, vistierul şi paharnicul (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. V, p. 177).

[69] Vezi mai jos p. 64—65.

domnul declara că, într-o pricină privind pe Constantin Brîncoveanu al doilea logofăt, „întrebat-am pre toţi cinstiţii deregătorii domnii mele, boiarii divanului carii s-au întîmplat în divan" [70].

Numărul membrilor sfatului domnesc din Moldova a cunoscut o şi mai mare fluctuaţie decît acela din Ţara Românească. În sec. al XV-lea, acest număr a variat între 5 şi 39 de membri, numărul obişnuit fiind în jur de 20 de membri.

Astfel, dacă la 1392 lista sfatului era alcătuită din 14 boieri plus fraţii unuia din aceştia, la 1409 sfatul era format din 16 boieri (9 fără funcţii şi 7 dregători), la 1411 din 18—25 de boieri, la 1429 din 26 de boieri, la 1436 din 31 de boieri, pentru ca la 16 april. 1443 să atingă numărul de 33 de membri. Pe de altă parte, în această vreme (1441—1451) în sfatul unor domni apar doar cîte 5, 6, 8 sau 9 martori [71].

Precum observăm, sfatul domnesc a cunoscut cea mai mare fluctuaţie în epoca ce a urmat domniei lui Alexandru cel Bun, epocă ce se caracterizează prin lupte pentru domnie între succesorii acestuia, lupte care au dus la împărţirea temporară a ţării între doi domni şi la creşterea influenţei politice a marii boierimi. Cînd domnii asociaţi dădeau împreună documente, sfatul lor era foarte numeros (28—39 de membri) [72].

În prima jumătate a sec. al XV-lea, se întîmpla chiar ca numărul martorilor şi componenţa sfatului domnesc să difere în două documente emise în aceiaşi zi sau la intervale scurte de timp. Astfel, două documente eliberate la 22 sept. 1411 au sfaturi diferite : în primul sînt citaţi 18 boieri martori, iar în cel de al doilea 21 (apar patru boieri noi şi lipseşte unul din cei din primul document, deşi este de presupus că, în aceeaşi zi, toţi erau prezenţi la curtea domnească) [73]. Alte două documente emise de cancelaria lui Ştefan voievod la 16 april. şi 1 mai 1443 (deci la interval de două săptămîni) prezintă diferenţe şi mai mari : pe cînd în primul se citează mărturia a 33 de membri (din care 16 dregători sau foşti dregători), în cel de al doilea apar doar 11 membri ai sfatului domnesc [74]. Diferenţe sensibile se înregistrează şi între documentele emise la 30 şi 31 mai 1443, în primul fiind invocată mărturia a 29 de membri ai sfatului domnesc, iar în cel de al doilea (emis în ziua următoare) numărul martorilor din sfat fiind doar de 23 [75]. Numărul membrilor sfatului domnesc nu depindea deci numai de prezenţa acestora la curte.

---

[70] Acad. R. S. România, CXXXIV/82.

[71] Vezi doc. din : 3 april. 1441, 25 aug. 1443, 26 april. 1444, 30 sept. 1445, 31 iulie 1451, 5 mart. 1453 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 172. 200, 203, 213, 247, 261).

[72] *Ibidem*, p. 137, 142, 157, 164—165. Despre sfaturile domnilor asociaţi ai Moldovei vezi pe larg Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova*, Buc., 1960, p. 277—280.

[73] *Doc priv. ist. Rom.* A., veac. XIV—XV, p. 27—28. Vezi şi p. 233 şi 234.

[74] *Ibidem*, p. 187—188.

[75] *Ibidem*, p. 194—195.

În aceeaşi epocă în care sfatul domnesc din Moldova înregistra numeroase deosebiri în componenţa şi numărul membrilor săi, în rîndul acestora apar uneori şi boieri cu titluri de dregători mai puţin importanţi, ca globnicul, posadnicul şi chiar aprodul [76].

Mai menţionăm, de asemenea, că, în perioada 1392 şi 1400 şi apoi din nou la 16 febr. 1428, printre membrii sfatului domnesc din Moldova sînt amintiţi şi diverşi boieri purtînd titlul de viteaz [77], titlu care corespunde aceluia de cavaler din apus (Ritter) şi care, după domnia lui Alexandru cel Bun, nu vor mai fi amintiţi în documentele interne între martorii sfatului domnesc [78].

În timpul domniei lui Ştefan cel Mare, sfatul domnesc al Moldovei a căpătat o mai mare stabilitate şi un aspect mai omogen, atît în privinţa numărului membrilor săi, cît şi în aceia a componenţei, domnul reducînd treptat numărul membrilor sfatului domnesc, dominat din ce în ce mai mult de dregători. Acest număr a variat între 20—32 în perioada de consolidare a domniei lui Ştefan cel Mare (1457—1473), 20—26 în perioada 1474—1492, reducîndu-se la 16—19 în epoca de sfîrşit a domniei lui [79].

În această vreme nu se mai înregistrează nici schimbări prea dese de dregători, iar sfaturile domneşti nu mai diferă ca număr şi componenţă de la o zi la alta.

Sfatul domnesc al Moldovei şi-a păstrat în general componenţa căpătată în vremea domniei lui Ştefan cel Mare şi în sec. al XVI-lea. În sec. al XVII-lea, el şi-a schimbat în parte această componenţă, în primul rînd prin eliminarea pîrcălabilor din sfat [80].

Deosebiri de la un sfat la altul în perioade scurte sau în aceeaşi zi s-au mai înregistrat şi după aceea, dar mult mai rar decît în sec. al XV-lea [81].

Din a doua jumătate a sec. al XVI-lea şi din a doua jumătate a sec. al XVII-lea ni s-au păstrat două relaţii în care se afirmă că numărul dregătorilor de sfat din Moldova, cei mai apropiaţi de domn, era de opt, deşi în această vreme — pînă în timpul domniei lui Vasile Lupu — în sfatul domnesc apăreau ca martori un număr mai mare de dregători (circa 15, din care 5 pîrcălabi şi cetăţilor).

La 1562, referindu-se la sfatul făcut de Despot vodă cu boierii, cu prilejul primirii unei solii a secuilor, Belsius afirmă că numărul boierilor

[76] Vezi doc. din: 30 ian. 1425, 23 mai 1436, 18 febr. 1448 26 mai 1449, 25 aug. 1454, etc. (*ibidem*, p. 52, 126, 225, 241, 270).

[77] *Ibidem*, p. 3, 10, 11 şi 62. Vezi şi doc. din 28 nov. 1399, în care apar ca membri ai sfatului domnesc 5 viteji (*ibidem*, p. 7).

[78] Menţionez că, în tratatul încheiat la 19 sept. 1436 cu regele Poloniei, sfetnicii domnului Moldovei apar într-o formulă singulară în felul său: рнтєрн н болрн н рада primul termen desemnînd pe viteji (M. Costăchescu. *Doc. înainte de Ştefan cel Mare*. II, p. 701).

[79] Vezi A. Sacerdoţeanu, *Divanele lui Ştefan cel Mare* („Analele Univ. C. I. Parhon", 1956, s. ştiinţe sociale, istorie, p. 169).

[80] Vezi mai jos p. 207—208.

[81] Vezi, de pildă, cele două doc. din 20 mart. 1584 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 240—241).

care participau la sfat era de opt [82]. Cea de a doua relaţie o datorăm francezului De la Croix, care arată şi el, la 1676, că la şedinţele sfatului luau parte mitropolitul, episcopii şi opt membri al „consiliului", pe care-i numeşte „*les huits principaux officiers*". În afară de aceştia, domnul avea ca „sfetnici de taină" (conseillers secrets) pe marele vornic, postelnic, şambelan, vistier şi logofăt [83].

Despre acelaşi număr de opt mari dregători „care fac parte din sfat", „barones de sfat", consilieri sau sfetnici de taină ai domnului (logofătul, cei doi vornici, hatmanul, marele postelnic, spătarul, paharnicul şi vistierul) ne vorbesc şi Miron Costin [84] şi Dimitrie Cantemir, după părerea căruia ultimul era socotit ca al optulea membru al sfatului domnesc pentru că ţinea cheia de la cămara unde se întrunea sfatul [85].

Cum s-a ajuns la acest număr de opt membri ai sfatului domnesc este greu de precizat, aceasta cu atît mai mult cu cît, în aceeaşi vreme în care în izvoarele narative ni se indică numărul de opt membri ai sfatului, între martorii sfaturilor domneşti ale documentelor sînt citaţi şi alţi mari dregători, în primul rînd stolnicul şi comisul, despre care Miron Costin şi Dimitrie Cantemir afirmă că nu făceau parte din sfat, ci din consiliul mai larg numit divan.

Observăm deci unele deosebiri între modul cum era alcătuit sfatul domnesc al Moldovei şi acela al Ţării Româneşti în sec. al XVII-lea: pe cînd primul avea opt membri, al doilea număra 12, între care intrau şi unii din dregătorii de divan din Moldova (stolnicul, comisul, clucerul, slugerul şi pitarul).

---

[82] *Hurmuzaki*. II/1, p. 431.

Menţionez aci — fără să pot afirma cu certitudine că este vorba în Moldova de o influenţă directă — că la 1526 *regele Ungariei avea dreptul să îşi aleagă şi el un consiliu format tot din opt persoane* („sua majestas eligat octo, etiam ex nobilibus et regnicolis, qui consilio suae majestatis intersint" (*Corpus juris Hungarici*, I, p. 850). Aceştia erau la 1492: consiliarius, cancellarius, thesaurarius, cubicularius, dapiferus, pincerna, comitus şi camerarius (*ibidem*, p. 484).

Cît priveşte Transilvania, în epoca principatului, consiliul ţării era alcătuit din 12 persoane (ca în Ţara Românească): magister curiae, gladifer (comandantul gărzii), summus cancellarius et secretarius. thesaurarius, camerarius, magister mensarum (stolnicul), judex sau palatinus curiae, magister pincernarum (paharnicul), magister agazonum (comisul). apoi intendentul, căpitanul aprozilor şi şeful poştei (Vl. Hanga, *Istoria statului şi dreptului R.P.R.*, vol. I, ed. a II-a, Cluj, 1956, p. 231—232 şi A. Veress, *Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Bathory*, vol. II, Budapesta, 1913, p. 59).

[83] Fr. Babinger, *O relaţiune neobservată*, p. 22, 23, 25.

C. Cihodaru consideră că sfatul obişnuit număra 12 membri şi că prezenţa comisului, ceaşnicului şi stolnicului era necesară „numai atunci cînd nu participau mitropolitul şi episcopii" (*op. cit.*, în „Anuarul Inst. de istorie"—Iaşi, I, 1964, p. 60—61), deşi între participarea unora şi lipsa celorlalţi nu există nici o legătură.

Vezi şi tratatul încheiat de Ştefan Răzvan cu Sig. Bathory la 3 iunie 1595, unde se vorbeşte şi aici, ca şi în Ţara Românească, de sfatul domnului compus din 12 boieri (*Hurmuzaki*, III/1, p. 478).

[84] M. Costin, *Opere*, p. 239 şi 388.

[85] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 77—78. Cu toate acestea, într-o relaţie franceză de la începutul sec. al XVIII-lea (deci din vremea lui Dimitrie Cantemir) se afirmă că, la judecăţi, domnul „*est ordinairement assisté de douze Boyars ou principaux officiers*" („Rev. historique de sud-est européen", VI, 1929, p. 62).

d. Numărul membrilor divanului

Cu totul alta este situaţia în privinţa numărului membrilor divanului [86].

După cum rezultă din documente, la şedinţele divanului din Ţara Românească asista un număr mare de dregători ai doilea şi foşti dregători, în afară de marii dregători ai ţării. De pildă, la 12 august 1631, Dumitru vornic arată că s-a dus „în divanul cel mare, înaintea tuturor boierilor ţării, mari şi mici" pentru a-şi împărţi averea urmaşilor, punînd martori „toţi dregătorii divanului" (în această categorie el enumeră pe dregătorii mari şi foştii dregători, armaşul, aga, clucerul, pitarul, vistierul al doilea etc.) precum „şi alţi mulţi carii s-au întîmplat în divan"[87], iar la 30 iunie 1700 Constantin Brîncoveanu consultă pe „cinstiţii dregători, boierii cei mari şi al doilea ai divanului domniei mele, şi cei cu dregătorii şi cei făr de dregătorii, boiarii ţărăi" [88].

Nenumărate alte documente din sec. al XVII-lea ne dovedesc că la şedinţele divanului domnesc participau şi alţi boieri în afară de marii dregători membri ai sfatului domnesc [89], şi anume dregătorii aşa numiţi ai doilea [90] şi unii din foştii dregători [91].

După cum rezultă din documentele din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, erau consideraţi mari boieri de divan : banul, logofătul, vornicul, spătarul, vistierul, paharnicul, comisul, stolnicul, postelnicul, clucerul, slugerul, pitarul, serdarul, aga, şetrarul, portarul, armaşul, adică toţi acei dregători care purtau numele de „mare" şi care participau la şedinţele divanului domnesc. Tot mari boieri de divan erau numiţi şi foştii mari dregători [92].

În sec. al XVII-lea, printre „boierii divanului" se numărau de asemenea : logofătul al II-lea, vistierul al II-lea, postelnicul al II-lea, logofeţii de vistierie etc. [93]. Aceştia sînt dregătorii care „asistă" la sfaturile

---

[86] Vezi şi mai sus p. 18, 19–20.

[87] Acad. R. S. România, ms. 5723, f. 31.

[88] Arh. St. Buc., m-rea Rm. Sărat, I 18.

[89] Vezi doc. din 4 nov. 1615, în care domnul declară că a primit o mărturie de la „toţi dregătorii domniei mele din divan, şi mari şi mici", sau pe cel din 28 iunie 1619, în care se arată că se făcuse o întocmire „cu toti dregătorii domniei mele şi cu toţi boierii mari şi mici din divanul cel mare al domniei mele" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 439 şi vol. III, p. 388).

[90] Vezi îndeosebi doc. din 10 aug. 1634, în care „boierii divanului şi ai ţării" sînt consideraţi toţi dregătorii de la marele ban la al doilea vistier şi foştii mari dregători („Rev. Arhivelor", 1926, p. 379). Vezi şi mai sus p. 24.

[91] Vezi doc. din 12 mai 1621, unde se arată că, în vremea domniei lui Alexandru Iliaş, s-au luat „6 boieri din divan", printre care marele logofăt şi 5 foşti mari dregători (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV. p. 29).

[92] Vezi doc. din : 2 dec. 1665, 12 iulie 1692, 5 iulie 1693, mai 1696 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Stavropoleos, III/2, A. N., CXII 76, ep. Rimnic, C/30, Mitr. Ţării Rom., LXII/15 şi CLXVIII/9).

[93] Vezi doc. din : 5 febr. şi 20 oct. 1641, 6 mart. şi 11 mai 1642 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani, XXXVIII/1, XXX 4, AN, CXII 58, Muzeul de istoric Buc., nr. 25 474, doc. 36).

domneşti, cum afirmă autorul *Relației istorice*, care enumeră în rîndul acestora pe : marele postelnic (care era de fapt membru al sfatului domnesc), marele armaş plus alţi trei armaşi, marele portar plus alţi trei portari, marele agă, logofătul al II-lea, vistierul al II-lea şi al III-lea, trei logofeţi de vistierie, vătaful de aprozi, ceauşul de aprozi, iuzbaşa de fustaşi (aceştia pentru a îndeplini diverse porunci ale domnului), şase postelnici, cuparul, marele căpitan etc. [94].

Situaţia este şi mai clară în Moldova, unde — aşa cum am arătat şi mai sus — divanul este mai net delimitat de sfat [95], cuprinzînd şi alţi dregători în afară de cei 8 membri al sfatului.

După informaţiile date de Miron Costin, „dregătorii care nu luau parte la sfaturile secrete" — rezervate numai celor opt mari dregători de care am amintit mai sus — erau în ordine : marele stolnic, marele comis, medelnicerul, serdarul, clucerul, slugerul, jitnicerul, pitarul, şetrarul, armaşul şi aga — dintre marii dregători —, apoi dregătorii II şi III şi vornicii de poartă. Toţi aceştia erau „din afara senatului" (adică a sfatului restrîns) şi nu luau parte la sfat „decît la grabnică nevoie, ca, de pildă, orînduirea haraciului" [96].

Situaţia nu s-a schimbat decît în parte la începutul sec. al XVIII-lea, cînd Dimitrie Cantemir ne informează că boierii de divan se împărţeau în trei ordine :

— *Starea I-a* era alcătuită din boierii mari (*barones magni*), pe care domnul Moldovei îi enumeră însă în altă ordine decît Miron Costin : stolnicul, comisul, medelnicerul, clucerul, serdarul, slugerul, jitnicerul, pitarul, şetrarul, armaşul, logofătul al II-lea, uşarul, aga, postelnicul al II-lea, logofătul al III-lea şi căpitanul de dorobanţi, deci 16 boieri, între care se numărau toţi dregătorii cu titlul de mare care nu erau membri ai sfatului de opt, pe lîngă cîţiva din dregătorii consideraţi de Miron Costin ca fiind din categoria a II-a şi a III-a ;

— *Starea a II-a* cuprindea pe toţi ceilalţi dregători cu titlul de al doilea, în afară de logofătul al II-lea şi postelnicul al II-lea, adică : spătar, paharnic, vistier, stolnic, comis, medelnicer, clucer, sluger, jitnicer, pitar, şetrar, armaş şi uşar, deci 13 boieri, atît adjuncţii unora din marii dregători de sfat, cît şi ai celor de divan ;

— În *starea a III-a* intrau şapte dregători III (postelnic, spătar, paharnic, vistier, comis, sluger, jitnicer), cămăraşul de lumini, cămăraşul de jitniţă şi cei patru — nu 12 cît indica Miron Costin — vornici de poartă, deci un total de 11 dregători mai mici [97].

După părerea lui Dimitrie Cantemir, *divanul din Moldova cuprindea deci 40 de dregători mai mari şi mai mici, în afară de cei 8 mari dregători membri ai sfatului.*

---

[94] *Mag. istoric*, V, p. 31.
[95] Vezi mai sus p. 19—20.
[96] M. Costin. *Opere*, p. 239, 388.
[97] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79—84.

Cînd s-a produs separarea atît de netă a celor trei „stări" de dregători membri ai divanului de care vorbește Dimitrie Cantemir este greu de precizat.

În sec. al XVII-lea, cînd majoritatea acestor dregători existau, documentele moldovene amintesc adeseori de „velițîi boieri și al doilea pînă la vornicii de poartă" [98], de marii dregători și „mulți boieri al doile și al treile" [99] sau de „boierii cei mari, boierii ai doilea și ai treilea", noțiuni în care sînt cuprinși dregătorii membri ai sfatului, unii dregători de divan, cîțiva dregători II și III și vornicii de poartă [100].

Uneori toți acești boieri mari și mici, membri ai divanului, își spun „noi toți boiarii țării", noțiune care cuprinde, la 9 iunie 1686, 37 de boieri, de la marele logofăt pînă la vornicii de poartă [101] (deci o cifră apropiată de aceea indicată de Dimitrie Cantemir).

O problemă care trebuie de asemenea lămurită în legătură cu numărul membrilor sfatului și divanului domnesc este aceea dacă dregătorii membri ai sfatului și beneficiari ai unor hrisoave domnești apar sau nu ca martori în sfatul domnesc al acestor hrisoave.

În mod obișnuit, fiind vorba de hotărîri privind interesele lor personale (întăriri de proprietăți, procese etc.), dregătorii respectivi nu sînt citați ca martori în sfatul domnesc care lua aceste hotărîri, deși ei erau prezenți la ședințele sfatului.

În unele cazuri însă — și acestea nu sînt puține — dregătorii beneficiari erau citați și ei ca martori ai sfatului domnesc care lua hotărîri de acest fel, aceasta probabil pentru că diecii înșirau în mod mecanic lista dregătorilor pe care o cunoșteau. Astfel, pentru Țara Românească, în perioada 1601—1610, din cele 25 de cazuri cunoscute, în 13 cazuri dregătorii beneficiari ai actelor nu sînt citați între membrii sfaturilor domnești respective, în alte trei locul lor este lăsat liber, iar în alte 9 numele lor este trecut printre martorii sfatului domnesc.

Că este vorba de multe ori doar de obiceiul diecilor cancelariei ne-o dovedește faptul că același dregător beneficiar este trecut uneori între membrii sfatului domnesc, iar alteori nu. De pildă, Cernica mare vornic, beneficiar al hrisoavelor din 6 mai 1603, 27 febr. 1604, 16 dec. 1606 și 29 mai 1608 [102], lipsește dintre martorii sfatului domnesc în primul și al treilea hrisov, îi este lăsat liber locul numelui în cel de al doilea (. . . vornic) și apare ca martor în sfatul domnesc al celui de al patrulea hrisov.

În unele cazuri — îndeosebi în sec. al XVII-lea — cînd beneficiarul hrisovului era un mare dregător, în locul său apare ca membru al sfatului boierul care ocupase aceea dregătorie înaintea sa sau chiar dregătorul al

[98] Doc. din 5 nov. 1628 (Arh. St. Buc., m-rea Bîrnova, IV/7).
[99] Doc. din 2 iulie 1662 (idem, m-rea Galata, XI/24).
[100] Doc. din 9 mart. 1682 (copie Inst. de istorie, „N. Iorga").
[101] G. Ghibănescu, *Surete*, VII, p. 135—139.
[102] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 83, 110, 238 și 322.

doilea, adjunctul marelui dregător beneficiar. Astfel, la 12 aug. 1604, 15 mart. şi 16 mai 1607, în locul lui Stoica mare logofăt — beneficiar al actelor — este citat ca martor Miroslav fost mare logofăt [103], iar într-o serie de documente eliberate de cancelaria lui Matei Basarab pentru Constantin Cantacuzino mare postelnic, în locul acestuia apare ca martor cîte un al doilea postelnic, care nu era membru obişnuit al sfatului domnesc [104].

O situaţie asemănătoare întîlnim şi în Moldova, unde dregătorii beneficiari ai hrisoavelor sau care sînt părţi în procesele ce fac obiectul acestora nu apar de regulă ca martori între membrii sfaturilor respective [105].

e. Ordinea în care apar ca martori membrii sfatului domnesc

Cît priveşte ordinea în care sînt enumeraţi membrii sfatului domnesc ca martori ai hrisoavelor, aceasta nu a fost totdeauna aceeaşi şi nici absolut strict ierarhică [106].

După cum am arătat într-un paragraf precedent, pînă către sfîrşitul sec. al XV-lea, marii boieri care nu deţineau dregătorii ocupau primele locuri în sfatul domnesc, alături de ban şi vornic.

Cînd sfatul domnesc a fost format în majoritate din dregători şi foşti dregători, aceştia apăreau într-o anumită ordine — nu totdeauna fixă — care depindea de regulă de importanţa dregătoriei, iar uneori şi de importanţa persoanei ce ocupa dregătoria.

În Ţara Românească ordinea cea mai des utilizată pentru dregători a fost: marele ban, marele vornic, marele logofăt, marele spătar, marele vistier, marele comis, marele paharnic, marele stolnic, marele postelnic. Această ordine nu a fost însă fixă: uneori vistierul apărea înaintea spătarului, alteori comisul era citat înaintea vistierului şi spătarului, paharnicul înaintea stolnicului şi comisului, stolnicul înaintea comisului etc. Singurele locuri unde se înregistrau mai puţine schimbări erau cele trei din fruntea sfatului, a căror ordine era în general respectată, banul fiind citat de obicei primul în sfat [107].

Ordinea în care marii dregători apăreau în sfat în această epocă era mai stabilă în timpul domnilor care păstrau relaţii bune cu marii boieri

---

103 *Ibidem*, p. 138, 252, 265. Vezi şi doc. din 1 iunie 1617, în care, în locul lui Mîrzea mare paharnic, se citează mărturia lui Lupu fost mare paharnic (*ibidem*, vol. III, p. 144).

104 Vezi doc. din: 10 mart. 1646, 15 iulie şi 20 dec. 1647, 25 sept. 1653 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Apostoli, IV/2, A. N., CXVII/43, Acad. R. S. România, XXIX/198 şi XLIII/101).

105 Vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XV, p. 19, 195—196, 220, 216, 255, 290, veac XVI, vol. I, p. 12. 103, passim. Pentru cazurile în care aceştia apar printre martorii sfatului domnesc vezi *ibidem*, p. 56—57, 274—275, vol. III, p. 246, 273, 373 passim.

106 Vezi şi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 12—14, unde se citează cazuri din perioada studiată de autor.

107 Vezi şi partea a II-a a lucrării. Despre ordinea în care sînt trecuţi ca martori ai hrisoavelor domneşti membrii sfatului domnesc, vezi şi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română în secolele XIV şi XV* („Rev. ist. rom.", VIII, 1938, p. 96—102) şi *Diplomatica slavo-română*, în vol. II, *Introducere* la *Doc. priv. ist. Rom.*, p. 141—144.

(de pildă Pătraşcu cel Bun); ea suferea dese schimbări în vremea unor domni aflaţi în conflict cu o parte a marii boierimi. Astfel, în timpul domniei lui Mircea Ciobanul, ordinea dregătorilor nu este totdeauna aceea din vremea lui Radu Paisie (stolnicul e citat uneori înaintea paharnicului, postelnicul înaintea vistierului şi spătarului etc.).

Nici în sec. al XVII-lea această ordine nu a fost totdeauna aceeaşi, schimbările cele mai dese intervenind tot în jumătatea a doua a sfatului domnesc, unde ordinea putea fi: stolnic, paharnic, comis, postelnic; stolnic, comis, paharnic, postelnic; paharnic, stolnic, comis, postelnic; postelnic, stolnic, comis, paharnic sau postelnic, paharnic, stolnic, comis, cei patru dregători schimbîndu-şi uneori locurile între ei.

După introducerea mai regulată în lista martorilor sfatului domnesc a celor trei mari dregători care făceau parte din cei 12 membri ai sfatului, marele clucer a deţinut locul al şaselea (după spătar sau vistier), în timp ce slugerul şi pitarul au rămas să ocupe ultimele două locuri în sfatul domnesc [108].

În timpul domniei lui Şerban Cantacuzino, după informaţiile pe care ni le dă autorul *Relaţiei istorice*, ordinea dregătorilor (senatores) membri ai sfatului domnesc (in publico Senato, sive in Concilio) era: banul, vornicul, logofătul, vistierul, spătarul, paharnicul, clucerul, comisul, stolnicul, pitarul, medelnicerul, slugerul, şetrarul şi serdarul. El enumeră pe marele postelnic printre cei care asistă la sfat, alături de alţi dregători mai mici, care alcătuiau divanul [109].

O ordine în parte diferită a importanţei dregătorilor este aceea pe care o aflăm de la secretarul italian al lui Constantin Brîncoveanu, Anton Maria del Chiaro, care înşiră pe cei 16 mari dregători ai Ţării Româneşti (fără să precizeze care sînt membri ai sfatului) în ordinea: ban, vornic, logofăt, spătar, vistier, clucer, postelnic, paharnic, stolnic, comis, sluger, medelnicer, serdar, pitar, agă şi armaş [110].

Precum vedem, între izvoarele narative şi cele documentare de la sfîrşitul sec. al XVII-lea şi începutul sec. al XVIII-lea sînt unele diferenţe în ceea ce priveşte ordinea importanţei dregătorilor din Ţara Românească.

Cît priveşte primul dregător din sfat, acesta a fost de regulă — aşa cum am arătat — marele ban. În lipsa acestuia din sfat, primul loc era ocupat de obicei de marele vornic [111]. În anumite perioade din prima jumătate a sec. al XVI-lea, în care domnia a căutat să scadă din importanţa băniei, marele ban era citat uneori după marele vornic, fostul mare vornic sau marele logofăt, ocupînd locul al treilea sau al patrulea din sfat. În cîteva documente din anii 1534—1535, marele ban este citat chiar ca al cincilea martor al sfatului domnesc, după un fost mare vornic, un fost

---

[108] Vezi mai jos p. 289—293.

[109] *Mag. istoric*, V, p. 33—34.

[110] A. M. del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni*, p. 60—61. Pentru ordinea puţin diferită a importanţei dregătorilor în sec. XVIII vezi Raicevich, *Osservazioni storiche*, p. 139—140.

[111] Vezi mai sus, p. 29—31 (despre primul sfetnic).

mare logofăt, marele vornic şi marele logofăt. În aceeaşi perioadă, apare uneori primul în sfat marele pîrcălab al cetăţii Poienari, al cărui titlu alternează cu acela de fost mare vornic.

Nici în sec. al XVII-lea marele ban nu a fost totdeauna citat ca primul martor al sfatului domnesc. În timpul domniei lui Radu Şerban, de pildă, în sfat apare foarte adesea primul dintre martori Radu Buzescu clucerul, fratele mai mare al lui Preda mare ban. În timpul celei de a doua domnii a lui Grigore Ghica, marele logofăt este trecut uneori şi el înaintea marelui ban. În această vreme, mare logofăt era Gheorghe Băleanu, persoană foarte influentă, care fusese el însuşi mai multă vreme mare ban.

De aci putem trage concluzia că *în fruntea sfatului domnesc şedea de regulă dregătorul considerat cel mai influent şi important, chiar dacă el nu ocupa totdeauna dregătoria cea mai însemnată.*

Pe de altă parte, trebuie să arătăm că *influenţa marilor dregători nu depindea totdeauna de poziţia pe care o ocupau în sfatul domnesc.* Despre Constantin Cantacuzino, care a fost mare postelnic în tot timpul domniei lui Matei Basarab, Paul de Alep ne spune că „reuşise a deveni prim-ministru, conducător al tuturor treburilor ţării, povăţuitor al tuturor boierilor, în fruntea cărora el se prezenta în toate dimineţile dinaintea beiului, şi nimic nu se făcea fără consiliul şi direcţiunea sa" [112]. Se cunoaşte, de asemenea, influenţa deosebită pe care au exercitat-o asupra lui Constantin Brîncoveanu unchii săi, Constantin Cantacuzino stolnicul şi Mihai Cantacuzino spătarul, care conduceau de fapt treburile ţării [113].

Nici în Moldova ordinea dregătorilor din sfat nu a fost mereu aceeaşi; în plus, ea a diferit de aceea din Ţara Românească. Pînă în a doua jumătate a sec. al XV-lea, în fruntea sfatului domnesc era citat de regulă — ca şi în Ţara Românească — boierul considerat ca fiind cel mai important şi reprezentativ, indiferent de faptul dacă acesta deţinea sau nu o dregătorie. În vremea domniei lui Ştefan cel Mare, primul loc în sfatul domnesc era ocupat de obicei de marii boieri care deţinuseră vreme îndelungată dregătorii mai importante [114].

În Moldova neexistînd marele ban, *dregătorul cel mai important era marele vornic, pînă în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, cînd „întîiul şezător" al sfatului domnesc a devenit marele logofăt, urmat de vornicii de ţara de jos şi de sus, hatman, postelnic, spătar, paharnic, vistier, stolnic şi comis.*

În a doua jumătate a sec. al XV-lea, spătarul şi vistierul erau citaţi de regulă înaintea postelnicului, a cărui importanţă a crescut însă în sec.

---

112 Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie al Antiohiei*, ed. E. Cioran, p. 125.

113 Vezi *Istoria României*, III, p. 206. Stolnicul Constantin Cantacuzino este numit de italianul F. Marsigli *„direttore del tutto il governo della Valachia"* (*Autobiografia*, ed. E. Lovarini, Bologna, 1930, p. 151).

114 Vezi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, în „Analele Univ. C. I. Parhon", 1956, s. ştiinţe sociale, istorie, p. 161.

al XVI-lea. Precum vedem, ordinea în sfatul domnesc al Moldovei diferea de aceea din Ţara Românească.

Tot spre deosebire de Ţara Românească, în sfatul domnesc din Moldova existau, începînd îndeosebi din vremea domniei lui Ştefan cel Mare, destul de numeroşi pîrcălabi ai cetăţilor, care ocupau locuri de frunte în sfatul domnesc, fiind trecuţi de regulă înaintea spătarului, vistierului şi postelnicului. După cucerirea celor două cetăţi din sudul Moldovei de către turci (1484), au rămas ca membri obişnuiţi ai sfatului doar pîrcălabii celorlalte trei cetăţi. În anumite perioade din secolele XV şi XVI, sînt citaţi ca membrii ai sfatului domnesc şi alţi pîrcălabi. Pe măsură ce importanţa pîrcălabilor a scăzut, îndeosebi în vremea domniei lui Vasile Lupu, ei au început a nu mai fi amintiţi printre membrii sfatului domnesc [115].

f. „Cursus honorum" al dregătorilor

O problemă legată de ierarhia dregătorilor în sfat şi, în general, de organizarea dregătoriilor, este aceea a aşa numitului „cursus honorum" al dregătorilor, al treptelor pe care trebuiau să le parcurgă aceştia pînă să ajungă mai întîi membri ai sfatului domnesc şi apoi printre fruntaşii acestuia.

Pentru secolele XIV—XVI, problema este mai greu de cercetat, din lipsa ştirilor documentare. În această vreme, pînă la mijlocul sec. al XV-lea, după cum am arătat mai sus, cei mai mulţi boieri erau membri ai sfatului domnesc fără a ocupa dregătorii, în calitatea lor de mari stăpîni feudali sau de apropiaţi ai domnilor în scaun. Pentru aceştia nu exista deci un cursus honorum ; se poate vorbi însă şi la ei de schimbarea poziţiei ce ocupau în sfatul domnesc după trecerea pe care o aveau la domnii respectivi, după averea pe care o acumulau, după vîrstă etc.

În a doua jumătate a sec. al XV-lea, o dată cu înmulţirea numărului dregătorilor din sfat şi apoi cu alcătuirea sfatului domnesc numai din dregători, între aceştia stabilindu-se o ierarhie mai precisă, începe să se întrezărească şi existenţa unui cursus honorum al celor care ocupau dregătorii, atît în Moldova [116], cît şi în Ţara Românească, unde, în general, boierii ajungeau mari dregători, în fruntea sfatului domnesc, după ce străbătuseră şi unele dregătorii mai puţin însemnate.

În sec. al XVI-lea, ierarhia dregătorilor şi promovarea în funcţii după importanţa acestora tinde să devină o regulă, iar trecerea dintr-o funcţie mai mare în alta mai mică o excepţie [117]. După cum ne informează

[115] Vezi mai jos p. 207.

[116] A. Sacerdoţeanu, *Divanele lui Ştefan cel Mare* („Analele Univ. C. I. Parhon", 1956, istoric, p. 164—165).

[117] Despre această problemă vezi şi constatarea lui C. C. Giurescu, după care, în general, „se respecta principiul înaintării treptate în dregătorii" (*Noi contribuţiuni*, p. 41).

cronica Ţării Româneşti, boierul Pîrvu Craiovescu a considerat o batjocură la adresa sa faptul că Vladislav al III-lea a încercat să-l facă din mare ban, mare postelnic „pentru ca să fie în toată vremea lîngă dînsul, om de sfat". Acesta ar fi fost motivul pentru care Pîrvu a fugit la „voinicii" lui, cu care l-a gonit apoi din scaunul domnesc pe Vladislav [118].

În sec. al XVII-lea, ierarhia dregătorilor şi modul cum erau promovaţi în funcţii pot fi mult mai uşor studiate decît în secolele anterioare datorită informaţiilor mult mai bogate pe care ni le oferă documentele.

Pentru a putea urmări „cursus honorum" al dregătorilor din Ţara Românească, am alcătuit pentru fiecare din aceştia cîte o fişă, ajungînd ca, în 95% din cazuri, să pot stabili toate funcţiile prin care au trecut aceştia.

Din aceste fişe am tras concluzia că *marea majoritate a dregătorilor parcurgeau pînă să ajungă la mari dregătorii una sau mai multe dregătorii mai mici*. Numărul celor care sînt amintiţi dintr-o dată ca mari dregători este foarte mic şi cei mai mulţi dintre aceştia sînt de origine greacă, aduşi de domni de la Poartă şi numiţi dintr-o dată dregători (de regulă postelnici sau vistieri). În afară de aceştia, mai sînt o serie de alţi mari dregători, puţini la număr, despre care nu am reuşit să aflu dacă — înainte de a ocupa dregătoriile respective — au trecut prin dregătorii mai mici, aşa cum era obiceiul.

Pentru a avea o imagine mai clară asupra problemei avansărilor în funcţii a dregătorilor în sec. al XVII-lea, am alcătuit şi două tabele recapitulative : în primul, am trecut schimbările de posturi intervenite între dregătorii care poartă titlul de mare, de la ban pînă la şetrar ; în cel de al doilea, promovările în funcţii mai mari ale dregătorilor cu rang de al doilea sau care deţineau diverse alte ranguri (căpitani, vătafi de aprozi, cămăraşi etc.).

Este demn de reţinut că, din cele 31 de cazuri de dregători promovaţi în funcţia de mare ban, 27 au ocupat înainte de aceasta mari dregătorii de sfat şi numai 4 au fost promovaţi direct din dregători mai mici (postelnici, căpitan şi vornic). Din cei 27 de mari dregători care au devenit mari bani, 15 — deci mai mult de jumătate — au ocupat înainte dregătoriile imediat inferioare aceleia de mare ban, adică au fost mari vornici şi mari logofeţi. De aci putem trage concluzia că la dregătoria de mare ban — care constituie vîrful ierarhiei marilor dregătorii — ajungeau de obicei marii dregători care parcurseseră şi alte funcţii, aceea de ban fiind de regulă încununarea carierei unui mare dregător.

Cei mai mulţi dintre marii vornici şi logofeţi au fost recrutaţi tot din rîndul acelora care au ocupat şi înainte dregătorii de sfat, la marea logofeţie avînd o oarecare întîietate dregătorii care făcuseră şi înainte muncă de cancelarie şi evidenţă (marii vistieri, logofeţii II, vistierii II). Faptul că foştii mari bani pot deveni apoi mari vornici (5 cazuri) sau mari logofeţi (3 cazuri) sau că marii vornici pot ajunge mari logofeţi (6 cazuri)

[118] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 49 şi *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 46.

Tabel nr. 1

Dregătoria	Din ce provine: Mare ban	Mare vornic	Mare log.	Mare spătar	Mare vistier	Mare clucer	Mare comis	Mare stolnic	Mare pah.	Mare postelnic	Mare sluger	Mare pitar	Mare agă	Mare armaș	Mare serdar	Mare med.	Mare șetrar	Mare portar	Total
Mare ban	—	9	6	2	1	3	—	2	2	1	1	—	—	—	—	—	—		27
,, vornic	5	—	10	1	4	8	1	1	3	1	—	1	—	1	—	—	—	—	36
,, logofăt	3	6	—	5	11	4	1	2	1	2	—	—	—	—	2	—		—	37
,, spătar	1	—	1	—	2	—	1	3	5	8	—	—	1	—	—	—	—	—	22
,, vistier	1	1	2	2	—	1	3	3	3	1	1	1	—	—	—	—	—	—	19
,, clucer	1	—	1	2	—	—	8	9	7	7	2	—	1	2	1	—	1	—	42
,, comis	—	—	—	—	1	1	—	—	1	—	2	3	2	3	3	—	—	—	16
,, stolnic	1	—	—	—	1	6	3	—	2	1	2	3	3	1	2	1	—	—	26
,, paharnic	—	—	—	2	—	2	5	2	—	1	3	1	4	3	1	—	—	1	25
,, postelnic	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—	3	1	2	—	—	—	—	—	10
,, sluger	—	—	—	—	—	2	—	—	—	1	—	5	—	2	2	—	1	—	13
,, pitar	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	1	—	2	—	—	6
,, agă	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	3	1	—	—	—	7
,, armaș	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	1	1	—	—	1	—	2	3	10
,, serdar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	1	—	2	—	4	2	—	13
,, șetrar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1

Tabel nr. 2

Dregătoria	Din ce provine:															
	Logofeți II	Logofeți și log. vist.	Vistieri II și III	Postelnici II și post.	Clucceri II și clucceri	Paharnici II și pah.	Comiși II și comiși	Slugeri II și slugeri	Vornici II și vornici	Căp. și mari căp.	Spătari	Vătafi și ceauși de aprozi	Vătafi de copii de casă	Mari sufari	Cămărași	Cupari	Total
Mare ban	—	—	—	2	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	4
„ vornic	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ logofăt	3	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	6
„ spătar	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	4
„ vistier	2	1	9	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14
„ clucer	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
„ comis	—	1	3	1	—	—	2	—	—	3	1	—	—	—	—	—	11
„ stolnic	1	2	2	3	3	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	13
„ paharnic	—	2	—	2	2	4	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	13
„ postelnic	1	1	1	4	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	9
„ sluger	2	1	5	4	4	—	1	5	1	5	—	2	1	—	1	—	32
„ pitar	1	1	3	1	4	—	2	1	—	5	—	1	—	—	1	—	20
„ agă	1	2	1	4	—	1	1	—	1	5	—	—	—	1	—	1	18
„ armaș	1	—	1	1	1	1	—	—	—	4	—	3	—	—	—	—	12
„ serdar	1	—	—	1	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	6
„ șetrar	—	—	1	3	1	—	—	—	—	8	—	1	—	—	—	—	14
Total	14	12	27	28	18	7	8	6	3	37	5	8	1	2	2	1	178

arată că între aceste trei mari dregătorii — cele mai importante ale sfatului domnesc — nu exista o diferenţă de ierarhie prea mare.

Ca şi în cazul marilor dregători de care am amintit pînă acum, cei mai mulţi mari spătari — 20 din cei 26 — au fost recrutaţi din marii dregători imediat inferiori ca ierarhie.

Pentru marii vistieri cunoaştem 33 de cazuri de schimbări din alte funcţii, din care 10 au fost vistieri II şi III sau logofeţi de vistierie şi 2 logofeţi II. Ca şi la marii logofeţi, observăm o anumită predilecţie pentru promovarea în funcţia de mare vistier a celor care se mai ocupaseră cu munca de evidenţă şi cancelarie.

Marea majoritate a clucerilor — 33 din cei 45 — au provenit în sec. al XVII-lea din mari dregători care mai prestaseră servicii la curte (stolnici, comişi, paharnici etc.). Cazuri asemănătoare pot fi citate şi cele ale stolnicului, paharnicului etc.

În total, *din cele 406 schimbări operate în rîndul celor 12 mari dregători de sfat din Ţara Românească în perioada de care ne ocupăm, 348 dregători sau 85% au ocupat înainte dregătorii mai mici şi numai 58, sau 15%, dregătorii mai importante decît acelea la care au ajuns apoi*. Din cei 348 mari dregători ce s-au schimbat în posturi mai însemnate, 222 sau 64% făcuseră parte şi mai înainte din cei 12 dregători membri ai sfatului domnesc, ocupînd dregătorii mai mici, iar 126 sau 36% au fost promovaţi din dregătorii ai doilea (logofeţi II, vistieri II, cluceri II etc.), din căpitani sau din posesori de alte titluri de dregători mai mici.

Cei doi dregători care apar de regulă ultimii în sfatul domnesc — marele sluger şi marele pitar — proveneau în cea mai mare parte — 32 şi respectiv 20 de cazuri — din dregătorii mai mici de care am vorbit mai sus.

Cît priveşte ceilalţi dregători care nu făceau parte în mod obişnuit din sfatul domnesc, fiind membri ai divanului (marele agă, marele armaş, marele serdar şi marele şetrar), aceştia prezintă aceeaşi situaţie ca slugerul şi pitarul : marea majoritate a lor provin din dregătorii mai mici sau ai doilea.

De altfel, faptul că unii din dregătorii ai doilea — în special vistierul II şi logofătul II — sînt apropiaţi ca ierarhie de marii dregători care ocupau locuri mai modeste în sfat (stolnicul, pitarul, slugerul) rezultă şi din împrejurarea că unii din aceştia din urmă deveneau vistieri II sau logofeţi II după ce au deţinut aceste funcţii de sfat. Astfel, Dumitru Dudescu este mare pitar în 1616 şi devine apoi logofăt II (1618) şi vistier II (1619—1631) ; Muşat din Pietroşani devine vistier II (1629) după ce fusese mare sluger, apoi ajunge mare stolnic (1630) şi din nou vistier II (1631) ; Gheorghe Caridi ajunge şi el vistier II (1633—1636), după ce ocupase dregătoria de mare stolnic (1631) etc.

Cu privire la promovările dregătorilor ai doilea sau mai mici la mari dregătorii, observăm că cei mai mulţi dintre aceştia (102 din totalul de 178) au fost promovaţi în dregătorii mai puţin importante, de la mare şetrar pînă la mare sluger, şi numai 76 în dregătorii mai mari.

Din totalul de dregători mai mici promovaţi în dregătorii mai mari, cei mai mulţi (37) provin din foşti căpitani sau mari căpitani. Dintre aceştia, aproape jumătate (17) au fost promovaţi în dregătorii cu atribuţii de ordin militar (agă, serdar, şetrar).

Vin la rînd apoi postelnicii şi postelnicii II, primii avînd titluri onorifice, iar ceilalţi — tineri fiind — prestînd slujbă la curtea domnească. Din cei 28 de postelnici şi postelnici II, unii au ajuns direct la dregătorii înalte, fie datorită apartenenţei lor unei familii puternice (Radu Buzescu, devenit mare ban din postelnic) sau înrudirii lor cu domnii (Radu Năsturel postelnic, făcut direct mare vistier de ruda sa Matei Basarab).

Foarte numeroşi sînt şi vistierii II şi III promovaţi în dregătorii mai mari (27), din care destul de mulţi (9) ajung mari vistieri, iar cei mai numeroşi (14) dregători cu atribuţii la curte (mari pitari, slugeri, comişi, stolnici, postelnici).

În Moldova situaţia este asemănătoare; şi aci exista un „cursus honorum" şi o ierarhie a dregătoriilor, stabilită din vechime, pe care trebuia să o respecte şi domnul. În această privinţă dispunem de mărturia categorică a lui Dimitrie Cantemir, potrivit căreia „*trecerea unui boier dintr-un rang mai înalt în altul mai de jos nu este îngăduită de datina ţării, afară dacă cineva nu primeşte de bunăvoia sa*" [119].

În concluzie la acest paragraf subliniem următoarele:

1. *Existenţa unei ierarhii a marilor dregători*, ierarhie care era în general respectată la schimbările intervenite periodic în rîndul dregătorilor, fără ca cel ajuns în vîrful piramidei să fi trebuit să parcurgă toate dregătoriile de pînă acolo.

2. În sec. al XVII-lea, marea majoritate a dregătorilor de sfat din Ţara Românească (85%) proveneau din dregătorii care ocupaseră înainte funcţii mai mici, fie în sfat, fie în afara lui.

3. Dintre dregătorii purtînd titlul de al II-lea, cei mai mulţi nu erau avansaţi direct în postul de mare dregător pe care îl secondau, ci de obicei în alte dregătorii mai mici decît a aceluia ai cărui primi adjuncţi erau. Fac excepţie doar vistieri ai doilea şi ai treilea, din care mulţi au ajuns direct mari vistieri, după o practică mai îndelungată sau mai scurtă în slujba vistieriei.

Conştiinţa unei ierarhii între dregătorii mari şi mici, ca şi aceea a asemănării sau deosebirii de poziţie socială dintre unii şi alţii, se făcea simţită cu claritate şi în relaţiile dintre ei. Atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească, în relaţiile dintre ei, marii dregători îşi spun „frate" sau „frate de boerie" [120].

În numeroase documente din Moldova, cînd diverşi mari dregători dau mărturie pentru unul dintre ei, îi spun „fratele nostru" [121]. Cînd un

[119] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 65.

[120] Vezi doc. din 16 iulie 1637 (Acad. R. S. România, C/6).

[121] Vezi doc. din: 7 febr. 1607, 19 nov. 1611, 20 iunie 1638, 14 mai 1641 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 86, vol. III, p. 37; Acad. R. S. România, LXXXV/1, XLIII/47).

dregător mai mic ca importanță se adresează unuia mai însemnat, îi spune acestuia „fratele nostru mai mare", așa cum procedează pîrcălabul de Hotin cu Gavrilaș mare vornic [122].

Cînd dregătorii sînt mai mici, ei sînt numiți de marii dregători „prieteni", nu „frați". De pildă, la 16 sept. 1676, marii boieri ispravnici ai scaunului domnesc din București se adresează lui Badea Bălăceanu clucerul cu titlul de „al nostru bun frate", semnînd toți ca „frații" acestuia [123], în timp ce, cu cîteva zile mai înainte, la 4 sept. 1676, aceiași ispravnici se adresează unui boier mai mic, Vlad logofătul Oteteleșanu, cu formula „prietinul nostru" [124].

Formula se schimbă cînd între cei care dau o mărturie pentru un dregător mai mic (de pildă pentru un vornic de poartă) sînt și dregători mari și alții mai mici; atunci dregătorul respectiv este numit „fratele și prietenul nostru" [125], (fratele celor mai mici și prietenul celor mari).

Dregătorii mari, care se considerau oarecum egali între ei, aveau deci conștiința unei condiții sociale privilegiate; termenii de „frate" și „prieten" cu care se numesc între ei indică nu numai existența unei ierarhii și a unor raporturi diferite între dregătorii mari și cei mai mici, dar și conștiința unei solidarități de clasă între membrii acestei categorii privilegiate [126].

g. Vîrsta membrilor sfatului domnesc și dregătorilor

O problemă legată atît de influența de care se bucurau membrii sfatului domnesc și de ordinea în care apar aceștia în sfat, cît și de aceea a așa numitului cursus honorum de care am vorbit este aceea a vîrstei la care se ajungea la dregătorie și a influenței pe care o aveau membrii bătrîni ai sfatului.

Se știe și astăzi — așa cum se știa desigur și în timpul orînduirii feudale — că, în general, înaintarea în vîrstă dă omului, pe lîngă mai multe cunoștințe și o mai bună cunoaștere a lumii și a vieții, și o anumită doză de înțelepciune. De aceea, sfaturile bătrînilor înțelepți și cu experiență au fost prețuite întotdeauna.

Acest adevăr vechi era cunoscut și domnilor Țării Românești și Moldovei, care, pe lîngă dregătorii rude cu ei sau apropiați ai lor sau de boierii cu trecere datorită averii, țineau la loc de cinste pe dregătorii bătrîni și cu experiență, care cunoșteau practicile și obiceiurile feudale și care aveau, desigur, interesul ca acestea să fie respectate.

---

[122] Vezi doc. din ‹1632—1633› (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 83 și Acad. R. S. România, CLXXXVI/7).

[123] Acad. R. S. România, XC/89. Vezi și G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 117—118.

[124] Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, XII/2. Vezi și doc. moldovene din: 28 febr. 1634, 12 ian. 1643, 7 iulie 1664 etc. (Arh. St. Buc., ep. Huși, XXV/3, m-rea Sf. Ioan Gură de Aur, XVII/9—10 și m-rea Doljești, XXX/4).

[125] Doc. din 16 sept. 1644 (Acad. R. S. România, CLX/146).

[126] Despre această problemă vezi și articolul lui N. Docan, *Frate* („Arhiva", 1900, 427—430).

În numeroase cazuri, aceşti dregători sau foşti dregători bătrîni şi cu experienţă sînt citaţi printre primii între martorii sfatului domnesc, uneori purtînd, alături de nume, şi epitetul de „cel bătrîn". Astfel, în sfatul lui Ştefan cel Mare, mulţi dintre foştii săi dregători, bătrîni fiind, apar printre primii martori în sfat [127], aşa cum, în numeroase cazuri din Ţara Românească, foştii dregători mai bătrîni sînt trecuţi la loc de cinste în sfatul domnesc, de regulă chiar înainte de dregătorii în funcţie.

Obiceiul ca dregătorii bătrîni să fie consultaţi şi ascultaţi cu precădere era atît de răspîndit încît pentru unii cronicari moldoveni nerespectarea acestui obicei de către unii domni tineri constituia o vină deosebit de gravă. Astfel, cronicarul Grigore Ureche acuză pe tînărul domn al Moldovei Bogdan Lăpuşneanu că „nu cerca bătrînii la sfat, ci de la cei tineri din casă lua învăţătură" [128], iar Ioan Neculce nu are o părere prea bună despre Constantin Duca, domnul Moldovei, care, tînăr fiind, „pusă boieri pe toţi Gavriliţeştii şi pe toţi Mironeştii şi pe alţii dintr-alte neamuri, mai mulţi tineri decît bătrîni". După opinia cronicarului, această alegere greşită a sfetnicilor a avut urmări nefericite pentru Moldova, deoarece „ţara era puţină (adică locuitorii erau fugiţi) şi *boierii erau tineri, nu ştia cum or chivernisi*" [129]. După părerea lui Neculce, — şi el nu face desigur decît să exprime punctul de vedere al epocii sale — o bună „chivernisire" a ţării o puteau asigura numai dregătorii mai bătrîni şi cu mai multă experienţă.

Exista de asemenea obiceiul ca, în general, marile dregătorii să nu fie încredinţate unor boieri prea tineri, ci acelora care aveau o oarecare experienţă şi care trecuseră în prealabil prin dregătorii mai mici. Acest obicei a fost înregistrat şi de Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*, unde învăţatul domn al Moldovei arată că, în vechime, exista obiceiul să nu se dea dregătorii mari boierilor tineri, chiar dacă aceştia făceau parte din familiile cele mai nobile. Înainte de a fi numiţi în dregătorii, tinerii boieri trebuiau să capete experienţă şi practică în slujbe mai mici, ca aprozi şi postelnici la curtea domnească, după care intrau în starea a treia a boierilor şi apoi în prima. După informaţiile date de domnul Moldovei, dregătorii se alegeau deci dintre boierii care slujiseră la curtea domnească. Faptul că tinerii fii de boieri nu mai slujeau în vremea sa la curtea altor boieri mai mari, înainte de a fi trimişi să presteze slujbă la curtea domnească, constituia pentru Dimitrie Cantemir motivul pentru care erau ridicaţi la dregătorii înalte adevăraţi monştri sau oameni la care nu găseai nimic demn de laudă [130].

Exista deci o anumită vîrstă la care se ajungea de regulă la dregătorii mai mari, de obicei după ce erau parcurse măcar unele din treptele inferioare ale dregătoriilor. Ioan Neculce numeşte chiar „*vîrstă de boerie*" etatea cînd

---

[127] Vezi A. Sacerdoţeanu, *Divanele lui Ştefan cel Mare* („Analele Univ. C. I. Parhon", 1956, s. ştiinţe sociale, istorie. p. 201).

[128] Gr. Ureche. *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 191.

[129] I. Neculce. *Cronica*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 121.

[130] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 117—118.

în mod obişnuit boierii erau numiţi în dregătorii. El afirmă astfel că Dimitrie Cantemir nu a respectat el însuşi obiceiul de care am vorbit mai sus, deoarece a numit ca mare paharnic pe fiul influentului boier Iordache Ruset, „fiind încă copil, *nu de vîrstă la boerie*" [131].

Care era această vîrstă, însă, este greu de precizat. Pentru sec. al XV-lea, ştirile noastre despre membrii sfatului domnesc nefiind prea bogate, nu putem face decît unele presupuneri. Avînd în vedere faptul că sînt destul de numeroşi boieri care apar ca martori în sfatul domnesc cîte 20 pînă la 40 de ani — cei mai mulţi cu intermitenţe — putem trage concluzia că aceştia erau deja membri ai sfatului domnesc la 30—40 de ani [132]. Astfel, Vlaicu, unchiul lui Ştefan cel Mare, apare în sfatul Moldovei între 1457 şi 1484, deci 27 de ani; fiul său, Duma, este membru al sfatului domnesc între 1468 şi 1502, deci 35 de ani; Ion Tăutu este mare logofăt între 1475 şi 1511, deci 36 de ani; Luca Arbore, vestitul portar al Sucevei, deţine recordul cu 37 de ani (1486—1523) etc.

Pentru Ţara Românească menţionăm pe Cazan al lui Sahac, amintit în sfat între 1451 şi 1478 (27 de ani), Cîrstian din Stănceşti, între 1471 şi 1507 (28 de ani), Barbu Craiovescu, între 1482 şi 1520 (38 de ani), Pîrvu Craiovescu, între 1482 şi 1512 (30 de ani), Dragomir al lui Manea, între 1456 şi 1492 (38 de ani), Stroe Bugheanu din 1480 la 1510 (30 de ani) etc.

Situaţia este asemănătoare şi în secolele XVI şi XVII, cînd există, de asemenea, destul de numeroşi boieri care apar ca membri ai sfatului domnesc vreme îndelungată (unii chiar peste 30 de ani), ceea ce dovedeşte că au devenit membri ai sfatului domnesc cînd erau încă destul de tineri.

Studiind listele întocmite de noi cu cursus honorum al fiecărui dregător în parte [133], am constatat că, de obicei, ajungeau membri ai sfatului domnesc la o vîrstă mai tînără membrii familiilor boiereşti deosebit de însemnate (cazul deja citat al fraţilor Craioveşti), boierii înrudiţi cu domnul ţării sau aceia care se bucurau de o favoare deosebită pe lîngă acesta. Ceilalţi boieri din familii mai puţin însemnate parcurgeau de obicei vreme mai îndelungată treptele dregătoriilor mai mici pînă să ajungă, puţini dintre ei, la cele mai înalte.

Cîteva cazuri din secolele XVI—XVII vor ilustra această afirmaţie. Astfel, Albu Golescu, rudă cu Alexandru Mircea, domnul ţării, avea 23 de ani cînd a murit cu titlul de mare clucer [134], iar fratele său Ivaşco nu era nici el mult mai în vîrstă cînd a devenit mare vornic; Şerban Cantacuzino, despre care se ştie că a murit la 1688 în etate de 55 de ani [135], a fost al doilea logofăt la vîrsta de 25 de ani şi mare postelnic la 32—34 de ani (menţionez însă că el fusese şi mare cupar la 16 ani); în sfîrşit, Constantin Brîncoveanu, care avea 34 de ani cînd a devenit domnul Ţării Româ-

131 I. Neculce, *op. cit.*, ed. cit., p. 229.

132 Cf. şi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 171, care admite că la vîrsta de 30—35 de ani „se puteau obţine nu numai dregătorii începătoare, ci şi din cele de primul rang".

133 Vezi N. Stoicescu, *Dregătorii Ţării Româneşti* (în ms).

134 St. Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 328—329.

135 *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 192.

nești[136], a fost al doilea postelnic la 19—20 de ani, al doilea logofăt la 21—23 de ani, mare postelnic la 25—26 de ani, mare spătar la 28—32 de ani şi mare logofăt la 33—34 de ani.

Observăm, însă, că, chiar în aceste cazuri, dregătorii respectivi parcurseseră şi alte trepte înainte de a deveni mari dregători; ei aveau însă posibilitatea să urce mai repede la mari dregătorii decît membri unor familii mai puţin însemnate, care străbăteau o cale mai lungă pînă să ajungă mari dregători.

Înrudirea cu familia domnească crea pentru unii dintre boieri posibilitatea de a deveni dregători mari chiar fără să mai parcurgă alte trepte premergătoare marilor dregătorii. Se ştie că, din motive politice, Constantin Brîncoveanu şi-a căsătorit pe una din fiicele sale cu Scarlatache Mavrocordat, fiul lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, marele dragoman al Porţii. Înainte de a şi-l face ginere, ne spune cronicarul, „cinstit-au întîi cu dregătorie pre acest cocon, făcîndu-l paharnic mare”[137]. Cum Sclarlatache s-a căsătorit în 1698 şi a murit în anul următor, în vîrstă de 22 de ani[138], rezultă că avea 21 de ani cînd a fost făcut mare paharnic. Tot astfel a procedat Constantin Brîncoveanu şi cu alţi doi gineri ai săi: Iordache Creţulescu — pe care l-a făcut mare cămăraş şi apoi mare agă — şi Şerban Greceanu (căsătorit cu văduva lui Scarlatache Mavrocordat), care a devenit apoi mare stolnic şi mare logofăt[139].

Reţinem deci ca o concluzie că *între membrii sfatului domnesc se găseau şi boieri mai tineri, care ocupau o poziţie socială deosebită, pe lîngă dregători sau foşti dregători mai bătrîni, consideraţi de regulă ca mai pricepuţi în cunoaşterea practicilor feudale folosite la conducerea statului.*

h. Organizarea dregătoriilor (apariţia dregătorilor II şi III, cancelariile dregătoriilor)

O problemă legată de evoluţia organizării sfatului domnesc şi a marilor dregătorii este aceea a apariţiei dregătorilor mai mici care ajutau pe marii dregători la îndeplinirea sarcinilor lor la curtea domnească sau în statul feudal, fiind principalii lor colaboratori[140]. Data apariţiei acestor dregători cu rangul de al II-lea şi al III-lea (vtori şi treti) este greu de precizat, datorită în primul rînd impreciziei terminologiei documentelor de pînă în sec. al XVI-lea.

În aceste documente apar numeroşi boieri purtînd titluri de dregători, în afară de marii dregători membri ai sfatului domnesc. Aceştia nu pot

---

[136] *Ibidem* şi A. M. del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni*, p. 143. La 1696 domnul avea 42 de ani („Bul. Com. Mon. Ist.”, 1931, p. 187).

[137] R. Greceanu, *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 85.

[138] *Ibidem*, p. 94.

[139] *Ibidem*, p. 110, 151, 218 şi *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, p. 371.

[140] Asupra acestei probleme vom reveni în partea a II-a a lucrării, la fiecare mare dregător în parte.

fi consideraţi însă toţi dregători ai doilea, pentru că unele din titlurile de dregători (îndeosebi acelea de postelnic) erau onorifice, iar atribuirea unor asemenea titluri nu însemna că boierii respectivi deveneau adjuncţii marilor dregători. În aceleaşi documente, apar apoi numeroşi dregători ai doilea care purtau uneori acest titlu, iar de multe ori nu, astfel încît, şi din această pricină, este greu de precizat care din ei erau dregători ai doilea.

Un alt motiv pentru care nu putem deosebi totdeauna pe dregătorii mari de subalternii lor imediaţi este şi acela că primii nu apar cu titlul de „mare" decît la sfîrşitul sec. al XV-lea şi începutul sec. al XVI-lea [141].

Apariţia dregătorilor ai doilea nu a avut loc, în orice caz, în acelaşi timp cu aceea a marilor dregători, ci mai tîrziu, pe măsură ce, organizarea curţii domneşti şi a statului feudal înregistrînd progrese, activitatea dregătorilor devenea mai complicată [142].

În Ţara Românească primii dregători purtînd în mod cert titlul de al II-lea sau „mic" apar la sfîrşitul sec. al XV-lea şi ei sînt tocmai ai acelor dregători a căror activitate de ordin public era mai dezvoltată: logofătul, vistierul, vornicul. În secolele XVI—XVII, sînt amintiţi în documente şi adjuncţii celorlalţi mari dregători [143], cu excepţia marelui ban, marelui agă şi marelui serdar, care nu au avut subalterni cu titlul de al doilea.

Paralel cu înmulţirea dregătorilor, între ei s-a stabilit o ierarhie mai netă, unii dintre ei fiind numiţi dregători mari, alţii dregători mici. Primele înregistrări scrise ale existenţei acestei ierarhii datează de la începutul sec. al XVII-lea. La 14 ian. 1605 se spune astfel că 6 boieri „dintre marii dregători" cercetaseră o pricină, între ei numărîndu-se marele vistier, marele stolnic, marele sluger, un fost mare clucer, pe lîngă un vornic al doilea şi un vistier probabil al doilea [144] (ultimilor doi li s-a dat calificativul celor patru care formau majoritatea).

Dregătorii mari şi mici sînt amintiţi apoi în numeroase documente de pînă în ultimul sfert al sec. al XVII-lea [145]. Din aceste documente reiese că erau numiţi mari dregători cei care aveau rangul de mare ban, mare vornic, mare logofăt, mare vistier, mare spătar etc. şi care erau membri

---

141 Vezi, de pildă, doc. din 7 sept. 1508, în care toţi dregătorii martori obişnuiţi ai sfatului au titlul de mare, aceasta deoarece în stat apar şi cinci dregători cu titlul de al II-lea (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 49).

142 Vezi şi N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, p. 159, care crede că, în afară de dezvoltarea activităţii dregătorilor, un alt motiv al apariţiei dregătorilor subalterni „vine din înmulţirea urmaşilor de boieri, cari nu puteau fi lăsaţi să cadă între ţărani". Vezi şi *ibidem*, p. 153, unde se arată pe bună dreptate că. la început, organizarea dregătoriilor era „foarte nedesăvîrsită" şi că, „încetul cu încetul, s-au adaus apoi dregătoriile ajutătoare, ale căror nume sînt şi de cele mai multe ori româneşti".

143 Despre ordinea apariţiei acestora vezi şi partea a II-a a lucrării.

144 Acad. R. S. România, DCCXXXV/3—5.

145 Doc. din: 20 mart. 1623, 20 april. 1629, 18 ian. 1638, 28 febr. 1665, 15 april. 1673, 2 mart. 1674 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 236, Muzeul de istorie Buc., nr. 27 431, Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XL/11, Acad. R. S. România, ms. 5152, f. 121 v.—122, XCIV/6 şi 8).

ai sfatului domnesc, în timp ce subalternii lor imediaţi (care purtau titlul de al II-lea, logofeţii de vistierie etc.) erau cuprinşi în termenul de dregători mici.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în numeroase împrejurări dregătorii mici din divan sînt numiţi boieri ai doilea. Astfel, la 3 mai 1666, între „boierii divanului cei mari şi al doilea" se găsesc, în afară de dregătorii mari membri ai sfatului domnesc, cîţiva foşti mari dregători, armaşul, vătaful de aprozi şi alţi boieri [146]; la 1667 Radu Leon s-a sfătuit „cu toţi cinstiţii dregătorii domniei mele, boierii cei mari şi al doilea" [147]; în sfîrşit, la 30 iunie 1700, Constantin Brîncoveanu arată că a ţinut sfat cu mitropolitul, episcopii şi „cu tot sfatul . . ., cu cinstiţii dregători, boierii cei mari şi ai doilea ai divanului domniei mele" [148].

În această vreme, deci, dregătorii membri ai sfatului domnesc şi boierii martori ai divanului erau împărţiţi în mari şi mici sau mari şi ai doilea. Această categorisire s-a menţinut şi în sec. al XVIII-lea, cînd, după informaţiile date de Bauer, boierii se împărţeau în trei „clase": 12 mari boieri (marii dregători pînă la comis) alcătuiau clasa I-a, ceilalţi dregători de la serdar pînă la clucerul de arie formau clasa a doua, iar boierii simpli, care nu erau membri ai divanului, făceau parte din clasa a treia [149].

În Moldova, situaţia este puţin diferită de aceea din Ţara Românească, mai întîi datorită faptului că aici aproape toţi marii dregători (excepţie fac doar hatmanul, vornicii, pîrcălabii, aga şi serdarul) au avut subalterni purtînd titlul de al doilea şi al treilea, în timp ce în Ţara Românească doar marele vistier a avut ca adjuncţi, pe lîngă un vistier al doilea, şi un al treilea.

Cu privire la data apariţiei acestor subalterni imediaţi ai marilor dregători, problema nu este nici aici mai clară, dar — spre deosebire de Ţara Românească — pentru Moldova dispunem de un izvor narativ alcătuit la anul 1562, care ne precizează că, la această dată, existau cîte trei logofeţi, vistieri, stolnici, paharnici, comişi, armaşi, pitari, spătari, uşieri şi pivniceri [150], cu alte cuvinte că toţi dregătorii cu titlurile respective aveau deja cîte doi adjuncţi, deşi în documentele interne ei apar de regulă mai tîrziu.

Dintre toţi aceşti dregători cu titlul de al II-lea, cei mai importanţi erau logofătul şi vistierul, care apar cel mai adeseori — atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească — ca martori alături de marii boieri.

---

[146] Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XIX/ter/13.

Menţionăm că, la 15 april. 1673, categoriile sociale care plăteau sume diferite la plata cunuiei erau : boierii mari, boierii al doilea şi al treilea, neguţătorii, slujitorii şi birnicii (Acad. R. S. România, XCIV/8). Cum în această vreme domnea Grigore Ghica, care introdusese unele dregătorii din Moldova, unde existau şi subalterni numiţi treti-logofăt, vistier etc., este foarte posibil că împărţirea boierilor în trei categorii să se fi făcut sub influenţă moldoveană.

[147] *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, Buc., 1902, p. 101.

[148] Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, I/18.

[149] Bauer, *op. cit.*, p. 44 şi 49.

[150] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 186—187.

În anumite cazuri — îndeosebi atunci cînd beneficiarii documentelor erau marii dregători superiori ai lor — dregătorii cu titlul de al II-lea sînt amintiți chiar ca membri ai sfatului domnesc [151]. În sec. al XVII-lea, dregătorii II și III luau parte la ședințele divanului domnesc [152].

Ca urmare a unei mai bune organizări a marilor dregătorii în sec. al XVII-lea, constatăm din documentele ce ni s-au păstrat *existența pe lîngă fiecare mare dregător a unei mici cancelarii*, unde se întocmeau diversele corespondențe ale dregătorilor și unde se țineau de asemenea evidențele banilor și materialelor date în grija unora din acești dregători.

Existența acestor cancelarii modeste, alcătuite din unul sau mai mulți logofeți ori dieci, era cu atît mai necesară cu cît unii dintre marii dregători nu știau carte, astfel încît orice activitate în scris le era inaccesibilă. Pe un document moldovean din 29 aug. 1630, în care Costin postelnicul declară că s-a împăcat cu „fratele" său (se înțelege de boerie) Gheorghe Bașotă vistier, ni s-a păstrat astfel însemnarea făcută de Dumitrașcu Ștefan fost mare logofăt că „neștiind a scrie dumnealui postelnicul Costin, după învățătura dumisale, am scris eu numele dumisale" [153]. Deși de la marii dregători ni s-a conservat nenumărate iscălituri pe diverse zapise, este totuși de presupus că marele postelnic moldovean — care nu este altul decît tatăl învățatului cronicar Miron Costin — nu constituie unicul caz de mare dregător neștiutor de carte.

Cea mai dezvoltată și bine organizată cancelarie era aceea a domniei, condusă de marele logofăt și dispunînd de un personal foarte numeros pentru întocmirea hrisoavelor. Pe lîngă aceasta, o cancelarie destul de bine organizată exista și la vistierie, unde diecii și logofeții de vistierie înregistrau în catastife sumele primite și ieșite din vistierie [154].

În afară de aceste cancelarii mai vechi, în sec. al XVII-lea constatăm din documente că aproape toți marii dregători din Țara Românească aveau pe lîngă ei cîte un logofăt; documentele amintesc astfel de logofătul marelui ban [155], logofătul marelui spătar sau „ot vel spătărie" [156], logofătul marelui comis [157], logofătul marelui postelnic [158], al marelui armaș [159], al marelui

---

[151] Vezi mai sus p. 65.

[152] Vezi mai sus p. 63.

[153] Acad. R. S. România, CLXIV/191.

[154] Despre acestea vezi mai jos cap. I din partea II-a.

[155] Doc. din 18 april. 1664, 3 dec. 1697 (Arh. St. Buc., m-rea Zlătari, VII/12 și Copie Inst. de istorie „N. Iorga"). Menționez că marii bani — care dădeau cărți de judecată sau de întărire de proprietăți — au avut la dispoziție grămătici încă de la începutul sec. al XVI-lea, dacă nu chiar mai devreme. Pe un manuscris, fost al m-rii Bistrița, ni s-a păstrat numele lui Dragomir grămăticul, sluga lui jupan Preda Craiovescu (Al. Odobescu, *Despre unele manuscrise și cărți tipărite aflate la m-rea Bistrița*, în „Rev. română", I, 1861, p. 729).

[156] Doc. din 21 febr. 1668 și 14 mart. 1689 (Arh. St. Buc., m-rea Bradu, IX/3 și Muzeul de istorie Buc., nr. 28 622).

[157] Doc. din 29 dec. 1649 și 17 febr. 1689 (Arh. St. Buc., ep. Buzău, LXXII/12).

[158] Doc. din 14 mai 1678 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., XXII/21).

[159] Doc. din 26 oct. 1649 și 24 febr. 1696 (idem, m-rea Slobozia, XIV/5 și m-rea Sărindar, XIII/15).

agă [160], al marelui portar [161] etc., pe lîngă logofeţii „ot slugerie”, care ţineau evidenţele cantităţilor de carne ce se primeau la curtea domnească [162].

De altfel, trebuie să amintim că, în această vreme, şi alte instituţii, de pildă mitropolia şi episcopiile, dispuneau de diverşi logofeţi pentru întocmirea documentelor şi corespondenţei [163].

Situaţia este asemănătoare şi în Moldova; aci însă diecii marilor boieri sînt amintiţi mai devreme, ceea ce poate fi o dovadă că măcar unii din marii stăpîni feudali dispuneau — chiar înainte de a fi dregători — de logofeţi sau dieci pentru alcătuirea corespondenţei. Astfel, un hrisov emis de cancelaria domnească la 4 ian. 1432 este scris de Paşco, diacul marelui boier Cupcici [164], boier care era membru al sfatului domnesc, fără a ocupa dregătorie. Aceasta este cea mai veche mărturie despre existenţa unui diac aflat în slujba unui membru al sfatului domnesc.

Cum de la marii boieri şi dregători din Ţara Românească şi Moldova din secolele XV—XVI ni s-au păstrat numeroase scrisori, adresate îndeosebi oraşelor din Transilvania şi cum, pe de altă parte, nu toţi aceşti boieri ştiau carte, este de presupus că şi alţii dintre ei vor fi avut la dispoziţie dieci sau logofeţi pentru întocmirea corespondenţei.

În sec. al XVII-lea însă, cînd treburile administraţiei s-au mai complicat şi cînd atribuţiile de ordin public ale unora din marii dregători s-au înmulţit, aceştia aveau nevoie — în afară de subalternii lor imediaţi — şi de cîte un diac sau logofăt pentru scrierea diverselor acte, mărturii, hotărîri, evidenţe etc., pe care trebuiau să le întocmească.

În sec. al XVII-lea sînt amintiţi şi în documentele moldovene numeroşi dieci ai hatmanului [165], ai marelui spătar [166], al marelui clucer [167], ca şi dieci de pitărie [168], jitniţă [169] şi cămară [170], care ţineau evidenţa bunurilor intrate sau ieşite de aici.

Existenţa acestor logofeţi ataşaţi pe lîngă persoana marilor dregători în sec. al XVII-lea dovedeşte în primul rînd o mai bună organizare a activităţii dregătorilor, organizare care se va dezvolta în sec. al XVIII-lea.

---

[160] Doc. din 1 aug. 1660 şi 7 sept. 1680 (Acad. R. S. România, ms. 260, f. 40 şi Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, XVII/46).

[161] Doc. din 21 nov. 1665 (idem, m-rea Ghighiu, XI/4).

[162] Doc. din 17 nov. 1662, 25 aug. 1699 (idem, m-rea Bistriţa, LXII/113 şi ep. Argeş, LXXXVIII/27).

[163] Logofeţii de la mitropolie amintiţi în doc. din 20 april. 1657, 18 sept. 1671, 14 april. 1700 etc. (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., LV/6, m-rea Cozia, II/2, ep. Buzău, LXXXV/18); logofeţii episcopiilor de Buzău şi Rîmnic apar în april. 1694 şi la 17 iunie 1700 (Acad. R. S. România, CXLVII/140 şi Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, LIV/3).

[164] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 97.

[165] Doc. din: 15 aug. 1650, 6 nov. 1656, <c. 1668> etc. (Acad. R. S. România, IX/38, Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, XC/1 şi G. Ghibănescu, *Surete*, XXV, p. 13).

[166] Doc. din 29 aug. 1635 (G. Ghibănescu, *Ispisouce*, II/1, p. 107).

[167] Doc. din 29 iulie 1648 (Biblioteca centrală de Stat, I/100).

[168] Doc. din <c. 1645> april. 12, <c. 1659> (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava — Iaşi, XIV/1, N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 142).

[169] Doc. din 15 mart. 1653 (*ibidem*, XI, p. 76).

[170] Doc. din 31 mart. 1647, nov. 1670 (*ibidem*, VI, p. 80 şi Arh. St. Buc., m-rea Doljeşti, XXX/26).

i. Participarea mitropolitului, a episcopilor ţării şi a patriarhilor străini la şedinţele sfatului domnesc

Se ştie astăzi că biserica a reprezentat o forţă deosebit de importantă în timpul orînduirii feudale, fiind principalul sprijin al feudalismului şi, alături de marea boierime, cea mai de seamă stăpînitoare de pămînturi din această vreme. În plus, după cum spunea Engels, „ea învăluia orînduirea feudală cu aureola graţiei divine" [171].

În timpul orînduirii feudale, reprezentanţii bisericii au susţinut în diferite chipuri puterea centrală care, la rîndul său, a acordat un sprijin larg bisericii, prin diverse danii de pămînturi, scutiri de dări, construcţii de mari edificii religioase etc. Este deci firesc, ţinînd seama de această situaţie, ca reprezentanţii cei mai de seamă ai bisericii, mitropolitul şi episcopii, uneori şi egumenii marilor mănăstiri, să fi jucat în această epocă un rol politic însemnat. Unii dintre aceştia au fost de-a lungul vremii sfetnicii ascultaţi de domnii celor două ţări [172], fiind consultaţi adeseori în problemele importante sau trimişi în diverse solii [173].

Din izvoare rezultă că mitropolitul ţării îndeplinea un rol politic deosebit de însemnat, mai ales în Moldova. Aici, după cum mărturiseşte Miron Costin, el „are întotdeauna loc la sfat" [174]. Cele spuse de Miron Costin sînt confirmate de Dimitrie Cantemir, care afirmă că mitropolitul participa la judecăţi alături de membrii sfatului domnesc, fiind consultat de domn cu privire la pedeapsa cuvenită, după pravilă, celor vinovaţi [175].

Străinii care au vizitat Moldova în sec. al XVII-lea au remarcat şi ei prezenţa în sfatul ţării a reprezentanţilor bisericii. La primirea lui Quirini, în 1601, au fost de faţă în „divanul public", pe lîngă „baroni", şi episcopii ţării [176], iar mai tîrziu francezul De la Croix nota în relaţia sa despre Moldova că la şedinţele divanului luau parte mitropolitul, episcopii şi cei opt membri ai sfatului, care şedeau pe banca din dreapta [177].

Documentele interne confirmă afirmaţiile izvoarelor narative. În sec. al XV-lea, începînd din timpul domniei lui Petru Aron, dar şi în domnia lui Ştefan cel Mare, mitropolitul şi episcopii se află foarte adeseori printre martorii din sfatul domnesc, chiar cînd este vorba de probleme care nu priveau biserica [178]. Mitropolitul ţării a fost astfel consultat, alături

---

[171] F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă*, în K. Marx—F. Engels, *Despre religie*, Buc., 1960, p. 270. Despre rolul bisericii în timpul orînduirii feudale vezi şi *Istoria României*, II, p. 178—179 şi 537—538.

[172] La 1690, Mihai Băjescu, fiul lui Mareş Băjescu fost mare ban, scria că mitropolitul era „chiehăiaua şi sfatul divanului" (*Hurmuzaki*, V/1, p. 310).

[173] La 1616, mitropolitul Anastasie Crimca cu alţi trei boieri au încheiat tratatul dintre Moldova şi Polonia („Rev. istorică", 1927, p. 388).

[174] M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 237 (Poema polonă).

[175] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 102—103.

[176] „Cercetări istorice", IV/2, 1928, p. 87.

[177] Ed. Babinger, p. 22 (extras) şi „Analele Acad. Rom. Mem. secţ. ist.", s. III, t. XIX, p. 130.

[178] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 277, 278, 279, 280, 281, 290, 299, 300, 304, 305, 339, 369 passim. Vezi şi A. Sacerdoţeanu, *Divanele lui Ştefan cel Mare* („Analele Univ. C. I. Parhon—Buc.", s. ştiinţe sociale, istorie, nr. 5, 1956, p. 160—161).

de „panii" sfatului moldovenesc, înainte de închinarea de la Vaslui din 1456 [179], iar mai tîrziu mitropolitul şi episcopii sînt trecuţi primii între martorii tratatului încheiat de Ştefan cel Mare cu polonii la 12 iulie 1499 [180], deşi în tratatele încheiate anterior ei nu figuraseră.

Prezenţa lor în sfat este invocată de obicei în problemele legate de viaţa bisericii : danii făcute diverselor mănăstiri, închinări de biserici, procese purtate între mănăstiri sau între mănăstiri şi diverşi particulari. Aceasta nu înseamnă, se înţelege, că mitropolitul nu participa şi la alte şedinţe ale sfatului domnesc, dar prezenţa sa nu este amintită în mod special decît în aceste probleme, pe care, se vede, domnia nu le rezolva, de regulă, decît în prezenţa reprezentanţilor bisericii.

În secolele XV—XVII, în numeroase acte de danie făcute mănăstirilor sau episcopiilor, domnul Moldovei menţiona că face aceste danii după ce s-a sfătuit cu mitropolitul ţării, uneori şi cu episcopii, sau cu „binecuvîntarea" mitropolitului şi a episcopilor. Astfel, la 9 iulie 1466, Ştefan cel Mare arată că s-a sfătuit cu mitropolitul, episcopul de Roman şi cu tot sfatul şi a dăruit mănăstirii Probota un obroc de 10 buţi de vin şi alte bunuri [181]. Mai tîrziu, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea şi în sec. al XVII-lea, în numeroase întăriri de diverse danii acordate mănăstirilor se spune că acestea s-au făcut după prealabila consultare şi binecuvîntare a mitropolitului şi episcopilor, care apar uneori ca martori şi în sfatul domnesc al acestor întăriri, fiind totdeauna citaţi primii, înaintea boierilor [182].

În această vreme se şi vorbeşte, de altfel, de sfatul domnesc „şi duhovnicesc, şi lumesc" [183], primul termen desemnînd pe mitropolit şi episcopi care luau parte la şedinţele sfatului.

Ei participau de asemenea la şedinţele sfatului domnesc la judecarea proceselor purtate între diversele mănăstiri din ţară pentru stăpînirea de pămînturi [184].

Mitropolitul şi episcopii erau consultaţi şi în alte probleme privind organizarea bisericii, de pildă înfiinţarea unor noi episcopii, mutarea scaunului mitropolitan etc. La 29 martie 1677, cînd domnul Moldovei hotărăşte

---

[179] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 286.

[180] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 434.

[181] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 347. Sfatul sau binecuvîntarea mitropolitului sînt invocate şi atunci cînd sînt închinate episcopiei de Rădăuţi sau m-rii Putna bisericile din diverse sate moldovene (vezi doc. din 15 mart. 1490 şi 17 nov. 1502, *ibidem*, veac. XV, p. 131—132 şi 135 şi veac. XVI, vol. I. p. 27). Vezi şi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 61—62.

[182] Vezi doc. din: 6 ian. 1583, 4 şi 6 aug. 1583, 14 ian. 1584, 26 febr. 1586, 20 dec. 1588, 12 mai 1606, 17 iulie 1607, 6 iulie 1662, etc. (*ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 199, 225, 227, 238, 305, 411 ; veac. XVII, vol. II, p. 40, 120 passim şi Acad. R. S. România, Peceţi nr. 259).

[183] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 150 (doc. din 10 sept. 1596).

[184] Vezi doc. din : 20 april. 1605, 7 april. 1618, 15 mart. 1634, 8 april. 1635 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. I, p. 238, vol. IV, p. 262, Arh. St. Buc., Peceţi nr. 205 şi Acad. R. S. România, CLXXXVI/94).

stabilirea scaunului mitropolitan la Iaşi, el se consultă în prealabil cu mitropolitul, cei trei episcopi şi cu sfatul domnesc [185].

În afară de problemele privind viaţa bisericii, mitropolitul şi episcopii erau consultaţi de cîte ori domnul şi sfatul său trebuia să ia unele măsuri mai importante, ca cele luate în timpul domniei lui Miron Barnovschi.

Pentru Ţara Românească nu avem mărturiile categorice ale unor izvoare narative ca acelea moldovene despre participarea mitropolitului la şedinţele sfatului domnesc. Din documente rezultă însă că şi aici exista o situaţie asemănătoare cu aceea din Moldova, unde însă mitropolitul apare mai adesea ca martor în sfat decît în Ţara Românească.

Deşi în numeroase documente din Ţara Românească se spune că la şedinţele sfatului domnesc care a judecat diverse procese a participat şi mitropolitul ţării, el nu este amintit între martorii sfatului domnesc decît în foarte puţine cazuri, fiind trecut şi aici totdeauna primul, înaintea marilor dregători [186].

Mitropolitul participa în mod sigur la sfat cînd se discutau sau judecau diverse pricini care interesau biserica. În foarte multe documente din secolele XVI—XVII referitoare la procesele purtate între diverse mănăstiri sau între acestea şi laici pentru stăpînirea unor bunuri (sate, bălţi, vamă de ocnă etc.) se consemnează faptul că la judecăţile respective a participat şi mitropolitul ţării, uneori împreună cu episcopii [187].

Prin prezenţa lor la judecata sfatului domnesc, mitropolitul şi episcopii aveau posibilitatea — datorită puternicei influenţe pe care o exercitau — să încline balanţa justiţiei feudale în favoarea instituţiei pe care o reprezentau, în cazul cînd adversarul era un mare boier, avînd în orice caz grija ca interesele bisericii să nu fie lezate.

Ca şi în Moldova, mitropolitul, uneori şi episcopii, participau la şedinţele sfatului domnesc cînd se discutau probleme ce interesau instituţia pe care o conduceau, de pildă închinarea unor mănăstiri din ţară către alte fundaţii religioase asemănătoare. Astfel ei sînt pomeniţi la închinarea mănăstirilor Cotmeana [188], Bolintin [189], Căluiu [190], Stăneşti [191], sau la scutirea

---

[185] V. A. Urechia, *Operele lui Miron Costin*, vol. I, p. 705.

[186] Vezi doc. din 1 iunie 1483, 16 mart. 1494 etc. (D.R.H., vol. I, p. 303, 405). Despre cele cinci cazuri dintre 1462—1508 în care mitropolitul Tării Româneşti este citat primul între martorii sfatului domnesc vezi A. Sacerdoţeanu, *Cancelaria mitropoliei Ţării Româneşti şi slujitorii ei pînă la 1830* („Glasul Bisericii", 1959, p. 430).

[187] Pentru judecăţi între mănăstiri vezi doc. din: 18 april. <1536>, 10 ian. 1538, 14 sept. 1554, 10 iunie 1629, 23 oct. 1634, 13 april. 1656, etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac XVI, vol. II, p. 205, 236; vol. III, p. 27, Arh. St. Buc., ep. Argeş, XVII/7, XLIV/18, XVII/8, Peceţi nr. 69).

Dintre numeroasele documente referitoare la judecăţi între mănăstiri şi laici (boieri sau sate aservite) în care se vorbeşte de prezenţa mitropolitului vezi pe cele din: 12 febr. 1533, 10 april. 1535, 7 aug. 1571, 26 iunie 1622, 5 iulie 1626, 20 iunie 1629, 30 aprilie 1633, etc. etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, veac. XVI, vol. II, p. 128, 178; vol. IV, p. 42; veac. XVII, vol. IV, p. 162—163; Acad. S. R. România, Peceţi nr. 239, Arh. St. Buc., Peceţi nr. 230, m-rea Cotmeana, X/1/2).

[188] Doc. din 10 ian. 1625 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 471).

[189] Doc. din 14 mart. 1625 (*ibidem*, p. 486).

[190] Doc. din 19 iunie 1673 (Arh. St. Buc., m-rea Căluiu, I/3).

[191] Doc. din 8 mart. 1692 (idem, ms. 725, f. 1—4).

de dări a mănăstirii Adormirea din Rîmnicu-Sărat, ctitoria lui Constantin Brîncoveanu [192] etc.

Uneori asemenea măsuri interesînd biserica se luau în cadrul unor adunări cu caracter mai larg, la care participau şi egumenii mănăstirilor sau chiar diverşi ierarhi străini aflaţi în ţară; în cazul acesta adunarea purta numele de sobor [193].

În afară de pricinile care priveau direct biserica, la discutarea sau judecarea cărora trebuiau să fie de faţă şi reprezentanţii săi, îi mai găsim pe aceştia la şedinţele sfatului domnesc şi în alte împrejurări. De pildă, la 10 mai 1635 şi în april. 1643, se arată că mitropolitul şi cei doi episcopi erau de faţă în divanul domnesc cînd o boieroaică a venit cu o plîngere sau cînd doi boieri s-au prezentat la judecată [194].

Mitropolitul mai participa la şedinţele sfatului domnesc şi la judecarea unor pricini mai puţin obişnuite. De pildă, cînd soţia lui Lupu Mehedinţeanu mare paharnic a fost prinsă în „preacurvie" cu o slugă a sa, domnul a judecat pricina cu mitropolitul şi cu sfatul domnesc, hotărînd să-i ierte capul vinovatei şi să-i ia averea [195]. Mitropolitul şi episcopii au fost prezenţi şi la „marea judecată" a vornicului Stroe Leurdeanu, cel care a intrigat pentru uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino [196].

Cînd sfatul domnesc avea de rezolvat procese civile mai complicate, privitoare îndeosebi la moşteniri, mitropolitul participa la şedinţele sfatului pentru a da soluţia cea mai potrivită după „sfînta pravilă" pe care o cunoştea. De pildă, la 23 dec. 1616, cînd se judecă celebrul proces dintre Florica, fiica lui Mihai Viteazul, şi Marula, „copila" domnului, la şedinţa divanului iau parte şi mitropolitul Luca cu vlădica Matei al Mirelor, care „au cercetat cum va fi această judecată mai cu dreptate" şi „au găsit scris în sfînta pravilă că se cuvine prea bine ca să ţină dedinele părinţilor lor fiii care sînt făcuţi cu cununie cu părinţii lor... decît această fiică Marula, mai sus spusă, care nu este din cununie, ci este fără cununie, numită copilă" [197].

În sec. al XVII-lea, cele mai multe pricini de moşteniri mai complicate nu se judecau însă în sfatul domnesc, ci domnul le trimitea la mitropolit, care le rezolva uneori cu cîţiva mari boieri, alteori cu „soborul mitropoliei" [198].

[192] Doc. din 30 iunie 1700 (idem, m-rea Rm. Sărat, I/18).

[193] Despre aceasta vezi mai sus p. 22—23.

[194] Acad. R. S. România, CXLI/30 şi Arh. St. Buc., A.N., CII/7. Vezi şi doc. din 14 nov. 1570 şi 18 sept. 1582 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 386—387, şi vol. V, p. 84).

[195] Doc. din 27 dec. 1614 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 346).

[196] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, p. 162.

[197] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 72. Vezi şi doc. din 15 sept. 1618, 1 mart. 1622, 10 sept. 1630 etc. (*ibidem*, p. 246—247; vol. IV, p. 98 şi Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CLVII/25).

[198] Vezi mai jos p. 122.

Despre această problemă vezi Gr. Şt. Berechet, *Dreptul vechilor noştri ierarhi la judecarea mirenilor*, Buc., 1938, (extras din „Biserica ortodoxă română", LVI, 1938, p. 741—761), Gh. Cronţ, *Clericii în serviciul justiţiei* (*ibidem*, p. 823—844 şi extras, Buc., 1938, p. 16—18) şi D. Stănescu, *Viaţa religioasă la români*, Buc., 1906, p. 331—340 şi 388—390.

În afară de mitropolitul şi episcopii ţării, la unele şedinţe ale sfatului şi divanului domnesc, îndeosebi în sec. al XVII-lea, participau şi patriarhii bisericii ortodoxe (de Alexandria, Constantinopol, Ierusalim sau Antiohia), care veneau destul de des prin ţările noastre, fie după milostenii, fie pentru a rezolva diverse probleme ale mănăstirilor româneşti închinate patriarhiilor respective [199].

Participarea lor la aceste şedinţe era întîmplătoare. De pildă, într-un document din 9 mart. 1620, se spune că la un proces de moştenire judecat în acea zi „s-a întîmplat" să fie de faţă şi patriarhul Chiril Lucaris al Alexandriei, împreună cu care domnul şi sfatul său au judecat procesul [200].

Patriarhii participau uneori la şedinţele sfatului domnesc cînd acesta avea de rezolvat probleme privind viaţa bisericească. De pildă, la 17 sept. 1543, cînd Radu Paisie a încredinţat episcopului de Buzău dreptul de judecată şi de hirotonisire în cele patru judeţe ale enoriei sale, a fost prezent în soborul ce a avut loc cu acest prilej şi patriarhul Ieremia al Constantinopolului [201], iar mai tîrziu, la 1647—1648, patriarhul Paisie al Ierusalimului a fost de faţă în sfatul domnesc cînd s-a confirmat mănăstirii Cozia aşezămîntul dat de Mihai Viteazul [202].

Participarea patriarhilor bisericii răsăritene la şedinţele sfaturilor domneşti din Ţara Românească şi Moldova se explică nu numai prin influenţa deosebită pe care o exercitau în calitatea lor de conducători spirituali ai lumii ortodoxe, dar şi prin dreptul lor de judecată în Orientul creştin. Într-un foarte interesant document, din 1 martie 1715, privind un proces al mănăstirii Hangu din Moldova, ni se spune că a fost de faţă la judecată patriarhul Samuil al Alexandriei *„ca acela ce are tituluş giudecătoriu lumii"* [203]. În această calitate de „judecători ai lumii", patriarhii bisericii ortodoxe puteau judeca diverse pricini şi în ţările noastre, de la ei rămînînd numeroase cărţi de judecată [204].

---

[199] Despre aceste vizite vezi îndeosebi: Nic. Popescu, *Patriarhii Ţarigradului prin ţările romîneşti: veacul XVII*, Buc., 1914; Dim. Ionescu, *Relaţiile ţărilor române cu Patriarhia de Alexandria*, Buc., 1935; M. Branişte, *Patriarhii de Constantinopol prin ţările române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea* („Mitropolia Olteniei", X, 1958, nr. 1—2, p. 45—61) etc.

[200] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 489.

[201] *Ibidem*, veac. XVI, vol. II, p. 307.

[202] Acad. R. S. România, DCXXV/10.

[203] D. Stănescu, *Viaţa religioasă la romîni*, Buc., 1906, p. 202—203 şi N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 419. Vezi şi cronica lui Axinte Uricarul (*Cronicile României*, ed. cit., II, p. 168—169).

[204] Vezi cărţile de judecată date de patriarhul de Ierusalim la 21 aug. 1650, de Macarie, patriarhul Antiohiei, la 12 mai 1654, cînd invocă şi o carte mai veche dată de patriarhul Paisie al Ierusalimului, pe aceea eliberată de patriarhul Dositei al Ierusalimului (1669—1707) etc. (D. Stănescu, *op. cit.*, p. 384—386, Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CXLII/7 şi Acad. R. S. România, CXCVI/192). Vezi, de asemenea, cartea de judecată din 22 mai 1658, dată de acelaşi patriarh, Macarie, împreună cu mitropolitul şi marele vornic al ţării (Arh. St. Buc., ms. 209, f. 216).

Cap. IV

RELAŢIILE DINTRE DOMN ŞI SFATUL DOMNESC

Acest capitol este legat atît de evoluţia generală a sfatului domnesc, de care am vorbit în paginile precedente, cît şi de acela privind atribuţiile sfatului domnesc, care urmează acestuia, capitole în care au fost lămurite în parte şi relaţiile domnilor celor două ţări cu sfaturile lor domneşti. În afară de cele discutate acolo, mai sînt însă o serie de probleme care trebuiesc cercetate, pentru a înţelege mai bine modul cum îşi alegea domnul dregătorii (numirea şi schimbarea acestora), împrejurările în care domnii puteau să nu consulte sfatul domnesc, rolul rudelor domnului în sfatul domnesc, probleme care vor forma obiectul acestui capitol.

Se înţelege că nu vom analiza aci evoluţia relaţiilor dintre domnie şi marea boierime în ansamblul ei, problemă ce depăşeşte cadrul acestei lucrări. Va trebui totuşi să arătăm — pentru a înţelege mai bine relaţiile domn-sfatul domnesc, ca reprezentant al clasei boiereşti — că boierimea a urmărit organizarea şi întărirea puterii centrale de stat, adică a domniei, numai în măsura în care aceasta îi oferea mijloacele de care nu dispunea singură pentru a-şi asigura exploatarea ţărănimii şi pentru a face faţă atacurilor externe; în acelaşi timp, însă, boierimea a acţionat împotriva puterii centrale de stat în măsura în care o domnie puternică îi ştirbea drepturile şi privilegiile de care se bucura. Datorită faptului că marea boierime era factorul politic hotărîtor în timpul orînduirii feudale, soarta domniei era strîns legată de atitudinea boierimii, care a urmărit în mod constant să-i limiteze puterea la un nivel corespunzător intereselor sale de clasă.

Pe de altă parte, pentru a-şi putea asigura sprijinul sfatului domnesc ca reprezentant al clasei boiereşti la conducerea statului feudal şi pentru a-l putea domina cu mai multă uşurinţă, domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei au căutat să promoveze în rîndurile acestuia pe acei dintre boieri în care aveau mai multă încredere, îndeosebi rudele şi apropiaţii lor. În alegerea sfetnicilor lor domnii trebuiau să ţină seama, se înţelege, şi de puterea economică, ca şi de priceperea politică a boierilor respectivi.

a. Domnii nu puteau conduce ţara fără ajutorul sfatului domnesc

În perioada de aproape patru secole de care ne ocupăm, sfatul domnesc nu a întreţinut totdeauna aceleaşi relaţii cu domnii ce s-au perindat pe tronurile Ţării Româneşti şi Moldovei; în timpul anumitor domnii

puterea și influența boierimii și a sfatului domnesc au fost mai mari, în altele mai slabe.

Pentru marea boierime, domnul ideal era acela care nu ieșea din cuvîntul ei; prototipul domnului „părinte" al boierilor a fost Petru Șchiopul, care „la cinste mare-i ținea [pe boieri] și din sfatul lor nu ieșiia" [1].

Se știe însă că alți domni mai autoritari au manifestat o mai mare libertate în acțiunile lor și nu s-au lăsat influențați totdeauna și în egală măsură de sfaturile dregătorilor lor. Boierii lui Petru Rareș declarau astfel că „domnul nostru, fiind stăpînul nostru, nu se ia întotdeauna după sfaturile noastre" [2], iar cronicarul Azarie—admiratorul lui Petru Șchiopul — îl acuză pe Ioan vodă cel Cumplit că „nu voia să asculte de boierii, sfetnicii cu gînduri bune", care-l sfătuiau să-și plece capul în fața turcilor [3].

Nu vom analiza aci relațiile fiecărui domn în parte cu sfatul său, aceasta neintrînd în cadrul lucrării noastre. Va trebui însă să subliniem faptul că, indiferent de politica pe care au dus-o și de atitudinea lor față de marea boierime, *domnii nu au putut conduce țara singuri, fără ajutorul sfatului domnesc.* Ceea ce au putut face domnii mai autoritari a fost, nu să suprime sfatul domnesc, ci să ia unele hotărîri fără să țină seama de părerea sfatului sau chiar fără să-l consulte ori să-și constituie sfatul din oameni apropiați. Unul din cele mai de seamă sfaturi pe care l-a dat mitropolitul Matei al Mirelor domnului Țării Românești a fost și acela că „*nu se cade domnilor să facă nimic fără consiliu*" [4], aceasta fiind, se vede, concepția vremii. Același sfat îl dă, într-o altă formă, autorul *Învățăturilor* lui Neagoe Basarab lui Teodosie, viitorul domn: „amar celui ce se socotește el însuși îndeosebi, iar pre alt pre nimeni nu întreabă de sfat, căci acela . . . se pierde el înseși și se va chema nebun pentru semeție" [5].

Sfatul domnesc sau unii din membrii săi jucau un rol mai important în vremea unor domni mai slabi sau tineri. De pildă, Alexandru Cuconul, „fiind prea tînăr, avea boiari foarte credincioși, de căutau toate trebile domniei și ale țării și toate judecățile era asupra lor" [6]; în timpul domniilor tinerilor Constantin și Alexandru Movilă, Nistor Ureche se intitulează „gubernator Moldaviae", iar Miron Costin afirmă că „toate divanurile era pre Nistor Ureche" [7].

Importanța sfatului domnesc creștea și în vremea unor domni care nu se preocupau prea mult de treburile statului. Astfel, deoarece Alexandru Iliaș, domnul Moldovei, „mai mult își petrecea cu Batiște Veveli", „cîrpiia boierii cum putea trebile țării", în care domnul nu se prea amesteca [8].

---

[1] Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 218.

[2] *Hurmuzaki*, S. II/1, p. 74. Vezi și A. Veress, *Documente*, I, p. 79, unde se reproduc spusele unui sol secui despre atitudinea lui Ștefan Rareș față de dregătorii săi; domnul ar fi zis dregătorilor: „duceți-vă dracului cu toții, căci nu sînteți de nici o ispravă la treburile la care ar trebui să fiți buni".

[3] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 151.

[4] *Tezaur de monumente*, I, p. 356.

[5] *Uricarul*, XXIV, p. 80.

[6] *Istoria Țării Românești*, p. 94.

[7] *Hurmuzaki*, IV/1, p. 441 și M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 63.

[8] *Ibidem*, p. 97.

Cu privire la modul cum se luau hotărîrile după consultarea sfatului domnesc și la măsura în care membrii sfatului influențau aceste hotărîri, trebuie să arătăm că domnul nu era dator să se conforme totdeauna opiniei majorității dregătorilor săi ; el putea urma sfatul unuia din marii dregători mai influenți, în cazul în care credea că acest sfat este mai bun. De pildă, din cronica anonimă a domniei lui Constantin Brîncoveanu aflăm că, deși toți boierii îl îndemnau pe domn să dea 50 de pungi muftiului, ceea ce domnul era dispus să facă, domnul nu-i dăduse deoarece banul Cornea Brăiloiu — care fusese la Poartă — „nu l-au lăsat, puind pricini altele la mijloc”. După părerea cronicarului, aceasta ar fi fost cauza pentru care muftiul, supărat pe domn, l-ar fi îndemnat apoi pe sultan să mărească haraciul Țării Românești cu 240 de pungi [9]. Tot astfel, cînd vizirul a cerut lui Dumitrașco Cantacuzino, domnul Moldovei, să-i dea un zapis semnat de boieri „că n-or veni podghiazuri să strice țara și domnia”, deși „o samă de boieri” au fost de acord să-l dea, Miron Costin, logofăt pe acea vreme, „dzic să nu fie priimit la acel sfat”, motivînd că polonii nu pot fi împiedicați să intre în țară [10].

b. Documentele fără sfat domnesc

Pornind de la constatarea că din anumite perioade din istoria Moldovei — îndeosebi din timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu — nu ni s-au păstrat documente în care să fie citați martorii din sfatul domnesc, unii cercetători au emis părerea că „domnul a domnit în tiranie” [11] sau că „a condus țara fără sfatul boierilor” [12].

Cercetînd documentele moldovene fără sfat, vom constata mai întîi că *necitarea ca martori a membrilor sfatului domnesc nu înseamnă neapărat că aceștia nu au fost consultați de domn în cazurile în care nu sînt trecuți ca martori*. De pildă, la 17 mart. 1562, cînd Despot vodă întărește mănăstirii Humor un sat al acesteia, declară că „așa am aflat domnia mea cu sfatul nostru că este ocina și dedina lor dreaptă”, dar nu pune martori pe membrii sfatului pe care-i consultase [13]. Tot astfel se întîmplă la 8 mai 1609, cînd domnul Moldovei întărește o vînzare „cu sfatul nostru”, pe ai cărui membri nu îi citează însă ca martori [14]. Documentele prin care Miron Barnovschi a luat măsurile cunoscute pentru îndreptarea stărilor de lucruri din Moldova nu au nici ele martori pe membrii sfatului domnesc, deși se invocă consultarea acestuia [15].

---

[9] *Istoria Țării Românești de la oct. 1688 la mart. 1717*, p. 104—105.

[10] I. Neculce, *op. cit.*, p. 56.

[11] G. Ghibănescu, *Surete*, XI, p. XIII.

[12] N. Grigoraș, *Contribuții la cunoașterea politicii domnești în Moldova față de proprietatea funciară condiționată* („Studii și cerc. științifice”, Iași, istorie, XIII, 1962, fasc. 1, p. 60).

[13] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. II, p. 159.

[14] *Ibidem*, veac. XVII, vol. II, p. 213. Vezi și p. 264.

[15] Acad. R. S. România, LXXXIV/199, CLXXXI/71 etc.

Din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, documentele cu sfat domnesc sînt foarte rare în Moldova (şi ele se dau de regulă marilor boieri) [16], deşi, în această vreme, sfatul domnesc era consultat în mod obişnuit la rezolvarea tuturor problemelor.

Constatarea ce se impune este deci aceea că *necitarea membrilor sfatului domnesc ca martori la diverse acte emise de cancelaria domnească nu înseamnă că sfatul domnesc nu exista sau că nu era consultat.*

În Moldova, de regulă, nu erau trecuţi ca martori membrii sfatului domnesc la ispisoace; în schimb, mărturia acestora era invocată în urice. Din sec. al XVI-lea ni s-au păstrat numeroase ispisoace fără sfat domnesc, pe care se notează că domnul a poruncit să li se facă beneficiarilor urice [17]. Din aceeaşi vreme şi de la începutul sec. al XVII-lea cunoaştem numeroase ispisoace şi urice date în aceleaşi pricini, primele fără martorii sfatului domnesc, iar celelalte avînd formularul complet, cu invocarea martorilor [18]. Citarea sau necitarea sfatului domnesc era deci, în primul rînd, o problemă de diplomatică, de formular al documentelor.

În Ţara Românească lipsesc martorii sfatului domnesc în poruncile pe care domnul le adresează diverşilor săi dregători şi slujbaşi sau unor locuitori, cerîndu-le să respecte dispoziţiile domneşti. Membrii sfatului domnesc nu sînt citaţi ca martori nici în aşa numitele „cărţi de volnicie", prin care unii proprietari feudali sînt împuterniciţi să-şi stăpînească moşiile sau să îşi încaseze diverse venituri de pe aceste proprietăţi.

Ca şi în Moldova, în unele asemenea acte fără sfat domnesc se specifica totuşi că domnul le eliberase după o prealabilă consultare a sfatului său. De pildă, la 13 dec. 1632, cînd domnul dă volnicie lui popa Radu să-şi ţină o moară, se spune: „bine am adeverit domnia mea cu tot divanul" — şi „am judecat ... cu toţi cinstiţii dirigătorii domnii mele", pe care însă nu îi citează ca martori [19].

În Ţara Românească lipsea adeseori mărturia sfatului domnesc în documentele prin care domnii făceau diverse danii de bani sau produse unor mănăstiri din ţară sau de peste hotare. Din sec. al XVI-lea ni s-au păstrat numeroase asemenea documente în care membrii sfatului domnesc nu apar ca martori în formularul actelor. În această vreme, neexistînd o deosebire netă între veniturile ţării şi ale domnului, acesta putea să facă danii din ele ca din averea sa personală, fără consultarea sfatului domnesc. Cînd însă daniile domnilor erau însoţite şi de întăriri de proprietăţi sau de

---

[16] Vezi doc. din: 20 april. 1660, 12 mart. 1667, 22 mart. 1670 etc. (L. T. Boga, *Doc. basarabene*, XI, p. 10, 25, G. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III/2, p. 115—121).

[17] Vezi doc. din: 26 febr. 1547, 10 april. 1552, 24 sept. 1555, 27 mart. 1560 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. I, p. 546, vol. II, p. 19, 95, 134).

[18] Vezi doc. din: 15 şi 25 april. 1589, date m-rii Pîngăraţi, 11 sept. 1596 şi 8 iunie 1597, pentru pricina dintre m-rea Probota şi boierul Gligorcea Crăciun, 10 şi 28 febr. 1598, date lui Tolocico, 16 oct. 1604 şi 20 april. 1605, pentru pricina dintre m-rile Secu şi Agapia etc. (*ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 415—416, 418—419, vol. IV, p. 150—151, 159—161, 187, 192, veac. XVII, vol. I, p. 182—185, 235—238).

[19] Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, XXVII/4. Vezi şi doc. din 30 april. 1633 (Acad. R. S. România, DCXXIV/90).

scutiri de dări, atunci în documentele respective se invoca de regulă şi mărturia membrilor sfatului domnesc [20].

Necitarea membrilor sfatului domnesc în anumite documente emanate din cancelaria domnească nu înseamnă aşadar că domnul conducea ţara fără ajutorul sfatului domnesc, care nu a încetat să existe chiar în vremea celor mai autoritare domnii.

c. Numirea şi schimbarea dregătorilor

Pentru secolele XIV—XVI nu dispunem de prea multe date despre modul cum îşi recruta domnul sfetnicii săi, membri ai sfatului domnesc. În sfaturile domnilor din această vreme remarcăm însă dese schimbări de persoane, cele mai numeroase efectuîndu-se la schimbarea domnilor din scaun.

În alegerea sfetnicilor din sfatul domnesc, domnii trebuiau să aibă în vedere atît poziţia socială şi materială a boierilor care intrau în sfat, cît şi gradul de credinţă şi pricepere cu care aceştia îi puteau sluji. Din aceste motive, în sfaturile domneşti întîlnim, pe lîngă boierii cei mai importanţi şi reprezentativi ai ţării, în rîndurile cărora schimbările se făceau mai greu, şi oameni mai apropiaţi de persoana domnului în funcţie, care se schimbau de regulă o dată cu domnul pe care îl slujiseră [21].

Schimbările cele mai importante în sfatul domnesc erau operate de domnii care duceau o altă politică decît predecesorii lor sau care se aflaseră în conflict cu aceştia. De pildă, Vlad Ţepeş înlocuieşte din sfat pe toţi dregătorii lui Vladislav al II-lea, aşa cum Radu cel Frumos îi schimbă pe cei ce l-au slujit pe predecesorul său sau Basarab cel Tînăr pe dregătorii lui Basarab Laiotă. În sfaturile fiecăruia dintre ei rămîn însă o serie de boieri fără funcţii din timpul domniilor precedente, ceea ce dovedeşte că, în această vreme, dregătorii, fiind mai legaţi de persoana domnului, erau supuşi mai adesea schimbării.

Situaţia era alta cînd domnul nou era urmaşul dorit şi lăsat în scaun de voievodul precedent ; atunci sfatul său era în general acelaşi cu al predecesorului său sau înregistra puţine schimbări. Dau ca exemplu sfatul domnesc al lui Bogdan al III-lea, domnul Moldovei, care a continuat să consulte pe sfetnicii tatălui său, Ştefan cel Mare.

Cum o domnie puternică se baza în această vreme şi pe credinţa marilor boieri ai ţării faţă de domnul lor, domnii căutau să atragă de partea lor chiar pe unii din acei mari boieri care nu le erau favorabili dar care participaseră la sfat şi în timpul domnilor precedenţi şi a căror adversitate le putea ameninţa domnia. Se cunosc astfel eforturile deosebite depuse de Ştefan cel Mare în prima parte a domniei pentru a readuce în ţară pe Mihu logofătul, promiţîndu-i să-l ţină „la mare cinste şi dragoste"[22]. De altfel,

---

[20] Vezi doc. din : 24 mai 1501, 7 sept. 1508, 30 iulie 1512, 8 sept. 1525 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 5—7, 47—49, 84—86, 190—192).

[21] Despre numirea dregătorilor vezi şi C. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni*, p. 33—40.

[22] *Istoria României*, II, p. 491.

după cum a remarcat C. C. Giurescu[23], marii boieri treceau cu destulă uşurinţă de partea noilor stăpîni ai ţării, ştiind sigur că astfel îşi asigurau pe mai departe privilegiile şi avantajele pe care le aveau.

Despre modul cum se schimbau dregătorii la domnie nouă ni s-au păstrat cîteva ştiri datînd din sec. al XVI-lea pînă la începutul sec. al XVIII-lea. Prima dintre acestea o datorăm lui Franco Sivori, care — referindu-se la domnia lui Petru Cercel — ne informează că, după urcarea sa pe tron, domnul „aşează treburile ţării şi dregătoriile"(magistrati)[24]. După unele ştiri ceva mai tîrzii, domnul îşi numea dregătorii chiar a doua zi de la urcarea sa pe tron. De pildă, cronicarul Ţării Româneşti afirmă că aşa a procedat Antonie vodă din Popeşti[25].

Ştiri mai bogate în această privinţă căpătăm tot de la Dimitrie Cantemir. El ne informează că dregătoriile se dădeau şi în Moldova a doua zi după numirea domnului. Procedeul era următorul : cele trei ranguri (ordines) de boieri (dregătorii I, II şi III) erau chemate pe rînd în spătăria mică, fiecare de către postelnicul său. Domnul îi întărea sau îi scotea din dregătoriile pe care le ocupaseră, iar pe unii îi ridica în dregătorii mai mari. Afirmaţia lui Dimitrie Cantemir că „domnul poate face cu boierii ce pofteşte, ca şi cum n-ar avea pe nimeni deasupra sa în această lume"[26] este puţin cam exagerată ; ea exprimă mai mult concepţia cunoscută a domnului Moldovei despre o domnie autoritară decît realitatea de aici[27]. Domnul avea însă libertatea de a-şi alege dregătorii dintre boierii pe care îi considera mai favorabili sau în care putea avea încredere, fără a neglija pe boierii puternici, fără sprijinul cărora nu ar fi putut domni.

După alegerea unui domn nou, boierii şi dregătorii depuneau jurămînt de credinţă faţă de acesta, promiţînd că îi vor sluji „cu dreptate"[28].

Din unele izvoare rezultă că periodic avea loc şi o reconfirmare în dregătorii, cu care prilej unii dintre dregători erau schimbaţi. Primele ştiri despre aceste schimbări ni le furnizează diaconul Paul de Alep, după informaţiile căruia, în ajunul anului nou, atît în Moldova cît şi în Ţara Românească, „toţi boierii în serviciu ... şi toţi ofiţerii divanului de toate gradele" îşi depun insemnele dregătoriilor, „fie o spadă, un buzdugan, un toiag de argint, un hanger de argint sau orice altă armă". În noaptea anului nou, domnul îi confirma, îi avansa sau îi demitea pe marii săi dregători ; cei confirmaţi în funcţia veche sau cei avansaţi primeau insemnele

[23] C. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni*, p. 39—40. Cu titlu de exemplu vezi cronica lui Ioan Neculce (ed. cit., p. 162), unde se povesteşte cum, după ce Mihai Racoviţă a luat domnia în Moldova, boierii care erau „de casa Cantemireştilor... s-au despărţit toţi de casa Cantemireştilor şi s-au făcut toţi de casa lui Mihălache spătarul".

[24] Ed. Şt. Pascu, p. 170.

[25] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 160. Pentru Moldova, vezi I. Neculce, *op. cit.*, p. 133, 154, unde se arată cum au boierit „după obicei" Antioh Cantemir şi Constantin Duca la începutul domniilor lor.

[26] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 65.

[27] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Buc., 1958, p. 161—162.

[28] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 160, 191 şi *Istoria Ţării Româneşti de la oct. 1688 la mart. 1717*, p. 8. Vezi descrierea jurămîntului depus de boieri la numirea ca domn a lui Constantin Şerban la Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, p. 113.

dregătoriei şi un caftan, în timp ce boierii maziliţi din slujbă nu primeau nimic. După părerea lui Paul de Alep, neconfirmată de documente, „în cursul anului nu se face nici o înaintare în slujbă şi nici o degradare”[29].

Cele mai complete informaţii — asemănătoare cu ale lui Paul de Alep — le căpătăm şi în această privinţă tot de la Dimitrie Cantemir, după părerea căruia, la 31 decembrie în fiecare an, toţi boierii îşi depuneau insemnele dregătoriilor lor la spătărie sau la divanul domnesc. A doua zi, de anul nou, toţi dregătorii în funcţie şi foştii dregători se adunau la curtea domnească şi-l petreceau apoi pe domn la biserică. După slujba de dimineaţă, domnul se ducea la spătărie şi chema acolo pe marele postelnic vechi sau pe altul nou, comunicîndu-i alegerea sa în postul de postelnic şi îndemnîndu-l să fie credincios şi să-şi îndeplinească bine atribuţiile. Apoi îi înmîna un toiag de argint — semn al dregătoriei[30] —, iar postelnicul îi săruta mîna şi poala hainei. În acelaşi timp, dregătorul ales sau confirmat primea din partea domnului un caftan. Primul dintre boieri era chemat marele postelnic deoarece, la rîndul său, el trebuia să introducă apoi la domn pe ceilalţi mari dregători, pe care îi conducea să sărute mîna şi poala domnului şi cărora le dădea caftane. Pe boierii din categoria II-a îi chema postelnicul al II-lea, iar pe cei de categoria III-a cel de al treilea[31].

Din listele întocmite de noi pe dregătorii nu rezultă că dregătorii erau schimbaţi numai la 1 ianuarie; în aceste liste se înregistrează numeroase schimbări de dregători făcute şi în timpul anului [32].

Trebuie să mai arătăm că, în timpul unor domnii mai liniştite, dregătorii aveau mai multă stabilitate în funcţii, în timp ce în anumite perioade mai zbuciumate dregătorii erau şi ei schimbaţi adeseori. De pildă, în timpul ultimei părţi a domniei lui Ştefan cel Mare sau în vremea domniei lui Matei Basarab dregătorii îşi ocupă vreme îndelungată scaunele din sfat (unii peste 20 de ani). Alţi domni însă, îndeosebi în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, schimbau destul de des dregătorii sau pe unii dintre ei. De pildă, în anul 1592, marele spătar din Ţara Românească a fost schimbat de nouă ori.

Modificări masive în rîndurile sfatului domnesc se operau şi la schim-

---

[29] Paul de Alep, *op. cit.*, p. 86.

[30] Obiceiul ca domnul să înmîneze bastoane sau toiege, vopsite, aurite sau argintate — după rangul fiecărui dregător —, a fost împrumutat din Imperiul bizantin, unde dregătorii şi posesorii de titluri aveau dreptul de a purta asemenea bastoane (vezi Pseudo-Codinos, *op. cit.*, p. 17—28 şi R. Guilland, *Sur les dignités du palais et sur les dignités de la Grande Église du Pseudo-Codinos*, „Byzantinoslavica”, 1954, nr. 2, p. 219—225). Cînd un dregător era mazilit din funcţie, trebuia să predea bastonul dregătoriei respective, care era înmînat noului titular (vezi: Miron Costin, *Opere*, p. 238; *Cronica Ghiculeştilor*, p. 73; C. Dapontes, *Ephemerides daces*, II, p. 57; C. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni*, p. 41—49).

Despre insemnele şi peceţile marilor dregători vezi pe larg studiul lui Emil Vîrtosu, *Mari dregători din Ţara Românească şi Moldova în sigiliile secolelor XVII—XVIII* („Studii şi cercetări de istorie medie”, I, 1950, p. 140—180), unde se reproduc şi descriu: 9 sigilii de mari bani şi unul de ispravnic al scaunului Craiovei, 11 sigilii de mari vornici şi unul de agă din secolele XVI şi XVII.

[31] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 118.

[32] Vezi pe larg despre această problemă C. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni*, p. 33—40.

barea politicii domneşti. Astfel, cînd Mihai Viteazul s-a hotărît să pornească lupta contra turcilor, în oct. 1594, şi-a schimbat aproape complet componenţa sfatului, înlocuind şapte din cei opt membri ai sfatului domnesc [33].

Uneori domnii erau siliţi să-şi schimbe dregătorii din pricina necredinţei dovedite a acestora sau din cauza abuzurilor şi neregulelor pe care le săvîrşeau. Astfel, numeroşi mari dregători şi-au pierdut funcţiile, viaţa şi averea datorită hicleniei. Nici cei înlocuiţi pentru furturi şi abuzuri nu au fost puţini, dar izvoarele nu ne dau prea multe ştiri despre ei, ca în cazul hicleniilor, unde pedeapsa era urmată de confiscarea averii.

Din sec. al XVII-lea ni s-au păstrat însă cîteva mărturii despre înlocuirea dregătorilor necinstiţi sau care săvîrşeau abuzuri. Într-un astfel de document, din 2 nov. 1636, se spune că, pe vremea cînd fusese capuchehaie al lui Matei Basarab la Constantinopol, Dumitru Dudescu mare vistier cheltuise 160 de poveri de bani în 10 luni „fără măsură", neputînd să dea „seama cu ispravă şi cu direptate". Pentru acest motiv, domnul l-a scos din dregătoria de mare vistier, pînă cînd îşi va plăti „furtişagurile" lui [34]. După o disgraţie de cinci ani, timp în care şi-a plătit probabil „furtişagurile", vistierul hoţ a fost avansat şi făcut mare vornic, ceea ce arată că, în această vreme, necinstea nu impresiona prea puternic. Tot pentru hoţii sau abuzuri grave au fost înlocuiţi şi alţi mari dregători din sec. al XVII-lea : Stroe Leurdeanu mare vistier la 1651 sau Constantin Ştirbei mare clucer în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu [35].

Trebuie să subliniem însă faptul că domnii celor două ţări nu justificau de regulă schimbarea unor dregători şi înlocuirea lor cu alţii, ceea ce i-a şi îndreptăţit probabil pe unii străini care au trecut prin ţările noastre să afirme că dregătorii erau înlăturaţi după bunul plac al domnuluii [36]. Motivarea schimbării din funcţie era invocată numai în cazuri deosebite, ca cele de trădare (hiclenie) sau de grave abuzuri, rareori pentru incapacitate [37]. Motivele celor mai numeroase dintre schimbările sau înlo-

---

[33] Vezi *Istoria României*, II, p. 957.

[34] Arh. St. Buc., m-rea Stavropoleos, XXX/3.

[35] Vezi mai jos p. 145 şi 220.

[36] Vezi relaţia lui Locadello, în „Arhiva", V, 1894, p. 115.

Prin acest aşa numit „bun plac" al domnului trebue să înţelegem mai curînd dorinţa legitimă a acestuia de a-şi forma sfatul domnesc din oameni devotaţi, pe care — aşa cum am arătat — avea dreptul şi posibilitatea de a şi-i alege.

Uneori, pentru a justifica îndepărtarea din funcţie a unui dregător, domnul punea pe seama acestuia fapte care — după părerea sa — nu mai îngăduiau menţinerea în dregătorie. De pildă, dintr-o relaţie din 1634, aflăm că Vasile Lupu a justificat îndepărtarea din dregătoria de mare logofăt a lui Ionaşco Gheanghea, acuzîndu-l că a fost trădătorul multor domni şi „stricătorul" sărăcimii (A. Veress, *Documente*, IX, p. 337). Această acuzaţie ar fi putut fi folosită împotriva multor dregători, pentru faptul că mare parte a lor nu se sfiau să-şi trădeze domnul pe care îl slujeau şi puţini dintre ei ar fi putut scăpa de acuzaţia că nu sînt exploatatorii şi „stricătorii" ţărănimii.

[37] Citez unul dintre puţinele cazuri în care domnul explică mazilirea din funcţie a unui mare dregător pentru acest motiv. Este vorba de Nicolae Mavrocordat, care, în iunie 1711, a schimbat din hătmănie pe Antiohie Jora pe motiv că e „foarte slab în slujba hătmănească". Cauza adevărată era însă încuscrirea acestuia cu Iordachi Ruset, duşmanul domnului. După o lună de mazilire, Antiohie a jurat domnului că-l „va sluji cu dreptate", şi acesta i-a dat din nou toiagul dregătoriei (*Cronicile României*, II, p. 80—81).

cuirile dregătorilor nu ne sînt mărturisite; documentele nu ne îngăduie în cele mai multe din aceste cazuri decît să constatăm schimbarea lor. Multe din aceste schimbări se datoresc însă, fără îndoială, raporturilor pe care marii dregători le aveau cu domnul țării, ca și puterii lor economice și politice, de care domnul trebuia să țină seama.

În încheierea acestui paragraf trebuie să mai arătăm că *domnii celor două țări, pe lîngă dreptul de a-și numi dregătorii, aveau și pe acela de a înființa dregătorii noi*, fie pentru a răspunde unor necesități ivite, fie pentru a satisface în acest fel pe unii din apropiații lor. De multe ori aceste titluri și dregătorii noi dispăreau după domnia celui care le înființase; așa s-a întîmplat cu marele sfetnic și căpitanul, care erau membri ai sfatului domnesc în timpul domniei lui Despot vodă (1563)[38], cu jitnicerul, introdus în sfatul domnesc al Țării Românești în a doua domnie a lui Grigore Ghica (1672—1674), cu dregătoria de vornic al țării de jos, înființată de Șerban Cantacuzino pentru Hrizea fostul vistier [39] etc. Din dregătoriile noi se păstrau vreme îndelungată numai acelea care corespundeau necesităților celor două țări (cazul agăi și serdarului).

d. Rolul rudelor domnului în sfatul domnesc

Trebuind să colaboreze cu sfatul în rezolvarea tuturor problemelor statului feudal[40], domnii Țării Românești și ai Moldovei au căutat să domine sfatul domnesc cu oameni apropiați și credincioși, între care un loc important l-au ocupat rudele domnilor. Preferința pentru rude se manifestă în chip vădit la numeroși domni din epoca de care ne ocupăm.

Menționăm aci că nu numai domnii, ci și marii dregători aveau grije să-și căpătuiască rudele, după exemplul stăpînilor lor. Astfel, în cronica Țării Românești ni se relatează faptul că Mareș Băjescu „find om de casa boiarilor Cantacuzineștilor, cu mijlocul lor au tras și pă Staico (Bucșanu, cumnatul lui Mareș) mai la cinste și la boierie; fiind Mareș vistier mare, pă Staico l-au făcut logofăt de visterie, apoi și vistier al treilea ajunsese"[41].

Pentru secolele XIV—XV documentele Țării Românești nu ne dau prea multe știri despre relațiile de rudenie dintre domn și marii boieri și nici despre rolul rudelor domnilor în sfatul domnesc. Și în aceste documente sînt amintiți însă adeseori în sfat, la loc de cinste, diverse rude ale domnilor, ca Gherghina pîrcălabul, unchiul lui Radu cel Mare, Staico din Bucov, mare logofăt, ginerele lui Vlad Călugărul și alți mari boieri[42].

Obiceiul că domnii țării să dea preferință rudelor lor la ocuparea marilor dregătorii trebuie să fi fost destul de răspîndit, de îndată ce autorul *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, cînd se referă la modul cum domnii trebuiau să-și aleagă dregătorii, recomandă acestora să nu-i pună „după

[38] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. II, p. 162, 164—167.
[39] Vezi mai jos p. 187 și 289.
[40] Vezi mai jos cap. V, Atribuțiile sfatului domnesc.
[41] *Cronicarii munteni*, II, p. 56.
[42] Datele le-am luat din lucrarea mea în ms. *Dregătorii Țării Românești (pînă la 1700)*.

părtinire şi pentru înrudire" ; el consideră că nu este drept ca rudele domnilor să aibă mai multă putere ca dregătorii şi că domnului adevărat „nu i se cuvine să aibă rude, ci numai slugi drepte". După părerea autorului *Învăţăturilor*, „cinstea" acordată de domn dregătorilor săi trebuia să fie proporţională cu destoinicia arătată de aceştia [43]. Aceste sfaturi au rămas însă fără urmări.

În sec. al XVI-lea, cînd ştirile despre originea membrilor sfatului domnului şi legăturile lor de rudenie devin ceva mai numeroase, în sfatul multora din domnii Ţării Româneşti se constată prezenţa rudelor acestora.

Astfel, în sfatul domnesc al lui Neagoe Basarab — autorul prezumtiv al sfaturilor de care am vorbit mai sus — s-au aflat nu mai puţin de opt rude ale sale : tatăl său, Pîrvu Craiovescu (1512), unchiul său, Barbu banul (1512—1520), fratele său, Preda mare ban (1520—1521), cumnatul său Marcea mare postelnic (1510—1512), verii săi Hamza din Obislav, mare comis şi mare spătar (1512—1521), Stroe din Hotărani, mare postelnic (1514—1516) şi Badea sau Bădica, mare postelnic şi mare comis (1517—1521), precum şi Drăghici din Floreşti, mare paharnic, cumnat cu Radu Craiovescu (1512—1513) [44].

Preferinţe pentru rudele lor au manifestat şi alţi domni din acest secol, ca Mircea Ciobanul [45], Alexandru Mircea şi Mihnea Turcitul [46], Mihai Viteazul [47] şi alţii.

Din datele de mai sus, rezultă că *domnii care aveau relaţii de rudenie în ţară îşi promovau în dregătorii aceste rude* ; *cei care nu aveau asemenea*

[43] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 277—278.

[44] Vezi şi „Romanoslavica", VIII, 1963, p. 412.

[45] Dintre dregătorii rude cu Mircea Ciobanul şi cu fiul său Petru cel Tînăr amintim pe : Barbu din Pietroşani, ginerele lui Mircea Ciobanul, mare vistier, spătar şi vornic (1545—1547) ; Dumitru mare ban (1546), nepotul de soră al lui Mircea Ciobanul ; Ivan Norocea, ginerele lui Mircea Ciobanul şi întîiul sfetnic al lui Petru cel Tînăr, cumnatul său ; Stan mare postelnic şi mare ban (1545—1553), nepotul lui Mircea Ciobanul.

[46] În sfaturile acestora s-au aflat la locuri de cinste următorii opt dregători : Constantin Frangopulo, mare vistier (1578—1583), căsătorit cu sora soţiei lui Alexandru Mircea ; Albu Golescu, mare clucer (1570—1574), căsătorit cu fiica lui Miloş voievod, care era fiul lui Mircea pretendentul şi fratele lui Alexandru Mircea ; Ivaşco Golescu, mare stolnic, mare logofăt şi mare vornic (1568—1583), fratele lui Albu Golescu ; Tudor din Goleşti, mare sluger (1589), fiul lui Ivaşco Golescu ; Pătru din Luciani, mare spătar (1585—1591), căsătorit cu Păuna, fiica Lucreţiei, care era sora soţiei lui Alexandru Mircea ; Dragomir din Luciani, mare vornic şi fost mare vornic în sfat (1568—1580), tatăl lui Pătru din Luciani ; Pîrvu din Cioroiaşi, mare clucer (1579—1583, 1586—1587), căsătorit cu Benedetta, fiica Lucreţiei, care era sora soţiei lui Alexandru Mircea ; Stepan din Cioroiaşi, mare clucer şi mare ban (1571—1573), tatăl lui Pîrvu mare clucer, prin care se înrudea cu Alexandru Mircea.

[47] Dintre rudele sale şi ale soţiei sale care au fost membri ai sfatului domnesc amintim pe : Dragomir din Cîrţocleşti, fratele doamnei Stanca, mare stolnic (1593) ; Balea din Cîrţocleşti, fiul lui Dragomir, nepotul doamnei Stanca, mare spătar (1599—1600) ; Mandea, fiul lui Dragomir, nepotul doamnei Stanca, mare comis (1600) ; Andronic Cantacuzino, mare vistier şi ban, ruda domnului ; Radu din Cepturoaia, tatăl lui Preda zis Floricoiul, care a fost ginerele lui Mihai Viteazul, mare postelnic (1594—1595, 1600). Dacă mai amintim că şi cei trei fraţi Buzeşti au fost rude cu Mihai Viteazul, tot prin soţia sa, sau că Udrea Băleanu mare ban era nepotul doamnei lui Pătraşcu cel Bun, domn al cărui fiu se considera Mihai Viteazul, numărul dregătorilor rudă sau din neamul domnului creşte la 9.

relaţii, căutau să le stabilească, prin înrudirea lor cu mari boieri din ţară (cazurile citate ale lui Alexandru Mircea şi Mihnea Turcitul).

În sec. al XVI-lea, unii dintre domnii care nu aveau legături reale de rudenie în ţară, dar care se dădeau drept fii ai unor domni, ca să dovedească înrudirea lor cu domnii respectivi manifestau o preferinţă deosebită faţă de rudele acestora. Astfel, Petru Cercel, care se pretindea fiul lui Pătraşcu cel Bun, a numit în mari dregătorii pe Pătru şi Radu din Băleni, care erau rudele doamnei Voica, fosta soţie a lui Pătraşcu cel Bun.

În sec. al XVII-lea, cînd ştirile noastre despre dregători şi legăturile lor de rudenie sînt mult mai numeroase, constatăm că în sfaturile domnilor aleşi dintre boieri şi cu legături de rudenie în ţară predominau rudele acestora şi apropiaţii lor.

Matei Basarab arată astfel o preferinţă atît de pronunţată pentru rudele sale, încît nu mai puţin de 15 din marii săi dregători i-au fost rude, mai apropiate sau mai depărtate[48]. Precum vedem din această listă, cei mai de seamă dintre dregătorii lui Matei Basarab, care au ocupat vreme îndelungată cele mai importante dregătorii ale ţării, au fost rudele domnului.

O situaţie asemănătoare întîlnim şi în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino, deşi, după cum se ştie, acesta nu a întreţinut relaţii prea bune cu familia sa. Între marii dregători din timpul domniei lui Şerban se găsesc nu mai puţin de 12 dintre rudele sale[49].

---

[48] Aceştia sînt : Ghiorma Alexeanu (mare pitar, mare sluger, mare ban, 1641—1655) al cărui fiu, Alexandru, era căsătorit cu o nepoată de soră a soţiei lui Matei Basarab ; Preda Brîncoveanu (mare spătar, mare clucer, mare vornic, 1636—1655), nepotul de vară al lui Matei Basarab ; Diicu Buicescu (mare agă, mare spătar, 1639—1654), rudă dinspre mamă cu domnul, care vroia să-l lase urmaş ; Radu Buzescu (mare ban, 1633), cumnat cu Preda Brîncoveanu, nepotul lui Matei ; Socol Cornăţeanu (mare stolnic, mare clucer, mare sluger, 1639—1653), rudă cu soţia lui Matei Basarab ; Drăguşin Deleanu (mare sluger, mare armaş, mare paharnic, 1639—1650), rudă dinspre mamă cu Matei ; Dragomir din Plăviceni (mare armaş, mare clucer, mare ban, mare vornic, 1633—1652), rudă prin soţie cu domnul ; Dumitru Filişanu (mare pitar, mare armaş, mare sluger, mare stolnic, 1633—1649), al cărui unchi, Calotă banul, fusese soţul Calei din Brîncoveni, sora lui Matei ; Gheorghe Caridi (vistier II, 1633—1636), căsătorit cu sora lui Staico Popescu, care era cumnatul doamnei Elina ; Bunea-Vîlcu Grădişteanu (mare sluger, mare stolnic, mare vistier, 1648—1654), rudă prin alianţă cu Socol Cornăţeanu ; Hrizea din Bogdănei (mare paharnic, 1651—1653), rudă cu familia Năsturel (fiii săi erau verii lui Radu, fiul lui Udrişte) ; Stroe Leurdeanu (mare stolnic, mare vistier, 1641—1651), rudă prin cele două soţii ale sale cu Matei Basarab ; Radu Năsturel (mare vistier, mare logofăt, 1632—1633), socrul lui Matei Basarab ; Udrişte Năsturel (logofăt II) cumnatul lui Matei Basarab ; Radu Staico-Popescu (mare agă, mare paharnic, 1645—1653), cumnat cu doamna Elina.

[49] Badea Bălăceanu (mare vornic, 1678—1687), cuscrul domnului ; Constantin Bălăceanu (mare agă, 1682—1688), ginerele domnului ; Mihai Cantacuzino (mare spătar, 1679—1681), fratele lui Şerban ; Iordache Cantacuzino (mare stolnic, mare spătar, 1682—1689), frate cu domnul ; Constantin (III) Cantacuzino (mare paharnic, 1683), nepotul domnului ; Vintilă Corbeanu (mare spătar, 1679), cumnatul lui Şerban ; Radu Creţulescu (mare logofăt, 1679—1680), cumnatul domnului ; Matei Filipescu (mare agă 1679—1681), nepot de soră ; Barbu Filişanu (mare serdar, mare comis, 1679—1680), cumnat cu Mihalcea Cîndescu, care era ginerele lui Drăghici Cantacuzino ; Ghincea Rustea (mare sluger, mare postelnic, mare clucer, mare vornic, 1678—1688), socrul lui Şerban (II) Cantacuzino, care era nepotul domnului ; Barbu Milescu (mare paharnic, mare vistier, mare ban, 1679—1686), ginerele lui Pană Filipescu, care era cumnatul lui Şerban ; Barbu Urdăreanu (mare paharnic, 1686—1690), ginerele lui Şerban Cantacuzino.

Recordul în privinţa numărului rudelor care au devenit mari dregători îl deţine însă Constantin Brîncoveanu, care a făcut sau a menţinut ca mari sfetnici şi dregători pe 24 din rudele sale. De aceea, boierii ostili lui Constantin Brîncoveanu şi Cantacuzinilor se plîngeau imperialilor, la 1689, că domnul „numai de sănguratec neamul lui" îşi alege sfetnicii[50]. Între aceştia au predominat membrii familiei Cantacuzino, în primul rînd unchii domnului, Mihai spătarul[51] şi Constantin stolnicul, care au tutelat multă vreme politica domnului, apoi verii domnului, Pîrvu, Şerban, Ştefan şi Toma Cantacuzino, care au ocupat diverse mari dregătorii. În afară de membrii familiei Cantacuzino, rude dinspre mamă cu Constantin Brîncoveanu, între marii dregători ai acestuia s-au mai aflat ginerii domnului, precum şi rudele soţiei sale şi diverse alte rude ale familiilor Cantacuzino şi Brîncoveanu[52]. O deosebită grije a avut Constantin Brîncoveanu şi pentru ginerii săi Scarlatache Mavrocordat, Şerban Greceanu şi Iordache Creţulescu, care au devenit toţi mari dregători, uneori chiar fără să mai parcurgă alte trepte de boerie, ca şi pentru cumnatul său, Pană Negoescu, fratele soţiei sale, ajuns şi el mare dregător.

La domnii care nu aveau legături de rudenie în ţară atît de numeroase ca Matei Basarab, Şerban Cantacuzino sau Constantin Brîncoveanu, rolul rudelor lor în sfat este mult mai puţin însemnat. Totuşi, şi la aceştia este prezentă preocuparea de a avea în sfatul domnesc rude sau oameni apropiaţi. Domnii străini de ţară manifestă astfel o preferinţă pentru dregătorii greci, pe care îi aduc în ţară.

Alţi domni, care aveau legături de rudenie în Moldova, îşi aduc de acolo rudele ca mari dregători în Ţara Românească; aşa procedează Grigore Ghica cu cumnatul său Tudoraşco Sturdza, căruia îi încredinţează dregătoria de mare spătar în ambele sale domnii din Ţara Românească

---

[50] „Arhiva", IX, 1898, p. 231—232.

[51] În 1707, C. Brîncoveanu recunoştea el însuşi că îl numise pe Mihai Cantacuzino mare spătar nu din pricină că i-ar fi slujit „cu folos..., *ci din cauza înrudirii pe care am avut-o cu el*". El spune mai departe că, în locul unchiului său Mihai, nu a numit un om străin, ci pe vărul său Toma Cantacuzino, pe care-l considera brav şi destoinic („Studii şi cercetări de istorie medie", I, 1950, p. 213).

[52] Alexandru Alexeanu (mare logofăt, mare vornic, 1689—1695), cumnat cu D. Corbeanu, care era unchiul lui C. Brîncoveanu; Mihalcea Cîndescu (mare pitar, mare stolnic, 1692—1695), ginerele lui Drăghici Cantacuzino; Vintilă Corbeanu (mare ban, 1688—1692), unchiul după mamă al lui C. Brîncoveanu; Dumitraşco Corbeanu (mare paharnic, 1679—1680), frate cu Vintilă Corbeanu; Constantin Corbeanu (mare pitar, 1694—1709), fiul lui Vintilă Corbeanu şi vărul domnului; Matei Filipescu (mare stolnic, 1689—1690), văr după mamă cu domnul; Ghincea Rustea (mare vornic, 1688—1692), socrul lui Şerban (II) Cantacuzino, care era vărul lui C. Brîncoveanu; Bunea Grădişteanu (mare armaş, mare comis, mare vornic, 1692—1714), văr cu Preda Pîrşcoveanu, care era vărul domnului şi nepotul lui Vîlcu Grădişteanu, care era socrul lui Pană Negoescu, cumnatul domnului; Radu Izvoranu (mare pitar, mare stolnic, 1691—1702), ginerele lui Drăghici Cantacuzino; Diicu Rudeanu (mare stolnic, mare clucer, mare logofăt, 1688—1703), a cărui soţie era rudă cu soţia domnului, iar fiul său era ginerele lui Mihai Cantacuzino; Stroe (II) Leurdeanu (mare vornic), fiul lui Stroe Leurdeanu, ale cărui soţii fuseseră rudele lui Matei Basarab; Preda Pîrşcoveanu (mare clucer de arie, mare medelnicer, 1699—1700), văr cu domnul; Constantin Ştirbei (mare sluger, mare comis, mare clucer, mare ban, 1689—1715), văr cu domnul, fiind fiul surorii mamei domnului; Ianache Văcărescu (mare agă, mare paharnic, mare clucer, 1695—1714), văr cu soţia lui Constantin Brîncoveanu.

(1662—1664, 1672—1673) sau Gheorghe Duca cu doi cumnaţi ai săi, Lupu Buhuş şi Iordache Ruset, care devin şi ei mari dregători în Ţara Românească.

Domnii aveau deci posibilitatea de a numi în sfatul domnesc pe boierii pe care îi considerau mai apropiaţi şi credincioşi, şi în primul rînd pe cei care le erau rude.

Înrudirea cu familia domnitoare crea boierilor o situaţie privilegiată faţă de ceilalţi membri ai clasei boiereşti, datorită influenţei mai mari pe care o puteau exercita şi posibilităţii de a ajunge mai lesne la mari dregătorii. După cum am arătat şi mai sus, uneori înrudirea cu familia domnului era urmată imediat de numirea în dregătorie [53], motiv pentru care marii boieri caută asemenea legături. La 9 sept. 1667, Dragomir postelnicul declara despre unchiul său, Dragomir din Plăviceni, fost mare vornic al lui Matei Basarab, că acesta, luînd pe Elina vorniceasa *„şi fiind ia rudă lui Matei vodă, boeritu-l-au, şi cît au trăit unchiu-mieu tot boiarin mare au fost"* [54].

În Moldova situaţia nu diferă de aceea din Ţara Românească; şi aici întîlnim în sfatul domnesc numeroase rude ale domnilor în funcţie. Astfel, în sfatul lui Ştefan cel Mare s-au aflat la loc de cinste nouă rude ale domnului: unchiul său, Vlaicu pîrcălab şi fiul acestuia, Duma; Şendrea portarul şi Isaia vornicul, cumnaţii domnului; Dumşa postelnicul, nepotul de soră al lui Ştefan cel Mare; Clănău spătarul, ginerele lui Şendrea; Petrică şi Vasco Ioachimovici, fiii lui Ioachim, unchiul lui Ştefan cel Mare [55].

În sec. al XVII-lea preferinţa domnilor pentru rudele lor este şi mai vădită în documente, care sînt acum — ca şi în Ţara Românească — mai bogate în ştiri privind boierii din sfatul domnesc şi legăturile lor de rudenie. În această vreme, domnii caută să se sprijine în mod deosebit pe rudele lor, pe care îi promovează în dregătorii de răspundere. Cronicarul Ioan Neculce consideră că o domnie era cu atît mai puternică cu cît domnul avea mai multe rude sau neamuri între boierii ţării. Vorbind despre Mihai Racoviţă, cronicarul spune că acesta „era plin de neam, boierii carii era mai capete în ţară" [56].

Înrudirea cu domnul în funcţie crea şi aci pentru boieri posibilitatea de a ajunge mai uşor la marile dregătorii. Cînd Constantin Duca şi-a dat sora lui Nicolae Costin „îl pusă şi hatman", ne informează acelaşi cronicar [57].

Cînd înrudirea era prin alianţă, favoarea domnească dura de regulă cît ţinea această înrudire. Acelaşi cronicar ne spune că, atunci cînd a murit soţia lui Mihai Racoviţă, care era sora lui Antioh Cantemir, „pe Mihălachi

---

[53] Vezi mai sus p. 76—77.
[54] Acad. R. S. România, CXCII/69.
[55] Vezi „Analele Univ. C. I. Parhon", istorie, 1956, p. 162.
[56] I. Neculce, *Letopiseţul*, ed. I. Iordan, ed. II-a, p. 162.
[57] *Ibidem*, p. 119. Vezi şi p. 113, unde se arată că, după ce l-a făcut ginere pe Mihail Racoviţă, Constantin Cantemir, „l-au şi boierit, l-au făcut comis mare".

dup-aciie nu l-au mazîlit din boierie"[58]. Cronicarul notează această întîmplare ca fiind ieşită din comun; în mod normal, după ce Mihai Racoviţă a încetat să-i mai fie cumnat, domnul ar fi trebuit să-l scoată din dregătorie.

În sfaturile domneşti ale multor domni ai Moldovei din sec. al XVII-lea şi de la începutul secolului următor se întîlnesc numeroase rude ale acestora (fraţi, cumnaţi, veri etc.). Cîteva exemple vor fi şi aci edificatoare. Astfel, între marii dregători ai lui Vasile Lupu am numărat nu mai puţin de 10 rude ale sale şi ale fraţilor săi[59], iar în sfatul domnesc al lui Gheorghe Ştefan au stat de asemenea la loc de frunte numeroase rude ale sale[60].

Rudele domneşti nu lipsesc nici din sfaturile altor domni ai Moldovei: Antioh Cantemir era cumnat cu Lupu Bogdan hatmanul şi cu Mihai Racoviţă mare spătar, Constantin Duca era văr cu Ion Buhuş mare logofăt şi cumnat cu Nicolae Costin hatmanul etc.

Unii din marii dregători rude cu domnul în funcţie se bucurau de o trecere deosebită. Cronicarul Ioan Neculce ne informează astfel că, în timpul domniei a doua a lui Dumitraşco Cantacuzino, Toderaşco Cantacuzino vistierul, „find văr primare" cu domnul, „era în mare cinste la Dumitraşco vodă. El era alfa şi omega atunce în ţara Moldovii". Tot de la el aflăm că, în timpul celei de a doua domnii a lui Antioh Cantemir, „toate trebile şi chiverniseleli ţării era după" Bogdan hatmanul, cumnatul domnului[61].

Numirea rudelor domnilor în dregătorii de răspundere nu constituia totuşi pentru domnii respectivi garanţia că aceştia le vor fi credincioşi; în lupta pentru avere şi putere, se trecea adeseori şi peste legăturile de rudenie. Cîteva cazuri vor ilustra această afirmaţie: Isaia vornicul, deşi era cumnatul lui Ştefan cel Mare, şi-a trădat domnul în lupta de la Baia[62]; Barbu din Pietroşani, ginerele lui Mircea Ciobanul şi marele său vornic, şi-a trădat socrul şi a fugit cu o mare sumă de bani în Transilvania, de unde a fost apoi adus în ţară şi ucis[63]; Constantin Ştirbei, ruda lui Constantin

---

[58] *Ibidem*, p. 132.

[59] Este vorba de: Gheorghe, mare paharnic şi apoi hatman (1634—1652), fratele domnului; Gavriil, hatman (1634—1651), fratele domnului; Alexandru Coci, mare paharnic, (1651—1653), nepot de frate; Iorga, mare vistier şi mare postelnic (1643—1649), vărul domnului; D. Iarali, mare jitnicer şi mare clucer, (1634—1644), cumnatul domnului; Iordachi Cantacuzino, mare vistier şi mare spătar (1635—1654), cumnatul domnului după prima soţie a lui Vasile Lupu; Toma Cantacuzino, mare stolnic şi mare sluger, (1634—1644), fratele lui Iordache; Dumitraşcu Şoldan, mare vornic (1634—1640), cumnat cu Gavriil hatmanul, fratele lui Vasile Lupu; Andriaş Ioanovici, mare medelnicer (1652—1654), fiul lui Toderaşco mare logofăt şi ginerele lui Gavriil hatmanul.

[60] Vasile fratele său a fost hatman, Ştefan Boul, cumnatul său, a fost mare vornic, N. Mogîldea, unchiul său, mare paharnic, Ilie Şeptilici, cumnatul lui N. Mogîldea, mare postelnic, Gheorghe Ghica, cuscrul domnului, a fost mare vornic, iar fiul acestuia, Grigore, căsătorit cu o nepoată a domnului, a fost făcut agă după căsătorie etc.

[61] I. Neculce, *op. cit.*, ed. cit., p. 90 şi 177. Vezi şi p. 65, unde se spune că, în timpul domniei lui Antonie Ruset, ruda sa, Alexandru Ramandi, mare postelnic, „trecea peste toţi, nu cunoşté pre nime, avînd trecere şi cinste de la Antonie vodă".

[62] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 29, 30.

[63] *Quellen*, IV, p. 507—508.

Brîncoveanu şi marele ban al său, a fost trimis la Poartă tot de rudele domnului, Cantacuzinii, ca să-i grăbească sfîrşitul etc.

În concluzie, subliniem că relaţiile domniei cu sfatul domnesc nu au fost totdeauna aceleaşi : sfatul domnesc sau unii membri ai săi exercitau o influenţă mai puternică asupra unor domni mai slabi, în timp ce domnii mai autoritari ţineau seama în mai mică măsură de părerile dregătorilor lor. Avînd dreptul de a-şi alege dregătorii, domnii celor două ţări au căutat să domine sfatul domnesc, numind în dregătorii în primul rînd rude sau oameni apropiaţi. În alegerea dregătorilor, domnii trebuau să ţină seama nu numai de gradul de fidelitate cu care aceştia îi puteau sluji, dar şi de puterea economică şi poziţia socială a acestora, ca şi de priceperea lor în rezolvarea problemelor conducerii statului feudal. *Boierimea fiind clasa conducătoare în statul feudal, domnul nu putea conduce ţara fără sprijinul ei.*

Pentru a ocupa o dregătorie, sursă importantă de venituri şi putere, marii boieri trebuiau să întreţină relaţii bune cu domnul. Acesta, avînd dreptul de a-şi alege dregătorii dintre marii boieri pe credinţa cărora se putea bizui, posibilitatea ca sfatul domnesc să opună rezistenţă la hotărîrile domneşti era mult diminuată, opoziţia boierească manifestîndu-se îndeosebi în afara sfatului domnesc. Îndepărtarea din dregătorie constituia unul din principalele motive ale nemulţumirii marilor boieri, manifestată zgomotos în sec. al XVII-lea împotriva unor domni care îşi alegeau dregătorii din alt mediu decît acela al marii boierimi autohtone, ca în cazul domnilor veniţi în ţară cu o numeroasă clientelă străină.

ATRIBUŢIILE SFATULUI ŞI DIVANULUI DOMNESC ŞI ALE MEMBRILOR LOR

1. ATRIBUŢIILE SFATULUI ŞI DIVANULUI DOMNESC

Sfatul domnesc ajuta pe domn la conducerea treburilor ţării, fiind consultat la rezolvarea tuturor problemelor privind politica externă, administraţia, organizarea fiscală etc. şi constituind, împreună cu domnul, instanţa supremă de judecată a ţării.

Ajutorul pe care sfatul domnesc îl dădea domnului la conducerea statului feudal reprezenta una din obligaţiile boierilor vasali ai domnului faţă de suzeranul lor, aşa numitul „consilium". În acelaşi timp, participarea reprezentanţilor marei boierimi la toate actele de guvernămînt avea de scop în primul rînd să apere interesele marei boierimi, clasa conducătoare în timpul orînduirii feudale; sfatul domnesc veghea deci ca domnul să conducă ţara în conformitate cu interesele marei boierimi.

Importanţa deosebită a sfatului domnesc în vremea de care ne ocupăm a fost subliniată de boierii cronicari, care — exprimînd punctul de vedere al marei boierimi — au cuvinte de laudă pentru domnii ce ascultau de sfaturile dregătorilor lor şi condamnă pe aceia care acţionau uneori fără o prealabilă consultare a sfatului domnesc. Pentru Miron Costin numai „*voroava cu sfatul*" fereşte pe domni şi ţările conduse de ei de primejdii, „că pentru aceia au dat Dumnezeu să aibă împăraţii, craii, domnii, cîrmuitorii ţărilor, să aibă svetnici pre lîngă sine, cu carii vorovind o treabă, să frămînte cu voroava lucrul, şi unul una, altul alta răspunzînd, să lămureşte lucrul care este mai spre îndemînă". Miron Costin crede că tot ce au făcut domnii Moldovei fără a asculta sfatul boierilor a ieşit rău şi dă ca exemple prada hoardelor tătare la Brătuleni în vremea lui Vasile Lupu, scrisoarea trimisă de Gheorghe Duca hanului, cu care şi-a stricat domnia, sau părăsirea ţării de către Ştefan Petriceicu, „de care faptă să stinge ţara Moldovei astădzi"[1].

Pentru alţi cronicari, nu domnii erau vinovaţi de relele ce se întîmplau în vremea lor, ci dregătorii. Autorul *Letopiseţului Cantacuzinesc* scuză astfel pe Matei Basarab pentru abuzurile săvîrşite în timpul domniei sale, considerîndu-i vinovaţi pe marele vistier şi pe marele armaş, din a căror vină „rămase domnul cu nume rău şi cu scandelă"[2]. Ioan Neculce merge şi mai departe cînd afirmă că „mai toţi domnii sînt buni", dar că dregătorii le strică „firea cea bună". După părerea cronicarului moldovean, dregătorii aveau posibilitatea să influenţeze în bine chiar pe acei

---

[1] M. Costin. *Opere*. p. 122—123.

[2] *Istoria Ţării Româneşti,* ed. cit., p. 155.

domni care nu erau buni : „că dacă să tîmplă boierul chivernisătorul de-i înțelept și bun, măcar de-i și domnul rău, îl îmblîndzește și-l întoarce cu blîndețe, de-l face de-i bun"[3]. Boierii cronicari recunoșteau și în acest fel puterea și importanța deosebită a dregătorilor și a sfatului domnesc.

În acest capitol vom cerceta atribuțiile sfatului domnesc luat în întregimea sa, urmînd ca sarcinile fiecărui mare dregător să fie studiate în partea a doua a lucrării.

Pentru a ușura prezentarea acestor atribuții, am căutat să le grupăm pe probleme, pornind de la cele mai importante, privind orientarea politică generală a țării.

Știrile despre atribuțiile sfatului și divanului domnesc luate în ansamblul lor nu sînt prea bogate. Cele mai numeroase din acestea privesc atribuțiile cu caracter judecătoresc, care ocupau locul cel mai important și cel mai mult timp din activitatea lor. Cît privește problemele de politică internă, și aceastea erau discutate și reglementate în ședințele sfatului domnesc, dar despre modul cum se discutau aceste probleme informațiile ce ni s-au păstrat sînt mai sărace.

Dintre toate aceste preocupări, cea mai importantă privea stăpînirea pămîntului ; în mii de documente, domnii Țării Românești și ai Moldovei au întărit boierilor și mănăstirilor dreptul de a stăpîni pămîntul, aducînd la aceasta „credința" martorilor din sfatul domnesc, reprezentanții clasei conducătoare. *Reglementarea stăpînirii pămîntului și a conflictelor ivite pentru această stăpînire a constituit forma cea mai de seamă a activității sfatului domnesc în vremea de care ne ocupăm.*

În perioada cercetată, sfatul domnesc nu intervenea în general în relațiile dintre stăpînii de sate și țăranii aserviți, pentru a fixa obligațiile feudale ale acestora, așa cum se va întîmpla în sec. al XVIII-lea. În intervențiile cele mai frecvente ale domniei în această privință, intervenții care îmbracă forma poruncilor de ascultare adresate țăranilor din cutare sat sau de pe cutare moșie, nu se amintește de consultarea sfatului domnesc, ceea ce dovedește că sarcinile curente ale administrației statului feudal puteau fi îndeplinite fără o consultare specială a sfatului în totalitatea sa[4].

Sfatul domnesc era consultat însă de cîte ori se luau măsuri cu caracter mai deosebit, în orice domeniu. De pildă, după rumânirea în masă a satelor în vremea domniei lui Mihai Viteazul, unii din succesorii

[3] I. Neculce, *Letopisețul*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 178. O părere foarte asemănătoare expune și Nicolae Costin, cînd vorbește de prima domnie a lui Mihai Racoviță (*Cronicile României*, II, p. 48).

[4] La aceste porunci de ascultare domnul nici nu numește de obicei un dregător ispravnic ; în aceste porunci se spune de regulă : ispravnic „spusa" domnului, ceea ce dădea mai multă putere poruncii respective. Despre aceasta vezi și N. Stoicescu, *Rolul curtenilor și slujitorilor din Țara Românească și Moldova ca instrumente de reprimare a luptei țărănimii* („Studii", 1962, nr. 3, p. 632—648).

domnului au favorizat răscumpărarea acestora din rumânie, în urma unei prealabile consultări a sfatului domnesc[5]. Tot astfel, cînd Matei Basarab a reglementat situația moșiilor pustii din țară, el a consultat pe toți marii dregători ai săi și au hotărît împreună că toate aceste moșii pustii „să fie pre seam<ă> domnească, pre cin<e> va milui domniia mea să-i fie moșie stăt<ă>toar<e>" [6].

Cînd măsurile luate de domn erau mai importante, tinzînd la îndreptarea unei situații existente, ele trebuiau să aibă consimțămîntul majorității reprezentanților clasei stăpînitoare. Trebuie să arătăm aci că, chiar atunci cînd erau convocate sfaturi mai largi pentru dezbaterea și luarea de hotărîri în probleme importante, cuvîntul cel mai greu îl aveau tot marii dregători membri ai sfatului domnesc, ca unii ce erau mai pricepuți la treburile politice și care, în același timp, aveau mai multă trecere la domn. De altfel, hotărîrile luate cu aceste prilejuri nu purtau de regulă semnătura tuturor boierilor și clericilor participanți, ci doar pe aceea a membrilor sfatului domnesc, care răspundeau alături de domn de administrarea statului feudal.

Sfaturile mai largi erau convocate în cazuri de importanță deosebită sau cînd se luau măsuri noi în oricare domeniu de activitate. Astfel, în timpul domniei lui Miron Barnovschi, în anul 1628, au fost luate o serie de măsuri privind restrîngerea dreptului de judecată al reprezentanților domniei pe domeniile mănăstirilor, scutirea țiganilor robi de unele obligații față de domnie, rechemarea la ocinele lor a curtenilor fugiți din cauza birurilor mari etc.[7]. Aceste măsuri cu caracter general, care interesau pături mai largi ale populației, au fost luate nu numai de domn și de sfatul său obișnuit, ci de un sfat mult mai larg; în așezămintele sale domnul declară că s-a sfătuit „cu tot svatul nostru, cu mitropolitul și cu alți episcopi.., cu egumenii și cu boiarii cei mari și ai doilea și ai treilea și cu mazilii și cu feciorii de boieri de țară și cu slugi domnești"[8], adică cu reprezentanții tuturor păturilor privilegiate din țară.

Tot astfel, după înființarea episcopiei de Buzău, cînd Radu Paisie i-a încredințat noului episcop dreptul de judecată în cele patru județe ale enoriei sale, s-a sfătuit cu patriarhul Ieremia, episcopii, egumenii, cu întregul sobor bisericesc „și cu toți dregătorii și boierii domniei mele, mari și mici"[9]. *În toate cazurile privind consultarea unei adunări mai largi, sfatul domnesc este citat în fruntea acesteia.*

În acest capitol *vom insista asupra atribuțiilor obișnuite ale sfatului și divanului domnesc, amintind la fiecare categorie de atribuții și împrejurările în care erau convocate adunări mai largi ale reprezentanților clasei stăpînitoare*, adunări în care, așa cum am arătat mai sus, membrii sfatului domnesc aveau un rol preponderent.

[5] Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XLV/8.
[6] Acad. R. S. România, XXX/3.
[7] Vezi *Istoria României*, III, p. 74—75, 134—135.
[8] M-rea Putna, III/36 și Acad. R. S. România, LXXXV/25.
[9] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 307.

a. Atribuții privind politica externă

Politica externă a celor două țări era condusă și stabilită de domn și de sfatul său de boieri; domnul nu putea încheia alianțe cu vecinii fără încuviințarea sfatului său. În evul mediu, alianțele îmbrăcau adeseori forma unor acte de vasalitate, în care domnii Moldovei și ai Țării Românești se declarau vasali ai unor suzerani mai puternici, cum erau regii Poloniei și Ungariei. La depunerea acestor acte de omagiu, domnii mergeau de obicei însoțiți de boierii lor din sfat, care promiteau — fie separat de domn, fie împreună — credință regelui suzeran.

Actele domnești de politică externă nu erau deci valabile dacă boierii țării nu declarau că sînt de acord cu politica domnului. De aceea, pînă în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, boierii Moldovei arătau în acte date de multe ori separat de domnul țării[10] că domnii au încheiat tratate de alianță cu regele Poloniei „ținînd seama de sfatul și de înțelegerea și de toată voința noastră"[11], iar domnii recunoșteau că au făcut aceste acte „cu deplina știință și buna învoire a boierilor noștri credincioși, ținînd sfat"[12] sau „cu toți panii și cu întregul sfat".

Mai mult încă, în anumite împrejurări, de pildă la 1395, boierii Moldovei se obligau față de regele Poloniei nu numai să-i slujească, dar și să împiedice pe domnul lor să pună la cale ceva împotriva regelui, fiind deci garanții acestuia pentru credința domnului lor. Aceasta este dovada cea mai evidentă a faptului că, în această vreme, marea boierime exercita un control eficace asupra actelor de politică externă ale domnului.

Mai tîrziu, o dată cu întărirea autorității centrale, boierii își declarau „credința" lor la actele de politică externă ale domniei nu separat de acesta, ci în aceleași acte cu domnul, ca reprezentanți ai „țării", așa cum o făceau de regulă și în actele interne.

În secolele XV—XVII, sfatul domnesc era consultat în toate problemele privind orientarea politică a țării, stabilirea de alianțe etc. De obicei, însă, problemele politice de o însemnătate deosebită nu erau dezbătute în ședințele obișnuite ale sfatului sau divanului domnesc, ci în adunări mai largi, la care luau parte și alți reprezentanți ai categoriilor sociale privilegiate[13].

Relațiile cu Poarta fiind pentru cele două țări deosebit de importante în vremea de care ne ocupăm formau obiectul unor discuții destul de animate în sînul sfatului domnesc și clasei boierești, care uneori sfătuiau pe domn să-și plece capul. Astfel, boierii din Țara Româ-

---

[10] Excepțiile sînt puține; vezi de pildă tratatul din 1 aug. 1401, încheiat de Alexandru cel Bun împreună cu boierii săi (M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 625—626).

[11] *Hurmuzaki*, I/2, p. 297.

[12] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 599.

[13] Vezi P. P. Panaitescu, *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în țările române* („Studii", X, 1957, nr. 3, p. 153—165).

nească i-au arătat lui Radu de la Afumaţi „că nu vor putea să să tot bată, ei fiind puţini şi ţara mică, cu un împărat ce au luat şi au coprins atîtea ţări şi are mulţime de oameni" şi i-au cerut „*cu toţii*" să se ducă la Poartă „să plece capul la poala împăratului"[14]. Tot astfel au procedat boierii moldoveni „cu toţi panii, de la mare pînă la mic", în primăvara anului 1456, cînd au hotărît „să ne plecăm capul în faţa acelei păgînătăţi", supunînd Moldova la plata haraciului turcesc[15].

În afară de relaţiile cu Poarta, şi relaţiile cu celelalte ţări formau obiectul unor dezbateri destul de largi în sînul boierimii şi al sfatului domnesc, care era consultat ori de cîte ori domnul vroia să dea o nouă orientare politicii sale. Mihai Viteazul şi-a consultat astfel sfatul şi boierii în cele mai de seamă probleme politice ce a avut de rezolvat. Înainte de a porni la lupta contra turcilor, domnul Ţării Româneşti „a chemat pe boierii şi pe oamenii cei mai de seamă ai ţării şi s-a sfătuit cu ei... Acolo, atunci, s-a hotărît într-un gînd al tuturor că mai bine este să încheie o alianţă cu principii creştini decît să poarte mai departe jugul cel nesuferit al tiranului"[16]. Cînd Andrei Bathory împreună cu Ieremia Movilă au vrut să-l scoată din scaun pe Mihai Viteazul, domnul „strînse toţi boiarii şi făcură sfat foarte de folos", hotărînd să trimită o solie la împăratul austriac şi apoi să cucerească Transilvania[17]. După cucerirea Transilvaniei, Mihai Viteazul a făcut în două rînduri sfat cu boierii şi cu nemeşii, hotărînd să păstreze pentru sine domnia ţării[18] etc.

În sec. al XVII-lea, dovezile despre consultarea sfatului domnesc — uneori într-o formă mai largă — în problemele privind orientarea politică a celor două ţări se înmulţesc. Cînd Vasile Lupu a vrut să strîngă relaţiile cu polonii şi să-şi dea o fiică după nobilul Ianuş Radziwil, „multă vreme s-au frămîntat acest lucru în sfat", unii dintre boieri fiind pentru alianţă (Toderaşco Ianovici logofătul şi Ureche vornicul), alţii împotrivă (fraţii Toma şi Iordache Cantacuzino). După ce domnul s-a hotărît pentru alianţa cu polonii, „au stătut la voroavă cu boiarii pentru opritul birului" cuvenit Porţii[19]. Înainte de a duce tratative cu imperialii, Şerban Cantacuzino „făcu sfat cu toţi boiarii", alegînd din mijlocul acestora patru boieri pe care i-a trimis soli la imperiali[20]. Urmaşul său, Constantin Brîncoveanu, a făcut „mare sfat" cu mitropolitul şi cu „toţi boiarii mari şi mici" pentru a hotărî orientarea politică a ţării faţă de imperiali. Deşi unii dintre boieri erau favorabili imperia-

---

[14] Radu Popescu, *Istoriile*. ed. cit., p. 40.

[15] Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la impunerea Moldovei la tributul turcesc* (*Vaslui, 1456*) („Studii", V, 1952. nr. 3, p. 187—198).

[16] Cronica lui B. Walther, ed. D. Simonescu. în *Studii şi mat. de istorie medie*, III, p. 65. Vezi şi Radu Popescu. *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, p. 51.

[17] *Istoria Ţării Româneşti*, p. 73.

[18] *Ibidem*, p. 76.

[19] Miron Costin, *Opere*, p. 121—122.

[20] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 188.

lilor, domnul cu unchii săi Mihai și Constantin Cantacuzino „socotiia că nu iaste acest sfat bun”[21].

Din cazurile citate mai sus, se vede că, la stabilirea orientării politice a țării, discuțiile erau destul de aprinse, se formau curente de opinie, se exprimau puncte de vedere diferite, domnul avînd dreptul să aleagă din acestea pe cel pe care îl considera mai potrivit.

b. Atribuții de ordin militar

Sfatul domnesc era consultat de asemenea și în problemele militare; domnul stabilea împreună cu boierii săi locul unde urma să dea luptele, unde să se retragă în caz de primejdie etc. Despre acest gen de atribuții ale sfatului domnesc informațiile ce ni s-au păstrat nu sînt prea numeroase, dar ele dovedesc că domnii consultau sfatul și în astfel de împrejurări. De la cronicarul Grigore Ureche aflăm astfel că, înainte de bătălia de la Valea Albă, boierii îl sfătuiau pe Ștefan cel Mare să dea lupta cu turcii la loc strîmt[22]. După lupta de la Călugăreni, noaptea, „Mihai vodă făcu sfat cu boiarii” și, văzînd că nu primește ajutor de la Sigismund Bathory, a hotărît să se retragă în regiunea de deal a țării, așteptînd acolo sprijinul promis de principele Transilvaniei[23]. În vremea domniei lui Vasile Lupu, sfatul domnesc este consultat destul de des pentru discutarea problemelor militare. Înainte de lupta de la Ojogeni, domnul Moldovei „au ales cu sfatul” să nu treacă Prahova oștile (cronicarul consideră că sfetnicii au fost nepricepuți cînd au dat un asemenea sfat)[24], iar la 1653, cînd Vasile Lupu era urmărit de oștile lui Gheorghe Ștefan, „au ales cu sfatul să năzuiască la cetatea Hotinului”, unde domnul s-a retras, așteptînd ajutoare de la cazaci[25] etc.

Din *Învățăturile lui Neagoe Basarab* rezultă că domnul își consulta sfetnicii și cu privire la locul unde trebuia să stea el în timpul bătăliei. Astfel, dacă sfetnicii îl sfătuiau să stea în „ceata” sa, el trebuia să stea acolo; dacă ei socoteau că este mai bine ca domnul să stea în ceata a doua sau a treia și domnul considera și el că această situație este mai bună, el trebuia de asemenea să le urmeze sfatul[26].

Sfatul domnesc era consultat totdeauna în caz de mare primejdie pentru țară sau pentru domn. Cînd Moise Secuiul și-a coborît oștile în Țara Românească, Radu Șerban „făcu sfat cu boiarii lui”, hotărînd mai întîi să încerce să-l înduplece cu daruri pe principe să iasă din țară și pornind la luptă numai după refuzul acestuia de a-i primi darurile și

---

[21] *Ibidem*, p. 195. Vezi și I. Neculce, *op. cit.*, p. 104. R. Grecianu, *Viața lui C. Brîncoveanu*, p. 16, 17. 18, 20. Despre modul cum se alegeau solii de către domn și sfatul său vezi mai jos p. 119—120.

[22] Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. cit., p. 103.

[23] *Istoria Țării Românești*, p. 61—62.

[24] M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 116.

[25] *Ibidem*, p. 140.

[26] *Cronicile slavo-române*. ed. cit., p. 295.

prietenia [27]. Tot astfel, cînd Gheorghe Duca, domnul Moldovei, a aflat că vin podgheazurile polone în Moldova, „s-au sfătuit cu boierii cum vor face”. La sfatul lui Miron Costin, care i-a spus foarte frumos *„să nu dăm locul, că pămîntul acesta este frămîntat cu sîngele moşilor şi a strămoşilor noştri”*, domnul a rămas cu puţina sa oaste la Domneşti, de unde a fost luat de poloni [28].

La şedinţele sfatului care luau hotărîri cu caracter militar participau şi căpeteniile militare ale ţării, sfatul căpătînd uneori, şi în aceste împrejurări, un caracter mai larg. De la francezul Joppecourt aflăm astfel că, la 23 februarie 1617, Alexandru Movilă a întrunit „sfatul cel mare” (conseil general), la care au asistat mama sa, principele Korecki, toţi boierii de frunte ai ţării şi căpitanii, pentru a se hotărî dacă era bine să mai rămînă în oraşul Iaşi sau să se retragă în faţa oştilor duşmane [29]. Tot la un asemenea sfat mai larg, la care participau boierii bătrîni, sfetnicii şi „toată ţara” (adică reprezentanţii păturilor privilegiate din ţară), li se recomandă domnilor să facă apel în caz de mare primejdie pentru ţară şi de către autorul *Învăţăturilor* lui Neagoe Basarab [30].

c. Atribuţii fiscale

Nici ştirile privind atribuţiile de ordin fiscal ale sfatului domnesc nu sînt prea bogate. În plus, pentru Moldova, informaţiile date de Miron Costin şi de Dimitrie Cantemir sînt puţin contradictorii. După părerea cronicarului, cînd trebuia să se orînduiască haraciul, domnul convoca sfatul mai larg numit divan, la care luau parte şi dregătorii mai mici, pînă la vornicii de poartă [31]. Dimitrie Cantemir ne informează însă că, atunci cînd sosea o poruncă pentru împlinirea unei obligaţii către Poartă sau cînd domnul considera că este necesar pentru alte nevoi băneşti ale ţării, acesta chema pe cei şapte mari dregători membri ai sfatului, care căutau calea de împlinire a sumelor cerute şi-l anunţau apoi pe domn de hotărîrea luată prin marele vistier. Dacă era de acord cu hotărîrea sfatului său, domnul dădea ordin ca darea respectivă să fie strînsă într-un anumit termen, după care boierii plecau în ţară să-i împlinească porunca. Tot în grija celor şapte mari boieri de sfat era şi supravegherea vistieriei ţării; marele vistier era obligat să le prezinte trimestrial acestora socoteala veniturilor şi cheltuielilor ţării [32].

De la cronicarul Grigore Ureche aflăm că, atunci cînd turcii au cerut mărirea haraciului Moldovei, Petru Şchiopul „făcu sfat cu boierii

---

[27] *Istoria Ţării Româneşti*, p. 85.
[28] I. Neculce, *op. cit.*, p. 77.
[29] *Tezaur de monumente*, II, p. 49.
[30] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 291.
[31] M. Costin, *Opere*, p. 239 şi 388.
[32] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 108.

ce vor face, cum vor putea ridica şi alte dări ce n-au mai fost"[33]. Sfatul domnesc era deci consultat atunci cînd ţara trebuia să-şi asume noi obligaţii băneşti faţă de Poarta otomană.

Documentele interne ne dau puţine ştiri despre modul cum domnul şi sfatul său stabileau cuantumul dărilor ce trebuiau plătite de locuitorii ţării. În anumite împrejurări, chiar la stabilirea cuantumului dărilor obişnuite, erau consultaţi, în afara membrilor sfatului domnesc, şi alţi reprezentanţi ai păturilor privilegiate [34]. Astfel, la 11 ianuarie 1636, Vasile Lupu, domnul Moldovei, arată că a socotit „cu tot sveatul nostru, cu vlădicii şi cu boiarii şi cu mazilii" modul cum să se repartizeze banii haraciului pe contribuabili, hotărînd ca „mişeii" să dea cîte doi zloţi [35].

În Ţara Românească, sfatul îndeplinea un rol asemănător în stabilirea cuantumului dărilor strînse din ţară şi a sumelor de bani plătite Porţii [36].

Sfatul domnesc era consultat apoi de cîte ori domnul căuta ieşirea dintr-o situaţie grea în domeniul fiscalităţii. În aceste împrejurări deosebite, domnul nu se mulţumea de regulă să adune numai sfatul domnesc obişnuit, ci convoca o adunare mai largă, în care marii dregători aveau rolul cel mai de seamă. De pildă, în primăvara anului 1638, Matei Basarab, constatînd creşterea numărului fugarilor de bir, care „de la o seamă de vreme se-au învăţat răi şi hitleni şi fugari", a făcut sfat „cu arhierei şi cu toţi boiarii mari şi mici şi cu toată ţara pentru ceşti oameni răi şi fugari", acordîndu-le acestora un termen pentru întoarcere pînă la 29 iunie şi hotărînd ca cei care nu vor veni pînă la această dată să-şi piardă moşia şi libertatea [37]. Tot în această vreme de fiscalitate excesivă, domnul şi sfatul său aduc ca motivare juridică a pierderii ocinei fugarilor de bir faptul că „pămîntul iaste al împăratului dajnic, cine-l va plăti (de bir) acela să-l moştenească"[38].

Într-o formă mai largă, cuprinzînd şi pe alţi reprezentanţi ai păturilor privilegiate, sfatul sau soborul era convocat şi în alte împrejurări speciale privind organizarea fiscală a ţării, îndeosebi cînd se înfiinţau sau se desfiinţau unele dări [39]. La 1 martie 1698, cînd a desfiinţat văcăritul, care producea „mare stricăciune şi risipă ţării", Antioh Cantemir, domnul Moldovei, a chemat la sfat pe mitropolit, episcopi, egumeni,

[33] Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 218.

[34] Despre această problemă vezi pe larg D. Mioc, *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie* („Revue roumaine d'histoire", t. V, 1966, nr. 2, p. 197—233).

[35] Arh. St. Buc., ep. Roman, IV/58.

[36] Despre legătura dintre obligaţiile ţărănimii şi cuantumul haraciului vezi D. Mioc, *Cuantumul birului pe gospodăria ţărănească în Ţara Românească în secolul al XVI-lea*, în *Studii şi mat. de istorie medie*, V, 1962, p. 159—162.

[37] Doc. din 25 aug. 1638 şi 18 febr. 1641 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CXXII/9 şi Acad. R. S. România, ms. 5728, f. 67 v-68). Vezi pe larg D. Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab* („Studii", XII, 1959, nr. 2, p. 76—77).

[38] Arh. St. Buc., ep. Argeş, LXXXIX/8 (doc. din 23 iulie 1642).

[39] Vezi pe larg despre aceasta D. Mioc, *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie* („Revue roumaine d'histoire", t. V, 1966, nr. 2, p. 197—233).

boierii şi mazilii din ţinuturi[40]. Tot astfel a procedat şi Constantin Brîncoveanu la 1701, cînd a întreprins reforma sa fiscală, stabilind cele patru sferturi ce trebuiau plătite de locuitori: a făcut sfat „cu toată boierimea pentru dăjdiile şi nevoile ţării", hotărînd măsurile ce trebuiau luate „cu sfatul boierilor"[41].

Sfatul domnesc din Ţara Românească şi Moldova era consultat apoi de domnii celor două ţări ori de cîte ori aceştia acordau scutiri fiscale unui sat sau unui grup de sate ale unui stăpîn feudal, cînd se creau sau desfiinţau slobozii etc. Cînd însă aceste scutiri priveau nu un sat, ci o categorie de contribuabili, domnul convoca un sfat mai larg, unde îşi spuneau părerea şi alţi reprezentanţi ai păturilor sociale privilegiate, în afară de membrii sfatului domnesc. Astfel, cînd domnul Moldovei a scutit de bir pe preoţi, la 8 iulie 1632, s-a consultat „cu tot sfatul nostru, cu cei patru ierarhi ai noştri moldoveni şi cu toţi boierii mari şi mici şi cu tot sinclitul nostru"[42]. Tot astfel, la 20 aprilie 1632, hotărîrea ca mănăstirile domneşti şi boiereşti din Ţara Românească să fie scutite de dijma stupilor, gorştina oilor şi porcilor şi de vinărici a fost luată după ce domnul s-a consultat cu mitropolitul, episcopii, egumenii „şi cu tot soborul şi cu toţi cinstiţii dregători... mari şi mici".

Deşi, de regulă, chiar atunci cînd se convoca un asemenea sobor, erau citaţi ca martori ai hrisovului în care se consemna hotărîrea luată numai membri obişnuiţi ai sfatului domnesc, în cazul scutirii mănăstirilor sînt menţionaţi ca martori 20 de boieri, dintre care 11 dregători, 8 foşti mari dregători şi un vistier al II-lea[43].

d. Atribuţii privind organizarea bisericii

Sfatul domnesc era consultat de asemenea în problemele mai importante privind organizarea bisericii, instituţie deosebit de însemnată în statul feudal.

Sfatul era consultat mai întîi de cîte ori se înfiinţa o episcopie sau o mitropolie nouă. Dintr-un document din 7 aprilie 1668, aflăm astfel că domnul Ţării Româneşti, cu mitropolitul, episcopii, egumenii şi dregătorii ţării au hotărît să „aşeze" mitropolia la Bucureşti „cum iaste şi ceia din Tîrgovişte"[44], iar în pisania mănăstirii Strehaia, fostă episcopie, se arată că, în anul 1673, domnul s-a sfătuit cu toţi sfetnicii săi şi a ridicat mănăstirea la rangul de episcopie[45].

---

[40] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 97.

[41] R. Grecianu, *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 105—106.

[42] Acad. R. S. România, CCXXXVII/2. Un aşezămînt asemănător privind birul preoţilor din Ţara Românească a fost alcătuit, la 15 aprilie 1673, după ce domnul s-a consultat cu arhiereii şi cu toţi dregătorii mari şi mici din ţară. (Acad. R.S. România, XCIV/8). Vezi şi pe cel din 2 mart. 1674 (ibidem, XCIV/6).

[43] Arh. St. Buc., Peceţi, nr. 44.

[44] Acad. R. S. România, LVIII/66.

[45] „Anuarul Mitr. Olt.", 1941, p. 437.

Sfatul ţării era consultat de asemenea cînd se hotăra mutarea scaunului mitropolitan în noua capitală a ţării. În timpul domniei lui Neagoe Basarab, mutarea mitropoliei de la Curtea de Argeş la Tîrgovişte s-a făcut după ce domnul s-a sfătuit cu mitropoliţii aflaţi în ţară, cu egumenii şi cu „toţi boierii mari şi mici". Cu acest prilej, ca şi cu altele asemănătoare, a avut loc o adunare mai largă, numită sobor[46].

Sfatul domnesc era consultat apoi la alegerea noilor ierarhi, ca şi la scoaterea din scaun a prelaţilor care se făcuseră vinovaţi faţă de domn. Dintr-un document din 15 aprilie 1668 aflăm astfel că Matei Basarab cu sfatul său hotărîseră scoaterea din scaun a mitropolitului Ştefan în anul 1653, sub acuzarea de participare la prima răscoală a slujitorilor, şi că Radu Leon şi sfatul său aleseseră ca mitropolit al ţării pe Teodosie, egumenul mănăstirii Argeş[47].

Alteori, însă, caterisirea mitropolitului avea loc după consultarea unei adunări mai largi, numită sobor. Astfel, vroind să facă „îndreptare" mitropolitului Teodosie, scos din scaun de adversarii Cantacuzinilor, Şerban Cantacuzino a convocat un „mare sobor", cu arhiereii ţării şi cu cei străini aflaţi în ţară, cu toţi egumenii şi cu „toată boierimea", cu care prilej mitropolitul Varlaam a fost depus din scaunul mitropolitan, în care a fost numit din nou fostul mitropolit[48].

Pentru scoaterea din scaun a prelaţilor ce se făceau vinovaţi faţă de domn era necesar şi consimţămîntul patriarhului de Constantinopol. La 1716, cînd Nicolae Mavrocordat a hotărît scoaterea din scaun a mitropolitului Antim Ivireanu, pentru atitudinea sa antiotomană, „făcînd sfat cu toţi boiarii, au trimis la Ţarigrad la patriarhul, de i-au spus toate răutăţile şi amestecăturile lui şi cum au făcut sfaturi reale împotriva domnului şi a ţării şi de acolo i-au venit catheresis şi au ales mitropolit pe Mitrofan, carele au fost mai înainte Nisis"[49].

---

[46] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 40–41.

[47] Copie la Institutul de istorie „Nicolae Iorga".

Pentru Moldova, vezi M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, III, p. 68, unde se spune că, după moartea mitropolitului Ghedeon, la 1723, Mihai Racoviţă „cu tot sfatul" au ales ca mitropolit pe Gheorghe episcopul de Roman. În alte documente, însă, nu se vorbeşte de consultarea sfatului la alegerea ierarhilor, ci doar de aceea a reprezentanţilor bisericii. Dintr-o însemnare din 1557–1558 aflăm astfel că Alexandru Lăpuşneanu „a făcut sobor" cu patru episcopi şi a ales pe noii episcopi de Roman şi de Rădăuţi (N. Iorga, *O alegere de episcopi moldoveni în 1557–1558*, în „Răvaşul", 2 mart. 1907, p. 154).

[48] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 176–177.

[49] Radu Popescu, *Istoriile*, p. 226 şi Nicolae Şerbănescu, *Mitropolitul Antim Ivireanul* („Mitropolia Olteniei", XVIII, 1966, nr. 9–10, p. 798–801). Vezi şi doc. din 2 iunie 1600, în care mai mulţi arhierei, printre care şi arhiepiscopul de Ohrida, declară că, după porunca lui Mihai Viteazul, au făcut sobor şi au scos din scaun pe episcopii Moldovei fugiţi cu Ieremia Movilă în Polonia, dînd voie lui Dionisie Rally, mitropolitul de atunci al Moldovei, „de a hirotonisi alţi episcopi cu voturile arhiereilor, după cum stă datina şi orînduirea bisericească". Subliniem faptul că, deşi nu se vorbeşte aci de o prealabilă consultare a sfatului, se invocă o poruncă a domnului, ceea ce arată că scoaterea din scaun a episcopilor s-a făcut la cererea acestuia (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 291–292). Vezi şi N. Iorga, *Schimbarea episcopilor moldoveni de Mihai Viteazul*, în *Studii şi documente*, IX, p. 26–37.

În sec. al XVII-lea, sfatul era consultat uneori şi la numirea egumenilor marilor mănăstiri ale ţării. La 12 ianuarie 1648, Matei Basarab declara că, „cu tot sfatul nostru”, îl alesese mai înainte pe Melchisedec ca egumen al mănăstirii din Cîmpulung, noua sa ctitorie; la această dată, „socoteşte” din nou cu toţi dregătorii săi şi-l numeşte egumen pentru toată viaţa, punînd martori pe membrii obişnuiţi ai sfatului domnesc[50].

În sfîrşit, cu asentimentul sfatului domnesc — de multe ori întrunit într-o formă mai largă de sobor — se luau şi alte măsuri privind viaţa bisericească : închinarea unor mănăstiri din ţară la unele aşezăminte religioase din afara ei, scoaterea de sub închinare a mănăstirilor, desfiinţarea sloboziilor mănăstireşti etc. De pildă, la 6 martie 1628, domnul Ţării Româneşti face sfat cu sfetnicii şi vlastelinii ţării pentru închinarea mănăstirii Snagov, hotărînd cu „sfatul obştei” „ca nicăieri să nu se supună această mănăstire” [51]; la 28 februarie 1645, cînd Matei Basarab închină Lavrei celei mari de la muntele Sinai venitul băii făcute de el la Giurgiu, se consultă cu sfatul său şi cu „cei ce au întîietate în această treabă a credinţei”, mitropolitul şi episcopii ţării[52].

Măsurile mai importante privind organizarea bisericii se luau de regulă în adunări mai largi, la care nu lipseau reprezentanţii bisericii. Aşezămîntul dat de Mihai Viteazul mănăstirilor din ţară la 13 aprilie 1596 a fost întocmit astfel după ce domnul s-a sfătuit cu mitropolitul, episcopii, egumenii „şi cu toţi dregătorii şi cu tot sfatul” [53]. La fel procedează peste 50 de ani după aceea Matei Basarab la „aşezarea” mănăstirilor, strîngînd în sobor pe reprezentanţii bisericii „cu toţi dregătorii şi cu tot sfatul” [54]. Tot astfel, scoaterea de sub închinare a mănăstirilor Ţării Româneşti a fost făcută cu „tot săborul ţării, şi duhovnicesc şi mirenesc” [55].

Reţinem în concluzie că, în rezolvarea diverselor probleme privind viaţa bisericii, sfatul domnesc juca un rol destul de însemnat alături de domn, dar că, în general, el nu rezolva aceste probleme decît cu participarea reprezentanţilor bisericii [56].

e. Atribuţii judecătoreşti

Cît priveşte atribuţiile judecătoreşti ale sfatului domnesc, acestea ocupau cel mai mult timp din şedinţele sale, numite uneori şi divane[57].

---

[50] Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, LXI/16.
[51] Acad. R. S. România, Peceţi nr. 76.
[52] Acad. R. S. România, CCCXCVII/47.
[53] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. VI, p. 206.
[54] Doc. din 2 dec. 1646 (Arh. St. Buc., ms. 712, f. 271—273).
[55] Doc. din 28 <iulie> 1639 şi 27 nov. 1640 (copie Inst. de istorie „N. Iorga” şi Arh. St. Buc., Peceţi nr. 54).
[56] Despre participarea acestora la şedinţele sfatului vezi şi mai sus p. 134—143.
[57] Vezi mai sus p. 18 şi 19.

Întrucît aceste atribuţii au constituit obiectul a două lucrări separate [58], nu vom insista prea mult aci asupra modului cum îşi exercita sfatul domnesc, alături de domn, rolul său de instanţă supremă de judecată a ţării.

Vom sublinia mai întîi faptul că, de regulă, domnul judeca pricinile ce i se înfăţişau împreună cu sfatul său de boieri pe care îi consulta în timpul proceselor şi la luarea hotărîrii. În documentele Ţării Româneşti şi Moldovei se găsesc numeroase declaraţii de acest gen, făcute după judecăţi: „domnia mea am cercetat şi am judecat după dreptate şi după lege, cu toţi cinstiţii dregători ai domniei mele", „judecat-am domnia mea cu tot divanul" sau „noi şi cu tot sfatul nostru cercetînd am aflat adevărul". Domnii celor două ţări recunoşteau deci că nu judecau singuri, ci împreună cu sfatul domnesc.

Din aceleaşi documente rezultă că *sfatul domnesc şi domnul constituiau instanţa supremă de judecată pentru teritoriul întregii ţări.* Din această pricină, sfatul domnesc era numit uneori şi „marele scaun de judecată". La 27 ianuarie 1614, domnul Ţării Româneşti declara astfel că avusese loc o judecată *„la scaunul domniei mele, unde se judecă toată ţara"* [59], iar în tratatele încheiate de Mihai Viteazul şi Ştefan Răzvan cu Sigismund Bathory se prevede că toate pricinile din ţară trebuiau să fie judecate „înaintea judecătorilor lor obişnuiţi şi sfîrşite, după lege, înaintea voievodului şi a celor doisprezece boieri" [60].

În sec. al XVII-lea, sentinţele date de domn fără sfatul boierilor săi nu erau considerate legale. La 18 august 1668, Radu Leon, domnul Ţării Româneşti, declara astfel că „neştiind seama ţării" şi fiind îndemnat de nişte boieri „mozaviri", luase nişte cărţi de proprietate ale mănăstirii Argeş şi le dăduse mănăstirii Radu vodă, *„nefăcîndu-le domnia mea judecată cu boierii divanului, precum iaste legea şi obiceiul ţărăi"*. Acum domnul recunoaşte că a procedat „făr de dreptate" şi anulează prima sa hotărîre [61].

Tot în sec. al XVII-lea exista şi o ierarhizare a pricinilor de judecată: pe cele mai uşoare — cum spune şi Dimitrie Cantemir [62] — domnul le putea lăsa să fie rezolvate de diverşii săi dregători cu atribuţii judecătoreşti sau care primeau delegaţie de la domn să judece [63]; cele mai importante, însă, şi îndeosebi acelea privind stăpînirea pămîntului, trebuiau aduse în faţa domnului şi a sfatului său. La 19 iunie 1691, dom-

---

[58] Vezi N. Grigoraş, *Atribuţiile judecătoreşti ale sfatului...* şi V. Georgescu şi P. Strihan, *Organizarea judecătorească a Ţării Româneşti şi Moldovei* (lucrare în ms.). Vezi de asemenea C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 68—70. Despre modul cum judeca domnul şi sfatul său de dregători, precum şi despre dreptul acestora de a judeca prin delegaţie de la domn, vezi C. C. Giurescu, *Cum se împărţea, odinioară, dreptatea la noi*, în vol. *Din trecut*, Buc., 1942, p. 183—185.

[59] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 244.

[60] *Hurmuzaki*, III/1, p. 474 şi 478.

[61] Arh. St. Buc., ep. Argeş, XVII/12.

[62] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 102—103.

[63] Vezi mai jos p. 121—124.

nul Ţării Româneşti cheamă astfel la judecată în faţa sa şi a sfatului domnesc pe un diacon din Verneşti, care-şi disputa stăpînirea unei vii cu un curtean din Coiteşti; întrucît diaconul nu vroia să se prezinte la divan, ci-l chema pe potrivnicul său în faţa marelui căpitan de margine, domnul îi atrage atenţia asupra faptului că *„pentru moşii nu se fac acolo judecăţile, ci aici, la divan, înaintea domniei mele"* [64].

Cînd însă pricinile erau mai complicate şi cereau cercetări suplimentare, care nu se puteau face în şedinţele sfatului domnesc, domnul dădea delegaţie unor membri ai sfatului domnesc să întreprindă cercetări în afara sfatului, întărind apoi hotărîrile luate de aceştia. Aşa se proceda în general în cazul moştenirilor, a căror împărţire domnul o încredinţa de regulă mitropolitului şi unor boieri mai bătrîni, care le rezolvau „după cum scrie pravila"[65].

Despre frecvenţa cu care se întrunea sfatul domnesc pentru a dezbate diversele pricini ce i se înfăţişau ştirile diferă de la o epocă la alta. Aceasta arată că domnii puteau hotărî cînd trebuia întrunit sfatul pentru judecăţi, ţinînd seamă şi de numărul proceselor. De la Franco Sivori aflăm că domnul Ţării Româneşti din acea vreme (1583 — 1585) „ţine judecăţi în toate zilele"[66]. Pentru epoca lui Vasile Lupu ştirile din izvoare diferă; în timp ce, la 1641, Baksici afirmă că domnul ţinea divan „aproape în fiecare zi"[67], de la Paul de Alep aflăm despre acelaşi domn că „ţinea divan în fiecare zi, dar cel de sîmbătă era pentru judecarea tîlharilor"[68].

Despre Istratie Dabija cronicarul Ioan Neculce ne informează — cu talentul său cunoscut — că „făcea divanuri dese, ca să nu zăbovească oamenii mult, dacă or vini la Iaşi pentru nevoile lor. Şi multe divanuri făcea din amiadzăzi în desară. Care aceli divanuri den amiadzăzi în desară nu cădea toate pre laudă", aceasta din pricină că domnul bea cam mult vin la masă „din oală roşie"[69]. Informaţia sa este completată de cronicarul Nicolae Costin, după părerea căruia domnul „făcea divan" de două ori pe zi, la cel de după masă fiind chemaţi oamenii care aveau pricini de judecată [70].

La începutul sec. al XVIII-lea, şedinţele de judecată ale sfatului domnesc aveau loc de cîteva ori pe săptămînă. După informaţiile date de Dimitrie Cantemir, domnul ţinea „divan de judecată" de trei sau

---

64 Arh. St Buc., ep. Buzău, XXVI/52.

65 Vezi mai jos p. 122—123.

66 Ed. Şt. Pascu, p. 181.

67 „Diplomatarium italicum", IV, p. 111.

68 Ed. V. Radu, „Patrologia Orientalis", t. XXII, fasc. I, Paris, 1930, p. 198. Cf. şi informaţia lui De la Croix, după care, la 1676, domnul „tient Divan tous les jours dans la chambre nommé spataria" (Fr. Babinger, *O relaţiune neobservată*, p. 22).

69 I. Neculce, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 32.

70 *Cronicile României*, II, p. 5. Vezi şi C. Cihodaru, *op. cit*, p. 68—70. Se pare că domnul imita în acest fel practicile de la curtea sultanului, unde aveau loc de patru ori pe săptămînă şedinţele divanului de dimineaţă, prezidate de sultan (divan-i humayun) şi de cinci ori cele ale divanului de după masă (ikindidivani), prezidate de marele vizir (*Encyclopédie de l'Islam*, t. II, Paris, 1960, p. 348).

patru ori pe săptămînă, în afară de zilele de post [71], în timp ce, în aceeași vreme, suedezul Weismantell considera că divanul de judecată se întrunea doar de două ori pe săptămînă [72]. După cum rezultă din aceste informații, programul ședințelor de judecată ale sfatului domnesc depindea de voința domnului, care-l putea întruni de mai multe ori pe săptămînă, sau zilnic, după necesități.

Hotărîrile judecătorești ale sfatului domnesc și domnului nu erau definitive și irevocabile; fiecare din părți avea dreptul să facă apel atît la domnul în funcție, cît și la urmașii acestuia, care puteau schimba hotărîrile date atît în funcție de noile probe aduse de împricinați, cît și de trecerea de care se bucurau aceștia.

Se întîmpla adeseori ca unii domni să dea hotărîri judecătorești opuse acelora date de predecesorii lor, dar pe care ei și sfatul lor le considerau la fel de îndreptățite. De pildă, la 4 mai 1556, Pătrașcu cel Bun și sfatul său întărește lui Radu mare paharnic din Golești și altora satele Căpățîneni, Cheiani și Poienari, care fuseseră cotropite de hărešani, de la care domnul ia 125 de vaci [73]. Peste mai puțin de doi ani, la 11 febr. 1558, cînd Radu din Golești era pribeag, Mircea Ciobanul întărește hărešanilor satul Hareșul, pe care îl cotropiseră cheianii și căpățînenii „cu sila lui Radu din Golești" [74]. Tot astfel, sfatul domnesc al lui Constantin Șerban, care, la început, nu este prea mult deosebit de cel al lui Matei Basarab, anulează o serie de hotărîri date în timpul domniei acestuia, pe motivul că fostul domn făcuse „strîmbătate" uneia din părți [75].

Uneori același domn cu sfatul său dădea hotărîri diferite în aceeași pricină, datorită faptului că dregătorii săi erau mituiți. Astfel, dintr-un document din 15 martie 1654, aflăm că, în timpul domniei lui Leon vodă, după ce pierduse procesul pentru moștenirea averii boierilor Drăgoești, Radu Buzescu mituise pe dregătorii membri ai sfatului domnesc cu pămînturi și bani „și îndată s-a întors judecata în voia lui Radul ban", iar domnul a trimis un om domnesc și a luat „cu putere și fără dreptate" cărțile moșiilor de la cel căruia îi dăduse dreptate mai înainte [76].

Se întîmpla, de asemenea, ca același domn cu sfatul său să-și schimbe propria hotărîre, recunoscînd că greșise cînd o dăduse. De pildă, la 4 martie 1700, Constantin Brîncoveanu anulează o judecată a sa și a sfatului său, pe motiv că „n-au fost luat seama pre amăruntul..., ci s-au făcut pripit judecata, de s-au făcut greșală și acestor oameni nedrep-

---

[71] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 102.

[72] *Weismantells Dagbok*, p. 216 (in trad. la Inst. de istorie „N. Iorga"). Vezi și G. Ghibănescu, *Zile de divan* („Opinia", Iași. 30 sept. 1910).

[73] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac XVI, vol. III, p. 43.

[74] *Ibidem*, p. 77.

[75] Vezi doc. din: 1653—1654, 6, 20, 25 și 30 iunie 1654 etc. (Acad. R. S. România AN, 11/117/1950. Arh. St. Buc., ms. 256, f. 769. m-rea Hurezi, XVI/6 Mitr. Țării Rom., CXXII/13, Acad. R. S. România, XCVI/34 si XLIV/17.

[76] „Studii", 1955, nr. 4, p. 107. Vezi și mai jos p. 149.

tate"[77]. Într-un mod asemănător procedase şi Constantin Cantemir cu 11 ani mai devreme într-o pricină a lui Iordache Ruset: după ce acesta dovedise că s-a împăcat cu Şerban Cantacuzino, domnul Moldovei a anulat hotărîrea sa anterioară prin care dăduse satele lui Ruset fostului domn al Ţării Româneşti, recunoscînd că prima sa hotărîre fusese luată „pre mari năpaste şi asuprială" şi că „zavistieli fac multe lucruri riale"[78].

Procedura de judecată a sfatului domnesc a fost descrisă pe larg de cîţiva străini care au trecut prin ţările noastre (Franco Sivori[79], Fourquevaux[80], De la Croix[81]), ca şi de domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir[82]. Din aceste descrieri reiese că *hotărîrea o dădea domnul, după ce consulta părerile dregătorilor săi.* Din informaţiile oferite de Dimitrie Cantemir, rezultă că cei opt dregători din sfat îşi spuneau părerea cu voce tare, iar mitropolitul declara, după „cuvîntul legii", ce pedeapsă i se cuvine celui vinovat.

Trebuie să arătăm că domnul putea lua hotărîri şi singur, îndeosebi în pricinile de „hiclenie" (trădare). Cel dovedit că uneltea împotriva domnului ţării putea fi ucis din porunca acestuia, fără a mai fi consultat sfatul domnesc.

În judecarea diverselor pricini ce i se înfăţişau, sfatul domnesc trebuia să ţină seama în primul rînd de *obiceiul ţării.* Numeroase hotărîri ale domnului şi sfatului său invocă acest obicei al ţării în procesele cele mai variate pe care le-au dezbătut. Nerespectarea acestui obicei putea constitui motiv pentru anularea hotărîrii considerate nelegale. În sfaturile date de mitropolitul Matei al Mirelor domnului Ţării Româneşti, acesta este avertizat că *„de te vei abate de la legea ţării, se vor anula multe judecăţi ce tu vei face"*[83].

Obiceiul sau legea ţării este invocat adeseori în documentele Ţării Româneşti în materie de moşteniri şi drept de a testa, cînd domnul şi sfatul său constata că „cine va lăsa la moartea lui toate averile sale şi ale părintelui său oricărui om, acel om să le stăpînească"[84] sau „pomeana nu poate nime să o spargă, că tot omul iaste volnic cu moşiia lui"[85].

Obiceiul ţării este invocat de asemenea şi în alte pricini privind dreptul de proprietate, de pildă în interdicţia pentru mănăstiri de a înstrăina bunuri imobile[86], interdicţia pentru străini de a avea proprietăţi în

---

77 *Doc. priv. relaţiile agrare*, I, p. 181.
78 *Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.* s. II, t. XVII, 1894—1895, p. 197—200.
79 Ed. Şt. Pascu, p. 181—182.
80 N. Iorga, *Acte şi fragmente.* I, p. 37—38.
81 Fr. Babinger, *O relaţiune neobservată*, p. 21.
82 D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 102—103.
83 *Tezaur de monumente*, I, p. 355. Vezi şi I. Neculce, *op. cit.*, ed. cit., p. 39, despre „giudeţele" greşite făcute de Iliaş Alexandru, care nu cunoştea limba şi obiceiurile ţării.
84 *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 31.
85 Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, XXXIV/3 (doc. din 29 mai 1616).
86 Vezi doc. din: 22 febr. 1625, 20 mai 1633, 9 ian. 1656. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 484, Acad. R. S. România, CCCLXVI/122, Arh. St. Buc., ep. Argeş, LXIX quator/20.

ţară [87], dreptul domnului de a confisca proprietăţile boierilor hicleni [88] etc.
Şi în Moldova, în numeroase hotărîri ale domnului şi ale sfatului său se invocă drept temei juridic al acestor hotărîri „legea ţării", care prevede „cum poate omul să-şi dea ocina şi moşiia şi bucatele şi avuţia lui cui va vrea" [89], „că domnul cîndu iaste mazil n-are treabă a milui cu sate den ţară pre nime" [90], că ispisocul „făcut mai pe urmă, pre obiceiul ţării, iaste mai tare şe mai desăvîrşit decît cel dintăiu" [91], „că nu se cuvine a lua de la o mănăstire şi a da alteia" [92] etc.

În plus, dar mult mai rar decît legea nescrisă a ţării (obiceiul pămîntului), domnul şi sfatul său invocau în sec. al XVII-lea pravilele. Astfel, la 20 decembrie 1642, Vasile Lupu şi sfatul său arată că au rezolvat o problemă de moştenire „cum scrie pravila : cine are ficiori cu femeaia sa şi va muri unul dentru dînşii, au bărbatul au femeaia, rămîne partea celui mort ficiorilor ; iară de se vor prileji să moară ficiorii pre urma părintelui său celui mortu, rămîne partea ficiorilor toată pre iasta lume au tată-său au maică-sa" [93]. O altă pricină dintre două mănăstiri pentru stăpînirea unui sat se judecă de acelaşi domn, la 28 februarie 1649, „cu svînta pravilă a besericii şi cu pravila împăraţilor şi după obiceiul ţărăi", dar nu se găseşte pentru cazul în speţă decît o dispoziţie din „pravila împărătiască", potrivit căreia „moşiile besericii de nu se vor cerca pînă în patrudzăci de ai, deci să nu mai aibă treabă cu aceia moşie în veci" [94].

Pentru ca hotărîrile judecătoreşti ale domnului şi sfatului domnesc să fie legale, ele trebuiau să nu contravină obiceiului sau legilor ţării. De aceea, membrii sfatului domnesc erau obligaţi să cunoască aceste legi şi obiceiuri, în toate problemele pe care trebuiau să le judece.

Pricinile obişnuite erau judecate de sfatul domnesc în forma sa restrînsă. Cînd însă se iveau unele procese mai deosebite, domnul putea să întrunească un sfat mult mai larg, la care participau şi alţi boieri şi dregători, iar uneori şi reprezentanţii bisericii. O asemenea adunare mai mare, la care au participat mitropolitul, episcopii, egumenii şi toţi boierii „den mare pînă la cel mic", l-a judecat pe vornicul Stroe Leurdeanu, acuzat că, prin uneltirile sale, a cauzat moartea postelnicului C. Cantacuzino [95]; tot un astfel de sfat mai larg a întrunit şi Constantin Cantemir ca să-l judece pe boierul Velicico Costin, acuzat de luare de mită [96].

[87] Doc. din 1 mart. 1629 (idem, m-rea Nămăeşti, II/6).
[88] Doc. din 20 nov. 1645 (Muzeul de istorie Buc., nr. 13977).
[89] Doc. din 11 iunie 1646 (Spiridonia-Iaşi, XV/10).
[90] Doc. din 20 iunie 1638 (Acad. R. S. România, LXXXV/1).
[91] Doc. din 13 oct. 1668 (copie Inst. de istoric „N. Iorga").
[92] Doc. din 18 mai 1634 (Arh. St. Buc., m-rea Bisericani, XII/43, 44).
[93] Spiridonia-Iaşi, XXX/38.
[94] Arh. St. Buc., A.N., CI/13.
[95] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit. p. 162 şi doc. din 18 iunie 1669 (Acad. R. S. România, CCI/31).
[96] „Arhiva"-Iaşi, VI, 1895, p. 100—101. Despre această problemă vezi pe larg Val. Georgescu, *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVII-e et XVIII-e siècles)* („Revue roumaine d'histoire", 1966, nr. 5, p. 781—808).

2. ATRIBUŢIILE GENERALE ALE DREGĂTORILOR

a. Nediferenţierea absolută a atribuţiilor dregătorilor în sec. XIV—XVII

Înainte de a încheia acest capitol despre atribuţiile generale ale sfatului domnesc, se cuvine să vorbim şi despre atribuţiile dregătorilor luaţi în totalitatea lor, ca şi despre *lipsa unei specializări absolute a acestor atribuţii, specializare care caracterizează aparatul de stat modern.*

Lipsa acestei specializări stricte a dregătorilor şi posibilitatea ca ei să îndeplinească atribuţii felurite în statul feudal a fost remarcată şi de alţi istorici înaintea noastră. Vorbind despre atribuţiile „nedefinite şi multiple" ale dregătorilor, I. Bogdan arăta că „fiecare boier cu experienţă putea tot aşa de bine să facă o hotărnicie, cum putea să îngrijească de întărirea unei cetăţi, de strîngerea dărilor, de darea unei hotărîri judecătoreşti, de îndeplinirea unei solii sau de conducerea unei cete de ostaşi în război", domnul avînd dreptul să aleagă pentru fiecare din aceste atribuţii, după nevoi, pe cel pe care îl considera mai potrivit din dregătorii care erau de faţă. După părerea lui I. Bogdan, diferenţierea atribuţiilor dregătorilor a fost urmarea înmulţirii populaţiei şi a „afacerilor" [97].

O constatare asemănătoare face şi I. C. Filitti, cînd afirmă că, „în trecutul principatelor, dregătorii, şi mari şi mici, cumulau atribuţii administrative, financiare şi judecătoreşti; ei lucrau însă prin delegaţie de la domn" [98].

Despre „administrarea prin delegaţie" vorbeşte şi N. Iorga, care arată că „pentru hotărnicii, pentru clădiri, pentru adunare de provizii, domnul poate însărcina pe oricine" din dregătorii săi [99].

Cercetînd documentele de pînă la sfîrşitul sec. al XVII-lea, constatăm, într-adevăr, că marii dregători — în afară de atribuţiile principale ale dregătoriei pe care o deţineau şi de la care îşi luau numele — puteau îndeplini, din porunca domnului, diverse alte însărcinări : erau trimişi în solii peste hotare, puteau comanda armata, judecau singuri sau în grup pricinile ivite între locuitori, li se încredinţa strîngerea dărilor [100], puteau participa la hotărnicii, erau numiţi ispravnici la îndeplinirea unei porunci domneşti sau la construirea unui edificiu (curte domnească, mănăstire) [101] etc.

---

97 I. Bogdan, *Cultura veche românească*, p. 47.

98 „Arhivele Olteniei", 1924, p. 205.

99 N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 269. Vezi şi idem, *Le caractère commun des institutions de Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 72—73.

100 Vezi mai jos, p. 143—147.

101 Vezi mai jos p. 129—130.

b. Soliile peste hotare

Cît priveşte soliile peste hotare, puteau fi trimişi oricare din dregători, de la cei mai mari pînă la cei mai mici [102]. Cînd aceste solii aveau de rezolvat treburi deosebit de importante, la ele participau un grup mai mare de dregători. De pildă, la încheierea tratatului de la Alba Iulia cu Sigismund Bathory, din 1595, Mihai Viteazul a trimis pe cei mai de seamă dintre dregătorii săi, alături de reprezentanţii bisericii[103]; tot astfel, la perfectarea tratatului cu Gheorghe Rakoczy I, în 1640, Matei Basarab a trimis pe şase din marii săi dregători (marele vornic, marele vistier, clucerul, stolnicul, paharnicul şi pitarul) [104].

Soliile trimise în Imperiul otoman pentru rezolvarea diverselor probleme de seamă erau alcătuite de asemenea din numeroşi dregători şi boieri. Astfel, la începutul anului 1669, se aflau la Enişer, pentru a rezolva diverse „nevoi" ale Ţării Româneşti, 24 din cei mai mari boieri ai ţării [105], iar în vara anului 1671 Antonie vodă din Popeşti a trimis la Poartă pentru restabilirea hotarelor ţării pe fostul mare ban Gheorghe Băleanu, Gheorghe Rodoş mare vornic, Radu Creţulescu mare logofăt, Şerban Cantacuzino mare spătar şi alţi boieri „de cinste"[106]. În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, asemenea solii la Poartă, la care participau mai mulţi mari dregători ai ţării, se succed aproape anual între 1694 şi 1703 [107].

Alegerea solilor pentru misiuni mai importante se făcea după o prealabilă consultare a sfatului domnesc. În *Învăţăturile lui Neagoe Basarab*, în capitolul dedicat soliilor şi purtării războaielor, domnul recomandă fiului şi urmaşului său : „cu sfatul tău, să cercetezi între dregătorii (vlastelinii) tăi şi pe cine vei alege din toată inima ta şi ţi se va părea că acela este o slugă care va vorbi foarte bine cuvîntul tău şi fără teamă, ca şi cum tu însuţi ai spune cuvîntul tău acelui domn. Şi vei face sfat cu toţi dregătorii tăi, dacă acest om este vrednic să pornească la această slujbă, atunci pe acela să-l şi trimiţi" [108]. Solii erau aleşi deci dintre dregătorii cei mai de credinţă ai domnului, care puteau în acelaşi timp să-i exprime mai fidel gîndurile şi care erau — cum spune Neculce — „mai de treabă la voroavă" [109].

Documentele interne — atît cele moldovene, cît şi cele muntene — confirmă existenţa obiceiului ca solii să fie aleşi de domn după o pre-

[102] Pentru amănunte vezi N. Stoicescu, *Dregătorii Ţării Romîneşti* (în ms.), unde am notat la fiecare din aceştia soliile pe care le-au îndeplinit.

[103] Vezi I. Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba Iulia, 1595* („Anuarul Inst. de istorie", Cluj, V, 1962).

[104] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 218—219.

[105] Doc. din 8 ian. 1669 (Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, LIX/17).

[106] Doc. din 3 iulie 1671 (idem, m-rea Tismana, LVIII/8).

[107] R. Greceanu, *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 20, 61, 63, 89, 103, 106, 116, 120.

[108] *Cronicile slavo-romîne*, ed. P. P. Panaitescu, p. 285.

[109] I. Neculce, *Letopiseţul Moldovei*, ed. cit., p. 45.

alabilă consfătuire cu sfatul său. La 20 martie 1570, Bogdan Lăpuşneanu, domnul Moldovei, arăta astfel că se sfătuise „cu întregul sfat al domniei mele" şi trimisese apoi în Polonia pe Dinga postelnic şi Drăgan mare logofăt, „cu multe treburi adevărate ale noastre, pentru ca craiul să ne jure şi să tocmească să fie pace între noi şi între ţările noastre" [110]; la 29 iunie 1604, Radu Şerban, domnul Ţării Româneşti, declara că a „socotit cu toţi dregătorii şi cu toţi boierii domniei mele pe cine vom putea alege, un boier credincios şi destoinic al domniei mele, ca să-l trimitem pe el la cinstitul nostru împărat creştin. Şi întru acestea, domnia mea şi cu toţi dregătorii domniei mele şi cu boierii domniei mele... ... am ales pe cinstitul dregător al domniei mele, pe răposatul jupan Stroe (Buzescu) fost mare stolnic..., împreună cu cinstiţii dregători ai domniei mele, fraţii lui, jupan Radul clucer şi jupan Preda mare ban" [111].

c. Atribuţii militare

Deşi în atribuţiile de ordin militar exista o specializare mai strictă, anumiţi mari dregători avînd sarcini de acest gen [112], remarcăm însă şi aci că, în împrejurări deosebite, domnul putea numi în fruntea armatei sale sau a unei părţi a acesteia şi pe alţi mari dregători în afară de aceia care îndeplineau atribuţii predominant militare (hatmanul, spătarul, aga etc.). Astfel, în vremea domniei lui Mihai Viteazul, cînd Ţara Românească a trebuit să facă faţă unui efort deosebit în lupta sa pentru recîştigarea independenţei, printre comandanţii de oaste se numără: banul Manta, banul Mihalcea, cei trei fraţi Buzeşti, Dumitru vornicul etc. [113] În vremea domniei lui Radu Şerban, un dregător al său, Stanciu mare sluger, a fost „peste oaste", comandant al armatei trimise de domn contra lui Gabriel Bathory [114].

Tot astfel, în Moldova, la 1629, Alexandru Coconul trimite „cu oastea noastră", contra lui Nicoriţă hatmanul, pe Grama mare stolnic [115]; tot un stolnic, Bucioc, a fost comandantul slujitorilor trimişi mai tîrziu contra tîlharului Ditinca, iar Tălmaci paharnicul a comandat străjile lui Gheorghe Ştefan, la 1657 [116].

Trebuie să mai amintim aci că marii dregători — datori cu „auxilium" faţă de domn, pe lîngă aşa numitul „consilium" —, indiferent

---

[110] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVI, vol. II, p. 221 şi G. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 36—41.

[111] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 134.

[112] Vezi partea a II-a, cap. I, p. 242—262.

[113] *Istoria Tării Româneşti*, ed. cit., p. 57, 58, 65, 69 passim.

[114] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 508 şi „Revue des etudes sud-est europeennes". t. IV, 1966, nr. 1—2, p. 107. O situaţie asemănătoare întîlnim şi în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, la 1696, de pildă. cînd domnul a numit serdar (comandant) al unui grup de 1000 de ostaşi trimişi în ajutorul turcilor pe marele său postelnic Dumitraşco Caramanliu, care cunoştea limba turcă (R. Greceanu, *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 88).

[115] Acad. R. S. România, DCXCV/21. Miron Costin îl adaugă şi pe Lupu vornicul (*Opere*, ed. cit., p. 95).

[116] *Ibidem*, p. 174 şi 182.

de dregătoriile pe care le ocupau, erau obligaţi să-l însoţească în campaniile sale, fie în ţară, fie în afara hotarelor acesteia. Erau scutiţi de acest serviciu numai dregătorii bătrîni[117] şi cei pe care domnul îi lăsa „ispravnici" (locţiitori) ai săi la scaunul domnesc[118].

d. Atribuţii judecătoreşti

Toţi marii dregători ai ţării puteau face judecăţi, *termenul de dregători fiind uneori sinonim cu acela de judecători*[119].

Deşi în Ţara Românească dregătorul cu atribuţiile judecătoreşti cele mai importante era marele vornic[120], iar în Oltenia marele ban[121], şi de la ceilalţi mari dregători ai ţării din secolele XVI — XVII ni s-au păstrat numeroase cărţi de judecată, date în diverse pricini ivite între locuitori. Amintim astfel de cărţi de judecată eliberate de marele spătar[122], marele stolnic[123], marele paharnic[124], marele comis[125], marele clucer[126], marele sluger[127], marele agă[128], marele armaş[129] etc.

În sec. al XVII-lea, îndeosebi în a doua jumătate a sa, cînd sfatul domnesc avea de judecat pricini mai complicate, care necesitau cercetări ce nu se puteau face în şedinţele sale, domnul dădea delegaţie unui grup de dregători (uneori şi foşti dregători), care, după ce luau seama „pre amăruntul", eliberau o carte de judecată colectivă, pe baza căreia se întocmea apoi hotărîrea domnului şi sfatului domnesc, care de obicei reproducea cartea de judecată eliberată de boieri. Aceste hotărîri date de cîte un grup de dregători, din care ni s-au păstrat foarte multe[130],

[117] Vezi doc. din 24 mart. 1619 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p.331).
[118] Vezi mai jos p. 125—128.
[119] Vezi doc. din 4 mart. 1646, unde se spune „*dregătorii curii vor fi judecători ţării*" (Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, V/11). Despre dreptul de judecată al marilor dregători vezi şi C. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni*, p. 5—10.
[120] Vezi mai jos p. 187—189.
[121] Vezi mai jos p. 161—163.
[122] Cele mai numeroase; vezi doc. din: 5 iunie 1621, 10 aug. 1641, 13 mart. şi 21 sept. 1692, 15 nov. 1698 etc. (Biblioteca Centrală de Stat, CIV/1, Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LXXXVII/10, ms. 366, f. 30, m-rea Hurezi, XXVIII/9, ep. Buzău, XI/9).
[123] Doc. din: 18 iunie 1613, 24 febr. 1640, 6 aug. 1650 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 211—212, Arh. St. Buc., m-rea Nucet, XX/18, Biblioteca Centrală de Stat, CXII/35).
[124] Doc. din 9 sept. 1653, 18 dec. 1671 (Acad. R. S. România, CXLVII/230, Arh. St. Buc., ms. 722, f. 226 v.).
[125] Doc. din 8 ian. <1642>, 10 iunie 1652 (Biblioteca Centrală de Stat, XCVIII/13, Acad. R. S. România, CXLVII/228).
[126] Doc. din 23 iulie <1603—1609>, 26 april. 1610 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 97 şi 456).
[127] Doc. din 31 dec. 1625 (*ibidem*, vol. V, p. 582).
[128] Doc. din 10 iulie <1592> (G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 185—186).
[129] Doc. din 27 sept. <1630> (Acad. R. S. România, CXLVII/12).
[130] Vezi doc. din: 3 iulie 1662, 29 mart. 1663, 2 dec. 1665, 18 sept. 1667, 5 mai 1669, 8 oct. 1683, dec. 1695, 15 mart. 1697 etc. (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., XXXV/18, Dep. Safta Castrişoaia, I/16, m-rea Stavropoleos, III/2, Acad. R. S. România, CXCII/72, Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CCLXII/1, m-rea Hurezi, XXV/4, A. N., CXVII/73, Acad. R. S. România, XLV/106).

vor fi înlocuite în sec. al XVIII-lea de anaforalele pe care boierii le înaintau domnului pentru pricinile cercetate de ei.

Cele mai complicate pricini, care declanşau conflicte puternice între rude, erau acelea privind moştenirile. Aceste pricini erau încredinţate de regulă mitropolitului[131] sau unui patriarh aflat în ţară, asistaţi de cîţiva dregători, care dădeau apoi „foi de împărţeală" urmaşilor celor dispăruţi „ca să li se ştie fieştecăruia pre ce i s-au ales partea, cine ce va ţinea şi ca să nu mai aibă gîlceavă între ei"[132].

Astfel, la 28 mart. 1616, cînd urmaşii jupaniţei Elina vin la divan pentru împărţirea moştenirii acesteia, arătînd că „nu a rămas niciun fiu din trupul ei", domnul, avînd în vedere că afacerea era destul de complicată, declară că „nu am vrut să mă amestec în această judecată", ci i-a trimis la mitropolit, care împreună cu „soborul" mitropoliei şi cu mitropolitul Grevenei şi episcopul Chitului „au cercetat şi au găsit scris în pravilă" să facă trei părţi, care să fie date una mamei Elinei, alta soţului său şi a treia unei verişoare[133].

Ni s-au păstrat numeroase asemenea documente de împărţeală date de mitropolit cu un grup de mari dregători, care declarau că domnul „ne-au dat pe noi în mijlocul lor (al moştenitorilor) ca să-i socotim şi să-i tocmim de toate ce vor avea împărţelile şi socotelile" sau „datu-i-au pe seama noastră să-i judecăm pre amăruntul"[134].

Prezenţa feţelor bisericeşti în asemenea împrejurări era necesară deoarece acestea cunoşteau mai bine „sfînta pravilă", care era invocată adesea în pricini de moşteniri. De pildă, la 22 mai 1658, patriarhul Macarie al Antiohiei, mitropolitul ţării şi marele vornic caută „la sfînta pravilă", arătînd că „am aflat cum că să cade a ţinea nepoţii decît verii cei mai de departe"[135].

Uneori marii dregători jucau rolul unor judecători ambulanţi, care împărţeau dreptatea sau „tocmeau" părţile în litigiu, pentru ca acestea să nu mai ajungă în faţa divanului domnesc[136]. Astfel, la 24

---

[131] În timpul domniei lui Constantin Mavrocordat, mitropolitul Neofit declara că domnul a trimis „*după lege*" la mitropolit să judece o pricină de moştenire („Bis. ort. rom.", II, 1875—1876, p. 320).

Menţionez aci că reprezentanţii bisericii aveau drept de judecată alături de dregătorii laici şi în alte state medievale, de pidă în Serbia (vezi A. V. Solovjev, *Sudije i sud po gradovima Dusanove drjave*, „Glasnik skopskog naucinog druştva", VII—VIII, 1930, p. 147—162).

[132] Doc. din 5 iulie 1692 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CXII/75).

[133] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 8.

[134] Vezi doc. din: 5 mai 1669, 27 iulie 1671, 17 iulie 1691, 2 iunie şi 2 iulie 1692 etc. (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CCLXII/1, m-rea Brîncoveni, XVIII/30, m-rea Bistriţa, XXIV/31, A.N., CXII/73 şi 75).

[135] Arh. St. Buc., ms. 209, f. 216. Într-o altă pricină de moştenire mai complicată, mitropolitul ţării judeca la 8 iulie 1696 „precum scrie la sfînta pravilă, cap. 202, fila 201, de zice: „de va muri bărbatul sau muiarea şi le vor rămîne copii, decii vor muri şi copiii, atunce să aibă a stăpînire cel ce va rămîne cu viaţă din zestrile mortului a treia parte, ori bărbat, ori muiare" (idem, m-rea C. Lung. LX/75).

[136] Vezi doc. din 6 aug. 1650, în care Barbu mare stolnic declară că doi locuitori s-au „tocmit înaintea sa" „*să nu meargă la divan*" (Biblioteca Centrală de Stat, CXII/35).

febr. 1640, Socol Cornăţeanu mare stolnic arată că, fiind trimis de Matei Basarab în Transilvania, domnul a profitat de împrejurare şi a trimis în faţa sa pe doi locuitori din regiunea pe unde trecea Socol ca să-i judece pentru o pradă. Cei doi i-au ieşit înainte la Văleni, pe unde-i era drumul, şi el i-a judecat[137].

Alteori, locuitorii din diverse părţi ale ţării profitau de trecerea prin regiunea respectivă a unui mare dregător, în faţa căruia se prezentau la judecată. Astfel, la 22 aug. 1691, Constantin Brîncoveanu arată că „pre vreme ce am trimis domnia mea pe cinstit boiarinul domniei mele Alexandru mare logofăt la slim, la margine, la Focşani", se prezentase în faţa acestuia un locuitor din regiunea respectivă, care pîrîse pe un boier, Gheorghe căpitanul, pentru stăpînirea unei vii. Marele logofăt, văzînd zapisele de vînzare ale viei, „au judecat şi au dat să ţie Gheorghe căpitanul acele vii"[138].

Cînd dădea delegaţie unor dregători ca să judece diverse pricini în ţară (iar uneori şi la hotărnicii), domnul ţinea seama de faptul dacă boierii respectivi cunoşteau regiunea unde erau trimişi. Cele mai multe din cărţile de judecată amintite mai sus sînt date de marii dregători care erau originari sau aveau proprietăţi în regiunile unde judecau: marele comis Radu Mihalcea Cîndescu în regiunea Buzău, marele spătar Mihai Cantacuzino în regiunea Saac etc.

Aşa cum judecăţile sfatului domnesc şi ale domnului nu erau definitive, şi sentinţele date de marii dregători puteau fi atacate. În plus, nu exista o ierarhizare strictă a judecăţilor după importanţa dregătorului care le judecase. De pildă, o pricină judecată în faţa marelui logofăt putea fi reluată apoi în faţa unui mare căpitan de margine, care era un dregător mult mai puţin important decît marele logofăt[139].

În Moldova, deşi principalii judecători ai ţării erau cei doi mari vornici pentru procesele penale, logofătul pentru moşii şi hatmanul pentru ţigani[140], după informaţiile date de Dimitrie Cantemir, toţi membrii sfatului domnesc şi marii boieri membri ai divanului din starea I „au puterea să judece şi să hotărască în toată ţara, cînd nu se găsesc la Iaşi". Cînd părţile se învoiau, marii dregători puteau să judece şi în capitala ţării. După părerea domnului Moldovei, dacă sentinţele date de marii dregători erau nedrepte — „lucru ce se constată adesea" — aceştia erau pedepsiţi. Cînd un mare dregător cerceta o pricină în divanul domnesc, el dădea hotărîrea sa marelui logofăt şi aceasta devenea valabilă numai dacă logofătul, fiind de acord, o semna[141].

Prin reformele lui Constantin Mavrocordat, la 1741, s-au delimitat mai bine drepturile de judecată ale marilor dregători, urmînd ca marele logofăt să se ocupe de pricinile privind moşiile, cei doi vornici să judece

137 Arh. St. Buc., m-rea Nucet, XX/18.

138 Arh. St. Buc., m-rea Dălhăuţi, I/4.

139 Doc. din 22 aug. 1691, citat la nota precedentă.

140 Vezi mai jos p. 181, 197—200 şi 251—252.

141 D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82 şi 104—105. Vezi şi „desluşirile" date de logofătul Iordache Ruset secretariatului de stat al Moldovei, la 1835, despre modul cum se făceau judecăţile în trecut în ţară, folosind informaţiile furnizate de Dimitrie Cantemir (*Hurmuzaki*, S. I/6, p. 619—620).

fiecare în partea de ţară ce i se încredinţase, hatmanul pe slujitori, pricinile ţiganilor şi ale străinilor, vistierul „pe cei ce se jeluesc de slujbaşi şi pricinile dăjdiilor", spătarul „pe oamenii străini ce vor merge la dumnealui", marele agă pe tîrgoveţii din Iaşi. Prin aceste măsuri se desfiinţa deci dreptul de judecată al celorlalţi mari dregători, în ţinuturi căpătînd acest drept ispravnicii [142].

e. Hotărniciile moşiilor

Hotărniciile moşiilor au constituit în timpul evului mediu una din cele mai de seamă atribuţii ale aparatului de stat, la care participau numeroşi boieri sau megiaşi din preajma locului, precum şi reprezentanţi ai puterii centrale, care vegheau ca aceste hotărnicii să se facă conform practicilor obişnuite.

Deşi, atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova, existau dregători în ale căror atribuţii intrau hotărniciile (marele portar şi, respectiv, marele logofăt şi vornicii de poartă) [143], avînd în vedere mulţimea moşiilor sau părţilor de moşii ce se cereau hotărnicite, ca şi faptul că acestea erau răspîndite pe întreg cuprinsul ţării şi la distanţe mari de capitală, necesitînd deci deplasări multe şi lungi, domnul putea să trimită ca reprezentant al său la aceste hotărnicii pe oricare din dregători, care încasau diverse venituri pentru deplasarea lor.

În unele împrejurări, cînd domnul trimitea un dregător al său într-o regiune a ţării pentru rezolvarea unei probleme, îl însărcina pe acesta să facă şi hotărniciile cerute de locuitorii de acolo, pentru ca să nu se mai deplaseze un alt dregător special pentru aceasta. De pildă, în anul 1638, Vasile Lupu îi cere lui Dumitraşco Şoldan mare vornic, care fusese „trimis acolo, la marginea ţării, cu alte treburi ale domniei", să hotărnicească o moşie aflată în calea sa [144].

Alegerea boierilor hotarnici era motivată de domn prin faptul că cel ales era „om bun şi înţelept", „om înţelept şi cuminte", sau „boiariu bun şi înţelept" [145] şi că, deci, ar fi trebuit să facă hotărnicia bine.

Trebuie să mai subliniem faptul că, în sec. al XVII-lea, îndeosebi din vremea domniilor lui Vasile Lupu şi Matei Basarab, marea majoritate a hotărniciilor se efectuau de dregătorii în atribuţiile cărora intrau aceste operaţiuni : marele logofăt, logofătul II şi vornicii de poartă, în Moldova şi marele portar, portarii II şi vornicii II, în Ţara Românească. Mult mai rar în această vreme sînt trimişi ca hotarnici alţi dregători în afară de cei în atribuţiile cărora intrau hotărniciile [146].

---

[142] *Uricarul*, IV, p. 405—406.

[143] Vezi mai jos p. 181, 234—235 şi 241.

[144] Acad. R. S. România, CLXXXVI/46. Vezi şi Spiridonia-Iaşi, LXIII/11.

[145] Doc. din 30 aug. 1603, 14 nov. 1621, 1 aug. 1634 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. I, p. 114, vol. V, p. 75, Acad. R. S. România, DIV/7).

[146] Vezi, de pildă, doc. din 16 april. 1692, în care domnul spune că, pentru o hotărnicire la Glina, moşia lui Cernica Ştirbei mare armaş, unde era „mare gîlceavă" şi unde problema era deci destul de complicată, domnul trimisese ca hotarnici pe marele logofăt şi pe marele clucer, însoţiţi însă de un portar al doilea (copie Inst. de istorie).

f. Ispravnicii oraşelor şi ai scaunului domnesc

În sec. al XVII-lea, pentru a evita deplasările lungi ale dregătorilor lor în ţară, domnii Ţării Româneşti au început să numească în diverse oraşe ispravnici, care rezolvau pe loc pricinile ivite între locuitori, îndeosebi judecăţile şi hotărniciile; astfel de ispravnici întîlnim, începînd îndeosebi din vremea domniei lui Matei Basarab, la Tîrgovişte (acesta devine mai tîrziu vornic de Tîrgovişte), Ocnele Mari, Oraşul de Floci, Cîmpulung, etc., pe lîngă acela mai vechi de la Craiova, care ţinea locul banului [147].

Unii din aceşti ispravnici fuseseră mai înainte mari dregători, cărora domnul le încredinţa apoi conducerea administraţiei într-o regiune din ţară. Astfel, Preda Buzinca fost mare sluger a fost ispravnic al Oraşului de Floci [148], Chirca Rudeanu fost mare logofăt şi Stoica fost mare agă au fost ispravnici de Tîrgovişte [149], Radu Izvoranu fost mare pitar a fost ispravnic la Ocnele Mari [150], Şerban Vlădescu fost mare comis a fost ispravnic la Cîmpulung [151] (acesta era originar din apropierea oraşului, şi anume din Vlădeşti-Muscel).

Ispravnicii numiţi în sec. al XVIII-lea în fruntea fiecărui judeţ din Ţara Românească îşi au deci predecesori în sec. al XVII-lea.

În Moldova, existînd staroşti şi pîrcălabi de ţinuturi, nu am întîlnit ispravnici în sec. al XVII-lea.

În afară de ispravnicii de oraşe, a căror autoritate — asemănătoare cu aceea a pîrcălabilor moldoveni — se mărginea la oraşele unde erau numiţi şi la teritoriul din jurul acestora, în sec. al XVII-lea au mai existat şi aşa-numiţii *ispravnici de scaun*, care erau recrutaţi dintre marii dregători apropiaţi ai domnului şi care ţineau locul acestuia în absenţa sa din capitală sau asigurau conducerea statului pînă cînd domnii nou numiţi ajungeau în ţară.

Astfel de locţiitori de domni sînt amintiţi încă de la sfîrşitul sec. al XVI-lea, dar *termenul de ispravnic de scaun nu se întîlneşte decît în vremea domniei lui Matei Basarab*. Se ştie, de pildă, că Mihai Viteazul a lăsat în Moldova o locotenenţă domnească, formată din Udrea Băleanu hatmanul, Audronic Cantacuzino vistierul, Sava armaşul şi Negrea spătarul [152]; mai tîrziu, după alungarea lui Simion Movilă din Ţara Românea-

---

[147] Vezi mai jos p. 167—170.
[148] Doc. din 7 iunie 1649 (Acad. R. S. România, CCCX/34).
[149] Doc. din 5 mai 1664 şi 21 aug. 1669 (Muzeul de istorie Buc., nr. 28 347 şi Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, V/9).
[150] Doc. din 30 mai 1693 (*idem*, Mitr. Ţării Rom., CLXVI/51).
[151] Doc. din 19 iunie 1699 (Acad. R. S. România, CD/274).
[152] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 78.

scă, noul domn, Radu Șerban, trimisese pe Cernica vornicul să „apuce” tronul[153].

Primul dregător care poartă titlul de ispravnic al scaunului Bucureștilor este amintit la 6 oct. 1643, în persoana lui Sima fost al doilea vistier și el a ținut temporar locul domnului, aflat atunci la plimbare, împreună cu suita sa de boieri[154].

În timpul domniei lui Matei Basarab — aflat uneori la Tîrgoviște sau prin țară — ispravnicii de scaun nu erau recrutați dintre marii săi dregători, care îl însoțeau pe domn în vechea capitală sau prin țară. Domnul aflîndu-se în țară, unde rezolva el însuși, împreună cu dregătorii care îl însoțeau, diversele pricini ce i se înfățișau, ispravnicul de scaun lăsat la București trebuia să asigure numai rezolvarea pricinilor din capitală (îndeosebi hotărnicii și judecăți); autoritatea lui nu se întindea și asupra restului teritoriului țării. De aceea, ispravnicii de scaun din vremea domniei lui Matei Basarab nu erau recrutați dintre marii săi dregători.

În această vreme, printre ispravnicii de scaun ai Bucureștilor se află: Mitrea fost mare pitar (13 aug. 1643), Gheorghe Caridi fost vistier al doilea (13 febr. și 28 iunie 1647), Loiz clucerul (28 febr. și 24 oct. 1649), Damaschin al doilea vornic (6 mai 1649), Cazan Năsturel postelnicul, rudă cu Matei Basarab (29 mai și 18 iulie 1652, 6 mart. și 8 oct. 1653)[155].

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, începînd din 1663, cînd domnii Țării Românești au trebuit să însoțească destul de des armata turcească în campaniile acesteia împotriva austriecilor sau polonilor, în absența lor mai îndelungată din țară, autoritatea domnească era asigurată de 2 — 4 mari dregători, recrutați dintre aceia pe care domnul îi considera cei mai fideli și care dețineau puterea domnului în toată țara.

Primii asemenea ispravnici — care se vor numi mai tîrziu caimacami — au fost Stroe Leurdeanu mare vornic și Dumitrașco Cantacuzino mare vistier, lăsați „să păzească scaunul domniei” de către Grigore Ghica, plecat în 1663 la Ujvar, cu oastea turcească[156].

Începînd de la această dată, printre ispravnicii de scaun, amintiți foarte adesea, în 1664, 1670, 1672, 1673, 1674, 1675, 1676, 1677 etc., se numără cei mai mari și mai influenți dregători din țară: Stroe Leur-

[153] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 365.

[154] Arh. St. Buc., m-rea Plumbuita. III/2. Vezi si doc. din 30 oct. 1643 (Acad. R. S. România. XXI/278). Înainte de această dată, la 7 ian. 1642, într-o scutire acordată unor preoți din București, se interzicea „ispravnicilor scaunului” să judece (G. Potra, *Doc. privitoare la istoria orașului București*, p. 100).

Despre ispravnicii de scaun vezi Dan Berindei, *Ispravnicul sau ispravnicii scaunului Bucureștilor* („Studii și cerc. științifice” Iași. istorie. XIII, 1962, fasc. I, p. 129—138) și idem. *Orașul București. reședință și capitală a Țării Românești, 1459—1862*, Buc., 1963, p. 93—95.

[155] Datele le-am luat din lucrarea noastră *Dregătorii Țării Românești* (în ms.).

[156] *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 148—149. În cronica lui Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 153, celor doi li se spune caimacami, ceea ce dovedește că termenul acesta de origine turcească a fost adoptat între datele cînd s-au scris cele două cronici. Prima oară l-am întîlnit în documente la 7 oct. 1698 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CCLVII/10).

deanu vornicul, în 1664, 1672 şi 1673, Gheorghe Băleanu banul, în 1672, 1673, 1675, 1676 şi 1677, Radu Creţulescu mare logofăt şi mare vornic, în 1672, 1674 şi 1675, Badea Bălăceanu mare clucer şi mare vornic, în 1674, 1678, 1679, 1685 şi 1686 etc. etc.

În calitatea lor de locţiitori de domn, ispravnicii de scaun rezolvau toate problemele curente ale statului feudal : se îngrijeau de strîngerea dărilor[157], judecau procesele ce li se înfăţişau la divanul pe care ei îl conduceau şi dădeau cărţi de judecată[158], trimiteau diverse porunci în toată ţara pentru aducerea la îndeplinire a hotărîrilor luate sau pentru efectuarea unor cercetări[159], numeau hotarnici în toate regiunile ţării[160] etc. Tot în această calitate, ei reprezentau interesele ţării şi în afara hotarelor ei [161].

Cărţile de întărire de proprietăţi pe care le eliberau ispravnicii de scaun erau redactate după un formular asemănător aceluia al hrisoavelor domneşti, numai că ispravnicii nu aveau dreptul să pună pe aceste cărţi pecetea domnului. În încheierea unei asemenea cărţi de întărire din 6 sept. 1676, prin care ispravnicii scaunului Bucureşti, Gheorghe Băleanu fost mare ban, Vîlcu Grădişteanu mare vornic şi Hrizea Popescu mare vistier, întăresc „credinciosului boiarinului al domnului nostru" Statie mare cămăraş o ocină, se spune : „Şi, după aşezămîntul judecăţii, noi întărim şi cu iscăliturile noastre" [162].

Pe baza acestor cărţi de judecată şi fără să mai cerceteze din nou pricina, cînd revenea în ţară, domnul întărea dreptul de stăpînire al posesorilor cărţilor eliberate de ispravnici. De pildă, la 21 dec. 1676, Gheorghe Duca arată că „fiind domniia mea în treaba împărăţiei, la oaste, în Ţara Leşească..., i-am fost lăsat domnia mea ispravnici scaunului domnii mele Bucureştilor" pe cei trei mari boieri amintiţi mai sus, care cercetaseră pricina stăpînirii unei ocine la Brezoaia-Dîmboviţa, întărind-o celui care cîştigase procesul. Pe baza cărţii eliberate de ispravnicii de scaun, domnul întăreşte stăpînirea respectivului proprietar [163].

Reţinem deci că întăririle de proprietăţi eliberate de ispravnicii scaunului domnesc nu aveau puterea hrisoavelor domneşti, aceste întăriri fiind confirmate de domn.

---

[157] Radu Popescu, *Istoriile*, p. 163.

[158] Vezi doc. din : 20 nov. 1670, 30 iunie 1674, 20 iunie 1676 etc. (Acad. R. S. România, CCCLXXIV/253 ; I. Filitti, *Arhiva G. G. Cantacuzino*, p. 170 ; Arh. St. Buc., m-rea Bradu, XVIII/36).

[159] Vezi poruncile din : 4 oct. 1663, adresată vinăricerilor din Vîlcea ; 12 iunie 1664, pentru restituire de ţigani la Morînglavi-Oltenia ; 10 oct. 1670, trimisă vameşilor din Oraşul de Floci ; 25 nov. 1672, adresată pîrcălabilor din Piteşti etc. (Arh. St. Buc., m-rea Arnota, XVIII/24, ms. 5722, f. 292, ms. 712, f. 535 v.-536, ms. 479, f. 194).

[160] Vezi poruncile privind hotărnicii în Buzău (3 sept. 1672, Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XIII/6), Bucureşti (doc. din 27 ian. 1672, idem, m-rea Cotroceni, XXV/23), Ciupereeni-Oltenia (doc. din 4 sept. 1676, idem, m-rea Hurezi, XII/2) etc.

[161] Vezi scrisoarea trimisă de ispravnicii scaunului Bucureşti la 11 iulie 1677 unor locuitori din Braşov să se prezinte înaintea ispravnicilor din Cîmpulung pentru nişte datorii (*Hurmuzaki*, XV/2, p. 1369).

[162] Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, XII/4.

[163] Acad. R. S. România, CXCVI/125.

Pe de altă parte, trebuie să arătăm că, în calitatea lor de locţiitori ai domnului, ispravnicii de scaun puteau să anuleze unele hotărîri ale domnului, dacă constatau că ele nu erau întemeiate. De pildă, la 24 mai 1675, ispravnicii de Bucureşti dau o carte „slugii mării sale domnu nostru", Mihalcea Cîndescu căpitanul, să fie în pace de birarii judeţului Buzău pentru năpăştile birnicilor din Cîndeşti, deşi domnul dăduse o altă carte prin care birarii care ţinuseră judeţul de bir fuseseră împuterniciţi să-l „apuce" să plătească suma de bani cu care susţineau că au rămas în pagubă. Cum, între timp, doi boieri mărturisiseră că birarii nu au fost păgubiţi, ispravnicii de scaun hotărăsc „casele boiereşti să aibă pace de către toţi birarii" [164].

Autoritatea ispravnicilor de scaun, acordată prin delegaţie domnească, înceta cînd domnul se întorcea în capitală. Cu acest prilej, avea loc o solemnitate deosebită, în cadrul căreia domnul mulţumea foştilor săi ispravnici pentru modul cum conduseseră ţara şi îi răsplătea cu caftane [165].

g. Ispravnicii documentelor şi poruncilor domneşti

În Ţara Românească ispravnicii erau cei care „isprăveau", adică aduceau la îndeplinire o poruncă domnească [166]. Ei îndeplineau în acest caz o delegaţie dată de domn şi de sfatul său, care precizau în documentul respectiv limitele competenţei administrative a ispravnicului : să asigure stăpînirea unui proprietar feudal asupra pămîntului şi ţăranilor săi, aplicarea unei hotărîri judecătoreşti a sfatului şi domnului, scutirea de dări a unui sat, achitarea unui dar în bani sau în natură făcut de domn unei mănăstiri etc.

Pînă către mijlocul sec. al XVI-lea, ispravnici-executori ai poruncilor domneşti puteau fi oricare dintre dregători, chiar dintre aceia care nu erau membrii ai sfatului domnesc. Astfel, dintre cei 11 ispravnici ai documentelor de pînă la 1500 (începînd din 1481), patru au fost logofeţi, unul pîrcălab de Poienari, doi mari vornici, unul fost vornic, unul stolnic, iar doi fără titlu.

Pentru perioada 1510 — 1520, cei 44 de ispravnici se împart astfel pe funcţii : cinci logofeţi şi grămătici, patru mari logofeţi, cinci portari, un mare postelnic şi doi postelnici, un mare spătar şi doi spătari, doi vornici, doi pîrcălabi, doi stolnici, un ban, un vistier, un sluger, un clucer, un şetrar, un sudeţ, un popă, un egumen şi şapte ale căror funcţii nu ne sînt spuse. Alte trei documente au cîte doi ispravnici : primul

---

164 Acad. R. S. România, CCCLVIII/16.

165 Vezi R. Greceanu, *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 99.

166 Pentru înţelesul cuvîntului vezi îndeosebi scrisoarea din 16 sept. 1676 a ispravnicilor de Bucureşti către Badea Bălăceanu clucerul, prin care aceştia îi cer să aducă la îndeplinire o poruncă referitoare la nişte ţigani : „să le isprăveşti dumneata lucrul să dea ţiganii" (copie la Inst. de istorie „N. Iorga").

un mare vistier şi un preot, al doilea un mare vornic şi un mare logofăt şi al treilea un sluger şi unul fără funcţie.

Din decada 1521—1530, încep să predomine între ispravnici logofeţii; din cei 95 de ispravnici, 35 au fost logofeţi sau logofeţi II, 32 mari logofeţi, cinci portari şi mari portari, patru postelnici, trei pîrcălabi, un mare vornic şi trei vornici, un vistier, un ban, un fost clucer, un sluger, un pitar, doi sudeţi, trei episcopi şi un clisiarh; un document a avut doi ispravnici, pe marele vornic şi marele logofăt.

Dregători diferiţi puteau fi ispravnici chiar în acelaşi gen de probleme ce trebuiau rezolvate. Astfel, la cele 20 de porunci referitoare la ţigani eliberate în perioada 1547—1583 au fost ispravnici: opt mari vornici, şapte mari logofeţi, doi mari postelnici, un mare comis, un mare portar (pentru marele logofăt) şi o dată „spusa" domnului.

Că nu este vorba de o specializare strictă a dregătorilor într-un anumit gen de probleme la care erau numiţi ispravnici şi că domnul şi sfatul său puteau alege în această vreme pe oricare dintre dregători să „isprăvească" o problemă se vede şi din alte cazuri; de pildă, la daniile de bani făcute de domni mănăstirilor nu este numit ispravnic — cum ar fi fost normal — marele vistier, ci uneori marele logofăt, alteori, marele postelnic etc.

De la mijlocul sec. al XVI-lea, paralel cu adîncirea separării atribuţiilor dregătorilor, cei care devin de regulă ispravnici ai poruncilor domneşti sînt marele logofăt cu adjuncţii săi şi marele vornic; astfel, în perioada 1551—1570, dintre cei 357 ispravnici ai poruncilor domneşti, 214 sînt mari logofeţi şi logofeţi II, 101 mari vornici şi numai 42 alţi dregători; în decada 1571—1580, din cei 392 ispravnici, 192 sînt mari logofeţi şi logofeţi, 184 mari vornici şi 16 alţi dregători.

În primele decenii ale sec. al XVII-lea, ispravnicul obişnuit al poruncilor domneşti a devenit marele logofăt. Astfel, între 1601 şi 1610, faţă de 234 mari logofeţi şi logofeţi II ispravnici, sînt numai 26 mari vornici, 12 mari vistieri şi vistieri II şi trei alţi dregători; în decada 1611 — 1620, faţă de 512 mari logofeţi şi logofeţi II, sînt ispravnici doar 20 de mari vornici şi 11 alţi dregători.

În această vreme, -marele vornic este numit ispravnic de obicei numai în chestiunile ce intrau în atribuţiile sale: judecăţi, amenzi etc. sau pentru documentele privind pe marele logofăt.

În sec. al XVII-lea, începînd îndeosebi din vremea lui Matei Basarab, ispravnicii obişnuiţi la hotărnicii şi la luarea jurămintelor au devenit marele portar, subalternii săi, portarii II, precum şi vornicii II.

Cît priveşte construcţiile, şi aici remarcăm că domnul putea însărcina cu supravegherea construirii unui edificiu (mănăstire, curte domnească etc.) pe oricare din dregătorii săi. Astfel, Radu mare agă a fost ispravnic la repararea caselor domneşti din Bucureşti în timpul domniei

lui Matei Basarab [167], Gheorghe Caridi fost al doilea vistier la repararea băii domnești din Tîrgoviște [168], Pîrvu Cantacuzino mare stolnic și Cernica Știrbei fost mare armaș la construirea mănăstirii Hurezi[169], Radu Golescu mare comis la refacerea mănăstirii Brîncoveni[170], Mihai Cantacuzino mare spătar la repararea curții domnești din Tîrgoviște de către Constantin Brîncoveanu [171] iar Radu Dudescu mare sluger a fost ispravnic la construirea mănăstirii Sf. Sava din București, ctitoria aceluiași domn (1709) [172].

În încheierea acestui capitol, subliniem faptul că *sfatul domnesc a jucat un rol deosebit de însemnat în Țara Românească și Moldova, fiind, alături de domnie, principala instituție a țării.*

Sfatul domnesc asista pe domn la conducerea treburilor statului, membrii săi fiind consultați în rezolvarea tuturor problemelor majore privind administrarea, organizarea fiscală, militară, judecătorească, politica externă etc. a țării.

În cazuri deosebite, domnii puteau convoca unele sfaturi mai largi sau soboare, care cuprindeau un număr mai mare de reprezentanți ai clasei dominante, clasă care trebuia să-și dea acordul la toate măsurile importante întreprinse de domnie.

Cît privește atribuțiile generale ale dregătorilor, *remarcăm separarea și specializarea destul de lentă a acestor atribuții*, specializare care nu a devenit absolută nici la sfîrșitul sec. al XVII-lea. Cu toate acestea, *la unii mari dregători (banul, logofătul, vornicii, vistierul, pîrcălabii) predomină atribuțiile de ordin public, în timp ce alții (postelnicul, paharnicul, stolnicul, comisul etc) au ca sarcini principale prestarea unor slujbe la curtea domnească.* Atribuțiile fiecăruia dintre ei vor fi prezentate pe larg în partea a doua a lucrării.

---

167 Doc. din 18 iulie 1652 (Acad. R. S. România, CCCXCVII/49).

168 Doc. din 20 april. 1642 (Arh. St. Buc., m-rea Căldărușani. IX/1).

169 R. Greceanu, *Viața lui C. Brîncoveanu*, p. 27 și Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, XXV/8.

170 N. Iorga, *Studii și documente*, XV, p. 73 și R. Greceanu, *op. cit.*, p. 93.

171 R. Greceanu, *op. cit.*, p. 47.

172 „Revista istorică", 1932, p. 274.

Cap. VI

VENITURILE ŞI ABUZURILE DREGĂTORILOR [1]

Una din deosebirile cele mai de seamă dintre dregătorii feudali şi funcţionarii statului modern este şi aceea că primii nu primeau leafă, veniturile lor fiind realizate de la locuitori, în schimbul slujbelor pe care le îndeplineau (judecăţi, strîngerea dărilor etc.), din răsplătirea slujbei prestate domnului ţării cu „mila" domnească (danii de ocine, scutiri de dări), din darurile pe care le primeau de la subalterni sau de la diverşi soli străini în trecere prin ţară, ca şi din concedarea de către domnie a veniturilor unor ţinuturi. Aceste venituri erau proporţionale cu importanţa dregătoriei celui care le strîngea, precum şi cu aceea a slujbei prestate. Bunul plac al dregătorilor domniei, care săvîrşeau dese abuzuri, juca şi el un rol de seamă în stabilirea acestor venituri.

La aceste venituri, considerate „legale" în timpul orînduirii feudale, se adăugau apoi o seamă de alte cîştiguri ilicite, realizate din abuzurile pe care oricare dregător le putea săvîrşi, precum şi din „cadourile" pe care le primeau de la cei cărora le făceau diverse favoruri.

a. Evoluţia veniturilor dregătorilor pînă în sec. al XVII-lea

Ştirile despre veniturile dregătorilor nu sînt prea bogate. În plus, pînă în sec. al XVIII-lea, lipsesc în general documente care să fixeze cuantumul acestor venituri. De aceea, este greu de stabilit cu certitudine curba creşterii veniturilor dregătorilor din Ţara Românească şi Moldova în vremea de care ne ocupăm.

În sec. XIV—XVI, în cadrul acestor venituri, o greutate mai mare au avut-o dăruirile de ocine şi veniturile (de multe ori în natură) din slujbe. În sec. al XVI-lea, îndeosebi în a doua jumătate a sa, o dată cu creşterea exploatării fiscale în cele două state feudale, o importanţă tot mai mare au căpătat-o veniturile în bani, îndeosebi acelea realizate din strîngerea dărilor.

O dată cu creşterea acestor venituri, care fac dregătoriile foarte productive, se măreşte în mod deosebit interesul boierilor pentru ocupa-

[1] În acest capitol ne vom ocupa numai de veniturile generale ale marilor dregători, nu de ale fiecăruia în parte, pe care le vom prezenta la dregătoriile respective. Despre această problemă vezi şi C. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni*, p. 13—42.

rea lor [2], creşte în intensitate lupta pentru dregătorii şi putere. În sec. al XVII-lea se dă o luptă acerbă pentru ocuparea dregătoriilor, care devine scopul principal al partidelor boiereşti. Vorbind despre această luptă dintre cele două partide boiereşti din Ţara Românească, cronicarul muntean afirmă că, ajungînd la putere partida Cantacuzinilor cu domnul ei de paie Antonie din Popeşti, aceştia urmăreau „să depărteze pre toţi boiarii de pre lîngă curte şi *să le ia boieriile să le dia la ai lor, ca să fie numai ei*" [3]. Ocuparea dregătoriilor ţării era deci scopul principal al boierilor din partida Cantacuzinilor. Acelaşi cronicar, prezentînd domnia lui Constantin Brîncoveanu, constată că sfetnicii cei mai apropiaţi ai domnului, Cantacuzinii, erau „plini de bani, de sate, de vii, fără bir, fără împrumutări, precum alţii ai ţării da". Din această pricină, „nu le-au lipsit în zilele lui Constandin vodă nici un feali de bine ca să nu-l aibă" [4].

Tot prin interesul pentru ocuparea dregătoriilor foarte productive se explică şi lupta boierilor din Ţara Românească şi Moldova împotriva domnilor care veneau cu o numeroasă clientelă de la Constantinopol, din care îşi alegeau dregătorii. Ei nu se ridicau împotriva grecilor sau a jafului la care se dedau ei şi domnii care-i patronau, ci împotriva sistemului care îi înlătura în mare măsură pe boierii autohtoni dintre beneficiarii acestei exploatări, în primul rînd din dregătorii [5].

Importanţa veniturilor realizate din dregătorii în sec. al XVII-lea este atestată de numeroase documente. Cele mai semnificative în această privinţă sînt acelea în care în blestemul final se spune că dacă un dregător nu va respecta porunca respectivă, „*dregătoriia lui să o ia altul*" [6] sau „*boeriia lui să o ia altul*" [7]. De îndată ce pierderea dregătoriei era considerată pedeapsa cea mai cumplită pentru un boier înseamnă că dregătoriile aduceau venituri importante.

De altfel, lucrul acesta îl recunosc chiar unii dintre boieri. Astfel la 5 iulie 1692, trei mari boieri mărturisesc : „noi ştiind şi auzind de casa acelui boiarin bătrîn Radu logofăt Cocorăscu, cum că au fost vistier

---

[2] Dovezile scrise despre existenţa unui interes deosebit pentru ocuparea dregătoriilor datează chiar din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, adică din vremea cînd aceste venituri înregistrează creşterea de care am vorbit. Astfel, se cunosc eforturile depuse de boierul Danciu din Brîncoveni pentru a obţine o dregătorie : acesta dăduse satul Băileşti lui Iane banul „*ca să-i scoată lui dregătorie de la Ştefan voevod*" (Surdul) (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 94). De îndată ce un boier poate să dăruiască un sat mare ca Băileştii pentru a obţine dregătorie, este de presupus că el ştia că nu face o afacere proastă şi că va avea posibilitatea să scoată din dregătoria rîvnită venituri mai mari decît valoarea satului.

[3] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 166. Vezi şi *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 163, de unde rezultă că scoaterea din dregătorii era o mare pedeapsă. Cf. în acest sens şi doc. din 18 iunie 1660, unde se arată că Stroe Leurdeanu a fost „izgonit afară den sfatul ţării" (Acad. R. S. România. CCI/31).

[4] Radu Popescu, *op. cit.*, ed. cit., p. 203.

[5] Despre această luptă vezi pe larg introducerea lui Eugen Stănescu la vol. I *Cronicari munteni*, Buc., 1961, p. LXX—LXXVI.

[6] Doc. din 24 april. 1648 şi 16 sept. 1650 (Acad. R. S. România. CXXV/83 şi ms. 907, f. 34).

[7] Doc. din 13 ian. 1664 (Acad. R. S. România, XCIV/2).

mare şi logofăt mare 20 de ani în zilele răposatului Matei vodă, ştim să fi rămas multă avuţie şi odoară dupre moartea lui". Faptul că boierul ocupase 20 de ani dregătorii mănoase era deci o garanţie că el trebuia să fi realizat o avere însemnată. Şi, într-adevăr, cei trei boieri constată că de la răposatul fost mare logofăt rămăseseră pe seama fiilor săi 42 700 taleri, „afară den scule şi den odoară", şi două salbe de cîte 100 de galbeni mari de aur [8].

Rentabilitatea dregătoriilor în această vreme explică faptul că unii boieri, lipsiţi de avere, ajunşi dregători realizau apoi averi considerabile. La 6 mart. 1653, Dragomir din Plăviceni mare vornic mărturiseşte pe patul morţii că, atunci cînd s-a căsătorit cu Ilina vorniceasa, rudă cu Matei Basarab, „n-am avut nici rumân, nici ţigan, nici moşie, ci am cîştigat amîndoi dănpreună den mila măriei sale lu vodă" (e vorba de Matei Basarab). Din averea sa, Dragomir vornicul făcuse două mănăstiri, Aluniş şi Lipov, cărora le lasă partea sa de sate, ţigani, rumâni, vii, mori şi vite [9]. Tot astfel, Hrizea mare ban realizase în timpul cît ocupase dregătorii o avere însemnată. Într-un document din 15 mart. 1673 i se întăresc cumpărături în valoare de circa 5 000 de galbeni [10], sumă aproximativ egală cu aceea a cumpărăturilor făcute de Bunea Grădişteanu în timpul cît a fost mare vistier al lui Matei Basarab [11].

Se pare că în această vreme dregătoriile erau mai productive decît exploatarea pămîntului. La 16 iunie 1649, explicînd de ce nu lasă urmaşilor săi o avere prea însemnată, Tudor stolnicul le spune că „eu n-am fost vreun boiaren (adică dregător — *n.n.*) mare, ci hrana mea şi boeriia mea au fost plugul şi viia" [12]. Boierul respectiv recunoştea, astfel, că dacă ar fi fost mare dregător ar fi realizat o avere mai însemnată decît prin cultivarea pămîntului.

O situaţie asemănătoare constatăm şi în Moldova, unde marii boieri realizează în timpul cît au fost dregători averi uriaşe, folosind, se înţelege, şi puterea deosebită pe care le-o dădea dregătoria. De pildă, Nestor Ureche mare vornic al Ţării de jos, care, înainte de a deveni mare dregător, avusese: trei sate, o selişte, o parte de sat şi patru fălci de vie cumpărate şi un sat şi o selişte moştenite de la bunicul său, poseda în 1605: 36 de sate şi părţi de sate, 10 selişti, 4 bălţi şi 6 fălci de vie [13], iar în 1617 averea sa crescuse la: 52 de sate, 45 de părţi de sate, 17 mori, 6 heleşteie, 45 de fălci de vie, plus locuri de fînaţ şi de prisacă [14].

---

[8] Arh. St. Buc., A. N., CXII/75.

[9] Acad. R. S. România, CXCVII/186.

[10] Arh. St. Buc., Peceţi nr. 50. Vezi şi doc. din: 10, 11 mart. si 3 aprilie 1641, în care i se întăresc cumpărături noi (idem, Peceţi 56 şi 58 şi m-rea Radu vodă, X/12).

[11] Doc. din febr. 1657 (Acad. R. S. România, Suluri nr. 5).

[12] Acad. R. S. România, CCLVII/221.

[13] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. I, p. 147—149, 163—164, 167, 227—233, 255 passim.

[14] G. Ghibănescu, *Surete*, II, p. 168. Vezi lista proprietăţilor acestui mare dregător (*ibidem*, p. 171—173). Despre abuzurile săvîrşite de acest mare dregător vezi mai jos p. 152.

La 4 mart. 1652, urmaşii lui Gavrilaş Mateiaş mare logofăt îşi împart 49 de sate, 31 părţi de sate şi 41 şi jumătate fălci de vie, toate moştenite de la acesta [15].

Exemplul cel mai ilustrativ este oferit de marele vistier Toma Cantacuzino, care la ‹c. 1662› declara că a dat pe cele 60 de sate, 15 jumătăţi de sat şi 33 de fălci de vie pe care le cumpărase uriaşa sumă de 14 350 de galbeni[16]. Că cea mai mare parte din aceşti bani fuseseră adunaţi în vremea cît a fost mare dregător rezultă din faptul că atît el cît şi fratele său, Iordache, în timpul domniei lui Gheorghe Ştefan, cînd au fost scoşi din dregătorii, nu numai că nu au mai putut cumpăra sate, dar au fost siliţi să-şi vîndă unele din ele [17], pentru a începe, de îndată ce redevin mari dregători, să cumpere din nou pămînt [18], se înţelege din banii obţinuţi din slujbe şi folosind din plin puterea pe care le-o dădeau dregătoriile ce ocupau.

De altfel, trebuie să subliniem faptul că *foarte mulţi dintre marii boieri cumpără pămînt cît timp ocupă dregătorii şi vînd sate sau părţi de sate atunci cînd nu mai sînt dregători* [19].

b. Daniile de ocine domneşti

Unul din primele mijloace pe care le-a utilizat domnia pentru a răsplăti slujbele sfetnicilor şi dregătorilor săi a fost dăruirea de pămînturi din cele aflate în proprietatea sa. Acest sistem, specific feudal, a fost utilizat pe scară largă şi în alte state medievale, unde beneficiul a constituit una din căile formării proprietăţii feudale.

În această lucrare nu ne vom ocupa de problema complexă a formării proprietăţii boiereşti pe calea daniilor domneşti, problemă care a mai fost de altfel discutată în istoriografia românească, mai veche şi mai nouă [20]. Folosindu-ne de studiile existente, ne vom mulţumi doar să înre-

[15] Biblioteca Centrală de Stat, V/2.

[16] G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/2, p. 29 — 32. Menţionăm că Iordache Cantacuzino moştenise o avere însemnată şi de la socrul său, fostul mare logofăt Gavrilaş Mateiaş, de care am vorbit mai sus (vezi doc. din 22 febr. 1656, Acad. R. S. România, DLXXXIX/29).

[17] Vezi doc. din 17 sept. 1656, 5 april. 1657 etc. (Arh. St. Buc., ms. 538, f. 22 şi m-rea Neamţ, LIX/17).

[18] Vezi doc. din 16 şi 20 aug. 1660 (Biblioteca Centrală de Stat, XX/83, 84).

[19] Dintre numeroasele documente de acest fel vezi pe cele din: 18 april. 1644, prin care Ionaşco Cujbă fost mare vornic vinde o jumătate de sat lui Toderaşco mare logofăt cu 1000 de lei şi 100 de oi (Acad. R. S. România, CCCI/27); 7 iulie 1660, din care rezultă că Gheorghe Roşca fost vistier vinde părţi de sat lui Ilie Şeptilici hatman (Acad. R. S. România, CXXXVIII/45); 5 iulie 1661, prin care Andreiaş Ioanovici fost mare medelnicer vinde un sat şi părţi din altul lui Iordache Cantacuzino mare vistier (Acad. R. S. România, CCCXXXV/10) etc. etc.

[20] Vezi: G. Popovici, *Ordinea de succesiune în moşiile donative moldovene în sec. XIV*, în vol. *Prinos lui D. A. Sturdza*, Buc., 1903, p. 355—371; I. Tanoviceanu, *Formaţiunea proprietăţii funciare în Moldova. Pămîntul gospod*, în acelaşi volum, p. 411—433; V. Costăchel. *La formation du bénéfice en Moldavie* („Rev. hist. du Sud-Est européen". 1946, p. 118—130): vezi şi paragraful redactat de aceeaşi autoare în *Viaţa feudală*. p. 272—276; C. Cihodaru, *Forme de proprietate feudală în Moldova* („Studii şi cerc. ştiinţifice", Iaşi, s. III, şt. sociale, 1955, nr. 3—4, p. 1—30) etc.

gistrăm acest mijloc de răsplătire a slujbelor prestate de marii boieri şi dregători domniei.

Va trebui mai întîi să semnalăm faptul, deja cunoscut, că domnia a folosit acest mijloc îndeosebi pentru a răsplăti „slujba dreaptă şi credincioasă" a marilor boieri şi în mai mică măsură pe aceea a slugilor sale mai mărunte. Referindu-se la acest vechi obicei de răsplătire a slujbei, Antioh Cantemir, domnul Moldovei, arăta că domnii miluiau astfel „pe boiarii mari şi slugi credincioase" [21], iar într-un foarte interesant răspuns la un chestionar despre originea proprietăţii din Moldova, un grup de boieri declarau, în sec. al XVIII-lea, că domnul făcea aceste danii *„după slujbă şi cinste fiecăruia"* [22]. „Slujba" şi „cinstea" marilor boieri fiind mai importante pentru domnie, se înţelege că ei erau principalii beneficiari ai daniilor domneşti.

Obiceiul ca domnii să răsplătească pe boieri şi dregători cu ocine, la care se adăuga uneori scutirea de dări, a fost atît de răspîndit, încît, la 6 nov. 1667, Alexandru Iliaş, domnul Moldovei, declara *„din veac fiind obicina tuturor domnilor, de au fost volnici a da şi a milui pre boieri care au slujit domnu-său cu dreptate, ori cu sate, ori cu alte obiceie ce-au vrut, voe să facă volnici au fost"* [23].

În numeroase documente dania domnească era motivată de faptul că boierul sau dregătorul respectiv „a slujit înaintaşilor noştri cu dreptate şi credinţă, iar acum ne sluješte şi nouă", „ne-a slujit drept şi credincios", „pentru dreaptă şi credincioasă slujbă pe care mi-au slujit-o domniei mele" [24], iar în sec. al XVII-lea pentru că „au slujit şi domnii mele şi ţărăi noastre cu mare direptate şi cu credinţă"[25].

În cele mai multe din aceste documente nu ni se spune în ce anume a constat slujba prestată. Uneori, însă, se arată că slujba respectivă a fost depusă în diverse solii peste hotare [26], pe cîmpul de luptă, unde cel răsplătit şi-a expus viaţa pentru domn [27], că respectivul dregător „cu destoinicie s-a înălţat în toate ce au fost trebuitoare domniei" [28], sau, în sfîrşit, că răsplata a fost acordată pentru alte diverse servicii fără legătură cu atribuţiile obişnuite ale dregătorilor [29].

---

[21] G. Ghibănescu. *Surete*, XV. p. 117.

[22] Acad. R. S. România. XXII/291.

[23] Arh. St. Buc., ms. 578, f. 113.

[24] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV–XV, p. 29, 30. 46, passim; veac. XV, p. 10, 38. 44, passim; B., veac. XVI. vol. II. p. 34–35, 53, 126, 185 passim.

[25] Acad. R. S. România, CVII/135 a (doc. din 2 mai 1659).

[26] Doc. din: 22 iulie 1535, 12 iunie 1592, 24 april. 1613, 20 mart. 1623. 14 aug. 1673 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B.. veac. XVI. vol. II, p. 186, vol. VI, p. 50. veac. XVII, vol. II, p. 176, vol. IV, p. 236 şi N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 222–223).

[27] Doc. din: 20 sept. <1513>, 23 april. 1532, 17 nov. 1538, 1 febr. 1602. 20 mart. 1623, 18 sept. 1664 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*. B., veac., XVI, vol. I, p. 96 – 97. vol. II, p. 104, 254, veac. XVII. vol. I. p. 31, vol. IV. p. 236; Arh. St. Buc., Dep. Filipescu, I/47).

[28] Doc. din 10 febr. 1630 (Acad. R. S. România, CCCXCVII/43.

[29] Dintr-un doc. din 8 dec. 1612 aflăm că Harvat stolnicul. trimis de Alexandru Mircea să împartă satele Craioveştilor între boierii din Brîncoveni şi Anca din Coiani, fusese răsplătit de domn „pentru slujbă bună şi credincioasă" cu satul Băileşti şi Piscul Dîrvariului (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 112).

După cum a remarcat pe bună dreptate V. Costăchel în studiul citat, este greu de urmărit procesul de formare a proprietății boierești pe calea daniei domnești pentru slujbă, deoarece numeroase documente de danie nu ni s-au păstrat, iar în cele mai multe documente tîrzii nu se vorbește de originea proprietății.

Acest mijloc de răsplătire a slujbei prestate domnului de boierii și dregătorii săi a fost mai larg folosit în sec. XIV — XVI și mai rar după aceea, deoarece domnia nu mai dispunea de fonduri funciare prea mari pentru a-și „milui" dregătorii.

În afară de cedarea în proprietate, pentru slujbă, a unor pămînturi domnești — proprietate care ajunge pînă la urmă să se confunde cu aceea de moștenire, cu ocina — domnia a folosit ca mijloc de a-și răsplăti slugile și boierii cedarea temporară a folosinței unor pămînturi domnești [30]. Domnia își păstra astfel posibilitatea de a retrage beneficiarilor dreptul de folosință cînd considera că aceștia s-au „hrănit" destul pe ocinele primite sau cînd putea să dea o altă utilizare pămîntului respectiv, de obicei dăruindu-l unor boieri favoriți. Se înțelege de la sine că dreptul de folosință înceta și atunci cînd beneficiarul nu mai slujea domnului care îi dăduse pămîntul în folosință.

Obiceiul folosirii temporare a ocinelor domnești de către boieri este destul de vechi. El apare într-un document de la Mircea cel Bătrîn, care spune, referindu-se la niște sate dăruite mănăstirii Tismana, că, dacă le-ar fi dat unui cneaz sau boier, ar fi putut ca „azi sau mîine să vă iau să vă dau altuia" [31].

Aceste sate sînt cele care umblă „din mînă în mînă" sau „din boier în boier", cum spun documentele. În Moldova, asemenea sate sînt destul de numeroase. La 29 ian. 1588, de pildă, se arată că satul Liveni fusese „drept" domnesc și umblase „din mînă în mînă și din boier în boier"; același lucru se afirmă la 6 ian. 1583 despre satul Mîndrești, sau la 15 aprilie 1618 despre satul Podoleni [32].

c. Scutirile de dări

Constituie un alt mijloc utilizat de domnie pentru a răsplăti serviciile dregătorilor săi [33].

Din documente rezultă că scutirile de dări se acordau de obicei fiecărui boier în parte pentru satele aflate în proprietatea sa și că marii boieri erau scutiți doar de unele dări, plătind în schimb altele, în primul rînd birul, începînd din a doua jumătate a sec. al XVI-lea.

---

[30] Vezi și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 27 și urm.

[31] D.R.H., B., vol. I, p. 72.

[32] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 174 și 199 și veac. XVII, vol. IV, p. 267.

[33] Despre scutirile de dări obținute de dregători ca o favoare domnească vezi și C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni*, p. 24—27 și I. C. Filitti, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a principatelor române*, Buc. 1935, p. 24, care crede că „se poate că aceștia [marii dregători] s-au bucurat de scutirea de dări, cu excepția impozitului personal".

Prima măsură cu caracter general în această privință în Țara Românească a fost luată de Mihnea Turcitul, care declara la 8 ian. <1586 — 1591> că a fost silit să impună la bir pe toți boierii „mari și mici și pe toți”, pentru „haraciul cinstitului împărat și pentru nevoia și greutatea Țării Românești” [34].

Obligația marilor dregători de a plăti birul s-a păstrat și mai tîrziu. Paul de Alep ne informează că toți boierii plăteau tributul sau haraciul „în proporție cu proprietățile și venitul lor” [35], iar dintr-un document din 16 mai 1717 — o scutire de dări acordată lui Manolache biv vel agă — rezultă că veliții boieri plăteau și în această vreme birul, fiind scutiți în schimb de dijmărit și de vinărici [36].

Cît privește celelalte dări, în cunoscutul hrisov contra grecilor dat de Leon vodă la 15 iulie 1631 se hotăra să nu se ia boierilor „oierit de oi, nici dijmă de în stupi, nici gorștină de în porci, nici vinărici, nici a boiariu mari, nici a mic..., ce să fie în pace cum au fost de veac” [37].

Unele din aceste scutiri de dări sînt confirmate și de izvoare din sec. al XVIII-lea. Într-un protocol austriac privind Oltenia, din 1723, se arăta astfel că boierii „ex familia antiqua” erau scutiți de dijmărit și de oierit [38], iar în *Genealogia Cantacuzinilor* se susține că, „de cînd este Țara Românească”, boierii și mănăstirile nu au dat vinărici și dijmărit [39].

Cu toate acestea, din sec. al XVII-lea ni s-au păstrat unele scutiri de vinărici acordate individual unor mari dregători, ceea ce dovedește că aceștia nu erau scutiți în totalitatea lor. Astfel, la 23 febr. 1645, Matei Basarab scutește de vinărici via lui Radu Cocorăscu mare logofăt din dealul Tîrgoviștei „pentru dreapta și credincioasa slujbă cu care a slujit domniei mele în tot locul, unde a fost nevoia domniei mele și greutatea țării și nu a cruțat nimic pentru slujba domniei mele” [40]. O scutire asemănătoare s-a acordat la 28 iunie 1648 pentru viile lui Vucina mare paharnic, care deveniseră între timp ale lui Nicoară mare portar [41]. Dacă toți marii dregători ar fi fost scutiți de vinărici în această vreme, nu ar fi avut rost să se mai acorde asemenea scutiri individuale unora dintre ei.

Deși din informațiile date de cronicarul Radu Popescu — adversarul declarat al Cantacuzinilor — rezultă că, în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, doar membrii acestei familii, fiind sfetnicii favoriți ai domnului, erau „fără bir, fără împrumutări”, în timp ce ceilalți

---

[34] *Doc. priv. ist. Rom.*. B., veac. XVI, vol. V, p. 223.

[35] Paul de Alep. *Călătoriile patriarhului Macarie*, ed. cit., p. 217.

[36] Muzeul de istorie Buc., nr. 25 060.

[37] Arh. St. Buc., m-rea Bistrița, LXVII/1 și Acad. R. S. România Peceți nr. 185.

[38] N. Iorga, *Documente*, V. p. 141.

[39] *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, p. 150.

Amintesc aci că o situație asemănătoare exista și în alte state feudale, unde nobilii erau scutiți în general de dări. De pildă, la 1492, un decret al regelui maghiar hotărește: „nobiles, tam iobagiones habentes, quam non habentes, de terris propriis decimas dare non tenatur: antiqua eorum libertate requirente” (*Corpus Juris Hungarici*, I, p. 512; vezi și p. 552).

[40] Arh. St. Buc., A. N., CXII/50.

[41] Acad. R. S. România, CI/64.

boieri dădeau[42], din *Anatefterul* şi *Condica vistieriei* rămase din vremea acestei domnii se vede însă că cei 12 mari boieri ai divanului erau scutiţi doar de anumite dări, plătind altele. Astfel, ei erau scutiţi de vamă pentru produsele ce vor vinde „de ale casii lor", de oerit, cămănărit, gărdurărit, plătind în schimb vinăriciul, văcăritul, oluchacul, tutunăritul, haraciul, vel seama, seama a treia, birul împrumutării etc[43].

După cum a arătat D. Mioc într-un studiu recent, obligaţiile fiscale ale marilor boieri erau — proporţional cu averile şi veniturile lor — mult mai uşoare decît ale restului locuitorilor ţării. În plus, scutirile de dări de care se bucurau marii dregători făceau să crească obligaţiile locuitorilor neprivilegiaţi din ţară[44].

Scutirile de dări erau acordate uneori şi pentru a răsplăti pe foştii dregători bătrîni, care nu mai aveau venituri din slujbe. La 24 mart. 1619, Gavril Movilă, domnul Ţării Româneşti, scuteşte astfel de dări, inclusiv birul, satele lui Cernica fost mare vornic, pe care-l iartă şi „de toate slujbele şi trebile..., pentru că este boier mai bătrîn, neputincios şi fără copii"[45].

Pentru Moldova, informaţiile ce cunoaştem nu sînt nici prea numeroase, nici prea sigure. Între măsurile cu caracter general privind dările boierilor amintim în primul rînd pe aceea luată de Iliaş Rareş, în timpul domniei căruia au fost impuşi la bir *„toţi boierii mari şi mici... şi tot sfatul"*[46].

Obligaţia boierilor de a plăti birul a fost menţinută şi mai tîrziu. Dintr-o relaţie de călătorie din 1587 aflăm că „marii boieri moldoveni care stau în jurul domnului socotesc ca cel mai mare folos şi cea mai mare cinste a-l sluji pe domn fără plată, în schimbul scutirii de toate sarcinile, în afară de tribut" (senza pagamento, per l'essentione che hanno di tutte le gravezze, ecceto che del tributo)[47]. Din această relaţie rezultă că, în vremea domniei lui Petru Şchiopul, marii dregători ai Moldovei erau scutiţi de dări, plătind numai birul.

Peste aproape 90 de ani, la 1676, în memoriul său, în general bine informat, francezul De la Croix declara că „drept leafă, dregătorii se bucură de oarecari drepturi care le sînt atribuite asupra vitelor cornute"[48], fără a mai aminti de scutirea de dări.

---

[42] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 203. Vezi şi mai sus p. 98.

[43] *Studii şi mat. de istorie medie*, V, p. 366, 375, 383, 385, 388, 395, 403 etc. şi *Condica vistieriei*, p. 26, 44. 105, 126. 194, 218, 283, 379, 440, 534, 577, 598, 629, 639, 649, 719 passim. Despre obligaţia marilor boieri de a plăti văcăritul vezi şi scrisoarea domnului către braşoveni din 13 ian. 1707 (N. Iorga, *Studii şi documente*, X, p. 371—372).

[44] D. Mioc, *Le répartition des charges fiscales et le poids de la fiscalité sur les différents groupes sociaux et économiques à la fin du XVII-siècle en Valachie*, extras din *L'impôt dans le cadre de la Ville et de l'Etat*. 1966, p. 305 şi 309—310.

[45] *Doc. priv. ist. Rom.*. B., veac. XVII, vol. III, p. 331. O scutire asemănătoare a acordat Grigore Ghica. la 1660, lui Constantin Cantacuzino fost postelnic, „ca o slugă bătrînă a noastră şi a ţării" (*Genealogia Cantacuzinilor*, p. 84—85).

[46] *Cronicile slavo-române*. ed. cit., p. 120.

[47] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 45—46 şi „Însemnări ieşene", dec. 1938, p. 474.

[48] Ed. Fr. Babinger, „Analele Acad. Rom. Mem. Secţ. ist.". s. III, t. XIX, p. 191.

Cu toate acestea, în martie 1737, Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, constata că, în această ţară, „*era obicei ...ca o samă de boieri, adecă de la vel logofăt pînă la vel stolnic, să fie nesupăraţi de dajdea vistieriei* (însă numai cînd vor fi întru cinstirea boieriilor sale); eară schimbîndu-se şi dintru dregătorii lipsindu-se, să dea earăşi obicinuita dajde mazililor la visterie pe an, ca nişte boieri mazili". Din acest hrisov rezultă că, după un obicei existent la începutul sec. al XVIII-lea, marii dregători ai Moldovei, de la marele logofăt pînă la marele stolnic, erau scutiţi de „dajdea vistieriei" pe timpul cît ocupau dregătorii.

La data amintită, domnul Moldovei, considerînd că boierii — care erau „cele mai de aproape ale domniei mădulare" — au venituri mici iar unii dintre ei — deşi fuseseră „cinstiţi" de domni cu dregătorii şi erau „nelipsiţi lîngă domnie, slujind la toate trebile şi poroncile domniei" — trebuiau să plătească totuşi dajdea, a hotărît ca toţi dregătorii mari „începînd de la vel logofăt pînă la treti logofăt", să fie scutiţi de dajde, atît în timpul cînd ocupau dregătorii, cît şi după ce nu mai erau dregători. Scutirea de dări s-a extins nu numai asupra tuturor dregătorilor şi foştilor dregători (iertaţi de dajdia „mazilească"), dar şi asupra fiilor „dumilor sale". Prin scutirea lor de dajdie, domnul se aştepta ca dregătorii „mai cu fierbinte sîrguială să se afle către slujbele şi poroncile stăpîneşti".

Acest hrisov prezintă o deosebită importanţă şi din alt punct de vedere: constatînd că între boierii mazili intraseră şi unii „din cei mai de jos" şi „pentru ca să se păzească cinstea neamului boieresc", domnul a hotărît scoaterea acestora dintre mazili, urmînd ca pe viitor „*nime din cei proşti şi mai de jos să nu mai cuteze nici într-un chip a se mai vîrî să se numere în ceata mazilească*", care trebuia să cuprindă numai pe cei ce dovedeau că sînt de neam boieresc[49].

Acest hrisov fixează deci statutul clasei boiereşti moldovene, pe care o separă de oamenii „proşti" (de origine modestă) ce reuşiseră să se strecoare între boieri la sfîrşitul sec. al XVII-lea şi începutul celui următor, îndeosebi în vremea unor domni ei înşişi de origine mai modestă, ca cei din familia Cantemir.

Amintim în încheiere că, în sec. al XVII-lea, marii boieri erau obligaţi uneori de domn să dea vistieriei sume de bani sub formă de împrumut, pentru a acoperi nevoile urgente ale ţării, împrumuturi care le erau de regulă restituite. La 4 martie 1657 şi 16 oct. 1662, boierii moldoveni arătau astfel că, în timpul domniei lui Gheorghe Ştefan, fiind „dări mari a să da cu asuprială la împărăţie şi la hanul tătărăscu... şi fiindu cu grabă mare strîngerea lor", domnul „pus-au pre noi, pre boiarii cei mari, cîte o sumă de am dat şi după aceea să ni se plătiască de asupra ţărăi". Istratie Dabija — pe atunci mare vornic — dăduse 700 de taleri, pen-

---

[49] Hrisovul a fost publicat în „Arhiva românească", t. II, ed. II-a, 1862. p. 190—194. Pentru Ţara Românească, vezi M. Cantacuzino. *Istoria Ţării Romîneşti*, ed. Tunusli, p. 49, unde se afirmă că C. Mavrocordat „a ridicat darea boierilor şi a făcut alegere, numindu-i întîi iar pe copiii lor neamuri".

tru care primise de la domn satul Maicani, în timp ce celorlalţi boieri li se restituiseră banii [50].

Trebuie să mai arătăm că, uneori, domnii foloseau împrumutul forţat pentru a pedepsi pe boierii ce nu le erau favorabili. Astfel, Iliaş Alexandru, domnul Moldovei, „pe o samă de boieri ce era de casa Ducăi vodă i-au pus cîţiva bani de au dat împrumutare". Cronicarul Ioan Neculce, de la care aflăm ştirea, nu ne spune însă dacă domnul le-a restituit sau nu boierilor banii împrumutaţi[51].

Obiceiul ca domnii să pună pe boieri şi dregători să dea împrumuturi exista şi în Ţara Românească. La 6 mai 1632, Stoica spătarul, fiul lui Dumitru fost mare vornic din Cepturi şi tatăl lui Dumitraşco Filipescu mare stolnic, declara că „am dat... multe dări şi împrumute grele pre la toţi domnii" [52], iar la 1705, Ivaşco Băleanu scria cumnatului său Şerban Bujoreanu mare vistier pentru împrumuturile care se puneau „pe boierii mari şi mici", rugîndu-l să-l „ocolească" de acest împrumut [53].

d. *Veniturile realizate din slujbe*

Alcătuiau una din categoriile cele mai importante de venituri, pe care, proporţional cu importanţa funcţiei ce ocupau, le realizau de la locuitorii ţării toţi slujbaşii statului feudal. În această categorie intră veniturile realizate din amenzi, cele obţinute din strîngerea dărilor, ca şi acelea încasate pentru diverse alte servicii.

Veniturile din slujbă sînt întîlnite în documente încă din sec. al XV-lea, fiind desigur mai vechi. În documente nu se precizează decît rareori cît de mari erau aceste venituri, care erau fixate de obiceiul vechi şi de bunul plac al reprezentanţilor domniei.

La 23 martie 1482, cînd Basarab cel Tînăr dă mănăstirii Snagov dreptul să încaseze gloabele din satele sale, se spune că acestea vor fi strînse de o slugă domnească şi una vornicească, ambii curteni urmînd a primi „ce le este dreptul şi cum va fi gloaba" [54]. Cei doi slujbaşi ai domniei trebuiau să fie deci plătiţi după cuantumul gloabelor încasate, dar documentul nu arată care era „dreptul" lor la plată pentru slujba prestată. Într-un alt document, din 31 iulie 1487, se arată că cele două slugi domneşti care urmau să scrie şi să adune găleţile de grîu din judeţul Brăila, dăruite aceleiaşi mănăstiri, trebuiau să primească fiecare cîte

---

[50] Acad. R. S. România, LII/129 şi 130. Vezi şi Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 217e care ferice şte pe domnii care au în jurul lor boieri avuţi. care să le poată împrumuta sum. de bani pentru plata urgentă a haraciului.

[51] I. Neculce, *op. cit.*, p. 39. Vezi şi p. 155, despre împrumuturile puse de Constantin Duca.

[52] Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, XXXVII/11.

[53] I. C. Filitti, *Arhiva G. G. Cantacuzino*. p. 40. Despre rezistenţa opusă de boieri la aceste împrumuturi vezi E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history*, Londra, 1964, p. 46.

[54] D.R.H., B., vol. I, p. 292.

patru găleţi „să le ajungă la amîndoi 8 găleţi"[55]. Cum nu ştim care era cantitatea de grîu strînsă din judeţul Brăila, nu putem cunoaşte nici cît anume reprezentau cele 8 găleţi din cantitatea strînsă.

Situaţia este asemănătoare şi pentru marii dregători, deoarece, nici în cazul lor, documentele nu precizează de obicei cît anume încasau de la locuitori pentru serviciile prestate.

Veniturile din amenzi (gloabele, duşegubinele) erau destul de importante şi ele erau încasate de dregătorii care aveau drept de judecată, îndeosebi de vornici şi pîrcălabi, motiv pentru care le-am tratat la aceşti dregători[56].

În Moldova, un alt venit al dregătorilor era ferîia, care constituia beneficiul celui care judeca o pricină. Cînd pricinile se judecau la divan, ferîia se depunea la vistieria domnească; cînd însă judecăţile se făceau de către un dregător, ferîia constituia venitul său, după cum rezultă din unele documente, în care boierul judecător declară că cei care cîştigaseră procesele „şi-au pus ferîia într-a noastră mînă" sau „şi-au pus şi hierăia doisprădzeci florinţi naintea noastră"[57].

Dregătorii — îndeosebi staroştii şi pîrcălabii — obţineau apoi venituri însemnate cu prilejul prinderii răufăcătorilor. În convenţia încheiată de Moldova cu regatul polon în anul 1519 se prevede că dregătorii care prindeau pe răufăcătorii de la graniţă aveau ca venit un groş din zece[58]. Cuantumul acesta fusese fixat la 1496, cînd se hotăra că dregătorii „din lucrurile furate să nu ia a treia parte, ci să ia a zecea parte"[59].

Mai tîrziu, însă, dregătorii care prindeau pe răufăcători aveau venituri mai mari de 1 10 din valoarea lucrurilor furate. De pildă, la 15 nov. 1660, starostele de Trotuş, prinzînd o hoaţă, luase o gloabă de cinci taleri pentru nişte lucruri furate a căror valoare era de 35 de taleri[60].

Cum hoţii prinşi „de faţă" (asupra faptului) puteau fi condamnaţi la moarte fără judecată, pentru a-şi răscumpăra capul de la dregătorul care-i prinsese trebuiau să-i plătească acestuia sume însemnate. Dintr-un document din 21 dec. 1639 aflăm astfel că starostele de Tecuci, prinzînd nişte hoţi de cai, primise 30 de galbeni ungureşti pentru răscumpărarea capetelor[61].

Marii dregători erau plătiţi pentru toate serviciile pe care le făceau locuitorilor ţării, chiar dacă aceştia erau boieri.

---

[55] *Ibidem*, p. 330.

[56] Vezi mai jos p. 201—203 şi 214—215.

[57] Doc. din 12 mai <1619> şi 15 febr. <1631—1634> (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. IV, p. 344 si Spiridonia-Iaşi, XXXVI/7). Din bogata literatură despre ferîie vezi G. Longinescu, *Ferîia*, în „Balcania", II—III, 1939—1940, p. 199—318.

[58] M. Costăchescu, *Doc. lui Ştefăniţă vodă*, p. 524.

[59] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 405. Menţionăm că tretina este amintită în documentele din sec. al XV-lea separat de gloabă (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 221. 227 şi 265).

[60] Arh. St. Iaşi, CDXII/13.

[61] Acad. R. S. România, MCDXLV/1.

Cînd participau la hotărnicirea moşiilor, primeau cît timp durau aceste hotărnicii hrană şi băutură, în afară de alte daruri, ceea ce făcea ca hotărniciile să fie foarte costisitoare [62]. Ospeţe asemănătoare le erau oferite şi atunci cînd erau martori la o vînzare de pămînt, dînd, prin prezenţa lor ca martori, putere zapisului de vînzare, pe baza căruia se întocmea apoi documentul de întărire al cancelariei domneşti.

În Ţara Românească, cînd dregătorii erau trimişi de domn să îndeplinească alte servicii — de pildă să restituie sume de bani sau să scoată banii de la diverşi datornici — primeau „zeciuială" din sumele respective. De pildă, la 10 martie 1647, Nicoară mare portar, trimis de domn să restituie unui boier nişte bani „fără de voia lui", l-a „zeciuit" pe acesta „cum iaste lege"[63].

Această aşa numită „zeciuială" era uneori mai mare decît 1/10 din sumele scoase. Dintr-un document din 26 iunie 1694 aflăm că Vintilă Corbeanu fost mare ban fusese trimis de domn să „apuce" o boieroaică să restituie 400 de taleri alteia. Din această sumă el încasase numai 300 de taleri, din care dăduse jupînesei respective 250 de taleri, iar ceilalţi 50 „i-au fost opritu pentru zeciuiala lui" [64]. Aşa numita „zeciuială" era în acest caz de 1/6 din suma încasată.

Marii dregători aveau deci prilejuri numeroase de a realiza de la locuitori, pentru slujbele îndeplinite, venituri însemnate, al căror cuantum depindea în mare măsură de bunul plac al celor care le încasau.

Se cuvine să amintim aci şi de faptul că, în sec. al XVII-lea, dregătorii şi slujbaşii domniei aflaţi în deplasare pentru interesele acesteia erau hrăniţi de satele aflate în cale. Şi acesta este un obicei tipic feudal, care era practicat şi în alte ţări, în Rusia, de pildă[65].

În Ţara Românească exista chiar o obligaţie a acestor sate de a da conace (adăpost), mertice şi obroace (hrană) atît slujbaşilor domniei, cît şi diverşilor soli străini care treceau prin ţară. În mod deosebit aveau de suferit din această pricină aşa-zisele sate de drum, care primeau uneori scutiri de dări pentru plusul de obligaţii ce aveau. Din cauza acestor obligaţii destul de mari, locuitorii satelor fugeau uneori ca să scape de întreţinerea slujbaşilor domniei şi călătorilor, după cum rezultă dintr-o poruncă a lui Matei Basarab, din 6 iulie 1634, referitoare la satul Crătuneşti[66].

---

[62] Vezi doc. din 21 oct. 1686, în care se spune că se cheltuiseră aproape 75 de taleri pentru hrana şi băutura dată celor 12 boieri hotarnici la Comanca, care primiseră şi cîte un ughi pentru participare (Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, XII/30). Pentru Moldova vezi doc. din 8 dec. 1633 şi 11 aug. 1646, în care se arată că boierii hotarnici primiseră cîte un cal (Acad. R. S. România, LXXII/33 şi *Uricarul*, XXIII, p. 203—204).

[63] Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ioan-Buc., XV/24.

[64] Muzeul regional Craiova, nr. 124.

[65] *ОЧЕРКИ ИСТОРИИ СССР*, partea a II-a, Moscova, 1953, p. 159.

[66] Acad. R. S. România, CLV/180. Vezi şi doc. din 12 mai 1715 şi 27 aprilie 1716, în care se recunoaşte că m-rea Strehaia rămăsese „săracă şi mîncată din toate, fiind în drum mare şi avînd multă cheltuială de boieri şi de alte slugi domneşti". („Arhivele Olteniei", 1942, p. 208 şi 212).

Tot în Ţara Românească exista şi obiceiul ca strîngătorii dărilor — printre care se găseau, cum vom vedea, şi dregători — să fie întreţinuţi de satele care erau „scaune de bir” [67].

În Moldova, obligaţia satelor de a întreţine dregătorii şi slugile domniei aflaţi în deplasare apare doar în documentele prin care unele sate erau scutite de această obligaţie. Dintr-un document din 30 august 1633, referitor la satul Docolina, prin care i se acordă acestuia scutire pentru „bucate şi băutură slugilor domneşti sau boiereşti”, rezultă că numai cei care primeau o carte specială de la domnie, „şi turci şi tătari şi alţi soli”, aveau dreptul să fie hrăniţi şi străjuiţi de satul respectiv[68]. Mai tîrziu, la 15 iunie 1657, Gheorghe Ştefan hotăra ca satul Şipotele, aşezat „într-acel drum mare”, să nu dea celor aflaţi „cu slujbe domneşti... bucate şi băutură”. Erau exceptaţi aprozii trimişi cu diverse treburi, care trebuiau să primească bucate, „însă de carele or mînca şi ţăranii, mălai, brînză, ce-ar avea, iară de băutură să nu le cee” [69].

În cadrul reformelor iniţiate de Constantin Mavrocordat la începutul deceniului V al sec. al XVIII-lea, s-a hotărît, printre altele, ca dregătorii şi slujbaşii domniei trimişi în diverse misiuni prin ţară „să nu mai facă nimărui cheltuială prin sate, măcar preţ de un ban” [70].

e. Concedarea încasării dărilor din ţară

Una din sursele cele mai însemnate de venit ale marilor dregători — indiferent de dregătoriile pe care le ocupau — a fost concedarea de către domnie a strîngerii dărilor din anumite judeţe ale ţării, din încasarea cărora îşi opreau a zecea parte. Acesta era unul din cele mai importante venituri realizate din îndeplinirea unei slujbe[71].

Prima informaţie despre acest venit i-o datorăm lui Franco Sivori, secretarul italian al lui Petru Cercel, care relatează că „este obiceiul în Ţara Românească ca principii, pentru a răsplăti pe boieri şi pe alţi favoriţi, să le dea grija de a strînge şi a aduce la curte toate veniturile ţării, dînd unuia grija unei provincii (judeţ) şi altuia a alteia, după bunul plac al principelui. Acesta, după un vechi obicei, pentru osteneala de a strînge veniturile, acordă zeciuială din tot ce scoate aceluia căruia i s-a făcut favoarea de a-i încredinţa grija”. După părerea sa, judeţul Buzău, care îi fusese încredinţat, ar fi adus un venit anual de 12 000 de scuzi din strîngerea dărilor [72], o sumă foarte mare.

Peste un secol şi jumătate, un alt italian, N. de Porta, aflat în slujba austriacilor care ocupaseră Oltenia, ne oferă informaţii asemănă-

[67] Vezi D. Mioc, *Despre modul de impunere şi percepere a birului*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, II, p. 93.
[68] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 21.
[69] Arh. St. Buc., m-rea Barnovschi, I/2.
[70] Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 57—58.
[71] Vezi şi D. Mioc, *op. cit.*, II p. 90—93.
[72] Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească*, p. 172.

toare despre veniturile realizate de dregători din strîngerea dărilor. De Porta ne spune că, în vremea voievozilor, (adică înainte de ocuparea Olteniei), „numai ei [boierii] erau trimişi de domni la strîngerea dărilor", din care „pentru ostenelile lor percepeau cu încuviinţarea domnilor 10 la sută şi îşi mai însuşeau alte 10 la sută din cîştigul asupra [schimbării] monedelor". Tot ei luau în arendă oieritul şi dijmăritul, pe care le subarendau apoi, realizînd beneficii mari. Pe lîngă toate aceste cîştiguri, dregătorii „erau mituiţi în taină de contribuabili prin daruri..., ca să le micşoreze dările", obţinînd astfel şi alte cîştiguri ilicite[73].

În documentele din sec. al XVII-lea se găsesc numeroase ştiri despre dregătorii care „ţineau" judeţele de bir sau cărora li se conceda strîngerea altor dări din ţară. La aceste operaţiuni puteau fi utilizaţi oricare din dregătorii ţării, indiferent de atribuţiile lor. Astfel, dintr-un document din 4 ian. 1647 aflăm că Dumitraşco Filipescu mare stolnic şi Marco Danovici mare armaş ţinuseră de bir judeţul Buzău[74]; în timpul domniei lui Matei Basarab, Constantin Şerban, pe atunci al doilea postelnic, ţinuse şi el de bir judeţul Ilfov, înainte de sama talerului[75], iar la 5 febr. 1693 se spune că Oprea mare şetrar a fost „cu rînduiala haraciului ispravnic şi strîngător de bani aceştea la toate breaslele ot sud El<fov>" [76].

Dregătorii realizau venituri însemnate din strîngerea dărilor. Astfel, pentru anul fiscal 7205 (1696 — 1697), marele ban Cornea Brăiloiu a încasat ca zeciuială din dările strînse din judeţul Gorj suma de 1 819 ducaţi, în timp ce marele stolnic Radu Golescu, care strînsese dările din judeţele Muscel şi Romanaţi, a realizat un venit de 2 043 ducaţi [77].

Uneori — aşa cum arăta şi N. de Porta — marii boieri cărora li se concedase strîngerea unei dări o subarendau unor oameni apropiaţi, realizînd astfel cîştiguri fără să aibă nici un risc sau să depună vreo muncă. Dintr-un document din 20 ian. 1692 rezultă că aşa procedase Radu Ştirbei postelnicul cu „nişte părţi de dijmărituri den jud. Vîlcei şi al Oltului", pe care le arendase lui Matei Pârdescu postelnicul pentru suma de 1 292 de ughi [78].

---

[73] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei*, II, p. 81.
Menţionăm că „zeciuiala den 10 bani un ban" sau „poclonul dăn 10 bani un ban" pe care le încasau strîngătorii dărilor sînt amintite şi în *Anatefterul* lui Constantin Brîncoveanu (ed. Dinu C. Giurescu, în *Studii şi materiale de istorie medie*. V, p. 423, 424, 425 passim).

[74] Arh. St. Buc., ep. Buzău, XVII/8. Vezi şi doc. din 20 dec. 1648 (Acad. R. S. România, CXXIX/247).

[75] Doc. din 1 dec. 1668 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., X/3).

[76] N. Iorga, *Studii şi documente*, I, p. 427. Vezi şi doc. din 3 iunie 1644, în care se arată că Diicu Buicescu mare agă scrisese circiumile din Tîrgovişte pentru a fi impuse apoi la dări (Arh. St. Buc., ms. 458, f. 88) şi informaţia din *Istoria Ţării Româneşti*, potrivit căreia, în timpul domniei lui Leon vodă, Matei din Brîncoveni, pe atunci mare agă, ţinuse de bir judeţul Romanaţi (ed. cit., p. 95).

[77] D. Mioc, *La répartition des charges fiscales*, p. 309, nota 13.

[78] Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XXII/62. Vezi şi doc. din 17 oct. 1632, în care se arată că doi oameni ai lui Miho Racotă spătarul au fugit peste munţi „cu banie dij. mărie de în doo judeaţe, cu doo mie de galbene". (N. Iorga, *Studii şi documente*, IX, p. 17).

Tot marii boieri erau aceia cărora domnul le concesiona uneori strîngerea veniturilor realizate din vama de la vaduri şi din exploatarea ocnelor. Dintr-un document din 8 febr. 1666 rezultă că, în timpul domniei lui Mihnea al III-lea, Ghinea vistierul, Manul banul, Stroe Leurdeanu vornicul, Radu Mihălcescu vornicul, Radu Staico Popescu logofătul şi Danciu Pîrîianu postelnicul ţinuseră ocnele şi vadurile în arendă[79].

În calitatea lor de strîngători ai dărilor din ţară, marii dregători făceau numeroase abuzuri şi excese, silind satele să se vîndă sau prădînd pur şi simplu pe contribuabili. Dintr-un document din anul 1654 aflăm astfel că, în vremea în care ţinuse judeţul Dolj de bir, Diicu Buicescu spătarul, „fiind un boier cîrmuitor şi puternic..., a strîmtorat satul Craioviţa cu biruri şi cu dăjdii pînă cînd n-a (mai) putut să plătească birurile şi au fugit sătenii". Fiind prinşi de dorobanţii din Craiova, locuitorii au fost duşi la puşcărie şi siliţi să se vîndă rumâni lui Diicu Buicescu[80].

Au rămas de pomină jafurile săvîrşite mai tîrziu de boierul Constantin Ştirbei, fost mare sluger, comis şi clucer, care, „fiind el cam lung la unghii", a stîrnit mînia lui Constantin Brîncoveanu, care îi reproşa: „Ai luat judeţul Dîmboviţii, l-ai prădat de n-au rămas ca un sat; l-am luat acela şi ţe-am dat Teleormanul; şi mai rău l-ai făcut"[81]. Boierul vinovat de aceste abuzuri a fost îndepărtat doar temporar din dregătorie. Mai tîrziu, domnul (care îi era şi rudă) l-a făcut din nou mare dregător, deşi boierul respectiv nu se va fi lecuit de năravurile sale, care erau şi ale epocii în care trăia.

Nu putem însă să nu amintim aci că favoarea acordată de domn dregătorilor săi de a strînge dările din ţară prezenta pentru aceştia şi anumite riscuri. Erau împrejurări în care locuitorii, nemaiputînd suporta crîncena exploatare fiscală, îşi părăseau satele, fugind în altă parte a ţării sau peste hotarele ei, în care cazuri boierii cărora li se concedase strîngerea dărilor trebuiau să împlinească de la ei sumele de bani datorate de fugari. Aşa s-a întîmplat în anul 1631, cînd, „pentru multe biruri grele ce au fost asupra săracilor, neputînd să mai biruiască, spartu-s-au toate judeţele de preste Olt, fugind care încătro au putut. Iar boiarii carii ţinea judeţele păţea mare nevoe de la domnie, că-i punea să plătească judeţele cu sila"[82].

Pentru a pune la adăpost pe boieri de asemenea riscuri, Matei Basarab a obligat pe curteni să păzească satele de birnici să nu fugă, silindu-i să plătească ei birurile celor fugiţi, şi a dat dreptul boierilor concesionari ai dărilor să vîndă ocinele fugarilor[83].

---

[79] Acad. R. S. România, LXVI 119. Vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 123.

[80] Acad. R. S. România, ms. Tocilescu, f. 70 v-71. Despre abuzurile săvîrşite de dregătorii răbojari vezi şi doc. din 19 iunie şi 26 sept. 1620 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 561 şi 591).

[81] *Istoria Ţării Româneşti de la oct. 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, p. 70–72.

[82] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 95–96.

[83] Vezi N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, p. 348–352.

Pentru Moldova, nu avem informaţii atît de precise ca acelea oferite de Franco Sivori şi N. de Porta pentru Ţara Românească. În această privinţă dispunem de două relaţii ale unor străini care au vizitat provincia în sec. al XVII-lea. Francezul De la Croix afirma la 1676 că „dregătoriile se vînd în folosul domnului" (les charges sont venales au profit du Prince) şi că „preţul lor este de la 300 de scuzi pînă la 12 000" [84]. Din relaţia unui italian, Paolo Bonici, din 1632, aflăm însă că nu este vorba de dregătoriile propriu-zise, ci de slujbele sau veniturile ţării. El spune că, la intrarea în stăpînirea ţării, domnul „vinde îndată toate slujbele ţării (li offitij del paese) şi aceşti cumpărători sînt boierii săi mari şi mici (baroni e signori)". Prin slujbe el arată că se înţeleg : vama, ocnele, dijma oilor, a albinelor şi animalelor mari, birul etc. [85], adică exact veniturile a căror strîngere din ţară era concedată dregătorilor.

Din numeroase documente interne, îndeosebi din sec. al XVII-lea, rezultă însă că, şi în Moldova, strîngerea dărilor era concesionată marilor boieri, care o puteau apoi subarenda.

Din aceste documente aflăm că strîngerea dărilor se putea încredinţa oricărui mare dregător, printre cei cărora li se concesiona adunarea lor fiind amintiţi : logofeţi, vornici, hatmani, postelnici, medelniceri, armaşi etc. Astfel, dintr-un document din 11 ian. 1588, rezultă că Solomon Bîrlădeanu logofăt rămăsese dator 70 000 de aspri „din darea lui de la Suceava, căci el însuşi a umblat pentru dare"[86], iar la 8 febr. 1660, Nicolae Buhuş mare medelnicer declara că avusese „asupra sa" strîngerea unor dăjdii din ţinutul Tutova, pe care trebuia să le „istovească" la Gheorghe Duca al doilea vistier [87].

De cele mai multe ori, însă, boierii cărora li se concesiona strîngerea dărilor nu făceau această operaţiune cu mijloace proprii, ci o încredinţau altora, obţinînd din aceasta un cîştig fără muncă. Despre aceste subarendări aflăm de obicei cînd cei cărora li se încredinţa strîngerea dărilor nu le puteau „istovi" şi rămîneau datori dregătorilor respectivi, care le luau ocinele sau îi băgau la închisoare, pentru a-şi putea scoate banii. Într-un document din 26 dec. ‹1638 – 1644›, se spune astfel că un om din Dumeni dăduse ocina sa lui Petriceicu mare vornic de Ţara de sus pentru nişte bani „pe care i-am fostu eu luat dintr-o slujbă ce-am avut de la dumnialui la ţinutul Sorocei, trei sute de lei, bani domneşti", pe care, fugind, trebuise să-i plătească vornicul[88]. La

[84] F. Babinger, *O relaţiune neobservată*, în „Analele Acad. Rom. Mem., Secţ. ist.", s. III, t. XIX, p. 131.

[85] *Diplomatarium italicum*, II, p. 335.

[86] T. Bălan. *Documente bucovinene*, I, p. 101.

[87] Arh St. Buc., ms. 538, f. 22 v. şi N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 86–87. Vezi şi doc. din 3 aprilie 1656 şi 16 aug. 1659, din care rezultă că ţinutul Putna a fost „pre mîna" lui Istrate Dabija mare vornic pentru strînsul unor dări. (Acad. R. S. România, CLVI/67 şi LXVI/122).

[88] Acad. R. S. România, CDLIX/22.

20 aprilie 1627, un alt locuitor arată că și-a vîndut ocina ca să se plătească „den temniță de la Necula Catargiul postelnicul, pentru niște bani ce am fost rămas pentru desetină de la Tutova"[89].

Înainte de a arenda strîngerea dărilor, marii boieri luau un zapis de la cei cărora le încredințau această operație, în care se arătau condițiile în care se făcea arendarea. La 16 iulie ‹1639 — 1643›, trei locuitori dau un asemenea zapis că „ne-am tocmit cu dumnealui armașul cel mare, cu Ștefan și logofătul Racoviți și cu Apostol, de am luat trei părți de slujbă de deseatenă de stupi de la ținutul Tutovei și a Bîrladului..., cu dobînda dumilor sali, pre aceste trei părți, doo sute și dzece galbeni, fără partea cămărașului celui mare, a patra parte, însă cu stupii de pre la curteni"[90].

Pentru Moldova nu dispunem de date prea sigure despre cuantumul veniturilor realizate de boierii cărora li se concesionase strîngerea dărilor. Dintr-un document din 1 sept. 1714 ar rezulta că strîngătorii dărilor beneficiau de un venit de 1/20 din valoarea dărilor strînse (deci mai mic decît în Țara Românească). În documentul amintit se spune că locuitorii din ținutul Neamț trebuiau să dea, pe lîngă „cifertul" pe septembrie, și răsura, care era de trei potronici la un ughi, din care doi potronici „vor fi a visterii" și un potronic al strîngătorilor dării respective[91].

Ca și în Țara Românească, și în Moldova marii dregători săvîrșeau abuzuri și fapte necinstite la strîngerea dărilor, din care realizau cîștiguri însemnate, la care asociau uneori și pe domn, pentru a-i cumpăra iertarea. De pildă, autorul *Cronicii Ghiculeștilor* ne informează că, în timpul domniei lui Ioan Mavrocordat, marii boieri „au sfeterisit mulți bani" la strînsul văcăritului. Domnul s-a supărat rău cînd a aflat de fapta lor, „dar totul s-a îndreptat cu darurile date din banii sfeterisiți[92].

Ca și în Țara Românească, și aci — în vremuri de aspră fiscalitate — marii boieri cărora li se conceda strîngerea dărilor din ținuturi erau siliți să plătească banii fugarilor. Așa s-a întîmplat în timpul celei de a treia domnii a lui Gheorghe Duca; cronicarul Nicolae Costin — căinîndu-i pe boieri — spune că „de atunci s-au stins casele boerești mai toate și au încăput la mari datorii"[93].

---

[89] Acad. R. S. România, MCDXCVII/66. Dintre numeroasele documente de acest fel vezi și pe cel din 21 april. 1641, în care un locuitor din Ilișești arată că „am îmblatu cu într-o zlotărie la țănutul Hotinului, de la dumnealui vornicul Petriceaico", rămînîndu-i dator acestuia 70 de galbeni și pe cel din 21 iulie 1662, în care se spune că un om care murise de ciumă strînsese o dajdie în numele lui Nicolae Racoviță hatmanul (Acad. R. S. România, LXXXIV/100 și DIV/27).

[90] Acad. R. S. România. CXVI/113.

[91] N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 71. Cf. în acest sens și informația cronicarului moldovean, care — referindu-se la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat — afirmă că din 100 de parale care se încasau pentru visterie strîngătorii dării primeau cinci (M. Kogălniceanu, *Cronicile Români i*, III, p. 183. 184). La 23 nov. 1755 se vorbește însă de „zăciuiala zlotașilor" (N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 159 și Acad. R. S. România, XXXVII/1).

[92] *Cronica Ghiculeștilor*, ed. N. Camariano și A. Cioran-Camariano, p. 589.

[93] *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 23.

f. Cadourile primite pentru diverse favoruri făcute locuitorilor

Constituie o altă categorie, dar nu cea mai puţin importantă dintre veniturile marilor dregători, care primeau pentru toate favorurile făcute locuitorilor cadouri substanţiale.

Una din cele mai importante din aceste surse erau scutirile de dări sau scoaterile din catastif pe care le puteau obţine marii dregători, folosind influenţa lor, în schimbul unei răsplăţi însemnate. De pildă, la 14 iulie 1666, un locuitor din Moldova arăta că dăduse lui Nicolae Buhuş mare logofăt o jumătate de moară pentru că l-a plătit de trei dăjdii şi l-a ras din catastif[94], iar la 4 iunie 1691 un alt locuitor declara că a dat un pogon şi jumătate de paragină de vie lui Iordache Ruset mare vistier, pentru că — spune el — „mi-au ras optu potronici ţărăneşti din vistierie, pentru acel pogon şi giumătate"[95].

Despre asemenea cadouri obţinute de marii dregători pentru favorurile făcute la repartiţia sau strîngerea dărilor ne vorbesc şi documentele muntene[96]. La 8 iulie 1700, Grigore Băleanu postelnicul (care va deveni mai tîrziu mare dregător) scria rudei sale Radu Dudescu, rugîndu-l să intervină pe lîngă „nenea" Radu Golescu mare stolnic „pentru banii calului domnescu, să nevoiască să-mi isprăvească precum s-au făgăduit", promiţînd că „mare mulţumită va avea dumnealui"[97] iar în anul 1705, Ivaşco Băleanu ruga pe cumnatul său Şerban Bujoreanu mare vistier „să mă ocoleşti (de împrumuturile puse pe boieri), că n-am nici o putere de bani", promiţîndu-i în schimbul acestui servici nişte case[98].

Operaţia de scoatere de la bir şi, bineînţeles, şi răsplata pentru această operaţie erau considerate legale, de îndată ce de ele este vorba chiar în documentele emanate din cancelaria domnească.

O altă sursă de asemenea venituri erau scutirile de a merge la oaste, pe care le puteau obţine marii dregători pentru cei care-i solicitau şi le răsplăteau osteneala. În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, cînd

[94] G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 11.

[95] N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 323 şi „Buletinul Comisiei istorice", VII, p. 11. Dintre numeroasele documente de acest fel — rămase îndeosebi din a doua jumătate a sec. al XVII-lea — vezi şi pe cele din: 27 mai 1661, prin care un popă dă ocină lui Nicolae Racoviţă mare postelnic „pentru multă bine ce ni-au făcut şi dumnialui şi ni-au apărat de toate nevoile ce sîntu pre altă ţară" (Acad. R. S. România, XLIV/65); 25 ian. 1682, din care rezultă că mai mulţi locuitori din Foleşti-Fălciu dăduseră ocine postelnicului Ramandi pentru că le-a scos numele din vistierie (Arh. St. Buc., cp. Huşi, L/4—8) şi 21 iulie 1662, în care se arată că Nicolae Racoviţă hatmanul primise o ocină pentru raderea unnia, de la dajdea curtenească (Acad. R. S. România, DIV/27).

[96] Pentru Ţara Romînească vezi pe larg paragraful *Scoaterile de la bir*, la D. Mioc, *op. cit.*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, II, p. 76—81, unde se afirmă că „cele mai multe intervenţii pentru scoateri [de la bir] le fac persoane cu dregătorii" şi că această operaţiune se plătea cu sume mari de bani sau cu obiecte preţioase, a căror valoare întrecea uneori preţul ocinei scoase de la bir.

[97] Acad. R. S. România, XLV/127.

[98] I. C. Filitti, *Arhiva G. G. Cantacuzino*, p. 40.

oştirile Moldovei şi Ţării Româneşti au trebuit să însoţească armata turcă în diverse expediţii dincolo de hotarele ţării, sumele sau darurile date pentru asemenea scutiri de oaste erau destul de mari. De pildă, la 8 mai 1664, Pătraşco Bălăceanu fost cupar declară că a dat 25 de ughi serdarului „pentru oaste, ca să nu meargă în Ţara Ungurească"[99], iar mai tîrziu, pe la <c. 1686>, un locuitor din Moldova se roagă de postelnicul Iordache să vorbească cu domnul să-l scutească de oaste, promiţîndu-i 50 de stînjeni de moşie pentru „osteneală"[100].

Marii dregători, avînd trecere la domn, foloseau influenţa lor pentru a obţine şi altfel de favoruri pentru cei care îi plăteau în schimbul acestor servicii: iertarea de unele pedepse, obţinerea unor sentinţe favorabile la judecată, numirea în dregătorii[101] etc. De pildă, dintr-un document din 5 aprilie 1567, aflăm că un anume jupan Milea ridicase un alt domn în timpul domniei lui Vlad Călugărul, care-l prinsese şi voise să-l arunce în cetatea Poienari. Tatăl celui vinovat a venit la Gherghina pîrcălabul — ruda domnului — şi i-a dat jumătate din satul Topoloveni „ca să scoată pe fiul lui de la moarte cumplită. Şi la aceasta i-a scos capul"[102].

Alte documente vorbesc de luări de mită pentru a influenţa hotărîrea judecăţii, ca cel din 13 aprilie 1630, în care se relatează că boierul Nenciul vornic şi soţia sa „au umblat cu înşelăciune şi cu mită la Batişte (Veveli), ca să le facă Alexandru voievod Iliaş judecată bună" (adică favorabilă)[103].

Uneori valoarea bunurilor oferite ca mită pentru a obţine un rezultat favorabil la judecata sfatului domnesc era foarte mare. Dintr-un document din 15 martie 1654 aflăm astfel că, în vremea domniei lui Leon vodă, Radu Buzescu se dusese la Hrizea mare vornic şi la alţi dregători, oferindu-le mită pentru a schimba hotărîrea unei judecăţi: lui Hrizea îi dăduse două sate, iar celorlalţi bani[104].

Obiceiul ca judecăţile să se facă pe mită şi după voia boierilor trebuie să fi fost foarte răspîndit, de îndată ce una din hotărîrile importante luate cu ocazia redactării faimosului hrisov dat la 15 iulie 1631 de Leon vodă, domnul Ţării Româneşti, a fost şi aceea ca judecăţile să nu se mai facă „pre mită sau pre făţărie sau pre voia a boiari, ce să se facă cu dereptate, după pravila creştinească"[105]. Mai tîrziu, Mihnea al III-lea se lăuda către sibieni „că *strămbările judecăţilor care le nasc mitele şi făţăriile şi ţine(re) a partea sîngelui şi a rudeniei, acelea, cu*

[99] Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CCCXLVI/46.

[100] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 23 şi G. Ghibănescu. *Ispisoace*, IV/1. p. 96.

[101] În unele documente nu se precizează ce anume servicii făcuseră dregătorii răsplătiţi de locuitori. La 18 iunie 1662, de pildă, cînd un locuitor dărniеşte ocina sa din Măstăcani lui Pătraşco Danovici al III-lea logofăt, declară că face aceasta „pentru multu bine (ce) am avut de către dumn<ea>lui şi pentru multe trebe ce ne-au făcut dumn<ea>lui de către domnie", dar nu arată ce anume „bine" îi făcuse şi ce „treburi" îi rezolvase (Arh. St. Iaşi, CCCXXVII/5).

[102] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 234.

[103] Arh. St. Buc., ms. 314, f. 82—83.

[104] „Studii", 1955, nr. 4, p. 107.

[105] Acad. R. S. România, Peceţi, nr. 185.

ajutorul lui Dumnezeu, den divanul nostru cu totul lipsesc"[106]. Domnul considera aceasta ca o realizare cu care se putea mîndri.

Marii dregători mai puteau influența judecata și dînd mărturii false în favoarea unor locuitori de la care primeau mită. Dintr-un document moldovean din 1692 aflăm că așa procedase Velicico Costin vornicul, care luase „mînde" (mită) 100 de stupi[107].

În sfîrșit, este cunoscută încercarea boierului Danciu din Brîncoveni de a obține o dregătorie de la Ștefan Surdul prin intermediul lui Iane mare ban, căruia i-a dăruit satul Băilești „ca să aibă cinste și socotință și să-i scoață lui dregătorie de la Ștefan voievod"[108].

În afară de folosirea influenței lor pe lîngă domn pentru a obține favoruri pentru alții și, prin aceasta, cîștiguri de la cei pe care îi serveau astfel, unii mari dregători aveau obiceiul de a face ei înșiși „voie veghiată", de a părtini pe una din părți, de pildă în cazul hotărniciilor, aceasta se înțelege, în schimbul unor răsplăți însemnate. De aceea, în unele documente moldovene din sec. al XVII-lea domnul recomandă cîte unui dregător al său „să nu veghi voie", ci să procedeze „cum va hi mai cu dreptul" sau „să nu fățărești, ce să îmbli pre direptate"[109].

Obiceiul dregătorilor de a lua mită pentru toate serviciile făcute diverșilor locuitori ai țării trebuie să fi fost atît de răspîndit, încît genealogistul Mihai Cantacuzino enumeră printre calitățile cele mai de seamă ale boierului Iordache Crețulescu și pe aceea că „mită, pentru orice treabă ar fi putut face, nu lua"[110].

g. Abuzurile marilor dregători (ca surse de venituri)

În timpul orînduirii feudale, toți cei care dețineau o parte a puterii aveau posibilitatea să abuzeze de ea, abuzurile fiind cu atît mai grave cu cît puterea boierilor era mai mare. Abuzul constituia în această vreme o importantă sursă de venituri pentru marii dregători.

Despre abuzurile săvîrșite de marii dregători din Țara Românească și Moldova ne vorbesc sute de documente, majoritatea acestora refe-

---

[106] „Rev. istorică", XII, 1926, p. 308.

[107] „Arhiva", Iași, VI, 1895, p. 100–101. S-ar putea obiecta că domnul l-a acuzat pe Velicico de luare de mită, după ce l-a ucis, din cauza dușmăniei sale față de familia Costin. Editorul documentului, A. D. Xenopol, arăta că „nu credem să fi fost o calomnie inventată de domn pentru a compromite pe Costin. Afirmarea că s-a citit mărturia lui mincinoasă în divan pare a exclude atare putință". În plus, luarea mitei nu era o culpă prea gravă în această vreme, iar domnul nu avea de ce să părtinească cealaltă parte din proces, care era tot un dușman al său, Antiohie Jora.

[108] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 94. Vezi și doc. din 16 sept. 1519, în care se spune că un locuitor dăduse ocină lui Manea clucer pentru că „l-a scos" ca sudeț înaintea domnului (*ibidem*, veac. XVI, vol. I, p. 151).

[109] Doc. din 28 oct. 1638 și 11 sept. 1641 (Acad. R. S. România, DLXXXIX/46 și LXI/55). Vezi și doc. din 25 ian. 1655, 3 mai și 28 aug. 1662 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Bisericani, I/35, Acad. R. S. România, CLX/186, CLXXXVI/68).

[110] *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 372.

rindu-se — cum este şi firesc — la cotropirile de pămînt făcute în dauna celor mai slabi şi mai lipsiţi de apărare.

Cele mai multe din aceste cotropiri nu sînt constatate în epoca în care au fost săvîrşite, cînd dregătorii respectivi erau puternici şi cu trecere, ci după ce aceştia nu mai deţineau dregătorii, iar voievodul care le patronase abuzurile îşi încetase domnia. Astfel, nenumărate abuzuri făcute de marii dregători ai lui Matei Basarab sînt constatate în vremea domniilor lui Constantin Şerban şi Mihai Radu (Mihnea al III-lea). Printre dregătorii care le-au săvîrşit, documentele din această vreme amintesc pe Drăguşin Deleanu mare paharnic, Dragomir din Plăviceni mare vornic, Barbu Brădescu mare paharnic, Radu Mihalcea mare comis, Udrişte Năsturel al doilea logofăt etc. [111]

În numeroase astfel de documente referitoare la cotropiri de ocine şi sate ale ţăranilor se spune că marii dregători săvîrşiseră abuzurile respective „pentru că au fost atunci tari şi puternici", „ca nişte boieri puternici fiind", „fiind puternic în acea vreme", sau „fiind atunci mare vornic, s-a pus în spatele acestor oameni ca să-i vecinească cu sila, cu puterea lui" [112].

Asemenea abuzuri săvîrşeau marii dregători nu numai în dauna ţăranilor, dar şi a mănăstirilor sau boierilor mai mici. Astfel, în vremea domniei lui Radu Mihnea, Pană vistierul, „pentru că era un boier vlastelin", a luat „în puterea lui" un sat al mănăstirii Cotmeana [113], iar la 17 aprilie 1670, patriarhul Dositei scria lui Silvestru călugărul (fostul mare vornic Stroe Leurdeanu) că, în vremea domniei lui Matei Basarab, „ajungînd la boerie mare şi la cinste, te-ai sculat de ai luat acel sat [e vorba de Slănic] de la mîna lui Tudoran aga fără nici o judecată" [114].

Abuzurile dregătorilor erau cu atît mai mari cu cît ei aveau o putere şi o influenţă mai deosebită. Numeroase asemenea abuzuri au săvîrşit astfel puternicii boieri Buzeşti, despre care un raport din 1602 declara că „fac tot răul pe care îl pot face acelei sărăcimi şi domnul nu îndrăzneşte să spună nimic" [115]. Despre abuzurile săvîrşite de aceşti boieri ne vorbesc numeroase documente. Într-unul din acestea, din <mai 1612 —

---

[111] Vezi doc. din: 20 iunie 1654, 5 şi 10 oct. 1656, 21 iunie 1657, 30 aprilie 1658 etc. Acad. R. S. România, ms. 5151, f. 267; Arh. St. Buc., m-rea Bistriţa, XXIV/14, ms. 723, f. 473; Biblioteca Centrală de Stat, D. 30, VI/10 şi Arh. St. Buc., ms. 255, f. 123).

[112] Doc. din: 10 ian. 1566, 14 iunie şi 13 august 1633, 20 iunie 1654 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 220; Arh. St. Buc., ep. Buzău, LXXXVI/11, m-rea Hurezi, XVI/6, ms. 722, f. 629 şi Dep. Castrişoaia, III/2).

[113] Doc. din 30 aprilie 1633 (Arh. St. Buc., m-rea Cotmeana, X/1—2). Mai tîrziu, în timpul domniei lui Radu Leon, „pe vremea ce au fost Mareş banul mare şi puternic", „pohtind' la nişte „moşii bune şi de hrană" ale mănăstirii Vieroş, l-a silit pe egumen să facă schimb de ocine (doc. din 10 mart. 1673, idem, ms. 479, f. 148—149 v.).

[114] Idem, Mitr. Ţării Rom., CIX/16. Vezi şi doc. din 24 mai 1678, în care se spune că, în timpul domniei a doua a lui Radu Mihnea, „fiind Vintilă vornic ot Clăteşti vornic mare şi cu multă voie la domn", a lepădat „în silă" banii lui Radu logofăt şi i-a luat un sat (A. Mano, *Documentele fam. Mano*, p. 463).

[115] *Hurmuzaki*, IV/1, p. 327. Vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. VIII—IX, XX şi XL.

1613 >, se spune că, în timpul domniei lui Mihai Viteazul, Buzeştii, văzînd că Maria, fosta soţie a lui Radu postelnicul Bidiviul, este bolnavă şi văduvă, „s-au ridicat în silnicia şi în puterea lor," „ca nişte oameni ce erau atunci vlastelini", s-au făcut rude cu Radu postelnic şi i-au luat averea [116].

Abuzurile marilor dregători erau atît de obişnuite în sec. al XVII-lea, încît, atunci cînd locuitorii unui sat se plîngeau la domnie că au fost cotropiţi de un boier, domnul putea să respingă plîngerea numai pe motivul că boierul respectiv nu a fost mare dregător şi, deci, nu a avut posibilitatea să săvîrşească un asemenea abuz de putere. Aşa se întîmplă, de pildă, la 3 aprilie 1611, cînd, în urma pîrii ridicate de vecinii lui Badea postelnic că au fost cotropiţi de acesta, domnul arată că a cercetat cu tot sfatul său *„că nu a fost Badea postelnic un dregător ca să facă silnicie acestor vecini"*. Pe acest motiv, că numai dregătorii aveau posibilitatea să facă abuzuri, vecinii pierd procesul, fiind scoşi din divan cu „mare ruşine" şi bătuţi [117].

În Moldova, abuzurile dregătorilor erau practicate, de asemenea, pe o scară atît de întinsă, încît nişte locuitori declarau în faţa lui Vasile Lupu, la 15 aprilie 1644, că Chiriţă Dumitrache fost mare postelnic cotropise o ocină *„după obiceiul celor mari şi puternici"* [118].

Şi aici abuzurile erau constatate de regulă după ce dregătorii care le săvîrşiseră îşi pierduseră influenţa. O serie de documente rămase de la Ştefan Tomşa constată astfel cotropirile săvîrşite în vremea Movileştilor de Nestor Ureche mare vornic sau de Balica hatmanul, făcute „cu mare asuprire şi cu multă strîmbătate" [119].

În concluzie la acest capitol, subliniem faptul că, nefiind plătiţi cu leafă ca funcţionarii statului modern, dregătorii şi ceilalţi slujbaşi ai statului feudal realizau venituri importante din slujbele pe care le prestau, bunul plac şi abuzurile avînd un rol de seamă în stabilirea acestor venituri.

Dregătoriile au constituit pentru deţinătorii lor o sursă foarte însemnată de cîştig, ceea ce explică lupta acerbă dusă de boieri, îndeosebi în sec. al XVII-lea, pentru ocuparea lor.

---

[116] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 127—129. Din alt document, din 5 iulie 1626, aflăm că, după dărîmarea mănăstirii Radu vodă, Radu Buzescu clucerul, „ca un boier care a avut voie şi putere", a luat cu sila satul Izlaz al mănăstirii (Acad. R. S. România, Peceţi nr. 239).

[117] Biblioteca Centrală de Stat, LXXX/3.

[118] Copie Institutul de istorie „Nicolae Iorga". Vezi şi doc. din 20 iulie 1659, în care se spune că Grigoraşco Prăjescu, „pentru căci au fost boiariu mare", împresurase averea fiilor lui D. Buhuş (Acad. R. S. România, CDXXV/93).

[119] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. III, p. 45, 63, 113, vol. IV, p. 53.

PARTEA a II-a

MARII DREGĂTORI

În partea a doua a lucrării vom studia fiecare mare dregătorie în parte, cu evoluţia, atribuţiile şi veniturile sale.

Spre deosebire de C. C. Giurescu, care a prezentat pe marii dregători din sec. XIV — XV după rangul ierarhic al lor — rang care nu rămîne acelaşi pentru fiecare dregătorie de-a lungul epocii studiate şi care, în plus, diferă de la Ţara Românească la Moldova, astfel încît nu poate constitui un criteriu sigur de prezentare — am împărţit dregătorii după principalele atribuţii îndeplinite, în două grupe mari: 1) *dregători la care predomină atribuţiile de ordin public şi militar* şi 2) *dregători care au îndeplinit îndeosebi atribuţii la curtea domnească sau care au prestat servicii personale domnului ţării.*

S-ar putea aduce acestei prezentări unele obiecţii: întrucît, în această epocă, este greu de făcut o deosebire netă între dregătoriile publice şi cele personale, împărţirea lor în aceste două mari categorii pare a fi făcută după criterii moderne; dregătorii personali ai domnului au evoluat şi ei de-a lungul celor peste patru secole, unii dintre ei, păstrîndu-şi doar numele vechi, au participat la conducerea treburilor ţării; unii mari dregători au îndeplinit atribuţii de mai multe feluri: de pildă, pîrcălabii au avut sarcini militare, administrative şi judecătoreşti.

Fără a pierde din vedere faptul că toţi marii dregători — indiferent de atribuţiile lor — participau la conducerea statului feudal alături de domn, ca membri ai sfatului sau divanului domnesc, nu se poate să nu observăm însă că între atribuţiile lor există deosebiri, unii dintre ei ocupîndu-se mai mult de sarcinile administraţiei propriu-zise a statului, alţii mai mult de asigurarea serviciilor necesare curţii domneşti şi domnului ţării. Chiar dacă banul, logofătul, comisul şi stolnicul stau alături în sfatul sau în divanul ţării, nu putem să nu remarcăm că, pe cînd primii doi se ocupau îndeosebi de rezolvarea diverselor probleme ce interesau pe locuitorii ţării (judecăţi, hotărnicii etc.), ceilalţi doi aveau în sarcina lor în primul rînd servicii de curte, de la care îşi trag şi numele dregătoriei.

Participarea dregătorilor care au îndeplinit îndeosebi servicii la curtea domnească la şedinţele sfatului şi divanului domnesc este dovada certă a faptului că această instituţie nu a fost un consiliu de funcţionari sau de miniştri ai statului, ci o adunare a dregătorilor care asigurau şi administraţia statului feudal şi fastul curţii domneşti, dregători care prestau deci servicii domnului şi ţării.

La încadrarea dregătorilor în una din aceste categorii am avut în vedere atribuţiile mai importante pe care le îndeplineau. De pildă, chiar dacă spătarul a fost la origine un dregător personal al domnului, întrucît el a devenit cu vremea comandantul armatei, l-am trecut la dregătorii cu atribuţii militare.

Tot spre deosebire de C. C. Giurescu, *am prezentat aci pe toţi marii dregători care au fost membri ai sfatului şi divanului domnesc*, din care cei mai mulţi (hatmanul, pîrcălabii, aga, armaşul, clucerul, jitnicerul, medelnicerul, pitarul, portarul, serdarul, slugerul, şetrarul, uşarul) lipsesc din lucrarea autorului sus amintit, care se ocupă numai de 9 din marii dregători membri ai sfatului domnesc. În schimb, nu vom vorbi aci de toţi subalternii mărunţi ai marilor dregători, subalterni care nu fac parte din sfatul sau divanul domnesc, ci din categoria micilor slujbaşi ai statului şi care au format obiectul unei lucrări separate. Vom prezenta doar subalternii cei mai apropiaţi ai marilor dregători, care au îndeplinit şi ei rosturi importante în statul feudal şi care, majoritatea, au fost membri ai divanului.

CAP. I

DREGĂTORII CU ATRIBUŢII DE ORDIN PUBLIC ŞI MILITAR

1. DREGĂTORII CU ATRIBUŢII DE ORDIN PUBLIC (ADMINISTRATIV, JUDECĂTORESC, FISCAL)

În acest subcapitol mai mare am grupat pe toţi dregătorii ale căror atribuţii de ordin public primau asupra celorlalte. Unii din aceşti dregători (banul, vornicul, logofătul, vistierul) au devenit treptat, pe măsura creşterii importanţei atribuţiilor lor în statul feudal, cei mai de seamă membri ai sfatului domnesc, fiind citaţi înaintea dregătorilor care îndeplineau servicii de curte.

Trebuie să arătăm aci că procesul acesta de selectare a dregătorilor după importanţa sarcinilor ce îndeplineau s-a petrecut şi în alte state feudale, unde cei mai de seamă dregători, sfetnici sau consilieri au devenit aceia care îndeplineau în primul rînd sarcini de ordin public, chiar dacă, la origine, unii din aceştia au prestat şi unele servicii personale la curtea monarhului lor. Acest proces ilustrează separarea, destul de înceată în evul mediu, a treburilor de curte de cele ale statului feudal[1].

Dregătorii din această grupă au fost aşezaţi după categoria atribuţiilor pe care le îndeplineau. La început am trecut pe marii dregători cu atribuţii administrative şi judecătoreşti, mai întîi pe *marele ban*, cel mai de seamă dregător al Ţării Româneşti, apoi pe *logofăt*, şeful cancelariei domneşti şi unul din cei mai însemnaţi dregători cu atribuţii judecătoreşti în Moldova, după aceea pe *marele vornic*, dregătorul cu cele mai importante atribuţii judecătoreşti în ambele state feudale româneşti.

După aceşti trei dregători de seamă, am prezentat alţi dregători importanţi, ale căror atribuţii administrative şi judecătoreşti erau însă limitate din punct de vedere teritorial: este vorba de *pîrcălabii* din cele două ţări.

După dregătorii cu atribuţii administrative şi judecătoreşti, am prezentat pe *marele vistier*, care avea în grija sa finanţele ţării.

La sfîrşitul subcapitolului se găsesc cîţiva dregători mai mici: *armaşul*, care aducea la îndeplinire sentinţele judecătoreşti, *portarul*, care se ocupa de hotărnicii în Ţara Românească şi *vornicii de poartă*, cu atribuţii asemănătoare în Moldova.

Grupîndu-i în această ordine, care respectă în bună parte şi rangul ierarhic al dregătorilor respectivi, credem că vom uşura înţelegerea organizării principalelor dregătorii ale ţării, care au îndeplinit atribuţii administrative, judecătoreşti şi fiscale.

---

[1] Vezi despre aceasta Paul Viollet, *Histoire des institutions politiques et administratives de la France*, I, p. 228.

Trebuie să amintim că unii din aceşti dregători (îndeosebi vornicul şi pîrcălabii din Moldova) au îndeplinit un timp şi atribuţii de ordin militar. Cum însă atribuţiile administrative şi judecătoreşti ale acestora au fost mai importante şi de mai lungă durată decît cele militare, sperăm că trecerea lor în acest subcapitol nu va constitui o piedică pentru înţelegerea atribuţiilor ce le-au îndeplinit.

a. Banul

Despre originea numelui de ban s-au emis cele mai diferite păreri, începînd încă din sec. al XVI-lea. Astfel, după opinia lui B. Walther, numele său vine de la bando sau banderie, ban fiind sinonim cu stegar[2], în timp ce, pentru Miron Costin, „ban este acelaşi lucru cu pan" [3]. Precum vedem, cei doi cronicari au încercat să facă unele apropieri între cuvîntul ban şi termenii care li se păreau ca fiind din aceeaşi familie[4], datorită simplei potriviri fonetice.

Mai tîrziu, s-au emis alte opinii mai fundamentate din punct de vedere ştiinţific. De pildă, unii cercetători cred că termenul de ban este de origine avară, el derivînd de la numele hanului Baian; de la avari l-au împrumutat apoi slavii, iar de la slavi l-au preluat maghiarii[5]. Spre deosebire de aceştia, Al. Xenopol consideră că termenul de ban ar fi de origine slavă, avînd accepţiunea de cîrmuitor, de la slavi împrumutîndu-l apoi ungurii şi românii[6].

O opinie aparte a promovat B. P. Hasdeu, potrivit căreia „ban nu însemnează altceva decît moneda banului"[7].

Menţionez în sfîrşit că, de curînd, într-o comunicare ţinută la Institutul de istorie „N. Iorga", în cadrul sesiunii prilejuite de aniversarea împlinirii a 100 de ani de la înfiinţarea Academiei Române, prof. A. Sacerdoţeanu a încercat să arate că bănia este o veche instituţie românească[8], după părerea sa banii fiind cei care încasau veniturile de la populaţia băştinaşe pentru popoarele migratoare, începînd de la avari; banii şi-ar fi luat numele de la moneda numită ban pe care o strîngeau pentru stăpînitorii vremelnici ai teritoriului ţării[8bis].

---

[2] Ed. D. Simonescu, în *Studii şi materiale de istorie medie*, III, p. 61.

[3] M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 215.

[4] Despre termenul Banum, existent şi în Apus, avînd accepţiunea de jurisdicţie regală, edict public etc. vezi Du Cange, *Glossarium*, I, sub voce.

[5] Allen W. A. Leeper, *Germans, Avars and Slavs* („The Slavonic Rewiev", XII, 1933, p. 117—132). Această părere este împărtăşită şi de istoricul jugoslav P. Skok („Jugoslovenski istoriski časopis", II, 1936, p. 1—15).

Despre originea şi evoluţia instituţiei băniei la popoarele sud-slave vezi Kenézi Csatár, *A bánsagok eredete és a bánok hatásköre* („Századok", III, 1869, p. 242—251).

Despre originea cuvântului ban vezi mai pe larg Emil Botiş, *Consideraţiuni asupra originii demnităţii de „ban" în vechiul drept public* („Rev. Inst. social Banat-Crişana", X, 1942, mart.—april., p. 193—204), unde se indică şi părerile altor istorici şi cercetători.

[6] A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, III, p. 226.

[7] B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum*, III, col. 2409.

[8] Unii cercetători au mers chiar mai departe, în dorinţa lor de a arăta că dregătoria de ban este străveche la poporul nostru. De pildă, Gh. Haiduc a susţinut că acest termen este de origine dacică (*Originea cuvîntului „Ban"*, în „Societatea de mîine", XX, 1943, nr. 3, p. 47—48).

[8bis] A. Sacerdoţeanu, *Originea băniei şi a „banilor" la români* („Ramuri", 15 iunie 1967, p. 19).

Dintre toţi marii dregători ai Ţării Româneşti şi Moldovei, banul a constituit obiectul celor mai multe studii, începînd de aproape acum 100 de ani şi pînă în zilele noastre. Dintre toate acestea, cele mai însemnate sînt acelea ale lui I. C. Filitti, care a dedicat numeroase pagini băniei oltene[9] şi recenta lucrare monografică a lui Ştefan Ştefănescu, care a prezentat originea şi evoluţia băniei pînă în sec. al XVI-lea, cu transformarea ei în mare bănie, insistînd asupra rolului deosebit de important în istoria Ţării Româneşti jucat de puternica familie a boierilor Craioveşti[10].

Ţinînd seamă de rezultatele la care s-a ajuns în cercetarea instituţiei băniei, în această lucrare vom înfăţişa pe scurt originea, evoluţia, atribuţiile şi veniturile acestei dregătorii, insistînd îndeosebi asupra perioadei şi problemelor mai puţin studiate din istoria băniei (a doua jumătate a sec. al XVI-lea şi sec. al XVII-lea).

Prima formaţie politică purtînd titlul de „banat" şi condusă de un ban a fost înfiinţată de regele maghiar după anul 1230, în urma victoriei obţinute de oştile maghiare asupra celor bulgare[11]. Primul ban de Severin, Luca, este amintit la 1233 printre demnitarii cei mai de seamă ai regatului maghiar[12].

După trecerea Severinului în stăpînirea Ţării Româneşti, domnii acestei ţări, începînd cu Vladislav I, şi-au adăugat la titlul de voievod şi pe acela de „Banus de Zeurino" sau „Banus de Zewerino", cum îşi spunea Vladislav la 20 ian. 1368 şi 25 nov. 1369[13].

În ultimii ani ai domniei lui Vladislav, cetatea Severinului a fost recucerită de regele maghiar, schimbîndu-şi apoi stăpînii în cursul luptelor din vremea domniei lui Radu I, fiind stăpînită cînd de domnul Ţării Româneşti (1377, 1382—1384), cînd de regele maghiar[14].

La începutul domniei lui Mircea cel Bătrîn, Severinul se afla din

---

[9] I. C. Filitti, *Banii şi caimacamii Craiovei*, Craiova, <1924>, 27 p. (extras din „Arh. Olt.", III, 1924, p. 193 şi urm.); idem. *Banii Ţării Severinului şi banii Olteniei* („Arh. Olt.", VI, 1927, p. 21 şi urm.); idem, *Oltenia si cirmuitorii ei* („Arh. Olt.", IX, 1930, p. 138—142); idem, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*. Craiova, f. a. (extras din „Arh. Olt.". XI. 1932, p. 1—36, 135—176, 319—351); idem. *Craioveştii şi rolul lor politic* („Arh. Olt.", XIV, 1935, p. 1—14) etc.

[10] St. Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Buc., 1965, 246 p. + 1 pl. Vezi şi bibliografia de la sfîrşitul lucrării.

[11] Vezi I. Minea, *Cînd s-a întemeiat banatul de Severin?* („Cerc. istorice", 1929—1931. p. 359), O. Lecca, *Banatul de Severin şi Oltenia* („Arh. Olt.", XVI, 1937, p. 1 şi urm.) şi Ion I. Nistor, *Ţara Severinului şi Banatul Timişan* („Analele Acad. Rom. Mem. Secţ. ist.", s. III, t. XXVII, 1944—1945).

[12] *Doc. priv. ist. Rom.*, C., veac. XI—XIII, p. 264.

[13] *Hurmuzaki*, I/2. p. 144 şi 148—149, Vezi şi p. 198.

[14] *Istoria României*, II, p. 352 şi Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 39. Despre stăpînirea Severinului în sec. al XIV-lea vezi pe larg articolul Mariei Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria Angevină. Problema stăpînirii efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei* („Studii", XV, 1962, nr. 2, p. 315—344).

[15] *Hurmuzaki*, I/2. p. 322. Vezi şi p. 334—335 şi 472—473.

nou în stăpînirea domnului Țării Românești, care se intitula la 1390 și „Seuerini comes” [15].

În timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, începe o nouă fază în istoria băniei : din anul 1391, bănia devine — documentar cel puțin — o dregătorie românească[16], banul fiind, în perioada 1391 — 1421, unul din membrii de frunte ai sfatului domnesc. După cum a arătat Șt. Ștefănescu în recenta sa lucrare, noul dregător se numea simplu ban, în timp ce titlul de ban de Severin aparținea mai departe domnului ; în documentele emise în această vreme de cancelaria Țării Românești, cînd domnul purta titlul de ban de Severin, dregătorul cu titlul de ban era absent din sfatul domnesc, iar cînd acesta era citat printre membrii sfatului lipsea titlul de ban din titulatura domnului [17].

Încă din această vreme, banul era un dregător foarte important, a cărui autoritate se întindea asupra unei părți (nu știm cît de mari) din Oltenia, unde acesta îndeplinea atribuții asemănătoare cu acelea ale banului maghiar [18], ale cărei sarcini le-a preluat foarte probabil o dată cu funcția și teritoriul respectiv.

După pierderea cetății Severinului — unde se afla reședința banului — acesta nu mai este amintit printre dregătorii membri ai sfatului domnesc, în perioada 1421—1486. Instituția băniei nu a dispărut însă, ea continuînd să existe, dar avînd o importanță mai mică. Banii din sec. al XV-lea (după 1421) aveau sub administrarea lor un teritoriu mai redus ca întindere decît banul din vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn, bănia fiind, în această vreme, după cum arată Șt. Ștefănescu, o „formă specific oltenească a instituției sudeților”[19]. În această epocă existau probabil două bănii : una de Gorj, cu reședința la Tismana, și alta de Mehedinți, cu reședința la Strehaia [20].

Bănia de la Strehaia a căpătat o importanță deosebită în timpul domniei lui Basarab Țepeluș, cînd dregătoria a fost ocupată de Neagoe de la Craiova sau Strehăianul, tatăl celor patru frați cunoscuți apoi sub numele de Craiovești [21].

Dispunînd de o avere însemnată — printre care și moșiile Strehaia, unde era sediul băniei, și Craiova, care va deveni noua reședință

---

[16] C. C. Giurescu crede că „banul românesc există din prima jumătate a secolului XIV”, el înlocuind pe banul maghiar de Severin, dar nu aduce nici o dovadă în sprijinul acestei afirmații (*Contribuțiuni*, p. 63).

[17] Vezi Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 45—48 și N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, p. 147—148.

[18] Ținînd seama de importanța dregătoriei încă din această vreme, C. C. Giurescu a susținut — împotriva părerii lui I. C. Filitti — că banii amintiți în perioada 1391—1421 erau mari bani, deși titlul de mare ban nu a apărut decît la 1492 (*Contribuțiuni*, p. 61—62).

[19] Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 55.

[20] I. Minea, *Începuturile marii bănii de Craiova* („Arh. Olt.”, 1934, p. 4) și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 56—57 și 59—60.

[21] Vezi Al. Lapedatu, *Episcopia Strehaii și tradiția scaunlui bănesc de acolo*, Buc., 1906 ; I. Minea, *Bănia de la Strehaia* („Cerc. ist.”, 1926—1927, p. 259—260) și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 61—72.

a băniei [22] — Neagoe de la Craiova a reuşit să transmită demnitatea de ban fiului său mai mare, Barbu, bănia devenind astfel o dregătorie de familie a Craioveştilor, care au jucat un rol politic deosebit de însemnat în ultimul deceniu al sec. al XV-lea şi în primele patru decenii ale celui următor.

Ţinînd seama de puterea economică şi politică a Craioveştilor, Radu cel Mare a transformat băuia de Craiova în mare bănie, subordonîndu-i celelalte bănii existente încă pe teritoriul Olteniei [23]. Cu aceasta începe o altă fază în istoria băniei oltene, care devine mare bănie, cu sediul la Craiova, moşia familiei Craioveştilor.

Măsura luată de Radu cel Mare nu a dus la centralizarea statului pe plan general, ci doar la centralizarea administraţiei în provincia de peste Olt [24], aceasta însă în beneficiul familiei celei mai puternice şi bogate de aici, care-şi va manifesta adesea independenţa sau adversitatea faţă de domnie, reuşind să înlăture de pe tron pe unii domni cu care nu întreţinea relaţii bune, să pună pe tronul ţării domni favorabili sau chiar pe unii din membrii acestei familii [25].

Puterea politică şi economică a Craioveştilor a atins apogeul în timpul domniei lui Neagoe Basarab (1512—1521), el însuşi membru al acestei familii, care a devenit astfel conducătoare a întregului stat feudal. În această vreme, foarte probabil, a crescut mult însemnătatea marelui ban, care ajunge să îndeplinească în Oltenia atribuţiile domniei în restul ţării [26].

În epoca de atotputernicie a marilor bani din familia Craioveştilor, aceştia considerau bănia ca pe o dregătorie ce le aparţinea cu drept de moştenire [27] şi emiteau unele acte utilizînd formularul actelor domneşti, punînd uneori şi boieri martori, ca şi domnul [28].

În urma unor serii de conflicte cu domnia, care au culminat cu răzvrătirea lui Şerban banul la 1539, aceasta a reuşit să zmulgă bănia din mîna Craioveştilor şi, după cum spunea I. C. Filitti, să curme veleităţile de autonomie ale marilor bani, readucîndu-i în situaţia de mari

---

[22] Despre succesiunea reşedinţelor banului: Turnu Severin, Strehaia, Craiova, vezi şi *Istoria Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, p. 1.

[23] Despre împrejurările transformării băniei în mare bănie vezi Şt. Ştefănescu, *Începuturile băniei de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat* (*Studii şi materiale de istorie medie*, I, 1956, p. 325—332) şi recenzia autorului acestor rînduri din „Studii", 1957, nr. 1, p. 230. Vezi şi idem, *Bănia*, p. 72—74 şi 98—100.

[24] I. C. Filitti vedea în această măsură chiar o „reformă administrativă", prin care judeţele din Oltenia au fost puse „sub oblăduirea superioară a marelui ban" (*Craioveştii şi rolul lor politic*, „Arh. Olt.", 1935, p. 5).

[25] Despre rolul politic al Craioveştilor, vezi Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, cap. Craioveştii.

[26] Cf. şi P. P. Panaitescu, *Învăţăturile atribuite lui Neagoe Basarab* („Romanoslavica", VIII, 1963, p. 412) şi Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 119—120.

[27] Vezi doc. din 25 sept. 1529, în care Barbu Craiovescu mare ban, folosind formula cancelariei domneşti, cere celor care vor fi vlastelini şi stăpînitori ai Olteniei, „dintre fraţii noştri sau rudele noastre sau, pentru păcatele noastre, din alt neam", să respecte dania făcută mănăstirii Bistriţa (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 75).

[28] Pentru amănunte vezi Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 143—146.

dregători ai statului, care îndeplineau un rol asemănător cu acela al marelui vornic[29].

După 1539, domnul putea numi şi revoca pe marele ban ca pe oricare din marii săi dregători. Mai mult încă, uneori banul, deşi exista, nu era citat printre membrii sfatului domnesc, iar alteori scaunul băniei era lăsat vacant, în locul său fiind numit un locţiitor cu titlul de ispravnic. Referindu-se la acest proces, boierul-cronicar Radu Popescu îşi exprimă mai tîrziu părerea „că nu vrea să pue domnii ban, pentru că de multe ori să scorniea gîlcevi de acolo asupra domniei" [30].

La sfîrşitul sec. al XVI-lea şi în sec. al XVII-lea, situaţia marelui ban a fost reglementată, el apărînd de regulă — cu unele mici intermitenţe — ca primul mare dregător membru al sfatului domnesc [31]. Mari bani în această vreme ajungeau de obicei dregătorii cei mai importanţi din sfatul domnesc, care parcurseseră în prealabil şi alte dregătorii de seamă (mari logofeţi, mari vornici etc.). Marea bănie era astfel dregătoria cea mai înaltă, cu care se încheia cursus honorum al celor mai de seamă dregători [32].

Importanţa deosebită a dregătoriei de mare ban a fost remarcată şi de străinii care, trecînd prin Ţara Românească, ne-au lăsat informaţii despre organizarea politică a acesteia, într-o vreme în care importanţa băniei nu mai era aceeaşi ca în vremea atotputerniciei Craioveştilor. Astfel, pentru Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, banul era „locţiitorul la conducere în lipsa principelui" sau „dregătorul cel mai însemnat după domn", el avînd în atribuţia sa guvernarea unei provincii „numite Craiova"[33]. Pentru Baksici, care ne-a vizitat ţara la mijlocul sec. al XVII-lea, banul era „al doilea domn al ţării", care îşi avea curtea şi scaunul său de judecată la Craiova[34]. Informaţii asemănătoare ne oferă mai tîrziu Anton Maria del Chiaro, secretarul italian al lui Constantin Brîncoveanu, după care banul ocupa „la prima dignita dopo il principe"[35], precum şi Raicevich, pentru care banul era un „vice-rege" [36].

Cronicarul moldovean Miron Costin, în *Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei*, afirmă şi el că „scaunul" banului „este mai presus de

---

[29] I. C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, p. 91. Despre această luptă, terminată cu înfrîngerea Craioveştilor, vezi pe larg Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, cap. Criza băniei ca dregătorie de familie a Craioveştilor.

[30] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit., p. 69. Vezi şi I. C. Filitti, *Banii*, ... în „Arh. Olt.", 1924, p. 204—205.

[31] Despre rangul său ierarhic vezi şi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 51—53.

Menţionez aci că, în sec. al XVII-lea, se întîlneşte şi denumirea de ban al ţării de jos (бан 8 долни землє), cum i se spune lui jupan Negre într-un doc. din 24 aprilie 1601 sau lui Ghiorma Alexeanu, la 21 febr. 1641 (Acad.R. S. România, DCXXVII/3 şi Arh. St. Buc., ep. Buzău, VIII/1). Este posibil ca această numire de ţara de jos să se fi dat Olteniei.

[32] Vezi mai sus p. 69.

[33] Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească*, p. 169 şi 176.

[34] *Monumenta Spectantia Slavorum meridionalium*, XVIII, p. 98.

[35] A. M. del Chiaro. *op. cit.*, p. 60.

[36] Raicevich. *Osservazioni*, p. 13. Vezi şi Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 141—142.

al tuturor boierilor" din Ţara Românească, banul fiind, după părerea sa, conducătorul unei „ţărişoare deosebite", cu reşedinţa la Craiova [37].

Datorită importanţei deosebite a dregătoriei ce ocupa, marele ban era singurul mare demnitar din Ţara Românească ce putea pronunţa şi condamnări la moarte, drept pe care îl avea numai domnul. În această privinţă dispunem de mai multe mărturii. Astfel, Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, afirmă că „nici un dregător nu are dreptul de a osîndi la moarte în afară de marele ban" [38]. Mai tîrziu, la 1654, un alt călător străin însemna şi el în relaţia sa : „condamnarea la moarte a unui vinovat atîrnă numai de domn şi de acest ban şi nu de alţi judecători" [39]. Informaţia sa este confirmată de Dimitrie Cantemir, care ştia şi el că banul avea puterea „nu numai a judeca, ce şi cu moarte pre vinovaţi a căzni" [40].

Atribuţiile marelui ban au fost foarte însemnate, el deţinînd în provincia de peste Olt aproape toate atributele suveranităţii. În anumite perioade — îndeosebi în vremea atotputerniciei Craioveştilor — atribuţiile marelui ban, care era cel mai puternic senior al Olteniei, erau mai întinse ; după ce bănia nu a mai fost o dregătorie a acestei familii, marele ban acţiona mai mult ca reprezentant al domniei, în acest caz îndeplinind însă întinse atribuţii administrative, judecătoreşti şi militare[41] .

Marele ban avea dreptul să intervină în problemele privind stăpînirea pămîntului şi a altor bunuri materiale, putînd să confirme, ca şi domnul, stăpînirea diverşilor proprietari olteni asupra moşiilor, ţăranilor dependenţi sau ţiganilor robi. De la marii bani ni s-au păstrat numeroase asemenea cărţi de întărire a proprietăţilor, în care aceştia foloseau uneori formularul cancelariei domneşti. Astfel, la 13 iunie 1550, Dumitru mare ban întărea mănăstirii Bistriţa nişte mori, pentru care egumenul avea şi cărţi domneşti, spunînd : „îi dau şi eu să-i fie de ocină şi de ohabă, de nimeni neatins", ameninţînd pe cel care se va amesteca în stăpînirea mănăstirii că „acel om va vorbi cu mine" [42]. O întărire asemănătoare dă ceva mai tîrziu Dobromir mare ban, poruncind : „nimeni să nu îndrăznească să-i turbure sau

[37] M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 215 ; vezi şi p. 390.
La 1717, boierii olteni arătau că, cu mult timp înainte, neputînd să guverneze toată ţara, domnul „a instituit asupra acestor cinci judeţe ale Oltului un boier de frunte, adică al doilea după însuşi domnul, cu titlul de mare ban, avînd autoritate deplină în amintita provincie, atît în afacerile civile, cît şi în cele criminale, economice şi în toate chestiunile administrative" (C. Giurescu, *Material*, I, p. 332).

[38] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 176.

[39] *Monumenta Spectantia Slavorum meridionalium*, XVIII, p. 98 şi N. Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari*, p. 62.

[40] D. Cantemir, *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor*, Buc., 1901, p. 468.

[41] I. C. Filitti aseamănă aceste atribuţii cu acelea îndeplinite de marii vornici din Moldova („Arh. Olt.", 1924, p. 204—205). El afirmă însă, fără temei, că asupra atribuţiilor banului „nu sîntem bine documentaţi" decît în sec. al XVIII-lea, deşi ştirile despre aceste atribuţii sînt destul de numeroase în sec. XVI—XVII.

[42] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 402.

să-i oprească înaintea acestei cărţi ale mele, căci acel om rău va păţi. Altfel să nu fie, după spusa mea" [43].

Formularul acestor întăriri nu s-a schimbat nici în sec. al XVII-lea. De pildă, la 2 martie 1605, Preda Buzescu mare ban întărea lui Dumitru fost ban ocină la Sălcuţa „ca să-i fie...ohabă lui şi de dedină lui şi fiilor lui şi nepoţilor lui şi strănepoţilor lui şi de nimeni neatins, după spusa mea", punînd martori cîţiva logofeţi, un vornic, un ban şi un vătaf [44].

Tot în legătură cu proprietatea, banul putea să cerceteze şi să fixeze hotarele satelor şi ocinelor. Din sec. al XVI-lea ni s-au păstrat numeroase documente în care se vorbeşte de hotărnicii făcute de bani împreună cu diverşi boieri locali [45]. În sec. al XVII-lea, cînd hotărniciile au trecut pe seama marelui portar şi a subalternilor săi [46], marele ban şi aparatul său de slujbaşi nu mai efectuează decît foarte rar asemenea hotărnicii sau împărţiri de moşii. De pildă, la 28 sept. 1647, Matei Basarab scria lui Ghiorma Alexeanu mare ban să împartă moşia Stejarul între doi oameni: „să le dai un om al dumneatal<e> de folos, să meargă acolo la satul Stejariul să le împarţă moşiile frăţeşte..., că am lăsat domnia mea acest lucru numai pre dumneata, să-i tocmeşti şi să le imparţi moşia" [47].

Fiind cel mai de seamă reprezentant al domniei în Oltenia, marele ban îndeplinea uneori aci diverse porunci sau hotărîri ale domnului. La <1581—1582>, domnul scria primului său sfetnic, Dobromir mare ban, să restituie mănăstirii Bistriţa nişte ţigani luaţi de un locuitor din Plăviceni [48].

Din documente rezultă că domnul apela uneori la autoritatea superioară a marelui ban atunci cînd alţi slujbaşi ai săi nu reuşeau să-i aducă la îndeplinire poruncile, cum se întîmplă în vremea domniei lui Matei Basarab, cînd domnul pune pe Dragomir mare ban să întoarcă nişte bani şi vaci unor locuitori, care refuzaseră să-i primească de la Radu căpitanul din Fărcaş, însărcinat de domn cu această misiune înaintea marelui ban [49].

Trebuie să subliniem însă faptul că, deşi marele ban era dregătorul care răspundea de cîrmuirea Olteniei, nu el era cel însărcinat de regulă cu aducerea la îndeplinire a diverselor porunci domneşti privind teritoriul Olteniei; din documente rezultă că ispravnicii obişnuiţi ai poruncilor

---

[43] *Studii şi mat. de ist. medie*, V, p. 626—627. Vezi şi *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 321, vol. IV, p. 114, 288.

[44] *Ibidem*, veac. XVII, vol. I, p. 158—159. Vezi şi p. 55, 57, 138, 249 etc. vol. III, p. 378—379, vol. IV, p. 133, doc. din 24 aug. 1669, 1 nov. 1699, 3 sept. 1707, etc. (Arh. St. Buc., m-rea D. Lemn, XXIX/5, ms. 723, f. 488 v. şi „Mitropolia Olteniei", 1966, nr. 9—10, p. 850).

[45] Vezi cazurile citate de Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 157—158.

[46] Vezi mai jos p. 234—235.

[47] Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, XCVIII/4. Vezi şi doc. din 16 dec. <1605> (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 203).

[48] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. V, p. 1.

[49] Doc. din 10 april. 1643 (Arh. St. Buc., ms. 712, f. 334 v-335). Vezi şi doc. din 15 april. 1656 (idem, Mitr. Ţării Rom., CCCXLIII/6 bis.).

domnești, chiar pe teritoriul de peste Olt, erau marele logofăt și marele vornic și în mult mai mică măsură marele ban, care, în schimb, este pus el însuși ispravnic la unele porunci referitoare la teritoriul Munteniei [50]. Aceasta este încă o dovadă despre lipsa unei separări stricte a atribuțiilor marilor dregători în vremea de care ne ocupăm.

Nu există dovezi că „marele ban trebuia să se îngrijească de perceperea dărilor pe teritoriul oltean"[51]. După cum am arătat mai sus, strîngerea dărilor era concesionată marilor dregători [52] și în această operație marele ban nu se amesteca.

Tot astfel, marele ban nu putea să emită documente de scutire de dări decît pe baza unei hotărîri a domnului, cum face Giurgiu Raț la 1 febr. ‹1611›, scutind de dări satul Tismana, pe baza cărții de scutire mai vechi emise de Radu Șerban, pe care o invocă [53].

Marele ban și aparatul din subordinea sa avea un rol de seamă în păstrarea ordinei feudale în Oltenia, în atribuțiile sale intrînd prinderea și pedepsirea răufăcătorilor. La mijlocul sec. al XV-lea, banii Tismanei scriau la Sibiu despre un hoț, promițînd că vor face totul ca să-l prindă, dacă acesta „ar veni în bănia noastră" [54].

Marele ban avea dreptul să judece pe hoții prinși, pe care îi putea condamna la moarte. Despre acest drept ne vorbesc documentele din 12 ian. 1647 și 22 oct. 1648 ; în primul, se spune că un hoț de cai prins a fost dus „la lege la scaun la Craiova", înaintea banului Teodosie și că, neavînd cu ce se plăti de hoție, l-a „ajuns legea... să piară ca un hoț" [55]; un boier i-a scos însă capul, plătind caii furați și gloaba banului ; în cel de-al doilea, este vorba de niște țigani hoți a căror stăpînă i-a scos de la ștreang de la banul Ghiorma [56].

Din alte documente rezultă însă că, în Oltenia, putea interveni pentru a prinde pe răufăcători și marele armaș, în atribuțiile căruia se afla această problemă pentru restul țării [57]. Din aceste documente nu reiese că armașul trebuia să se înțeleagă în prealabil cu banul sau

---

[50] De aceea nu ni se pare în întregime întemeiată afirmația lui C. C. Giurescu, după care banul era „agent executor... al hotărîrilor domnești care priveau teritoriul oltean" (*Contribuțiuni*, p. 48).

[51] Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 158.

[52] Vezi mai sus p. 143–145. Din izvoare rezultă că județele din Oltenia erau concedate pentru bir diverșilor mari dregători, nu marelui ban. Astfel, în vremea domniei lui Leon vodă, Matei din Brîncoveni, pe atunci mare agă, a ținut de bir județul Romanați (*Istoria Țării Românești*, p. 95) ; mai tîrziu, în timpul domniei lui Matei Basarab, Diicu Buicescu mare spătar a ținut de bir județul Dolj etc. (Acad. R. S. România, ms. Tocilescu, f. 70 v.).

[53] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 1–2. Vezi și o poruncă a lui Cornea Brăiloiu mare ban din 9 iulie 1696, privind darea preoților, în care se invocă de asemenea hotărîrea domnului (N. Iorga, *Studii și documente*, XIV, p. 291–292).

[54] S. Dragomir, *Documente slave din Sibiu*, p. 64.

[55] Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XXV/80. Vezi și doc. din 20 mart. 1647, unde se vorbește de niște hoți deținuți la închisoarea din Craiova (ibidem, m-rea Zlătari, XI/6).

[56] Ibidem, Dep. Pappazoglu, X/14.

[57] Vezi mai jos p. 230.

ispravnicul său pentru a prinde pe răufăcători sau pentru a colabora la aceasta.

Pentru a putea pedepsi pe cei vinovați, marele ban era singurul dregător care dispunea de o închisoare, la Craiova, unde erau deținuți cei prinși în diferite culpe. Dintr-un document din 20 martie 1647 aflăm astfel că doi locuitori dintr-un sat oltean care furaseră au fost închiși la Craiova din vremea lui Barbu Poenaru mare ban (1644—1645) pînă a venit Ghiorma Alexeanu mare ban (1646), cînd i-a „ajunsu legea de peire"[58], iar la 3 mai 1656, Chircă Rudeanu mare ban poruncea unor săteni care se judecaseră în fața sa să achite niște bani, amenințîndu-i că altfel îi va aduce legați la Craiova „să zăceți în pușcărie păn veți muri"[59]. Marele ban avea deci dreptul nu numai să condamne la moarte, dar și să țină la închisoare pe vinovați pînă cînd aceștia erau fie uciși, fie li se „scotea" capul de la moarte.

În sec. al XVII-lea, marele ban răspundea față de domn de păstrarea ordinii în Oltenia. La 22 mai 1656, același Chircă Rudeanu mare ban scria unui locuitor care bătuse pe starița mănăstirii Slătioarele și-i scosese plugul de pe cîmp că aceasta, plîngîndu-se domnului, Constantin Șerban îi făcuse „scîrbă" banului; marele ban îi cere vinovatului să lase în pace pe stariță, amenințîndu-l cu spînzurătoarea [60].

Deosebit de importante erau *atribuțiile de ordin judecătoresc* ale marelui ban, care avea drept de judecată în toată Oltenia, așa cum marele vornic avea în restul țării [61]. Din această pricină, în unele documente din sec. al XVII-lea, marele ban era considerat *„judecător peste toate părțile Severinului"* sau *„judecător a toată țara Severinului"* [62].

Autorul *Relației istorice*, atît de prețioase în privința datelor ce ne oferă despre marii dregători ai Țării Românești, ne informează că banul „are dreptul de a judeca pricinile criminale și unele civile, *întocmai ca și domnul*, dar numai de la Porțile de Fier pînă la rîul Olt". El precizează că a spus doar „unele" procese civile, deoarece „în certurile pentru împărțirile de moșii sentința îi aparține doar domnului împreună cu tot sfatul"[63]. Cu toate acestea, din documente rezultă că marele ban avea dreptul să judece și pricinile privind stăpînirea moșiilor.

Din sec. XVI—XVII ni s-au păstrat numeroase cărți de judecată date de marele ban la „scaunul" Craiovei, cele mai multe din acestea privind problemele stăpînirii pămîntului și a oamenilor dependenți [64]. Aceste cărți de judecată sînt în parte asemănătoare cu acelea emise de

[58] Arh. St. Buc., m-rea Zlătari, XI/6.
[59] G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 73—74. Vezi și p. 151.
[60] Acad. R. S. România, XC/61.
[61] Vezi mai jos p. 187—189.
[62] Doc. din 15 mai 1641, 16 ian. 1643 și 3 aug. 1654 (Arh. St. Buc., m-rea Bradu, I 4, XXXIX/4 și m-rea Bistrița, LXII/106).
[63] *Mag. istoric*, V, p. 42—43.
[64] Pentru sec. al XVI-lea, vezi Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 162—165.

cancelaria domnească, marele ban atribuind stăpînirea unei proprietăţi disputate în faţa sa acelei părţi care cîştigase procesul [65].

Pentru ca părţile să-şi poată dovedi dreptatea, marele ban avea dreptul să le dea jurători, aşa cum făcea marele vornic în restul ţării. Din sec. al XVII-lea cunoaştem multe cărţi de jurători emise de marele ban [66].

Menţionăm că, aşa cum un proces putea fi reluat în faţa domnului şi a sfatului domnesc cu un număr dublu de jurători, acelaşi lucru se putea face şi la curtea marelui ban, procesul pierdut prima oară în faţa sa nefiind rejudecat imediat de domn şi de sfatul său. Dintr-un hrisov domnesc din 4 mai 1607 aflăm astfel că nişte locuitori se judecaseră pentru o moştenire în faţa lui Preda Buzescu mare ban de două ori, prima oară aducînd şase iar a doua oară 12 jurători. La această dată domnul confirmă cartea de judecată eliberată de „cinstitul" său dregător [67].

Trebuie să mai arătăm că, în sec. al XVII-lea, nu exista o exclusivitate deplină privind dreptul de judecată al marelui ban în Oltenia ; domnul putea delega să facă judecăţi în această parte a ţării şi pe alţi mari dregători ai săi, de pildă pe marele vornic. La 13 mai 1668, Mareş Băjescu mare vornic arăta astfel că „fiind noi trimis de măria sa domnu nostru într-aceastā parte de loc", domnul îl însărcinase să „ia seama" într-o pricină a mănăstirii Tismana privind moşia Erghevița, a cărei stăpînire o întăreşte susnumitei mănăstiri [68]. Cu ocazia drumului său prin Oltenia, marele vornic a dat şi o carte de împuternicire egumenului mănăstirii Sadova să gonească nişte locuitori din satul Zăvalul, pe care egumenul îi acuzase că sînt răi şi că îi sparg satul [69].

Marele ban îndeplinea apoi însemnate *atribuţii militare*, fiind considerat comandantul oştirii din Oltenia sau, cum spune autorul *Letopiseţului Cantacuzinesc*, al oştilor Craiovei, Jiului şi Mehedinţilor [70]. În afară de oastea sa personală, formată din slugile şi curtenii săi, în secolele XV—XVI, sub comanda marelui ban se aflau foarte probabil cetele celorlalţi boieri olteni, precum şi curtenii şi ţăranii liberi din Oltenia chemaţi la oaste.

La sfîrşitul sec. al XVI-lea, după informaţiile date de cronica tradusă de B. Walther, marele ban ţinea cu plată 200 de soldaţi cazaci şi

---

[65] Dintre numeroasele cărţi de acest gen din sec. al XVII-lea vezi pe cele din : 12 aug. 1605, 4 mai 1607, 18 iulie <1613—1615>, 6 iunie 1614, 6 febr. 1618, 30 mai 1619, 21 iulie 1669, 1673—1674, 4 oct. 1691 etc. (Acad. R. S. România, MCCXXX/1 ; *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 260, vol. II, p. 217, 280—281, vol. III, p. 190—191, 373—374 ; Arh. St. Buc., m-rea Govora, XIII/14, m-rea C. Lung, LXII/56, m-rea Brîncoveni, IV/5).

[66] Vezi doc. din : 20 april. <1642>, 11 sept. 1669, 11 oct. 1691, 9 iunie 1696, 7 sept. 1698, 21 aug. 1699 şi pe cele citate la nota anterioară (Acad. R. S. România, CLVIII 99, Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XIV/8, ms. 295, f. 102 v.-103, ep. Rîmnic, XCVIII/14, Acad. R. S. România, CCCLXXI/219 şi „Revista istorică", 1922, p. 173).

[67] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 259—260.

[68] Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XI/14. Vezi şi cartea de judecată dată de Mihai agă unui locuitor din jud. Dolj (G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 186).

[69] Arh. St. Buc., ms. 295, f. 41.

[70] *Istoria Ţării Româneşti*, p. 73. Vezi şi Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 166—169 şi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 50—51.

mulți ostași români, pe care îi folosea înainte „pentru nevoile dregătoriei sale... iar acum pentru apărarea acelor granițe"[71]. În calitatea sa de comandant militar, marele ban avea un steag bănesc, care, după afirmația lui Radu Popescu, se numea „grapă" [72].

Fiind cel mai însemnat dregător al Țării Românești, marele ban putea comanda uneori întreaga armată a țării, așa cum această comandă putea fi încredințată și altor mari dregători [73]. La 1525, Radu de la Afumați scria brașovenilor că a trimis contra vrăjmașului său (probabil Vladislav al III-lea) pe Pîrvul Craiovescu banul „cu curtea domniei mele" [74]; la 1532 oastea Țării Românești trimisă în campanie alături de trupele turcești a fost condusă de Hamza banul [75], iar la 1537 comandantul armatei trimise în ajutorul lui Ioan Zapolya a fost Șerban banul [76].

În sec. al XVII-lea, deși comandantul armatei era considerat marele spătar [77], pe cîmpul de bătălie acesta avea o autoritate mai mică decît aceea a marelui ban. După informațiile ce ne oferă autorul *Relației istorice*, spătarul era cel dintîi după domn pe cîmpul de luptă „afară de ban și vornic" [78].

Despre *veniturile marelui ban* știrile de care dispunem sînt destul de sărace. După cum a arătat C. C. Giurescu, informația dată de B. Walther, potrivit căreia banul se bucura de „toate veniturile de peste an ale acestei părți de țară" (e vorba de Oltenia), este exagerată, deoarece banul nu beneficia decît de o parte a acestor venituri [79].

Principalele sale venituri marele ban le obținea — ca și alți dregători — din slujbă, printre acestea un rol important ocupîndu-l gloabele și veniturile din judecăți. Într-un document din 22 oct. 1648 se spune astfel că o boieroaică plătise cinci gloabe pentru niște țigani ai săi prinși că au furat, scoțîndu-i de la ștreang de la Ghiorma mare ban [80].

Marele ban încasa venituri din toate slujbele pe care le îndeplinea. Dintr-un document din 26 iunie 1694 aflăm astfel că Vintilă Corbeanu mare ban fusese pus de domn să împlinească unei jupanițe o datorie de 400 de taleri, din care nu reușise însă să scoată decît 300; din acești bani, 250 de taleri îi dăduse creditoarei iar 50 „i-au fost opritu pentru zeciuiala lui" [81].

Marele ban mai încasa apoi unele venituri de la subalternii săi

---

71 *Studii și materiale de istorie medie*, III, p. 61.

72 R. Popescu, *Istoriile*, p. 141. Despre existența unui steag al marelui ban, care dispunea și de muzică ostășească, știe și Miron Costin (*Opere*, ed. cit., p. 212.

73 Vezi mai sus p. 120—121.

74 Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 39.

75 N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. LXXIX—LXXX.

76 „Balcania", IV, 1941, p. 458—459.

77 Vezi mai jos p. 244—245.

78 *Mag. istoric*, V, p. 44.

79 C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 58. Vezi și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 170—171.

80 Arh. St. Buc., Dep. Pappazoglu, X/14.

În timpul ocupației austriace în Oltenia, se afirmă că banul încasa, „după cum este obiceiul țării", și gloabă pentru stricarea hotarelor (Arh. St. Sibiu, LV/208, f. 41 v.-42).

81 Muzeul de istorie Craiova, nr. 124.

numiţi bani sau bănişori de judeţ, care, la rîndul lor, obţineau serioase beneficii din judecarea pricinilor mărunte (certuri, loviri, călcări de hotare etc.) [82].

Deşi era cel mai important dregător al ţării, veniturile marelui ban erau mai puţin însemnate decît ale marelui logofăt [83].

Spre deosebire de alţi dregători, marele ban nu avea un subaltern purtînd titlul de al doilea ban. În schimb, chiar după înfiinţarea marei bănii, au continuat să existe banii de judeţ, care erau subordonaţi marelui ban. Dintre aceştia, un rol important avea banul de Mehedinţi, care figurează uneori printre membrii sfatului domnesc. În tratatul încheiat la 17 august 1511 de domnul Ţării Româneşti cu regele Ungariei, este trecut astfel între marii dregători şi Radu „bano de Mehedencze" [84]. Mihai Viteazul a fost el însuşi ban de Mehedinţi în anul 1588 (timp în care mare ban era unchiul său Iane Cantacuzino), devenind apoi mare stolnic.

Trebuind să stea mai mult timp la curtea domnească, pentru a lua parte la rezolvarea problemelor politice ca membru principal al sfatului domnesc, marele ban era înlocuit la Craiova de un *ispravnic al scaunului bănesc* [85], care îndeplinea acolo atribuţiile marelui ban.

În sec. al XVII-lea, ispravnicii scaunului Craiova apar foarte des în documente; în a doua jumătate a acestui secol, constatăm chiar o continuitate în succesiunea lor, ceea ce dovedeşte că, în această vreme, la Craiova exista în permanenţă un dregător care rezolva în numele domnului ţării şi al marelui ban problemele diverse ale administraţiei locale.

Cercetînd lista celor 45 de ispravnici ai scaunului Craiovei amintiţi în documentele sec. al XVII-lea [86], constatăm că cei mai numeroşi dintre aceştia erau diverşi boieri mici (căpitani, vătafi, logofeţi, vornici etc.), mulţi dintre ei originari din Oltenia şi, deci, buni cunoscători ai acestei provincii şi ai obiceiurilor locale.

Cînd însă marele ban lipsea din sfatul domnesc, dregătoria fiind vacantă, domnul numea în funcţia de ispravinc al scaunului Craiovei un fost mare dregător care, prin autoritatea sa, putea suplini lipsa marelui ban. Astfel, în deceniul al III-lea al sec. al XVII-lea, cînd marele ban nu apare între membrii sfatului domnesc [87], ispravnici ai scaunului Craiovei

---

[82] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 368—370.

[83] Vezi mai jos p. 175.

[84] *Hurmuzaki*, XV, p. 213. Despre subalternii marelui ban vezi şi paragraful *Ierarhia bănească* la Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 150—156.

[85] De regulă, la Craiova se afla un singur ispravnic al scaunului bănesc; foarte rar sînt amintiţi cîte doi asemenea dregători, ca la 5 mai 1655, cînd ispravnici erau Chera armaşul şi Tovoi vătaful (G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 213). Tot ispravnici de Craiova pot fi consideraţi şi Vodă logofătul şi Sidori, cărora, la 25 iunie <1602>, domnul Simion Movilă le porunceşte să cerceteze o pricină la Sălcuţa, numindu-i „banii Craiovei" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. I, p. 53).

[86] Vezi şi lista incompletă a ispravnicilor scaunului Craiovei întocmită de I. C. Filitti, („Arh. Olt.", 1924, p. 211—212).

[87] Vezi lista publicată în *Studii şi materiale de istorie medie*, IV, p. 566.

au fost cîţiva mari dregători ca : Ivaşco Băleanu fost mare vornic [88], Fiera din Leordeni fost mare logofăt [89] şi Aslan fost mare vornic [90], ultimii doi apărînd şi ca membri ai sfatului domnesc cu titlul de ispravnici ai Craiovei [91].

Tot astfel, între 28 mai 1693 şi 2 iulie 1694, timp în care marele ban nu este amintit în sfatul domnesc (de la îmbolnăvirea lui Vintilă Corbeanu şi pînă la numirea ca mare ban a lui Cornea Brăiloiu), ca ispravnic al scaunului Craiovei a funcţionat tot un fost mare dregător, Dumitraşco Poenaru fost mare pitar. Acesta declara la 28 mai 1693 că a fost „trimis din porunca mării sale domnului nostru... den Olt încoace scaunului Craiovii judecătoru" [92].

Cînd lipsea din sfat marele ban, ispravnicii scaunului Craiovei erau numiţi deci de domn dintre foştii mari dregători ; cînd exista marele ban, este foarte probabil că el îşi numea ispravnicul de scaun, fără să fie necesară intervenţia domniei [93].

Fiind recrutaţi în general dintre boierii olteni mai puţin însemnaţi, ispravnicii de Craiova nu se bucurau decît de o parte din însemnata autoritate a marelui ban. Aceasta se vede şi după modul cum se adresau ei altor boieri olteni. De pildă, la 8 aug. 1659, Preda Pîrîianu logofăt, ispravnicul scaunului Craiovei, scria la 12 boieri jurători numiţi de domn pentru rezolvarea unei pricini : „vă rog, ca pe nişte fraţi, să veniţi să vă aflaţi marţi acolo, să căutăm şi să adevărăm pintru acest lucru" [94].

Cu toate acestea, ispravnicul de Craiova îndeplinea în Oltenia atribuţiile marelui ban, folosind uneori chiar pecetea acestuia, pentru a da actelor sale mai multă autoritate [95].

Despre *atribuţiile* îndeplinite de ispravnicii scaunului Craiovei aflăm destul de multe ştiri din documentele sec. al XVII-lea, informaţii care completează pe acelea despre atribuţiile marelui ban, pe care le prelua locţiitorul său la Craiova.

Ca şi de la marele ban, ni s-au păstrat de la locţiitorii săi la Craiova

---

[88] Doc. din 28 iunie 1625 şi 20 mai 1630 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 532–533 şi Arh. St. Buc., ms. 252, f. 77–79).

[89] Doc. din : 31 mai, 3 şi 15 iunie şi 2 sept. 1626 (Arh. St. Buc., m-rea Dealu, XXII/7, m-rea Tismana, XCII/22 şi copii Inst. de istorie „N. Iorga").

[90] Doc. din 24 aug. 1627, 14 nov. 1628, 16 mart. şi 13 april. 1630 (D.R.H., B., vol. XXI, p. 426, Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, CVII/5 şi XCIX/3).

[91] Doc. citate din 1626 şi 1630.

[92] Arh. St. Buc., ms. 723, f. 515 v.

[93] Uneori marele ban îşi alegea ispravnicul dintre rudele sau apropiaţii săi. Astfel, două cărţi de întărire pentru sate şi ţigani emise de Ianache Catargiu mare ban la 18 iulie <1613–1615> şi 2 aprilie 1615 sînt alcătuite după „învăţătura" lui Nicula postelnicul, fratele său, despre care un document din 3 aug. 1619 ne spune că a fost ispravnic al scaunului Craiovei în timpul domniei lui Radu Mihnea (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 217 şi vol. III, p. 403).

[94] Acad. R. S. România, CCXCIX/72.

[95] Vezi doc. din 27 mai 1681, dat de Iane căpitanul, ispravnicul scaunului Craiovei, întărit cu sigiliul lui Radu Năsturel mare ban şi pe cel din 6 mart. 1699, dat de Stan vornic ispravnic şi întărit cu pecetea lui Cornea Brăiloiu mare ban (Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XI/36 şi ep. Rîmnic, XCVII/23).

numeroase cărţi de întărire de proprietăţi (ocine, rumâni şi ţigani), unele din acestea eliberate în urma judecăţilor avute în faţa lor [96].

Tot astfel, ispravnicii de Craiova emiteau cărţi de judecată după ce cercetau diverse pricini privind stăpînirea pămîntului sau a altor bunuri [97], avînd dreptul — ca şi marele ban — să dea părţilor în cauză jurători pentru a-şi dovedi dreptatea [98].

Cînd se adresa ispravnicilor de Craiova, cerîndu-le să judece diverse pricini, domnul arăta că aceştia îndeplineau rolul unor instanţe locale de judecată, care făceau ca locuitorii Olteniei să nu se mai deplaseze pînă la Bucureşti pentru a-şi rezolva aceste pricini [99].

În urma plîngerilor ce primea, ispravnicul de Craiova avea dreptul să cheme la judecată în faţa sa pe cei pîrîţi, pe care, în caz de refuz, îi putea aduce forţat, cu treapăd. Astfel, la 6 martie 1699, Stan vornicul, ispravnicul scaunului Craiovei, porunceşte unor locuitori să vină la judecată în faţa sa, ameninţîndu-i că altfel „vom trimite om băniscu cu treapăd" [100]. Peste trei luni, la 15 iunie 1699, acelaşi ispravnic poruncea unui locuitor care bătuse un ţigan al mănăstirii Butoiul să vină la judecată, avertizîndu-l că el, ca dregător ce răspundea de ordinea locală, „bătaia aceasta şi mîna fărîmată nu vom îngădui" [101].

Ca şi marele ban, şi chiar mai adesea decît acesta, locţiitorul său la Craiova aducea la îndeplinire diverse porunci şi hotărîri ale domniei referitoare la teritoriul Olteniei. La 20 febr. 1660, ispravnicul Craiovei primea o poruncă domnească să „apuce" pe locuitorii satului Vădastra să refacă nişte coşare ale mănăstirii Brîncoveni, pe care le arseseră şi să-i plătească acesteia nutreţul mîncat de vitele lor [102]; la 11 ian. 1666, domnul poruncea ispravnicilor de Craiova „să puneţi oamenii voştri ispravnici" ca să scoată nişte datorii ale mănăstirii Arnota [103], iar la 6 martie 1688 ispravnicul era însărcinat „să apuce cu strînsoare" pe un căpitan să întoarcă nişte bani unui bărbier [104]. Ispravnicii de Craiova şi subalternii lor jucau deci în Oltenia rolul armaşilor şi aprozilor la împlinirea datoriilor.

Ispravnicul de Craiova veghia la păstrarea ordinei feudale, silind pe

---

[96] Vezi doc. din : 17 oct. 1658, 22 april. 1659, 30 oct. 1666, 3 iulie 1668, 8 iulie 1672 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XIV/6, XI/12, G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 223, Acad. R. S. România, CLXXXV/62 şi XC/82).

[97] Vezi doc. din : 1 sept. 1656, 23 mai 1657, 30 oct. 1666, 31 iulie 1668, 15 iulie 1693, 2 iulie 1694, 17 dec. 1695, 9 ian. 1699 (Acad. R. S. România, CCXCIX/68; Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XI/12; Acad. R. S. România, CLXXXV/62; Arh. St. Buc., ms. 723, f. 497; v. Biblioteca Centrală de Stat, 71, P. VIII/11; Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, XCVI/9, m-rea Zlătari, IX/17 şi G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 221—222).

[98] Vezi doc. din : 28 aug. 1656, 22 mai 1657, 1 iunie 1660, 25 aug. 1665, 25 sept. 1678, 12 april. 1692, 23 nov. 1693 etc. (Acad. R. S. România, CCXCIX/133; Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LXXXVII/14, A.N., XLVII/74, ms. 722, f. 235, ep. Rîmnic, XCVII/5 şi XCV/7 şi „Oltenia", IV. 1944, p. 61—62).

[99] Vezi doc. din 1 febr. 1657 (Acad. R. S. România, CCLXXXI/7).

[100] Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, XCVII/23.

[101] Acad. R. S. România, DXCI/71.

[102] Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XXV/2.

[103] Idem, m-rea Arnota, XVIII/30.

[104] Arh. St. Craiova, LXVII/4.

cei care nu o respectau să o facă fără voia lor. La 22 oct. 1675, ispravnicul Craiovei scria unui căpitan să lase în pace un ţigan al mănăstirii Strîmba, pe care îl ţinea în prinsoare pe nedrept, poruncind : „din capetile voastre să nu mai faceţi, că voi nu înblaţi boirişti, ci faceţi nişte lucruri nibunişti" [105].

Tot astfel, el avea un rol de seamă şi în prinderea răufăcătorilor şi gazdelor lor, după cum rezultă dintr-o scrisoare din 24 martie 1662, cu care ispravnicul de Craiova trimite un om al său „să apuce cu mare strînsoare" pe doi locuitori din Pietrari să dea seama că sînt gazde de hoţi, poruncind sătenilor să sară să-i prindă, sub ameninţarea confiscării bucatelor [106].

Informaţiile despre atribuţiile fiscale ale ispravnicului de Craiova sînt mai sărace ; ca şi pentru marele ban, şi ele dovedesc că aceste atribuţii erau mult mai reduse decît acelea judecătoreşti, de pildă. Ispravnicul nu se putea amesteca în repartizarea dărilor decît în cazul în care primea plîngeri că unii locuitori au fost nedreptăţiţi. La 4 iunie 1664, ispravnicul de Craiova poruncea astfel unui vătaf de plai din Urşani şi altor locuitori să cisluiască „pre puteare, şi din cas‹ă› şi de afară", pe un locuitor de acolo care i se plînsese că este asuprit de bir [107].

Tot astfel, ispravnicul de Craiova nu putea acorda scutiri de dări decît pe baza împuternicii domnului, cum face, la 3 iunie 1676, Manea stolnicul, care dă „cartea scaunului" pentru scutirea de dări a mănăstirii Tîrnăviţa-Dolj, pe baza poruncii domnului, ameninţînd pe cei care nu vor respecta că vor „petrece scîrbă" de la domn [108].

*

În încheiere, trebuie să amintim că în Moldova nu a existat în perioada studiată funcţia de mare ban; aci dregătoria de ban a fost introdusă tîrziu, la 1695, de Constantin Duca, despre care cronicarul I. Neculce afirmă că „l-a pus ban" pe Teodosie Dubău fost mare logofăt [109]. După informaţiile date de acelaşi cronicar, această dregătorie a fost „aşezată... cu temei" în Moldova de abia la anul 1705, cînd i s-a hotărît rangul ierarhic după marele spătar şi i s-a fixat ca venit cîte un ban de drobul de sare de la ocnă [110].

b. Logofătul

Acest dregător — purtînd numiri diferite — a existat în toate statele medievale, ai căror conducători aveau nevoie de o cancelarie pentru alcătuirea corespondenţei. În statele care utilizau limba latină, dregătorul

[105] Acad. R. S. România, XC/86 şi G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 115—116.
[106] G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 225.
[107] *Ibidem*. p. 96.
[108] Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, XCVIII/8.
[109] I. Neculce, *op. cit.*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 132 ; vezi şi p. 151.
[110] *Ibidem*, p. 176. Vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 229 şi idem, *Doc. familiei Callimachi*, I, p. LXVII.

care răspundea de alcătuirea corespondenţei se numea cancellarius sau notarius şi a devenit unul din cei mai de seamă dregători ai statului [111].

Statele din sud-estul Europei au împrumutat însă numele dregătoriei din Imperiul bizantin. Aci au existat mai mulţi dregători purtînd titlul de λογοθετης [112]. Unul dintre aceştia, λογοθετης, των σεκρετον amintit la 1081, a devenit în timpul lui Isac Angelos, la 1192, μέγας λογοθετης în atribuţiile sale intrînd ţinerea corespondenţei împăratului. El era unul din dregătorii cei mai de seamă ai imperiului, în lista lui Pseudo-Codinos fiind citat al optulea [113].

Din Imperiul bizantin numele dregătoriei a trecut apoi în statele feudale sud-dunărene şi, după aceea, în ţările noastre.

Originea bizantină a dregătoriei era cunoscută încă de acum aproape trei secole cronicarului Miron Costin, care afirmă că „această dregătorie a fost luată de la împăraţii greci, o megas logotheti, din logos şi fero, care înseamnă purtător de cuvînt" [114].

După părerea lui C. C. Giurescu, numele şi dregătoria au fost împrumutate prin intermediul statului feudal sîrb, unde exista dregătoria de logofăt, şef al cancelariei [115]. În recenzia sa la cele două lucrări ale lui C. C. Giurescu, M. Lascaris şi-a exprimat însă opinia că dregătoria de logofăt — ca şi aceea de vistier — a fost împrumutată prin intermediul statului bulgar, unde dregătorul purta tot numele de logofăt, ca şi în

[111] Despre cancellarius, devenit le chanchelier în Franţa, vezi Paul Viollet, *Histoire des institutions politiques et administratives de la France*, vol. I, p. 236—237 şi vol. II, p. 130—141 şi F. Lot.—R. Fawtier, *Histoire de institutions françaises au moyen âge*, vol. II, p. 57—65 şi 85—96; despre notarius sau cancelarius în Ungaria, vezi Timon von Akos, *op. cit.*, p. 174. În Imperiul otoman dregătorul care răspundea de corespondenţă se numea beylikdji.

[112] Despre originea logofătului din Imperiul bizantin, nume care traduce termenul latin discussor, vezi Gabriel Millet. *L'origine du logothète général, chef de l'administration financière a Byzance*, în vol. *Mélanges d'histoire du moyen age offerts a M. Ferdinand Lot par ses amis et élèves*. Paris. 1925, p. 566—570. Aci se arată evoluţia instituţiei începînd din vremea lui Justinian, cînd logofeţii au început a fi utilizaţi drept controlori ai bugetului statului. În timpul lui Justinian al II-lea. unul din aceşti logofeţi, numit logofăt general, a devenit demnitarul în grija căruia se găseau finanţele imperiului Pentru perioada mai tîrzie vezi : Pseudo-Codinos, *op. cit.*, (indice), Charles Diehl.. *op. cit.* p. 116, Anatol Semenov, *Der Ursprung und Bedeutung des Anates des Logotheten in Byzanz* („Byzantinische Zeitschrift", XIX, 1910, p. 440—449), G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris, 1956, p. 128, 203, 278, 554 passim.

[113] Vezi Pseudo-Codinos. *op. cit.*. p. 32 ; Charles Diehl, *Un haut fonctionnaire byzantin ; le logothète* (των σεκρετων), în vol. *Mélanges offerts à m. Nicolas Iorga*, Paris, 1933. p. 217—227 ; Louis Bréhier, *Les institutions de l'Empire Byzantine*, p. 14 ; R. Guilland, *Les chapitres relatifs aux fonctions des dignitaires du traité du Pseudo-Codinos* („Byzantinoslavica", XIII/1. 1952, p. 235) ; idem. *Observations sur la liste des dignitaires du Pseudo-Codinos* („Revue des etudes byzantines", 1954. p. 58—68).

[114] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 387.

[115] C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*. p. 98—100 : C. Jirecek, *Staat und Gessellschaft im mittelalterl. Serbien*. în „Denkschriften der Wiener Akad. d. Wiss ph., hist. kl.", t. 56, II, partea I, 1912, p. 19. Despre organizarea cancelariei şi logofătul de aici vezi şi St. Novaković. *op. cit.*, p. 258—260 şi F. Dölger, *Die byzantinische und die mittelalterliche serbische Herrscherkanzlei*, în *Actes du XII Congrès international d'études byzantines, Ohrida, 1961*, t. I, Belgrad, 1963. p. 83—103.

Bizanț[116]. Vom admite deci pentru logofăt o origine bizantină, venită prin filieră sud-slavă[117].

În documentele de limbă slavă logofătul este numit de regulă логоѳеть sau логоѳеть, uneori словописатели[118]. În unele documente scrise în sec. al XVII-lea, în timpul cît a fost logofăt al doilea învățatul Udriște Năsturel, logofătului i se mai spune și словоположникь, adică așezător de cuvinte[119] sau старѣишин великїи книгочїи[120].

În izvoarele alcătuite în limba latină, logofătul este numit uneori cu acest termen de „logofet"[121], alteori cu termenul grecesc de „logotheta"[122] sau cu numele corupt de „lugofet"[123]; în alte izvoare se folosește terminologia latină: „secretarius"[124], „summus secretarius"[125], „summus cancellarius et secretarius"[126] sau „supremus cancellarius"[127]. Pentru A.M. del Chiaro, marele logofăt este „gran canceliere"[128]. Uneori se pune semnul echivalenței între logofăt și cancelar, ca într-o relație italiană, unde se spune „logotett o cancelliere"[129].

În *Țara Românească* — ca și în Moldova de altfel — dregătorul care avea grija cancelariei domnești a apărut o dată cu înființarea și organizarea acesteia, adică foarte probabil concomitent sau la scurtă vreme după constituirea statului feudal, care avea nevoie de o cancelarie pentru alcătuirea corespondenței[130]. În primele documente interne ce ni s-au păstrat — care au fost redactate cu certitudine de dregătorul ce se va numi apoi logofăt sau sub conducerea sa — acesta nu este amintit printre martorii sfatului. În unele din aceste documente se spune doar că „s-au scris din porunca domnului voievod"[131], cel care primea porunca fiind, fără îndoială, unul din membrii cancelariei domnești, căruia nu i se spune însă numele. Logofătul apare prima oară ca martor al sfatului

---

[116] „Byzantinoslavica", 1929, p. 225. Vezi și C. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 386.

[117] Cu titlu de ipoteză, menționez aci că titlul de logofăt a putut fi adus în Țara Românească de Filos, grec de origine, care a fost printre primii — dacă nu foarte probabil chiar primul — logofăt menționat în documente.

[118] Doc. din 8 sept. 1510 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 63).

[119] Doc. din: 6 mart. 1628, 13 ian. 1634, 3 aug. 1634, 20 aug. 1646 etc. (Acad. R. S. România, Peceți nr. 76, Arh. St. Buc., m-rea Bistrița LXII/184, m-rea D. Lemn, IV/117, Acad. R. S. România, CCXCIV/5).

[120] Doc. din 3 aug. 1639 (Arh. St. Buc., Istorice noi, XLV/4).

[121] *Hurmuzaki*, I/2, p. 341—342 (1391).

[122] *Mag. istoric*, V, p. 33.

[123] *Hurmuzaki*, XV, p. 8—10 și I. Bogdan, *Relațiile*, p. 326 (1413 și 1460).

[124] A. Veress, *Documente*, I, p. 272 (1568).

[125] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 349 (1504).

[126] *Ibidem*, p. 351—355 (1507).

[127] A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 216; *Relatio historica*, în *Mag. istoric*, V, p. 33; C. Giurescu, *Material*, II, p. 82. Despre termenul latin cancellarius vezi Du Cange, *Glossarium*, II, sub voce.

[128] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 60.

[129] „Arhiva", III, 1892, p. 704.

[130] Cf. și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 90.

[131] Doc. din 27 iunie 1387 (D.R.H., B., vol. I, p. 25).

domnesc la <1390—1400>, fiind menţionat ultimul dintre boieri [132], ceea ce arată că, la această dată, nu ocupa o poziţie prea însemnată în sfatul domnesc.

După cum se ştie, cancelaria domnească a fost mai bine organizată în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, cînd s-a stabilit formularul actelor de cancelarie. Tot acum încep să fie amintiţi la sfîrşitul documentelor cei care le alcătuiau, subalternii marelui logofăt, grămăticii, diecii sau logofeţii. Ca urmare a înmulţirii personalului cancelariei domneşti, logofătul a început a fi numit primul logofăt [133], spre a se deosebi de ceilalţi subalterni ai săi.

Dacă în primele documente în care este amintit ca martor al sfatului domnesc, logofătul apare printre ultimii dregători membri ai sfatului, din a doua jumătate a sec. al XV-lea, el este trecut de regulă printre dregătorii fruntaşi ai sfatului domnesc, fie al doilea, după marele vornic, cînd lipseşte banul, fie uneori chiar primul, tot în lipsa banului, fie de obicei al treilea, după ban şi vornic, poziţie pe care şi-a păstrat-o pînă în sec. al XVII-lea [134] (spre deosebire de Moldova, unde era considerat ca fiind primul mare dregător).

Atribuţia sa, după cum o arată numele ce poartă, era aceea de şef al cancelariei domneşti, în care calitate îngrijea de redactarea documentelor şi păstra sigiliul domnesc, pe care îl aplica pe aceste hrisoave. Întrucît despre modul cum era organizată cancelaria domnească şi cum îşi desfăşura activitatea s-a mai scris în istoriografia noastră [135], nu vom insista prea mult asupra atribuţiilor marelui logofăt.

Participînd la şedinţele sfatului domnesc, marele logofăt sau subalternii săi mai apropiaţi cunoşteau toate pricinile dezbătute aci şi dădeau apoi indicaţiile necesare grămăticilor sau diecilor pentru redactarea documentelor în care se consemnau şi întăreau hotărîrile luate.

În unele documente din sec. al XV-lea, cel care alcătuia hrisovul menţiona, de altfel, că i-a „spus" logofătul [136], adică a primit indicaţii de la logofăt pentru redactarea actului. Începînd din sec. al XVI-lea, în documente apare formula „a învăţat" [137] cutare logofăt, fie primul, fie al doilea sau unul dintre subalternii mai pricepuţi ai acestora. Tot ei erau cei care citeau apoi documentele după redactare, în care caz menţionau la sfîrşitul acestora că „a citit" marele logofăt sau al doilea logofăt.

În unele documente din sec. al XVII-lea, printre cei care „învaţă" cum să se alcătuiască documentele cancelariei domneşti se găsesc uneori şi alţi dregători, care nu făceau parte din personalul cancelariei domneşti,

---

[132] *Ibidem*, p. 32. Vezi şi p. 39 (doc. din 27 dec. 1391).

[133] Doc. din 10 sept. 1428 (*ibidem*, p. 117).

[134] Ca al treilea dregător îl trece şi autorul *Relaţiei istorice* (loc. cit.).

[135] Despre modul cum se alcătuiau documentele de către cancelaria domnească, vezi pe larg D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în vol. II, *Introducere la Doc. priv. ist. Rom.*, p. 32—41 şi I. Bogdan, *Introducere* la *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul*, Buc., 1905.

[136] Doc. din 10 sept. 1428 (D.R.H., B., vol. I, p. 117).

[137] Doc. din 21 iunie 1560, 8 ian. 1569, 25 aprilie 1571 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 127, 303, vol. IV. p, 17, passim).

dar care erau mai apropiaţi de persoana domnului sau cunoşteau mai bine chestiunile la care se referă documentele respective. În zeci de asemenea documente cel care „învaţă" este marele vornic; majoritatea acestor documente se referă la restituiri de bunuri, restituiri de treapede, întăriri de proprietăţi, volnicie de a lua dijmă, scutiri de dări, chemări la judecată, numiri de jurători etc.[138], cele mai multe din aceste pricini intrînd în atribuţiile marelui vornic.

Cînd pricina la care se referea documentul sau porunca privea Oltenia, printre cei care „învaţă" se afla uneori şi marele ban, fie alături de marele logofăt [139], fie împreună cu marele vornic [140]. Alteori, cei care „învăţau" la redactarea documentelor erau cei care cercetaseră pricinile respective şi care le cunoşteau cel mai bine [141].

La cărţile domneşti pentru strîngerea jurătorilor, cel care „învaţă" era cîte o dată marele portar [142], în sarcina căruia cădeau hotărniciile.

În afară de aceşti dregători, printre cei care „învaţă" cum să se redacteze documentele emise de cancelaria domnească găsim mai rar pe marele vistier [143], marele postelnic [144], marele paharnic [145], clucerul [146] etc.

Documentele întocmite cu „învăţătura" unuia din aceşti dregători erau de obicei citite de marele logofăt sau de logofătul al doilea, care cunoşteau regulile cancelariei. Către sfîrşitul sec. al XVII-lea, în unele cazuri — de pildă la scutirile de dări sau la poruncile de aducere la urmă a unor oameni fugiţi de dări — cei care citeau poruncile respective erau marele vistier sau al doilea vistier, care aveau în grije vistieria ţării [147].

Aceasta arată că marele logofăt colabora cu ceilalţi dregători, care participau şi ei la elaborarea poruncilor ce se refereau la problemele ce intrau în atribuţiile lor sau care fuseseră însărcinaţi de domn să le rezolve. Alteori dregătorii care „învăţau" la întocmirea poruncilor erau numiţi de domn, poate şi pentru a evita aglomerarea tuturor poruncilor pe seama marelui logofăt şi a subalternilor săi apropiaţi.

Tot marele logofăt (în sec. XVI şi XVII) şi al doilea logofăt (în

---

[138] Doc. din: 7 aprilie, 9 iunie, 24 iulie 1624, 17 ian., 15 april., 28 iulie, 4 oct. 1625, 24 iulie 1626, 31 mai 1652, 27 aprilie 1674 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 392, 426, 476, 496, 549, 565, Acad. R. S. România, LXXI/170, Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, LXIII/5 etc.).

[139] Doc. din 31 iulie 1697 (Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, XVII/7).

[140] Doc. din 5 iulie 1670 (ibidem, XCII/2).

[141] Doc. din 16 iunie 1693 şi 15 nov. 1698 (Acad. R. S. România, CCCLXXIV/27 şi Arh. St. Buc., ep. Buzău, XI/9).

[142] Doc. din 16 şi 29 april. 1670, 3 mai 1696, 12 mai 1698 (Acad. R. S. România, XLIV/148, Arh. St. Buc., m-rea Radu Vodă, XXIII/15, ep. Buzău, XLVIII/83 şi 92).

[143] Doc. din 24 nov. 1624, 16 dec. 1628 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 465 şi Copie Inst. de istorie „N. Iorga").

[144] Doc. din 2 iunie 1621, 29 oct. 1622, 18 iulie 1623 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 32, 201, 547).

[145] Doc. din 1 ian. 1650 (Arh. St. Buc., A.N., CII/12.

[146] Doc. din 1 iulie 1625 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 537).

[147] Vezi doc. din: 16 ian. 1696, 8 mart. 1696, 23 oct. 1697, 12 ian. 1699 etc. (Arh. St. Buc., ep. Buzău, LXI–LXII/3 şi 4, ep. Argeş, LXIX/quator/68, Muzeul de istorie Buc., nr. 27449, Arh. St. Buc., ms. 724, f. 585).

ec. al XVII-lea) erau ispravnicii obişnuiţi ai documentelor, cei însărcinaţi cu aducerea la îndeplinire a hotărîrilor luate de sfatul domnesc [148].

Trebuind să cunoască bine limba slavonă şi formularul documentelor de cancelarie, ca şi obiceiurile nescrise ale ţării, marii logofeţi erau recrutaţi de regulă dintre boierii ştiutori de carte, şi aceasta după o practică mai îndelungată în slujbe. Datorită faptului că logofeţii trebuiau să fie neapărat ştiutori de carte, în rîndurile lor ajungeau şi unii dieci care nu făceau parte din marile familii boiereşti ale ţării, dar care cunoşteau bine limba slavă şi practicile cancelariei domneşti. Numeroşi mari logofeţi din sec. al XVI-lea au fost la începutul carierei lor politice grămătici sau dieci şi au ajuns logofeţi după o îndelungată practică la cancelaria domnească [149].

Marele logofăt obţinea *venituri* însemnate din redactarea hrisoavelor domneşti. Autorul *Relaţiei istorice* ne informează că acesta „are venit de la scrisori şi hrisoave, adică de la pecetea domnului; el primeşte două părţi şi logofătul al doilea pe a treia" [150].

După informaţii mai tîrzii, din 1726, datorate italianului N. de Porta, marele logofăt realiza din slujbă veniturile cele mai însemnate, mai mari chiar decît banul, motiv pentru care Gheorghe Băleanu fusese făcut din mare ban mare logofăt „fără să se ţină seama de ordinea măririi, ci de cîştig" (ex Bano Cancellarius factus est, similiter et în alijs, nulla propterea consideratione praecedentiae sed emolumenti habita) [151].

Din documente nu rezultă cu prea multă precizie care era cuantumul sumelor încasate de logofăt la redactarea hrisoavelor. Este foarte probabil că acesta era fixat de domnie după felul actelor, fiind proporţional cu mărimea actelor şi cu valoarea bunurilor la care se refereau acestea, aşa cum tariful pentru actele emise era stabilit şi la alte cancelarii medievale [152]. În orice caz, sumele plătite pentru redactarea actelor şi punerea

---

[148] Vezi mai sus p. 129.

[149] Dintre aceştia amintim pe: Oancea, grămătic între 3 sept. 1491 şi 27 mai 1510 şi mare logofăt de la 8 sept. 1510 la 8 ian. 1512; Tudor din Drăgoeşti, diac şi grămătic între 13 sept. 1494 şi 10 ian. 1511 şi mare logofăt de la 11 iulie 1523 la 24 iulie 1524, după ce trecuse prin demnitatea de clucer; Tatu din Strîmbele, grămătic de la 7 ian. 1526 la 5 mai 1528, logofăt ispravnic între 23 oct. 1525 şi 16 iulie 1538, logofăt al doilea de la 17 oct. 1538 la 23 febr. 1540 şi mare logofăt de la 1 sept. 1540 la 28 febr. 1545; Lăudat din Vlădeni, grămătic scriitor de acte de la 23 mai 1568 la <1571 oct.-1572 aug.>, logofăt care „învaţă" pe altul să scrie actele de la 29 mai 1573 la 10 ian. 1579 şi apoi mare logofăt de la 12 aug. 1582 la 15 iulie <1583> etc.). Datele de mai sus le-am luat din fişele alcătuite de mine pentru fiecare mare dregător în parte.

Despre marii logofeţi ai Ţării Româneşti vezi şi Ion Radu Mircea, *Marii logofeţi din Ţara Românească, 1392—1505*, Buc., 1941, 26 p. (extras din „Hrisovul", I, 1941, p. 117—140).

[150] *Mag. istoric*, V, p. 43.

[151] C. Giurescu, *Material*, II, p. 82.

[152] Vezi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 97.

Despre taxele ce se plăteau pentru documentele eliberate de cancelaria regelui maghiar la 1492, şi care erau destul de mari (12—200 de dinari), vezi *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 548—550). Aci se prevede şi cît încasau membrii cancelariei regale din venitul scrisorilor eliberate' „conservatori sigilli, floreni decem per centum; scriptori autem denarii ducenti". Mai tîrziu, la 1538, „taxa literarum" era fixată la 50 de dinari pentru protonotar (*ibidem*, II, p. 54): vezi şi p. 176, 250, 610, passim, unde se vorbeşte şi de taxele încasate de capitlurile catolice, emiţătoare de documente.

peceții erau destul de însemnate. Astfel, dintr-un document din 11 sept. 1577, aflăm că, pentru o bucată de pămînt cumpărată cu 230 de aspri și un cal, s-a plătit „pentru cartea de ocină” 50 de aspri [153]; pe un document din 15 mai 1604 se însează: „am dat eu Oprea aspri 120 la pecete” [154], iar la 12 aug. 1654 se restituie 680 de galbeni pentru un sat și 15 galbeni „pentru cheltuiala cărților” [155].

Nu știm sigur cît anume reținea pentru sine marele logofăt din sumele încasate de subalternii săi pentru scrierea actelor [156].

Subalternii marelui logofăt erau al doilea și al treilea logofăt, precum și toți diecii, grămăticii și logofeții mai mărunți ai cancelariei domnești.

Al doilea logofăt, numit în unele documente de la sfîrșitul sec. al XV-lea și începutul celui următor și logofăt mic [157], iar în actele latine „vice cancelarius” [158], este unul din primii subalterni ai marilor dregători pe care îi amintesc documentele interne, la 5 iunie 1494 [159]. Încă din această vreme, el era un dregător destul de însemnat, fiind menționat uneori ca martor al sfatului domnesc și foarte adesea ca ispravnic al poruncilor domnești. El era considerat primul ca importanță dintre dregătorii ai doilea, în sec. al XVII-lea asistînd la ședințele sfatului domnesc. În această vreme, el apare foarte des ca martor la diverse vînzări, alături de marii dregători ai țării, fiind trecut uneori înaintea agăi, armașului etc.

La începutul sec. al XVII-lea, au existat cîte doi logofeți ai doilea. Astfel, între 13 iunie 1614 și ‹ian.-aprilie 1619› sînt amintiți în documente Paraschiva și Dumitru Dudescu, ambii purtînd titlul de al doilea logofăt [160], iar într-un document din 22 mai 1630 apar Sima și Bunea Grădișteanu logofeți doi [161].

Importanța acestei funcții a crescut în mod deosebit în cele aproape trei decenii cît a fost ocupată de învățatul Udriște Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab (1631—1658) [162]. În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, al doilea logofăt devine ispravnicul obișnuit al poruncilor sfatului domnesc; în aceeași vreme, tot el este cel care citește de regulă poruncile și hrisoavele emanate din cancelaria domnească.

După informațiile pe care ni le dă autorul *Relației istorice*, către sfîrșitul sec. al XVII-lea, cancelarul sau logofătul al doilea „înfățișează

---

[153] *Doc. priv. ist. Rom.*. B., veac. XVI, vol. IV, p. 294.

[154] Muzeul de artă R. S. România. Stampe 5.

[155] Arh. St. Buc.. ep. Argeș, LXXXIX/9. Vezi și doc. din 20 iulie și 20 august 1648 (idem, Peceți, nr. 63—64).

[156] Pe un doc. din 8 iunie 1628 se însemnă că s-a dat „cistuia de au scris zapisul 60 di bani” (Arh. St. Vîlcea, Doc. ist., VI/1).

[157] Pentru echivalența logofăt mic-logofăt al doilea. vezi doc. din 7 și 10 sept. 1508, în care Stan al doilea logofăt în primul document este numit logofăt mic în cel de-al doilea (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 49, 50).

[158] *Hurmuzaki*, XV, p. 235 (1517).

[159] D.R.H., B., vol. I. p. 408.

[160] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 284 și vol. III, p. 287.

[161] Sima, Pîrvul și Nicula ai doilea logofeți apar apoi alternativ în documente cu Udriște Năsturel (vezi listele întocmite de autorul acestei lucrări).

[162] Vezi și D. P. Bogdan, *Introducere* la *Doc. priv. ist. Rom.*, II, p. 111.

domnului scrisorile şi hrisoavele şi toate actele care trebuiesc iscălite şi întărite cu pecete. Citeşte cele ce sînt de trebuinţă în divan (publico Senatu)...Mai introduce la domn pe egumeni sau pe stareţii mănăstirilor şi el are în grijă pe călugări, este ca un reprezentant al lor"[163]. Din documentele interne nu rezultă însă că logofătul al doilea se ocupa de treburile bisericeşti în această vreme.

Cît priveşte pe *logofătul al treilea*, acesta este amintit mult mai rar în documentele din sec. al XVII-lea decît omonimul său din Moldova[164]. El ajuta pe al doilea logofăt, fie scriind unele documente[165], fie citindu-le după ce au fost alcătuite[166].

Personalul cancelariei domneşti era alcătuit din numeroşi dieci şi grămătici, cunoscători ai limbii slave, ca şi din alţi dieci pentru întocmirea documentelor scrise în diverse limbi. În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu sînt amintiţi astfel un grămătic grecesc şi un azagiu pentru limba turcă, precum şi un pisar „leşăsc-letinesc"[167].

☆

Numele sub care e cunoscut marele logofăt moldovean este acelaşi cu al logofătului din Ţara Românească. În unele documente scrise în limba slavă se întîlneşte şi titlul de канцлерь[168], o formă slavizată a cuvîntului latin cancellarius. Pe lîngă termenul de словоположникь[169] — utilizat şi în Ţara Românească—se mai foloseşte apoi şi cuvîntul споБоположитель[170]. În izvoarele latine, logofătul este numit uneori „logoffet"[171], alteori „cancellarius" sau „cancelarius"[172].

În primele documente moldovene ce ni s-au păstrat, se arată că domnul a poruncit să se atîrne pecetea sa la actele respective, fără să se precizeze cine anume făcea această operaţie[173]. De la 28 nov. 1399 începe

---

[163] *Mag. istoric*, V. p. 52—53.

Menţionez că. în Serbia, logofătul se ocupa şi de afacerile bisericeşti (vezi R. M. Grujič. *Lična vlastelinstva srpskih ţrkvenih pretstavnika u XIV i XV veku*, în „Glasnik skopskog naucinog druştva", XIII. 1934, p. 64—68).

[164] Vezi doc. din 10 nov. 1631, 10 şi 30 aug. 1659 etc. (Muzeul de istorie Buc., nr. 27 212 şi 27 231 şi Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XLII/33).

[165] Relaţia lui Evlia Celebi („Buletinul Com. istorice", XVI, p. 267). Autorul *Relaţiei istorice* nu-l aminteşte.

[166] Vezi doc. din 26 mai 1676 (Arh. St. Buc., m-rea Glavacioc, XXXIV/47).

[167] *Istoria Ţării Româneşti de la oct. 1688 pînă la martie 1717*, p. 8 şi 21. Vezi şi doc. din 12 ian. 1699, în care este amintit Andrea Wolff „pisar leşesc" (Arh. St. Buc., ms. 705, f. 182 v.).

Despre notarii de limba latină şi modul cum se alcătuia corespondenţa vezi pe larg studiul lui D. Ciurea. *Observaţii pe marginea documentelor latine româneşti. Studiu de diplomatică* („Apulum", II, 1943—1945, p. 215—250).

[168] Hurmuzaki, I/2, p. 867 (1436) şi M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ştefan cel Mare* II, p. 701. Vezi şi p. 730, unde se foloseşte forma канцлир şi I. Bogdan, *Album paleografic, moldovenesc*, pl. 77.

[169] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 77.

[170] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 193 (1502).

[171] *Ibidem*. p. 441 (1499).

[172] *Ibidem*, p. 268 (1459); *Hurmuzaki*. XV, p. 67 (1468) etc. Vezi şi *Codex Bandinus*, p. 313. unde i se spune „logofetus seu cancellarius".

[173] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 3, 4.

să se dea și numele celui însărcinat cu legarea peceții domnești ; în documentul amintit se spune „am poruncit slugii noastre, lui Ialco, să lege pecetea"[174]. Cu numele de logofăt, cel care atîrna pecetea la actele domnești este amintit prima oară la 7 ian. 1403[175], deci ceva mai tîrziu ca în Țara Românească.

În vremea domniei lui Alexandru cel Bun, importanța logofătului a crescut, o dată cu o mai bună organizare a cancelariei domnești, proces asemănător aceluia petrecut în Țara Românească în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn. În timpul domniei lui Alexandru cel Bun a avut loc foarte probabil și o înmulțire a personalului cancelariei domnești, o dată cu specializarea sa în atribuții. De unde înainte logofătul era cel care scria actele și atîrna pecetea, de la 1425 el face doar ultima operație, o dată cu citirea actelor, pe care le scriau grămăticii, subalterni ai săi.

Logofătul moldovean apare rareori printre membrii sfatului domnesc, el fiind amintit de regulă în formula de încheiere a documentelor, ca cel care avea grijă de scrierea lor și de atîrnarea peceții domnești. În sec. XIV—XV, el era considerat un dregător mai puțin important decît vornicul[176]. Din sec. al XVI-lea — probabil după dublarea marii vornicii — el a devenit cel mai însemnat dregător al Moldovei, fiind considerat „cel dintîi șezător al divanului"[177], „capul tuturor sfaturilor"[178], sau „mai marele tuturor boierilor"[179]. În toate zapisele de mărturie pentru vînzări el este trecut primul între marii boieri martori.

După afirmațiile lui Miron Costin, marele logofăt poartă pecetea cea mare a țării, „iscălește privilegiile, de asemenea și decretele divanurilor domnești. Tălmăcește privilegiile care se trimit către dînsul de la divan sau de la scaunul de judecată al domnului"[180].

În această calitate de șef al cancelariei, el „învăța" sau dădea indicații subalternilor săi despre felul cum trebuiau redactate poruncile domnești, formulă întîlnită din sec. al XVI-lea. Cînd marele logofăt era bolnav sau lipsea de la curte, îi ținea locul uneori marele vornic, care „învăța" sau semna documentele, motivînd că o face pentru că marele logofăt a fost bolnav[181] sau „netămplîndu-se vel logofăt"[182].

---

174 *Ibidem*, p. 7.

175 *Ibidem*, p. 14.

176 Vezi pe larg discuția la C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 85—87 și G. Ghibănescu, *Surete*, II, p. 44.

177 Doc. din 6 iulie 1662 (Acad. R. S. România, Peceți 259).

178 D. Cantemir, *op. cit.*, p. 77. Cf. și informația dată de Belsius, la 1562, care spune că „la ei [la moldoveni] are mare trecere logofătul" (*Hurmuzaki*, II/1, p. 425).

179 Relația lui Evlia Celebi („Bul. Com. istorice", XII, p. 52). Vezi și însemnarea din 1665, conform căreia Dabija vodă *„l-a pus mai sus decît toți boierii"* pe Nicolae Buhuș, făcîndu-l mare logofăt (P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Acad. R.P.R.*, Buc., 1959, p. 371).

180 M. Costin, *Opere*, p. 238 și 387. Vezi și relația lui De la Croix, care afirmă că marele cancelar transmite poruncile domnului, citește arzurile în zilele de divan și alcătuiește hotărîrile (Fr. Babinger, *O relațiune neobservată*, p. 190).

181 Doc. din 13 dec. 1609 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 270).

182 Doc. din 6 mart. 1676 (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 29).

Ca și în Țara Românească, în afară de marele logofăt, puteau să „învețe” la întocmirea documentelor și alți boieri. În documentele din a doua jumătate a sec. al XVI-lea și din primele decenii ale celui următor se spune destul de des că la redactarea lor au „învățat” marele vornic [183], hatmanul (îndeosebi la poruncile referitoare la țigani)[184] sau marii boieri [185]. Alteori cei care „învață” la redactarea actelor cancelariei domnești sînt boierii care cunoșteau cel mai bine problemele ce formau obiectul acestor acte. De pildă, la 7 iulie 1600, cînd Mihai Viteazul întărește mănăstirii Sf. Sava din Iași niște case dăruite de Constantin spătarul, cel care „învață” este chiar donatorul [186]. În loc să mai relateze marelui logofăt întreaga problemă, boierul a fost pus el singur să „învețe” pe subalternii acestuia cum să compună actul.

Menționăm că, la începutul sec. al XVII-lea, se întîlnesc numeroase porunci domnești cu conținut asemănător, la care cei care „învață” sînt însă dregători diferiți. De pildă, la 16 aprilie și 18 iunie 1604 se trimit două porunci către doi boieri să ia primul cinci și al doilea doi boi de la unii care pierduseră niște procese și să-i dea acelora care le cîștigaseră; la prima „învață” marele logofăt, la cea de a doua marele vornic [187]; la 31 oct. și 24 dec. 1606, pentru două întăriri de locuri de casă cu dughene în Iași, „învață” marele postelnic la prima și marele logofăt la cea de a doua [188]; însfîrșit, la 28 nov. 1607 și 11 mai 1608, pentru gloabele din satele mănăstirii Galata „învață” marele logofăt în prima și marele vornic în cea de a doua [189].

Dacă la elaborarea poruncilor domnești la care lipsește mărturia membrilor sfatului puteau să colaboreze și alți dregători — fie cei care cunoșteau mai bine problemele la care acestea se refereau, fie cei în a căror atribuție intrau aceste probleme (ca poruncile privind țiganii, în care „învață” hatmanul), fie, însfîrșit, cei care erau însărcinați de domn sau de sfatul său — emiterea hrisoavelor se făcea prin intermediul marelui logofăt. Într-un document din 24 mai 1702 se spune că „scrisoarea” fără pecete domnească, fără iscălitură domnească, iscălitură de mare logo-

[183] Doc. din: 2 dec. 1598, 4 febr. 1599, 3 april. 1603, 7 ian., 7 febr., 22 mart., 11 mai, 15 iunie, 19 sept. 1608, 27 iulie 1609 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 240, 244, veac. XVII, vol. II, p. 146. 149, 154, 159, 179, 232). Tot marele vornic „învăța” și atunci cînd beneficiarul documentului era merele logofăt (Vezi doc. din 28 febr. 1644 și 17 nov. 1645, Arh. St. Buc., ep. Huși, XIX/5 și Spiridonia-Iași, X/3).

[184] Vezi doc. din: 10 iunie 1587, 31 ian. 1588, 25 martie și 21 iulie 1590, 15 martie 1592, 12 mai 1594, 13 iunie 1599, 30 ian. 1604, 20 ian. 1607 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 362, 376, 454, 463, vol. IV, p. 49, 108, 260; veac. XVII, vol. I, p. 175. vol. II, p. 81).

[185] Doc. din: 6 mart. 1582, 11 sept. 1583, 19 sept. 1585, 3 ian., 7 ian., 15 febr., 3 iunie 1608 etc. (*ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 185, 231, 292; veac. XVII, vol. II, p. 140, 142, 146, 155).

[186] Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava, CIII/1.

[187] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII. vol. I, p. 139 și 161.

[188] *Ibidem*, vol. II, p. 71 și 78.

[189] *Ibidem*, p. 134 și 154.

făt sau de alţi boieri „cum iaste obiceiul ţărăi... nu iaste de nici o credinţă" [190].

În calitatea sa de conducător al cancelariei domneşti, marele logofăt avea posibilitatea să facă şi unele acte „pre strîmbătate" sau cu înşelăciune, prin care punea mîna pe ocine străine. Dintr-un document din 1634 aflăm astfel că Ştefan Dumitraşco, cînd a ajuns mare logofăt, „şi-a făcut dires" pe o jumătate din satul Tăuteşti, „învăluind" şi partea lui Eremia Băseanu, iar la 20 aug. 1646 Vasile Lupu anulează un act făcut de Toderaşco mare logofăt „fără de ştirea noastră, pre strîmbătate" [191]. Din această pricină, domnii nu aveau încredere uneori în ispisoacele emise de cancelaria domnească. De pildă, la 3 sept. 1638, Vasile Lupu arată că nu a avut încredere într-un ispisoc de întărire de la Gaspar voievod, deoarece nu se prezentase zapisul de cumpărare [192].

La atribuţia de a conduce cancelaria domnească şi de a rezolva problemele legate de aceasta, care a fost sarcina primă şi cea mai de seamă a logofătului moldovean, s-au mai adăugat cu timpul şi altele, care au făcut să crească importanţa acestei dregătorii mai mult decît în Ţara Românească. Interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche nici nu mai aminteşte de prima atribuţie a marelui logofăt ; pentru el, acesta era „giudecătoriu şi alesătoriu de ocine, ispravnic pre o frunte de oameni de ţară ce sînt curteni şi giudecătoriu tuturor, cine-s cu strîmbătăţi în ţară şi luător de seamă tuturor, ispravnic celor ce sînt la curtea domnească" [193].

Dintre atribuţiile marelui logofăt, Miron Costin aminteşte şi el pe acelea de conducător al curtenilor, judecător în pricinile privind bunurile nobiliare ereditare şi dregător însărcinat cu hotărniciile [194]. La acestea Dimitrie Cantemir adaugă şi alte două : el ne informează că marele logofăt hotăra în privinţa clăcii şi că tot el, în calitatea sa de cel mai important dregător al sfatului domnesc, „face cunoscut dregătorilor problemele asupra cărora trebuie să se discute şi, după ce ascultă pe fiecare, aduce la cunoştinţă domnului hotărîrea luată. Propunerile boierilor prin el se fac domnului. De aceea e numit logotheta (purtător de cuvînt)" [195].

În vremea lui Dimitrie Cantemir marele logofăt avea şi dreptul

---

[190] „Arhiva", I. 1889—1890, p. 116. Cf. şi G. Ghibănescu (*Surete*, II, p. 41), care spune : „Iscălitura lui [a marelui logofăt] în josul actului dădea valoarea legală diresului, pentru a face credinţă în judecată".

Obiceiul ca protonotarul să semneze toate hotărîrile — în special cele judecătoreşti — exista şi în alte state feudale, de pildă în regatul maghiar (vezi *Corpus Juris Hungarici*, I. p. 648).

[191] G. Ghibănescu. *Surete*, III. p. 307 şi Acad. R. S. România, XXXII/66.

[192] Acad. R. S. România, CDLXXX/7.

[193] Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 76.

[194] M. Costin, *Opere*, p. 238 şi 387. Cf. şi *Cronica Ghiculeştilor*, p. 73, unde se spune că pricinile moşiilor „*le cerceta marele logofăt, după vechiul obicei al ţării*".

Vezi şi numeroasele cărţi de judecată date de marele logofăt pentru stăpîniri de ocine : 15 oct. 1610, 30 oct. < 1610—1613 >, 1 nov. < 1616 >, 13 martie < 1617 >. 12 mai < 1619 >, 15 febr. < 1631—1634 > etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II. p. 328, 330, vol. IV, p. 59—60, 116—117, 344, Spiridonia-Iaşi. XXXVI/7).

[195] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 77—78.

să controleze modul cum făceau judecata diverşi alţi dregători (afară de marii vornici). Autorul *Descrierii Moldovei* ne spune anume că marii boieri din starea I-a care cercetau o pricină în divan comunicau apoi rezultatul marelui logofăt, care controla dacă judecata era bine făcută; în cazul în care era de acord, semna hotărîrea ,,care nu se mai poate schimba apoi"; dacă constata că boierul nu a judecat bine, rupea scrisoarea acestuia şi-l trimitea pe jeluitor la divan. Dimitrie Cantemir precizează că marele logofăt putea face aceasta numai la curtea domnească, nu şi în restul ţării [196].

Dintre toate aceste atribuţii documentele ne dau foarte multe informaţii despre aceea privind hotărniciile (atribuţie care, în Ţara Românească, se afla în grija marelui portar). În numeroase acte din sec. al XVII-lea, îndeosebi în vremea domniei lui Vasile Lupu, se arată că marele logofăt îşi trimitea oamenii sau ,,feciorii" săi ca reprezentanţi la hotărnicii. Cei trimişi în astfel de misiuni raportau marelui logofăt rezultatele, numindu-l ,,părinte" [197].

În alte documente, hotarnicii spun că ,,dumnealui logofătul socotit-au şi ne-au ales pre noi şi ne-au mînat" cu cartea domnului să facă o hotărnicie [198]. Tot marele logofăt trimitea uneori slugile sale să ducă sau să aducă cărţile domneşti referitoare la hotărnicii [199]. Cînd un alt mare dregător trimitea boieri care cercetau pricinile de hotar aceştia raportau marelui logofăt [200].

Ca şi în ţara Românească, *veniturile marelui logofăt* moldovean constau în primul rînd din taxele percepute la scrierea hrisoavelor domneşti. Aceste taxe erau destul de mari, documentele din sec. XVI—XVII amintind de sume de 2, 3 şi 5 galbeni date pentru ispisoace [201], 25 de lei pentru un act de vînzare în valoare de 80 de lei [202] sau de 3 zloţi şi un bou pentru un document de confirmare a unor bunuri în valoare de 80 de zloţi [203].

În afară de marele logofăt, erau plătiţi şi diecii care scriau documentele [204]. Într-o însemnare de cheltuieli, nedatată, scrisă însă în sec. al

---

196 *Ibidem*, p. 105.

197 Doc. din 31 mai < 1632 >, 14 sept. 1635, 23 nov. 1638 etc. (Spiridonia-Iaşi, I/28, Arh. St. Iaşi, CDXXIII/27, Acad. R. S. România, LXXXIX/73).

198 Doc. din < 1644—1645 > (Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, XXXVII/16).

199 Doc. din < 1639, după 20 aprilie >, 20 febr. 1642 (idem, m-rea Bisericani, XV/24, m-rea Neamţ, CIV/1).

200 Doc. din 24 iulie 1692 (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, IV/1, p. 223—225).

201 Doc. din 1618—1619 şi 8 dec. 1633 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. IV, p. 317, Acad. R. S. România, LXXII/33 şi N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 12—13).

202 Doc. din 28 febr. 1644 (,,Arhiva", I, p. 403).

203 Doc. din 30 aprilie 1555 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. II, p. 86). Vezi şi doc. din 12 iulie 1642 şi 1 mai 1648, unde se arată că pentru întocmirea unor zapise se plătiseră doi şi respectiv 1 leu (Acad. R. S. România, LXIX/137 şi G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 52).

204 Vezi doc. din 27 nov. 1662, un uric scris de Apostol Tecuceanu uricar pentru m-rea Hlincea, unde se spune că acesta ,,nici un ban n-au vrut să ia, ce s-au scris la sventili pomenici, şi la Rumele şi aicea la Hlincea" (Muzeul Romîno-rus). Aşa se şi explică faptul că aceşti dieci dispuneau de sume însemnate de bani. În anii 1602—1604, Eremia Băseanu uricar a cumpărat ocine în 5 sate, în valoare de 370 de ughi (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. I, p. 45, 64, 127, 139, 154).

XVII-lea, se spune că se plătiseră trei ughi „logofătului celui mare, pe zapis" și un ughi diacului, „de scris" [205]. Nu știm însă dacă din sumele încasate diecii cancelariei dădeau o parte și marelui logofăt, cum pare probabil.

Marele logofăt încasa apoi gloabă (amendă) de la cei care prezentau zapise mincinoase [206] și tot el trimitea oamenii săi să ia gloabă de la cei care nu se prezentau la termen la judecată [207].

O sursă importantă de venituri a marelui logofăt erau hotărniciile. Într-un document din 18 nov. 1642 se arată că proprietarii unui loc „au cheltuit la dumnealui logofătul cel mare pentru stîlpiri" [208]. Mai tîrziu, acest venit era de un galben pentru fiecare piatră de hotar [209]. Este foarte probabil că marele logofăt primea o parte din veniturile realizate de „feciorii" sau reprezentanții săi la hotărnicii. Dintr-un alt document, din <circa 1660>, aflăm că un om al logofătului primise un cal pentru o hotărnicie făcută la Tazlău [210].

În calitatea sa de dregător însărcinat cu întocmirea hotărniciilor, în sec. al XVII-lea, marele logofăt, încasa apoi hatalm de la cei care mutau fără voie pietrele de hotar, după cum rezultă dintr-un document din 15 august 1689, în care se spune că acest hatalm se dădea „după obicei la dumnealui log<o>fătul cel mari" [211].

După informațiile furnizate de Dimitrie Cantemir, marele logofăt al Moldovei ar fi avut pînă la 1484 administrarea Cetății Albe, iar după aceea i s-a dat ca venit dijma din ținutul Cernăuți [212]. Întrucît Cetatea Albă era condusă de pîrcălabi — care erau dregători importanți ai sfatului domnesc și care nu depindeau de marele logofăt [213] — afirmația lui Dimitrie Cantemir nu poate fi crezută.

În afară de aceste venituri considerate „legale" în timpul orînduirii feudale, ca și alți dregători marele logofăt obținea și unele cîștiguri ilicite,

---

[205] Acad. R. S. România, MCLXXI/29.
În a doua domnie a sa în Moldova, Constantin Mavrocordat a fixat taxa ce urmau să o încaseze diecii la cîte două parale de „răvaș" (M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, III, p. 183).

[206] Doc. din 29 iunie 1694 (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, IV/2, p. 94).

[207] Vezi doc. din 6 dec. 1632, unde se arată că „au triimis cinstitul boeriul domniei mele, dumnealui logofătul cel mare, de i-au luat și boii lui Bilavaș și tot n-au venit" la judecată, unde fusese așteptat două luni peste termenul fixat (Acad. R. S. România, LI/136). Vezi și doc. din 11 dec. 1652 (Arh. St. Iași, CCXVII/4).

[208] Arh. St. Iași, CDVIII/8 și G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 123. Vezi și un zapis din 20 oct. 1631, pe care se însemnă : „Socotitu-s-au și cheltuiala ce s-au făcut pînă a să scoate acea bucată de loc"; se dăduseră 4 ughi marelui logofăt și două berbențe lui Focea uricar hotarnic (Arh. St. Buc., m-rea Adam, IX/1).

[209] T. Bălan, *Documente bucovinene*, V, p. 14 (doc. din 1754).

[210] Biblioteca Centrală de Stat, XI/31.

[211] Arh. St. Iași, CDIX/55. Vezi și doc. din 3 oct. 1655 (Arh. St. Buc., ep. Roman, IV/20).

[212] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78. Vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 344, unde se arată că la 1742 marele logofăt avea venitul solăritului din ținutul Cernăuți. Vezi și *ibidem*, V, p. 158—159, unde se spune că, la 1755, marele logofăt avea 500 de lei venit din starostia Cernăuților.

[213] Vezi mai jos p. 205—206.

avînd puterea să facă diverse favoruri unor locuitori. Astfel, dintr-un document nedatat aflăm că un locuitor solicita marelui logofăt să-i rezolve două „strîmbătăţi" pe care le avea, pentru care nu îndrăznea să vină la divan. Una din acestea putea fi rezolvată „şi fără ştirea măriei sale" (a domnului). Pentru „osteneala" pe care şi-o dădea marele logofăt, locuitorul îi promite o moşie cu zapis în regulă [214].

Subalternii marelui logofăt erau — ca şi în Ţara Românească — *al doilea şi al treilea logofăt*, precum şi toţi diecii, grămăticii, pisarii şi uricarii cancelariei domneşti, a cărei organizare a fost studiată pe larg de N. Grămadă [215].

Este greu de stabilit cînd anume a apărut *al doilea logofăt*. Ca şi în Ţara Românească, apariţia sa este fără îndoială urmarea firească a dezvoltării activităţii cancelariei domneşti [216]. Încă din vremea domniei lui Alexandru cel Bun, existau mai mulţi grămătici la cancelaria domnească; unii dintre aceştia. avînd un rol mai important, apar chiar ca martori ai sfatului domnesc [217]. La 27 oct. 1452 sînt amintiţi cinci pisari, iar la 15 iunie 1456 şase plus „ceilalţi toţi" [218]. Dintre aceşti pisari, unii vor fi îndeplinit încă din această vreme atribuţia de al doilea logofăt [219]. La această presupunere ne îndreptăţeşte şi faptul că al doilea logofăt este numit uneori, în sec. al XVI-lea, şi al doilea pisar [220].

Primul dregător purtînd titlul de „subcancelar" (подканцьлерю)

---

[214] Biblioteca Centrală de Stat, I/118. Vezi şi un doc. de la începutul sec. XVII, unde se spune că s-a dat marelui logofăt „pentru această nevoe" un cal de 20 de taleri" şi o iapă logofătului, fiindcă au făcut ispisoace de martorie" (N. Iorga, *Studii şi documente*, XI, p. 48).

[215] N. Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat* („Codrul Cosminului", IX, 1935, p. 129—231 şi extras); idem, *Stabilirea cancelariei domneşti în Moldova* (ibidem, VIII, 1933—1934, p. 397).

[216] Cf. şi Gh. Ghibănescu, *Surete*, II, p. 43—44.

[217] Doc. din 6 mart. 1443 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 186).

[218] *Ibidem*, p. 252—253 şi *Hurmuzaki*, II/2, p. 669—670.

[219] La 1 mai şi 7 mai 1443, cel căruia i se porunceşte să scrie şi să atîrne pecetea domnească la două documente este Mihu sau Mihail pisar, iar cel care le scrie este un grămătic (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 188—189). Cum în această vreme logofăt era Sima sau Simon, Mihu va fi fost desigur unul din subalternii săi cei mai apropiaţi, care va fi numit el însuşi logofăt peste cîteva luni, la 23 nov. 1443 (*ibidem*, p. 202).

Menţionăm că, la începutul sec. al XV-lea, pisarii ocupau o poziţie asemănătoare cu a logofeţilor. Astfel, Iaţco pisar apare printre marii boieri moldoveni care prestează omagiu regelui polon, alături de domnul ţării, la 1 aug. 1404 (M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 625). Acest Iaţco este cel căruia domnul îi porunceşte la 1400 să lege pecetea la două documente, fără să-i indice titlul (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 11—12). El era deci logofăt. Tot astfel, lui Neagoe logofătul — amintit cu acest titlu la 15 iunie 1433 (*ibidem*, p. 102) — i se spune pisar în omagiul prestat regelui Poloniei la 4 iunie 1433 (M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 651). Între cei doi termeni, de pisar şi logofăt, nu exista deci o deosebire netă în prima jumătate a sec. al XV-lea, cînd ei au uneori aceeaşi accepţiune.

[220] Vezi doc. din 17 febr. 1502 şi febr. 1505, în care lui Toader „pisarul nostru" i se spune şi al doilea logofăt (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. I, p. 8—9, 43) şi doc. din 17 mai 1575, unde Toma Berheci al doilea logofăt este numit al doilea pisar (*ibidem*, vol. III, p. 51). Vezi, de asemenea, şi doc. din 30 aprilie 1537 şi 18 mart. 1546, în care Toader Baloş este numit logofăt în primul şi pisar în al doilea (*ibidem*, vol. I, p. 390, 417).

este pomenit la 13 martie 1458 [221] și el nu este altul decît unul din pisarii existenți la 1452 și 1456.

Al doilea logofăt a fost unul din dregătorii însemnați ai țării, documentele amintindu-l totdeauna printre marii boieri. În vremea lui Dimitrie Cantemir, el era considerat al 11-lea boier din starea I-a, fiind trecut după marele armaș și înaintea marelui ușar, agăi etc. [222]

El era primul locțiitor al marelui logofăt, în care calitate semna uneori documentele în locul acestuia sau hotărnicea moșiile [223]. Numeroase documente din sec. al XVII-lea sînt semnate de al doilea logofăt, care arăta uneori că o face „în lipsa panului... mare logofăt de la curte, fiind în țara leșască" [224] sau „fiind marele logofăt bolnav și nefiind aici" [225].

În alte documente se spune că al doilea logofăt era trimis să facă hotărnicii, ținînd locul marelui logofăt [226], sau că trimitea „feciorii" săi să facă hotărniciile [227].

Cît privește pe *al treilea logofăt*, acesta exista la mijlocul sec. al XVI-lea [228], fiind amintit în documentele interne în a doua jumătate a acestui secol [229]. Acest dregător ocupa — ca și cel de al doilea logofăt — o poziție socială foarte bună. El apare foarte adesea ca martor între ceilalți mari boieri ai țării, care-l numesc „fratele nostru" [230] — așa cum își spun între ei — sau „frate și prieten" [231].

Între ai treilea logofeți ai sec. al XVII-lea întîlnim la începutul carierii lor politice unii mari boieri care au jucat apoi un rol însemnat în istoria

---

[221] I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 262. La 1502 i se spune vtori slovopolojiteli (*ibidem*, II, p. 193).

[222] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81. Interpolatorul lui Grigore Ureche îl așează primul între boieri al doilea (Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 77).

[223] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81 și Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 77, unde i se spune „*hotărîtoriu de ocine în toată țara*".

[224] Doc. din 23 iunie 1628, 2 aug. 1628, 12 ian. 1629 (Arh. St. Buc., m-rea Bogdana, XIX/1, m-rea Bisericani, XII/23—24, Spiridonia-Iași, XXX/146). Vezi și doc. din 24 sept. 1619 — 12 aprilie 1620, timp în care marele logofăt Gheanghea era la Țarigrad (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. IV, p. 402, 405, 408, 412, 417, 426, 429, 430, 433, 441).

[225] Doc. din 22 sept. 1630 (Arh. St. Iași, CDLVIII/35).

[226] Doc. din: 10 aug. 1632, 1 aug. 1634, 3 iunie 1641, 6 april. 1646, 18 aug. 1700 etc. (Arh. St. Iași, CDXXVII/56, Acad. R. S. România, DIV/7, CXL/189, LXXVII/6, „T. Codrescu", III, 1934, p. 150).

[227] Doc. din 13 april. 1673 (G. Ghibănescu, *Surete*, XIII, p. 8).

În această calitate, la 23 nov. 1755, i se dă ca venit cîte „un galben de piatră la hotărîtul moșiilor", care înainte constituise venitul marelui logofăt (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 159 și Acad. R. S. România, XXXVII/1.

[228] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 186. Un „treti slovopolodinik" este amintit la 1553, într-o notă pe un tetraevanghelier slavon dăruit m-rii Neamț (Ep. Melchisedec, *Catalogul manuscriselor din m-rea Neamțului*, „Rev. pt. ist., arh. și fil.", III, 1884, p. 141).

[229] Doc. din 1576, 1580 și 4 aug. 1583 (G. Ghibănescu *Surete*, XXIV, p. 180—181, XIX, p. 220 și *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 225).

[230] Doc. din 25 și 30 ian. 1636, 8 mai 1640 etc. (Acad. R. S. România, LXXXIV/67, CCCXXXV/2, DCLI/6).

[231] Doc. din 23 aug. 1631 (Arh. St. Buc., m-rea Bisericani, XV/7).

Moldovei ca : Grigore Ureche, Dumitru Buhuş, Pătraşco Ciogolea, Gheorghe Ştefan, Nicolae Buhuş, Nicolae Costin etc. [232] În vremea lui Dimitrie Cantemir, logofătul al treilea era considerat ca fiind al 15-lea dregător din starea I, fiind trecut după agă şi postelnicul al doilea [233].

În sec. al XVII-lea, al treilea logofăt avea un rol deosebit de important în organizarea cancelariei domneşti, aceasta datorită, fără îndoială, şi faptului că marele logofăt şi al doilea primiseră între timp şi alte sarcini în afara cancelariei domneşti (în special hotărniciile).

Interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche are multe cuvinte bune despre acest dregător, care trebuia să fie „cărtulari, scriitoriu bun, dvorbitoriu totdeauna lîngă domn, credincios la toate tainele domnului şi cărţi, ori den ţară, ori de la priieteni, de unde ar veni, toate în mîna lui mărgu şi cu învăţătura domnului de la dînsul iese răspunsurile şi pecetea ţării în mîna lui. Şi orice giudeţe şi îndreptări se fac oamenilor, fără pecetea domnului nu poate hi, care-i în mîna logofătului al treilea" [234].

Dimitrie Cantemir adaugă la aceste atribuţii şi pe acelea că logofătul al treilea „pune sigiliul cel mic pe scrisorile particulare ale domnului", se ocupă de pricinile bisericeşti şi îngrijeşte de respectarea ceremonialului de curte cînd vin soli străini. El purta pecetea pe care o punea pe documentele semnate de marele logofăt [235]. Tot el citea domnului şi jălbile primite de la locuitori prin intermediul spătarului al treilea şi însemna pe ele hotărîrea domnului [236].

Din documente rezultă că logofătul al treilea ţinea locul marelui logofăt şi al celui de-al doilea cînd aceştia lipseau [237].

c. Vornicul

Numele acestei dregătorii constituie o problemă controversată, unii istorici (D. Onciul, N. Iorga), considerîndu-l, pe nedrept, de origine bizantină, în timp ce Al. Xenopol socotea cuvîntul de vornic ca fiind împrumutat de la slavo-bulgari [238]. După părerea lui C.C. Giurescu, termenul —nu

[232] Cf. şi N. Iorga, *Doc. familiei Callimachi*, I, p. XLI, unde se afirmă că „mulţi cari au terminat în cea mai apropiată vecinătate a tronului începură prin a treia logofeţie, ca prag al măririi lor".

[233] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

[234] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 77. Cf. pentru ultima afirmaţie şi o relaţie franceză de la începutul sec. al XVIII-lea, unde se afirmă că „le troisième chancellier... est aussi garde des sceaux" („Rev. hist. du sud-est européen", VI, 1929, p. 62).

[235] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81—82. După părerea lui Miron Costin, însă, pecetea cea mare se găsea la marele logofăt.

[236] *Ibidem*, p. 104.

[237] Pe un document din 28 oct. 1628 se spune că, „în lipsa de la curte a milostivirii sale pan Dumitraşco mare logofăt şi a logofătului al doilea, eu, Evstratie logofăt al treilea, am iscălit" („T. Codrescu", I, 1933, p. 116 şi Biblioteca Centrală de Stat, XX/32).

[238] Vezi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 75.

dregătoria — de vornic a fost împrumutat probabil de la sîrbo-croaţi, [239] dar atribuţiile sale sînt asemănătoare cu ale dregătorilor maghiari numiţi palatinus şi judex curiae, titluri atribuite de altfel vornicului de la noi în documentele latine [240].

În recenzia făcută celor două lucrări ale lui C. C. Giurescu despre dregători, M. Lascaris şi-a exprimat o altă opinie, care trebuie luată în consideraţie, şi anume că termenul de vornic sau dvornic nu este împrumutat de la sîrbi, ci este traducerea în limba slavonă, limba oficială a cancelariei şi statului, a lui palatinus, ale cărui atribuţii la îndeplinea [241]. Această părere ni se pare cea mai îndreptăţită, întrucît la popoarele slave din jurul nostru, care ne-ar fi putut influenţa, nu a existat dregătoria de vornic [242].

Numele acestui dregător este incontestabil de origine slavă, el derivînd de la cuvîntul дворъ = curte. În documentele scrise în limba slavă el este numit de regulă дворникъ. În cîteva documente slave scrise în sec. al XVII-lea, îndeosebi în vremea învăţatului logofăt Udrişte Năsturel, termenul de vornic este înlocuit cu acela de „marele judecător al curţii" (великїи дворномꙋ сꙋдїю) [243], ceea ce precizează atribuţiile sale.

În izvoarele alcătuite în limba latină, vornicul este numit „judex et palatinus curie nostre" [244], „palatinus" [245], „dvornic transalpiniensi sive iudice" [246], „provisor curiae", [247] „judex curiae" [248] „judex generalis" [249] sau „supremus judex" [250]. Pentru Anton Maria del Chiaro, vornicul este „supremo giudice" [251]. Toate aceste denumiri dovedesc că principalele atribuţii ale vornicului erau judecătoreşti.

În *Ţara Românească* vornicul este primul dregător amintit în documente, la 4 sept. 1389 [252]. Avînd o curte domnească, domnul trebuia să aibă şi un vornic mai marele acestei curţi. După aceea vornicul apare de regulă

---

[239] La sîrbi au existat doi dregători care au îndeplinit funcţiile vornicului, dar care nu au purtat numele acestuia : dvorodrzice, care era administratorul curţii şi, mai tîrziu, sudija dvorski (judecător al curţii), care avea atribuţia lui iudex curiae din regatul maghiar (J. Jirecek, *La civilisation serbe au moyen age*, p. 9—10; idem, *Geschichte der Serben*, II, p. 11 şi St. Novaković, *op. cit.*, p. 265).

[240] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 68, 76—77. În lucrarea sa *Vornicia moldovenească pînă la 1504*, Iaşi, 1930, p. 4, G. Duzinchievici a mers şi mai departe, afirmînd că muntenii şi moldovenii „au luat vornicia din organizaţia medievală ungurească". O părere asemănătoare şi-a exprimat şi T. Bălan, după care originea dregătoriei este necunoscută, dar termenul de vornic „va fi intrat în Moldova in acelaşi timp din două părţi, din Polonia şi din Ungaria" (*Vornicia în Moldova*, p. 22).

[241] „Byzantinoslavica", 1929, p. 225.

[242] Vezi pe larg discuţia despre origine la T. Bălan, *op. cit.*, p. 11—22.

[243] Doc. din 6 mart. 1628 şi 3 aug. 1639 (Acad. R. S. România, Peceţi 76 şi Arh. St. Buc., Istorice noi, XLV/4.

[244] *Hurmuzaki*, XV, p. 8—10 (1391).

[245] *Ibidem*, p. 53—54 şi 73 (1460 şi 1469).

[246] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 213—214 (1511).

[247] *Ibidem*, p. 354—355 (1507).

[248] *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 43).

[249] *Hurmuzaki*, XII, p. 359 (1598).

[250] C. Giurescu, *Material*, II, p. 82 (1726).

[251] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 60.

[252] D.R.H., B., vol. I, p. 30.

în sfatul domnesc, fie ca primul dregător al sfatului, fie ca al doilea, după ban. În lipsa acestuia din sfatul domnesc, marele vornic era de regulă primul dregător din lista sfatului.

Spre deosebire de Moldova, unde dregătoria de mare vornic s-a dublat în sec. al XVI-lea, în Țara Românească a existat în mod obișnuit un singur mare vornic. Numai în vremea domniilor lui Mihai Radu (Mihnea al III-lea) și Șerban Cantacuzino, în anii 1658—1659 și 1680, funcția de mare vornic a fost dublată, după modelul moldovean, în această vreme existînd un vornic de țara de sus și unul de țara de jos [253].

Atribuțiile marelui vornic erau prin excelență judecătorești, el avînd drept de judecată în întreaga țară, cu excepția Olteniei, unde judecător era marele ban [254] El îndeplinea deci — așa cum a arătat C. C. Giurescu-rolul palatinului din regatul feudal maghiar și al lui judex curiae, locțiitorul său la curtea regală [255]. Asemănarea dintre palatin și vornic a fost remarcată de altfel chiar de contemporani. Într-o relație din sec. al XVI-lea, se spune că vornicul (udvornik) din Țara Românească era considerat de locuitori „ca un fel de palatin" [256].

Este foarte probabil că, în sec. al XIV-lea și în prima jumătate a sec. al XV-lea, cînd autoritatea domnească era mărginită de privilegiile de imunitate ale marei boierimi și ale mănăstirilor, marele vornic să nu fi avut drept de judecată decît la curtea domnească (de la care își trage și numele), în satele și ocoalele domnești și în pricinile ivite între locuitorii țării și streini.

În a doua jumătate a sec. al XV-lea, pe măsura întăririi autorității domnești și a îngrădirii imunității feudale, marele vornic și-a extins jurisdicția asupra unui teritoriu mai larg. Procesul acesta este, de altfel, asemănător cu acela petrecut și în alte state medievale, unde autoritatea dregătorilor curții regale s-a extins treptat și asupra țării, odată cu întărirea autorității centrale. Documentul din 23 mart. 1482 este o dovadă în acest sens. În acest document, prin care se dăruiau mănăstirii Snagov gloabele și dușegubinele din satele sale, se interzicea călugărilor „să prade" singuri satele, fiind obligați să meargă la marele vornic și acesta să trimită „o slugă domnească și alta vornicească, ca să prade ei și să ducă <gloaba> la mănăstire" [257]. Deși gloabele erau cedate mănăstirii, încasarea lor din satele acesteia se făcea de către reprezentanții marelui vornic.

Despre dreptul de judecată și de a lua gloabe al marelui vornic aflăm puține știri din documentele rămase din sec. al XV-lea, de cînd datează o „carte" de judecată emisă de acesta într-o pricină a unui locuitor din Bra-

---

[253] Vezi listele publicate în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, p. 568. Vezi și C. Giurescu, *Contribuții la studiul cronicilor muntene*, p. 43—44, unde se arată că vornicia țării de jos a fost înființată de Șerban Cantacuzino pentru Hrizea din Popești, fiind desființată după moartea acestuia.

[254] Vezi mai sus p. 164—165.

[255] C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 68.

[256] A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 188.

[257] D.R.H., B., vol. I, p. 292.

șov cu niște greci [258] sau unele porunci domnești care vorbesc despre dreptul marelui vornic de a încasa gloabe, care, în satele marilor proprietari ce se bucurau de imunitate feudală, erau lăsate acestora.

Cele mai numeroase știri despre dreptul de judecată al marelui vornic ni le oferă documentele din sec. al XVII-lea, de cînd ni s-au păstrat numeroase cărți de judecată date de el pentru pricinile judecate în fața sa privind stăpîniri de bunuri (pămînt, rumâni, țigani etc) [259], furturi [260] etc.

Din aceste documente rezultă că dreptul de judecată al marelui vornic, ca și procedura de judecată în fața sa, era asemănător cu acela al marelui ban în Oltenia.

Unele din aceste pricini se rezolvau de către marele vornic direct, fără a se apela la jurători. De pildă, la 28 oct. ‹1614—1617›, Cîrstea Ghenovici mare vornic, judecînd o pricină între doi locuitori pentru stăpînirea unei vii, arăta că „eu i-am tocmit și i-am împăcat ca să le fie acea vie den doao" [261].

De cele mai multe ori, însă, marele vornic trebuia să apeleze la jurători. Din sec. al XVII-lea datează numeroase cărți de numire de jurători emanate de la marele vornic [262]. Cînd dădea asemenea cărți pentru strîns jurătorii sau pentru adus martori, marele vornic arăta că o face deoarece „nu putem crede nici pri unul nici pri altul" din cele două părți [263].

Cînd jurătorii nu puteau rezolva pricina sau nu reușeau să împace părțile aflate în litigiu, le trimiteau la marele vornic, ca să le „rumpă" judecata, cum fac 12 boieri hotarnici la 7 nov. 1667 [264].

Pentru a rezolva pricinile ce i se prezentau la judecată, marele vornic chema în fața sa pe cel pîrît, pe care — în caz de neprezentare — avea dreptul să-l aducă cu treapăd sau cu bou de soroc [265].

În calitatea sa de dregător cu atribuții de judecător principal al țării, marele vornic putea să delege pe alți boieri să facă judecăți, așa cum domnul numea de obicei boieri judecători. De pildă, la 10 iunie 1652, Dragomir mare vornic scrie „prietenului" său Loiz clucer să cheme în fața sa

---

[258] *Hurmuzaki*, XV, p. 73. Vezi și P. P. Panaitescu, *Documente slave din Sibiu*, p. 26, unde este vorba de o judecată cu sibienii.

[259] Vezi doc. din : 28 oct. ‹ 1614—1617 ›, 28 nov. ‹ 1619 ›, ‹ 1618 aug.—1620 iulie ›, 31 ian. 1643, 16 febr. 1644, 20 aug. 1646, 25 aug. 1655, 18 dec. 1657 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 334, vol. III, p. 439, Acad. R. S. România, DCCXXXVI/186, Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, XVI/4 și 6, Acad. R. S. România, CCCLXXIII/239, Arh. St. Buc., ms. 466, f. 18, m-rea Cotmeana, IV/4 etc.).

[260] Vezi doc. din 3 iulie 1652 (Acad. R. S. România, XC/55).

[261] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 334.

[262] Vezi doc. din : 17 april. ‹ 1611—1613 ›, 20 mai 1620, 16 nov. 1635, 21 april. 1639, 12 mai 1645, 13 iunie 1650, 19 febr. 1653, 29 mai 1666, 24 mart. 1670, 20 iunie 1675 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 4, vol. III, p. 528, Arh. St. Buc., ms. 127, f. 368, Acad. R. S. România, LXXXIX/64, Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, IX/17 și 28, LXIII/29, LX/48, Acad. R. S. România, DCXV/173, Arh. St. Buc., m-rea Stavropoleos, I/6 etc.).

[263] Doc. din 28 mai 1675 (Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., XVII/20)

[264] Arh. St. Buc., m-rea Radu Vodă, XLII/40.

[265] Doc. din 14 nov. 1659 și 25 iunie 1669 (Acad. R. S. România, CXXVI/90 și Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., XCIII/37).

nişte armaşi şi un birar de armăşei pentru rezolvarea unei pricini privind nişte bani luaţi ca bir şi treapăd [266], iar la 29 aprilie 1688 marele vornic scrie marelui căpitan de margine din regiunea Buzău să cerceteze o pricină a unor locuitori de acolo, care se prezentaseră la judecata sa [267].

În alte cazuri însă, marele vornic judeca el însuşi unele pricini primind delegaţie de la domn, ca oricare alt dregător. La 8 aprilie 1698, domnul întăreşte hotărîrea dată de Stroe mare vornic pentru o pricină prezentată iniţial în divanul domnesc; „fiind un lucru cam vechi" şi complicat, domnul îl dăduse în seama marelui vornic, care a cercetat pricina [268].

Tot în calitatea sa de mare dregător cu atribuţii de judecător principal al ţării, marele vornic rezolva litigiile dintre locuitorii acesteia şi cei din afara hotarelor sale sau intervenea în favoarea primilor în pricinile pe care le aveau dincolo de graniţele ţării [269].

Ştiri mai precise despre dreptul de judecată al marelui vornic şi despre categoriile de pricini ce erau rezolvate de el şi de reprezentanţii săi avem din vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu. Dintr-un document din 1 ian. 1695 aflăm că marele vornic numea vornicei în judeţe, care „căutau" slujba vorniciei, „după cum iaste vechiu obiceiu al vornicii". Ei judecau şi globeau cazurile mărunte de : hoţii, curvii, sfăzi, „capete sparte" şi „alte gîlcevi" ; pentru „vină mare" (adică mai mare decît cele arătate), trebuia anunţată domnia. Tot reprezentanţii marelui vornic aveau dreptul să strîngă vitele de pripas „precum au fostu obiceiul vornecului celui mare", încasînd colacul de la cei vinovaţi, să ia gloaba de la cei care stricau recoltele altora, să „certe" pe cei care furau vite şi să le restituie păgubaşului şi să împlinească datoriile [270]. Nu putem şti cu certitudine cît de vechi era obiceiul la care face referire documentul amintit.

Despre *veniturile marelui vornic* (vornik supremus), autorul *Relaţiei istorice* ne informează că acestea erau „bune" [271], fără a ne arăta din ce constau.

Documentele din sec. al XVI-lea nu ne oferă date prea precise despre aceste venituri. Din unele mărturii scrise rămase din acest secol rezultă că vornicul realiza încă din această vreme beneficii importante, îndeosebi de la cei prinşi că furau vite, care, pentru a scăpa de pedeapsa capitală, îşi „scoteau capul", dîndu-i ocinele [272]. Nu ştim sigur cît reţinea

---

[266] Acad. R. S. România, CLXXXV 54.

[267] Acad. R. S. România, CXXVII/140.

[268] Arh. St. Buc.. ep. Buzău, LXXXV 13. Vezi şi doc. din 15 ian. 1647 (Acad. R. S. România, Foto, XXXV/35).

[269] *Hurmuzaki*, XV/2, p. 1119, 1123.

[270] *Studii şi materiale de istorie medie*, V. p. 432. Cf. şi *Relaţia istorică* (*Mag. istoric*, V, p. 43), unde se spune că marele vornic are sub el „mulţi alţi vornici, pe care îi numeşte el, dacă domnul vrea să-i îngăduie aceasta".

[271] *Mag. istoric*, V, p. 43.

[272] Doc. din 16 iulie 1538 şi 5 sept. 1568 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 249 şi vol. III. p. 286). Din aceste documente nu rezultă însă prea clar dacă vornicii respectivi acţionau în calitatea lor de dregători sau ca păgubaşi, cum poate fi în cazul primului document, unde se spune că un om căzuse „într-o greşală faţă de Drăghici vornic pentru nişte cai şi a stat să-şi piardă capul".

Într-un document asemănător, din 10 mai 1648, ni se arată că un locuitor din Tătarul „a căzut la mare nevoie la cinstitul dregător al domniei mele Dragomir mare vornic, pentru

pentru sine marele vornic din grivnele încasate din ţară încă din această vreme [273].

Cît priveşte deşegubinele, din documentele sec. al XVI-lea rezultă că acestea erau încasate în folosul exclusiv al domniei, spre deosebire de Moldova, unde beneficiarul principal era vornicul. La 1 aprilie 1535, domnul spune că, pentru o moarte de om făcută pe o ocină, „nu am aflat vite ca să-mi împlinească acea duşegubină, ci le-am luat domnia mea ocina în socoteala duşegubinei" [274]. Aci nu se aminteşte nimic de venitul marelui vornic la încasarea duşegubinei, operaţie la care participa în sec. al XVII-lea şi marele armaş [275].

Dintr-un document din sec. al XVII-lea referitor la o duşegubină dată pentru un om ucis aflăm că domnul luase 115 oi cu miei, iar Hrizea mare vornic „venitul", „partea lui" de 20 de ughi [276]. Din acest document rezultă că, în Ţara Românească, în sec. al XVII-lea, domnia încasa duşegubina de obicei în vite iar marele vornic, separat de aceasta, o sumă destul de mare de bani, care constituia venitul său.

La sfîrşitul sec. al XVII-lea, în documentul citat mai sus din 1695, se precizează unele din veniturile marelui vornic, pe care acesta le strîngea prin reprezentanţii săi „dupe cum iaste vechiu obicei". Veniturile sale erau în primul rînd aşa-numitele gloabe sau amenzi. Pentru pricinile mărunte, judecate de vornicei, aceste gloabe se luau după un obicei pe care documentul nu ni-l împărtăşeşte. Pentru stricăciunile pricinuite recoltei, „gloaba vornicii", „precum iaste obiceiul şi s-au luat şi mai dinainte vreme", era de 30 de bani de cal, 20 de bani de bou şi vacă, 40 de bani de bivol, 50 de bani de rîmător şi 10 bani de oaie. Tot un venit al vorniciei îl constituia şi aşa numitul colac pentru vitele de pripas, care era tot „dup‹ă›

---

răutatea lui" şi că un boier plătise pentru numitul locuitor „gloabele domneşti" (Acad. R. S. România, XLIII/106). Cum nu ştim în ce a constat „răutatea" locuitorului, nu putem afla de ce acesta a plătit gloabe.

[273] Într-un doc. din 12 aug. 1573 se afirmă că Arsenie egumenul „a închinat" 9 grivne înaintea lui Socol vornic, care „a luat ... acele grivne" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. IV, p. 116).

Din alte documente rezultă însă că cel care lua grivnele era domnul. La 19 martie ‹ 1538 ›, domnul scria unor locuitori care călcaseră hotarul unei moşii că „am vrut ca să trimit să vă iau grivne" (*ibidem*, vol. II, p. 239). În altul, din 7 iulie 1544, se spune că domnul a luat o grivnă de la oraşul Argeş pentru cotropire de ocină (*ibidem*, p. 315; vezi şi vol. III, p. 385). În aceste documente nu se arată prin intermediul cărui dregător se încasau grivnele.

Din alte documente mai tîrzii, din sec. al XVII-lea, rezultă că şi alţi mari dregători puteau încasa amendă pentru călcarea hotarelor. De pildă, la 8 sept. 1685, se spune că cel care va mai călca hotarele unei moşii de lîngă Drănic urma „să fie închinat banului din Craiova ughi 100" (Arh. St. Buc., ms. 725, f. 94).

[274] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 175.

După cum rezultă din unele documente, averea ucigaşilor prinşi trecea pe seama domniei. La 30 martie 1638, Matei Basarab ia averea unui locuitor care-şi ucisese tatăl „să fie pre seama domnească, căci au căzut fiiu-său spre pierzare, pentru vina lui" (Acad. R. S. România, XCVI/21). În cazul în care ucigaşul nu era aflat, domnul se despăgubea de la locuitori, care erau obligaţi să colaboreze la prinderea ucigaşilor.

[275] Vezi mai jos p. 230.

[276] Doc. din 22 mai 1630 (Arh. St. Buc., m-rea D. Lenin, IV/22).

obiceiu" de un taler şi jumătate pentru cal, un taler pentru bou, vacă şi bivol, 40 de bani de rîmător şi 12 bani de stup şi de oaie [277]. În acest document nu sînt amintite veniturile din duşegubine.

Subalternii cei mai apropiaţi ai marelui vornic s-au numit în sec. al XV-lea *vornici mici*. Într-un document din 23 mart. 1482, referitor la satele mănăstirii Snagov, se spune că nu avea dreptul să prade în aceste sate nici vornicul mare nici cel mic [278]. În perioada 1467—1508 aceşti vornici mici sînt amintiţi uneori printre membrii sfatului domnesc, fie numai cîte unul, fie cîte o dată doi sau chiar trei [279]. Prin analogie cu logofeţii mici — care apar şi ei în această vreme în sfatul domnesc şi care sînt numiţi uneori logofeţi al doilea [280] — putem presupune că şi aceşti vornici mici erau tot vornici ai doilea [281].

În sec. al XVI-lea, documentele amintesc — în afară de marele vornic — şi alţi vornici, probabil subalternii săi [282].

La sfîrşitul acestui secol, la 14 nov. 1591, este menţionat pentru prima oară în documente un dregător cu numele de vornic al doilea, care fusese trimis de domn să cerceteze o pricină [283].

În sec. al XVII-lea, vornicii ai doilea au ocupat o poziţie socială destul de modestă, fiind pomeniţi în documente împreună cu diverşi alţi boieri mărunţi, [284] nu cu ceilalţi dregători ai doilea (vistierul, logofătul etc.), care apar de obicei alături de marii boieri. Ei au îndeplinit atribuţii asemănătoare cu acelea ale portarilor ai doilea — cu care se şi confundau uneori [285] — fiind folosiţi la cercetarea diverselor pricini, ca ispravnici la jurăminte etc.

Nu cunoaştem cu precizie numărul vornicilor ai doilea în sec. al XVII-lea. În documentele din această vreme întîlnim cîte 3—6 vornici ai doilea deodată [286], ceea ce arată că existau cel puţin atîţia. Numărul

---

[277] *Studii şi materiale de istorie medie*, V, p. 432—433.

[278] D.R.H., B., vol. I, p. 291.

[279] *Ibidem*, p. 405 şi *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 49 şi 50 (doc. din 16 mart. 1494, 7 şi 10 sept. 1508). Vezi şi listele.

[280] Vezi mai sus nota 157.

[281] Ni se pare greşită părerea lui C. C. Giurescu, după care, în sec. al XV-lea, marele vornic era ajutat de „un vornic al doilea şi de mai mulţi vornici mici" (*Contribuţiuni*, p. 72).

[282] Vezi, de pildă, doc. din 12 febr. 1533, în care apar împreună cu marele vornic alţi trei vornici (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 128). Vezi şi p. 260, 276, 280, 282 passim.

[283] *Ibidem*, vol. VI, p. 24.

[284] Vezi, de pildă, doc. din 19 iulie 1640, 7 mai 1641 sau pe cele din 23 mai 1656, în care un al doilea vornic e amintit după doi iuzbaşi (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XLII/13, ep. Argeş, LXXXVII/1, ms. 295, f. 28 v.).

[285] Vezi doc. din 30 mai 1670, în care lui Teodosie vtori portar i se spune şi al doilea vornic (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XXXIV/29).

[286] Vezi doc. din: 28 mai 1634, 11 dec. 1638, 19 iulie 1640, sept. 1641, în care apar cîte trei vornici ai doilea sau pe cele din mai 1646 şi 18 april. 1645, care pomenesc cîte cinci, respectiv şase vornici ai doilea (Acad. R. S. România, LXXXIX/135, Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, XVI/20 şi XLII/13, m-rea Plumbuita, XII/4, A.N., CXII/54 şi m-rea Cozia, LI/4).

lor mai mare se explică prin înmulţirea pricinilor pe care erau chemaţi să le rezolve.

Documentele din această vreme îi arată pe vornicii ai doilea ca ispravnici pentru jurătorii strînşi de părţile aflate în judecată [287] (ca şi portarii ai doilea) sau ca ispravnici la hotărnicii făcute în Bucureşti [288] (în restul ţării fiind de regulă portarii ai doilea).

În afară de aceste atribuţii secundare, în sec. al XVII-lea vornicii ai doilea judecau uneori — singuri sau cu jurători— pricini mărunte privind stăpîniri de ocine [289] sau asistau pe marele vornic la judecăţile pe care le făcea [290]. Avînd drept de judecată, ei puteau da părţilor şi jurători [291], aşa cum făcea de obicei marele vornic.

Ca şi portarii ai doilea, vornicii ai doilea erau trimişi de domn sau de sfatul domnesc să cerceteze pe teren diverse pricini, privind mutări de hotare, în care cazuri încasau gloabe de la cei vinovaţi, să evalueze diverse bunuri etc [292].

În calitatea lor de subalterni ai marelui vornic, ei erau trimiţi uneori de şeful lor ierarhic să împlinească diverse hotărîri luate de acesta [293].

Marele vornic de Tîrgovişte. În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, mai exact la 23 iulie 1695 [294], a apărut în documente un dregător nou, purtînd acest titlu. El juca rolul unui ispravnic de scaun în lipsa domnului, [295] care — după cum se ştie — locuia adeseori în această

---

[287] Vezi doc. din 6 mai 1620, unde se spune că a fost ispravnic la judecata făcută de şease boieri jurători un al doilea vornic (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 518–519).

[288] În numeroase documente din a doua jumătate a sec. al XVII-lea ei apar în această calitate: la 5 iunie 1665, 18 iunie 1669, 8 mai 1670, 27 ian. 1672, 16 mai 1675, 16 iunie 1693, 17 iulie 1698 etc. (Acad. R. S. România, CXCV/26, CCCLXXIV/250; Arh. St. Buc. m-rea Stavropoleos, XIV/1, m-rea Cotroceni, XXV/23, Istorice noi, XXXIV/3; Acad. R. S. România, CCCLXXIV/271; Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă. XXIII/36).

[289] Vezi doc. din 10 oct. 1623, prin care Mihalcea al doilea vornic întăreşte unuia o ocină, arătînd că „aşa am judecat noi" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 339). Vezi şi doc. din 9 aprilie 1645, sept. 1645 etc. (Acad. R. S. România. CVIII/6, CCLXIX/3).

[290] Vezi doc. din 18 dec. 1657, în care se vorbeşte de o judecată făcută de marele vornic asistat de trei vornici ai doilea (Arh. St. Buc., m-rea Cotmeana, IV/4).

[291] Vezi doc. din 25 aprilie 1620 şi 19 iulie 1648; în ultimul, jurătorii trebuiau să jure în faţa bănişorilor de judeţ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 507 şi Acad. R. S. România. DCCXXXV/102).

[292] Vezi doc. din 28 iulie 1625, 20 aug. 1627, 30 aug. 1667, 15 oct. 1671 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 548–549; Arh. St. Buc., ms. 186, f. 99, ep. Buzău, X/42).

[293] Vezi doc. din 10 mart. 1692, unde se spune că un vornic al doilea venise cu cartea de judecată a marelui vornic să „apuce" nişte locuitori din Necşeşti să plătească suhatul pentru ghindă (Muzeul de istorie Buc., nr. 30.621).

[294] Arh. St. Buc., m-rea Banu, IX/22.

[295] Menţionăm, de altfel, că vornicul de Tîrgovişte a fost precedat de un ispravnic al scaunului Tîrgovişte, amintit încă de la 1 aprilie 1630 (Arh. St. Buc., m-rea C. Lung, IX/4); în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino, la 14 mai 1680. ispravnic era Stoica logofătul Ludescu (Arh. St. Buc., ep. Argeş, XLV/16). care la 1 oct. 1681 este numit „judecătoriul de la scaunul Tîrgoviştei" (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., XXXIV/16). El îndeplinea aci, în lipsa domnului, atribuţiile ispravnicilor de scaun din Bucureşti sau ale ispravnicilor de scaun de la Craiova, dînd şi cărţi de judecată.

vreme la Tîrgoviște. Cînd domnul venea în vechea capitală a țării, îmbrăca cu caftan pe vornicul de Tîrgoviște, așa cum făcea cu ispravnicii de București cînd aceștia își terminau mandatul [296]. Acest vornic nu era subordonat marelui vornic al țării.

În Moldova vornicul este numit în documentele slave — ca și în Țara Românească — дворникь sau двwрникь, mult mai rar ворник [297].

În documentele alcătuite în limba latină el poartă denumiri puțin diferite de cele utilizate pentru Țara Românească. Primul nume sub care e cunoscut vornicul moldovean este acela de „marscalcus", cum i se spune în omagiul prestat la 1387 de boierii Moldovei regelui Vladislav Iagello al Poloniei [298]. După cum a arătat C. C. Giurescu în lucrarea sa adeseori citată aci, s-a dat vornicului moldovean numele de marscalcus sub influența polonă; în regatul polon, dregătorul numit astfel era — cum spune Cromer — „magister aulae regiae", adică mai marele curții, așa cum era în Moldova vornicul [299].

În alte izvoare scrise în limba latină marele vornic este numit „magnus provisor" [300], „supremus provisor" [301], „provisor curie" [302], „supremus judex curie" [303], „judex terrarum Moldovicarum" [304] sau „magister curiae alias dwornik" [305], denumiri ce arată calitatea sa de judecător principal al țării și de mai marele curții domnești. Pentru francezul De la Croix, marele vornic moldovean este „le grand bailli" [306], în timp ce un compatriot de al său, venit în Moldova la începutul sec. al XVIII-lea (1714), pune semnul echivalenței între vornici și judecători (Vorniks ou juges) [307].

---

[296] R. Greceanu. *Viața lui C. Brîncoveanu*, p. 146.

[297] Despre această dregătorie există o literatură destul de bogată în Moldova; vezi cele două monografii dedicate de G. Duzinchievici, *Vornicia moldovenească pînă la 1504*, Iași, 1931, 39 p. (extras din „Cercetări istorice", V—VII, 1929—1931, p. 216—252) și T. Bălan, *Vornicia în Moldova*, Cernăuți, 1931 (extras din „Codrul Cozminului", 1931—1932), precum și: C. A. Stoide, *Cu privire la studiul d-lui T. Bălan: Vornicia în Moldova*) („Arhiva", XXXVIII, 1931, nr. 2—4. p. 543—553), *G.* Ghibănescu, *Surete*, XII, p. XII—XVII și A. Sava, *Tîrguri, ocoale domnești și vornici în Moldova* („Buletinul științific al Acad. R.P.R.", secția șt. istorice, filologice și econ.-juridice, t. IV, nr. 1—2, 1952, p. 71—97).

[298] *Hurmuzaki*, I/2, p. 297 și M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 601.

[299] C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 35. Vezi și T. Bălan, *op. cit.*, p. 88.

[300] *Hurmuzaki*, XV, p. 15 (1431).

[301] A. Veress, *Documente*, I, p. 60 (1551).

[302] *Hurmuzaki*, XV, p. 469.

[303] I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 434 și 441 (1499) și N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 65 (1704).

[304] *Codex Bandinus*, p. 313.

[305] A. Veress, *op. cit.*, IV, p. 34 (1593). Menționez că uneori celor doi vornici li se mai spune și „gubernator inferioris et superioris Moldaviae" (*ibidem*, I, p. 318, doc. din 1572).

[306] Fr. Babinger. *O relațiune neobservată*, p. 21. Vezi și *Tesaur de monumente*, II, p. 15, unde cei doi vornici ai țării sînt numiți „gouverneurs particuliers" ai domnului.

[307] „Rev. hist. du sud-est européen", VI, 1929, p. 62 și 63.

Fiind în acelaşi timp şi comandantul armatei, marele vornic era numit uneori şi воєвод [308] sau „capitaneus" [309].

Vornicul a fost — ca şi în Ţara Românească — cel dintîi dregător care apare în documente, în omagiul amintit din 1387 şi apoi în primul document intern care are ca martori dregători, la 18 nov. 1393 [310].

Ca rang ierarhic, marele vornic a fost pînă în sec. al XVI-lea cel dintîi dregător moldovean, fiind trecut de regulă primul în lista martorilor sfatului domnesc [311]. Din acest secol, însă, primul dregător a început să fie considerat logofătul, cei doi mari vornici ocupînd locul al doilea (cel de ţara de jos) şi al treilea (cel de ţara de sus) între marii dregători ai ţării [312].

O problemă controversată în vechea noastră istoriografie a fost aceea a numărului vornicilor în sec. XIV—XV, unii istorici susţinînd existenţa numai a cîte unui singur vornic [313], alţii a cîte doi, [314] sau chiar trei [315] (în timpul domniei lui Alexandru cel Bun). Analizînd pe larg documentele cunoscute din secolele XIV—XV, C. C. Giurescu a ajuns la concluzia că, în această vreme, a existat un singur mare vornic şi că „acesta a fost vornicul de la curtea domnească" [316].

Vom observa mai întîi că în numeroase documente din prima jumătate a sec. al XV-lea apar ca martori ai sfatului cîte doi sau chiar trei vornici, fie doar cu acest titlu de vornic simplu, fie cu acela de vornic de Suceava, capitala ţării, sau mai rar de Roman [317]. Capitala ţării fiind Suceava, vornicul curţii domneşti de acolo a devenit marele vornic al ţării, amintit prima oară cu acest titlu la 18 febr. 1448 [318]. După cum vom vedea mai departe, şi după această dată vornicii din unele oraşe moldovene au continuat să existe.

După moartea lui Alexandru cel Bun, în perioada în care Moldova a fost guvernată de cîte doi domni asociaţi, fiecare din aceştia îşi avea vor-

---

[308] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 12 şi 21. După părerea lui I. Bogdan, titlul de voievod avea accepţiunea de comandant de oaste la popoarele slave din jurul nostru (bulgari, sîrbi, ruşi şi poloni); vezi *Originea voievodatului la români*, Buc., 1902, p. 203—204, extras din „Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.", 1902. Pentru veliki vojvoda din statul feudal sîrb, vezi C. Jirecek, *La civilisation serbe au moyen age*, p. 10.

[309] *Hurmuzaki*, II/1, p. 425 (1562).

[310] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 3.

[311] Pentru amănunte privind rangul său ierarhic vezi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 84—87.

[312] M. Costin, *Opere*, p. 239 şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 77.

[313] I. Tanoviceanu, *Contribuţiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, p. 231—232; G. Ghibănescu, *Din domnia lui Ştefan cel Mare* în „Arhiva", XV, p. 215—216 şi T. Bălan, *op. cit.*, p. 92.

[314] Picot şi Bengesco, *op. cit.*, p. 78—79.

[315] D. Onciul, *Cursul de istoria românilor*, p. 199—200.

[316] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 78—82. Despre vornicii din această vreme vezi şi T. Bălan, *op. cit.*, p. 83—109.

[317] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 13. În afară de vornicii care poartă acest rang, este foarte posibil ca unii din boierii ce nu poartă astfel de titlu, ci doar al unui oraş care era considerat proprietatea domniei, să fie şi ei vornici; ne gîndim la Negru de la Bîrlad, Mihai de la Dorohoi, Vlad de la Siret, Bîrlea de la Hîrlău etc., care erau foarte probabil vornicii oraşelor respective şi ai regiunilor din jur.

[318] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 225.

nicul său, pentru partea de țară asupra căreia domnea. În documentele date de cei doi domni asociați, se spune că unul din vornici era al „fratelui domniei mele" [319], adică al domnului asociat la tron.

După încetarea domniilor asociate, s-a revenit la un singur vornic, care apărea de regulă ca primul martor al sfatului domnesc (îndeosebi în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, cînd importanța acestei dregătorii a crescut).

În sec. al XVI-lea *dregătoria de mare vornic s-a dublat*, înființîndu-se una pentru partea de nord a țării — denumită țara de sus — și o alta pentru partea de sud a Moldovei, care avea denumirea de țara de jos [320].

Este posibil — așa cum credea N. Iorga [321] — ca la baza acestei împărțiri în două vornicii a Moldovei să fi stat tradiția despre existența a două „țări" către mijlocul sec. al XV-lea, cînd Moldova a fost împărțită un timp între doi domni.

După reunificarea Moldovei sub un singur domn, țara de jos fiind mai departe de scaunul domniei și mai expusă pericolelor de invazie, domnii au luat unele măsuri speciale pentru apărarea ei. Se știe, astfel, că la 1481, Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, era asociat la domnie de tatăl său, avîndu-și reședința la Bacău și guvernînd regiunea pe care, încă din această vreme, izvoarele o numesc „țara de jos" [322]. Reținem însă că fiul domnului rezida la Bacău, nu la Bîrlad, unde a fost sediul vorniciei.

Asupra datei cînd a avut loc apariția marei vornicii a țării de jos este greu să ne pronunțăm, deoarece documentele nu o precizează [323]. În orice caz, ea exista în timpul domniei lui Ștefăniță, la 1518 și 1523, cînd Carabăț este numit „marele său vornic al țării de jos" [324] și, respectiv, „capitaneus inferioris Moldaviae" [325] (în această vreme în sfat mare vornic este Petru). Marele vornic al țării de jos mai este amintit apoi la 1541 („dwornik inferioris Valachiae") [326] și în sept. 1551, cînd se vorbește de o scrisoare trimisă

---

[319] *Ibidem*, p. 142 (doc. din 24 febr. 1437).

[320] Despre această împărțire a Moldovei vezi și S. Secula, *Țara de sus și Țara de jos* („Conv. lit.", 1899, p. 768—771).

[321] N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, p. 151. Despre împărțirea în două „țări" a Moldovei, „de o străveche dată", vezi și Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova*, Buc., 1960, p. 277, 298.

[322] *Istoria României*, II, p. 538.

[323] Din această pricină, părerile istoricilor sînt împărțite. Astfel, I. Tanoviceanu și T. Bălan considerau că dublarea marei vornicii a avut loc în vremea domniei lui Despot vodă, cînd apar ca vornici Moțoc și Spancioc (I. Tanoviceanu, *Contribuțiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, p. 5 și T. Bălan, *op. cit.* p. 111). Ultimul crede că Despot a imitat situația din Polonia, unde existau doi dregători cu titlul de „capitaneus generalis" (*ibidem*, p. 115—116). C. Cihodaru și-a exprimat opinia că Alexandru Lăpușneanu a „scindat" vornicia în două (*op. cit.*, p. 60), iar G. Ghibănescu că această dublare s-a făcut în timpul domniei lui Bogdan Lăpușneanu, de cînd cei doi mari vornici apar ca membri ai sfatului (*Dorohoiul*, în *Surete și izvoade*, XII, p. XIII).

[324] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 183.

[325] *Hurmuzaki*, II, p. 442.

[326] A. Veres, *Documente*, I, p. 23.

„ad supremum inferiorum Moldaviae partium provisorem" [327]. Reținem deci că primul din cei doi mari vornici amintit în documente a fost acela al țării de jos. Existînd însă la începutul sec. al XVI-lea un vornic al țării de jos, trebuie să admitem și existența în aceeași vreme a unui dregător similar al țării de sus, căci altfel primul nu ar fi fost numit astfel.

După cum a arătat de curînd D. Ciurea, este posibil ca rolul vornicului țării de sus să fi fost îndeplinit în această vreme de portarul Sucevei (a cărui importanță a crescut în vremea domniei lui Ștefan cel Mare), aceasta deoarece vornicul țării de sus nu apare în documentele de la mijlocul sec. al XVI-lea, în care portarul de Suceava precede uneori pe vornicul țării de jos [328]. Ținînd seama de această situație, este posibil ca, în timpul domniei a doua a lui Petru Rareș (sau la scurtă vreme după această domnie), după ce portarul de Suceava a devenit hatman și comandant al armatei, să se fi înființat și vornicia țării de sus. Hatmanul devenind comandantul armatei (atribuție pe care portarul o împărțea înainte cu vornicul), în sarcina vornicilor au rămas numai atribuțiile judecătorești. În lipsa unor informații sigure aceasta este o ipoteză pe care cercetări viitoare și documentele ce se vor mai găsi o pot confirma sau infirma [329].

Cei doi mari vornici existau în mod sigur la 1564—1565, data alcătuirii *Cronicii moldo-polone*, care-i amintește pe amîndoi între dregătorii Moldovei [330].

Cu toate acestea, în documentele de pînă în 1569 nu apare decît unul în sfatul domnesc, purtînd titlul de mare vornic. De la 11 martie 1569 au început să fie menționați în mod regulat ca primii martori ai sfatului domnesc cîte doi mari vornici, cel dintîi fiind numit al țării de jos, iar cel de al doilea al țării de sus [331]. (După cum se știe, deși era considerat primul dregător al țării, marele logofăt era amintit în formula de încheiere a documentelor).

Primul dintre vornici — al cărui rang era „mai presus" decît al aceluia de țara de sus [332] — (aceasta deoarece apare în documente înaintea

---

[327] *Ibidem*, p. 60. Vezi și I. Minea, *Cînd apare mai întîi marele vornic al țării de jos?* („Cercetări istorice", 1934—1936, nr. 1. p. 338).

[328] D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova* („Anuarul Inst. de istorie și arheologie", Iași, II, 1965, p. 147—148).

[329] Soluționarea problemei este îngreunată de faptul că documentele interne de la mijlocul sec. al XVI-lea nu pomenesc prea des numele dregătorilor. Aceștia apar în tratatele încheiate cu regele Poloniei. Astfel. în tratatul încheiat la 30 nov. 1547 — în care sînt citați ca martori episcopii de Roman și de Rădăuți, purtînd titlurile de episcop al țării de jos și, respectiv, al țării de sus. ceea ce arată că noțiunile de țara de jos și de sus erau cunoscute — apar ca martori ai sfatului portarul de Suceava și vornicul țării de jos. dar nu este amintit cel al țării de sus (I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, nr. 77).

În jurămîntul depus de Al. Lăpușneanu către regele Poloniei în august 1552 sînt amintiți, ca primii dregători martori. Moțoc „marszałek" și Hrana „dwornik zwiski" („Studii", 1965, nr. 3, p. 668). Cum însă, în documentele interne din 1552—1553, vornic este Gavriil și apoi Nădăbaico, este greu de afirmat în mod sigur că cei doi boieri amintiți la 1552 erau vornici, așa cum îi arată numele.

[330] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 186. Vezi și *Hurmuzaki*, II/1, p. 425, unde se amintesc la 1562 doi dregători cu titlul de capitaneus.

[331] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. II, p. 182.

[332] M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 217.

acestuia) avea reşedinţa la Bîrlad şi îşi întindea jurisdicţia asupra următoarelor 12 ţinuturi : Iaşi, Cîrligătura, Roman, Vaslui, Tutova, Tecuci, Putna, Covurlui, Fălciu etc. [333].

Marele vornic al ţării de sus, cu reşedinţa la Dorohoi, era judecătorul a 7 ţinuturi : Dorohoi, Hîrlău, Suceava, Neamţ, Bacău etc. [334].

Întrucît cei doi mari vornici se aflau în mod obişnuit pe lîngă curtea domnească, ei erau înlocuiţi în oraşele respective de cîte doi vornici, numiţi vornici de Bîrlad şi de Dorohoi, despre care vom vorbi mai departe.

Nici unul din cei doi vornici nu avea dreptul să se amestece în partea de ţară care se găsea sub jurisdicţia celuilalt. Dintr-un document din 8 august 1629 aflăm că un locuitor din Lenţeşti-Bucovina ucisese o slugă a marelui vornic de ţara de jos, Gheanghea. Satul ţinînd însă de ţara de sus, Gheanghea a poruncit ca ucigaşul să fie predat legat în mîinile lui Gavrilaş mare vornic de ţara de sus, care-i ia ocina în preţul de 40 de zloţi „pentru omorul săvîrşit" [335].

Atribuţiile marilor vornici au fost foarte întinse, cele mai importante fiind acelea de ordin judecătoresc [336]. La începutul existenţei lor, vornicii erau dregătorii care aveau grija curţilor domneşti şi a satelor de ocol care ţineau sau ascultau de aceste curţi (aşa se şi explică, de altfel, persistenţa vornicilor în oraşele care au avut curţi domneşti). Apoi, pe măsura întăririi autorităţii domneşti, îndeosebi în a doua jumătate a sec. al XV-lea, ei au căpătat atribuţii tot mai mari şi în restul ţării, proces asemănător cu acela petrecut în Ţara Românească.

Dreptul de judecată al vornicilor este amintit în documente încă de la mijlocul sec. al XV-lea, în scutirile acordate unor sate ale stăpînilor feudali, în care se interzicea vornicilor de Suceava sau din alte oraşe să judece pe locuitori şi să le ia gloabe [337]. Din aceste documente nu rezultă încă care anume cazuri erau judecate sau globite de vornici. Este însă foarte probabil că aceste cazuri vor fi fost în general aceleaşi cu cele ce intrau în competenţa marilor vornici în sec. al XVII-lea.

În acest secol, vornicul mare al ţării de jos era considerat „giudecătoriu tuturor den ţară cine au strîmbătăţi şi globnic de morţi de om şi de şugubini ce să fac la partea lui", aceleaşi atribuţii îndeplinindu-le „la partea lui" şi marele vornic al ţării de sus [338].

---

[333] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 10—16. Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 216—217, dă o altă împărţire, enumerînd în ţara de jos următoarele oraşe şi ţinuturi : Iaşi, Huşi, Vaslui, Bîrlad, Vrancea, Focşani, Tecuci, Pisc Galaţi etc.

[334] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 16—19. Miron Costin dă şi aici o altă împărţire : Ştefăneşti, Dorohoi, Botoşani, Siret, C. Lung, Baia, Suceava, Neamţ, Piatra, Trotuş, Bacău, Roman, Şcheia, Cotnari, Hîrlău, Tg. Frumos etc. (*Opere*, ed. cit., p. 216—217).

[335] T. Bălan, *Documente bucovinene*, I, p. 203.

[336] Despre atribuţiile vornicilor vezi şi T. Bălan, *Vornicia*, p. 118—129.

[337] Vezi doc. din 23 febr. 1453, 20 ian. 1456, 30 aug. 1479 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 260, 284, veac. XV, p. 14).

[338] Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 76.

Pentru Miron Costin, marii vornici erau „judecători generali" asupra celor două părți de țară, în sarcina lor fiind judecata prădăciunilor și tîlhăriilor. În atribuțiile de judecători ai celor doi vornici nu intrau însă pricinile privind bunurile „ereditare ale nobililor" [339].

Dimitrie Cantemir adaugă la aceste informații și pe acelea că cei doi mari vornici hotărau condamnările chiar și cu moartea, fără știrea domnului, pentru „tîlhari, ucigași, jefuitori de biserici și alți ticăloși" [340]. Marele vornic din Moldova avea deci drepturi asemănătoare cu marele ban din Țara Românească.

După părerea lui Dimitrie Cantemir, nici un locuitor din țara de sus sau din țara de jos nu putea să se sustragă de la judecata marelui vornic respectiv, pe cînd judecata altui mare boier o putea refuza. Cei nemulțumiți de felul cum îi judecase marele vornic puteau să facă apel numai la divanul domnesc, unde însă pricina nu se judeca din nou, ci se constata doar dacă hotărîrea dată de vornic era întemeiată sau nu. Dimitrie Cantemir subliniază faptul că, în privința dreptului de judecată, marii vornici „au o putere și mai mare" decît ceilalți mari dregători, care puteau judeca și ei unele pricini [341].

După izvoarele narative, marii vornici erau deci judecători în procesele penale, pricinile privind stăpînirile de bunuri imobile și hotarele moșiilor neintrînd de regulă în jurisdicția lor.

Cum însă dreptul de judecată al marilor dregători nu era strict delimitat, în documente se întîlnesc și cîteva cazuri în care marii vornici rezolvă pricini privind diverse stăpîniri de ocine, ca cele judecate la 24 nov. <1598> de Gligorcea Crăciun mare vornic al țării de sus [342] sau la 2 iunie <1612> de Pătrașco Nădăbaico mare vornic al aceleiași părți de țară [343]. Alteori, marele vornic judeca pricini de moștenire, ca aceea din 23 aug. 1649, care se referă la dreptul de moștenire al unui copil „rămas mic de părinții săi" [344] sau aceia din 20 martie 1661, privind tot o moștenire, disputată de nepoți și strănepoți [345].

Din documentele interne aflăm numeroase știri despre modul cum își îndeplineau atribuțiile marii vornici ai Moldovei. Prin reprezentanții lor, ei interveneau în cazurile de omor săvîrșite în țară. Cînd pe ocina unui sat sau a mai multora se găsea un om ucis și nu i se cunoștea ucigașul, marele vornic trimitea slugile sale să „prade" sau să ia dușegubina de la locuitorii satului sau satelor respective. Așa procedează, înainte de 8 nov. <1631>, Lupu mare vornic al țării de sus, care arată că, săvîrșindu-se o moarte de om în hotarul unor sate, „am triimis și i-am prădat, le-am luat 50 de boi acelor sate" [346]. În întărirea domnească dată la 10 nov. același

[339] M. Costin, *Opere*, p. 238 și 387.
[340] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78.
[341] *Ibidem*, p. 101. Vezi și mai sus p. 123–124.
[342] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 239.
[343] *Ibidem*, veac. XVII, vol. III, p. 87–88.
[344] G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 76.
[345] *Ibidem*, IV, p. 168. Vezi și doc. din 30 aprilie 1664 (Acad. R. S. România, CIX/24).
[346] Arh. St. Iași, DCCXC, f. 43 v.-44.

an se precizează că marele vornic procedase exact „cum iaste obiceiul de vac : într-a cui hotar să faci moarte, acela hotar este de vină" [347].

Marele vornic nu era obligat să afle el vinovatul; după cum se arată într-un document din 26 mai 1637, el dădea „strînsoare" locuitorilor ca să găsească ucigaşul sau, dacă nu, să plătească duşegubina[348]. Tot în acest fel procedează, înainte de 3 oct. 1610, marele vornic al ţării de sus aflînd un om ucis în hotarul unui sat al mănăstirii Neamţ : a dat două termene de cîte trei săptămîni călugărilor ca să afle ucigaşul sau să plătească duşegubina. După expirarea termenului, ucigaşul fusese adus de locuitorii satului Preuţeşti, care trebuiau să restituie călugărilor ce cheltuiseră" pentru acea năpastă care a căzut asupra lor", 10 taleri şi doi boi pentru ciubote [349].

În satele aflate în proprietatea unor mari stăpîni feudali care beneficiau de scutiri, marele vornic nu avea voie să intervină, chiar „dacă vor fi morţi de om în acele sate" [350]. În alte scutiri însă, dreptul de judecată al stăpînilor feudali nu se întindea decît asupra cazurilor mărunte; în aceste scutiri se spune că dacă „s-ar tîmpla să facă ei (locuitorii) vreo moarte de om, atuncia să aibă triabă vornicul cel mare" [351].

Afirmaţia lui Dimitrie Cantemir că marele vornic putea să pronunţe condamnări la moarte pentru ucigaşi este confirmată şi de documente. De pildă, la 15 aprilie 1588, Bucium mare vornic al ţării de jos arată că doi locuitori din Murgeşti plătiseră capul „de la mene" unuia care ucisese un om şi fugise apoi, neavînd cu ce-şi răscumpăra capul [352]. De multe ori, între cel vinovat şi marele vornic se încheia o înţelegere, în schimbul iertării capului acestuia dregătorul obţinînd venituri însemnate.

Cînd vinovaţii de ucidere se înţelegeau cu rudele celui ucis în privinţa despăgubirii, marele vornic le dădea acestora un zapis să fie „în pace" de greşala făptuită (aceasta, bineînţeles, după ce îşi primea şi el partea sa de „gloabă") [353].

Din documentele moldovene nu rezultă care erau relaţiile dintre marii vornici şi marele armaş, care se ocupa şi el de prinderea ucigaşilor [354].

Alte cazuri de care se ocupau marii vornici erau acelea privind călcarea moralei. În sec. al XVII-lea, prin abuzurile pe care le săvîrşeau, marii vornici transformaseră această atribuţie într-o sursă importantă de venituri, prădînd pe nedrept sau „pre menciuni" femeile bănuite de adulter sau fetele căzute în greşală. Pentru a pune capăt acestor abuzuri, în cadrul

---

[347] *Ibidem*, f. 44. Vezi şi doc. din 7 aug. 1634 (Arh. St. Iaşi, CCCXI. f. 83 v.-84).

[348] Biblioteca Centrală de Stat, I/70. Vezi şi doc. din 17 aprilie 1662, în care se spune că, aflîndu-se o moarte de om la Pomîrla, marele vornic Ilie Şeptilici a mînat oamenii săi" de au prădat satele să afle cine a făcut moarte", iar locuitorii îl găsiseră pe vinovat (Acad. R. S. România, CLX/216).

[349] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII. vol. II, p. 326—327.

[350] Doc. din: 16 dec. 1626, 9 dec. 1627. 22 febr. 1633, 27 nov. 1662 etc. (Arh. St. Buc., ms. 626, f. 185 v.—186; Muzeul Suceava. nr. 2149; Arh. St. Buc., ms. 629, f. 286 v.; Acad. R. S. România, Foto, XXXII/100).

[351] Doc. din 11 dec. 1707 (D. Dan, *Cronica episcopiei Rădăuţi*, p. 181—182).

[352] *Doc. priv. ist. Rom.*. A.. veac. XVI, vol. IV. p. 385.

[353] Doc. din 6 mai 1661 („Buletinul Com. Istorice", VII, p. 76).

[354] Vezi mai jos p. 232.

ansamblului de măsuri pe care le-a luat, Miron Barnovschi a hotărît ca duşegubinarii „să aibă a înbla pentru duşegubine numai într-o lună preste an, în luna lui septevrie, iar mai mult să nu înble; numai de va veni neştine să părească la poarta domnii mele sau la scaun la Bîrlad sau la Dorohoi, atunci să aibă vornicii a trimite şi a prăda, după cum le va hi vina" [355]. Pîrile pentru asemenea cazuri se adresau deci vornicilor de poartă sau vornicilor de la Bîrlad şi Dorohoi.

Din documente aflăm şi unele amănunte despre modul cum se pedepseau asemenea cazuri de călcare a moralei. De pildă, la 9 martie 1691, se arată că o fată mare făcuse un copil cu un tînăr, care, de teamă, fugise apoi în Polonia. Fata se prezentase cu copilul la marele vornic, iar acesta „a făcut plinială muierii" (adică a despăgubit-o) de la mama tînărului [356]. Bărbaţii care erau reclamaţi de femeile cu care avuseseră legături erau datori să dovedească cu martori că nu sînt vinovaţi; în cazul în care nu o puteau face, trebuiau să plătească despăgubire femeii cu care greşiseră şi duşegubina marelui vornic [357].

În sfîrşit, o ultimă categorie de pricini pe care le judecau marii vornici erau — după cum arată Miron Costin şi Dimitrie Cantemir — tîlhăriile, de care se ocupau în ţinuturile lor şi pîrcălabii. Şi în aceste cazuri marii vornici aveau dreptul să condamne la moarte. La 8 august ‹1610—1611›, Orăş mare vornic ameninţă pe un ţigan care furase nişte cai şi nu vroia să plătească despăgubirea dată de un locuitor care-l scăpase de la ştreang că „voiu trimite şi te voi spănzura..., să nu mai îmbli furîndu ca un căine " [358]. La 1741, aflăm însă că marele vornic trebuia doar să prindă tîlharii, să ia ce găsea la ei şi să-i trimită la Iaşi [359].

În afară de atribuţiile judecătoreşti, marele vornic a îndeplinit în sec. al XV-lea şi prima jumătate a sec. al XVI-lea şi importante sarcini militare, fiind comandantul armatei moldovene pînă la apariţia hatmanului (aceasta spre deosebire de Ţara Românească, unde comandantul oştirii era marele spătar). De aceea era numit şi „capitaneus" sau „voievod" [360].

Din sec. XV-XVI există numeroase dovezi că armata moldoveană era comandată de marele vornic al ţării. Astfel, la 1497, Ştefan cel Mare a însărcinat pe „comandantul său de oaste" Boldur mare vornic să respingă armata polonă venită în ajutorul lui Ioan Albert, regele Poloniei; Cărăbăţ marele vornic al lui Ştefăniţă este cel care alungă pe tătari la 1518; Grozav mare vornic şi Barbovschi portarul — consideraţi cei dintîi dintre boierii moldoveni — au fost trimişi la 1529 de Petru Rareş cu oastea în Transilvania, [361] aşa cum Moţoc vornicul era la 1552 „căpitanul oştilor' (воєвь началник) care trebuiau să bată pe Joldea [362].

[355] Acad. R. S. România. LXXXV/25; Arh. St. Iaşi, DCCXII/12, m-rea Putna, III/36 etc.
[356] „Ioan Neculce", V, 1925, p. 354.
[357] Doc. din 30 iulie 1700 („Arhiva", V. 1894, p. 552).
[358] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 314—315.
[359] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 245.
[360] Vezi mai sus, p. 194.
[361] *Cronicile slavo-romîne*, ed. P. P. Panaitescu, p. 12, 21, 82, 96 si 183 şi Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 144 şi 149.
[362] *Cronicile slavo-romîne*, p. 114 şi 123. Vezi şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 84.

Din deceniul al III-lea al sec. al XV-lea — dacă nu chiar mai devreme — marele vornic a început să împartă conducerea armatei cu portarul de Suceava, devenit mai tîrziu hatman şi pîrcălab, care l-a înlocuit apoi la comanda armatei moldovene [363]. Cu toate acestea, şi după apariţia hatmanului, vornicii au fost folosiţi de domn la conducerea oastei, uneori alături de hatman. De pildă, la 1601, armatele moldovene trimise în Ţara Românească erau comandate de Orăş hatmanul şi Nestor Ureche mare vornic, omul de încredere al Movileştilor, iar la 1605 Cîrstea mare vornic este numit de braşoveni „căpitan peste trupele moldovene" [364].

După informaţiile date de Miron Costin, marii vornici erau dregătorii însărcinaţi cu „supravegherea străjilor de la graniţe" [365].

Veniturile marilor vornici erau foarte însemnate, fiind realizate din slujbele pe care le îndeplineau. Ei încasau duşegubinele pentru morţile de om şi cazurile de călcare a moralei de la locuitori (în afară de robii ţigani, care le plăteau hatmanului) [366]. Din documente nu rezultă însă în mod clar dacă vornicii îşi opreau întreaga sumă de bani sau toate vitele luate ca duşegubină ori dădeau o parte şi domniei.

Duşegubinele pentru morţile de om se plăteau uneori în vite. De pildă la 8 nov. ‹1631›, marele vornic al ţării de sus arată că prădase cu 50 de boi nişte sate în hotarele cărora se găsise un om ucis [367]. Alteori, marele vornic încasa pentru duşegubină sume însemnate de bani sau confisca ocinele celor consideraţi vinovaţi. Într-un document din vremea domniei lui Constantin Cantemir, se arată cum, cu cîţiva ani mai înainte, pentru o moarte de om întîmplată în ţinutul Fălciu, marele vornic „au făcut strînsur‹ă› din toate satele din pregiur, din şapte hotară, să plătească moartea aceia de om; şi au luat dumnialui vornicul din toate satele cîte noao galbeni bani şi au luat şi vornicii de Bîrlad cîte doi galbeni de sat" [368]. Marele vornic încasase deci pentru omul ucis 63 de galbeni, iar vornicii de Bîrlad 14.

Sumele percepute ca duşegubină pentru ucidere nu erau egale, ele variind probabil, după însemnătatea persoanei ucise şi după pretenţiile marelui vornic. De pildă, la 8 august 1629, pentru uciderea unei slugi a unui mare vornic de ţara de jos, marele vornic al ţării de sus — pe teritoriul căruia se comisese omorul — a luat ucigaşului ocina, calculată la 40 de zloţi," pentru omorul săvîrşit" [369]. Într-un alt document, din 17 aprilie

---

[363] Vezi mai jos p. 249—250.

[364] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. XIII şi LV.

[365] M. Costin, *Opere*, p. 387. Vezi şi scrisoarea din 2 oct. ‹1595›, adresată de Ştefan Răzvan" boierilor care sînt cu straja cu Cîrstea ‹vornicul› la hotare" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI. vol. IV, p. 130).

[366] Vezi mai jos p. 251—252.

[367] Arh. St. Iaşi, DCCXC, f. 43 v.-44. Tot despre o duşegubină de 50 de boi plătită pentru un om mort vorbeşte şi un doc. din 1581 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 155). Într-un alt doc. din 1570, se spune, însă, că pentru un grec ucis se dăduseră mult mai multe vite: 158 de boi şi vaci, 600 de oi şi 13 iepe (*ibidem*, vol. II, p. 256—257).

[368] G. Ghibănescu, *Surete*, I, p. 135 şi 137.

[369] T. Bălan. *Documente bucovinene*, I, p. 203. Vezi şi doc. din 23 iunie 1623, 7 aug. 1634 şi 12 mai 1723, în care se arată că pentru uciderí de oameni marii vornici luau — în

1662, se spune că marele vornic, după ce prinsese un ucigaș de la Pomîrla și-l băgase la temniță, deoarece nu avea cu ce-și plăti capul, luase 60 de galbeni de la un boier care-i „scoate capul" vinovatului de la pieire și căruia acesta i se dă rob [370].

Cînd pretențiile marelui vornic erau mai mari, între el și cei considerați vinovați avea loc o adevărată tîrguială, făcută uneori prin intermediul unui alt boier, care-și lua și el partea [371].

Se întîmpla uneori ca marele vornic să ierte dușegubina datorată de satele unui proprietar feudal, aceasta fiind o favoare acordată stăpînului respectiv. Așa procedează la 17 febr. 1612 Nădăbaico, mare vornic al țării de sus, cînd poruncește „fiilor noștri" care umblau după dușegubine în ținutul Neamț să nu tulbure satul Iucașul al mănăstirei Galata pentru un om mort aflat acolo, deoarece, spune el, „am iertat acea moarte de om pentru voia mănăstirii" [372].

Tot marele vornic încasa și dușegubinele de la cei care călcau morala și care erau de asemenea destul de mari. Într-un document din 9 martie 1691 — citat și mai sus — se arată că mama unui tînăr care făcuse un copil unei fete trebuise să dea marelui vornic în locul dușegubinei de 20 de lei o parte din balta sa [373], așa cum, la 30 iulie 1700, un locuitor din Vrancea, căzut într-o greșeală asemănătoare, dăduse marelui vornic, „dator să cerce unile ca acelia", trei pogoane de vie, pentru ca să-l ierte [374].

Marii vornici realizau venituri însemnate din dușegubinele percepute. La 20 mai 1617, episcopul de Huși mărturisește că Dimitrie Goia mare vornic al țării de jos avea acolo trei vii pe care le luase de la trei oameni pentru „vină de dușegubină" în care căzuseră cu trei femei și o altă vie luată ca dușegubină „pentru o moarte de copil". Acești oameni, declară episcopul, au dat viile vornicului „de bună voia lor, pentru greșelile lor". Este demn de remarcat faptul că una din aceste vii fusese luată de la un fost vornic de Huși, care, la rîndul său, o avea de la niște răufăcători, care-și plătiseră capul cu acea vie [375].

În sec. al XVIII-lea, cuantumul dușegubinelor a fost fixat de domnie. La 1741 se spune că marele vornic lua cîte 12 ughi de „fata mare burdihoasă" (însărcinată) și 12 lei de văduva care greșise, și în primul și în al doilea caz „feciorii" săi încasînd și ei drept „ciubote" [376] cîte doi lei. În

---

lipsă de bani sau vite — ocinele pe care fuseseră găsiți oamenii morți (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. V, p. 229: Arh. St. Iași, CCCXI, f. 83 v.-84 și N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 130). În cel de al doilea doc. citat se arată că marele vornic — după ce luase moșia unui sat — dăduse 30 de vite „acelor oameni care au fost niamuri acelor morți", care avau drept la despăgubire.

[370] Acad. R. S. România. CLX/216.

[371] Biblioteca Centrală de Stat, I/70 și 72 (doc. din 26 mai 1637 și 20 april. 1638).

[372] *Doc. priv. ist. Rom.*, A.. veac. XVII, vol. III, p. 65.

[373] „Ioan Neculce", V, 1925, p. 354.

[374] „Arhiva", V. 1894. p. 552. Vezi și doc. din 14 febr. 1691 (Arh. St. Buc., ep. Roman, IV/25).

[375] *Doc. priv. ist. Rom..* A., veac. XVII, vol. IV, p. 165.

[376] Despre acest venit al dregătorilor mărunți vezi N. Stoicescu, *Îndeplinirea silită a poruncilor domnești din evul mediu. Treapădul și ciubotele* (în curs de apariție în „Studii").

afară de aceasta, marele vornic trebuia „să ia venitul" (neprecizat) de „or unde ar afla șugubină sau morți de om, or în tîrgu domnescu, or în ce sat".

În anul următor aflăm că „gloaba pîntecelui" era de 20 de lei de fata mare și de 12 lei de muiere „de la cei ce le vor fi făcut" (adică de la bărbații considerați vinovați), femeile plătind de la ele cîte doi ughi ciubotele „pă obicei". Cînd membrii clerului aveau relații cu mirencele și le lăsau însărcinate, bărbații dădeau 20 de lei protopopului (nu vornicului), iar femeile plăteau vornicului ciubotele. Dacă partea femeiască era din tagma bisericească," „gloaba pîntecului" o luau oamenii vornicului, „căci bărbatul iaste obicei de dau gloaba pîntecului".

Tot aici se arată că dușegubina pentru ucigașul negăsit o dădeau 12 sate din jur „după obicei". Dacă ucigașul era aflat, oamenii vornicului își luau numai ciubotele și-l predau pe cel vinovat marelui armaș, pentru a fi pedepsit [377].

La veniturile realizate din gloabe și dușegubine se adăugau acelea ale Bîrladului, pentru vornicul de țara de jos, și ale Dorohoiului, pentru vornicul de țara de sus [378]. Aceste venituri erau foarte probabil împărțite cu vornicii locali. La 1741, marele vornic încasa de la Bîrlad cîte doi potronici și două ocale de horilcă de la fiecare cofă de horilcă, cîte doi potronici și două ocale de pește de la fiecare car de pește, un drob de sare de la fiecare car ce venea în tîrg la vînzare, cîte doi bani de fiecare dugheană, o vadră de vin de butea ce se vindea în tîrg" și din alte alișverișuri după obicei" [379].

Vornicii de Bîrlad și Dorohoi. După cum arată Dimitrie Cantemir, cei doi mari vornici ai Moldovei își aveau fiecare cîte doi locțiitori, care ședeau la Bîrlad, pentru țara de jos, și la Dorohoi, pentru țara de sus [380]. Încă din sec. al XVI-lea, acești vornici erau subordonați marilor vornici respectivi, care le expediau diverse porunci sau îi trimiteau să facă cercetări. La 7 april ‹1591›, de pildă, Eremia Movilă, pe atunci mare vornic al țării de jos, poruncește „la feciorii noștri, la dregătorii [381] de Bîrladu și la dеșugubinari" să lase în pace de deșugubinile mai mici satele episco-

---

[377] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 228–229 și 273–274. Aceste venituri au fost desființate la 23 nov. 1755, „*fiind un obicei urît*" (*ibidem*, V, p. 159 și Acad. R. S. România, XXXVII/1).

[378] M. Costin, *Opere*, p. 387 și D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78.

[379] N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 245 și 274. Vezi și porunca din 8 ian. 1659, în care Gheorghe Ștefan voievod oprește pe vornicii de Dorohoi să mai prindă pește dintr-un iezer de acolo al mănăstirilor Sucevița, Dragomirna și Bîrnova. urmînd ca numai marele vornic de țara de sus să pescuiască „cîte ceva pește. de gura lui" (Arh. St. Buc., m-rea Bîrnova, I/6).

[380] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 105–106. Despre vornicul de Dorohoi vezi și G. Ghibănescu, *Surete*, XII, p. XI.

[381] Cei doi termeni de vornic și dregător (sau ureadnic) aveau aceeași accepțiune în sec. al XVII-lea, vornicii fiind numiți uneori și urednici. De pildă, Pătrașco vornic de Botoșani la 12 iulie 1606 este numit urednic de Botoșani la 11 mai 1607, așa cum lui Constantin Ciogolea urednic de Botoșani la 12 iulie 1636 i se spune. la 4 oct. același an, vornic de Botoșani (Arh. St. Buc., m-rea Doljești, XXIX 19 și A.N., MMCDXXXIV/7, G. Ghibănescu, *Surete*, XIV, p. 20 și 22).

piei Huși, urmînd să le ia numai pentru moarte de om [382]. La 24 iulie 1692, Alexandru Ramandi mare vornic al țării de jos, judecînd o pricină de hotar „mai gios de tîrgul Bîrladul”, trimisese pe un fost pitar și pe vornicul de Bîrlad să ia „sama siamnelor piatrilor” [383].

După cum rezultă din unele documente de la mijlocul sec. al XVIII-lea, în care se precizează atribuțiile vornicilor de Bîrlad, aceștia judecau „tîrgoveții den Bîrlad și ocolul tîrgului, de fapte reale, de furtișaguri, de bătăi, de greșeli ce or fi, cine ar face, ori den moldoveni, sau armeni sau jădovi, cine ar fi, pă greșelile ce ar avea vornicii de Bîrlad să-i judece, să-i globească pe fieștecare după cum îi va fi vina” [384].

În această vreme, autoritatea vornicilor de Bîrlad și de Dorohoi nu se întindea decît asupra orașelor respective și asupra ocoalelor din jurul lor, nu și în satele din ținut. La 10 iulie 1725 se poruncește vornicilor de Dorohoi să nu se amestece în satul Prilipca, care se găsea sub autoritatea pîrcălabilor din Hîrlău, „căci Prilipca este de Hîrlău și nici mai înainte n-au fost de ocolul tîrgului Dorohoiului”. În document se precizează că „nici mai înainte vreme n-au fost obicei să se amestece vornicii prin sate la alte gloabe, fără numai șugubinele și morții, unde s-au tîmplat, la acele au avut triabă, iar la alte nimic” [385].

În același timp, nu era permis însă nici amestecul pîrcălabului sau ispravnicului de ținut în orașele Bîrlad sau Dorohoi, după cum rezultă dintr-o poruncă din 1742, în care se arată că, în cazul în care tîrgoveții de Bîrlad nu erau mulțumiți de judecata oamenilor vornicului, se puteau duce la marele vornic să-i „așeze” [386].

d. Pîrcălabii

Întrucît dregătoria de pîrcălab și staroste a mai constituit și în trecut obiectul unor studii [387], nu vom insista prea mult asupra ei, mulțumindu-ne să înfățișăm pe scurt evoluția, atribuțiile și veniturile pîrcălabilor.

---

[382] Arh. St. Buc., ms. 545, f. 111.

[383] G. Ghibănescu, *Ispisoace*, IV/1, p. 225. Vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 193 și I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, III, p. 65–66.

[384] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 274 și Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 404–404 v. Vezi și doc. din 1742, în care se spune că vornicul de Bîrlad căuta „pe obicei ... toate pricinile și giudecățile ce-ar avea tîrgoveții de Bîrlad” (N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 370). Într-un doc. din 1741 se arată că vornicul de Dorohoi trebuia să nu ia nimic altceva de la tîrgoveți decît „gloabele obicinuite și vitele de pripas” (N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 223).

[385] N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 535.

[386] *Ibidem*, VI, p. 363.

[387] Vezi G. Popovici, *Stărostia sepenicenă*, in vol. *Lui Titu Maiorescu, Omagiu*, Buc., 1900, p. 476–482; D. Nichita, *Contribuții asupra pîrcălăbiei în Moldova pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea* („Arhiva”, XXXII, 1925, nr. 2, p. 90–98 și nr. 3–4, p. 245–254); idem, *Pîrcălăbia în Moldova pînă în veacul XVII* („Anuarul Lic. M. Kogălniceanu”, Iași, 1922–1932, p. 53–75); T. Bălan, *Vornicia în Moldova*, Chișinău, 1931, p. 153–186.

Vezi și „Codrul Cosminului”, VII, 1931–1932, p. 182–183 și 198–202.

Despre originea termenului pîrcălab, de la cuvîntul german Burgraff, vezi A. D. Xenopol, *op. cit.*, III, p. 175, care consideră că noi l-am împrumutat prin intermediul slavilor;

Pîrcălabii sînt unii din cei mai vechi dregători moldoveni amintiţi în documente, uneori cu termenii latini de „capitaneus” sau „castellanus”. Prima menţiune cunoscută datează din 1387, cînd, între boierii moldoveni care au prestat omagiu regelui polon Vladislav, este citat primul Dzula (Giula), capitaneus [388].

În timpul domniei lui Alexandru cel Bun, între 1400—1407, în sfatul domnesc al Moldovei apar ca martori o serie de boieri purtînd alături de numele lor şi numele unei cetăţi, ca Şandru de la Neamţ, Dragoş de la Neamţ cărora — începînd din anul 1411 — li se spune uneori şi pîrcălabi [389]. Aceştia erau foarte probabil, pîrcălabii cetăţilor respective [390].

După domnia lui Alexandru cel Bun, în afară de unii pîrcălabi pomeniţi doar cu numele de la Neamţ etc., fără titlul de pîrcălab, încep să apară în sfat şi alţi pîrcălabi, primul dintre aceştia fiind amintit la 6 martie 1443 [391].

O grijă deosebită a acordat cetăţilor moldovene Ştefan cel Mare, care a construit şi mărit unele din aceste cetăţi şi a înmulţit numărul pîrcălabilor, numind în fruntea fiecărei cetăţi cîte doi asemenea comandanţi. Măsurile luate de Ştefan cel Mare aveau în vedere în primul rînd necesităţile de apărare a ţării [392].

În vremea domniei lui Ştefan cel Mare, sfatul domnesc al Moldovei era dominat de aceşti dregători comandanţi ai cetăţilor, care apăreau uneori cîte 6—8, printre primii martori membri ai sfatului domnesc, după marele vornic [393]. În această vreme, sînt pomeniţi ca membri obişnuiţi ai

---

D. Nichita, *op. cit.* („Arhiva”, 1925, nr. 2, p. 95) ; T. Bălan, *Vornicia in Moldova*. p. 153—156t după părerea căruia moldovenii au împrumutat termenul prin intermediul Ungariei.,

Despre numele pircălab de la burgrav-porkolab vezi şi N. Iorga. *Les Balkans et l'Empire byzantinc* („Revue internationale des études balkaniques”, II, 1936, p. 404).

Dintre lucrările străine amintesc : K. August Eckhardt, *Prüfekt und Burgraf*. („Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtgeschichte“, XLVI, 1926, p. 163 — 205) : H. F. Schmid, *Die Burgbezirksverfassung bei den slavischen Völkern in ihrer Bedeutung für die Geschichte ihrer Siedlung und ihrer staatlichen Organisation*, extras din „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven”, N. F., Band II, Heft II, unde se indică şi o bogată bibliografie.

[388] *Hurmuzaki*, I/2. p. 297 şi M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 601. Despre corespondenţa dintre capitaneus-castellanus şi pîrcălab vezi *ibidem*, p. 721, I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II. p. 299, 425 şi 441. C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 30 şi 34, precum şi numeroasele exemple citate de T. Bălan, *op. cit.*, p. 191—196.

[389] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 8, 14, 16, 17 şi 27. Menţionez că şi mai tîrziu pîrcălabii erau numiţi uneori numai „de la Neamţ”. etc., fără să li să spună pîrcălabi. deşi în mod evident ei erau pîrcălabii cetăţilor respective (vezi, de pildă. doc. din 11 nov. 1458 şi 27 nov. 1460, în care lui Isaia i se spune pîrcălab de Neamţ în primul doc. şi de la Neamţ în cel de al doilea (*ibidem*, p. 300, 311).

[390] Cf. şi D. Nichita, *op. cit.*, „Arhiva”, 1925, nr. 2. p. 95.

[391] Vezi listele aflate în curs de publicare.

[392] Vezi I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Buc., 1925, p. 319—321.

[393] De pildă, la 15 aug. 1471, sînt citaţi ca martori ai sfatului ; acelaşi număr de opt pîrcălabi apar în sfatul domnesc şi la 23 sept. 1483

sfatului domnesc cîte unul sau doi pîrcălabi de fiecare cetate. Astfel, pîrcălabii cetăţii din sud, amintiţi şi mai înainte în sfatul domnesc, sînt membri obişnuiţi ai acestuia între 8 sept. 1457 şi 8 iunie 1484; pîrcălabii de Chilia apar între 11 aprilie 1465 — după cucerirea ei de către Ştefan [394] — şi 8 iunie 1484; pîrcălabii altei cetăţi sînt amintiţi şi ei regulat (cîte unul sau doi) începînd de la 28 aprilie 1464; pîrcălabii de Neamţ (cîte unul sau doi), începînd de la 8 sept. 1457, iar cei de Cetatea Nouă sau Roman (cîte unul) de la 15 sept. 1466 [395]. Tot în vremea domniei lui Ştefan cel Mare, între 1 aprilie 1470 şi 4 nov. 1493, este menţionat printre membrii sfatului domnesc şi alt pîrcălab [396].

După căderea celor două cetăţi din sud în stăpînirea turcilor, în 1484, în sfatul domnesc al Moldovei au rămas doar pîrcălabii celorlalte patru cetăţi [397]. În această vreme, însă, existau şi pîrcălabi de Crăciuna, cetate cucerită de Ştefan cel Mare la 1482 [398], dar care nu apar printre membrii sfatului domnesc.

Cei mai numeroşi pîrcălabi sînt amintiţi în sfatul domnesc al Moldovei la 12 iulie 1499, în tratatul încheiat de Ştefan cel Mare cu regele Poloniei; aci sînt citaţi ca martori, alături de marii dregători ai ţării, cîte doi pîrcălabi la unele cetăţi, cîte unul la altele, şi alţi patru boieri purtînd titlul de pîrcălab (de fapt foşti pîrcălabi) [399]. Din totalul de 22 de boieri-dregători, opt erau deci pîrcălabi, unul staroste, iar alţi patru fuseseră mai înainte pîrcălabi.

În prima jumătate a sec. al XVI-lea, după moartea lui Ştefan cel Mare, în sfatul domnesc al Moldovei sînt amintiţi în mod obişnuit cîte şase pîrcălabi, cîte doi de fiecare din cele trei cetăţi (în afară de Suceava, care avea portar şi hatman).

(*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 381 şi veac. XV, p. 45). După căderea Cetăţii Albe şi Chiliei în stăpînirea turcilor, numărul pîrcălabilor s-a redus la 4—6.

Menţionez că, la sfîrşitul sec. al XV-lea şi începutul celui următor, cetăţile de margine ale regatului feudal maghiar, aflate mai aproape de primejdia atacurilor turceşti, aveau tot cîte doi castelani, din care unul trebuia să se afle permanent în cetate (*Corpus Juris Hungarici*, I, p. 582 şi 696).

[394] Vezi şi I. Minea, *Primii pîrcălabi moldoveni de Chilia* („Ioan Neculce", III, 1923, p. 187—188).

[395] Vezi şi I. C. Andreescu, *Cetatea Nouă pe vremea lui Ştefan cel Mare*, în „Cercetări istorice", I, 1925, p. 159—176.

[396] Primul pîrcălab, Gangur, apare în sfat la 1 aprilie 1470, fără titlu de pîrcălab şi la 28 mai 1470 ca pîrcălab (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 371, 374). Despre pîrcălabii acestei cetăţi întărită de Ştefan cel Mare după năvala tătarilor din 1469, vezi şi A. Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul...*, p. VII—VIII şi X—XII.

[397] De pildă, la 21 nov. 1486, sînt amintiţi cîte doi pîrcălabi de Neamţ şi cîte unul de Roman (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 56); alteori apar cîte doi pentru unele cetăţi şi cîte unul de Neamţ şi Roman (*ibidem*, p. 266, 267, passim), cîte doi de Neamţ şi cîte unul de Roman (*ibidem*, veac. XIV—XV, p. 294) sau cîte doi de Neamţ şi cîte unul de Roman (*ibidem*, p. 301 şi veac. XVI, p. 296).

[398] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 19. Despre pîrcălabii de Crăciuna vezi şi M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 162—177.

[399] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 434—435.

În a doua jumătate a acestui secol, în sfatul domnesc al Moldovei sînt pomeniţi temporar şi alţi pîrcălabi, în afară de cei obişnuiţi : pîrcălabii de Iaşi, între 28 martie şi 14 mai 1552 [400], pîrcălabii altei cetăţi reapar şi ei în sfat în vremea domniei lui Ioan vodă cel Cumplit, între 13 dec. 1572 şi 22 febr. 1578 [401], şi apoi din nou, cu intermitenţe, la 14 martie 1583, 25 iunie 1589 şi 20 febr. 1598 ; tot la sfîrşitul sec. al XVI-lea, la 25 martie 1599, sînt menţionaţi printre membrii sfatului domnesc şi alţi doi pîrcălabi [402].

În prima jumătate a sec. al XVII-lea, îndeosebi în vremea domniilor lui Miron Barnovschi şi Vasile Lupu, dregătoria de pîrcălab a decăzut, pîrcălabii începînd să nu mai apară totdeauna printre membrii obişnuiţi ai sfatului domnesc. În această vreme, unii din pîrcălabi nici nu ocupau efectiv dregătoria respectivă ; aşa se explică faptul că, în aceeaşi zi, sînt citaţi ca martori în documente pîrcălabi diferiţi la aceeaşi cetate sau uneori locul pîrcălabului era lăsat liber [403]. Un document din 20 aug. 1636 este revelator în această privinţă ; la data amintită, Vasile Lupu întăreşte lui Dumitru Buhuş fost vistier un loc de sat în braniştea domnească, motivînd că slujeşte ,,pe lîngă poarta domniei mele'' [404], deşi în perioada 24 ian. 1635 — 10 martie 1637 Dumitru Buhuş apare ca membru al sfatului domnesc în calitate de pîrcălab [405].

Tot ca urmare a decăderii funcţiei de pîrcălab, cînd sînt amintiţi ca martori în diverse zapise, dregătorii purtînd acest titlu apar după unii din dregătorii mai puţin importanţi, membri ai divanului, ca clucerul, slugerul, jitnicerul şi armaşul [406], iar alţi pîrcălabi nici nu îşi mai spun astfel, ci îşi menţionează titlul dregătoriei ocupată înainte de aceea de pîrcălab, a cărei importanţă scăzuse [407].

În această vreme cînd se adresau unui dregător mai însemnat, cu care mai înainte erau alături, membri ai sfatului domnesc, pîrcălabii utilizau

---

400 După părerea episcopului Melchisedec, pîrcălabii de Iaşi ar fi comandat o cetate existentă pe locul curtii domneşti înainte ca orasul să devină capitala ţării (*Cronica Romqnului*, I, p. 192).

401 Menţionez că pîrcălabii de aici au continuat să existe şi după domnia lui Ştefan cel Mare, dar ei nu mai sînt citaţi ca martori ai sfatului domnesc (vezi doc. din 8 martie 1533, 25 mai 1543. *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. I, p. 352, 409).

402 Vezi listele întocmite de noi.

403 Vezi cele două doc. din 23 martie 1631, în care sînt citaţi în primul Bălaci pîrcălab de Neamţ,... pîrcălab de Roman şi Malcoci pîrcălab : în cel al doilea apar : Savin şi Şoldan pîrcălabi de Neamţ, Dumitru pîrcălab de Roman, Malcoci şi Tudori pîrcălabi (Acad. R. S. România, Peceţi, nr. 278 şi XXX/86). Vezi şi cele două doc. din 27 nov. 1635 şi pe cele două din 7 aprilie 1637 (copii la Inst. de istorie, ,,N. Iorga'').

404 Acad. R. S. România, LXXVIII/92.

405 Vezi listele de dregători alcătuite de autorul acestei lucrări.

406 Cazul lui Pătraşco Ciogolea pîrcălab, amintit la 15 martie 1637 (G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 257—258).

407 Cazul lui Pătraşco pîrcălab, care semnează la 30 aug. 1638 ca fost postelnic sau al lui Pătraşco Boul, cumnatul lui Gheorghe Ştefan, care, deşi era pîrcălab de Neamţ, semnează ca fost elucer (Arh. St. Buc., m-rea Soveja, III/3, Acad. R. S. România, XLIII/107 şi XXXI/36).

față de acesta formula de politețe uzitată de boierii mici, ceea ce arată de asemenea decăderea dregătoriei [408].

În aceeași vreme de decădere a importanței dregătoriei de pîrcălab, pîrcălabii din ținuturile Moldovei ajung să se confunde cu marii vătafi de ținut, care îndeplineau acum în ținuturile respective aceleași atribuții ca și pîrcălabii [409].

Decăderea dregătoriei de pîrcălab a continuat în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, cînd pîrcălabii cetăților nu mai sînt amintiți decît rareori printre membrii sfatului domnesc [410]. În această vreme puteau fi numiți pîrcălabi diverși boieri mici sau boieri tineri, care își începeau cariera politică ca pîrcălabi, așa cum în Țara Românească mulți boieri tineri erau căpitani. Astfel, Trandafir a fost pîrcălab în anii 1644—1646, după care a ajuns mare șetrar la 27 martie 1651; Miron Costin a fost pîrcălab la 15 martie 1658 și între 24 nov. 1660 și 9 febr. 1664, devenind apoi mare comis la 20 aprilie 1664; Alexandru Buhuș este amintit și el ca pîrcălab la 24 febr. 1666, înainte de a deveni mare pitar la 1668 etc. [411].

Către sfîrșitul sec. al XVII-lea, Miron Costin înregistra știrea că pîrcălabii nu mai făceau parte dintre membrii sfatului domnesc (senatului) și că toate ținuturile aveau acum pîrcălabi [412]. Informații asemănătoare ne oferă și Dimitrie Cantemir. El arată că, întrucît marii dregători trebuiau să fie prezenți la curtea domnească, s-au numit în țară, în cetăți și tîrguri, „judecători numiți pîrcălabi, vornici și cămărași". După părerea sa, existau cîte doi pîrcălabi la Suceava, Neamț, — care erau considerați cei mai importanți — , la Roman, Botoșani (unde dregătorul se numea de fapt vornic), Fălciu, Galați [413], Tecuci, Tutova și Putna și cîte unul la Bacău, Tg. Frumos, Hîrlău, Covurlui și Vaslui [414].

---

[408] De pildă, înainte de 28 aug. 1647, pîrcălabul de Neamț numește „părinte" pe marele logofăt, căruia îi raportează pentru o hotărnicie făcută, semnînd „mai mic feciorul dumitale", așa cum își spuneau boierii mici (Spiridonia-Iași, I/11). Vezi și un doc. asemănător din 23 iulie 1670 (Acad. R. S. România, CDII/1).

[409] Vezi N. Stoicescu. *Curteni și slujitori. Contribuție la istoria armatei române* p. 240—241.

[410] Vezi, de pildă, doc. din 6 iunie 1662, 12 martie 1669 etc. (G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 175 și *Uricarul*, IX, p. 146). În unele din aceste documente, pîrcălabii sînt citați ultimii dintre membrii sfatului domnesc, deși în prima jumătate a secolului fuseseră amintiți încă după marele postelnic (vezi doc. din 25 martie 1651, Acad. R. S. România, MCCXXXIII/16). Vezi și I. Tanoviceanu, *Contribuțiuni*, p. 10.

[411] Aceste date au fost luate din fișele întocmite pentru fiecare mare dregător în parte.

[412] M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 239 și 390.

Uneori tot staroști li se spunea și pîrcălabilor din alte ținuturi, în afară de Putna. De pildă, lui Dumitrașco i se spune staroste și pîrcălab de Tecuci (vezi doc. din 29 iunie 1656 și 9 sept. 1658, Arh. St. Iași, CCCXXXIX/7, f. 1085 și CCCXXXIX/10, f. 1088).

[413] N. Iorga considera că, întrucît la Galați funcționa un pîrcălab, aceasta „arată că prin veacul al XVI-lea orașul avusese întărituri de apărare" (*Studii și documente*, XVI, p. 227), deși pîrcălabi existau și în orașele neîntărite.

[414] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 105.

Aceasta este în linii foarte mari evoluţia dregătoriei de pîrcălab în Moldova pînă la sfîrşitul sec. al XVII-lea. În decursul acestei perioade, din dregători de seamă, membri ai sfatului domnesc, pîrcălabii au devenit conducătorii locali ai administraţiei din ţinuturi, anticipînd pe ispravnicii din sec. al XVIII-lea.

Trecînd acum la *atribuţiile pîrcălabilor*, subliniem faptul că, în ţinuturile încredinţate lor, pîrcălabii au îndeplinit atribuţii însemnate militare, administrative şi judecătoreşti. La mijlocul sec. al XV-lea, importanţa deosebită a acestor atribuţii este dovedită de faptul că domnul numeşte pe pîrcălabi stăpîni ai ţinuturilor încredinţate. Astfel, la 3 aprilie 1453, întărind mănăstirii Probota doi tătari din tătarii domneşti aflaţi la Neamţ, domnul Moldovei porunceşte celui care „va stăpîni atunci Neamţul" să nu ia ţiganii de la mănăstire [415].

Faptul că, la mijlocul sec. al XV-lea, autoritatea exercitată de pîrcălabi este definită în documente prin acelaşi termen care desemnează şi suveranitatea domnului ţării arată puterea deosebită pe care o aveau pîrcălabii în ţinuturile pe care domnul li le încredinţa.

Într-adevăr, din documentele din această vreme, cînd autoritatea domniei scăzuse mult, rezultă că pîrcălabii îndeplineau un rol de seamă în administrarea ţinuturilor şi cetăţilor ce li se încredinţa. Întărind, la 19 febr. 1449, o danie de două măji de peşte şi de icre de la Chilia făcută mănăstirii Neamţ, domnul porunceşte celor care vor fi pîrcălabi ai cetăţii şi „dregătorilor" lor să se dea mănăstirii produsele respective, ameninţîndu-i că, în caz contrar, vor plăti domniei 20 de ruble de argint şi vor cunoaşte şi altfel de pedeapsă [416]. Ameninţarea adresată de domnie în caz de nerespectare a poruncii sale dovedeşte puterea deosebită de care dispuneau pîrcălabii de Chilia, putere de care depindea chiar livrarea unor icre, ca urmare a unei danii domneşti.

Fiind comandanţi ai unor puncte fortificate, pîrcălabii au îndeplinit, îndeosebi în a doua jumătate a sec. al XV-lea şi în prima jumătate a celui următor, importante rosturi militare, jucînd un rol de seamă în apărarea regiunii cetăţii pe care o conduceau şi în luptele duse de oastea Moldovei. Referindu-se la numirea celor doi pîrcălabi de Chilia de către Ştefan cel Mare, la 1465, după cucerirea ei de către domnul Moldovei, *Letopiseţul anonim al Moldovei* ne informează că sarcina încredinţată de domn pîrcă-

---

[415] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV–XV, p. 261. Vezi şi doc. din 24 febr. 1452, unde domnul vorbeşte de „cine va stăpîni de la noi . . . ." (*ibidem*, p. 249). În vremea domniei lui Ştefan cel Mare formularul se schimbă: acum se spune „cine va fi de la noi pîrcălab de Neamţ" (*ibidem*, p. 355), ceea ce indică o mai mare dependenţă de domn a pîrcălabilor.

Referindu-se la formula „a stăpîni" folosită de cele două documente pentru pîrcălabi P. P. Panaitescu şi-a exprimat opinia că aceşti boieri nu erau pîrcălabi, ci mari stăpîni de domenii feudale situate în apropierea unor curţi sau cetăţi domneşti, cărora domnul le încredinţa paza şi administraţia regiunii respective cu mijloacele de care dispuneau. Trecerea de la concedarea feudală la dregătoria propriu-zisă de pîrcălab, care acţiona cu oastea şi dregătorii mărunţi ai domniei, s-a făcut mai tîrziu, desăvîrşindu-se în vremea domniei lui Ştefan cel Mare (*Viaţa feudală*, p. 424–425).

[416] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV–XV. p. 215.

labilor nou numiţi a fost „să păzească cetatea de limbile necredincioase"[417], adică de turci.

Ştiri despre atribuţiile militare îndeplinite de pîrcălabi nu lipsesc nici în sec. al XVI-lea. Dintr-un document din 10 martie 1562 aflăm astfel că Petrea pîrcălab mersese „cu ceata lui" în Transilvania, cu Petru Rareş, iar în vremea domniei lui Petru Şchiopul, Pîrvu pîrcălabul a jucat un rol important în luptele cu cazacii, „lovindu-să cu dînşii... şi biruindu pre acei tîlhari..., iar pre unii dintre dînşii încăş vii i-au prinsu", pîrcălabul fiind şi el rănit în timpul acestor lupte [418].

O dată cu decăderea cetăţilor ca puncte fortificate de apărare în a doua jumătate a sec. al XVI-lea şi în prima jumătate a celui următor, importanţa militară a pîrcălabilor a scăzut, la dispoziţia lor rămînînd însă slujitorii din ţinuturile respective, comandaţi de căpitani, care erau utilizaţi mai ales la asigurarea poliţiei interne şi a ordinei feudale [419].

Decăderea cetăţilor a fost cauzată în primul rînd de măsurile luate de Alexandru Lăpuşneanu, care, pentru a intra în voia turcilor, ce urmăreau „să slăbească ţara den temelie", „au împlut cetăţile de lemne şi le-au aprins de au ars şi s-au răsipit"[420].

În sec. XVI—XVII, atribuţiile administrative şi judecătoreşti ale pîrcălabilor au devenit tot mai predominante, o dată cu scăderea şi apoi dispariţia rolului lor militar. Din dregători cu atribuţii în primul rînd militare, pîrcălabii au devenit astfel conducătorii civili ai administraţiei din ţinuturile încredinţate lor şi judecătorii principali ai locuitorilor din aceste ţinuturi [421].

Pîrcălabii au îndeplinit un rol important ca instanţe locale de judecată, după cum arată şi Dimitrie Cantemir, după părerea căruia sarcina principală a pîrcălabilor era aceea de judecători [422]. Tot astfel, vorbind despre un pîrcălab, interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche îl consideră „giudecătorul tuturor la acel ţinut" [423].

Ştirile despre dreptul de judecată exercitat de pîrcălabi sînt destul de vechi; despre acest drept aflăm din privilegiile de imunitate acordate unor stăpîni feudali, în care dreptul de judecată al pîrcălabilor era interzis pe teritoriul ce se bucura de imunitate feudală, el fiind însă exercitat în restul ţării. Astfel, la 13 martie 1466, Ştefan cel Mare, acordînd „slobozie" pe cinci ani satului Negoeşti al episcopiei de Roman, hotărăşte

---

[417] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 16.

[418] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. II, p. 157 şi vol. III, p. 355—356. Despre rolul militar al pîrcălabilor vezi şi cazurile citate de D. Nichita, *op. cit.* („Arhiva", 1925, nr. 3—4, p. 247—248).

[419] Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 256—257.

[420] Gr. Ureche, *Letopiseţul Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 86. Afirmaţia lui Grigore Ureche este într-o oarecare măsură exagerată, deoarece cetăţile au continuat să existe. După spusele lui I. Neculce şi N. Costin, opera începută de Lăpuşneanu a fost continuată de Dumitraşco Cantacuzino, care „au stricat" cetăţile (I. Neculce, ed. cit., p. 58 şi *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, II, p. 12). Vezi şi N. Iorga, *Istoria armatei române*, ed. a II-a, vol. I, p. 275—279, capitolul intitulat : *Nimicirea puterii militare a Moldovei de către Alexandru Lăpuşneanu.*

[421] Vezi şi D. Nichita, *op. cit.* („Arhiva", 1925, nr. 3—4, p. 253).

[422] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 105.

[423] Gr. Ureche, *Letopiseţul Moldovei*, ed. cit., p. 76.

ca „nici pîrcălabii de Neamț, nici staroștii din acel ținut, nici globnicii lor nici pripășarii, nici osluharii, nici gonitorii de urmă, nimeni să nu îndrăznească să-i judece, nici pentru furt, nici pentru omor, nici pentru răpire de fată, nici pentru oricare lucru, fie faptă mare sau mică", toate acestea rămînînd pe seama episcopului [424]. Mai detailată este scutirea din 3 febr. 1467, acordată satelor mănăstirii Bistrița din ținutul Neamț, prin care se interzice pîrcălabilor de Neamț, judecătorilor, globnicilor și slugilor lor să judece în satele scutite : „nici gloabă să nu ia de la dînșii, nici pentru dușegubină mare, nici pentru urmărire, nici pentru tîlhărie, nici pentru furt, nici pentru răpire de fecioară, nici pentru rană sîngeroasă și nici pentru lovituri cu vînătăi și nici pentru altceva" [425].

Din aceste documente rezultă că principalul rost al judecății pîrcălabilor în cazurile citate era globirea celor considerați vinovați, pentru încasarea gloabei ei dispunînd și de unii subalterni numiți globnici.

Pîrcălabii au continuat să-și exercite dreptul de judecată și în sec. al XVI-lea, de cînd nu mai dispunem însă de privilegii de imunitate. La sfîrșitul acestui secol și începutul celui următor, cînd cancelaria domnească începe să elibereze din nou asemenea privilegii, se vorbește de dreptul de judecată al pîrcălabilor și celorlalți dregători din ținuturi în satele scutite, interzicîndu-li-se numai luarea gloabelor și dușegubinelor. Astfel, la 30 aprilie 1588, întărind mănăstirii Probota gloabele și dușegubinele din satele sale, domnul Moldovei hotărăște ca pîrcălabii, staroștii, marii vătagi, globnicii și dușegubinarii „să aibă numai a judeca și a-și lua ferîile" (venitul din judecată), fără însă să mai specifice cazurile ce puteau fi judecate [426]. În alte documente din această vreme se spune că pîrcălabii — considerați primii judecători din ținuturi — urmau să judece în satele ale căror gloabe și dușegubine erau cedate stăpînilor feudali numai în cazul cînd va avea cineva o pîră sau „să judece vecinii după dreptate și să-și ia ferîia cum va fi judecata" [427].

În timpul domniei lui Miron Barnovschi, cînd acesta a încercat să pună capăt unor abuzuri ale dregătorilor locali, dînd dreptul mănăstirilor să judece și să „prade" ele pe locuitori — nu pîrcălabii — „pentru depărături și pentru alte sfade", pîrcălabii formau instanța a doua de judecată, superioară aceleia a stăpînului feudal. Într-o serie de documente eliberate marilor mănăstiri din Moldova în anul 1628, domnul hotărăște că, dacă locuitorilor din satele mănăstirilor respective nu le va place „județul" egumenului, să meargă la pîrcălabi, „să-i judece pîrcălabii și să ia numai ferîie, iar gloaba să fie călugărească" [428].

---

[424] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 342.

[425] *Ibidem*, p. 355—356.

[426] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVI, vol. III, p. 385—386. Vezi și *ibidem*, p. 464, veac. XVII, vol. II, p. 129, 141.

[427] *Ibidem*, p. 58, 97 și 133 (doc. din 1 aug. 1606, 22 aprilie și 28 nov. 1607).

[428] M-rea Putna, III/36, Acad. R. S. România, LXXXV/25, Arh. St. Iași, DCCXII/12, etc.

De la sfîrşitul sec. al XVI-lea şi din prima jumătate a celui următor ne-au rămas numeroase documente în care se arată că pîrcălabii cercetau la faţa locului diverse pricini din porunca domnului, ajutînd astfel sfatul domnesc să le rezolve. Astfel, la 5 ian. 1591, referindu-se la o neînţelegere pentru stăpînirea unor poieni pe rîul Bistriţa, domnul Moldovei arată că „i-am trimis la pîrcălabii de Neamţ şi la tîrgul Neamţ" să cerceteze cine trebuie să stăpînească aceste poieni; pe baza poruncii domneşti, pîrcălabii au dat o carte de judecată împreună cu reprezentanţii tîrgului Neamţ [429]. În alte documente, domnul porunceşte pîrcălabilor din diverse ţinuturi să facă „lege dreaptă" locuitorilor care se plîngeau în pricini diferite [430].

În sec. XVI—XVII, în calitatea lor de reprezentanţi ai domniei în ţinuturi, pîrcălabii şi staroştii aduceau la îndeplinire diverse hotărîri judecătoreşti ale domnului şi sfatului său. De pildă, la 13 iunie 1598, domnul porunceşte pîrcălabului de Neamţ să gonească din satul mănăstirii Bistriţa pe un locuitor, care „rămăsese de judecată" [431], iar la <1645—1646> domnul porunceşte starostelui de Putna să fixeze un termen unui locuitor care rămăsese de judecată să-şi mute casa, cerîndu-i ca, în cazul în care nu o va muta în termenul fixat, să i-o dărîme [432].

Pîrcălabii şi staroştii aveau un rol important în asigurarea poliţiei interne în ţară, în atribuţiile lor intrînd prinderea furilor şi tîlharilor, problemă de care se ocupau şi marii vornici. (În documente nu se arată însă în care din aceste cazuri interveneau pîrcălabii şi în care marii vornici).

Şi această atribuţie este destul de veche, ea fiind amintită — aşa cum am văzut mai sus — în documentele de scutire din 1466 şi 1467. Mai tîrziu, la 7 aug. 1519, se vorbeşte de obligaţia staroştilor de la hotarul cu Polonia de a prinde pe hoţi cu ajutorul străjerilor lor [433].

Ştirile despre această importantă atribuţie a pîrcălabilor se înmulţesc în sec. al XVII-lea, cînd se spune că, în cazul în care într-un sat se aflau răufăcători sau tîlhari, „să cerceteze pîrcălabul sau marele vătah sau globnicii, să strîngă oameni buni şi cine se va afla hoţ sau tîlhar să piară după fapta sa" [434].

În timpul domniei lui Miron Barnovschi, s-a interzis pîrcălabilor să mai intre în satele mănăstirilor mari să prade oamenii care se sfădeau, ei

[429] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 1. Vezi şi porunca adresată pîrcălabului de Hotin la 1 aug. 1587 şi o carte de judecată dată de un alt pîrcălab de Hotin la 8 mai <1597—1611> (*Moldavia v epohu feodalizma*; I, Chişinău, 1961. p. 133, 154).

[430] Doc. din 10 mai 1597, <1610—1611>. 3 mai 1614 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI. vol. IV, p. 163. veac. XVII, vol. II, p. 324, vol. III, p. 169).

[431] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI. vol. IV, p. 228. Vezi şi p. 61 şi 259.

[432] Arh. St. Buc., m-rea Bogdana, II/2. Vezi şi porunca din 16 iulie 1642 adresată pîrcălabilor de Roman să scoată nişte stupi ai unuia din prisaca altui locuitor (ibidem, m-rea Neamţ. XXXIX/19).

[433] M. Costăchescu. *Doc. de la Ştefăniţă vodă*, p. 524. Despre aceasta vezi mai pe larg paragraful despre paza hotarelor la N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*. p. 318—324.

[434] Doc. din 1 ian. 1613 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII. vol. III, p. 110). Vezi şi *ibidem*, vol. IV, p. 185.

urmînd să intervină în aceste sate numai ca să prindă pe furi și pe tîlhari, pe care trebuiau să-i trimită legați la domnie [435].

Cînd numărul „tîlharilor” se înmulțea, pîrcălabii și staroștii erau autorizați de domnie să formeze corpuri mai numeroase de slujitori, cu care purtau adevărate campanii împotriva acestora, cum a făcut Miron Costin în calitatea sa de staroste de Putna[436].

Pîrcălabii și slujbașii aflați în subordinea lor aveau apoi un rol de seamă în menținerea ordinei feudale în ținuturile respective. Din sec. al XVII-lea ni s-au păstrat unele porunci domnești prin care pîrcălabii erau însărcinați să împiedice folosirea pămînturilor unor stăpîni feudali fără voia lor, dînd „certare” celor care făceau aceasta [437], să globească pe cei care vînau fără voie în hotarele stăpînilor feudali [438], să-i silească pe cei care refuzau să-și dea renta din produsele realizate să o livreze stăpînului respectiv [439] sau să ajute pe stăpînii de rumâni fugiți să-i aducă în satele de unde fugiseră [440]. În această privință, ei îndeplineau un rol asemănător cu al marilor vătafi din ținuturile moldovene.

Trebuie să mai amintim și de faptul că, în calitatea lor de organe ale puterii locale de stat, pîrcălabii jucau și rolul unor „locuri de adeverire” a vînzărilor de bunuri imobiliare făcute în ținuturile respective, așa cum, în sec. al XVII-lea, un rol asemănător îndeplineau grupuri de mari boieri. De la sfîrșitul sec. al XVI-lea și începutul celui următor ni s-au păstrat numeroase zapise sau mărturii pentru vînzări date de pîrcălabi. În aceste zapise, pîrcălabii arătau că vînzătorul și cumpărătorul veniseră „înaintea noastră și a legii”, „înaintea legii cetății sau „la scaunul tîrgului Romanului”, pentru a cere întărirea vînzării făcute [441]. Uneori, în aceste zapise, pîrcălabii utilizau chiar formule din documentele eliberate de cancelaria domnească. De pildă, la 2 sept., 1588, pîrcălabii adeveresc o vînzare de pămînt, văzînd „tocmeala lor de bună voie și plata deplină”, arătînd că „pentru mai mare credință și tărie, și pecețile noastre le-am pus la acest zapis al lor, să se știe” [442], iar la 28 nov. 1602, pe baza unei mărturii

---

[435] Doc. din 24 martie 1626, 27 febr. 1627, 12, 13 și 16 ian. 1628, date mănăstirilor din Moldova (Acad. R. S. România, LXXVII/49, Arh. St. Buc., m-rea Neamț, VI/8, m-rea Putna, III/36, Acad. R. S. România, LXXXV/25 și Arh. St. Iași, DCCXII/12). Vezi și doc. din 25 iulie 1631 și 8 aug. 1634 (Acad. R. S. România, LXXXIII/109 și XLVI/139).

În alte sate scutite, însă, răufăcătorii urmau să fie prinși de urednici sau vătămanii respectivi, care îi duceau fie direct la domnie, fie „unde va fi legea” (doc. din 30 aprilie și 5 mai 1626, Acad. R. S. România, DXCI/26 și Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava-Iași, XXXIV/7).

[436] M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, II, p. 37.

[437] Doc. din 25 mai 1632 (Arh. St. Buc., m-rea Bisericani, XII/38).

[438] Doc. din 21 mai 1619 și 16 mai 1626 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. IV, p. 348 și Arh. St. Buc., m-rea Neamț. CXXX/24). La 7 ian. 1628, însă, domnul hotăra ca cei prinși că vînau fără voie în hotarul m-rii Neamț să fie „certați” de călugări „cum au fost obiciaiul de vac”, fără să se vorbească de gloaba pîrcălabilor (ibidem, CXXXI/14).

[439] Doc. din 15 ian. 1615 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. III, p. 186).

[440] Doc. din 8 aug. 1650 (Acad. R. S. România, CX/135).

[441] Doc. din martie 1588, 28 nov. 1602, 30 aprilie 1603, 20 aprilie 1604 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 378, veac. XVII, vol. I, p. 63–64, 97, 140).

[442] *Ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 397–398.

scrise a unor boieri, un pîrcălab eliberează o carte de întărire pentru o vînzare de pămînt, folosind formula „noi încă i-am întărit lui [cumpărătorului] ca să stăpînească cu tot venitul" [443].

Pe baza acestor mărturii scrise sau întăriri eliberate de pîrcălabi (numite uneori ispisoace, ca şi acelea emise de cancelaria domnească) [444] se eliberau apoi de domn şi sfatul său ispisoacele şi uricile de întărire a proprietăţilor respective.

Pentru a-şi putea alcătui corespondenţa, unii pîrcălabi, ca şi alţi mari dregători, dispuneau de o mică cancelarie. Astfel, la 21 ian. 1588, este amintit Ivanco diac sluga panului Gavril pîrcălab de Neamţ, iar la 26 martie 1609, Gheorghe pîrcălabul întăreşte o vînzare folosind formularul cancelariei domneşti: „am poruncit [se înţelege, unui diac] să se atîrne pecetea mea la acest zapis, ca să se ştie" [445].

Din atribuţiile pe care le îndeplineau — îndeosebi din acelea judecătoreşti şi de poliţie internă — *pîrcălabii strîngeau venituri foarte însemnate*.

Venitul realizat din judecată se numea, cum am arătat mai sus, ferîie şi el era proporţional cu valoarea lucrului ce făcea obiectul judecăţii, în documente vorbindu-se de dreptul pîrcălabilor de a lua ferîie „cum va fi judecata". Documentele nu ne arată însă care era cuantumul ferîiei încasate de pîrcălabi. Într-un singur document, din 6 aug. 1672, se spune de cineva că a dat pîrcălabului de Neamţ „1 leu bătut pentru giudeţ ce i-au făcut" [446].

Pîrcălabii nu se mulţumeau însă doar cu ferîia legală, ci „prădau" oamenii, domnia fiind silită să le poruncească „să nu aibă a-i prăda mai mult peste ferîie" [447].

Venituri mari încasau apoi pîrcălabii de la hoţii şi tîlharii pe care îi prindeau, care, pentru a scăpa de temniţă sau de moarte, plăteau sume mari de bani sau erau siliţi să dea alte bunuri pîrcălabilor. Aceste venituri, numite gloabe, erau considerate cîştigul legal realizat din slujbă de pîrcălabi. La 14 ian. 1614, Ştefan Tomşa poruncea pîrcălabilor de Neamţ să nu mai ia „gloabe mici" de la vecinii mănăstirii Pîngăraţi, „ci numai să aveţi să luaţi alte gloabe ce se fac pentru tîlhari sau alţi făcători de rele, să aveţi să-i pedepsiţi" [448]. În sec. al XVI-lea, mărimea acestor gloabe încasate de la hoţii prinşi în regiunea de hotar a ţării era de 1/10 din valoarea obiectelor sau banilor furaţi (un groş din 10) [449].

În sec. al XVII-lea, cuantumul acestor gloabe pare a fi fost fixat de bunul plac al pîrcălabilor, care profitau de situaţia grea în care se găseau cei care erau prinşi furînd. Documentele din această vreme vorbesc de gloabe foarte mari în raport cu valoarea lucrurilor sau animalelor

443 *Ibidem*, veac. XVII, vol. I, p. 63–64.
444 *Ibidem*, p. 140 (doc. citat şi mai sus, din 20 aprilie 1604).
445 *Ibidem*, veac. XVI, vol. III, p. 371 şi *Moldavia v epohu feodalizma*, t. I, p. 229.
446 N. Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 375.
447 Doc. din 28 nov. 1607 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 133).
448 *Ibidem*, vol. III, p. 154.
449 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 524.

furate. Astfel, la începutul sec. al XVII-lea, pentru un om pîrît că a furat doi boi, după ce acesta a achitat păgubașului valoarea boilor, o rudă a sa i-a plătit capul de la pîrcălabi cu suma de 22 de taleri, sumă mai mare decît valoarea boilor [450]; un alt om care furase 30 de stupi, ca să scape de temniță, dă gloabă pîrcălabului 10 stupi neroiți și 10 bezmene de ceară, după ce plătise și despăgubirea cuvenită păgubașilor[451]; în sfîrșit, pentru lucruri furate în valoare de 35 de taleri, un alt staroste a încasat o gloabă de 5 taleri, deci a șaptea parte din valoarea obiectelor furate [452].

Din datele citate mai sus se vede că gloaba nu reprezenta o anumită parte din valoarea bunurilor furate, uneori depășind-o, alteori fiind mai mică, cuantumul ei fiind în funcție de bunul plac și de lăcomia pîrcălabilor sau staroștilor care o încasau.

Cînd cei prinși că furau sau gazdele de hoți nu aveau cu ce plăti pagubele făcute, dînd gloabă, erau siliți să-și înstrăineze ocinele, pentru a scăpa de moarte. Astfel, la 28 mai 1692, o gazdă de hoți din ținutul Putna arată că, neavînd cu ce plăti pagubele, a stat închis șase luni la Manolachi Ruset staroste de Putna, care l-a scos apoi din temniță ca să-l spînzure. Cel condamnat astfel primește să plătească starostele pagubele făcute, dîndu-i acestuia ocina sa din Pîrlești [453].

În concluzie, subliniem faptul că, pe căi considerate legale în orînduirea feudală sau prin abuzuri, pîrcălabii moldoveni realizau venituri însemnate, atît din judecățile pe care le făceau, cît și din gloabele pe care le încasau de la cei aflați într-o culpă oarecare.

Spre deosebire de Moldova, în *Țara Românească* pîrcălabii au jucat un rol mult mai puțin însemnat, atît în sfatul domnesc, cît și în organizarea administrativă a țării, și aceasta din două motive: datorită numărului mult mai mic de cetăți rămase în stăpînirea țării și unei mai slabe organizări administrative a teritoriului acestui stat feudal [454].

---

[450] Doc. din 23 nov. <1607—1609> (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 132). Cam în aceeași vreme, alți oameni care furaseră au dat celor păgubiți ocină pentru 50 de taleri, iar pîrcălabul a luat „doi boi și o vacă și un giuncu" (doc. din 2 mai 1612, Biblioteca Centrală de Stat, XX/15). Vezi și doc. din 27 mart. 1656, în care se arată că pentru o pagubă de două vaci se dăduseră păgubașilor trei boi, iar staroștii au luat gloabă alți doi boi (N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 370).

[451] Doc. din 23 mart. 1635 (G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 179 și 195); pentru un țigan care furase trei cai, starostele de Putna a încasat 30 de taleri bătuți, cu care i se plătise capul de la pieire (doc. din 28 oct. 1646, Arh. St. Buc., m-rea Răchitoasa, VII/16—17). Vezi și doc. din 21 dec. 1639 (Acad. R. S. România, MCDXLV/1).

[452] Doc. din 15 nov. 1660 (Arh. St. Iași, CDXII/13).

[453] „Arhiva românească", 1945—1946, p. 246—247.

[454] În recenzia făcută lucrării lui P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, C. C. Giurescu și-a exprimat opinia că „s-ar putea susține că județele muntene erau conduse, în epoca veche, de pîrcălabi, dregători de caracter, în primul rînd, militar", identificînd pe pîrcălabi cu castelanii amintiți în documente încă din sec. al XIV-lea; după părerea sa, „pîrcălabii județelor sînt

Primul dregător purtînd titlul de pîrcălab sau castelan este menționat destul de timpuriu în Țara Românească, la 1368, cînd — după informațiile date de o cronică maghiară — Dragomir, pîrcălabul cetății Dîmbovița, a condus armata Țării Românești care a înfruntat oștile maghiare comandate de Nicolae Lackfy, voievodul Transilvaniei[455].

Este posibil ca, pînă la căderea lor sub stăpînirea turcească, și alte cetăți ale țării : Turnu și Giurgiu[456], să fi avut pîrcălabi, dar ei nu sînt amintiți în documente. În schimb, la 1474, cu ocazia expediției lui Ștefan cel Mare în Țara Românească, aflăm că cetatea Teleajen avea pîrcălabi, pe care domnul Moldovei i-a tăiat o dată cu arderea cetății[457].

Cel mai important dintre pîrcălabii din Țara Românească a fost acela al cetății Poienari, care este amintit în documente, cu unele întreruperi, în perioada 1481—1560[458], fiind deseori și membru al sfatului domnesc (îndeosebi între anii 1533—1545). Importanța acestei dregătorii a crescut foarte probabil în timpul domniei lui Radu cel Mare, la sfîrșitul sec. al XV-lea și începutul celui următor, cînd ea a fost ocupată de Gherghina, unchiul domnului. În anii 1534 — 1535, cînd dregătoria de pîrcălab era deținută de Drăghici Vintilescu fost mare vornic, acesta apare uneori ca primul martor al sfatului domnesc, purtînd titlul de mare pîrcălab sau mare pîrcălab al cetății Poienari.

Menționez că un dregător purtînd același titlu de mare pîrcălab, dar nu al unei cetăți, reapare ca martor în sfatul domnesc în vremea domniei a doua a lui Grigore Ghica, între 15 aprilie și 11 iunie 1673, fiind menționat înaintea slugerului, medelnicerului, pitarului, jitnicerului și șetrarului[459]. Din documente rezultă că acest mare pîrcălab era pîrcălabul sau ispravnicul de Tîrgoviște[460].

---

tot una cu pîrcălabii de orașe care apar în diverse porunci domnești din veacul al XV-lea" („Rev. ist. rom.", XV, 1945, fasc. III, p. 125. p. 418—419).

Cred că C. C. Giurescu nu are dreptate ; mai întîi, pîrcălabii de orașe nu au jucat același rol important ca acela ai cetăților, iar aceștia din urmă nu sînt atestați documentar decît la Crăciuna și Poienari. Pîrcălabii de orașe erau reprezentanții domniei în orașe, avînd în atribuția lor în primul rînd strîngerea veniturilor cuvenite domniei și apoi participarea la judecarea pricinilor privind pe locuitorii orașelor. Dintre acești pîrcălabi de orașe (amintiți la Pitești, Tîrgșor, Tg. Jiu și Tîrgoviște), doar cel de Tîrgoviște va ajunge să joace un rol mai important în sec. al XVII-lea, cînd, pe vremea domniei lui Grigore Ghica, va fi citat uneori ca membru al sfatului domnesc cu titlul de mare pîrcălab (vezi mai jos).

În Țara Românească un rol asemănător cu acela al pîrcălabilor moldoveni l-au îndeplinit ispravnicii de orașe (vezi mai sus p. 125).

455 Ioannis de Thurocz *Chronica Hungarorum* în *Scriptores rerum veteres ac genuini* pars prima, ed. I. G. Schwandtner, Viena, 1766, p. 311—312. Vezi și Gr. Tocilescu, *Cetatea Bucureștilor și Cetatea Dîmboviței* („Tinerimea română", I, 1898, p. 19).

456 După cum se știe, Brăila nu a avut cetate decît începînd din sec. al XVI-lea.

457 *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 17.

458 Între 1519 și 1528, de pildă, pîrcălabul nu este amintit în documente. În această vreme cetatea fusese încredințată regelui maghiar („Buletinul Comisiei Mon. Istorice", 1910, p. 183—184 și *Hurmuzaki*, XV, p. 281).

459 Acad. R. S. România, XCIV/8, CCCXV/220 și Muzeul de istorie Buc., nr. 27215.

460 La 14 mai 1673, Stroc mare pîrcălab — care apare în sfatul domnesc cu acest titlu — fiind ispravnicul scaunului Tîrgoviștei, dă un răvaș pentru jurători la Bărbulețu-Dîmbovița („Rev. istorică", 1925, p. 226). Înainte de această dată, la 28 mai 1646, un răvaș asemănător dăduse pîrcălabul de curte din Tîrgoviște (*ibidem*, p. 224—225).

Despre atribuțiile pîrcălabilor din Țara Românească informațiile ce posedăm sînt foarte sărace. În afară de cele două știri citate mai sus, privind atribuțiile de ordin militar ale pîrcălabilor, comandanți ai unor puncte fortificate, către mijlocul sec. al XVI-lea îi întîlnim pe pîrcălabii de Poenari făcînd hotărnicii în satele din apropierea cetății ai căror comandanți erau[461].

Ne lipsesc știrile privind veniturile pîrcălabilor din Țara Românească. Ca și alți dregători, este foarte probabil că ei obțineau diverse beneficii din slujbele prestate. Este de asemenea posibil ca pîrcălabul de Poenari să fi realizat unele venituri de la cei pe care domnul îi „arunca" în această cetate, ca pedeapsă pentru diferitele delicte săvîrșite

În concluzie, subliniem faptul că pîrcălabii au fost — îndeosebi în Moldova — dregători teritoriali, care au îndeplinit în cetățile și ținuturile ce li se încredințau de către domn atribuții însemnate militare (pînă în sec. al XVI-lea), administrative și judecătorești și că această dregătorie a decăzut în sec. al XVII-lea.

e. Vistierul

Numele acestui dregător este de origine bizantină, ca și acela al logofătului. În Imperiul bizantin, dregătorul numit πρωτοβεστιάριος a fost urmașul lui comes sacrae vestis din sec. al V-lea și a avut în sarcina sa grija garderobei împăratului (vestis sacra) și a tezaurului acestuia. Atribuțiile protovistierului erau diferite de acelea ale vistierului public[462].

Numele grecesc al protovistierului vine deci de la cuvîntul latin vestis = haină.

Ca și numele altor dregătorii, și acela de vistier nu a fost împrumutat direct de la bizantini, ci foarte probabil prin intermediul statelor feudale sîrb sau bulgar[463]; în statul sîrb exista în sec. al XIV-lea dre-

---

[461] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 43, 129, 138.

[462] Vezi R. Guilland, *Fonctions et dignités des eunuques*, in „Etudes byzantines" t. II, 1944, p. 202—220, J. Ebersolt, *Sur les fonctions et les dignités du vestiarum byzantin*. în vol. *Mélanges Ch. Diehl*, I, Paris, 1930, p. 81—89 și L. Brehier, *op. cit.*, vol. II, p. 130—131, 148—149 și 152.

Despre organizarea finanțelor în Imperiul bizantin vezi pe larg lucrarea lui F. Dölger, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des X—XI Jahr.*, Leipzig, 1927 și articolul lui Gabriel Millet, *L'origine du logothète général, chef de l'administration financière à Byzance*. în vol. *Mélanges d'histoire du moyen âge offerts a M. Ferdinand Lot par ses amis et ses élèves*. Paris, 1925, p. 565—573, unde se arată că, în Imperiul latin de răsărit, finanțele erau în grija a doi demnitari: comes sacrorum largitionum, care avea în seama sa tezaurul imperial, și prefectul pretoriului, care răspundea de bugetul statului; aceștia au fost înlocuiți în timpul lui Justinian al II-lea de logofătul general. Mai tîrziu, un alt dregător cu numele de mare logofăt a devenit șeful cancelariei imperiale (vezi mai sus logofătul).

[463] C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 114. În timp ce C. C. Giurescu înclină către filiera sîrbă prin care a fost împrumutată dregătoria de vistier, M. Lascaris crede că acest împrumut s-a făcut prin intermediul statului bulgar („Byzantinoslavica", 1929, p. 225).

gătoria de protovistier[464], așa cum acesta va fi numit uneori mai tîrziu și în Țara Românească.

În documentele slavone din *Țara Românească* i se spune de regulă вистиıарь sau вистиıарник, mult mai rar, îndeosebi la sfîrşitul sec. al XIV-lea și în secolul următor, протовистїарь. În unele documente din sec. al XVII-lea, redactate în timpul logofeției lui Udriște Năsturel, marele vistier mai era numit și великїи съкровнишник, adică marele păstrător de comori sau al tezaurului[465]. În textele latine i se spune de regulă „thesaurarius"[466] sau „supremus thesaurarius"[467], iar alteori „Camerae praefectus"[468]. Pentru A. M. del Chiaro, marele vistier este „gran tresoriere"[469], iar în textele germane este numit „Schatzmeister".

În Țara Românească, vistierul este unul din primii dregători menționați în documente, în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn. În documentele din această vreme apar uneori ca membri ai sfatului cîte doi vistieri, din care unul poartă numele de protovistier[470], titlu ce se va da uneori vistierului și la sfîrșitul sec. al XV-lea[471].

Marele vistier a ocupat în Țara Românească un loc fruntaș printre dregătorii țării, fiind amintit fie ca al patrulea membru al sfatului domnesc, după marele logofăt, fie al cincilea, după marele spătar[472]. Locul patru a fost deci împărțit între acești doi dregători, vistierul și spătarul, care aveau, se vede, o importanță asemănătoare. Ca al patrulea dregător al țării, după marele logofăt, îl enumeră și autorul *Relației istorice*[473], în timp ce A. M. del Chiaro îl consideră al cincilea, după spătar[474].

După cum însuși numele său arată, vistierul era mai marele vistieriei, cel care îngrijea de strîngerea veniturilor țării și ținea evidența cheltuielilor lor. După informațiile date de autorul *Relației istorice*, deseori amintită aci, marele vistier ocupa o „dregătorie mare și foarte bănoasă". „Datoria lui e să numere toți banii aduși și să-i pună bine și să-i dea cui trebuie dați, să primească deslegare sau adeverință de primire și să dea socoteală anume domnului, odinioară divanului, să facă

---

[464] St. Novaković, *op. cit.*, p. 260—263. Tot aci, exista, în sec. XIII—XIV, și dregătoria de veliki kaznac, care îndeplinea atribuțiile marelui vistier de la noi (C. Jirecek, *La civilisation serbe au moyen âge* p. 9—10).

[465] Vezi doc. din: 6 martie 1628, 13 ian. si 5 aug. 1634, 3 aug. 1639 etc. (Acad. R. S. România, Peceți nr. 76, Arh. St. Buc., m-rea Bistrița LXII/184, A.N., Dep. Cocorăscu, XCI/28 și Istorice noi, XLV/4).

[466] I. Bogdan, *Relațiile*, p. 326 și 354—355 (1460 și 1507). Despre termenul latin thesaurarius vezi Du Cange, *Glossarium*, VIII, *sub* voce.

[467] C. Giurescu, *Material*, II, p. 82. (1726).

[468] *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 43).

[469] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

[470] Vezi doc. din 8 ian. <1392>. 14 mai 1441, etc. (D.R.H., B., vol. I, p. 45, 163). Vezi și doc. din 11 mai 1409, în care apar ca membri ai sfatului domnesc doi vistieri (*ibidem*, p. 77).

[471] Doc. din 1 aug. 1496, 15 aprilie 1498 (*ibidem*. p. 437, 461).

[472] Vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 110—111.

[473] *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 33).

[474] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

rost de stofe, de mătăsuri, de țesături de fir..., carmezine și așa mai departe și de blănuri de samur și alte blănuri scumpe, atît pentru domn, cît și pentru daruri. Tot de el atîrnă strămutarea birurilor obișnuite de la un sat la altul" [475].

Vistierul avea deci două atribuții : prima, și cea mai importantă, era aceea de a îngriji de strîngerea veniturilor realizate din țară și de modul cum se cheltuiau acestea, iar cea de a doua — asemănătoare protovistierului bizantin — de a aproviziona curtea domnească cu blănuri și stofe scumpe, necesare atît pentru garderoba domnului, cît și pentru darurile pe care acesta le făcea străinilor și boierilor. Este greu de spus dacă vistierul a îndeplinit de la început ambele aceste atribuții [476].

Nu dispunem de date prea numeroase despre modul cum marele vistier își îndeplinea atribuțiile. După cum se știe, cuantumul dărilor și data strîngerii acestora se stabilea de către domn împreună cu sfatul său [477], iar strîngerea lor se făcea de numeroși slujbași ai statului feudal care purtau de regulă numele dării de care se ocupau, de către marii boieri cărora li se concesiona dreptul de a aduna unele dări, sau de cei cărora li se arendau alte asemenea dări. Marele vistier și subalternii săi țineau catastifele în care erau trecute toate satele din țară cu sumele ce trebuiau plătite [478] și primeau de la strîngătorii dărilor sumele strînse, pe care le păstrau în vistieria aflată în palatul domnesc.

Marele vistier al țării nu avea un rol prea important în stabilirea gradului de exploatare fiscală a țării. Cronica Țării Românești — vrînd să absolve pe Matei Basarab de ,,numele rău" pe care și-l făcuse pentru faptul că strînsese multe dări — atribuie întreaga vină a exploatării fiscale din vremea sa vistierului Ghinea Brătășanu, care i-a adus lui Matei ,,bani mulți", făcîndu-i în același timp ,,nume rău" [479]. Fără îndoială că marii vistieri vor fi săvîrșit abuzuri — ca și ceilalți dregători — însă nu se poate susține că numai ei sînt vinovați de exploatarea fiscală excesivă a țării în anumite perioade.

Marele vistier primea în păstrare toate sumele ce intrau în vistierie — care se țineau în pungi pecetluite și în lăzi — și tot el elibera banii necesari diverselor cheltuieli ale domniei. Într-un document din 2 iulie 1672, se spune, de pildă, că ,,pren socoteala lui" Stroe Leur-

---

[475] *Mag. istoric*, V, p. 43—44. Cf. și informația lui Evlia Celebi, după care vistierul ,,ține registrele pentru toate bunurile" (,,Buletinul Comisiei Istorice", XVI, p. 267).

[476] Menționez însă că, în a doua jumătate a sec. al XV-lea, locul unde se păstrau blănurile domnului se numea vistierie. Astfel, la 6 martie 1470, Radu cel Frumos scria brașovenilor că a interzis negustorilor să cumpere din țară blănuri de vulpi, jderi și rîși, deoarece pe acestea le lua domnul la vistieria sa (внстїар) (I. Bogdan, *Relațiile*. p. 108—109).

[477] În lipsa domnului din țară, de strîngerea dărilor se ocupau boierii ispravnici sau caimacami ai scaunului domnesc, care țineau locul domnului (Vezi Radu Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 163).

[478] Vezi, de pildă, doc. din 16 oct. 1625, în care domnul arată că ,,am scos acel sat... și din catastiful de vistierie al domniei mele" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 569) Vezi despre aceasta pe larg D. Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească*, în *Studii și mat. de istorie medie*, II, p. 51—74.

[479] *Istoria Țării Românești*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, p. 153—154.

deanu mare vistier al lui Matei Basarab se dăduseră nişte bani „den vistieriia domnească" pentru plata unui sat cumpărat de domn[480].

După cum se ştie, pînă în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu nu se cunoaşte nici un fel de catastif sau condică în care erau trecute socotelile vistieriei, prima condică ce ni s-a păstrat fiind din această epocă [481].

Marele vistier era obligat să prezinte socoteala vistieriei domnului ţării sau unor mari boieri numiţi de domn. Într-un document din 19 iunie 1620, Gavril Movilă, domnul Ţării Româneşti, arată că lui Stoica mare vistier „i-a venit vremea morţii şi socoteala (vistieriei) nu a apucat să o dea, ci a rămas la vistieria domniei mele dator ughi mulţi". Pentru acoperirea acestei datorii, domnul a slobozit şase sate ale fostului vistier, de la care a luat 1 500 de galbeni[482].

Un foarte interesant document de la Matei Basarab, din 18 ian. 1652, ne oferă o serie de ştiri preţioase despre modul cum erau numiţi în slujbă vistierii şi despre chipul în care dădeau seama de socotelile vistieriei. În acest document, mitropolitul, episcopii şi boierii Ţării Româneşti arată că, înainte de a fi numiţi în dregătorii, Stroe Leurdeanu mare vistier, Radu din Fărcaş al doilea vistier şi Tudor cămăraşul fuseseră puşi de domn să jure cu mîinile pe evanghelie şi li se făcuseră cărţi de blestem de la patru patriarhi „cum să slujească domnu nostru cu dreptate, să nu-l fure, nici să-i facă vre-o hitlenie, iar lor să le arate domnu nostru milă mare şi cinste". La 20 ian. 1651 (deci la nouă ani de la numirea lui Stroe ca mare vistier), „pus-au domnu nostru boiari mari ca să le ia seama a cămării şi să-i numere banii care au fost număraţi iar de dînşii (la primirea slujbei) şi pecetluiţi cu peceate domnească". La controlul făcut, s-a găsit o ladă mare de bani spartă şi 85 de pungi lipsă. Văzînd aceasta, Matei Basarab i-a „apucat să dea seama de vistierie şi de toate veniturile ţării şi de bucatele domnu nostru". Ei au declarat însă că nu pot să dea socoteală decît pe trei ani. Fiind dovediţi „furi făţişaţi şi de cămară şi de vistierie", trebuia să li se taie capetele, dar domnul le iartă viaţa, îi scoate din slujbă şi aruncă asupra lor cele mai cumplite blesteme[483].

Din acest document rezultă mai întîi că domnii aveau atît de puţină încredere în marii vistieri şi subalternii lor încît îi puneau să jure pe evan-

---

[480] Muzeul de istorie Buc., nr. 27 239. Despre modul cum se scoteau banii din vistierie pentru plata haraciului, sub supravegherea marelui vistier, vezi Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, ed. cit., p. 218.

[481] Excepţie fac doar unele socoteli ale vistieriei din vremea domniei lui Mihai Viteazul, în care se consemnează sumele de bani încasate şi cheltuite în anul 1600 în Transilvania (N. Iorga, *Documente nouă, în mare parte romînşeti, relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, Buc., 1898, p. 33—35).

[482] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 561. Vezi şi doc. din 17 aug. 1628. (Acad. R. S. România, XCV/61).

[483] Arh. St. Buc., Diplomatice nr. 6. Doc. a fost publicat de A. Sacerdoţeanu în „Bis. ort. rom.", 1964, nr. 11—12, p. 1092—1093.

ghelie că nu vor fura din banii ce li se încredinţau spre păstrare[484]. Se mai constată apoi că vistierul nu trebuia să prezinte prea des seama vistieriei, ci atunci cînd îi cerea domnul, această lipsă de control uşurînd furtul banilor. O altă constatare ce se desprinde din acest important document este aceea că, nici la 1652, vistieria şi cămara domnească nu erau complet diferenţiate, de îndată ce marele vistier, vistierul al doilea şi cămăraşul furau împreună şi din vistieria ţării şi din cămara domnului.

Nu dispunem de date prea precise despre *veniturile* realizate de marele vistier. Autorul *Relaţiei istorice* amintite ne spune — cum am văzut — că dregătoria era „magnum et utile", dar nu vorbeşte decît de veniturile realizate de vistier de la subalternii săi[485]. În afară de acestea, marele vistier obţinea unele venituri de la strîngerea dărilor, al căror cuantum nu-l cunoaştem însă. În orice caz, aceste venituri trebuie să fi fost destul de mari, de îndată ce, în timpul cît au ocupat această dregătorie, unii mari vistieri au putut face achiziţii de bunuri imobile evaluate la sume uriaşe. De pildă, în timpul cît a fost mare vistier al lui Matei Basarab (1633—1655), Bunea Grădişteanu a cumpărat ocine în valoare de 1 047 000 aspri sau 5 000 de galbeni, în afară de numeroase altele al căror preţ nu ni se spune[486].

Subalternii imediaţi ai marelui vistier erau al doilea şi al treilea vistier şi logofeţii de vistierie, care-l ajutau la ţinerea socotelilor vistieriei.

Al doilea vistier apare prima oară în izvoare la începutul sec. al XVI-lea, la 17 sept, 1508[487]. Către mijlocul sec. al XVII-lea, dregătoria de al doilea vistier a fost ocupată de către două persoane în acelaşi timp. De pildă, la 6 martie 1642 sînt amintiţi Şerban şi Bunea (Grădişteanu) vistieri ai doilea[488], iar la 3 august 1646 Eustratie (Leurdeanu) şi Şerban ai doilea vistieri[489]. Mai tîrziu, însă, s-a revenit la un singur vistier al doilea. În vremea domniei lui Şerban Cantacuzino, vistierul al doilea era considerat unul din dregătorii importanţi (după al doilea logofăt), care asista la şedinţele sfatului domnesc[490].

---

[484] Această neîncredere se vede că era motivată, de îndată ce şi alţi mari vistieri au sustras din „averea" domnilor, ca acel Oancea vistier al lui Neagoe Basarab, care, furînd stăpînului său 400 de galbeni şi argint pentru potire de 8000 de aspri, îşi pierde averea, furtul banilor domneşti fiind considerat hiclenie (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 47).

Întrucît vistierul sau tezauriarul avea pe mîna sa sume importante de bani, prima calitate ce i se cerea era cinstea. În regatul feudal maghiar, de pildă, tesaurarius ales de rege trebuia să fie un om cinstit şi priceput, care înainte de a intra în slujbă, depunea jurămînt „quod universos regios proventus e manibus quorum que cum auxilio regiae majestatis sine favore extorquebit. suisque manibus applicabit. riteque et commode dispensabit, neminique dispensationem indulgebit; et, si qui forent dissipatores, regiae majestatis et consiliariis manifestabit, nihilque cuipiam indignum concedet; sed omnia quae perperam aguntur regiae majestati et consiliariis significare curabit" (*Corpus juris Hungarici*, I, p. 840).

[485] *Mag. istoric*, V, p. 53.

[486] Doc. din febr. 1657 (Acad. R. S. România, Suluri, nr. 5).

[487] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI. vol. I, p. 49. Vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente*, XV, p. 252.

[488] Arh. St. Buc., m-rea Căldăruşani. XXXV/4.

[489] Acad. R. S. România. XLIII/87.

[490] *Mag. istoric*, V, p. 34.

Autorul *Relaţiei istorice* îl numeşte „al doilea cămăraş (camerarius) sau mai mare peste tezaurul domnesc" [491]. Cum cămăraşul era în această vreme un alt dregător — amintit separat şi de autorul *Relaţiei* în discuţie — probabil autorul relaţiei a dat numele de „camerarius" vistierului după cum era numit acesta în unele texte latine.

Al treilea vistier este amintit prima oară la 14 iunie 1667 [492], în vremea domniei lui Grigore Ghica, domnie în care s-au introdus în Ţara Românească unele dregătorii existente în Moldova. Unii dintre aceşti treti vistieri ajungeau ei înşişi mari vistieri, după o practică îndelungată în slujba vistieriei, cum este cazul lui Şerban Bujoreanu, al treilea vistier aproape zece ani, de la 3 aprilie 1692 [493] la 10 martie 1701 [494], devenit mare vistier după această dată.

Cît priveşte *logofeţii de vistierie*, aceştia sînt foarte adesea amintiţi în documentele sec. al XVII-lea, de la 4 mai 1620 [495], fie cîte doi odată [496], fie chiar cîte trei [497]. Din *Relaţia istorică* aflăm că, în vremea domniei lui Şerban Cantacuzino, existau trei logofeţi de vistierie „sau cum s-ar zice cancelari", care asistau la şedinţele sfatului domnesc şi care făceau cu rîndul slujbă cîte o lună de zile, în care timp înregistrau şi primeau „cele ce sînt de primit" şi dădeau „cele ce sînt de dat" [498].

Printre logofeţii de vistierie din sec. al XVII-lea întîlnim şi o seamă de viitori mari dregători, ca: Marco Danovici, ajuns mare paharnic, Pană Filipescu, devenit apoi mare spătar, Bunea Grădişteanu, care a ajuns el însuşi mare vistier, Eustratie Leurdeanu, mai tîrziu mare postelnic etc. În această vreme, logofeţii de vistierie ocupau o poziţie socială mai bună decît logofeţii cancelariei domneşti, fiind amintiţi în documente împreună cu marii boieri [499].

În afară de aceşti logofeţi de vistierie mai existau probabil şi alţi logofeţi mai mici. Un document din 5 mai 1637 aminteşte pe un „spudei de la vistierie" [500], care nu era logofăt de vistierie.

[491] *Ibidem.*
[492] Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CCCLIII/63.
[493] Arh. St. Buc., ep. Rîmnic, LVI/12.
[494] Al. Fălcoianu, *Familia Bujoreanu*, p. 17.
[495] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 515.
[496] Vezi doc. din: 12 sept. şi 18 nov. 1623, 28 april. 1626, 28 ian. 1660, etc. (*ibidem*, vol. IV, p. 328, 353, Acad. R. S. România, CCCCXVIII/19, Arh. St. Buc., m-rea Stavropoleos, I/2). Vezi şi doc. din 30 nov. 1656, în care este amintit Nan al doilea logofăt de vistierie (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., XVI/5).
[497] Vezi doc. din 3 dec. 1640, în care apar Marco (Danovici), Şerban şi Dumitru logofeţi de vistierie (Acad. R. S. România, CXCVIII/72).
[498] *Mag. istoric*, V, p. 53—54. Despre C. Ştirbei logofăt de vistierie în domnia lui Gheorghe Duca, cînd a încercat să falsifice semnătura marelui vistier pentru a-şi însuşi 17 pungi de bani, vezi *Istoria Ţării Româneşti de la oct. 1688 la mart. 1717*, p. 73.
[499] Vezi, de pildă, doc. din 3 mai 1620 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. III, p. 515).
[500] Arh. St. Buc., A.N., CXI/3.

În *Moldova*, vistierul e numit în documentele slave внстнарннк sau внстнарь. În textele latine el poartă numele de „wysthernik"[501], „thezawrarius"[502], „thesaurarius magnus"[503] sau „supremus thesaurarius"[504]. În izvoarele germane el este numit „Schatzmeister"[505]. În unele documente latine se dă și echivalența „wyzternik seu thesaurarius" (1530) sau „supremus thesaurarius quem suo vocabulo wizternik nominat" (1542)[506].

Vistierul apare prima oară ca membru al sfatului domnesc la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, într-un document din 11 febr. 1400[507], fiind menționat după aceea ca membru obișnuit al sfatului.

În timpul acestei domnii, în anii 1409—1411, vistierul a cumulat uneori și funcția de postelnic, fiind numit postelnic și vistier[508], după care boierul care ocupase cele două dregătorii a rămas numai cu titlul de vistier.

Cumularea celor două funcții în mîinile aceluiași dregător nu a fost un proces specific Moldovei. O situație asemănătoare se întîlnește și în Imperiul bizantin, ca și, într-o vreme, în Franța, unde dregătorul numit camerarius — urmașul lui magister regis domus — avea în grija sa camera de culcare a regelui și tezaurul acestuia, care a trecut apoi în seama lui tesaurarius sau trezorierului[509].

În sec. XV—XVI, în Moldova, funcția de vistier nu avea o importanță prea mare, dregătorul respectiv figurînd printre ultimii membri ai sfatului domnesc, de obicei înaintea stolnicului și comisului[510].

Către sfîrșitul sec. al XVII-lea, marele vistier era considerat ultimul, al optulea, după paharnic, dintre dregătorii care „fac parte din sfat"[511], avînd deci o situație mai modestă decît vistierul muntean. Dimitrie Cantemir precizează că vistierul era socotit membru al sfatului domnesc deoarece ținea cheia de la cămara unde aveau loc aceste sfaturi, de fapt sfatul fiind format în această vreme din șapte mari dregători[512].

Ori care ar fi fost situația marelui vistier între ceilalți dregători ai sfatului domnesc, dregătoria sa era destul de importantă la sfîrșitul sec. al XVII-lea. Vorbind de numirea lui Iordache Ruset ca vistier al

---

[501] I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 441 (1499).
[502] *Ibidem*, p. 299, *Hurmuzaki*, XV, p. 67 (1468) și „Rev. istorică", II, 1916, p. 89 (1676).
[503] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79.
[504] *Hurmuzaki*, XV/1, p. 204 (1510). Bandini îl numește „thesaurarius" pe cămăraș și „cubicularius" pe vistier (*Codex Bandinus*, p. 313).
[505] *Hurmuzaki*, XV/1, p. 169 (1404).
[506] *Ibidem*, p. 358, 422.
[507] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 8.
[508] *Ibidem*, p. 19—24, 28.
[509] Fustel de Coulanges, *op. cit.*, III, p. 154—156, VI, p. 327—328, Paul Viollet, *op. cit.*, II, p. 123 și 125—126 și F. Lot — R. Fawtier, *op. cit.*, II, p. 54—55.
[510] Despre rangul său ierarhic în sec. al XV-lea, vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 116—118.
[511] M. Costin, *Opere*, p. 238.
[512] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79. Vezi și idem, *Viața lui C. Cantemir* p. 158.

lui Constantin Cantemir, cronicarul Ioan Neculce spune foarte sugestiv că prin aceasta domnul i-a dat „cheia ţării în mînă”[513].

Ca şi marele vistier din Ţara Românească, vistierul moldovean era dregătorul care ţinea evidenţa sumelor încasate şi cheltuite din vistieria ţării[514]. De aceea, călătorul turc Evlia Celebi îl compară pe vistierul moldovean cu defterdarul din Imperiul otoman[515].

După informaţiile pe care le aflăm de la Dimitrie Cantemir, grija pentru veniturile ţării o aveau cei şapte boieri de sfat. Cînd era nevoie de bani, fie la cererea Porţii, fie pentru treburile ţării şi ale domniei, cei şapte boieri se sfătuiau şi comunicau domnului hotărîrea luată prin intermediul vistierului, după care domnul dădea ordin să se împlinească sumele necesare. Aceasta se făcea prin oamenii marilor dregători, cărora li se încredinţa strîngerea dărilor respective, care predau apoi sumele adunate marelui vistier contra unor dovezi de primire. Trimestrial marele vistier trebuia să prezinte celor şapte boieri din sfat socoteala veniturilor strînse şi a cheltuielilor făcute[516].

Afirmaţiile lui Dimitrie Cantemir sînt confirmate de un foarte interesant document din 22 nov. 1672, o scrisoare adresată de Ştefan Petriceicu lui G. Catargiul vornicul, în care domnul îi comunică : „veţi fi şi d-voastră nevoitori pentru sărguiala banilor şi vistiernicul va strînge banii precum i-am scris şi d-sale”. Cu ocazia aceasta, aflăm că marele vistier nu era schimbat în timpul strîngerii dărilor[517].

Ca şi în Ţara Românească, la vistieria Moldovei exista o evidenţă a tuturor satelor ţării, precum şi o alta a tuturor categoriilor de privilegiaţi (curteni, slujitori, mercenari, etc.). La 21 sept. 1680, domnul ţării arată astfel că Mihalachi stolnicul a fost căutat „la tablă la vistierie” şi a fost găsit că era înscris cu pecetluit la Băloşeşti[518].

Tot în legătură cu atribuţiile marelui vistier moldovean, trebuie să mai amintim aci şi de faptul că el a cumulat un timp şi funcţia de mare vameş al ţării. Unii din marii vistieri de la sfîrşitul sec. al XV-lea şi din prima jumătate a celui următor, ca Trotuşan şi Ieremia, se intitulează în scrisorile lor „supremus thesaurarius... ac regni dicti Moldaviae

---

[513] I. Neculce, *op. cit.*, ed. I. Iordan, ediţia II-a, p. 100.

[514] M. Costin. *Opere*, p. 238, 388 şi D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 79. Vezi şi interpolaţia cronicii lui Grigore Ureche, potrivit căreia marele vistier era „ispravnic pre socotele ce să fac să să ia den ţară şi grijind şi dînd lefe slujitorilor şi purtătoriu de grijă a toată cheltuiala curţii şi a oaspeţi ce vin în ţară şi toate catastijele ţării pre mîna lui” (Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 77).

[515] „Bul. Com. Ist.”, XII, p. 52.

[516] D. Cantemir, *op. cit.* p. 108. Vezi şi cronica lui Nicolae Costin (*Cronicile României*, II, p. 84) despre „seama” luată, din porunca lui Nicolae Mavrocordat, marelui vistier Gheorghiţă Apostol prin doi mari boieri. După ce au stat cîteva zile în vistierie, controlînd izvoadele de socoteli, cei doi boieri au constatat că vistierul era dator cu cîteva pungi de bani, aceasta deoarece „nu-şi lua seama cu diecii de vistierie”, neştiind că va fi controlat aşa curînd.

[517] G. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 167—168. Despre modul în care marii dregători participau la strîngerea dărilor, vezi şi mai sus p. 146—147.

[518] *Ibidem*, XXII, p. 36.

teloniator" sau ,,vyster ac theoloneator supremus"[519]. În a doua jumătate a sec. al XVI-lea, însă, vămile Moldovei se dădeau în arendă pe timp de un an, începînd de la 5 august, cei care le cumpărau fiind în general greci[520]. În sec. al XVII-lea sînt amintiți în documente numeroși dregători cu titlul de mare vameș, despre care Dimitrie Cantemir ne informează că erau considerați boieri de rangul I, care nu aveau însă scaun la divan[521].

Despre *veniturile marelui vistier* moldovean, Miron Costin ne spune că ,,nici un ținut nefiind atribuit dregătoriei sale și această dregătorie fiind socotită cea mai săracă în vremea de acum, mereu slujbele ce le are ispitesc sufletul lui"[522]. Marii vistieri realizau venituri importante din ,,slujbele" lor, adică din strîngerea dărilor.

Despre cuantumul acestor venituri aflăm de abia la începutul sec. al XVIII-lea, cînd el era de 1/10 din valoarea dărilor încasate. La 1 sept. 1714, Nicolae Mavrocordat poruncește locuitorilor din ținutul Neamț să dea cifertul pe septembrie, în afară de care trebuiau să plătească și răsura, cîte trei potronici de un ughi, din care doi potronici ,,vor fi a visterii", iar un potronic al strîngătorilor dării[523].

Avînd ,,cheia țării în mînă" — cum spune Ioan Neculce — marii vistieri puteau realiza venituri destul de mari din jefuirea contribuabililor.

Despre Ilie Cantacuzino, vistierul celei de a doua domnii a lui Antioh Cantemir, cronicarul Ioan Neculce afirmă că ,,au agonisit din vesternicie el 70 de pungi de bani, mai mult decît au agonisit stăpînul său Antioh vodă". Aceste venituri le realizase însă prin jaf, căci cronicarul îl acuză că ,,mînca și fățiș și furiș, cumu-i era voia lui"[524].

Către sfîrșitul sec. al XVII-lea, într-o vreme în care ,,țara era biruită de toate neputințele" — cum spune Constantin Cantemir într-un document din 31 dec. 1689 de care vom vorbi imediat —, se întîmpla ca domnul, neputînd să strîngă dările din țara pustiită de războaie, să apeleze la rezervele marelui vistier pentru a îndeplini unele nevoi urgente. Așa mărturisește, la 1689, domnul Constantin Cantemir că a trebuit să procedeze, luînd 15 000 de lei de la Iordache Ruset mare vistier, pe care i-a dat ,,la trebuințele țărei, precum scriu catastihele visteriei". Pentru a se plăti de această datorie, domnul îi dă lui Ruset 3 000 de lei și cîteva sate pentru rest[525].

Se întîmpla însă ca unii mari vistieri să rămînă datori față de domnii ai căror vistieri fuseseră, îndeosebi cînd acești domni erau lacomi

---

[519] *Hurmuzaki*, XV, p. 204 și 297. Vezi și I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 369.

[520] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 76—77. Marele vameș apare ca un dregător separat la 1560 (*Hurmuzaki*, XV, p. 552).

[521] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82. Vezi și listele noastre în ms.

[522] M. Costin, *Opere*, p. 388.

[523] N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 71. Vezi și *ibidem*, V, p. 159 (1755).

[524] I. Neculce, *op. cit.*, ed. I. Iordan, ed. a II-a, p. 178—179; Vezi și p. 109.

[525] *Uricarul*, XI, p. 213 și ,,Anuarul Liceului Național din Iași", 1941—1942, p. 121, unde a fost publicat de M. Costăchescu.

ca Gheorghe Duca. Despre Toderaşco Iordache Cantacuzino ni se spune că a rămas dator 20 de pungi „din visternicie ce au fost vistiernic mare la Duca vodă”. Boierul cronicar moldovean, deplîngînd lipsa de venituri a dregătorilor, adaugă: „aşe sînt de bune boieriile în ţara Moldovii de la Vasilie vodă încoaci”[526]. Mai tîrziu, Nicolae Başotă fost mare vistier se văita şi el că „din tîmplarea visterie, în dzilele măriei sale lui Mihai vodă”, a rămas „la multă lipsă”, luîndu-i datornicii „toată agoniseta ce am fost avînd încă din tinereţele mele, pentru bani ce am luat... de-m dat la trebilea visterie”. După mărturisirile sale, ar fi cheltuit pentru vistierie mai mult de 7 000 de galbeni[527]. Dregătoria de mare vistier îşi avea deci riscurile sale, într-o vreme în care dările se strîngeau greu dintr-o ţară pustiită[528].

Subalternii marelui vistier moldovean erau al doilea şi al treilea vistier, precum şi diecii de vistierie, care înregistrau veniturile şi cheltuielile în catastifele vistieriei.

Este foarte posibil ca *al doilea vistier* să fi existat încă din vremea domniei lui Ştefan cel Mare, cînd vistieria ţării a fost mai bine organizată (în această vreme sînt amintiţi şi diecii de vistierie). În două documente din 15 martie 1490 şi 20 nov. 1499, sînt pomeniţi astfel pan Isac vistier şi pan Eremia vistier, în sfat fiind mari vistieri Boldor, în primul caz, şi Isac, în cel de al doilea[529]. Cum Isac şi Eremia vor ajunge ei înşişi mari vistieri, primul în 1491, cel de al doilea în 1516, este de presupus că, la data cînd sînt amintiţi, vor fi fost unii din primii subalterni ai marelui vistier.

Al doilea vistier exista în mod sigur la 1523, cînd Luca Cîrje informează pe poloni că domnul Moldovei a trimis la turci pe al doilea logofăt şi pe al doilea vistier[530]. Din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, de la 1 sept. 1579[531], al doilea vistier este amintit foarte adesea în documentele interne ca martor la diverse vînzări, printre marii boieri ai ţării.

Al treilea vistier apare în documente pe la sfîrşitul sec. al XVI-lea şi începutul celui următor[532], deşi autorul *Cronicii moldo-polone* îl menţionează încă de la 1564[533]. În vremea lui Dimitrie Cantemir, vistierul al doilea era considerat ca fiind al treilea boier din starea a doua (dregătorii ai doilea), iar al treilea vistier era al patrulea din starea treia.

Tot de la învăţatul domn al Moldovei aflăm şi cum îşi îndeplineau slujba cei trei vistieri, prin rotaţie. „Slujba vistieriei trecea necon-

---

[526] I. Neculce, *op. cit.*, p. 93.

[527] N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 380, 382.

[528] Vezi şi cronica lui pseudo-Enaki Kogălniceanu, care afirmă că, la 1758, domnul nu a găsit pe cine să pună vistier „căci nu priimea nime, fiind ţara stricată” de prada tătarilor (M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, III, p. 235).

[529] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, vol. II, p. 128 şi 293.

[530] „Arhiva istorică”, I/1. p. 10.

[531] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 121.

[532] Vezi doc. din 28 aug. 1599 şi 22 dec. 1625 (*ibidem*, vol. IV, p. 329 şi veac. XVII, vol. V, p. 376).

[533] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 186.

tenit pe la cei trei vistieri, aflîndu-se cîte trei luni pe seama primului şi al celui de al doilea şi două luni pe seama celui de-al treilea" [534].

Diecii de vistierie apar în documente în vremea domniei lui Ştefan cel Mare [535], deci mult mai de vreme decît logofeţii de vistierie din Ţara Românească. În secolele XVI—XVII sînt amintiţi foarte adesea în documente cămăraşii de vistierie [536], despre care nu ştim ce rol vor fi jucat, iar în sec. al XVII-lea logofeţii de vistierie [537], despre care Dimitrie Cantemir afirmă că erau mai mari peste diecii de vistierie [538]. Tot el mai aminteşte printre slujbaşii vistieriei pe cămăraşul de catastişe, care dădea lefuri slujitorilor.

f. Armaşul

După opinia lui B. P. Hasdeu, termenul de armaş a însemnat mai întîi om cu armă, derivînd de la cuvîntul armă, la care se adaugă sufixul aş, aşa cum puşcaş avea accepţiunea de om cu puşcă, suliţaş, om cu suliţă, iar arcaş, om cu arc [539]. În documentele moldovene din sec. al XVII-lea şi în unele documente de la sfîrşitul sec. al XVI-lea din Ţara Românească marele armaş este numit uneori şi „mare orîjnic" [540], adică purtător de armă, ceea ce pare a îndreptăţi opinia lui B. P. Hasdeu.

Armaşii au apărut, atît în Ţara Românească cît şi în Moldova, în a doua jumătate a sec. al XV-lea, adică în vremea începutului centralizării statului şi întăririi autorităţii domneşti, cînd domnia caută mijloace pentru a-şi consolida puterea şi a o face respectată. Prin metodele pe care le vor utiliza, armaşii au devenit unul din instrumentele cele mai eficace în opera de întărire a autorităţii centrale, fiind cei care aduceau la îndeplinire „jus gladii" al domniei.

În *Ţara Românească* primul armaş, Badea, este amintit la 3 iunie 1478, cînd apare ca martor al sfatului domnesc, fiind trecut înaintea vistierului, paharnicului, stolnicului, comisului şi postelnicului, dregători obişnuiţi ai sfatului [541]. La 23 martie 1482, între membrii sfatului

---

[534] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82—84.

[535] Vezi doc. din 3 mart. şi 6 dec. 1490, în care estc amintit Avram diac de la vistierie, carc la 15 mart. 1493 este numit vistier (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, vol. II, p. 124, 147, 195).

[536] Vezi doc. din: 9 ian. 1519, 1 april. 1528, 11 ian. 1536, etc. iunie 1658 (*ibidem*, veac. XVI, vol. I, p. 137, 290, 382, etc. şi Acad. R. S. România, CCXLI/41).

[537] Vezi doc. din: 29 dec. 1678, 17 ian. 1679, 5 febr. 1690 etc. (N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 90, 93, 94).

[538] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 86.

[539] B. P. Hasdeu, *Magnum Etymologicum*, II, col. 1680.

[540] Vezi doc. din 5 mart. 1637 şi 15 mai 1659 (Acad. R. S. România, DCCXXXV/69 şi Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, LXVI/3). Vezi şi doc. muntean din 5 aug. 1594 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. VI, p. 143).

Menţionez că, în Polonia, armaşului i se spunea Хорѹжь (M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 658).

[541] D.R.H., B., vol. I, p. 265.

domnesc figurează doi armași[542]. Și după această dată, armașul este pomenit uneori ca membru al sfatului domnesc, îndeosebi în prima jumătate a sec. al XVI-lea și mai rar în a doua jumătate a sa[543].

În sec. al XVII-lea, marele armaș este menționat mult mai rar printre membrii sfatului domnesc[544]. În a doua jumătate a acestui secol, marele armaș era unul dintre dregătorii care asistau la ședințele sfatului domnesc, pentru a-i aduce la îndeplinire hotărîrile[545], în timp ce la începutul veacului următor marele armaș este trecut ultimul dintre cei 16 dregători mai însemnați ai Țării Românești[546].

Ca și pentru alți dregători ai țării, informațiile privind *atribuțiile* sale sînt din sec. al XVII-lea, cele mai multe provenind de la autorul *Relației istorice*. După părerea acestuia, marele armaș îndeplinea rolul de „capetan grande" al venețienilor sau de „barigel" al romanilor[547], fiind „mai mare la îndeplinirea justiției (praefectus justitiae"). În această calitate, „la porunca domnului, prinde pe boieri, îi leagă, îi chinuiește ‹și› îi ucide; taie limba, urechile, nasul, mîinile, picioarele și alte asemănătoare". În afară de aceasta, armașul era considerat mai mare peste tunuri (praefectus tormentorum belli)[548], iar în timp de război chema pe ostași la luptă și îi silea să participe la bătălie. Tot el era mai mare peste închisori, avînd în subordinea sa pe călău[549].

După cum rezultă din această relatare, marele armaș aplica pedepsele hotărîte de domnie, îndeplinind și unele atribuții cu caracter militar, fără legătură cu aceea principală.

Documentele interne adaugă la aceste atribuții și pe aceea că marele armaș avea în grija sa țiganii domniei[550].

Cronicile Țării Românești — care reprezintă punctul de vedere al marii boierimi — ne dau multe amănunte despre modul cum marele armaș și subalternii săi chinuiau pe boieri din porunca domnului, inspirînd tuturor o mare frică, ca și despre abuzurile unora dintre armași[551].

---

542 *Ibidem*, p. 292.

543 Vezi listele întocmite de noi.

544 Vezi doc. din: 1 iulie 1651, 1 sept. 1654, 25 dec. 1655 etc. (copii Inst. de istorie „N. Iorga").

545 *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 34).

546 A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

547 Și A. M. del Chiaro îl numește pe armaș tot „gran barigello" (*op. cit.*, p. 61). Despre termen vezi Du Cange, *Glossarium*, II, sub voce.

548 Vezi și *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, p. 8, unde se spune că, după alegerea ca domn a lui C. Brîncoveanu, „făcură armașii semn la tunuri", care trăgeau salve în onoarea noului domn.

549 *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 48—49). Despre pedepsele aplicate de armaș vezi și relația lui Evlia Celebi („Bul. Comisiei Istorice", XVI, p. 267).

550 Vezi doc. din 15 ian. 1698, în care un vătaf de rudari declară că, din porunca marelui armaș, a restituit m-rii Govora niște țigani care „nu sintu miștiri di aur, nici au treabă cu rudarii" (Arh. St. Buc., m-rea Govora, XXV/149). Pentru sec. al XVIII-lea, vezi și T. G. Bulat, *Dregătoria armășiei și țiganii la sfîrșitul veacului al XVIII-lea*, Chișinău, 1936.

551 *Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 154. 162 și 166. Despre atribuțiile marelui armaș vezi și I. Brezoianu, *Vechile instituțiuni ale României*, p. 41.

Subalternii marelui armaş erau slujbaşii care torturau („făceau cazná") celor căzuţi într-o culpă faţă de domnie şi statul feudal, inspirînd din această pricină o groază puternică. Un document din 2 ian. 1647 este revelator pentru gradul de teroare pe care o exercitau armaşii. În acest document se arată că mai mulţi săteni din Turceni, care nu-şi putuseră plăti o datorie faţă de un boier din Stîngăcea, de teama de a nu fi prinşi de armaşi, au fugit din sat, iar unul dintre ei, „de groaza şi de frica armaşilor, se-au înecat în Jiu" [552].

Armaşii foloseau mijloacele cele mai cumplite pentru pedepsirea vinovaţilor, chiar dacă aceştia erau boieri [553]. Într-un document din 15 aprilie 1643 se arată că locuitorii satului Mălureni — care se ridicaseră a doua oară cu judecată împotriva stăpînului lor — fuseseră luaţi din divan de un armaş „să ne facă cazná" [554]. Tot ei puneau în obezi pe vinovaţi pentru a-i aduce la curte [555] şi împlineau diverse alte pedepse [556].

În unele porunci domneşti din sec. al XVII-lea se arată că tot armaşii erau folosiţi şi pentru pedepsirea prin schingiuire a ţăranilor aserviţi care nu se supuneau la îndeplinirea obligaţiilor feudale chiar după intervenţia altor reprezentanţi ai domniei. În unele porunci de acest fel, domnul ameninţă pe ţărani că va trimite armaş „de vă va tăia urechili" [557] sau limbile „de unde se ţin" [558], ori „să vă facă o pedeapsă de care să se mire tot judeţul" [559].

Tot asemenea mijloace foloseau armaşii şi în operaţia de strîngere şi aducere la urmă a rumânilor şi ţiganilor fugiţi, în care erau de asemenea folosiţi [560], ca şi la strîngerea dărilor de la ţiganii care se aflau sub ascultarea lor [561].

Armaşii au utilizat astfel de mijloace sălbatice de represiune în tot timpul evului mediu; la începutul sec. al XIX-lea, ei foloseau aceleaşi metode. Într-o interesantă relaţie de călătorie din această vreme, se arată cu lux de amănunte cum procedau armaşii din Moldova. După

---

[552] Arh. St. Buc., m-rea Tismana, LXXXIX/7.

[553] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 166 şi R. Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 162—163.

[554] Bibl. Centrală de Stat, D. 17, P. V. 13. Vezi şi doc. din 2 iulie 1667 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CLXI/12).

[555] Vezi doc. din 20 iulie 1634 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CLXXXIX/2). Cronicarul Radu Popescu a înregistrat legenda că Mihai Viteazul, cînd fusese boier, a fost „luat cu urgie" şi adus la Bucureşti tot de armaşi, din porunca lui Alexandru cel Rău. (*Istoriile*, p. 69).

[556] Vezi doc. din 5 mai 1688, în care nişte locuitori declară că au fost daţi pe mîna marelui armaş „să ne dea strînsoare, să scoatem cărţile" de ocină (Arh. St. Buc., m-rea Viforîta, II/2).

[557] Doc. din 25 april. 1663, 23 april. 1677 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Bistriţa, LXII/103 şi copie Inst. de istorie „N. Iorga").

[558] Doc. din 4 iunie 1643 (Arh. St. Buc., m-rea Viforîta, I/25).

[559] Doc. din 11 ian. 1709 (idem, m-rea Bistriţa, LXII/185).

[560] N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. 21.

[561] Vezi porunca din 6 aprilie 1657, în care domnul arată că trebuia să trimită armaşi să lege şi să bată pe ţiganii tăietori de sare care nu-şi plăteau dările m-rii Cozia (Arh. St. Buc., ms. 712, f. 421).

părerea autorului acestei relaţii, armaşii erau „străini de orice sentiment de omenie", purtîndu-se cu o cruzime nemaipomenită. Dacă nenorociţii căzniţi astfel mureau în timpul cercetărilor, armaşul arăta că decedaseră din cauză că nu erau rezistenţi [562]. De altfel, armaşii nu răspundeau de aceste crime, făcute din ordinul domnului. În *Cartea românească de învăţătură*, apărută în 1646, se prevede că „oamenii cei domneşti ce se dzice armaşii şi armăşeii şi alţii ca dînşii, cînd vor munci, cînd vor spîndzura sau vor tăia capul cuiva şi altă ce vor face cu învăţătura domnului ţării", chiar dacă aceste pedepse erau neîndreptăţite, nu vor fi pedepsiţi [563].

Tot în atribuţia marelui armaş şi a subalternilor săi intra şi prinderea şi aducerea răufăcătorilor la domnie[564], încasarea duşegubinei pentru ucigaşii care nu erau prinşi [565] — în această privinţă colaborînd probabil cu marii vornici —, ca şi paza temniţii în care erau închişi delicvenţii, începînd încă din sec. al XVI-lea. În timpul stăpînirii austriece asupra Olteniei, la 1731, termenul de armăşei este explicat prin păzitori ai temniţelor [566].

Datorită mijloacelor de represiune pe care le puteau folosi, armaşii interveneau pentru a pune capăt abuzurilor unor reprezentanţi locali ai puterii de stat [567] (se înţelege, cînd acestea loveau în interesele marilor stăpîni feudali), ca şi pentru a obliga pe comandanţii de slujitori sau pe slujitorii care foloseau ocină străină — care, la rîndul lor, sileau pe ţărani la îndeplinirea obligaţiilor feudale — să dea dijmă. Aceasta este dovada unei suprapuneri a aparatului de stat, în care armaşii jucau un rol de seamă, fiind cei care interveneau ultimii şi în cazurile cele mai grave — cînd alţi slujitori ai domniei nu mai puteau interveni — constituind elementul cel mai „represiv", cei care inspirau tuturor locuitorilor cea mai mare teamă.

---

[562] „Revue historique du Sud-Est Européen", 1940, p. 273.

[563] *Carte românească de învăţătură, 1646*, ed. Acad. R.P.R., 1961, p. 172.

[564] Vezi doc. din 26 mai 1639, în care un locuitor din Bîrca arată că, furînd un cal şi vrînd să treacă cu el în Transilvania, a fost prins la Grebleşti de păgubaşi „cu oamenii armaşului celui mare", care îl aduc legat la Bucureşti (Arh. St. Buc., m-rea Plumbuita, IX/3).

[565] Vezi doc. din: 12 aug. 1634, în care se spune că, pentru moartea a patru oameni la 1630—1631, Leon vodă a trimis pe Mircea al doilea armaş să ia duşegubina" de la toate hotarele din jurul locului" (Acad. R. S. România, CCXCIX/16); 6 iulie 1639, în care Matei Basarab arată că, aflîndu-se o moarte de om pe ocina Găleşeştilor, „repede am trimis armaşii ca să ia duşegubina domnească din satele dimprejur..., cum este obiceiul ţării" (Acad. R. S. România, XLVI/3) şi 23 april 1667, unde se spune că, pentru un om ucis, a venit armaş de la domnie „să dăm şugubina ughi 130" (Arh. St. Buc., m-rea Rm. Sărat, II/21).

[566] Muzeul Brukenthal, Fondul Benigni, dos. 25, f. 175. La 12 nov. 1714 este amintit Stan armaşul „ce păzeşte la puşcărie" (Acad. R. S. România, XCVI/92).

[567] La 9 febr. 1612, de pildă, slugile domneşti care nu respectau scutirea de dări acordată satului Tismana al mănăstirii cu acelaşi nume sînt ameninţate cu trimiterea unor armaşi care le vor face mare urgie (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 44). Vezi şi scrisoarea lui Alexandru Mircea voievod din 1572, în care se arată că domnul a trimis armaşul să aducă nişte vameşi, pe care i-a băgat la închisoare („Rev. istorică", 1925, p. 254).

Despre *veniturile marelui armaş*, autorul *Relaţiei istorice* afirmă că acestea erau mari [568], fără să ne spună însă din ce constau. Din alte izvoare aflăm că aceste venituri erau constituite din diverse plocoane. A. M. del Chiaro ne relatează astfel că marele armaş primea o libră de aur de la ţiganii zlătari aflaţi în grija sa [569]. La acest venit se adăugau plocoanele obţinute de la oamenii eliberaţi din închisoare. Într-un document din 18 nov. 1674, un hoţ condamnat la moarte şi scos din temniţă, după ce fusese iertat de păgubaş căruia i se dăduse rob, declară că acesta plătise pentru el „ploconul armaşului celui mare şi a armaşilor al doilea ughi 6, zlot 1" [570]. După cum se vede, „ploconul" dat marelui armaş în asemenea împrejurări era foarte mare. Înainte de această dată, la 15 iulie 1631, în faimosul hrisov emis de Leon vodă pentru alungarea grecilor din ţară, se hotăra şi desfiinţarea „prăzii" puşcăriei, fixîndu-se o taxă de 20 de bani de la cei eliberaţi din temniţă [571].

În sfîrşit, marele armaş încasa unele sume de bani şi de la locuitorii de la care strîngea duşegubina. Dintr-un document din 22 mai 1630 aflăm astfel că, pentru 115 oi date domniei ca duşegubină, marele armaş încasase 10 ughi drept treapăd [572].

Principalul ajutor al marelui armaş era *al doilea armaş*, care a apărut probabil la sfîrşitul sec. al XV-lea [573]. Pe la mijlocul sec. al XVII-lea existau cîte doi armaşi ai doilea [574], iar autorul *Relaţiei istorice* trece trei armaşi printre cei care asistau la şedinţele sfatului domnesc alături de marele armaş. Aceştia erau consideraţi boieri de rang mic, fiind amintiţi în documente alături de diverşi alţi boieri mărunţi [575]. Armaşii ai doilea erau folosiţi la strîngerea ţiganilor [576], încasarea duşegubinei [577] şi la îndeplinirea diverselor porunci domneşti [578].

În *Moldova*, primul armaş este menţionat în documente, ca şi în Ţara Românească, în a doua jumătate a sec. al XV-lea, la 13 martie

---

[568] *Mag. istoric*, V, p. 49.

[569] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 27.

[570] Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, LIV/17.

La sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea, marele armaş nu avea încă leafă, ca ceilalţi boieri. Veniturile dregătoriei sale erau furnizate şi la această dată de ţiganii domneşti şi de locuitorii trimişi la temniţă („Arh. Bas.", 1932, p. 37).

[571] Acad. R. S. România, Peceţi, nr. 185.

[572] Arh. St. Buc., m-rea Dintr-un Lemn, IV/12.

[573] În doc. citat mai sus, din 1482, sînt amintiţi ca martori ai sfatului domnesc doi armaşi, din care unul poate fi al doilea armaş, o dublare a acestei funcţii fiind greu de admis. Primul dregător cu titlul de al doilea armaş este menţionat la 23 mai 1586 (vezi listele noastre în ms.).

[574] Vezi doc. din 5 aprilie 1649 şi 1 mai 1652, în care apar cîte doi armaşi ai doilea (Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, LVII/10 şi copie Inst. de istorie „N. Iorga".)

[575] Vezi doc din <1647—1648> (Arh. St. Buc., m-rea Bradu, Hanu Greci. XVI/3).

[576] Vezi doc. din 10 aprilie 1694 (Acad. R. S. România, XC/108).

[577] Doc. din 12 aug. 1634 (Acad. R. S. România, CCXCIX/16).

[578] La 12 iunie 1641 se spune că un al doilea armaş fusese trimis în 1626 să mute nişte hotare, atribuţie îndeplinită de obicei de portarul al doilea (Arh. St. Buc., m-rea Bistriţa, LVI/7).

1489 [579]. Spre deosebire de Țara Românească, aici armașul nu este întîlnit între membrii sfatului domnesc. Cînd apare ca martor în diferite acte, armașul este citat printre dregătorii mai mărunți, ca șetrarul, ușarul și aga, uneori chiar după vornicii de poartă [580].

Către sfîrșitul sec. al XVII-lea, marele armaș era considerat, în ordinea importanței dregătoriei ce ocupa, ca fiind al zecelea dregător dintre aceia care nu luau parte la sfaturile secrete ale domnului, în urma sa fiind doar aga [581]. Tot ca al zecelea mare boier de divan, înaintea logofătului al doilea, ușarului și agăi, îl așază și Dimitrie Cantemir în lista dregătorilor moldoveni [582].

Atribuțiile sale sînt foarte asemănătoare cu ale armașului din Țara Românească. Interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche îl definește pe armaș ca „ispravnic și purtătoriu de grijă pentru toți ceia ce fac rău și cad la închisoarea țărîi, la temniță, și pedepsitoriu acelora a tuturor și cei giudecați de moarte dați în mîna lui să-i omoare" [583]. El era deci cel care aducea la îndeplinire pedepsele hotărîte de domn și de sfatul său, „marele ofițer de justiție" (grand prevost), cum îl numește De la Croix, care precizează că marele armaș stătea în divan lîngă marele logofăt, pentru a îndeplini hotărîrile sfatului domnesc. În mînă el purta o ghioagă, semnul puterii sale [584].

De aceleași atribuții vorbește și Miron Costin, care adaugă că „steagurile, tuiurile sub grija lui sînt" [585]. Pe lîngă aceste atribuții, armașul răspundea și de muzica militară [586].

Spre deosebire de Țara Românească, armașul din Moldova nu avea grija artileriei, de care se ocupa șetrarul, și nici pe aceea a țiganilor robi ai domniei, atribuție ce cădea în sarcina hatmanului.

Veniturile marelui armaș din Moldova erau de aceeași natură cu ale celui muntean, el încasînd o parte din taxa numită ciubote, percepută de subalternii săi [587], precum și diverse plocoane, de care vorbesc documentele din sec. al XVIII-lea [588].

Dispunînd de puterea de a ucide pe cei considerați vinovați, marele armaș avea posibilitatea să scoată de la aceștia sume mari de bani. De pildă, se spune că Grigore Hăbășescu, marele armaș al lui Gheorghe

---

[579] La această dată, apare „pan Lupe armaș" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 108—109). Cu un an mai înainte, la 9 ian. 1488, este amintit un alt armaș, care pare un subaltern al marelui armaș, a cărui dregătorie este, deci, mai vecbe (*ibidem*, p. 82).

[580] Vezi doc. din 7 febr. 1607, <mai 1610>, etc. (*Doc. priv. ist Rom.*, A, veac XVII, vol. II, p. 86, 292).

[581] M. Costin, *Opere*, p. 239.

[582] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

[583] Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 77. Vezi și *Codex Bandinus*, p. 314, unde armașul este definit ca „praefectus carceris".

[584] Ed. Babinger, p. 21 (extras)

[585] M. Costin, *Opere*, p. 239. Vezi și p. 389.

[586] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

[587] Vezi doc. din <1610 ante 24 oct.> și 14 iunie 1620 (Arh. St. Buc., ms. 648, f.11 și *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. IV, p. 479—480).

[588] *Uricarul*, XIX, p. 330.

Ştefan, căruia domnul îi poruncise să ucidă pe fraţii Toma şi Iordache Cantacuzino, „luînd daruri de la dînşii, nu i-au omorît îndată, ci i-au mai zăbovit”, dîndu-le astfel prilejul să-şi salveze vieţile, prin intervenţia lui Constantin Şerban, domnul Ţării Româneşti [589].

Pentru îndeplinirea atribuţiilor sale, marele armaş avea în subordine un al doilea armaş şi un număr de armaşi sau lictori [590].

Al doilea armaş este menţionat cu acest titlu la 3 aprilie 1560 [591], deşi este foarte probabil că el va fi existat şi mai înainte. La începutul sec. al XVIII-lea, armaşul al doilea era considerat ca fiind al doisprezecelea boier din starea a doua. În această vreme, el ţinea evidenţa celor închişi în temniţă, pe care o prezenta săptămînal domnului, care hotăra scoaterea celor închişi [592]. Împreună cu ceilalţi armaşi, el prindea pe cei vinovaţi de diverse delicte şi-i aducea în faţa domnului [593].

Pe la mijlocul sec. al XVII-lea, apare în documente şi *al treilea armaş* [594], despre atribuţiile căruia Dimitrie Cantemir nu ne spune nimic.

g. Portarul

Spre deosebire de Moldova, unde a existat un portar de Suceava, în Ţara Românească dregătorul cu numele de portar îndeplinea alte atribuţii decît omonimul său moldovean, atribuţii asemănătoare în parte cu acelea ale uşarului din Moldova.

Primul portar cunoscut din documente, Dumitru, este amintit către sfîrşitul sec. al XV-lea, la 5 iunie 1494, ca membru al sfatului domnesc [595].

În secolul următor, portarii — numiţi uneori şi mari portari[596] — apar foarte adeseori între membri sfatului domnesc sau ca ispravnici ai diverselor hotărîri luate de acesta, în special pentru cele privitoare la stăpînirea de pămînt [597].

În sec. al XVII-lea, portarul nu făcea parte dintre membri sfatului domnesc, ci dintre dregătorii care asistau numai la şedinţele sfatului [598]. Totuşi, şi în această vreme, marele portar apare uneori printre membrii sfatului, mult mai rar însă decît în sec. al XVI-lea [599].

---

589 Radu Popescu. *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 112.

590 D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81, dă cifra de 60; M. Costin doar 10—20 (*Opere*, p. 389).

591 *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac, XVI, vol. II, p. 138.

592 Vezi doc. din 8 iulie 1651, în care Ion Tăutul al doilea armaş arată că a dat drumul din închisoare, „pe cuvîntul mării sale lui vodă”, unor oameni acuzaţi de furt (Acad. R.S. România, XLIII/148).

593 D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83.

594 Vezi doc. din 14 dec. 1646 (Acad. R.S. România, XLIII/94).

595 D.R.H., B., vol. I, p. 408.

596 *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac XVI, vol. II, p. 58 (doc. din 29 oct. 1528).

597 Vezi listele noastre în ms.

598 *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 34).

599 Vezi doc. din 1 sept. 1654, 25 dec. 1655 etc. (Arh. St. Buc., ep. Argeş, XVIII/5 şi copie Inst. de istorie „N. Iorga”).

Despre *atribuţiile* sale, aflăm de la autorul *Relaţiei istorice* că el îndeplinea la curtea domnească rolul de maestru de ceremonii (magister ceremoniarum) de la curtea regelui de Savoia: primea agalele turceşti şi alţi „oameni de seamă" la sosire, se îngrijea de găzduirea lor, de împărţirea tainurilor cuvenite şi de înmînarea darurilor trimise de domn. Aceasta era prima sa atribuţie, la care trebuia să colaboreze cu marele clucer, pitar şi sluger, care împărţeau tainurile de pîine, carne şi alte alimente. Această atribuţie de îngrijire a solilor este amintită foarte rar în documentele interne. La 28 iunie 1648, Matei Basarab arată că Nicoară marele portar slujea „ziua şi noaptea, neîncetat, să poarte grijă de această *slujbă de solie*" (поклисаромь) [600].

În afară de aceasta, portarul avea în grija sa hotărniciile [601].

La începutul sec. al XVIII-lea, N. de Porta înregistra faptul că, la crearea dregătoriei, portarul se ocupa numai de primirea solilor turci; neavînd însă nici un venit din această slujbă, domnul (nu spune care) a poruncit ca locuitorii să recurgă la el pentru rezolvarea litigiilor de hotare [602]. Cînd se va fi adăugat această a doua atribuţie a portarului — fără nici o legătură cu prima — este greu de precizat. Se ştie că, în sec. XIV—XVI şi chiar mai tîrziu, la întocmirea hotărniciilor putea lua parte oricare mare boier [603]. Pe la începutul sec. al XVI-lea, cînd se făceau asemenea hotărnicii, marele portar participa uneori alături de alţi mari boieri [604], pentru a ajunge apoi dregătorul însărcinat cu executarea hotărniciilor. Într-un document din 11 martie 1641, Matei Basarab îl numeşte pe boierul său Cernat вел портар за Хотарничїе [605]. În vremea domniei lui Matei Basarab, marele portar se ocupa deci atît de primirea solilor, cît şi de hotărnicii.

Ştirile despre această ultimă atribuţie îndeplinită de marele portar şi de subalternii săi sînt foarte numeroase. Din sec. al XVII-lea au rămas sute de cărţi date de domnie pentru hotărnicirea moşiilor în care ispravnici sînt marele portar — cînd moşiile erau ale unor mari stăpîni feudali — sau adjuncţii acestuia, portarii ai doilea. Ei erau „oamenii domneşti" în aceste împrejurări, cei care vegheau ca hotărnicia să se facă fără „făţărie" sau mită.

În sec. al XVII-lea, hotărniciile se efectuau numai în prezenţa marelui portar sau a unui portar al doilea. Într-un document din 1655—1656, megiaşii adunaţi la Prestol pentru a face o hotărnicie arătau domnului că „n-am purtat piatră (de hotar) fără omul măriei tale, că

600 Acad. R. S. România, CI/64.

601 *Mag. istoric*, V, p. 50.

602 C. Giurescu, *Material*, II, p. 79.

603 Vezi mai sus p. 124.

604 Vezi doc. din 14 dec. 1514, în care se spune că Stanciu mare portar a făcut o hotărnicie cu Detco banul şi alţi boieri (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. 1, p. 106).

605 Arh. St. Buc., Peceţi nr. 58.

portarul n-au venit" [606]. Cei care hotărniceau fără reprezentantul domniei erau amendaţi [607].

După cum rezultă dintr-un document din 16 mai 1682, al doilea portar trimis ca ispravnic la hotărnicii avea dreptul ca, dacă lipseau unii dintre boierii hotarnici, „să-i rădice şi să-i ducă făr de voia lor şi cu treapăd, ca să fie la hotar boiarii deplin, precum iaste obiceiul moşiilor" [608].

Din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, tot portarii erau ispravnicii obişnuiţi la depunerea jurămîntului de către grupurile de 6, 12 sau 24 de jurători ai împricinaţilor [609]. Ei raportau apoi domnului sau dregătorilor săi dacă toţi jurătorii au depus jurămîntul conform obiceiului şi pe baza acestei mărturii se pronunţa hotărîrea în favoarea celui pentru care se depusese jurămînt. În numeroase asemenea cărţi domneşti locul ispravnicului era lăsat liber, marele portar fiind acela care încredinţa slujba unuia din subalternii săi [610].

Uneori marele portar îndeplinea el însuşi această misiune (îndeosebi atunci cînd împricinaţii erau mari boieri). Într-un interesant document din 3 iulie 1636 Matei Basarab arată că la sorocul unei judecăţi „am chemat domnia mea jurătorii toţi, pe nume, pe răvaşele domniei mele, înaintea tuturor boierilor domniei mele din divan"; după ce a constatat că sînt toţi prezenţi, domnul i-a trimis cu marele portar ca ispravnic să depună jurămîntul la biserica Sf. Dumitru[611], numită şi „biserica de jurămînt", deoarece aci se lua de regulă jurămîntul jurătorilor [612].

Dacă împricinaţii sau pîrîtorii lor refuzau să presteze jurămîntul obişnuit, portarii raportau în divan domnului, care hotăra apoi că partea respectivă a pierdut procesul [613].

În afară de întocmirea hotărniciilor şi de luarea jurămîntului pentru judecată, în sec. XVI—XVII, marele portar şi subalternii săi erau trimişi, mult mai adesea decît ceilalţi boieri, să cerceteze diverse pricini legate de stăpînirea pămîntului[614], să scoată sau să mute pietrele de hotar

---

[606] Arh. St. Buc., ms. 209, f. 315 v.

[607] Vezi doc. din 9 sept. 1636, despre „prădarea" locuitorilor din Păuşeşti, care au „funit" moşia „fără om domnesc" (idem, m-rea Dintr-un Lemn, V/33).

[608] Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XV/12.

[609] Vezi doc. din: <1554—1557>, 31 mai <1561—1568>, 18 iunie 1571 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 18 şi 149—150; vol. IV, p. 30—31).

[610] Vezi doc. din 25 iulie 1642, în care 12 boieri scriu lui Cernat mare portar că a fost om domnesc la o întocmire Necula portarul „ce l-ai trimis dumneata" (Arh. St. Buc., m-rea Banu, XXII/10). Vezi şi *Relatio historica* (loc. cit.), unde se spune că portarii erau trimişi de marele portar.

[611] Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXVI/16.

[612] Vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti*, Buc., 1961, p. 275.

[613] Doc. din <1653 febr.-mai> 12 (Muzeul de istorie Buc., nr. 13—061.

[614] La 15 ian. 1648, Nicoară mare portar este trimis de domn să vadă dacă megiaşii din Cîrstineşti stăteau pe ocina m-rii Argeş. (Arh. St. Buc., ep. Argeş, XVI/33). La 25 august 1654, domnul trimite pe Costantin Gălăţeanu mare portar să cerceteze dacă o hotărnicie mai veche de la Voineşti şi Bogăteşti-Muscel a fost făcută bine sau pe mită şi făţărie. (Idem, m-rea C. Lung, XXVIII/9 şi 11).

considerate a nu fi bine puse [615], să aducă mărturii[616] sau să îndeplinească diferite hotărîri ale domnului şi divanului privind scoateri şi restituiri de sume de bani [617], împărţire de averi [618] etc. [619]

Pentru a îndeplini asemenea atribuţii, care cereau dese deplasări în diferite părţi ale ţării, marele portar avea în subordinea sa pe *portarii ai doilea*, al căror număr este însă greu de precizat. În orice caz, ei erau, pe la mijlocul sec. al XVII-lea, cel puţin patru, cîţi apar într-un document din 23 dec. 1654 [620]. În ultimii ani ai sec. al XVII-lea (1695—— 1700), documentele amintesc de cel puţin 20 de portari ai doilea [621]. Autorul *Relaţiei istorice* ne informează că trei dintre aceştia asistau la şedinţele sfatului domnesc, alături de marele portar.

Portarii ai doilea erau dregători mărunţi, pe care domnul nu îi numeşte boieri, ci slugi domneşti [622], ei apărînd de regulă printre boierii mici [623].

Veniturile marelui portar erau foarte însemnate. La fiecare hotărnicie la care participa el sau un portar al doilea încasa cîte un galben de fiecare boier hotarnic [624]. Astfel, la 6 aprilie 1696 şi 27 august 1700 se arată că se dăduseră cîte şase ughi portarului pentru o hotărnicie făcută cu cîte şase boieri [625].

De aceea hotărniciile cu mulţi boieri, care trebuiau şi ospătaţi cît timp hotărniceau, erau foarte costisitoare [626].

---

[615] Vezi doc. din 26 iulie 1649, referitor la satul Răzvad (Acad. R.S. România. CI/14) şi pe cel din 5 iulie 1641, referitor la mutarea unor pietre de hotar (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, II/29).

[616] Vezi porunca domnului din 20 nov. 1656 ca megiaşii jurători să dea o mărturie în faţa unui al doilea portar, „să ştie şi el ce va spune domnici mele cînd va veni aici la domniia mea" (Arh. St. Buc., ms. 314, f. 343 v.—344).

[617] Vezi doc. din 26 febr. 1673, în care Radu mare portar e pus ispravnic de domn să scoată nişte bani de la unii care rămăseseră de judecată (Acad. R. S. România, LXIX/52) Vezi şi Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ioan—Buc., IV/24.

[618] Vezi doc. din: 4 şi 20 ian. 1641, 5 mai 1641, 15 aprilie 1673, etc. (Acad. R.S. România, XLIII/44. XXXIII/206 şi Arh. St. Buc., m-rea Mihai Vodă, XV/9 şi Mitr. Ţării Rom., XVII/18).

[619] La 30 aug. 1670, Ghinea mare portar este trimis de domn, împreună cu doi meşteri morari, să coboare cu o palmă nişte mori de la Grozăveşti care înecau morile m-rii Mihai vodă (ibidem, XV/9).

[620] Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, LXXIII/1. Vezi şi porunca domnului din 5 sept. 1665 către 12 boieri să hotărnicească o moşie la Goeşti-Dolj „cu sluga domniei mele care iaste acolo vtori portar" (G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 227).

[621] Vezi listele întocmite de noi.

[622] Vezi doc. din: 22 iulie 1648, 11 ian. 1655, 13 febr. 1664, etc. (Acad. R. S. România, XLIII/110, CCCX/48, Arh. St. Buc., ep. Argeş, XL/10).

Despre rolul îndeplinit de portarii ai doilea în Bucureşti, în sec. al XVII-lea, vezi şi documentele citate de Paul Cernovodeanu, *Consideraţii privitoare la organizarea administrativă a oraşului Bucureşti în secolele XVI—XVII* („Materiale de istorie şi muzeografie", 1964, p. 170—171).

[623] Vezi doc. din 27 mart. 1650 (Acad. R.S. România, XLIII/129).

[624] Relaţia lui N. de Porta, la C. Giurescu, *Material*, II, p. 79.

[625] Arh. St. Buc., ep. Buzău. LVI/15 şi ms. 710, f. 723. Vezi şi A. Pessiacov, *Hotărnicie. Portăreii acum 200 de ani*, în *Acte şi notiţe istorice*, Craiova, 1908, p. 62—66.

[626] Vezi doc. din 12 ian. 1647, în care egumenul m-rii Călui spune că a cheltuit 30 de ughi pentru satul Cioroiu „cînd am purtat 24 de boieri jurători" sau pe cel din 7 nov. 1655,

Acest venit de un galben de boier hotarnic era „adetul" marelui portar, chiar dacă la hotărnicie trimitea un al doilea portar [627]; acesta din urmă primea şi el o sumă de bani pentru „treapădul" său [628].

În afară de cîştigurile realizate din hotărnicii, marele portar primea şi unele daruri de la turcii care veneau în ţară [629].

Despre treapădul primit de portarii ai doilea ştirile nu sînt prea precise; cuantumul acestuia depindea desigur de importanţa chestiunei pentru rezolvarea căreia erau trimişi şi de distanţa parcursă. Documentele amintesc de treapede de 3 taleri [630], 4 ughi [631] sau chiar 5—6 galbeni [632]. Nu ştim ce venituri vor fi primit portarii ai doilea din amenda sau grivna încasată pentru călcările sau tăierile de hotar [633], amendă care se ridica uneori la sume foarte mari [634].

h. Uşarul

În Moldova o parte din atribuţiile marelui portar din Ţara Românească le îndeplinea marele uşar, pe care Dimitrie Cantermir îl numeşte şi „portarul cel mare" [635]. În sec. al XVII-lea, acesta era

---

din care rezultă că se cheltuiseră cu 12 boieri 24 de ughi „pentru hotar" la Uricheşti (Arh. St. Buc., m-rea Brîncoveni, XXV/80 şi Mitr. Ţării Rom., LXXXVIII/10). Vezi şi *Istoriile*, ed. N. Iorga p. XXV.

[627] *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 50).

[628] Vezi doc. din 1 mai 1704 (Arh. St. Craiova, CXXI/5). Într-un alt doc., din 7 iunie 1679, se spune că se dăduseră marelui portar şi unui al doilea portar pentru o hotărnicie 16 taleri, dar nu se arată cît luase unul şi cît celălalt (Arh. St. Buc., ep. Buzău, XXXI/47).

Din timpul ocupaţiei austriece a Olteniei ni s-a păstrat o relaţie potrivit căreia portarul lua „după obicei" cîte un leu şi jumătate de fiecare boier hotarnic, din care el îşi reţinea unul iar portarul al doilea o jumătate (Arh. St. Sibiu, LV/208, f. 41 v.—42).

[629] *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 51).

[630] Doc. din 4 iulie 1697 şi 14 sept. 1699 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Ioan-Focşani, I/16 şi Acad. R. S. România, CCXLIII/10).

[631] Doc. din 31 mai 1652 (Acad. R. S. România, LXXI/170).

[632] Doc. din 3 aug. 1668 (Arh. St. Buc., dep. Moşnenii Popeşti-Titeşti, I/23).

[633] Vezi doc. din 8 febr. 1644 şi 26 febr. 1652, în care se vorbeşte de grivna sau gloaba luată de un al doilea portar pentru tăiere de hotar (Arh. St. Buc., ms. 1233, f. 410 şi m-rea Tismana, LII/4.)

[634] Într-un doc. din 3 aprilie 1641 se arată că pentru stricarea hotarelor se lua gloabă de domnie 100 de ughi „după obiceiul pe care l-au făcut megiaşii fraţi de ocină" (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, X/12).

[635] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

Menţionez că, în Imperiul bizantin, dregătorul care se ocupa de introducerea persoanelor venite la palatul imperial — aşa cum făcea şi uşarul la palatul domnesc — se numea οστυάριος, de la cuvîntul ustia (R. Guilland, *Etudes de titulature byzantine. Les titres auliques reservés aux eunuques*, în „Revue des études byzantines", XIII, 1955, p. 79—84, şi G. Schlumberger, *op. cit.*, p. 560—561.

În unele texte latine, uşarul moldovean se numea şi el ostiarius. La 1549, de pildă, un uşar îşi spune „Osserul alias ostiarius" (*Hurmuzaki*, XV, p. 472). Pentru Bandini uşarul era „custodus ad fores Principis praefectus" (*Codex Bandinus*, p. 314).

Mai tîrziu, la 1746, uşarii erau consideraţi „une espece de maître de cérémonies", iar marele uşar „maréchal de la Cour" („Revue historique du Sud-est européen", 1930, p. 27).

„purtătoriu de grija tuturor solilor şi tălmaci striinilor la giudeţ" [636]. Primul uşar este amintit în documente în timpul domniei lui Ştefan cel Mare, la 15 aprilie 1482 [637]. În documentele în care apare, marele uşar este numit slugă sau boier, nu dregător, ocupînd un loc destul de modest în ierarhia boierimii moldovene. În vremea lui Dimitrie Cantemir, el era al doisprezecelea dintre marii boieri de divan, fiind trecut după al doilea logofăt şi înaintea marelui agă [638].

Avînd misiunea de a se ocupa de trimişii Porţii, marele uşar trebuia să cunoască limba turcă. Din acest motiv, între marii uşari din sec. al XVII-lea, întîlnim numeroşi greci, ca Duca, Hagi Panaiot, Andronachi, Alexandru Ramandi, Panaiotache Morona, Caplan Celebi etc.

Marele uşar era ajutat de un *al doilea şi un al treilea uşar*, amintiţi în a doua jumătate a sec. al XVII-lea [639], precum şi de o ceată de uşerei, care se ocupau de găzduirea turcilor [640].

i. Vornicii de gloată sau de poartă

Sînt dregători mai mărunţi, care îndeplineau în Moldova rolul portarilor şi vornicilor ai doilea din Ţara Românească, dar care — deşi purtau numele de vornici — nu erau subordonaţi marelui vornic.

În documentele redactate în limba slavă ei sînt numiţi de obicei vornici de gloată, în timp se în documentele scrise în limba română li se spune vornici de poartă. Că cei doi termeni sînt sinonimi ne-o dovedeşte faptul că acelaşi vornic este numit vornic de gloată în documentele slave şi vornic de poartă în cele româneşti [641]. Li s-au dat aceste nume datorită faptului că judecau pricinile mărunte ale „gloatei" în faţa porţii domneşti. În documentele slave sînt numiţi uneori şi vornici de judecată (спирнин), cuvînt ucrainean care înseamnă „pentru pîri" [642].

Li se dădeau aceste nume datorită, foarte probabil, rolului lor în primirea solilor, atribuţie în care colaborau probabil cu marele postelnic, pe care francezul De la Croix îl numeşte tot „maestru de ceremonii" (vezi mai jos p. 269).

636 Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 77. D. Cantemir ne spune doar că îngrijea de trimişii turci (*op. cit.*, p. 81), iar M. Costin nu îl aminteşte.

637 *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XV, p. 35.

638 D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

639 Vezi doc. din 20 iulie 1667, în care sînt amintiţi Glava al doilea uşar, Gulian al treilea uşar şi Dumitraşco vătaf de uşerei (Arh. St. Buc., ep. Huşi, LXX/19).

640 Despre modul cum erau găzduiţi trimişii Porţii, vezi N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, p. 357.

641 Vezi, de pildă, doc. din 12 şi 15 ian. 1631 — primul în limba română, cel de-al doilea slav — în care lui Neniul i se spune în primul vornic de poartă, iar în cel de al doilea vornic de gloată (Arh. St. Iaşi, CCLXXI/11 şi 12—13).

642 Vezi doc. din 27 martie 1602 (Acad. R. S. România, cd. Zorleni, nr. 7).

Dregătoria aceasta este destul de veche în Moldova, primul vornic de gloată fiind amintit la 15 <iunie> 143<6>[643]. La 30 iunie 1456, un vornic de gloată figurează chiar printre membrii sfatului domnesc[644].

Mai tîrziu, însă, vornicii de poartă au avut o situaţie mai modestă, în sec. al XVII-lea fiind amintiţi în documente ultimii dintre boierii de divan, de regulă după al doilea şi al treilea logofăt şi al doilea vistier[645]. Atît Miron Costin cît şi Dimitrie Cantemir afirmă că, la sfîrşitul sec. al XVII-lea şi începutul celui următor, vornicii de poartă erau în ordine ierarhică ultimii dintre membrii divanului domnesc; Miron Costin îi enumeră după dregătorii ai doilea şi ai treilea, iar Dimitrie Cantemir ca fiind ultimii dregători din starea a treia, după dregătorii ai treilea[646].

Despre numărul vornicilor de gloată izvoarele narative ne dau ştiri contradictorii: în timp ce, după părerea lui Miron Costin, numărul lor era de 12[647], Dimitrie Cantemir vorbeşte doar de patru[648]. Din documentele sec. al XVII-lea rezultă că informaţia lui Miron Costin este cea valabilă pentru acest secol.

Pînă în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, în documente nu apare decît cîte un vornic de poartă. Începînd de la sfîrşitul acestui secol şi în primele decenii ale celui următor, documentele amintesc cîte trei sau patru vornici de poartă deodată[649], pentru ca mai tîrziu numărul celor care apar în documente să crească la şase[650], opt[651] sau chiar 10[652], ceea ce dovedeşte că Miron Costin cunoştea bine numărul lor către sfîrşitul sec. al XVII-lea. Creşterea numărului lor în acest secol se datoreşte fără îndoială înmulţirii cazurilor mărunte de judecată pe care trebuiau să le rezolve.

Atribuţiile vornicilor de poartă erau în primul rînd judecătoreşti[653], în sarcina lor fiind judecăţile pricinilor mărunte. După afirmaţiile

---

643 *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV–XV, p. 121. Este posibil ca vorniceii care apar cu cîţiva ani mai devreme în sfatul domnesc — la 2 aprilie 1428 şi 15 iunie 1433 (*ibidem*, p. 63 şi 102) — să fie viitorii vornici de poartă.

644 *Ibidem*, p. 29. Primul vornic de gloată apare şi el în sfat cu titlul de vornic la 10 mai 1439 (*ibidem*, p. 162).

645 Doc. din 24 nov. 1628, 2 sept. 1630 etc. (Acad. R. S. România, CDXLV/9 şi Arh. St. Iaşi, CLXXII/12).

646 M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 239 şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 84.

647 M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 239 şi 389.

648 D. Cantemir, *op. cit.*, p. 84.

649 Vezi doc. din: 31 aug. 1599, 30 iunie 1608, 20 april, 1609, <mai> 1610, 30 iunie 1621, 23 ian. 1629, 1 dec. 1630 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 267, veac. XVII, vol. II. p. 163, 204, 291, vol. V, p. 7, Arh. St. Buc., m-rea Adam, V/17 şi Arh. St. Iaşi, DXII/9).

650 Vezi doc. din 15 şi 23 august şi 30 nov. 1631 (Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, LXIX/12, m-rea Bisericani, XV/7 şi ep. Huşi, XII/128).

651 Vezi doc. din 9 mart. 1634, 22 mart. şi 10 iunie 1648 (Acad. R. S. România, CXXXVII/147, Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, LXIX/28 şi ep. Roman, IV/17).

652 Vezi doc. din 27 iunie şi 29 nov. 1669 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava, XXVII/7 şi 19). Vezi şi doc. din 25 mai 1665 şi 9 iunie 1686 (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/2, p. 20 şi *Surete*, VII, p. 135, 139).

653 Despre atribuţiile vornicilor de poartă vezi şi <G. Ghibănescu>, *Vornicii de poartă* („Opinia" — Iaşi, 22 sept. 1910). Vezi şi părerile aceluiaşi exprimate în *Surete*, II, p. 100,

lui Miron Costin, cei 12 vornici de poartă „judecă trebile mărunte la porţile palatului domnesc; de aceea se numesc vornici de poartă". Tot ei luau parte „la divan, adică la judecăţile domneşti", aducînd pe împricinaţi la judecată după catastif [654].

Dimitrie Cantemir ne oferă informaţii asemănătoare. Vornicii de poartă „au scaunul de judecată afară din curte şi judecă pricinile mărunte". „Ei iau parte la scaunul de judecată cu domnul, aduc părţile în divan şi menţin ordinea". Tot ei „ţin evidenţa celor care trebuie să se prezinte la procese" [655]. La aceste atribuţii el adaugă şi pe aceea că vornicii de poartă „pedepsesc femeile desfrînate şi cunună pe fecioarele care au greşit cu făptaşii" [656]. În această atribuţie ei trebuiau să colaboreze cu marii vornici, cei care judecau pricinile privind călcarea moralei.

Documentele interne din sec. al XVII-lea confirmă ştirile din izvoarele narative. În aceste documente întîlnim numeroase pricini judecate de vornicii de poartă. Astfel, înainte de 24 iunie ‹1617—1620›, doi oameni se pîrîseră „înaintea porţii milostivirii sale domnului" pentru stăpînirea unei ocine [657]. În hotărîrile date pentru pricinile judecate „înaintea porţii" domneşti cei care „învaţă" sînt vornicii de poartă [658], ceea ce arată că ei erau cei care, cunoscînd pricinile, redactau şi hotărîrile.

Vornicii de poartă făceau şi o triere a pricinilor care se îndreptau spre divanul domnesc, putînd să oprească cursul judecăţii. De pildă, la 25 iulie 1671, nişte vecini aduşi la judecată la divan de stăpînul lor „au căzut cu rugăminte denainte boiarilor noştri, vornicilor de poartă, cum să nu-i mai ducă la divan, şi să meargă iară la vecinătate" [659]. Ştiind că vor pierde procesul, sătenii renunţă la judecata divanului, vornicii de poartă dînd hotărîrea de readucere a lor în starea de vecinie.

Tot la judecata vornicilor de poartă apelau şi locuitorii nemulţumiţi de sentinţele organelor locale în diverse pricini mărunte, după cum rezultă din unele documente de la începutul sec. al XVII-lea [660].

În afară de judecarea diverselor pricini (călcări de hotare, stricarea recoltei etc.), vornicii de poartă îndeplineau şi atribuţii de auxiliari ai

---

143 şi 146, precum si T. Bălan, *Vornicia*, p. 129—136. Despre semnificaţia noţiunii de poartă vezi nota lui V. Bogrea, care o aseamănă Porţii otomane (*Poarta lui Vasile Lupu*, în „Anuarul Inst. de Istorie-Cluj," II, 1923, p. 355—356).

[654] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 389 şi 239.

[655] Cf. şi relatarea lui Miron Costin despre Radu Mihnea, care spunea „la multe divanuri" vornicilor de gloată: „vornice, dzi celui om mîine să mai iasă la divan", ca să nu facă o judecată nedreaptă (M. Costin, *Opere*, p. 89).

[656] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 34.

[657] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. IV, p. 182.

[658] Doc. din: ‹1604—1605›, 20 nov. 1608, 18 iunie 1623 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. I, p. 178, vol. II, p. 185, vol. V, p. 226).

[659] Biblioteca Centrală de Stat, XLIV/7.

Vezi şi doc. din 7 aug. 1646, în care se arată că doi locuitori care mergeau cu judecată la sfatul domnesc s-au „tocmit" dinaintea porţii şi s-au împăcat, renunţînd la judecata divanului (Acad. R. S. România, XVI/89 a).

[660] Doc. din ‹1610—1611›, 1 aprilie 1613 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 324—325, vol. III, p. 133).

divanului domnesc în judecata unor pricini mai importante, fiind trimiși să facă cercetări și apoi să raporteze divanului domnesc [661]. De pildă, la 20 august 1646, Vasile Lupu arată că, primind o plîngere de la niște locuitori pentru cheltuieli făcute cu o judecată, „am dat învățătură domnia mea de li-au luat seama vornicii de la poarta domniei mele, de le-au făcut și izvod pre ce au aflat ei că au cheltuit" [662]. Alteori, ei erau trimiși în țară pentru a cerceta diverse pricini privind mutarea stîlpilor de hotar, stricări de recolte, împărțiri de ocine, să facă prețuirea unor bunuri, să cerceteze acte de proprietate etc.[663].

Începînd din sec. al XVII-lea, îndeosebi din vremea domniei lui Vasile Lupu, vornicii de poartă au jucat un rol tot mai important în efectuarea hotărniciilor, fiind numiți tot mai adesea ca ispravnici la hotărnicii [664], în care calitate îndeplineau rolul portarilor ai doilea din Țara Românească. Cum dregătorul responsabil cu hotărniciile era marele logofăt, vornicii de poartă trebuiau să colaboreze cu acesta.

Tot din această vreme ei îndeplineau și o altă atribuție a portarilor ai doilea, asistînd la jurămintele depuse pentru diverse pricini [665].

Vornicii de poartă erau trimiși de asemenea în țară să adune așa numita gloabă a porții de la cei care nu respectau diverse porunci domnești, de la cei care călcau hotarele moșiilor străine, pentru stricarea de bucate etc.[666]. Această gloabă se încasa în vite, documentele amintind de 12 și 50 de boi dați ca gloabă.

În sec. al XVII-lea, vornicii de poartă se numărau totdeauna printre boierii care dădeau mărturii pentru vînzările de bunuri efectuate, pe baza cărora se obținea apoi întărirea domniei. Ei erau citați de regulă ultimii dintre dregătorii martori. Unele din aceste vînzări erau făcute „denaintea porții măriei sale lui vodă" numai în prezența vornicilor de poartă [667]. „Poarta" domnească juca deci și rolul unui loc de adeverire a vînzărilor.

În sfîrșit, o ultimă atribuție a vornicilor de poartă — de care amintește numai Miron Costin — era aceea de a pregăti „conacele de noapte

---

[661] *Cf.* și Miron Costin, *Opere*, p. 389, care susține că „este obicei să fie trimiși și pentru cercetări".

[662] Acad. R. S. România, DXCII/226—227.

[663] Doc. din: 29 aprilie și 17 mai 1638, 15 iulie 1647, 9 iulie 1661, 29 oct. 1710 etc. (Acad. R. S. România, CX/125, IV/226, DXLIV/24, CCXXI/7, Arh. St. Buc., m-rea Galata, XIV/29).

[664] Vezi doc. din: 5 febr. 1631, 20 iunie 1632, 4 iulie 1632, 28 iunie <1634—1652>, 3 febr. 1636, 15 oct. 1638, 18 nov. 1642, 17 aug. 1661, 31 mai și 1 iunie 1662, 5 nov. 1665 etc. (Arh. St. Iași, CCCXXXIX, f. 519, Arh. St. Buc., ms. 629, f. 284, Acad. R. S. România, CCVIII/86, a—b, DCXXIII/39, CD/121, XXII/2), G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 122, *Uricarul*, V, p. 307—309, Acad. R. S. România, CDLXXIII/39, CDLXVII/4 și Foto, XXXII/92).

[665] I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, III, p. 72—73 și N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 54 (doc. din 1724, în care se spune că aceasta se făcea *„după obiciaiu"*).

[666] Vezi doc. din: <1607—1611>, 16 aprilie 1613, 21 iunie 1634, 22 aug. și 28 nov. 1636, 22 aprilie 1645 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 134, vol. III, p. 135, Arh. St. Buc., m-rea Galata, X/19—20, Acad. R. S. România, LXXXII/10, Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava, XLI/2, Biblioteca Centrală de Stat, I/95 etc.).

[667] Doc. din: <ante 25 mai 1641>, 22 nov. 1644, 2 febr. 1652 etc. (Spiridonia-Iași, III/56, Acad. R. S. România, CXI/185, LXXXVI/28).

şi popasurile domnului, ale paşilor turci" [668]. Din documente rezultă însă că cei care se ocupau de primirea şi găzduirea trimişilor Porţii nu erau vornicii de poartă, ci uşarii.

Vornicii de poartă dispuneau de o pecete legată de numele şi atribuţiile lor. La începutul sec. al XVIII-lea, această pecete era formată dintr-o cruce, avînd în cele două părţi ale braţului de sus literele пч (pecetea), iar jos пр (porţii), adică $\frac{\text{п}}{\text{п}}\Big|\frac{\text{ч}}{\text{р}}$ [669]. Mai tîrziu, pe această pecete era desenată o poartă sub un turn (poarta de intrare de sub turnul porţii domneşti), avînd în faţă două beţe încrucişate [670], care arătau că vornicii opreau accesul în curtea domnească.

Despre *veniturile vornicilor de poartă* ştirile sînt destul de sărace. De la Dimitrie Cantemir aflăm că aveau, „pentru slujba lor", venitul ţinutului Roman [671], dar nu ni se spune din ce consta acesta. Vornicii de poartă mai beneficiau desigur — ca şi ceilalţi dregători — de alte venituri din slujbe: de la hotărnicii [672], de o parte din boii încasaţi ca gloabă a porţii, de venituri din judecăţi etc.

2. DREGĂTORI CU ATRIBUŢII MILITARE

În această categorie am inclus pe dregătorii la care predomină atribuţiile de ordin militar, adică pe spătar, comandantul călărimii în Ţara Românească, hatman, comandantul armatei moldovene, aga, serdarul şi şetrarul. Cei mai mulţi dintre aceştia îndeplineau şi alte atribuţii (spătarul ţinea spada domnului la ceremonii, hatmanul se ocupa şi de ţiganii domneşti, serdarul moldovean îndeplinea şi sarcini administrative). Cum însă atribuţiile de ordin militar erau mai importante, am considerat că îi putem cuprinde într-o categorie aparte.

Menţionăm că şi alţi mari dregători ai celor două ţări au îndeplinit un timp unele atribuţii militare; de pildă, marii vornici ai Moldovei au fost comandanţi de oaste pînă la apariţia hatmanului, logofătul moldovean a rămas comandantul curtenilor şi după înfiinţarea dregătoriei de hatman, paharnicul din Ţara Românească era în sec. al XVII-lea comandantul roşilor, aşa cum armaşul era mai mare peste tunuri. Cum însă la fiecare

---

668 Miron Costin, *Opere*, p. 389.

669 N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 203 şi I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, III, p. 72—73 (doc. din 5 iunie 1704).

670 M. Costin, *Opere complete*, ed. V. A. Urechia, vol. II, p. 568. Vezi şi reproducerile şi descrierile sigiliilor lui Andrei Săpotianu şi Grigore Cîrlig vornici de poartă, ambele din 1676, la Emil Vîrtosu, *Mari dregători din Ţara Românească şi Moldova în sigiliile secolelor XVII—XVIII*, în „Studii şi cerc. de istorie medie", I, 1950, p. 174—177.

671 D. Cantemir, *op. cit.*, p. 84.

672 Într-un doc. din 18 nov. 1642, referitor la o hotărnicie făcută de vornicii de poartă, aceştia spun că au luat „ciobotile noastre", fără să precizeze însă cît anume (G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 123). La sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea, cei 6 vornici de poartă aveau venituri fixate de domnie de la hotărnicii şi de la preţuirea caselor şi diverselor bunuri („Arh. Bas.", 1932, p. 43).

din aceştia atribuţiile de ordin militar erau mai puţin importante decît celelalte pe care le îndeplineau, i-am trecut în categoriile de care ţin atribuţiile lor principale, amintind acolo şi de aceste atribuţii de ordin militar.

a. Spătarul

În lucrarea sa adesea citată, ţinînd seama de faptul că la sîrbi şi bulgari nu a existat această dregătorie, C.C. Giurescu şi-a exprimat părerea că denumirea spătarului vine de la cuvîntul românesc de origine latină spată — întîlnit în texte vechi de limbă română — şi nu de la termenul grec σπαθάριος, care constituia în Bizanţ un titlu nobiliar, nu o dregătorie ca aceea a spătarului [1]. Spătarii alcătuiau în Imperiul bizantin un corp de gardă al împăratului, fiind comandaţi de protospătar. Cu vremea, protospătarul şi-a pierdut însemnătatea ce o avusese iniţial şi a dispărut după reforma lui Alexis I Comnenul, după şapte secole de existenţă [2].

Spre deosebire de C. C. Giurescu, I. Bogdan considera că demnitatea de spătar a fost introdusă în Ţara Românească din Bulgaria, după părerea sa spată fiind un cuvînt folosit numai la curtea domnească [3].

Indiferent de originea cuvîntului spătar — de la cuvîntul de origine latină spată sau de la termenul grec σπαθάριος — trebuie să reţinem că spătarul din Ţara Românească nu a îndeplinit funcţiile unui dregător cu acest titlu din Imperiul bizantin, unde comandantul armatei se numea μέγας δομέστικος [4], iar dregătorul care purta spada împăratului — în lipsa comandantului aımatei — era numit protostrator. Acest mare dregător (era al optulea în ordinea ierarhică) se îngrijea de caii împăratului (avînd deci atribuţiile comisului de la noi), îl însoţea pe împărat cînd acesta pleca în călătorie şi comanda cavaleria uşoară [5].

Numele sub care e cunoscut spătarul în documentele scrise în limba slavă atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova, este de regulă спатарь, mai rar спѣтарь. În unele documente este numit şi мечоношь, adică purtător de sabie [6], sau оръжник, purtător de arme [7]. În izvoarele redac-

---

[1] C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 125—126.

[2] R. Guilland, *Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Les titres auliques et eunuques. Le protospathaire* („Byzantion", 1955—1957, p. 649—695). Vezi şi „Byzantinoslavica", 1952, p. 238 şi Pseudo-Codinos, *op. cit.*, p. 38, unde protospătarul e trecut fără funcţie.

[3] I. Bogdan, *Documentul rîzenilor*, p. 434. Vezi şi G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 57.

[4] Pseudo-Codinos, *op. cit.*, p. 83 şi R. Guilland, *Le grand domestical à Byzance*, extras din „Echos d'Orient", XXXVII, 1938, p. 53—64. Vezi şi aıticolul aceluiaşi despre comandanţii armatei sub Paleologi în „Revue des études byzantines", XVIII, 1960, p. 79—92.

[5] R. Guilland, *Les chapitres relatifs aux fonctions des dignitaires du traité du Pseudo-Codinos*, în „Byzantinoslavica", XIII/1, 1952, p. 234; idem, *Etudes de titulature et de prosographie byzantines. Le protostrator*, în „Revue des études byzantines", t. VII, fasc. II, 1950, p. 156—179 şi Pseudo-Codinos, *op. cit.*, p. 29.

[6] Doc. din 10 iunie 1415, 1 august 1496 etc. (D.R.H., B., vol. I, p. 81, 435). Vezi şi doc. din 2 aug. 1453, în care sînt folosiţi ambii termeni, şi спатар şi мечѹноша (*ibidem*, p. 192).

[7] Doc. moldovean din 12 febr. 1651 (Arh. St. Buc., ep. Huşi, XII/11). Vezi şi doc. muntean din 6 martie 1628, în care este citată credinţa lui Gorgan mare purtător de arme

tate în limba latină i se spune de obicei „spatarius” sau „spatharius” [8], iar alteori „supremus ensifer” [9] sau „armiger” [10].

În *Ţara Românească*, primul spătar este amintit în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, la 10 iunie 1415 [11]. După această dată el devine un membru obişnuit al sfatului domnesc, fiind trecut de regulă ca al patrulea dregător al sfatului, după marele logofăt şi înaintea vistierului, iar uneori al cincilea, în urma acestuia.

Într-o serie de documente din sec. al XV-lea, dintre 1475—1493, sînt amintiţi în sfatul domnesc cîte doi spătari [12], într-o perioadă în care şi dregătoria de postelnic era dublă. Cum în unele din aceste documente cei doi spătari apar împreună, unul după altul, ca şi postelnicii, este foarte probabil că, în această perioadă, dregătoria de spătar era ocupată de două persoane.

Despre *atribuţiile spătarului* din Ţara Românească ştirile sînt destul de tîrzii, din sec. al XVII-lea, ca şi pentru cele mai multe dintre celelalte dregătorii. În izvoarele din această vreme, atribuţiile spătarului sînt de ordin militar, el fiind considerat comandantul armatei, fie în întregimea ei, fie numai al cavaleriei. De pildă, în descrierea lui Joppecourt, spătarul Leca este numit „comandantul întregii armate” a lui Radu Mihnea [13]; cronicarul Ţării Româneşti ne informează că domnul Constantin Şerban, care-l iubea foarte mult pe Hrizea din Bogdănei, „făcutu-l-au boiariu, spătar mare *preste toate oştile lui*” [14], iar Grigore Ghica îl numeşte pe cumnatul său Toderaşco Sturza mare spătar „generale delle armi” al Ţării Româneşti [15]. Tot ca şef al întregii armate îl consideră pe spătar Paul de Alep [16] şi Miron Costin, care-l aseamănă hatmanului din Moldova [17].

Ştirile date de *Relaţia istorică* din vremea domniei lui Şerban Cantacuzino diferă oarecum de cele precedente. Potrivit *Relaţiei* amintite, spătarul „este căpetenia oştirii sau generalul suprem” (campi dux sive supremus

---

(орЅжієносьць) (Acad. R. S. România, Peceţi, nr. 76). De aceea probabil Evlia Celebi îl numeşte pe spătar armaş („Bul. Com. ist.”, XII, p. 52).

Într-o scrisoare a lui Ştefan cel Mare către starostele de Lemberg, spătarul Clănău este numit „myecznyk”, dregător care îndeplinea în regatul feudal polon aceleaşi atribuţii ca şi spătarul moldovean (I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 464).

[8] I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 349, 354—355 etc.; idem, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 268, 441.

[9] C. Giurescu, *Material*, II, p. 82 (1726).

[10] *Codex Bandinus*, p. 313.

[11] D.R.H., B., vol. I. p. 82. Înainte de această dată, într-o copie slavă a unui doc. din 8 ian. <1392>, este amintit un pitar, căruia în traducerea românească a aceluiaşi document i se spune spătar (*ibidem*, p. 45), astfel încît nu putem şti sigur dacă acesta e pitar sau spătar, aşa cum credea C. C. Giurescu, (*op. cit.* p. 122).

[12] D.R.H., B., vol. I, p. 246, 250, 256, passim.

[13] *Tezaur de monumente*, II, p. 52.

[14] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. cit., p. 125.

[15] *Hurmuzaki*, V/2, p. 127, 134.

[16] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, ed. Cioran, p. 109. Vezi şi P. P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 19, unde, în descrierea soliei ducelui de Zbaraz din 1622, făcută de Samuel Twardowski, se afirmă: „spătarul este hatmanul lui Radul domnul muntenesc”.

[17] M. Costin, *Opere*, p. 387 şi 390.

generalis). Mai departe însă se precizează că el „are în grija sa toată oastea călare", fiind considerat în tabără primul dregător după domn, „în afară de ban şi vornic" [18]. El era deci comandantul călăraşilor. Cum în această vreme ostaşii pedeştri (dorobanţii) erau comandaţi de marele agă —care nu apare ca fiind subordonat marelui spătar [19] — este foarte probabil că spătarul comanda numai pe călăraşi, fapt confirmat de altfel şi de Del Chiaro, pentru care spătarul era „generale della cavaleria" [20], ca şi de un document intern din 6 martie 1628, în care marele spătar este numit purtător de arme şi conducător al călărimii (конником вожда) [21].

Aşa cum arăta şi C. C. Giurescu, este greu de precizat cînd a devenit spătarul, dintr-un dregător personal al domniei, însărcinat cu ţinerea spadei domneşti la diverse solemnităţi, comandant al oştirii [22]. În vremea domniei lui Şerban Cantacuzino cele două atribuţii se separaseră ; autorul *Relaţiei istorice* amintite afirmă că, în vreme ce marele spătar era comandantul armatei, al doilea spătar era scutierul domnului, cel care-i ţinea spada [23] (autorul acestei relaţii îl aşază pe al doilea spătar la dreapta tronului domnesc).

Veniturile spătarului erau realizate de la subalternii săi. Tot autorul *Relaţiei istorice* ne informează că el primea de la fiecare cruce de călăraşi cîte un leu anual, cîte o baniţă de grîu şi o alta de orz, precum şi cîte un car de fîn şi unul de lemne [24]. Cum, în această vreme, existau între 4 000 şi 6 000 de cruci de călăraşi [25], veniturile marelui spătar erau destul de însemnate (circa 6000 de lei anual, plus veniturile în natură amintite).

Nu putem preciza cît de vechi era obiceiul ca spătarul să adune venituri de la subalternii săi. El exista în mod sigur la 13 nov. 1667, cînd Radu Leon scria lui Pîrvu Cantacuzino că îl miluieşte cu slujba de mare spătar ocupată înainte de tatăl său, Drăghici, „dînd poruncă la căpitanul cel mare şi la ceilalţi, la toţi, ce trebi vor fi să le caute, iar ce va fi venitul" să i se trimită „la mîna" acestuia [26].

Ca şi alţi mari dregători, spătarul era ajutat de un *al doilea spătar*, amintit prima oară în documente la 1582 [27].

---

[18] *Mag. istoric.* V, p. 44. Despre atribuţiile de comandant militar ale spătarului vezi şi informaţia din 1673, potrivit căreia „rămase spătariul cel mare la marginea ţărîi de cătră Moldova, pentru rîndul păzii" (N. Iorga, *Studii şi documente*, IX, p. 159—160).

[19] Vezi mai jos p. 254—255 (despre agă).

[20] Del Chiaro, *op. cit.*, p. 60—61.

[21] Acad. R. S. România, Peceti, nr. 76.

[22] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 124.

[23] *Mag. istoric*, V, p. 47.

[24] *Ibidem*, p. 44. Menţionez că, la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea, veniturile spătarului erau formate tot din darurile primite de la subalternii săi („Arh. Bas.", 1932, p. 35).

[25] N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori. Contribuţie la istoria armatei române*, p. 108.

[26] *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, p. 99—100.

[27] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. V, p. 42.

În vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, în anii 1692—1699, apar în documente cîte doi sau chiar trei spătari ai doilea [28], care făceau slujbă foarte probabil cu rîndul la curtea domnească.

În documentele din sec. al XVII-lea nu am întîlnit dregători purtînd titlul de al treilea spătar.

În Moldova, este foarte probabil că dregătoria a fost împrumutată din Ţara Românească. Aci dregătoria de mare spătar apare mai tîrziu, în vremea urmaşilor lui Alexandru cel Bun, la 24 aprilie 1434, cînd Dieniş spătarul este menţionat ultimul dregător din lista martorilor sfatului domnesc [29].

În vremea domniei lui Ştefan cel Mare, dregătoria a căpătat mai multă importanţă, spătarul fiind amintit de regulă printre martorii sfatului domnesc primul după pîrcălabii cetăţilor, înaintea vistierului şi a celorlalţi dregători. În sec. al XVII-lea, însă, postelnicul a trecut înaintea spătarului, care era socotit, atît de Miron Costin, cît şi de Dimitrie Cantemir, ca al şaselea dintre cei opt dregători de sfat [30].

Spre deosebire de Ţara Românească, în Moldova spătarul nu a îndeplinit decît servicii de curte, nu şi atribuţii de comandant militar, atribuţii care au fost în seama vornicului, portarului şi apoi a hatmanului.

Atribuţiile sale de purtător al spadei domneşti sînt descrise pe larg în izvoarele narative din sec. al XVII-lea şi de la începutul celui următor. Cea mai completă din aceste descrieri este aceea a lui Miron Costin, după care spătarul — termen sinonim cu dregătoria polonă de miecznik — „se îmbracă la ceremoniile publice şi la sărbători cu haină de brocart şi cu căciulă (care aminteşte mitra domnească), pe care domnul însuşi, în această situaţie, nu o poate purta". La aceste ceremonii, „păşeşte îndată după domn, cu sabia atîrnată de braţul stîng şi purtînd în mîna dreaptă buzduganul", care sînt insemnele domniei. După părerea învăţatului cronicar moldovean, dregătoria de spătar ar fi fost împrumutată de la împăraţii bizantini, „care aveau, pentru acelaşi ceremonial, pe protospătari"[31].

Pentru interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche, marele spătar este dregătorul care „la dzile mari...dvoreşte...cu arme domneşti încins la spatele domnului"[32], iar Dimitrie Cantemir îl defineşte ca „supremus principis ensifer", cel care poartă spada domnului la sărbătorile mari,

---

[28] În această vreme sînt amintiţi ca ai doilea spătari: Drăghici 1691—1695, Tudorachi ante 1693, Diicu II Buicescu 1694—1699, Şerban Greceanu 1696—1699 şi Şerban Filipescu 1698—1699.

[29] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac, XIV—XV, p. 110. Dintr-o eroare inexplicabilă, N. Iorga considera că spătăria „n-a pătruns în Moldova decît după anul 1600", fiind introdusă probabil de Radu Mihnea, care iubea mult fastul (*Rostul boierimii noastre*, în *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, II, p. 154).

[30] M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 239 şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 77.

[31] Miron Costin, *Opere*, ed. cit., p. 238 şi 388.

[32] Gr. Ureche, *Letopisetul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 76.

fiind mai mare peste spătărei („cubicularii spathariae”) [33]. Nici unul din aceste izvoare nu vorbeşte de faptul că spătarul ar fi îndeplinit şi atribuţii de comandant militar, ca în Ţara Românească.

Despre *veniturile marelui spătar*, atît Miron Costin cît şi Dimitrie Cantemir ne dau aceiaşi informaţie: el beneficia de jumătate din veniturile stărostiei de Cernăuţi [34]. Din documente nu rezultă însă din ce vreme spătarul dispunea de aceste venituri.

Spătarul al doilea — existent probabil încă din vremea domniei lui Ştefan cel Mare [35], dar amintit cu acest titlu numai în sec. al XVII-lea [36] — era considerat în vremea lui Dimitrie Cantemir ca fiind primul dintre boierii de starea a doua. El îndeplinea aceleaşi servicii ca şi marele spătar la sărbătorile mai mici [37].

Al treilea spătar — pomenit şi el în documentele din sec. al XVII-lea [38] — făcea parte dintre boierii de starea a treia şi presta în fiecare zi slujba îndeplinită de marele spătar numai la sărbătorile mai însemnate. În plus, el strîngea de la locuitori jalbele adresate domnului cînd acesta mergea la biserică sau la plimbare şi, după rezolvarea lor, comunica răspunsurile celor care le făcuseră [39].

Despre veniturile acestor doi subalterni ai marelui spătar documentele de pînă la începutul sec. al XVIII-lea nu ne oferă nici o informaţie.

b. Hatmanul

A fost unul din dregătorii moldoveni care a stîrnit multe discuţii în vechea noastră istoriografie, atît în ce priveşte vechimea dregătoriei, cît şi relaţiile dintre această dregătorie şi aceea mai veche a portarului de Suceava, probleme în care există păreri diferite.

Astfel, genealogistul I. Tanoviceanu considera că dregătoria de hatman a apărut la 1588, ca urmare a decăderii pîrcălabilor cetăţilor [40], părere asemănătoare cu a lui G. Ghibănescu, care afirmă că, începînd din anul 1588, Andrei portar de Suceava şi hatman este primul boier care a întrunit în mîinile sale aceste două dregătorii [41]. Cam pentru aceeaşi epocă — după 1578 — opinează şi N. Iorga, care crede că noua dregătorie a fost introdusă sub influenţa cazacilor, după ce Suceava şi-a pierdut impor-

---

[33] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79. Vezi şi o relaţie franceză de la începutul sec. al XVIII-lea, în care spătarul este numit „le porte epée”, iar hatmanul „général” („Rev. hist. du sud-est européen”, VI, 1929, p. 63).

[34] M. Costin, *Opere*, p. 238 şi 388 şi D. Cantemir, *loc. cit.* Cf. şi doc. din 1741, după care marele spătar urma „să-şi ia venitul după jumătate de stărostie a Cernăuţilor” (N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 229; vezi şi *ibidem*, V, p. 159 şi Acad. R.S. România, XXXVII/1).

[35] Vezi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 131, nota 2.

[36] Vezi listele noastre în ms.

[37] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82.

[38] Doc. din iunie 1678 (G. Ghibănescu, *Surete*, V, p. 39).

[39] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83 şi 104.

[40] I. Tanoviceanu, *Contribuţiuni*, p. 6—10.

[41] G. Ghibănescu, *Surete*, IX, p. 56.

tanţa de oraş-reşedinţă, capitala mutîndu-se la Iaşi[42]. După I. C. Filitti, dregătoria de mare hatman s-ar fi instituit la mijlocul sec. al XVI-lea, cînd aceasta a preluat de la cei doi vornici comanda armatei[43].

Mai aproape de adevăr sînt părerile lui P. P. Panaitescu[44] şi C.V. Dimitriu[45], după care dregătoria de hatman şi portar de Suceava ar fi apărut în timpul domniei lui Petru Rareş.

După cum am arătat mai sus[46], la începutul sec. al XV-lea existau în Moldova mai mulţi vornici regionali, printre care şi acela de Suceava, cetatea de scaun a ţării. Aci sînt menţionaţi : Oană vornicul, între 8 martie 1407 şi 2 martie 1422[47] şi Cupcici vornicul, între 2 aprilie 1428 şi 1 iulie 1436[48] După această dată, vornicul de Suceava nu mai este amintit ; în schimb, la 24 august 1436, apare în documente un dregător numit portar[49], care în anii următori (1438—1441) figurează între membrii sfatului domnesc[50]. Aceasta a determinat pe unii istorici (N. Iorga,[51] G. Ghibănescu[52] şi C. V. Dimitriu[53]) să susţină că *portarul a înlocuit pe vornicul de Suceava*. Este greu de afirmat în mod categoric că lucrurile s-au întîmplat exact aşa. Mi se pare mai probabil că vornicul de Suceava devenind marele vornic al ţării întregi, unele din atribuţiile sale în capitala Moldovei au fost preluate de portar, numit mai tîrziu portar de Suceava. Un dregător cu titlul de vornic de Suceava a continuat să existe, fiind subordonat hatmanului.

Importanţa portarului a crescut în timpul domniei lui Ştefan cel Mare. În această vreme, la 4 martie 1479, este amintită dregătoria de portar de Suceava[54] (înainte, pînă la 1441, dregătorul se numea numai portar). Această importantă dregătorie a fost ocupată pînă în 1481 de Şendrea, cumnatul domnului, iar după moartea acestuia de Luca Arbore, care a jucat un rol politic deosebit de important în istoria Moldovei. Ţinînd seama de măsurile luate de marele domn al Moldovei în această vreme, de

---

[42] N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, în *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, II, p. 155 şi 158.

[43] I. C. Filitti, *Vechea organizare administrativă*, p. 21.

[44] P. P. Panaitescu, *Cursul de istoria culturii* (litografiat) 1927. p. 74—75. Aci se susţine însă în mod greşit că dregătoria a apărut sub numele de portar şi hatman şi numai din vremea lui Al. Lăpuşneanu cu titlul de hatman singur.

[45] C. V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni I. Portarul de Suceava. II. Hatmanul şi pîrcalabul de Suceava*, Buc., 1935. Această lucrare a stîrnit o polemică violentă între autorul ei şi T. Bălan, care l-a acuzat de plagiat (vezi T. Bălan, *Cum se scrie istoria sau cartea d-lui C. V. Dimitriu, Doi dregători moldoveni*, Cernăuţi, 1935 ; C. V. Dimitriu, *Răspuns unor calomnii*, Buc., 1935 ; T. Bălan, *Răspuns d-lui Constantin V. Dimitriu*, Cernăuţi, 1935). Despre hatmanul moldovean vezi şi T. Bălan, *Vornicia în Moldova*, p. 186—190.

[46] Vezi mai sus p. 194.

[47] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 16, 35.

[48] *Ibidem*, p. 63, 129.

[49] *Ibidem*, p. 134. Acest Oană portarul pare a fi chiar fostul vornic Oană. După părerea lui T. Bălan, portarul ar fi traducerea românească a cuvîntului pîrcălab, de origine maghiară (*Vornicia în Moldova*, p. 169).

[50] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 153, 166, 177.

[51] N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 54.

[52] G. Ghibănescu, *Surete*, XII, p. VIII.

[53] G. V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni.*

[54] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XV, p. 6.

întărire a autorității centrale printre altele și prin înmulțirea numărului curtenilor ce depindeau direct de domnie [55], este foarte probabil că dregătoria de portar de Suceava trebuie pusă în legătură cu aceste măsuri.

Din a doua domnie a lui Petru Rareș, mai exact din 1541, începe a fi amintit în documente hatmanul [56], care la 1547 era considerat „supremus Wayvode consiliarius, Hauptman nomine"[57].

Este foarte probabil că moldovenii au împrumutat numele acestei dregătorii din regatul vecin al Poloniei, a cărei armată o cunoșteau bine, și unde exista la 1539 dregătoria de hatman, care era „supremus capitaneus", așa cum va deveni și hatmanul moldovean [58].

În a doua jumătate a sec. al XVI-lea, în sfatul domnesc noul dregător continuă să fie denumit cu vechiul termen de portar, fiind numit mai rar hatman și pîrcălab. Că aceste titluri constituie încă din această vreme o singură dregătorie rezultă din faptul că aceeași persoană este numită cînd portar, cînd hatman și pîrcălab [59].

O fuziune mai completă între dregătoria mai veche de portar și aceea mai nouă de hatman pare că s-a produs în vremea domniei lui Ieremia Movilă, de cînd acestui dregător i se spune hatman și portar de Suceava [60], hatman și pîrcălab de Suceava — titlul obișnuit [61] — sau mai rar doar portar [62]. Afirmația făcută de Miron Costin că Ieremia Movilă a înființat această dregătorie, după model polon, și că hatmanului i s-a adăugat pîrcălabia de Suceava pentru a avea loc în sfatul domnesc [63] nu corespunde decît în parte adevărului, deoarece dregătoria de hatman și pîrcălab de Suceava a apărut înainte de această domnie.

În sfatul domnesc, hatmanul era menționat de regulă după pîrcălabii cetăților moldovene, în virtutea unui vechi obicei al cancelariei domnești de a trece pe pîrcălabi după vornici. Din vremea domniei lui Miron Barnovschi, de cînd importanța pîrcălabilor a scăzut tot mai mult, hatmanul a trecut înaintea acestora, fiind considerat al patrulea dregător moldovean, după logofăt și cei doi vornici.

---

[55] Vezi *Istoria României*, II, p. 534.

[56] La 1535 Mihu „castelanus" (portarul Sucevei) era considerat „supremus campiductor regni Moldaviae" (*Hurmuzaki*, II/1, p. 93). Fiind ucis de Petru Rareș în 1541, în locul său domnul a pus pe Vartic „hatman i starostha" (N. Iorga, *Studii istorice . . .*, p. 348—349). Hatmanul este amintit în documentele interne la 1549 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., vec. XVI, vol. I, p. 585).

Cronicarul Macarie — contemporan cu Petru Rareș — afirmă că Ștefăniță i-a tăiat capul hatmanului și întîiului său sfetnic Luca Arbore (*Cronicile slavo-române*, p. 93—94). Cum însă lui Luca Arbore documentele interne îi spun portar nu hatman, cronicarul a extins noțiunea cunoscută în vremea sa și asupra unei epoci anterioare.

[57] *Hurmuzaki*, XV, p. 461.

[58] T. Bălan, *op. cit.*, p. 188—189.

[59] De pildă, Vasile este numit cînd portar de Suceava, cînd hatman, iar Andrei, cînd portar, cînd hatman și pîrcălab de Suceava (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. II, p. 178, 183, vol. III, p. 341, 347, 382; vezi și p. 441, 444, 451, 452, 456 passim).

[60] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 158, 237, veac. XVII, vol. I, p. 226 passim.

[61] *Ibidem*, veac. XVI, vol. IV, p. 161, 181, 196, 211 passim.

[62] *Ibidem*, p. 210, 219, veac. XVII, vol. I, p. 230, 238.

[63] Miron Costin, *Opere*, p. 238, 387.

Avînd în vedere importanţa dregătoriei, printre hatmanii de la sfîrşitul sec. al XVI-lea şi din secolul următor întîlnim numeroase rude ale domnilor Moldovei : Simion Movilă, Isac Balica, Nicoară, cumnat cu Miron Barnovschi, Gavril şi Gheorghe Coci, fraţii lui Vasile Lupu, Vasile Ceaurul, fratele lui Gheorghe Ştefan, Lupu Bogdan, ginerele lui Constantin Cantemir etc.

Trebuie să mai arătăm că, deşi de regulă hatmanul cumula şi funcţia de portar de Suceava, pe la mijlocul sec. al XVII-lea, în afară de hatman, exista încă şi un *portar sau mare portar de Suceava* sau de cetatea Suceava, care este amintit adesea în documente [64], iar uneori chiar în sfatul domnesc[65], unde de regulă apare numai hatmanul. Deşi din documente nu rezultă în ce relaţii se găsea acest dregător cu hatmanul — numit mai înainte şi portar de Suceava — este foarte probabil că dregătorul purtînd acest titlu era un subaltern al hatmanului, îndeplinind anumite atribuţii la Suceava, în lipsa hatmanului de acolo.

În afară de portarii de Suceava, documentele din sec. al XVII-lea amintesc şi de pîrcălabii de Suceava, care aveau în grija lor administrarea ţinutului respectiv [66]. Din documente nu rezultă care erau raporturile dintre pîrcălabii de Suceava şi dregătorul numit hatman şi pîrcălab de Suceava.

Atribuţiile hatmanului au fost prin excelenţă militare, el fiind comandantul armatei. În această privinţă toate izvoarele narative sînt de acord, hatmanul fiind considerat „supremus campiductor et vicerex"[67], „comandantul suprem al armatei" [68], „generalus totius provinciae" [69], „ispravnic pă toate oştile ţării" [70], „căpetenia cea mare a oastei" [71], „generalus equitum et peditum" [72], „generalus exercitus" [73], „generalissimus Moldaviae" [74] sau „général des troupes" [75].

---

[64] Vezi doc. din : 16 ian. 1641, 30 ian. 1650, 14 oct. 1657, 5 mai şi 13 oct. 1658, 20 ian. 1665 etc. (G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 285, IV, p. 84, Acad. R. S. România, CLX/172 şi 200 şi Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, LXVIII/4).

[65] Vezi doc. din 20 april. 1660, 4 nov. 1667 şi 19 nov. 1669, în ultimele două fiind amintiţi în sfat portarul de Suceava alături de hatmanul şi pîrcălabul de Suceava. (G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 301 şi Arh. St. Buc., ms 579, f. 3 v. şi 221).

Menţionăm că uneori şi pîrcălabii altor cetăţi erau numiţi portari şi pîrcălabi, cum i se spune pîrcălabului de Neamţ la 13 iunie 1661 (Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, LIII/9). Tot astfel existau portari şi la alte cetăţi (Soroca, Hotin), care însă nu sînt numiţi şi pîrcălabi (doc. din 10 aug. 1610, 4 febr. 1621, *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 315 şi vol. V, p. 9).

[66] Doc. din 15 febr. şi 8 iunie 1662 (Acad. R. S. România, CDLXVIII/14—15).

[67] Belsius, 1562, *Hurmuzaki*, II/1, p. 425.

[68] Evlia Celebi, în „Bul. Com. Ist.", XVI, p. 266.

[69] *Codex Bandinus*, p. 313.

[70] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. cit., p. 76.

[71] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 18.

[72] A. Veress, *Documente*, IV, p. 97.

[73] N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. 64.

[74] *Ibidem*, p. 67.

[75] „Rev. hist. du sud-est européen", VI, 1929, p. 63. Doar francezul De la Croix îl consideră pe hatman „le comandant de la cavalerie", avînd probabil în vedere faptul că dorobanţii se aflau sub comanda agăi (Fr. Babinger, *O relaţiune neobservată*, p. 21).

În această calitate, el comanda pe călăraşi, dorobanţi, arcaşi, seimeni şi pe ceilalţi lefegii [76], deci cea mai mare parte a armatei, cu excepţia curtenilor, care se aflau sub comanda marelui logofăt, şi a hînsarilor, puşi sub ordinele marilor vornici.

Este greu de precizat cînd anume a devenit hatmanul comandantul armatei moldovene. Este sigur că portarul a îndeplinit anumite atribuţii militare încă din vremea domniei lui Ştefan cel Mare, cînd comanda cetatea Suceava şi o parte a armatei moldovene, alături de marele vornic.

Atît Miron Costin cît şi Dimitrie Cantemir afirmă că hatmanul a preluat comanda armatei de la cei doi vornici, care conduceau unul aripa dreaptă, celălalt pe cea stîngă [77]. Cum însă, pînă la apariţia hatmanului, documentele nu amintesc decît pe marele vornic al ţării de jos, această afirmaţie stîrneşte unele îndoieli. Este foarte probabil că a existat o perioadă de tranziţie, în care portarul de Suceava a participat la conducerea armatei moldovene alături de vornic. Menţionăm astfel că, la 1530, Mihu „castellanus Zuchoviensis" este numit „capitaneus supremus gencium" [78], iar la 1529 Barbovschi portarul este numit „căpetenia oştilor" (воємь началникь), deşi în acest caz el conducea oastea moldoveană alături de Grozav mare vornic [79].

În calitatea lor de comandanţi de armată, hatmanii participau în fruntea oastei la lupte, unii dintre ei distingîndu-se prin vitejia şi priceperea dovedită în bătălii. Cronicarul Ioan Neculce are cuvinte frumoase de laudă pentru hatmanul Alexandru Buhuş, care a luptat cu mult curaj contra oastei polone ce intrase în Moldova. După retragerea oastei polone, hatmanului i s-a făcut o primire triumfală în capitala ţării „cu toţi slujitorii curţii, cu tobe, cu surle, ca unui hatman ce era vestit, de slujiè domnului cu dreptate şi ţării" [80].

În afară de această importantă atribuţie, de comandant al armatei, hatmanul era în vremea lui Dimitrie Cantemir „oblăduitorul ţinutului Suceava" [81]. Este de presupus că această „oblăduire" era o atribuţie veche, moştenită de hatman încă din vremea existenţei vornicului şi portarului de Suceava. La sfîrşitul sec. al XVI-lea, hatmanul era mai mare peste oraşul Suceava şi regiunea din jur, de îndată ce, la 17 august 1586, Albaş vornic de Suceava arată că a făcut acolo o hotărnicie din porunca lui Gheorghe hatmanul [82]. Vornicul de Suceava era deci subalternul hatmanului.

O altă atribuţie a hatmanului, de care vorbesc numeroase documente, era grija de ţiganii domneşti, începînd din vremea domniei lui Ieremia Movilă (această atribuţie era îndeplinită în Ţara Românească de marele armaş). Prin abuz, însă, hatmanul şi slugile sale au început mai tîrziu

---

[76] Miron Costin, *Opere*, p. 238 şi 387 şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78.
[77] M. Costin, *Opere*, p. 238 şi 387 şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 89—90. Vezi mai sus p. 201.
[78] *Hurmuzaki*, XV, p. 350.
[79] *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 82 şi 96.
[80] I. Neculce, *op. cit.*, p. 59. Vezi şi p. 61.
[81] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78.
[82] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 331.

să se ocupe şi de ţiganii aflaţi în proprietatea mănăstirilor şi marilor boieri [83], ceea ce a provocat intervenţia domniei. Primele măsuri au fost luate de Miron Barnovschi, care, la plîngerea boierilor şi egumenilor că nu-şi mai pot stăpîni ţiganii „din cauza marei greutăţi şi silnicii ce au în toţi anii de la hatmani şi de la slugile hatmanilor şi de la juzii de ţigani, pentru că îi mînă la lucru la curtea domniei mele şi iau de la ei gloabe şi ciobote", din care domnia nu avea nici un venit, „ci este numai venit şi folos hatmanilor", hotărăşte ca să nu se mai ia dare, ciubote, gloabe „nici alte venituri hătmăneşti..., iar hatmanul să aibă treabă numai cu robi ţigani drepţi domneşti" [84].

Se vede însă că această hotărîre nu a fost respectată, ceea ce a provocat repetarea ei de către Vasile Lupu şi Gheorghe Ghica, la 1637 [85] şi respectiv, 1658 [86]. Cu toate acestea, la 28 oct. 1696, boierii şi clerul Moldovei arătau din nou domnului că hatmanul lua dăjdii şi gloabe ţiganilor; domnul îi iartă pe ţigani de dajdia domnească şi hătmănească, hotărînd ca hatmanul să nu mai globească ţigăncile [87].

Tot în atribuţiile hatmanului intra şi judecata călăraşilor, dorobanţilor şi celorlalţi slujitori, amintită încă din sec. al XVII-lea [88]. În sec. următor, la 4 mai 1741, se precizează care anume pricini erau judecate de hatman. La această dată, domnul dă dreptul lui Costachi Razu hatman să ia „şugubină şi tălhuşaguri şi alte pricini şi vite de pripas la căpitani şi la călăraşi, la săimeni şi la toţi ţiganii, după obicei, şi a-i certa şi a-i globi, fieştecare după vina lui" [89]. Hatmanul avea deci asupra slujitorilor şi ţiganilor drepturi de judecată asemănătoare cu acelea pe care marii vornici le aveau asupra locuitorilor ţării.

Veniturile hatmanului erau realizate de la ţigani şi de la slujitorii aflaţi în subordinea sa. „Veniturile hătmăneşti" strînse de la ţigani sînt amintite, după cum am văzut, încă din sec. al XVII-lea. La 1741 ţiga-

---

[83] În numeroase porunci, începînd din anul 1607, hatmanul cere slugilor sau „fiilor" săi care se ocupau de ţigani să lase în pace ţiganii mănăstirilor „să meargă prin ţară să cîştige cu dreptate", ceea ce arată că abuzul începuse încă din această vreme (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. II, p. 110, 124–125, vol. IV, p. 163, 164, 336, 337 passim).

[84] Acad. R.S. România, CCXXXVI/40, LXXXII/144, Arh. St. Buc., ms. 628, f. 355.

[85] Acad. R.S. România. LXXXIV/161 şi 68. Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, CXXXII/12. Vezi şi doc. din 12 iunie 1634 şi 8 aug. <1634–1650> (Acad. R. S. România, LXI/50 şi Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava-Iaşi, XXXII/87).

[86] Vezi doc. date m-rilor, Neamţ, Moldoviţa, Putna, Secul, Bistriţa, etc. la 10–13 mai 1658 (Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, CXXXII/13 şi 14, m-rea Sf. Sava, XXXV/14, Acad. R. S. România, LXXXIV/163 şi LXXXV/18).

[87] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 96–97.

[88] Miron Costin, *Opere*, p. 238.

[89] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 210–211. Vezi şi p. 233, unde se spune că ţiganii erau judecaţi de hatman pentru moarte de om şi pentru deşugubină. Pentru comparaţie, vezi şi atribuţiile hatmanului la începutul sec. al XIX-lea („Arh. Bas.", 1930, nr. 1, p. 39–42).

nii „hătmănești" dădeau plocon hatmanului „după obicei" [90]. Nu cunoaștem însă cuantumul acestor plocoane.

În afară de plocoane, hatmanul realiza venituri însemnate din judecata țiganilor, îndeosebi cînd aceștia erau vinovați de ucidere. La 9 aprilie 1655, Vasile hatmanul declara astfel că a primit de la un boier pentru țiganul Lupu — care fusese băgat la temniță deoarece ucisese o copilă de țigan, după ce o violase — „gloaba noastră" 20 de lei și un cal, separat de ceea ce li se dăduse „feciorilor" săi, pentru ciubote. Dîndu-i hatmanului acești bani și calul, boierul scosese pe țigan de la „pierzare" [91].

Un caz asemănător ne este relatat și de un document din 8 mai 1664, prin care hatmanul Nicolae Racoviță arăta că a primit de la Solomon Bîrlădeanu mare vornic un cal bun, prețuit la 30 de galbeni, și 10 coți de postav subțire, în valoare de 24 de galbeni, pentru a ierta de pedeapsa cu moartea niște țigani ai mănăstirilor Dragomirna și Putna, care uciseseră un țigan al mănăstirii Moldovița și care „era să piae pentru moarte" [92]. Hatmanul obținea de la țiganii vinovați de ucidere veniturile pe care le realizau marii vornici de la ceilalți locuitori ai țării.

Hatmanul mai primea apoi plocoane de la slujitorii aflați în subordinea sa [93]. În afară de aceste plocoane, ca și marele spătar din Țara Românească, hatmanul realiza de la slujitorii aflați în subordinea sa și alte venituri, din produse și din clăci. La 1742, călărașii de la Bărăiacul — care țineau menzilul — sînt scutiți să dea hatmanului plocoane și să-i facă slujbe, pe care le prestau ceilalți călărași : „nici lemne, nici orz să nu dea, nici vin hătmănesc să nu li se lepede, nici un fel de clăci hătmănești să nu facă și, în scurt, nici cu un fel de beilic să nu fie supărați" [94].

Veniturile hatmanului trebuie să fi fost foarte însemnate, de îndată ce, în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, se susținea că dintre boeriile moldovene hătmănia era „mai bănoasă" [95].

Spre deosebire de majoritatea celorlalți mari dregători, hatmanul nu avea ca ajutor un alt dregător purtînd același titlu și rangul de al doilea [96].

---

[90] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 233. Vezi și *ibidem*, V, p. 159 (doc. din 23 nov. 1755).

[91] Al. Vitencu, *Vechi documente moldovenești*, Cernăuți, 1925, p. 8—9.

[92] *Ibidem*, p. 9—10.

[93] N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 425 și Acad. R. S. România, ms. rom. 237, f. 435 (doc. din 1727).

[94] N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 270—271. Pentru veniturile hatmanului la 1757 și 1776 vezi Acad. R. S. România, CMXIX/2 și *Uricarul*, XIX, p. 319—320.

[95] *Cronica Ghiculeștilor*, p. 361.

[96] Nu știm pe ce se baza Evlia Celebi cînd afirma că în Moldova exista un „Baș hatman", care era „marele serdar al oștirii din întregul vilaet", și un „Ikingi hatman", care ar fi fost „serdarul oștirii din jumătatea vilaietului" („Bul. Com. Ist.", XII, p. 52). Nici un alt izvor nu amintește de un al doilea hatman. Este posibil ca Evlia Celebi să spună al doilea hatman serdarului, pe care nu îl amintește printre dregătorii moldoveni.

c. Aga

Este un dregător cu funcţii militare, al cărui nume a fost împrumutat în a doua jumătate a sec. al XVI-lea de la turci, unde are accepţiunea de comandant [97]. Miron Costin — ca şi Evlia Celebi şi Dimitrie Cantemir — îl şi aseamănă, de altfel, cu ienicer-aga [98], comandantul ienicerilor.

În *Ţara Românească*, N. Iorga considera că aga este un dregător militar instituit de Mihai Viteazul, care, pentru a stăpîni beşliii din armata sa, avea nevoie de un turc „al cărui titlu e acesta de agă, obişnuit la Constantinopol, unde însemna orice ofiţer al seraiului" [99].

Vom observa mai întîi că dregătoria apare în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, înainte de Mihai Viteazul, şi anume la 10 dec. 1567 [100]. Mihai Viteazul el însuşi a fost mare agă în timpul domniei lui Ştefan Surdul. [101] Apoi, aga nu a fost niciodată turc şi a comandat pe pedestraşi în general, nu pe beşlii.

Este probabil că aga să fi comandat la început pe mercenarii turci şi ardeleni care se găseau pe lîngă curtea domnilor Ţării Româneşti, îndeosebi în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, ajungînd în vremea domniei lui Mihai Viteazul un dregător însemnat, care comanda pe numeroşii dorobanţi aflaţi în armata sa. În timpul acestei domnii, marele agă Leca este amintit uneori chiar ca membru al sfatului domnesc [102].

În vremea domniei lui Matei Basarab, cînd numărul dorobanţilor a fost mai mare, dregătoria de mare agă — ocupată de Diicu Buicescu şi apoi de Lupu Buliga, care a făcut „mari îndreptări în oaste" [103] — a căpătat o importanţă deosebită, aga apărînd uneori şi în această vreme în sfatul domnesc [104].

După domnia lui Matei Basarab, cînd numărul dorobanţilor a scăzut, în urma bătăliei de la Şoplea din 1655, dregătoria de agă îşi pierde din importanţă, pentru a redeveni o dregătorie de seamă în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, cînd marele agă apare în zeci de documente ca martor alături de marii boieri din sfat.

---

[97] L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, II, p. 10—11.

[98] M. Costin, *Opere*, p. 389 şi „Bul. Com. Ist.", XVI, p. 267.

[99] N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, în *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, II, p. 151. În altă operă a sa, *Rascoala seimenilor contra lui Matei Basarab*, apărută în 1910, p. 10, N. Iorga afirma însă că dregătoria de mare agă a fost înfiinţată odată cu corpul seimenilor, titlul de agă dat lui Matei Basarab fiind „cu totul nou".

La rîndul său, I. C. Filitti credea că marele agă a luat comanda dorobanţilor numai în a doua jumătate a sec. al XVII-lea (*Organizarea administrativă*, p. 21). Vezi şi B. P. Hasdeu, *Magnum Etymologicum*, I, col. 479—481.

[100] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 253—254.

[101] *Ibidem*, vol. VI, p. 128, 341.

[102] *Ibidem*, p. 386.

[103] Doc. din 25 aprilie 1654 („Arhivele Olteniei", 1926, p. 340).

[104] Doc. din 1 sept. 1654 (Arh. St. Buc., ep. Argeş, XVIII/5).

Informaţiile din sec. al XVII-lea şi de la începutul celui următor ni-l prezintă pe marele agă ca fiind comandantul dorobanţilor [105], al doilea comandant al oştilor [106] (primul fiind marele spătar, care avea sub ordine pe călăraşi) sau „general della fanteria" [107].

Autorul *Relaţiei istorice* adaugă la aceste ştiri şi unele amănunte; după părerea sa, aga ocupa o dregătorie „mare şi mănoasă" (officium magnum, utileque), comandînd ostaşii pedeştri: dorobanţi, seimeni, lefegii şi scutelnici [108]. El avea venituri însemnate din slujba sa, primind daruri de la dorobanţi, care-i făceau şi diverse munci: clădeau case, cărau lemne, săpau iazuri „şi altele asemănătoare". „După marele spătar, aga are cîştigul cel mai însemnat şi cel mai imediat". În această vreme, aga nu făcea parte dintre membrii sfatului, ci dintre dregătorii care asistau la şedinţele acestuia [109].

În afară de atribuţiile sale de comandant de oaste, aga avea şi drept de judecată, [110] fiind folosit uneori de domnie ca ispravnic în diverse pricini sau în diferite alte misiuni de încredere [111].

În *Moldova*, marele agă este amintit ceva mai tîrziu, în ultimul deceniu al sec. al XVI-lea [112], adică o dată cu apariţia slujitorilor, cînd probabil hatmanul a devenit comandantul călăraşilor iar aga, ajutorul său, mai marele dorobanţilor.

Ca şi în Ţara Românească, aga era „ispravnic pre dărăbani" [113] sau „general peste dărăbani şi peste toată pedestrimea" [114].

Spre deosebire de Ţara Românească însă, unde obligaţia sa de a asigura poliţia capitalei apare în sec. al XVIII-lea, în Moldova el îngrijea de străzile Iaşilor încă din a doua jumătate a sec. al XVII-lea [115].

În vremea lui Dimitrie Cantemir, aga îndeplinea aproape aceleaşi atribuţii ca şi aga ienicerilor la turci: el pedepsea oamenii prinşi beţi pe

---

[105] Evlia Celebi, în „Bul. Com. Ist.", XVI, p. 267.

[106] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie*, p. 109.

[107] Del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

[108] De aceea, cînd Cantacuzinii au pus mîna pe putere, în vremea domniei lui Antonie vodă din Popeşti, au avut grijă să scoată din dregătoria de mare agă pe Ivaşco Băleanu „zicînd că nu trebuie să fie slujitorii pă mîna lor" (a Bălenilor) (R. Popescu, *Istoriile*, ed. C. Grecescu, p. 142).

[109] *Mag. istoric*, V, p. 51. Menţionez aci că, la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea, aga nu avea încă leafă ca ceilalţi dregători, veniturile sale fiind constituite din darurile primite de la subalterni („Arh. Bas.", 1932, p. 37).

[110] Vezi cartea de judecată dată de Mihai mare agă într-o pricină privind stăpînirea unor bucate (G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 186).

[111] Vezi doc. din 30 martie 1638, în care se spune că marele agă Niţă fusese trimis de domn să scrie bucatele unui negustor ucis de fiul său (Acad. R. S. România, XCVI/21).

[112] Vezi doc. din 11 febr. 1592 şi 1595 (A. Veress, *Documente*, III, p. 259, 264 şi *Hurmuzaki*, III/1, p. 197). N. Iorga considera că dregătoria a apărut aci numai după 1650, sub înrîurirea unor domni din Ţara Românească, obişnuiţi să aibă aceiaşi dregători (*Rostul boierimii noastre*, p. 156).

[113] Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 77.

[114] M. Costin, *Opere*, p. 239 şi 389.

[115] *Ibidem*, p. 389.

uliţele capitalei şi judeca pricinile mărunte dintre locuitorii oraşului Iaşi [116] (atribuţie asemănătoare cu aceea îndeplinită de către postelnic) [117].

Aga este considerat de Miron Costin ultimul (al unsprezecelea) dintre dregătorii care nu luau parte la sfaturile secrete, după armaş şi înaintea dregătorilor ai doilea şi ai treilea [118]. În vremea lui Dimitrie Cantemir, aga ajunsese al treisprezecelea mare boier de divan, logofătul al doilea şi uşarul fiind trecuţi înaintea sa [119].

Ca şi în Ţara Românească, aga obţinea diverse venituri de la slujitorii din subordinea sa, venituri despre care aflăm mai multe ştiri în sec. al XVIII-lea [120].

d. Serdarul

Numele său a fost împrumutat de la turci, unde are înţelesul de general, comandant de ieniceri, de la ser = cap şi dar = care ţine [121].

De la mijlocul sec. al XVII-lea, termenul de serdar este folosit adesea cu această accepţiune atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească. Referindu-se la anul 1645, Miron Costin afirmă că „Apostol... au fost serdar într-acea oaste cu Racoţii"[122]. Cum Apostol era în aceea vreme pîrcălab rezultă că el era numit serdar pentru că îndeplinea temporar funcţia de comandant de oaste. Miron Costin foloseşte termenul de serdar cu accepţiunea de comandant chiar pentru ţări unde această funcţie nu exista, de pildă pentru Transilvania [123], ceea ce dovedeşte larga folosire a termenului ın Moldova.

Pentru Ţara Românească, avem mărturia cronicarului Radu Popescu, care, vorbind de trimiterea a 3 000 de slujitori la 1716, afirmă că domnul le-a pus serdari (= comandanţi) pe Ianache Roset vel agă şi pe Obedeanu mare serdar [124].

---

[116] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81. Cf. şi interpolatorul lui Gr. Ureche după care era „pre tırgu, pre Iaşi, giudeţ" (ed. cit., p. 77).

[117] Vezi mai jos p. 270.

[118] M. Costin, *Opere*, p. 239. Cf. şi Gr. Ureche, ed. cit., p. 77, unde aga este trecut înaintea logofatului al doilea, ca şi un doc. din 2 sept. 1630, în care aga ocupă aceeaşi poziţie (Arh. St. Iaşi, CLXXII/12).

[119] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

[120] *Uricarul*, XIX, p. 325–326 (1776). La 23 nov. 1755, se arăta că aga lua veniturile şi plocoanele obişnuite „după cum sînt hotărîte în condica domnească" (Acad. R. S. România, XXXVII/1).

[121] L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, II, p. 319–320. Vezi şi porunca sultanului către domnul Ţării Româneşti, din 17 mai 1566, prin care-i cere 7 000 de ostaşi, cărora să le pună un serdar destoinic (Acad. R. S. România, DLXXX/23 a, copie la Inst. de Istorie „N. Iorga").

[122] M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 120. Vezi şi p. 196, unde, vorbind de Grigore paharnicul, Catargiul şi Mihalcea Hîncu serdar, trimişi cu oastea contra cazacilor de Ştefăniţă Lupu, acelaşi cronicar ı. numeşte pe toţi trei serdari, deci comandanţi, deşi numai unul dintre ei ocupa dregătoria de serdar.

[123] Vezi M. Costin, *Opere*, p. 161, unde Istvan Petki, comandantul trupelor trimise din Transilvania în ajutorul lui Gh. Ştefan, este numit „serdariul lui Racoţi".

[124] Radu Popescu, *Istoriile*, ed. cit. p. 222.

Dregătoria de serdar sau mare serdar a fost înfiinţată, atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova, la mijlocul sec. al XVII-lea [125]

În *Ţara Românească*, primul serdar cunoscut din documente, Constantin (viitorul domn Constantin Şerban), apare în timpul domniei lui Matei Basarab, la 27 iulie 1646 [126]. În această vreme, noua dregătorie nu avea o importanţă prea mare, serdarul fiind amintit în documente după dregătorii mai mici [127].

Rolul său a crescut după 1655, cînd, în urma răscoalei slujitorilor din acel an, a scăzut importanţa marelui agă; serdarul este amintit tot mai adesea alături de marii boieri, iar în timpul celor două domnii ale lui Grigore Ghica, în anii 1664—1668 şi 1673—1676, serdarul apare chiar ca martor între dregătorii sfatului domnesc, înaintea pitarului şi slugerului, care erau membri mai vechi ai sfatului [128].

Ştirile despre *atribuţiile serdarului* din Ţara Românească sînt destul de sărace. După cum însuşi numele său o arată, serdarul îndeplinea atribuţii militare, de comandant de oaste. După părerea autorului *Relaţiei istorice*, din vremea domniei lui Şerban Cantacuzino, serdarul (serdar de masali) deţinea în acel timp ultimul loc (al 14-lea) între sfetnicii domnului (senatores), membri ai sfatului, şi comanda boierii mazili (care ocupaseră înainte dregătorii). Serdarul era „locumtenens principis super nobiles qui fuerunt in officio et sunt privati et quasi super omnes nobiles" [129]. Autorul *Relaţiei* adaugă că „odinioară" această dregătorie era de mare însemnătate, dar că importanţa ei scăzuse cu totul în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino [130] (prin acel „odinioară", autorul *Relaţiei* înţelege probabil vremea domniilor lui Grigore Ghica, timp în care serdarul apărea printre membrii sfatului domnesc).

Afirmaţia autorului *Relaţiei istorice* este confirmată şi de un document intern, din 8 mai 1664, în care Pătraşco Bălăceanu fost cupar (deci boier

[125] În două documente tîrzii, din 14 sept. 1651 şi 15 sept. 1654, se vorbeşte de un Arsenie serdar din vremea lui Mihai Viteazul (N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 680 şi Acad. R. S. România, XC/58), iar autorul cronicii intitulată *Istoriile domnilor Ţării Româneşti* afirmă că Gavriil Movilă l-a făcut serdar pe Buzdugan căpitanul, cel care, alături de Lupu Mehedinţeanu, gonise din ţară pe Alexandru Iliaş (ed. C. Grecescu, p. 88). În documentele contemporane epocii respective nu am întîlnit însă serdari.

[126] Muzeul de istorie Buc., nr. 13 729; vezi şi doc. din 27 nov. 1646 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., LVIII/14).

[127] În doc. din 10 dec. 1648, Constantin serdar apare după al doilea vistier (Acad. R. S. România, CCXCVII/4).

[128] În această vreme serdari au fost: Alexandru Alexeanu, Badea Bălăceanu, Dumitraşco Ştirbei, Radu Năsturel.

[129] N. Iorga credea că serdarul a comandat „poate pe levenţi, oricum una din cetele nouă, după datina turcilor, de la care a luat şi acest nume nou de boierie, în 1644" (*Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, p. 18—19).

[130] *Relatio historica*, în *Mag. istoric*, V, p. 45. Del Chiaro îl trece însă pe locul al treisprezecelea, înaintea pitarului (*op. cit.* p. 61), iar pentru N. de Porta, serdarul — numit „officialium aulae tribunus" — era penultimul din cei 12 dregători membri ai sfatului domnesc (C. Giurescu, *Material*, II, p. 82—83).

mazil) declară că a dat 25 de ughi serdarului „pentru oaste, ca să nu meargă în Țara Ungurească" [131].

Cu privire la relațiile sale cu marele spătar, comandantul armatei Țării Românești, din afirmațiile lui Paul de Alep rezultă că serdarul — care era „al doilea comandant al armatei" — îi era subordonat. Diaconul Paul din Alep ne povestește conflictul dintre Diicu Buicescu, nepotul de soră și marele spătar al lui Matei Basarab, și Constantin Șerban, care, fiind serdar, subordonat marelui spătar, ce era „prim comandant", refuza să-și ridice calpacul în fața superiorului său, pe motiv că el este fiu de domn. Din acest motiv, Matei Basarab l-ar fi destituit pe Constantin Șerban din funcția de serdar [132].

Îndeplinind atribuții de comandanți militari, marii serdari erau recrutați în general dintre boierii care ocupaseră mai înainte funcția de căpitan sau mare căpitan și care cunoșteau deci problemele de organizare militară. Dintre serdarii care au fost înainte de a ocupa această dregătorie căpitani amintim pe: Alexandru din 1673—1674, Ianăș Coțofeanu din 1682, Tănasie Sărăcinescu din 1683—1684, Stoian din 1688—1691, Petru Obedeanu etc.

În *Moldova*, primul serdar cunoscut, Ștefan, este amintit în vremea domniei lui Vasile Lupu, la 1653 [133], deci la cîțiva ani după apariția serdarului în Țara Românească, fără ca aceasta să ne dea certitudinea unei influențe directe. Este mult mai probabil că Vasile Lupu a creat funcția de serdar păzitor de margine după anul 1650, cînd Moldova a suferit „o nespusă pradă" din partea tătarilor, care au trecut prin ținuturile date apoi în grija serdarului [134], unde existau numeroși călărași de margine [135].

Știrile despre *atribuțiile serdarului* sînt mult mai numeroase decît în Țara Românească. După cum rezultă din aceste informații, serdarul îndeplinea și aici tot atribuții militare, dar altele decît acelea ale serdarului din Țara Românească; el asigura paza hotarelor în regiunea cea mai amenințată în partea de est.

Miron Costin — contemporan cu epoca înființării dregătoriei — așază pe serdar al patrulea între dregătorii care nu luau parte la sfaturile secrete, după stolnic, comis și medelnicer, și înaintea clucerului, slugerului și jitnicerului. El compară această dregătorie cu a hatmanului de cîmp din Polonia și afirmă că serdarul era un fel de al doilea hatman, care își avea

---

[131] Arh. St. Buc., Mitr. Țării Rom., CCCXLVI/46 și Șt. Grecianu, *Genealogiile*, I, p. 32.

[132] Paul de Alep, *op. cit.*, p. 110.

[133] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 30 și M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 138. Despre serdarul din Moldova și atribuțiile sale pînă la începutul sec. al XIX-lea vezi documentata prezentare făcută de A. Sava, *Documente privitoare la tîrgul și ținutul* . . . . Buc., 1944, introducere, p. XXIII—LV, unde se dă și o listă de serdari.

[134] Miron Costin, *Opere*, p. 132.

[135] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 112—113.

reşedinţa la graniţa cu tătarii, în Orhei şi Lăpuşna, comandînd călăraşii din aceste ţinuturi [136].

Mai bogate sînt ştirile despre atribuţiile serdarului date de Dimitrie Cantemir, al cărui tată, Constantin Cantemir, a fost el însuşi serdar înainte de a fi domn. În vremea lui Dimitrie Cantemir, importanţa serdarului (numit campidux) scăzuse; el ocupa acum locul al cincilea între boierii mari de divan, după stolnic, comis, medelnicer şi clucer, fiind un fel de „locotenent general"; el comanda şi acum călăraşii din ţinuturile răsăritene ale Moldovei şi asigură paza „contra năvălirii tătarilor de la Crim şi din Bugeac" [137].

Dimitrie Cantemir mai revine asupra atribuţiilor serdarului şi în alte două opere ale sale, în care informaţiile date de el diferă într-o măsură oarecare de acelea din *Descrierea Moldovei*.

În *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, domnul Moldovei susţine că toate „oştile giosene sau de ţara de gios" „precum mai dinainte au fost sub vornicul de ţara de gios", în vremea sa erau comandate de serdar, „care iaste sub hatman" [138]. În *Viaţa lui Constantin vodă Cantemir*, învăţatul domn al Moldovei defineşte serdăria ca fiind „cîrmuirea întregului ţinut " din estul Moldovei, unde „călăraşii acelor părţi, orînduiţi la graniţă", se află sub comanda serdarului [139].

În ambele cazuri, Dimitrie Cantemir — el însuşi fiul unui fost serdar — exagerează importanţa acestei dregătorii. Funcţia militară a serdarului nu s-a substituit aceleia a vornicului de ţara de jos; serdarul nu a comandat oştile de dincoace de Prut, ci doar pe acelea din ţinuturile răsăritene ale Moldovei. În plus, în regiunea de răsărit existau şi alţi dregători locali — în primul rînd pîrcălabii — care nu erau sub comanda serdarului şi care îndeplineau rosturi administrative şi judecătoreşti însemnate în ţinuturile respective.

Atribuţiile serdarului nu erau numai de ordin militar, de a asigura paza hotarului; el avea şi dreptul de judecată în regiunea dată lui în grijă. La 18 nov. 1699, Darie Donici serdar, „fiind dumnealui socotitori aice la margine", judecă o pricină la Steţcani . . . . [140]. Pe măsură ce importanţa atribuţiilor sale militare a scăzut, la sfîrşitul sec. al XVII-lea şi începutul celui următor, serdarul a devenit tot mai mult un dregător teritorial, care îndeplinea atribuţii administrative şi judecătoreşti. În această privinţă, dregătoria de serdar a avut o evoluţie asemănătoare cu aceea de pîrcălab.

---

[136] M. Costin, *Opere*, p. 239 şi 389. Vezi şi p. 138, unde, referindu-se la fuga lui Gh. Ştefan în Transilvania, la 1653, cronicarul afirmă că lui Vasile Lupu îi era teamă de Ştefan serdarul „find atîtea oşti pre aceia vreme şi marginea toată pre seama lui".

[137] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 80.

[138] D. Cantemir, *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, p. 244.

[139] D. Cantemir, *Viaţa lui Constantin vodă Cantemir*, ed. N. Iorga, p. 37.

[140] A. Sava, *op. cit.*, p. XXVII.

Îndeplinind atribuţii asemănătoare cu acelea ale pîrcălabilor din ţinuturile răsăritene, serdarii au intrat în conflict cu aceşti dregători. Din pricina deselor „jalobe" şi neînţelegeri dintre serdari şi pîrcălabi, domnia a trebuit să intervină pentru a le reglementa atribuţiile. La 5 aprilie 1730, domnul a delimitat atribuţiile serdarului de acelea ale pîrcălabilor locali în felul următor : serdarul avea în grija sa paza marginei în ţinuturile răsăritene. Aceasta era atribuţia sa cea mai importantă, formulată în document cu toată claritatea : „toată marginea în sama şi în purtare de grija sărdariului să fie". În acest scop, el îşi numea „nemesnici pe la margine".

Pe lîngă aceasta, „pre obiceiul vechi", serdarul cu oamenii săi prindea tîlharii de cai furaţi de la turci şi tătari pentru a-i împiedica pe aceştia să-şi facă singuri dreptate, punea şi schimba vornicii din sate, judeca la tîrguri „pe obiceiul vechi" cîte trei zile pe an iar în tîrgul Oniţcani „or-ce pricină..., precum au fost". În schimb, el nu avea voie să se amestece în celelalte judecăţi, la gloabe, furtişaguri sau la caii de pripas, care rămîneau în sarcina pîrcălabilor. În cazul în care ar fi constatat judecăţi nedrepte făcute de pîrcălabi, el nu avea dreptul să le anuleze, ci doar să înştiinţeze domnia, care trebuia să ia măsuri.

Prin acelaşi document se fixează şi *veniturile serdarului* : la numirea sa în dregătorie, el lua cîte o vulpe de la fiecare sat de margine. Acest venit înlocuia pe acelea realizate de serdar de la slujitorii în subordine, ale căror bresle se „stricaseră" [141] (se înţelege că la aceste venituri se adăugau şi cele realizate din judecăţi).

Mai tîrziu, în 1742, Constantin Mavrocordat a dat ţinutul de nord în grija marelui căpitan local, lăsînd numai ţinuturile de mijloc „în sama sărdariului", care lua şi răsurile din aceste ţinuturi [142].

Prin reforma administrativă a lui Constantin Mavrocordat, serdarii au fost transformaţi în ispravnici de ţinut, devenind conducătorii administraţiei din ţinuturile de mijloc, dar păstrîndu-şi încă titlul de serdar [143].

Aceasta este în linii mari evoluţia serdăriei în Moldova vreme de un secol ; din dregător cu atribuţii militare, însărcinat cu paza marginii de răsărit a ţării, serdarul devine la 1742 ispravnic de ţinut.

e. Şetrarul

Numele acestui dregător vine de la şatră sau cort. În grija lui se aflau corturile domnului şi campamentul armatei. El era deci un dregător cu atribuţii militare.

[141] N. Iorga. *Studii şi documente*, VI, p. 427—428 şi A. Sava, *op. cit.*, p. 198—200. Vezi de asemenea studiul lui A. Sava, *Boierii mari ai Moldovei, dregători în ţinuturi* („Rev. de drept public", XVII, 1942, nr. 3—4, p. 479—482).

[142] N. Iorga, *op. cit.*, p. 359.

[143] A. Sava, *Documente*, p. XXX—XXXI.

În *Ţara Românească*, şetrarul este amintit la începutul sec. al XVI-lea, în vremea domniei lui Neagoe Basarab [144]. O singură dată este întîlnit ca membru al sfatului domnesc în această vreme, la 12 sept. 1523 [145], într-un document de la Vladislav al III-lea, în care mai apar ca membri ai sfatului şi alţi dregători ca portarul, pitarul, armaşul şi medelnicerul.

La începutul sec. al XVII-lea, marele şetrar ocupa o poziţie destul de modestă, fiind amintit ca martor în documente după diverşi mici boieri [146]. Importanţa dregătoriei a crescut însă în perioada anilor 1663—1672, în legătură cu expediţiile la care a fost obligată să participe oastea Ţării Româneşti alături de turci. În această vreme, marele şetrar apare uneori şi ca membru al sfatului domnesc, în anii 1673—1676 [147]. Autorul *Relaţiei istorice* afirmă că, în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino, şetrarul era în ordinea importanţei al treisprezecelea mare dregător al sfatului domnesc (după sluger şi înainte de serdar) [148].

Despre *atribuţiile* sale, informaţiile ce posedăm sînt destul de sărace. Atît Evlia Celebi, cît şi autorul *Relaţiei istorice* — atît de mult folosită în această lucrare — ne spun că el avea în grijă corturile armatei [149]. În această calitate, şetrarul mai îndeplinea uneori şi alte atribuţii. Din cronica logofătului Greceanu aflăm că, la 1709, domnul a trimis pe Mănăilă mare şetrar să „tocmească" care pentru cetăţile turceşti şi tăietori pentru lemnele necesare turcilor [150].

Trebuind să cunoască organizarea armatei şi modul cum era necesar să fie încartiruită aceasta, marii şetrari din sec. al XVII-lea erau recrutaţi în majoritatea cazurilor dintre boierii care îndepliniseră în prealabil atribuţii de comandanţi militari, îndeosebi de căpitani şi mari căpitani. Astfel, Trifan din Tîrnava, mare şetrar în 1684, a fost mare căpitan de dorobanţi în anii 1681—1682, Sava mare şetrar în 1628—1631 a fost căpitan pînă în 1628, Ilie mare şetrar în 1671—1673 a fost mare căpitan de dorobanţi la 1668. Tot astfel, Petru Obedeanu, Pătraşco Brezoianu, Mărăilă etc. au fost mari căpitani înainte de a fi mari şetrari.

Spre deosebire de alţi dregători, marele şetrar nu avea ca ajutor un al doilea şetrar.

În *Moldova*, şetrarul apare aproximativ în aceeaşi vreme ca în Ţara Românească, fiind menţionat în documente la 15 dec. 1517 [151]. Aceasta nu exclude, se înţelege, posibilitatea ca dregătoria să fie mai veche, fiind posibil chiar ca ea să fi fost creată în timpul domniei lui Ştefan cel

---

144 *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 164 (doc. din 13 nov. 1520).

145 *Ibidem*, p. 177. Vezi şi listele.

146 Vezi doc. din 15 iulie 1612, 25 april. 1647 (*idem*, veac. XVII, vol. II, p. 90 şi Copie Inst. de istorie „N. Iorga").

147 Vezi Acad. R. S. România, CLXXXV/60, Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, VIII/18 etc.

148 *Mag. istoric*, V, p. 33. A. M. del Chiaro nu-l mai aminteşte însă printre marii dregători (*op. cit.*, p. 61).

149 „Bul. Com. Ist.", XVI, p. 267 şi *Mag. istoric*, V, p. 46.

150 R. Greceanu, *Viaţa lui C. Brîncoveanu*, p. 194.

151 *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. I, p. 112.

Mare. Ca şi în Ţara Românească, importanţa dregătoriei de şetrar era în această vreme destul de modestă, şetrarul fiind amintit de regulă nu printre marii boieri [152].

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, Miron Costin îl considera pe şetrar ca fiind al nouălea dregător dintre cei care nu luau parte la sfaturile secrete (după pitar şi înaintea armaşului) [153]; tot al nouălea între marii boieri de divan (tot după pitar şi înaintea armaşului) îl enumeră şi Dimitrie Cantemir [154].

Atribuţiile sale erau asemănătoare în parte cu ale şetrarului muntean. Marele şetrar — numit uneori în relaţiile unor străini şi mare „cvartir maister" [155] sau „intendentul corturilor" (intendent des pavillons) [156] — îndeplinea în Moldova atribuţiile dregătorului polon obozny: în grija sa se aflau corturile domnului iar în vreme de război armamentul şi aşezarea taberelor. De aceea Dimitrie Cantemir îl numeşte general de artilerie şi intendent general [157]. Precum se vede, şetrarul cumula în Moldova şi o parte din atribuţiile armaşului din Ţara Românească.

În vreme de pace, marele şetrar îndeplinea şi unele atribuţii administrative, în primul rînd hotărnicii [158].

Spre deosebire de Ţara Românească, unde documentele nu amintesc de un *al doilea şetrar*, acesta apare în Moldova în a doua jumătate a sec. al XVII-lea [159]. În vremea lui Dimitrie Cantemir, al doilea şetrar ocupa locul al unsprezecelea între dregătorii de starea a doua şi îndeplinea şi el o parte a anului atribuţiile titularului dregătoriei [160].

---

[152] Vezi, de pildă, doc. din 12 iulie 1620, în care şetrarul este menţionat după vornicii de gloată, sau pe cel din 5 ian. 1611, în care marele şetrar apare după diverşi boieri (*ibidem*, veac. XVII. vol. III, p. 1 şi vol. IV, p. 486).

[153] M. Costin, *Opere*, p. 239.

[154] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

[155] Vezi relaţia lui Happel din 1645 („I. Neculce", IV, 1924, p. 257).

[156] De la Croix, ed. cit., p. 21 (extras din „Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.", s III, t. XIX). Vezi şi *Cronica Ghiculeştilor*, ed. N. Camariano şi A. Cioran-Camariano, p. 93, unde se arată că, la 1711, Dimitrie Cantemir a poruncit lui Ioan al doilea şetrar să întindă corturile lîngă Bahlui.

[157] M. Costin, *Opere*, p. 239 şi 389 şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81. Cf. şi interpolatorul lui Gr. Ureche, pentru care şetrarul — aşezat între vameş şi uşar — era mai mare „pre corturile domneşti... şi purtătoriu de grija tunurilor" (Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 77).

[158] Vezi doc. din 15 dec. 1517, 20 mart. 1636. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. I, p. 112 şi Acad. R. S. România, LXXXII/4).

[159] Vezi doc. din 28 aug. 1662, 18 iulie 1663 etc. (I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, III, p. 252 şi *Uricarul*, XXV, p. 64).

[160] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83.

Cap. II

DREGĂTORII CARE ÎNDEPLINEAU DIVERSE ATRIBUŢII LA CURTEA DOMNEASCĂ

Aceasta este categoria cea mai numeroasă de dregători, atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova. Din rîndurile ei făceau parte dregătorii care prestau diverse servicii personale domnului (postelnicul şi medelnicerul), cei care se ocupau de aprovizionarea şi ospeţele curţii domneşti (paharnicul, stolnicul, clucerul, slugerul, pitarul, jitnicerul) şi dregătorul care avea grija grajdurilor domneşti (comisul), fiecare dintre aceştia cu subalternii săi apropiaţi.

Între aceşti dregători ar fi trebuit să trecem şi pe spătar, care a prestat de asemenea o slujbă personală domnului. Cum însă, în Ţara Românească, acesta a căpătat cu vremea atribuţii de comandant militar, l-am trecut în categoria dregătorilor cu atribuţii militare.

Tot aci trebuie să mai amintim şi de faptul că dregătorii care au prestat servicii personale domnului ţării — servicii care au trecut treptat în sarcina subalternilor lor cei mai apropiaţi —, păstrîndu-şi titlurile vechi, au participat şi ei la rezolvarea treburilor administrative şi judecătoreşti ale ţării, asistînd la şedinţele sfatului şi divanului domnesc. Cum însă participarea lor la rezolvarea treburilor statului feudal nu a avut aceeaşi importanţă ca aceea a dregătorilor ce aveau în primul rînd atribuţii de ordin public (banul, vornicul, logofătul, pîrcălabii, vistierul), am considerat că ei pot constitui o categorie diferită de aceştia.

În acest capitol din lucrare îi vom prezenta pe fiecare din dregătorii care îndeplineau diverse atribuţii la curtea domnească, nu în ordinea importanţei lor (care nu este aceeaşi în cele două ţări), ci grupaţi după categoria de atribuţii pe care le îndeplineau, aşa cum am arătat mai sus : întîi cei care prestau servicii personale domnului, apoi cei care se ocupau de aprovizionarea şi ospeţele curţii domneşti şi însfîrşit pe comis, în grija căruia se aflau grajdurile domnului.

a. Postelnicul sau stratornicul

În lucrarea sa adeseori amintită aci, C. C. Giurescu a dovedit că „stratornic şi postelnic sînt două denumiri pentru unul şi acelaşi dregător" [1], problemă asupra căreia nu mai revenim.

---

[1] C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 156—157.

Cuvîntul postelnic (постелникь) este de origine slavă, el derivînd de la termenul постеля, care înseamnă aşternut [2]. F. Miklosich a arătat că termenul de postelnic există în limba slavonă veche, la ruşi, sîrbi şi cehi, unde cuvîntul are accepţiunea de şambelan sau camerier [3].

Cît priveşte termenul de stratornic (стратбрникь), — al doilea nume dat postelnicului — există mai multe păreri: G. Ghibănescu susţine că el vine de la termenul latin stratus [4], iar D. Candrea de la cuvîntul românesc strat, care avea înţelesul de pat [5]; spre deosebire de aceştia doi, N. Iorga consideră că stratornicul — pe care îl crede în mod greşit şeful oştirii, spre deosebire de postelnicul — şambelan — vine din cuvîntul grecesc strator (στρατωρ), cu sufixul slav de „nic"; numele stratornic, „alcătuit din greceşte şi bulgăreşte, înseamnă general". După părerea sa, noi am împrumutat acest termen de la slavii de sud [6], unde însă stratorul îndeplinea alte atribuţii. [7].

Menţionez că, în Imperiul bizantin, dregătorul care îndeplinea atribuţiile postelnicului de la noi s-a numit παρακιμομενος (= care se culcă alături) şi el a înlocuit pe mai vechiul dregător cu numele latin de praepositus sacri cubiculi; el era mai marele camerei imperiale [8]. În Bizanţ, protostratorul (de la care N. Iorga presupunea că derivă cuvîntul stratornic) îndeplinea atribuţiile comisului de la noi, fiind şi comandantul cavaleriei uşoare.

În documentele slave din Ţara Românească, postelnicul poartă ambele aceste nume, de stratornic (îndeosebi în secolele XV—XVI) şi postelnic. În cele din Moldova numele obişnuit este postelnic. În unele documente din Ţara Românească, scrise într-o limbă slavă mai preţioasă de Udrişte Năsturel al doilea logofăt şi de „spudeii' săi, cuvîntul postelnic este înlocuit uneori cu acela de предстатель [9] sau домостроитель [10], care au accepţiunea de „tocmitor de case" (aceasta datorită rolului său de seamă la curtea domnească).

---

[2] Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico*, sub voce, C. Jirecek, *Staat und Gesselschaft im mittelalt. Serbien*, I, p. 15, G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 45. Cf. şi Miron Costin, *Opere*, p. 238, care afirmă că postelnicul este „numit astfel de la posciel (aşternut)".

[3] F. Miklosich, *Dictionnaire abrégé de six langues slaves*, St. Petersburg, 1885, p. 600—601.

[4] G. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 45.

[5] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 160.

[6] N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, II, p. III şi 150—151, *Histoire des Roumains*, p. 114—117 şi *Istoria românilor*, III, p. 173, 268.

[7] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 160.

[8] L. Brehier, *op. cit.*, p. 128—129. Despre evoluţia acestei importante dregătorii de palat în sec. VIII—XIV şi dublarea ei sub împăraţii Paleologi vezi pe larg R. Guilland, *Fonctions et dignités des eunuques*, în „Études byzantines", t. II, 1944, p. 191—201. Vezi şi Pseudo-Codinos, *op. cit.*, p. 34 şi traducerea aceluiaşi Guilland în „Byzantinoslavica", XIII/1, 1952, p. 236.

[9] Vezi doc. din: 6 martie 1628, 13 ian. şi 25 nov. 1634, 28 aug. 1635 şi 20 aug. 1646 (Acad. R. S. România, Peceţi 76, Arh. St. Buc., m-rea Bistriţa, LXII/184, m-rea Tismana, I/19 şi Acad. R. S. România, XCV/26 şi CCXCIV/5).

[10] Doc. din 6 mai 1634 şi 3 aug. 1639 (Arh. St. Buc., m-rea Valea, XVII/17 şi Istorice noi, XLV/4).

În izvoarele latine referitoare la Țara Românească, postelnicul este numit „magister lectorum"[11], „cubicularius"[12], „summus aulae praefectus sive provinciae mareschalus"[13]. În unele documente redactate în limba latină se dă și echivalența între postelnic și cubicularius. La 1537, un boier își spune „postylnik, supremus cubicularius"[14]. În izvoarele alcătuite în limba italiană i se spune „gran cameriere"[15] sau „gran marescialo di corte"[16].

Pentru Moldova, izvoarele latine îl numesc pe postelnic „postelnig"[17], „cubicularius"[18], „cubicularius supremus"[19], „praefectus aulae"[20], „supremus aulae praefectus"[21] sau „marschalus supremus Moldaviae"[22]; cele italiene „magistro di camera supremo"[23], iar într-o relație franceză i se spune „le maréchal de la cour"[24], toate aceste denumiri indicînd și atribuțiile sale.

În *Țara Românească*, primul postelnic, Stoica, este amintit într-o traducere românească a unui document din 18 iulie 1437, cînd este citat ca martor al sfatului domnesc înaintea stolnicului, paharnicului, comisului și logofătului[25]. În documentul următor, în care e amintit, un original slav din 28 martie 1451, stratornicul figurează ultimul dintre dregătorii membri ai sfatului[26], poziție pe care și-o va păstra și mai tîrziu.

Începînd din anul 1467 cu unele întreruperi pînă la 1545, în documentele din Țara Românească apar cîte doi, uneori chiar trei postelnici sau stratornici o dată[27]. În cele mai multe din aceste documente, cei doi postelnici sînt citați împreună cu acest titlu, ceea ce dovedește în mod cert că, în aceste cazuri, funcția era ocupată de două persoane, egale în grad[28].

---

[11] *Hurmuzaki*, XV, p. 53—54 (doc. din 1460).

[12] *Ibidem*, p. 152. Menționăm aci că în Imperiul bizantin dregătorul care îndeplinea funcțiile postelnicului era numit uneori tot cu termenul latin de cubicular. În același timp, cubicular era și un titlu nobiliar, așa cum la noi copiilor mici de boieri li se dădea titlul onorific de postelnici (vezi R. Guilland, *Études de titulature byzantine. Les titres auliques reservés aux eunuques*, în „Revue des études byzantines", 1955, p. 52—75).

[13] *Relația istorică* (*Mag. istoric*, V, p. 47).

[14] *Hurmuzaki*, XV, p. 375.

[15] *Memoriul lui Fr. Sivori*, ed. Șt. Pascu, p. 170.

[16] Del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

[17] I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 299 (1468) și *Hurmuzaki*, XV, p. 67.

[18] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 441 (1499).

[19] *Hurmuzaki*, II/1, p. 425.

[20] *Codex Bandinus*, p. 313.

[21] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78. Vezi și C. Giurescu, *Material*, II, p. 82 (1726).

[22] N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 67.

[23] N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine*, I, p. 49.

[24] „Rev. hist. du sud-est européen", VI, 1929, p. 63.

[25] D.R.H., B., vol. I, p. 145.

[26] *Ibidem*, p. 179. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 155, citează și un doc. din 1443, după o copie fotografică a prof. G. Millet.

[27] Vezi listele publicate în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, p. 579—580.

[28] Cf. și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 158. Menționez aci că și în Imperiul bizantin funcția a fost un timp ocupată de două persoane (L. Brehier, *op. cit.*, p. 150). Vezi și mai sus nota 8.

În documentele care apar cîte trei postelnici, se face însă deosebire între ei, unul sau doi fiind mari postelnici, iar al treilea sau al doilea şi al treilea de regulă postelnici simpli (poate postelnici II). De pildă, la 22 martie 1511, în sfatul domnesc sînt citaţi Marcea — care e marele postelnic — şi Radu şi Pîrvu stratornici [29], aşa cum, la 28 mai 1545, apar ca martori ai sfatului domnesc Dragomir mare postelnic, urmat de Radu şi Teodosie postelnici [30]. În aceste cazuri, cei doi postelnici sînt foarte probabil subalternii marelui postelnic.

Într-un alt document, din 3 nov. 1516, sînt citaţi ca martori ai sfatului domnesc Neagoe şi Luca mari stratornici, iar ca ispravnic Stoica stratornic [31], ceea ce dovedeşte că existau doi mari postelnici care aveau un subaltern.

Cu privire la rangul ierarhic al marelui postelnic, el apare de regulă în documente ca ultimul dintre boierii membri ai sfatului domnesc. În a doua jumătate a sec. al XV-lea şi în sec. al XVI-lea aceasta este poziţia sa, chiar cînd apar ca martori şi alţi dregători ca slugerul, clucerul, armaşul etc. Cu toate acestea, la 1583—1585, Franco Sivori, secretarul italian al lui Petru Cercel, afirmă că dregătoria de mare postelnic era „cea de a patra în ordinea întîietăţii'' dintre cele 12 dregătorii de seamă ale ţării [32].

În sec. al XVII-lea, postelnicul este citat de cele mai multe ori în documente tot ca ultimul dregător al sfatului domnesc. Unii dintre marii postelnici însă — de pildă Constantin Cantacuzino, care a ocupat această dregătorie vreme de 32 de ani — figurează deseori înaintea stolnicului şi comisului, iar uneori chiar înaintea paharnicului [33]. După introducerea ca martori în sfatul domnesc a slugerului şi pitarului, postelnicul îi preceda de obicei pe aceştia doi între membrii sfatului.

Ştirile din documente sînt contrazise însă şi în acest secol de acelea din izvoarele narative. Pentru autorul *Relaţiei istorice*, în vremea domniei lui Şerban Cantacuzino marele postelnic nu făcea parte dintre cei 14 dregători ai sfatului domnesc, fiind citat primul după aceştia, între cei care asistau la şedinţele sfatului domnesc [34]. Mai tîrziu însă, în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu, marele postelnic era considerat ca al şaptelea dregător al sfatului domnesc, după marele clucer [35].

Despre *atribuţiile marelui postelnic* ştirile nu sînt prea bogate. După cum numele său o arată, el avea grijă de camera de culcare a domnului, de patul său, fiind deci unul dintre dregătorii care-i prestau servicii personale. După părerea lui Nicolae Iorga, numele de postelnic aminteşte de acela al dregătorului roman praefectus cubiculi [36]. Această dregătorie a

---

[29] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 69.
[30] *Ibidem*, vol. II, p. 324.
[31] *Ibidem*, p. 116.
[32] Memorialul, ed. Şt. Pascu, p. 170.
[33] Vezi doc. din 1 iulie 1651, 1 aug. 1652 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Nucet, XII/1 şi Muzeul de istorie Buc., nr. 27 442).
[34] *Mag. istoric*, V, p. 47.
[35] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.
[36] N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, II, p. 149.

existat şi la alte curţi feudale din Europa, de pildă la unguri, unde dregătorul respectiv era numit „cubiculariorum regalium magister" [37], la croaţi etc. [38].

Fiind unul dintre dregătorii cei mai apropiaţi de persoana domnului avînd grijă de camera sa de culcare, marele postelnic a primit cu vremea şi atribuţia de a introduce la domn pe cei care cereau audienţe şi de a primi pe trimişii statelor străine. De aceea, în sec. al XVII-lea, marele postelnic era de obicei un cunoscător al limbilor străine, adeseori de origine greacă [39].

Cele mai detailate ştiri despre atribuţiile marelui postelnic ni le dă tot autorul *Relaţiei istorice*, care ne informează că această dregătorie fusese „odinioară ... de mare vază, cinste şi cîştig", dar că, în această vreme, era ocupată de un „calic de negustor grec." „În sarcina postelnicului este să adune pe toţi bărbaţii de seamă în faţa domnului. Audienţa la domn el o hotărăşte".

Tot autorul acestei importante *Relaţii* ne dă şi ştiri despre veniturile marelui postelnic, pe care, în vremea cînd îşi scria preţioasele sale informaţii, le cotropise Şerban Cantacuzino: el primea unele „porţiuni" de la domn şi daruri de la postelnicii din ţară. Cît despre „protecţia" exercitată de marele postelnic asupra unor oraşe din ţară — despre care vorbeşte autorul *Relaţiei* amintite [40] — aceasta nu este confirmată de documentele interne.

Subalternii apropiaţi ai marelui postelnic, cei care îl ajutau la îndeplinirea atribuţiilor sale, erau postelnicii ai doilea.

Postelnicul al doilea este unul dintre primii subalterni ai unui mare dregător care apare în documente, la 10 sept. 1508 [41]. După cum arăta N. Iorga, dregătoria de al doilea postelnic „era o dregătorie de cunoştinţi, de agerime şi de încredere" [42]. În sec. al XVII-lea, numeroşi mari boieri au fost în tinereţe ai doilea postelnici (Chircă Rudeanu, Constantin Şerban, Ivaşco din Cepari, Alexandru Alexeanu, Badea Bălăceanu, Constantin Brîncoveanu etc.).

În documentele din acest secol sînt amintiţi adeseori cîte 3—4 postelnici ai doilea de o dată [43]. În vremea domniei lui Şerban Cantacuzino existau şase astfel de postelnici, care asistau la şedinţele sfatului domnesc, „care stau pe lîngă domn şi pe care domnul îi trimite la persoanele mai

---

[37] Bartal, *Glossarium*, p. 398.

[38] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 157.

[39] Amintim dintre aceştia pe: Ianiu Caragea, Trufanda, Condilo, Mano, Constantin Cantacuzino, Iordache Trufanda, Laţcarache etc.

[40] *Mag. istoric*, V, p. 47—48. Menţionez că, la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea, marele postelnic primea daruri de la ceilalţi dregători, el fiind acela prin intermediul căruia domnul îi numea în dregătorii („Arh. Bas.", 1932, p. 36).

[41] Vezi listele întocmite de autorul acestei lucrări.

[42] N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. LXIV.

[43] Vezi doc. din 11 iulie 1636 şi 17 aprilie 1637, unde apar cîte patru postelnici ai doilea sau pe cel din 27 martie 1653, care aminteşte de trei asemenea postelnici (copie Inst. de Istorie „N. Iorga"; Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, LX/3, m-rea Arnota, IV/1).

importante, fie spre a le aduce la domn, fie spre a le face cunoscute porunca şi bunăvoinţa domnului" [44].

În sec. al XVII-lea, al doilea postelnic este menţionat uneori şi ca membru al sfatului domnesc, îndeosebi în actele al căror beneficiar era marele postelnic [45].

În *Moldova*, postelnicul este amintit în documente mai devreme ca în Ţara Românească, la 8 martie 1407, cînd figurează ca ultimul martor al sfatului domnesc [46]. Mai tîrziu, în anii 1409—1411, postelnicul a cumulat şi funcţia de vistier, fiind numit postelnic şi vistier [47]. Spre deosebire de Ţara Românească, în Moldova dregătoria de mare postelnic nu a fost dublă.

Ca rang ierarhic, postelnicul a ocupat o situaţie mai bună decît postelnicul din Ţara Românească. În timpul domniei lui Ştefan cel Mare şi în sec. al XVI-lea, el este amintit adeseori în documente înaintea paharnicului, stolnicului şi comisului, iar uneori, de la mijlocul acestui secol, chiar înaintea spătarului şi vistierului. În sec. al XVII-lea, el a devenit în ordine ierarhică al cincilea dregător moldovean, fiind trecut de regulă în documente după hatman. Tot în această situaţie îl aşează şi Miron Costin şi Dimitrie Cantemir [48], care precizează însă că „în sfatul de taină el nu are la drept vorbind scaun şi nu poate să hotărască, dar este lăsat să intre ori cu învoirea celorlalţi, ori la porunca domnului. Atunci se consideră că ţine locul domnului şi îngrijeşte ca ceilalţi sfetnici să hotărască după voia domnului în treburile cele mai grabnice ale ţării".

Atribuţia iniţială a postelnicului, după cum chiar numele său o arată, a fost grija pentru camera de dormit a domnului ţării. De aceea, cronicarul Macarie afirmă că postelnicul era „paznicul iatacului domnesc" [49]. La această atribuţie iniţială s-au adăugat apoi şi altele, ceea ce a făcut din postelnicul moldovean unul dintre cei mai importanţi dregători ai curţii domneşti. În sec. al XVII-lea aceste atribuţii ajung să primeze asupra aceleia iniţiale, pe care o îndeplineau acum subalternii marelui postelnic.

Pentru interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche, marele postelnic este „dvorbitoriu înaintea domnului... şi tîlmaciu a limbi străine" [50].

Miron Costin îl aseamănă pe marele postelnic mareşalului din Polonia, precizînd că el era singurul dregător care avea voie „să intre la domn chiar dacă nu este încă îmbrăcat şi... chiar dacă nu ar fi chemat". În afară de aceasta, marele postelnic îndeplinea o atribuţie pe care nu o avea cel din Ţara Românească: el avea dreptul să judece „toată curtea

[44] *Mag. istoric*, V, p. 48.

[45] Vezi doc. din: 10 martie 1646, 15 iulie, 20 şi 26 dec. 1647, 25 sept. 1653 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Apostoli, IV/2 şi copii Inst. de istorie „N. Iorga").

[46] *Doc. priv., ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 17.

[47] *Ibidem*, p. 19, 20, 21, 24, 28.

[48] M. Costin, *Opere*, p. 239 şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78—79.

[49] *Cronicile slavo-romåne*, ed. P. P. Panaitescu, p. 99.

[50] Gr. Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. cit., p. 76. Din aceste motive numeroşi mari postelnici din sec. al XVII-lea au fost greci, ca şi în Ţara Românească: Diamandi, Iorga, Andronachi, Stamatie Hiotul, Alexandru Ramandi, Manolachi Ruset, Vlasto, Panaiotachi Morona etc. Cf. şi G. Ghibănescu, *Surete*, XV, p. XXIII.

domnească : pe aprozi, pe curieri şi pe turci", motiv pentru care trebuia să cunoască şi limba turcă [51].

Mai largi sînt atribuţiile postelnicului după informaţiile date de Dimitrie Cantemir, pentru care marele postelnic era ,,şeful suprem al curţii", cel care ,,rînduieşte toate treburile la curte şi are sub porunca sa pe toţi curtenii din interiorul curţii". Tot în subordinea postelnicului erau şi călăraşii de Ţarigrad şi de Crimeia, care erau trimişi să ducă ştirile [52]. Marele postelnic juca un rol de seamă şi la ospeţele domneşti : cînd domnul punea şervetul pe masă, dînd semnalul de terminare a ospăţului, marele postelnic lovea cu toiagul său de argint în podea, acesta fiind semnul că boierii trebuiau să se retragă [53].

După alte două relaţii, marele postelnic îndeplinea un rol important în asigurarea fastului curţii domneşti, francezul De la Croix numindu-l chiar ,,maestru de ceremonii". După cum ne informează acest călător, marele postelnic preceda pe domn cînd acesta venea la judecată în divan, iar în timpul judecăţilor şedea la stînga tronului domnesc, în dreapta stînd spătarul [54].

La începutul sec. al XVIII-lea, un alt călător, suedezul Weissmantell, ne relatează că marele postelnic îl servea pe domn ,,zi de zi, stînd în picioare la audienţele oficiale şi la cele secrete, cu bastonul de mareşal în mînă" [55].

Cu privire la numele de mareşal pe care îl dă marelui postelnic Miron Costin şi Weissmantell (nume care se dădea mai înainte vornicului), acesta se explică prin faptul că postelnicul era considerat acum mai marele curţii domneşti, asupra căreia avea — cum am văzut — şi drept de judecată. Este foarte probabil că el a preluat această atribuţie de la marele vornic în momentul în care vornicia s-a dublat şi cînd cei doi vornici au căpătat drepturi de judecată în cele două părţi de ţară ce li s-au încredinţat, curtea centrală domnească ieşind de sub jurisdicţia lor. Aşa se explică de ce, în *Cronica moldo-polonă*, alcătuită la 1564—1565, după cei doi vornici, de ţara de sus şi de ţara de jos, figurează şi un alt vornic ,,care este pe lîngă domn ; acesta este şi mareşal". Acesta este foarte probabil postelnicul sau mareşalul curţii domneşti, dregător care nu este amintit în cronică cu numele de postelnic [56].

---

[51] M. Costin, *Opere*, p. 238, 387. Evlia Celebi îl aseamănă pe postelnicul moldovean cu dregătorul turc numit capîgilar-ketchuda (,,Bul. Com. Ist.", XII, p. 52).

[52] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 78—79.

[53] *Ibidem*, p. 96.

[54] F. Babinger, *O relaţiune neobservată*, în ,,Analele Acad. Rom., Mem. Secţ., ist.", s. III, t. XIX, p. 193.

[55] *E. H. Weissmantells Dagbok*, ed. S. E. Bring, Stockholm, 1928, p. 216 (în trad. la Inst. de istorie, ,,N. Iorga").

[56] *Cronicile slavo-române*, ed. cit. p. 186. Vezi şi jurămîntul depus de Alexandru Lăpuşneanu şi boierii Moldovei regelui polon, în august 1552, în care este citat, alături de vornici, şi ,,marzalek nadworny" (mareşalul curţii), ceea ce îndreptăţeşte presupunerea noastră (,,Studii", 1965, nr. 3, p. 668).

În afară de atribuțiile pomenite, marele postelnic mai deținea și pîrcălăbia ținutului Iași [57], iar Dimitrie Cantemir afirmă că avea și ,,oblăduirea Iașilor și judecă pricinile locuitorilor săi'' [58].

Despre *veniturile marelui postelnic* știrile sînt destul de sărace. În afară de acelea realizate din pîrcălăbia de Iași [59] și din judecata celor care slujeau la curtea domnească, marele postelnic primea și unele cadouri pentru a înlesni intrarea la domn a celor care doreau audiențe sau pentru a fi mijlocitor între domni și boieri. Într-o însemnare de cheltuieli din ‹cca. 1628›, un boier arată astfel că, în vremea domniei lui Gaspar Grațiani, dăduse lui Nica postelnicul tîlmaciul ,,o cabaniță cu blană de spinări de rîs și cu șlic'', care costau 18 ughi [60].

Subalternii marelui postelnic erau al doilea și al treilea postelnic, în afară de alți postelnici mai mărunți care slujeau la palatul domnesc.

Al doilea postelnic exista încă de la începutul sec. al XVI-lea. Într-un document din 28 febr. 1528 este amintit astfel ,,sluga noastră credincioasă'' Costea Albotă postelnic [61], care la 7 martie 1531 devine mare postelnic, membru al sfatului. Cum în 1528 mare postelnic era Liciu, este foarte probabil că Albotă era unul din subalternii săi cei mai apropiați. Primul dregător purtînd numele de al doilea postelnic este amintit însă la 31 martie 1570 [62]. Spre deosebire de Țara Românească, în Moldova dregătoria de al doilea postelnic era deținută de o singură persoană.

Postelnicul al doilea ocupa în vremea domniei lui Dimitrie Cantemir al 14-lea loc între boierii din starea întîia. El ,,ține locul marelui postelnic și supraveghează curtea domnească. Treaba lui cea mai de seamă este să introducă la domn pe marii boieri mazili și pe cei de alte stări (decît prima), să ducă la domn plîngerile acestora și să le aducă răspuns'' [63].

În vremea domniei lui Miron Barnovschi, al doilea postelnic locuia și noaptea în palatul domnesc, veghind somnul domnului. Miron Costin înregistrează din amintirile marelui vornic Toma Cantacuzino faptul că acesta, fiind al doilea postelnic al domnului numit mai sus, ,,în multe nopți l-au zăritu pe la miiadzănoapte îngenunchiatu înaintea icoanei la rugă, cu mare osîrdiie'' [64].

Cît privește pe *al treilea postelnic*, acesta este amintit la începutul sec. al XVII-lea, în persoana lui Toma Cantacuzino [65], care devine apoi postelnic al doilea. În vremea lui Dimitrie Cantemir, al treilea postelnic ocupa primul loc între boierii de starea a treia. El ,,se află zi și noapte la curtea domnului, împreună cu alți doi postelnici. Ei duc poruncile domnului către marele postelnic. Tot ei au grijă să fie îndeplinite diverse porunci

57 Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. cit., p. 76 și M. Costin, *Opere*, p. 238 și 387.

58 D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79.

59 La 23 nov. 1755, marele postelnic avea încă pîrcălăbiile ,,după obicei'' (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 159 și Acad. R. S. România, XXXVII/1).

60 G. Ghibănescu, *Ispisoace*, II, p. 44.

61 *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. I, p. 247.

62 *Ibidem*, vol. II, p. 222.

63 D. Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

64 M. Costin, *Opere*, p. 103.

65 Doc. din 6 april. 1623 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac., XVII, vol. V, p. 207).

domneşti primite şi duc răspuns domnului". Îndeplinind aceste atribuţii de încredere, cei trei postelnici amintiţi puteau să intre în divanul cel mare „unde nu au voie alţi boieri" [66].

În afară de cei trei postelnici (cel mare, al doilea şi al treilea), mai existau în vremea lui Dimitrie Cantemir alţi şapte postelnici de rang mai mare (superioris ordinis) şi 24 sau mai mulţi de rang mai mic [67].

b) Medelnicerul

Face parte din dregătorii personali ai domnului, împlinind atribuţii la palatul domnesc. Numele său vine de la cuvîntul maghiar medel, care înseamnă lighean [68].

Menţionez că acest dregător personal al monarhului exista şi la alte curţi feudale, unde ocupa o situaţie destul de modestă. De pildă, în Imperiul bizantin cei care aduceau ligheanul şi turnau apă pentru spălat se numeau nipsistiarioi [69].

În *Ţara Românească*, în sec. al XVI-lea, marele medelnicer era un dregător destul de însemnat, amintit uneori în sfatul domnesc, începînd de la 12 sept. 1523 [70]. În timpul domniilor lui Grigore Ghica, în anii 1664—1665 şi 1673—1676, medelnicerul este pomenit din nou printre membrii sfatului [71], ceea ce l-a determinat pe autorul *Relaţiei istorice* să afirme că medelnicerul a fost „rînduit" de acest domn, deşi dregătoria exista şi în sec. al XVI-lea. Tot autorul acestei preţioase relaţii ne informează că medelnicerul ocupa locul al unsprezecelea (după pitar şi înaintea slugerului) între dregătorii care luau parte la divan [72], în timp ce A. M. del Chiaro trece pe medelnicer pe locul al doisprezecelea (după sluger şi înainte de serdar şi pitar) [73].

Despre *atribuţiile* sale, atît autorul *Relaţiei istorice*, cît şi secretarul italian al lui Constantin Brîncoveanu ne informează că el era dregătorul care turna apă domnului la spălatul mîinilor la masă [74]. Îndeplinind aseme-

---

[66] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83.

[67] *Ibidem*, p. 87.

[68] G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 32. S. Mîndrescu, *Elemente ungureşti în limba română*, Buc., 1892, nu-l aminteşte însă printre cuvintele de origine maghiară. Uneori se folosea şi în Moldova termenul de medelniţă pentru lighean. Astfel, într-un inventar de avere din 1793 este amintită şi o medelniţă (*Uricarul*, XVI, p. 205).

[69] R. Guilland, *Etudes de titulature byzantine. Les titres auliques reservés aux eunuques*, în „Revue des etudes byzantines", XIII, 1955, p. 50—52.

[70] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac, XVI, vol. I, p. 177. Vezi şi doc. din 28 mai 1545, 26 aprilie 1549 (*ibidem*, vol. II, p. 324, 393).

[71] Vezi listele alcătuite de autorul lucrării.

[72] *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 46).

[73] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

[74] *Mag. istoric*, V, p. 46 şi A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61 (în textul italian : „quello che meta piatto al principe solo"). Aceasta l-a determinat pe N. Iorga să afirme că titlul de medelnicer era „mai mult o distincţie onorifică decît încredinţarea de fapt a acestei boierii zădarnice, bună pentru un trîntor sau fanfaron" (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. XLIX).

nea atribuţii în timpul ospeţelor domneşti, Evlia Celebi îl numeşte şeful sufragiilor [75].

Ne lipsesc ştirile despre veniturile sale.

În *Moldova*, primul medelnicer — numit uneori în documentele slave şi medelnar [76] — este amintit în vremea domniei lui Ştefan cel Mare, la 31 iulie 1463 [77]. Ca şi în Ţara Românească, medelnicerul este trecut uneori între membri sfatului domnesc, îndeosebi cînd lipsesc marii dregători membri titulari ai sfatului [78]. În sec. al XVII-lea, cînd apare ca martor în diverse documente alături de alţi mari boieri, medelnicerul este menţionat de obicei primul după dregătorii obişnuiţi ai sfatului, în urma stolnicului şi comisului.

Despre rangul ocupat de medelnicer, Miron Costin afirmă că el era al treilea (după stolnic şi comis) dintre dregătorii care nu luau parte la sfaturile secrete ale domnului [79]. Aceeaşi poziţie deţine medelnicerul şi în *Descrierea Moldovei*, unde el este considerat al treilea între marii boieri de divan [80].

Pentru interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche, marele medelnicer era dregătorul care, „îmbrăcat în haină domnească", servea la masa domnului „la dzile mari şi taie fripturile ce se aduc în masă" [81].

Puţin diferite sînt ştirile date de Miron Costin, care ne informează că marele medelnicer — pe care-l aseamănă cu dregătorul polon numit Kraiczy — servea la masa domnului la solemnităţi, îmbrăcat în caftan împodobit şi încins cu brîu roşu : subalternii săi turnau de băut la masă [82] (slujbă pe care o făceau de obicei paharnicii).

Mai numeroase şi mai precise sînt informaţiile date de Dimitrie Cantemir. După părerea sa, marele medelnicer dădea domnului apă de spălat la ospeţe şi aducea seara sfeşnicele la masă. Tot de la el aflăm că, la începutul sec. al XVIII-lea, marele medelnicer avea o jumătate din veniturile de la Ştefăneşti [83].

---

[75] „Bul. Comisiei Istorice", XVI, p. 267.

[76] Doc. din 26 aprilie 1621 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. V, p. 128).

[77] *Ibidem*, veac. XIV—XV, p. 330 (document păstrat în traducere). Medelnicerul mai este menţionat apoi la 20 martie 1497, 22 ian. 1518 etc. (*ibidem*, p. 281, veac. XVI, vol. I, p. 114).

[78] Vezi doc. din : 25 mart. 1599, 31 mart. şi 8 april. 1600, 10 april. 1605 (*ibidem*, veac. XVI, vol. V, p. 252, 285, 288 şi veac. XVII, vol. I, p. 228). În toate cele patru cazuri menţionate, beneficiarul documentelor este Nestor Ureche mare vornic, care nu apare în sfat. Vezi şi doc. din 30 martie 1642, din care lipseşte marele ceaşnic şi apare medelnicerul între membrii sfatului, înaintea marelui comis (M-rea Suceviţa, nr. 577).

[79] M. Costin, *Opere*, p. 239.

[80] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

[81] Gr. Ureche, *Letopisetul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 77.

[82] M. Costin, *Opere*, p. 239 şi 388. Vezi şi relaţia lui De la Croix, ed. Babinger, p. 21, care-l numeşte pe medelnicer „grand escuyer trenchant", în timp ce comisul este „grand escuyer".

[83] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 80, 95 şi 96. La 23 nov. 1755 el obţinea cîte un ban de pogonul de tutun (Acad. R. S. România, XXXVII/1).

Marele medelnicer era ajutat în atribuțiile sale de un *al doilea și al treilea medelnicer* [84], care făceau cu rîndul de serviciu, precum și de trei sau patru medelniceri, care puneau masa, aduceau apă de spălat și aveau în păstrare vasela domnului, fețele de masă „și celelalte” [85]. Precum vedem, atribuțiile medelnicerului moldovean erau oarecum asemănătoare cu acelea ale stolnicului.

c. Paharnicul sau ceașnicul

Ca și multe alte dregătorii, și aceea de paharnic a existat la curțile monarhilor feudali, unde a purtat diverse numiri : în Franța boutellier și grand echanson [86], în Germania Mundschenk, în Ungaria pincernarum regalium magister sau pohárnok mester [87], în timp ce în Imperiul bizantin dregătorul care îndeplinea rolul de paharnic s-a numit πινκερνης [88], nume de origină latină. De la bizantini numele dregătoriei a fost împrumutat de bulgari, care aveau și ei un dregător ce purta numele de epikerni [89].

Numele acestui dregător este de origine slavă, fiind împrumutat foarte probabil din Serbia sau Bosnia, unde se întîlnește dregătorul cu funcția de peharnic [90] și de unde a trecut în limba română și cuvîntul pahar [91]. N. Iorga considera însă că „păharnicul” este „singur aproape o creațiune românească”, deși demnitatea vine de la germani. Marele istoric afirmă că numele de paharnic este traducerea cuvîntului latin pincerna, întîlnit în această formă în primul document care-l amintește pe paharnic printre martorii sfatului domnesc [92].

În documentele slave, din Țara Românească el este numit de regulă пеХарникь (prescurtat пеХ.) ; mult mai rar se utilizează forma паХарник, iar uneori chiar aceea de чашник [93], întîlnită de regulă în Moldova. Cît privește forma кредничѣре, folosită de autorul *Învățăturilor lui Neagoe Basarab* [94] cu sensul de cei care luau credința, care gustau vinul ca să

[84] Primul medelnicer al doilea cunoscut, Toderașco Jora, apare în documente în iunie 1668 (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 41). Cît privește pe al treilea medelnicer, nu l-am întîlnit în documentele din sec. al XVII-lea.

[85] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83, 84, 86.

[86] Paul Viollet, *op. cit.*, I, p. 234–235 și II, p. 118–123 și F. Lot.-R. Fawtier, *op. cit.*, II, p. 54.

[87] Timon von Akos, *op. cit.*, p. 174–175.

[88] Pseudo-Codinos, *op. cit.*, p. 58 ; R. Guilland, *Fonctions et dignités des eunuques*, în „Etudes byzantines”, III, 1945, p. 188–202 ; idem, *Les chapitres relatifs aux fonctions des dignitaires du traité du Pseudo-Codinos*, în „Byzantinoslavica”, XIII/1, 1952, p. 246–247.

[89] C. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 386 și *Hurmuzaki*, I/2, p. 806.

[90] St. Novaković, *op. cit.*, p. 263–264 ; Fr. Miklosich, *Etym. Wörterbuch der slavischen Sprache*, Viena, 1886, p. 234 ; C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 136 și M. Lascaris, în „Byzantinoslavica”, 1929, p. 225.

[91] Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române*, în „Dacoromania”, III, p. 223.

[92] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 173 și 268–269.

[93] Vezi doc. din : 2 mai 1622, 20 ian. și 13 aprilie 1634 etc. (Doc. *priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. IV, p. 114 și 116 ; Acad. R. S. România, XLII/77 și Arh. St. Buc., AN, CXI/26).

[94] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 230.

18 c. – 290

nu fie otrăvit, acest cuvînt pare a se referi mai degrabă la cupari, subalternii paharnicului, termen cu care este redat cuvîntul credinciari în traducerea românească a *Învățăturilor* [95].

În unele documente slave din veacurile III—IV ale sec. al XVII-lea, în care se citează credința marelui paharnic, acesta este numit mare vărsător de vin (великїи вино чрьнец) [96] sau mai marele peste vinuri (старѣишинѹ винарскь) [97].

În izvoarele scrise în limba latină paharnicului i se spune „pincerna" [98] „magister pincernarum" [99] sau „supremus pincerna" [100], așa cum se numea în limba latină a cancelariilor dregătorul ce îndeplinea rolul de paharnic.

În *Țara Românească*, paharnicul este amintit prima oară într-un document slav păstrat în copie din vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn, datat 8 ian. <1392> [101]. Acest document este singurul în care paharnicul este numit picernic, fiind menționat în sfat după stolnic, și înaintea pivnicerului. După această dată, pînă la 1424, paharnicul mai apare de două ori în sfatul domnesc, fiind trecut ultimul la 10 iunie 1415 și 28 febr. 1424 [102]. De aici înainte paharnicul este menționat în mod regulat ca membru al sfatului domnesc, fie penultimul, înaintea comisului, fie antepenultimul, înaintea stolnicului și comisului, fie uneori—mult mai rar însă—chiar înaintea spătarului și vistierului. Situația s-a păstrat și în sec. al XVII-lea, cînd paharnicul este citat ca martor al sfatului domnesc fie înaintea stolnicului și comisului, fie după aceștia și înaintea postelnicului.

Autorul *Relației istorice* menționează însă pe paharnic ca fiind al șaselea mare dregător al țării, înaintea clucerului — care apare de obicei în sfat înaintea sa — și a stolnicului și comisului [103].

Atribuțiile paharnicului—ca și în cazul altor dregători—rezultă chiar din numele pe care îl poartă ; el se ocupă de băutura necesară meselor de la curtea domnească, avînd în grija sa paharele domnului și ale oaspeților săi [104], ca și aprovizionarea cu vin a pivnițelor domnești.

După cum ne informează autorul *Relației istorice*, marele paharnic — ca și alți dregători care îndeplineau atribuții la ospețele domnești — nu servea personal decît la marile sărbători, în rest el fiind înlocuit de subalternii săi apropiați. După părerea sa, dregătoria fusese „de mare cinste și folos, dar acum de nici unul" [105]. Este foarte probabil că autorul pomeni-

---

[95] *Ibidem*, p. 278, n. 4. Despre cupar vezi mai jos p. 276—277.
[96] Doc. din 3 aug. 1639 (Arh. St. Buc., Istorice noi, XLV/4).
[97] Doc. din 6 martie 1628 (Acad. R. S. România, Peceți nr. 76).
[98] I. Bogdan, *Relatiile*, p. 354—355 și *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 33).
[99] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 326.
[100] C. Giurescu, *Material*, II, p. 82 (1726).
[101] D.R.H., B, vol. I, p. 45. În *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XIII—XV, p. 55, fusese datat <1407> ian. 8.
[102] D.R.H., B., vol. I, p. 82 și 104.
[103] *Mag. istoric*, V, p. 33.
[104] Pentru comparație vezi și tratatul lui Pseudo-Codinos („Byzantinoslavica", XIII/1, 1952, p. 247).
[105] *Mag. istoric*, V, p. 45. Vezi și A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61, care-l numește pe paharnic „gran siniscalco".

tei relații exagerează, deoarece în a doua jumătate a sec. al XVII-lea paharnicul avea încă — așa cum vom vedea — venituri destul de însemnate.

Îndeplinind astfel de atribuții, marele paharnic și subalternii săi apropiați trebuiau să fie — ca și marele stolnic — oameni de credință ai domnului, care răspundeau de calitatea băuturilor și care, gustîndu-le sau luîndu-le „credința", asigurau pe domn că băuturile nu sînt otrăvite[106].

În afară de această îndatorire de la care își trage numele dregătoriei sale, marele paharnic din Țara Românească avea și unele atribuții de ordin militar ; el era mai mare peste numeroasele cete de păhărnicei, iar în a doua jumătate a sec. al XVII-lea comanda pe roșii sau curteni. Este greu de stabilit cu precizie data la care marele paharnic a devenit comandantul curtenilor. Autorul *Relației istorice* precizează că „Acum (nunc) el este peste roșii" [107]. Prin acest „acum" se înțelege că devenise de curînd comandantul curtenilor [108], fapt care rezultă și din unele documente din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, din deceniile 7—8, în care marele paharnic apare ca judecător al curtenilor sau roșilor [109].

Despre *veniturile marelui paharnic* posedăm informații mai precise decît pentru alți dregători. Ele constau mai întîi din darurile sau plocoanele pe care marele paharnic le primea de la subalternii săi păhărnicei. În *Relația istorică*, deseori amintită aci, se afirmă că aceștia fuseseră odinioară bogați și că „dădeau daruri multe paharnicului" [110]. Nu știm cu precizie în ce constau aceste daruri, precum nu cunoaștem nici proporția în care aceste plocoane se reduseseră în vremea cînd își scria misionarul catolic prețioasa sa relație.

Un alt venit important al marelui paharnic era realizat din cele 1 000 de vedre de vin (circa 12 000 litri) pe care le lua din județele Vîlcea și Argeș. La 15 iulie 1715, cînd se vorbește de acest venit, el era încasat „după obiceiul cel vechi". Vinul era luat de oamenii paharnicului de unde le plăcea și transportat la București de vinăriceri. La data amintită, cei care vroiau puteau să dea bani în loc de vin [111].

Este posibil ca aceasta să fie darea numită păhărnicie sau bani de păhărnicie, amintită în sec. al XVII-lea [112], despre care C. C. Giurescu credea că „e probabil", să fi constituit unul din veniturile acestei dregătorii [113].

Subalternii cei mai apropiați ai marelui paharnic erau : *al doilea paharnic*, *pivnicerul* și *cuparul*.

---

[106] Cf. relația lui Evlia Celebi („Bul. Com. Ist.", XVI, p. 266).

[107] *Mag. istoric*, V, p. 45.

[108] În bătălia de la Plumbuita, din 1633, roșii au fost comandați de Ivașco Băleanu vornicul și Barbu Brădescu paharnicul (*Istoria Țării Românești*, ed. cit., p. 102). La această dată, deci, paharnicul nu pare a fi fost încă comandantul curtenilor, de îndată ce are alături de el pe marele vornic.

[109] Vezi doc. din : 28 mai 1670, 9 aprilie 1673, 15 iunie 1676, 9 aprilie 1678 etc. (Acad. R. S. România, CXXVI/83 și CCCLXV/224, G. Ghibănescu, *Surete*, VI, p. 230).

[110] *Mag. istoric*, V, p. 45. Cf. și D. Fotino, *Istoria Daciei*, III, p. 288.

[111] N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 131—132.

[112] Despre încasarea acestei dări vezi C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*. p. 136.

[113] C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 135—136.

Primul dregător purtînd numele de *al doilea paharnic* este menţionat în documente la 28 nov. 1580 [114]. Cum în cursul sec. al XVI-lea sînt amintiţi — în afară de marele paharnic — numeroşi boieri purtînd titlul de paharnic, este foarte probabil că unii din aceştia puteau să deţină dregătoria de al doilea paharnic [115].

Pivnicerul, cel care avea în grijă pivniţa de vinuri, este menţionat încă din vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn, cînd un pivnicer, Lubaş, apare chiar ca membru al sfatului domnesc, într-o vreme în care acesta nu căpătase încă forma sa obişnuită [116]. Mai tîrziu, probabil, pivnicerul a fost înlocuit cu clucerul de pivniţă.

Cît priveşte pe *marele cupar*, după cum numele său îl arată, acesta avea grije să umple cupele cu vin ale domnului şi oaspeţilor săi. Amintit prima oară în documente la 28 aprilie 1519 [117], cuparul era recrutat de obicei dintre tinerii boieri apropiaţi de domn. Şerban Cantacuzino a fost el însuşi, la 1649, deci într-o vreme cînd era foarte tînăr, mare cupar al lui Matei Basarab [118], iar la 8 mai 1681 este amintit Grigoraşcu Cantacuzino „cocon" (copil) mare cupar [119].

La sfîrşitul sec. al XVII-lea, cuparul făcea parte dintre dregătorii personali ai domnului, care — în afară de atribuţia de a-i da de băut acestuia — avea în supravegherea sa zaharicalele (zacharum), facerea şerbetului, cafeaua şi toate dulciurile [120], atribuţii care, în sec. al XVIII-lea — odată cu accentuarea influenţei orientale în organizarea curţii domneşti — vor fi preluate în parte de alţi dregători mărunţi.

Despre veniturile marelui cupar ştirile din sec. al XVII-lea nu sînt prea sigure; către sfîrşitul acestui secol, el dispunea de unele venituri din cămînărit. Aflăm aceasta dintr-un document din 25 nov. 1696, prin care Palaloga mare cupar vinde unuia cămînăritul din oraşele Ploieşti, Gherghiţa, Văleni şi Tîrgşor cu 90 de taleri [121]. Înainte de această dată, prin hrisovul dat de Leon vodă, la 15 iulie 1631, se hotăra să se desfiinţeze

[114] Vezi listele noastre în ms.

[115] De pildă, la 2 sept. 1528, se dă un hrisov lui jupan Ivaşco (din Goleşti) paharnic, în sfat fiind Staico paharnic (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 53). Cum acest boier nu este amintit mai înainte ca mare paharnic, pentru ca la această dată să fie fost paharnic, este posibil ca el să fie unul din subalternii apropiaţi ai marelui paharnic. Acelaşi poate fi cazul jupanului Ghiura paharnic, amintit la 24 mai 1529 (*ibidem*, p. 67), a jupanului Lăudat paharnic, menţionat la 9 iunie 1537 (*ibidem*, p. 224), precum şi a altor asemenea boieri, ce au titluri de paharnici.

[116] Doc. din 8 ian. <1392> (D.R.H., B., vol. I, p. 45). Despre pivniceri vezi şi *Istoria Ţării Romîneşti*, ed. C. Grecescu, p. 15—16. Despre originea cuvîntului пивница, пивничѣр derivînd de la termenul slav пиво, vezi G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 41.

[117] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 138—139.

[118] Acad. R. S. România, DXCIV/18 (doc. din 28 mai 1649).

[119] Acad. R. S. România, CCXCI/4. Vezi şi cronica logofătului Greceanu, p. 184, unde se spune despre Manolache Ţărigrădeanu (Lambrino) că, „fiind cuparul mării sale [lui C. Brîncoveanu] şi de mică vîrstă crescut în casă", domnul l-a făcut ginere.

[120] *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 55).

[121] Arh. St. Buc., m-rea Bradu, XII/8.

„prada cupăriei", fără însă să se precizeze în ce anume consta această „pradă" [122].

În *Moldova* paharnicul este numit de obicei чашникь, cuvînt slav derivînd de la чашка [123]. Rareori se foloseşte aci denumirea de paharnic [124], aşa cum numele de ceaşnic este rar utilizat în Ţara Românească.

În izvoarele redactate în limba latină paharnicul este numit uneori „tisifer" [125], alteori „poharnig" sau „pincerna" [126].

Primul ceaşnic, Iliaş, este amintit în sfat — ca şi alţi dregători — în vremea domniei lui Alexandru cel Bun, la 16 sept. 1408 [127]. În documentele externe el este menţionat însă mai de vreme, în tratatul încheiat de domnul Moldovei cu regele Poloniei la 6 oct. 1407 [128] şi apoi în privilegiul acordat negustorilor din Liov la 8 oct. 1408 [129].

Într-un document intern din 16 febr. 1428 sînt amintiţi ca membri ai sfatului trei ceaşnici, din care unul poartă titlul de ceaşnicul doamnei [130], dregătorie care va continua să existe şi mai tîrziu [131]. Dintre ceilalţi doi, unul este foarte probabil fostul ceaşnic, Isaia, care apare mai tîrziu în sfat fără titlu, astfel încît nu avem de a face cu o funcţie dublă decît în vremea urmaşilor lui Alexandru cel Bun, cînd au existat doi domni asociaţi, fiecare cu dregătorii săi.

În secolele XVI—XVII, paharnicul ocupa de regulă un loc de frunte printre dregătorii personali ai domnului, fiind trecut după marele spătar şi înaintea marelui vistier. Atît Miron Costin cît şi Dimitrie Cantemir ne informează că paharnicul se afla printre cei opt mari dregători care făceau parte din sfat; amîndoi îl amintesc penultimul, după spătar şi înaintea vistierului [132].

Atribuţiile sale sînt asemănătoare cu acelea ale paharnicului muntean. Toate izvoarele narative definesc ca principala sa atribuţie grija de paharul domnului : la mesele mai solemne, paharnicul „îmbrăcat în caftan de brocart, încins cu un brîu de mătase roşie", umplea primul pahar al domnului, după care slujba era preluată de cupar, cel care îndeplinea această funcţie

---

[122] Acad. R. S. România, Peceţi, nr. 185.

[123] G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 72. În timp ce C. C. Giurescu, (*Contribuţiuni*, p. 141) crede că este vorba de o influenţă polonă, M. Lascaris admite o influenţă lituaniano-rusă pentru cuvîntul ceaşnic („Byzantinoslavica", 1929, p. 225).

[124] Vezi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 136—137, nota 11. Într-un document din 1436 — citat şi de C. C. Giurescu — paharnicul este numit cu termenul polon подчашін (*Hurmuzaki*, I/2, p. 865—867). Că cei doi termeni sînt sinonimi ne-o spune clar Miron Costin care, în *Poema polonă*, numeşte pe marele paharnic podczaszy (M. Costin, *Opere*, p. 238).

[125] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 441.

[126] *Ibidem*, p. 299 şi *Hurmuzaki*, XV, p. 67. În relaţia lui Bandini i se spune „poharnik nempe pocillator" (*Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, „Analele Acad., Rom., Mem., Secţ., ist.", s. II. t. XVI, p. 313). D. Cantemir îl numeşte „supremus pincerna" (*op. cit.*, p. 79).

[127] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 18.

[128] *Hurmuzaki*, I/2, p. 827—828.

[129] M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 636.

[130] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 62.

[131] Vezi doc. din 15 april. 1547 (*ibidem*, veac. XVI, vol. I, p. 551).

[132] M. Costin, *Opere*, p. 239 şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 77.

în mod obişnuit. Aceleaşi izvoare ne dau şi ştirea că paharnicul avea în grija sa viile domnului, lucrul şi culesul la timp al acestora. Din această pricină, stărostia de Cotnari — unde se făceau cele mai bune vinuri şi unde existau vii domneşti — ţinea de dregătoria sa. De la viile din Cotnari marele paharnic aduna zeciuiala cuvenită domniei [133].

Dintr-un document din 27 sept. 1663—singurul în felul său—rezultă că tot paharnicul încasa prin oamenii săi anumite dări pe vinurile puse în vînzare; în acest document se spune că „feciorii" paharnicului „băneau" (încasau o dare în bani) de pe vinurile armenilor şi jidovilor [134].

Veniturile marelui paharnic moldovean erau destul de însemnate; în afară de acelea aduse de stărostia de Cotnari [135] şi de încasarea dijmei din vin din această regiune, după afirmaţia lui Dimitrie Cantemir „nimeni nu poate culege via fără învoirea sa, pe care o dă pentru un mic plocon la 14 septembrie. Din aceasta are un venit mare (amplum proventum)" [136].

Subalternii apropiaţi ai marelui paharnic erau *al doilea* şi *al treilea paharnic*, *pivnicerul*, *cuparul şi ploscarul*.

Este greu de spus cînd a apărut *al doilea paharnic*. Într-un document din 20 dec. 1437 este amintit pan Ion Ureche păhărnicel [137]; cum în acelaşi timp în sfat se găsea Băloş ceaşnic, este posibil ca Ion Ureche să fie subalternul său cel mai apropiat [138]. Primul dregător care poartă în mod sigur titlul de al doilea paharnic este amintit însă mult mai tîrziu, la 8 ian. 1628 [139].

După cum ne informează Dimitrie Cantemir, al doilea paharnic—care era considerat ca al doilea boier dintre cei de starea doua — servea la masă după marele paharnic şi avea în grija sa viile domneşti de la Huşi [140], re-

---

[133] Gr. Ureche, *Letopiseţul Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 76, M. Costin, *Opere*, p. 238 şi 388 şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79. Interpolatorul lui Gr. Ureche adaugă la atribuţiile paharnicului grija pentru viile domneşti de la Hîrlău, de care celelalte izvoare nu amintesc însă. N. Iorga constata că, „întrucît în Moldova erau mai multe vii, paharnicul era mai împovărat de lucru" (*Rostul boierimii noastre*, p. 156).

[134] „T. Codrescu", V, 1934, nr. 7, p. 102—103.

[135] Paharnicul nu era el însuşi şi staroste de Cotnari, funcţie ocupată de persoane aflate probabil în ascultarea sa. La 20 nov. 1569, pîrcălab de Cotnari era un anume Goia (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. II, p. 212), în timp ce la 16 ian. 1628 pîrcălab era Lupu fost mare vornic (Vezi listele alcătuite de autorul lucrării). Este deci foarte probabil că veniturile respective se împărţeau între paharnic şi pîrcălab, în proporţii pe care nu le cunoaştem însă.

[136] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79.

[137] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 148—149.

[138] Peste mai puţin de un an, la 21 aug. 1438, Vană Ureche apare ca vornic în sfat, ceea ce arată că, înainte de aceasta, fusese un boier însemnat (*ibidem*, p. 158).

Cît priveşte pe Băloş al doilea ceaşnic (подчашїн), ce apare cu acest titlu între boierii moldoveni care prestează omagiu regelui polon la 19 sept. 1436 (M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 701), acesta este menţionat în aceeaşi vreme în sfatul domnesc ca ceaşnic (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 135—138), astfel încît nu poate fi considerat ca fiind al doilea paharnic. Tot astfel, pe pecetea lui Berindei stolnic scrie подсꙉ <олник> (M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 704), deşi el era stolnicul titular.

[139] Arh. St. Buc., m-rea Nicoriţă, IX/5.

[140] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82 şi 95. Cf. şi Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 78, unde se spune că „după dvorba paharnicului celui mare, dvoreşte la masă şi derege păhar cu băutură la domnu".

giune de unde încasa probabil zeciuiala din celelalte vii[141], așa cum făcea marele paharnic la Cotnari.

Ajutorul său era *paharnicul al treilea*, care, în vremea lui Dimitrie Cantemir, se îngrijea de viile din ținuturile Bacău și Trotuș [142]. Precum se vede, la începutul sec. al XVIII-lea, între marele paharnic și cei doi subalterni ai săi apropiați exista o împărțire destul de precisă a atribuțiilor.

Alți doi subalterni ai marelui paharnic au fost *ploscarul* și *cuparul*. Primul ploscar este menționat la 6 martie 1443, iar la 12 sept. 1464 Mircea ploscar apare chiar printre boierii membri ai sfatului domnesc [143]. În sec. al XVI-lea, ploscarii nu mai sînt amintiți în documente. În schimb, în această vreme apare un dregător nou numit cupar [144], care a înlocuit foarte probabil pe ploscar [145].

Ca și în Țara Românească, cuparul era „paharnicul de toate zilele". La începutul sec. al XVIII-lea, în afară de această atribuție, avea în grija sa pivnițele cu vinuri ale domnului și supraveghea măsurarea vinului [146].

Tot ca în Țara Românească, cuparii erau boieri tineri, din „casa" domnului, care se pregăteau pentru slujbe mai înalte. La 8 aprilie 1639, Vasile Lupu răsplătește pe Ionașco cupar cu un sat „pentru dreapta și credincioasa lui slujbă ce ne-a slujit în casa noastră, de cînd era mic și pînă în vremea de acum"[147].

Despre veniturile cuparului știrile sînt tîrzii, din sec. al XVIII-lea. La 1741, el încasa cîte 44 de bani de cîrciumă și două ocale de vin, atît în tîrguri cît și la iarmaroace [148].

Ultimul dintre subalternii ceașnicului moldovean era *pivnicerul*, amintit încă din sec. al XV-lea [149]. În timpul domniei lui Dimitrie Cantemir importanța funcției scăzuse ; în această vreme, pivnicerul era un boier-

---

[141] Vezi doc. din 4 aprilie 1662, 24 sept. 1668 și 30 martie 1669, în care, după ce se întărește episcopiei de Huși satul Broșteni lîngă hotarul tîrgului, se poruncește : „iar paharnicul al doilea să n-aibă nici o treabă acolo la moșia episcopiei, nici să dzăciuiască din viile ce vor fi pre hotarul satului aceluia". (Arh. St. Buc., ep. Huși, LXVI/4, 5 și 6). De aici încasa al doilea paharnic și unele venituri. La 1742 se arată că gloabele „și alte" ce s-ar face la tîrgoveții din Huși "sînt obicinuite a lui vtori păharnic" (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 325). Vezi și *Doc. privind relațiile agrare*, II, p. 330.

[142] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83. Menționez însă că nu am întîlnit dregători cu titlul de paharnic al treilea în doc. din sec. al XVII-lea.

[143] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 185 și 336.

[144] Primii cupari sînt amintiți la 4 oct. 1591 și 6 martie 1599 („Arhiva istorică", I/1, p. 105 și G. Ghibănescu, *Surete*, II, p. 284). Ambele documente lipsesc din colecția *Doc. priv. ist. Rom.*, A.

[145] Cf. și N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, p. 156, unde se arată că sarcina ploscarului a trecut apoi asupra cuparului.

[146] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 85. Vezi și relația lui De la Croix, ed. Babinger, p. 191.

[147] Arh. St. Buc., Peceți nr. 260. Vezi și doc. din 27 iunie 1669, în care este pomenit Dumitrașco Prăjescu fost cupar, fiul lui Grigorașco Prăjescu (idem, m-rea Sf. Sava, XXVII/7).

[148] Acad. R. S. România, ms. rom., 237, f. 95 v. și 406 și N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 229.

[149] Vezi doc. din : 16 aprilie 1441, 8 martie 1533, 22 oct. 1585 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 174, veac. XVI, vol. I, p. 352, vol. III, p. 294). În sec. al XVII-lea, Bandini îi spune pivnicerului „cellariorum praefectus" (*Codex Bandinus*, p. 314).

naş sau slujitor al curţii, care se afla sub ascultarea cuparului. El era mai mare peste chelarii pivniţelor, peste dogari şi peste cei care lucrau la crame şi avea ca venit drojdia vinului, din care făcea rachiu [150].

d. Stolnicul

Ca şi alţi dregători, şi acest dregător personal al domnului a existat şi la alte curţi medievale europene, unde purta denumiri diferite sau asemănătoare cu ale stolnicului de la noi : magister regiae mensae sau dapiferorum regalium magister (în limba latină), Küchemeister în Germania (de unde i s-a spus Kuhămistăr în Lituania), stolnik în Polonia [151] etc.

Numele acestui dregător este de origine slavă ; el derivă de la cuvîntul стол, care înseamnă masă [152]. Despre calea pe care a pătruns la noi părerile istoricilor sînt împărţite ; în timp ce C. Jirécek susţine că acest nume este comun Ţării Româneşti şi ţărilor slave din jurul nostru, istoricii români A. D. Xenopol, D. Onciul, şi N. Iorga cred că dregătoria este de origină bulgară ; părerea a fost acceptată şi de C. C. Giurescu [153] şi M. Lascaris [154].

Stolnicul îndeplinea în Ţara Românească şi Moldova rolul jucat de trapezarios (fostul praefectus mensae) de la curtea împăraţilor bizantini [155], avînd grija mesei domnului. Aşa se explică şi faptul că, în unele documente alcătuite într-o limbă slavă mai pretenţioasă, în sec. al XVII-lea, marele stolnic este numit ,,întocmitor al mesei" (трапезо строитель)[156].

În documentele redactate în limba latină, stolnicul poartă numele de ,,stolnig" [157], ,,magister mensarum" [158] sau ,,dapiffer" [159], în timp ce în unele izvoare narative scrise în aceeaşi limbă el este numit ,,culinae praefectus" [160], ,,supremus dapifer" [161] sau ,,praefectus culinae el mensae" [162].

---

150 D. Cantemir, *op. cit.*, p. 86. La 1741, pivnicerul avea ca venit cîte doi potronici de pogonul de vie, a ,,neguţitorilor" de la Odobeşti (N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 228).

151 C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 142.

152 G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 58.

153 Vezi mai pe larg discuţia la C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 143—144.

154 ,,Byzantinoslavica", 1929, p. 225.

155 Vezi R. Guilland, *Fonctions et dignités des eunuques*, în ,,Etudes byzantines", III, 1945, p. 179—187 şi G. Schlumberger, *op. cit.* p. 599—600.

156 Doc. din 6 martie 1628 (Acad. R. S. România, Peceţi nr. 76).

157 I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 299 (1468).

158 I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 326 şi *Hurmuzaki*, XV, p. 53—54 (doc. din 2 martie 1460).

159 I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 441 (1499). În unele documente se pune semnul echivalenţei între dapifer şi stolnic, ca la 1644, cînd se spune ,,supremus dapiferus sive stolnicus" (Veress, *Documente*, X, p. 206). Vezi şi p. 75 şi 157.

160 *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 46).

161 D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79. Menţionez că în relaţia lui N. de Porta din anul 1726 ,,supremus dapifer" şi ,,supremus culinae praefectus" apar ca fiind doi dregători diferiţi, primul fiind citat ultimul din cei 12 dregători membri ai sfatului domnesc, iar cel de al doilea ca al nouălea din sfat (C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 82).

162 *Codex Bandinus*, p. 314.

În *Țara Românească*, stolnicul este menționat prima oară la 8 ian. <1392>, în vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn [163], a cărui activitate de organizare a sfatului domnesc este cunoscută.

În listele martorilor din sfatul domnesc al Țării Românești din sec. al XVI-lea, stolnicul este amintit totdeauna, fiind citat printre ultimii dregători membri ai sfatului, ocupînd locul al șaptelea sau al optulea, uneori înaintea paharnicului, alteori după acesta. În documentele interne din prima jumătate a sec. al XVII-lea, el apare de regulă ca al șaptelea dregător din sfat, după comis și înaintea paharnicului și postelnicului, în timp ce în *Relația istorică* el este menționat ca al nouălea mare dregător, după comis și înaintea pitarului (în această relație postelnicul nu este trecut între membrii sfatului) [164].

Despre *atribuțiile* acestui dregător informațiile ce posedăm sînt — ca și pentru alte dregătorii — destul de tîrzii. Autorul *Relației istorice* ne relatează că stolnicul era mai mare peste cuhnie sau bucătărie (culinae praefectus), avînd în subordinea sa pe marele șufar, mai marele bucătarilor [165]. Evlia Celebi îl numește șeful scaunelor sau șeful servitorilor care gustă mîncarea înaintea domnului [166], iar A. M. del Chiaro „scalco maggiore" [167]. Marele stolnic era deci — ca și marele paharnic — un dregător cu atribuții importante la curtea domnului, avînd în grija sa servirea mîncării la ospețele domnești.

Legată de această atribuție era și aceea de a aproviziona curtea domnească cu unele alimente, în special cu pește. Subalternii marelui stolnic, numiți stolnici sau stolnicei, strîngeau dijma de pește din bălțile Dunării, din care o parte era consumată la curtea domnească [168]. Stolnicul juca deci un rol important și în aprovizionarea curții domnești : așa cum slugerul se îngrijea de carnea necesară curții, el se preocupa de aprovizionarea cu pește.

După părerea lui N. Iorga, stolnicul ar fi fost ajutat în îndeplinirea atribuțiilor sale de medelnicer, care punea masa, de clucer, care păzea depozitele de hrană, de sluger, „măcelarul curții", jitnicer, care îngrijea de grîne, și de pitar, care „ține cuptoarele de pîne" [169]. Din documente nu rezultă însă care erau raporturile dintre acești dregători. Ele nu par a fi în nici un caz de subordonare, deoarece, în sec. al XVII-lea, clucerul era un dregător superior în grad stolnicului. Este foarte probabil că ei vor fi colaborat la aprovizionarea curții domnești, în condiții despre care documentele nu ne dau nici un fel de informații.

Subalternii cei mai apropiați ai marelui stolnic erau *al doilea stolnic și marele șufar*.

---

[163] D.R.H., B., vol. I, p. 45.
[164] *Mag. istoric*, V, p. 33.
[165] *Ibidem*.
[166] „Bul. Com. Ist.", XVI, p. 267.
[167] Del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.
[168] Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 344.
[169] N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, p. 152.

Al doilea stolnic este amintit cu acest nume în documente la sfîrşitul sec. al XVI-lea şi începutul sec. al XVII-lea [170], deşi este foarte posibil ca el să fi existat cel puţin de la mijlocul sec. al XVI-lea [171]. Cît priveşte pe al treilea stolnic — despre care C. C. Giurescu crede că a existat din sec. al XV-lea— nu l-am întîlnit în nici un document de pînă la 1700.

În *Moldova*, stolnicul este unul din primii dregători care apare ca martor al sfatului domnesc, fiind amintit la 18 nov. 1393, înaintea vornicului [172]. După această dată el continuă să se afle printre membrii sfatului domnesc, fiind menţionat însă printre ultimii. În sec. al XVII-lea, stolnicul este trecut de regulă penultimul între membri sfatului, înaintea comisului.

Deşi marele stolnic apare totdeauna ca membru al sfatului domnesc, Miron Costin ne informează că el nu lua parte la sfaturile secrete alături de cei opt mari dregători, fiind primul din categoria dregătorilor „din afara senatului" [173]. Informaţia sa concordă cu aceea a lui Dimitrie Cantemir, după care stolnicul era primul dintre marii boieri de divan [174].

Atribuţiile sale sînt foarte asemănătoare cu ale stolnicului din Ţara Românească. Aşa cum autorul *Relaţiei istorice* îl numeşte pe stolnicul muntean „culinae praefectus", Bandini îl defineşte pe cel moldovean ca fiind „praefectus culinae et mensae" [175].

Despre modul cum îşi îndeplinea atribuţiile marele stolnic din Moldova informaţiile sînt mult mai bogate decît cele privind Ţara Românească.

Marele stolnic — numit de De la Croix „le maistre d'hostel" — supraveghea bucătăria domnească, îngrijind de masa domnului; cînd se aduceau mîncărurile, el punea pe unul dintre cei care servea să guste mîncarea pentru a se convinge că aceasta nu este stricată sau otrăvită [176]. El răspundea deci de calitatea mîncărurilor. Cînd Gaspar Graţiani a încercat să-l otrăvească pe vornicul Bucioc, domnul s-a prefăcut şi el că se simte rău, dînd vina pe stolnici că au făcut mîncărurile „cotlite" [177].

După interpolatorul lui Grigore Ureche, marele stolnic, „îmbrăcat în haine domneşti", „tocmeşte pre masă înaintea domnului" bucatele la „dzile mari şi la veselii domneşti" [178].

---

[170] Într-un doc. din 26 iunie 1588 este menţionat Udrişte din Dărăşti al doilea stolnic, iar la 12 febr. 1613 „sluga domniei mele" Pădure al doilea stolnic (*Doc. priv. ist. Rom.*, B. veac. XVII, vol. II, p. 153). Vezi şi listele noastre în ms.

[171] Vezi, de pildă, doc. din 23 oct. <1542—1543>, în care ispravnic este Socol stolnic, iar în sfat este Albul stolnic (*ibidem*, veac. XVI, vol. II, p. 295).

[172] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 3. Vezi şi omagiul prestat regelui polon la 6 oct. 1407 (*Hurmuzaki*, I/2 p. 827—828).

[173] M. Costin, *Opere*, p. 239.

[174] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79.

[175] *Codex Bandinus*, p. 314.

[176] Relaţia lui De la Croix, ed. Babinger, p. 21, extras. După părerea lui D. Cantemir, însă, cel care gusta mîncărurile servite la ospeţe era marele stolnic, nu subalternii săi (*op. cit.*, p. 79).

[177] M. Costin, *Opere*, p. 68.

[178] Gr. Ureche, *Cronica*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 77.

Miron Costin adaugă la aceste informaţii unele precizări despre costumul şi atribuţiile marelui stolnic, care venea la masa domnului la solemnităţi „îmbrăcat în caftan de un fel de stofă cu fir, cu podoabe în verde şi încins cu un brîu de mătase roşie". El era mai mare peste grădinari, pescari şi peste „toate bălţile formate de braţele Prutului şi ale Nistrului". Înainte, tot în grija sa fuseseră şi bălţile de la Dunăre, pe care le răpiseră turcii [179].

De la Dimitrie Cantemir aflăm că „supremus dapifer", „mai mare peste bucătărie şi bucătari", servea la masă stînd în picioare numai pînă la al treilea pahar, după care lua loc lîngă ceilalţi boieri. Autorul *Descrierii Moldovei* ne dă şi unele ştiri despre veniturile marelui stolnic, care, „afară de alte venituri, are bucate de la curte" [180]. Prin „alte venituri" este foarte probabil că domnul Moldovei înţelegea pe acelea rezultate din exploatarea peştelui din bălţile aflate în grija marelui stolnic.

Subalternii marelui stolnic erau — ca şi în Ţara Românească — *al doilea stolnic şi marele şufar.*

Bazat pe faptul că, în sec. al XV-lea, în unele documente moldovene apar cîte doi sau trei stolnici, C. C. Giurescu a emis părerea că stolnicul al doilea exista încă din această vreme [181], ceea ce este posibil, cel puţin pentru vremea lui Ştefan cel Mare. Primii dregători care poartă titlul de al doilea stolnic apar însă în documente de abia la începutul sec. al XVII-lea [182].

În vremea lui Dimitrie Cantemir, *stolnicul al doilea* îndeplinea în fiecare zi serviciul pe care marele vornic îl făcea la ospeţe şi la „dzile mari"; în această vreme, el făcea parte dintre boierii de categoria sau starea a doua, fiind al patrulea dintre aceştia [183].

Cît priveşte pe *al treilea stolnic* — a cărui existenţă este acceptată de C. C. Giurescu pentru sec. al XV-lea — nici documentele de pînă la 1700 şi nici Dimitrie Cantemir nu îl amintesc [184]. Ca şi în Ţara Românească, este posibil să fi fost consideraţi ca fiind stolnici ai treilea dregătorii mărunţi care serveau la masa domnului, dar pe care documentele nu îi numesc cu acest titlu.

Şufarul (şifarul). Era unul din subalternii marelui stolnic, fiind şeful bucătarilor curţii domneşti. După părerea lui C. C. Giurescu, şufarul ar fi fost un dregător care a apărut mai tîrziu [185].

---

[179] M. Costin, *Opere*, p. 388.

[180] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79—80.

[181] C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 145—147. Vezi şi doc. din: 14 oct. 1473, 22 martie 1507 şi 1 febr. 1508; în primul este amintit pan Petrea „stolnicul nostru", în al doilea pan Coste Cîrje stolnic, în timp ce în sfat este Toma stolnic la 1473 şi Fruntaş stolnic la 1507; Coste Cîrje devine el însuşi stolnic membru al sfatului la 1508 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 398 şi veac. XVI, vol. I, p. 66 şi 69). Este foarte probabil ca Cîrje să fi fost al doilea stolnic la 1507 şi să fi fost avansat mare stolnic în anul următor.

[182] Doc. din 31 mai 1626 (Acad. R. S. România, CCCLVII/22).

[183] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 82.

[184] În *Cronica moldo-polonă*, ca şi în cazul celorlalte dregătorii, se afirmă că şi stolnicii sau Kraiczi erau trei (*Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 186), ceea ce poate însemna că existau în această vreme un al doilea şi al treilea stolnic sau doi stolnici ai doilea.

[185] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 143.

În *Ţara Românească*, primul şufar este amintit în documente la 14 mai 1560 [186]. În vremea domniei lui Matei Basarab, dregătoria de mare şifar sau şufar pare a fi cîştigat în importanţă, deţinătorul ei fiind amintit printre boierii mari ai ţării, iar un mare şifar, Spahiul din Vîlsăneşti, devenind în 1653 mare ban.

În Moldova, şifarul sau şufarul este menţionat mai tîrziu, în sec. al XVII-lea [187], nefiind amintit ca cel din Ţara Românească printre boierii mai de seamă [188].

Documentele nu ne dau ştiri despre atribuţiile sale. Doar de la autorul *Relaţiei istorice* aflăm că marele şifar era boierul mai mare peste bucătari [189]. Documentele din sec. al XVII-lea din Ţara Românească vorbesc de unele bălţi de la Dunăre care ar fi fost în seama marelui şifar [190], de unde probabil acesta va fi aprovizionat cu peşte curtea domnească.

e. Clucerul

Numele acestui dregător este de origine slavă, el derivînd de la cuvîntul ключь, care înseamnă cheie [191]. Clucerul, numit de regulă în documentele slave ключар, uneori şi ключник [192], iar în cele latineşti claviger [193], era dregătorul în păstrarea căruia se aflau cheile magaziilor cu provizii ale curţii domneşti.

În *Ţara Românească*, clucerul este menţionat în documente în a doua jumătate a sec. al XV-lea [194]. Încă din acest secol, clucerul era un dregător important, care apare uneori ca martor al sfatului domnesc [195]. Înainte de a deveni un membru obişnuit al sfatului, la începutul domniei lui Matei Basarab, clucerul este amintit de numeroase ori în sfatul domnesc, în sec.

---

186 *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. III, p. 121.

187 *Uricarul*, XXV, p. 70.

188 Nici Miron Costin, nici D. Cantemir nu îl amintesc în rîndul acestora.

189 *Mag. istoric*, V, p. 46.

190 La 2 martie 1613, se spune că balta Sticleanul „nu e în tocmeala stolnicilor nici a şifarului", iar la 2 martie 1623 se vorbeşte de „balta şefărească de la Cornăţel" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 158 şi vol. IV, p. 230).

191 G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 27, anexă la *Ispisoace*, III/2. În unele documente româneşti mai vechi termenul slavon ключь înlocuieşte cuvîntul românesc cheie. De pildă, în testamentul său din 1697, mitropolitul ardelean Teofil declara că a cumpărat „un cliuce românescu" („Rev. ist.", II, 1916, p. 83). Este vorba de cartea numită *Cheia înţelesului*.

192 Doc. slave din 22 mai 1426 şi 13 mai 1634 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 54 şi Arh. St. Buc., m-rea Bisericani, I/18).

193 Aşa îi spune autorul *Relaţiei istorice*. În unele doc. redactate în limba latină el este numit chiar cu termenul slav" „Kluczny k" (I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 464).

Menţionez că, într-un foarte interesant raport din 1726, alcătuit de N. de Porta, marele clucer din Tara Românească este numit „supremus commissarius" şi este trecut ca al şaselea din cei 12 dregători din sfat, adică ocupînd aceeaşi poziţie ca în vremea domniei lui C. Brîncoveanu (C. Giurescu, *Material*, II, p. 82).

194 Vezi doc. din 25 aug. <1469> (D.R.H., B, vol. I, p. 229; vezi şi p. 230).

195 *Ibidem*.

al XVI-lea şi la începutul celui următor[196], fiind considerat unul dintre cei 12 mari dregători ai ţării.

Este foarte probabil ca importanţa dregătoriei clucerului să fi crescut la sfîrşitul sec. al XVI-lea şi începutul celui următor, cînd ea a fost ocupată de Radu Buzescu, unul dintre cei trei fraţi Buzeşti atît de influenţi în această epocă şi care apare deseori primul între membri sfatului domnesc, îndeosebi în vremea domniei lui Radu Şerban.

Începînd de la 1634, marele clucer este amintit în mod regulat ca membru al sfatului domnesc [197], ocupînd locul al şaselea, după ban, vornic, logofăt, spătar şi vistier şi înaintea stolnicului, comisului, paharnicului şi postelnicului, care apar în documente ca fiind membri mai vechi ai sfatului domnesc. El şi-a păstrat acest loc şi la sfîrşitul sec. al XVII-lea. Judecînd pentru grave abuzuri pe boierul Constantin Ştirbei, Constantin Brîncoveanu îi reproşa că l-a făcut mare clucer „al 6-lea scaun al divanului" [198]. Cu toate acestea, în *Relaţia istorică* din vremea domniei lui Şerban Cantacuzino, marele clucer este considerat ca al şaptelea mare dregător, paharnicul fiind trecut înaintea sa [199].

Despre *atribuţiile marelui clucer* informaţiile ce posedăm sînt—ca şi pentru mulţi din ceilalţi mari dregători — tîrzii. Cea mai veche din aceste informaţii datează din anul 1587, cînd Marini de Poli, vorbind despre Pîrvu din Cioroiaş mare clucer şi rudă cu domnul Ţării Româneşti, îi defineşte funcţia în felul următor : „are grije de toate cele ce vin la curtea domnului, cele ce se primesc şi se împart, şi nimeni nu-i poate lua socoteala" [200]. Din această relaţie rezultă că clucerul era mai mare decît toţi ceilalţi dregători care se ocupau de aprovizionarea curţii domneşti.

Pentru Evlia Celebi, marele clucer este chelarul sau şeful magaziilor de provizii [201], iar autorul *Relaţiei istorice* îl defineşte pe clucer ca fiind „cel care poartă cheile (claviger). În atribuţiile lui e să se îngrijească de îndestularea cu pîine, vin, orz şi altele asemănătoare, nu numai pentru curte, ci şi pentru oaspeţi, turci şi robi" [202]. Cît priveşte pe Anton Maria del Chiaro, acesta crede că marele clucer era „commisario ale biade" [203].

Cum în Ţara Românească nu exista — ca în Moldova — jitnicer, este foarte probabil că marele clucer îndeplinea şi atribuţiile acestuia [204].

---

[196] Vezi listele întocmite de noi. Uneori clucerul apare în sfat cînd lipseşte stolnicul (vezi doc. din : 4 aprilie 1579, 24 aprilie 1613, 1 martie 1619 etc. în *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. IV, p. 372, veac. XVII, vol. II, p. 177 şi vol. III, p. 327).

[197] Vezi listele publicate în *Studii şi mat. de istorie medie*, IV, p. 582.

[198] *Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, p. 72. Tot ca al şaselea mare dregător îl aminteşte şi A. M. del Chiaro (*op. cit.*, p. 61).

[199] *Mag. istoric*, V, p. 33.

[200] N. Iorga, *Contribuţiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, p. 77.

[201] „Bul. Com. Ist.", XVI, p. 267.

[202] *Mag. istoric*, V, p. 45.

[203] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 60.

[204] La 1679 sînt menţionaţi, de altfel, clucerii de jitniţă care se ocupau de „rînduiala găleţii" în judeţul Vîlcea (N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 102—103). Vezi şi doc. din 7 mai 1689 (Arh. St. Buc., ep. Argeş, LXX bis/112).

În subordinea marelui clucer se găseau — după informaţiile date de autorul *Relaţiei istorice* — doi *cluceri de arie*, ,,adică chelari ai grînelor" (clavigeri frumenti) şi un *clucer de pivniţă*, ,,adică un chelar al pivniţei de vinuri (claviger cellae vinariae")[205].

Din documente nu rezultă prea clar cînd s-a produs această diferenţiere de atribuţii între subalternii marelui clucer. Ajutorii cei mai apropiaţi ai clucerului sînt numiţi în sec. al XVI-lea *cluceri ai doilea*, fiind amintiţi deseori în documente, începînd de la 12 august 1573 [206].

În sec. al XVII-lea, clucerul de pivniţă şi cel de arie existau ; primul este pomenit la 27 sept. 1629[207], iar cel de al doilea la 10 nov. 1648 [208].

După cum reiese din documente, în sec. al XVII-lea acestor subalterni ai marelui clucer li se spunea uneori şi clucer al doilea. De pildă, Gorgan Deleanu, fiul lui Drăguşin Deleanu fost mare paharnic, este numit în acelaşi timp (martie 1652) al doilea clucer şi clucer de pivniţă [209].

Cum în această vreme existau doi sau chiar trei cluceri ai doilea[210], este foarte probabil că unul sau doi dintre ei erau cluceri de arie, iar cel de al treilea clucer de pivniţă.

Din documente nu rezultă prea clar care erau raporturile dintre aceşti dregători şi cei care îndeplineau atribuţii asemănătoare ; ne referim la pitar şi pivnicer.

În afară de aceşti subalterni, clucerul avea şi unul sau mai mulţi grămătici, care-l ajutau la ţinerea socotelilor. Într-un document din 27 sept. 1629 este menţionat astfel un grămătic de la pivniţa domnească alături de clucerul de pivniţă [211].

Începînd din timpul domniei lui Şerban Cantacuzino [212], clucerul de arie a devenit *mare clucer de arie*, fiind, la rîndul său, ajutat de un clucer al doilea de arie [213].

Marele clucer de arie era în această vreme un dregător însemnat, fiind menţionat în documente după marele pitar şi înaintea marelui agă şi a armaşului [214]. În grija lui se afla strîngerea şi păstrarea grînelor pentru curtea domnească.

[205] *Mag. istoric*, V, p. 45.

[206] *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. IV, p. 117. Vezi şi listele noastre în ms. Clucerii amintiţi împreună cu marele clucer înainte de această dată pot fi şi ei cluceri II, fără să se arate aceasta în documente (vezi, de pildă, doc. din 18 mai 1543 şi 20 nov. 1557, în care apar Dragul şi Ion cluceri alături de Draghie şi respectiv Radu mari cluceri — *ibidem*, vol. II, p. 299—300 şi vol. III, p. 77).

[207] Acad. R. S. România, XLII/53.

[208] Arh. St. Buc., m-rea Hurezi, XVII/6.

[209] Doc. din martie şi 6 martie 1652 (Acad. R. S. România, LXXV/201 şi 202).

[210] Vezi doc. din 22 iulie 1638, în care sînt amintiţi Petre şi Iacov cluceri ai II-lea (Copie Inst. de istorie). Din listele întocmite de noi rezultă că sînt în aceeaşi vreme şi cîte trei cluceri ai II-lea.

[211] Acad. R. S. România, XLII/53.

[212] Primul mare clucer de arie, Mihu Brătăşanu, este menţionat la 13 iunie 1679 (Arh. St. Buc., m-rea Cotroceni, I/29).

[213] Vezi doc. din 20 iunie 1700 (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., DXXXIII/13).

[214] Vezi doc. din 6 mai 1694, febr. 1696 etc. (Arh. St. Buc., ms. 723, f. 519—521 şi Mitr. Ţării Rom., XLIV/1). Vezi de asemenea cartea de judecată din 20 iulie 1694 dată de Radu Hrizea (Popescu) mare clucer de arie împreună cu alţi dregători (*ibidem*, LXXXII/7).

În *Moldova*, clucerul este amintit, la începutul sec. al XV-lea, fiind şi el uneori, în această vreme, ca şi în Ţara Românească membru al sfatului domnesc [215]. Mai tîrziu, însă, el nu mai apare între membri sfatului domnesc, ca în Ţara Românească. În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, marele clucer era considerat, în ordinea importanţei funcţiei, al cincilea mare dregător dintre cei care nu luau parte la sfaturile secrete (după stolnic, comis, medelnicer şi serdar şi înaintea slugerului şi jitnicerului [216]. În vremea lui Dimitrie Cantemir, marele clucer ocupa locul al patrulea între marii boieri de divan (după stolnic, comis şi medelnicer şi înaintea serdarului [217]). După cum se vede, în Moldova dregătoria de clucer nu avea aceeaşi importanţă ca în Ţara Românească.

Atribuţiile marelui clucer din Moldova au fost însă foarte asemănătoare cu ale celui din ţara vecină. El era „ispravnic pre beciurile domneşti" sau „mai mare peste cămările domneşti" [218], fiind dator să îngrijească de strîngerea şi păstrarea unor alimente ca : miere, unt, brînzeturi, fructe, sare, vînat etc., pe care le distribuia bucătăriei domnului, oaspeţilor şi turcilor „cînd este nevoie sau cînd dă poruncă domnul" [219].

După părerea lui Miron Costin, tot marele clucer „e dator să adune de la toate moşiile zeciuielile de grîne ce se cuvin domnului" [220], atribuţie ce cădea în sarcina marelui jitnicer şi care nu este amintită de Dimitrie Cantemir. Acesta ne informează, în schimb, că marele clucer avea venituri din dijma oilor pe care ţăranii le ţineau la munte, fără însă să precizeze cît de mari erau aceste venituri [221].

Este foarte probabil că în sec. al XV-lea, înainte de apariţia jitnicerului, strîngerea zeciuielilor din grîne — de care vorbeşte Miron Costin — să fi căzut în sarcina clucerului de arie, menţionat în documente — uneori cu numele de gomenic sau gumelnic — încă din vremea domniei lui Ştefan cel Mare [222].

În sec. al XVII-lea sînt amintiţi şi *clucerii ai doilea* [223], despre care Dimitrie Cantemir ne informează că făceau slujba cu rîndul. În această

---

[215] Vezi doc. din : 12 mai 1425, 16 nov. 1433, 10 mai 1439 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 53, 106, 162).

[216] M. Costin, *Opere*, ed. cit., p. 239.

[217] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

[218] Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 77.

[219] M. Costin, *Opere*, p. 239 şi 389 şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

[220] M. Costin, *Opere*, p. 389. Din unele documente din sec. al XVII-lea rezultă că subalternii marelui clucer strîngeau şi desetina din varză, mazăre şi „alte mărunţişuri" din satele de ocol (vezi doc. din : 12 nov. 1618, 20 aprilie 1619, 15 nov. 1624, 9 nov. 1662 etc. — *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVII, vol. IV, p. 296, 322 şi vol. V, p. 309 şi Acad. R. S. România, LXXVII/57).

[221] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80. La 23 nov. 1755 — cînd se fixează veniturile marilor dregători — se arată că marele clucer încasa banii folăritului „după vechiul obicei", cîte doi galbeni de stînă şi doi bani de „măndzare" (N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 159 şi Acad. R. S. România, XXXVII/1).

[222] Vezi doc. din : 5 iunie 1469 — în care clucerul de arie este ultimul membru al sfatului —, 26 febr. 1491, 15 sept. 1499 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 366, veac. XV, p. 157, 287).

[223] Începînd de la 26 dec. 1651 (Acad. R. S. România, XLIII/153).

vreme, al doilea clucer era considerat un boier de starea a doua, categorie privilegiată în care ocupa locul al şaptelea (după al doilea medelnicer)[224].

f. Jitnicerul

Este un dregător cu atribuţii apropiate de acelea ale clucerului. Numele său derivă de la cuvîntul rus жито, care înseamnă grîu, de unde житница = hambar şi житничар, cel care are grije de grîu sau de hambar [225].

În *Moldova*, jitnicerul este amintit pe la mijlocul sec. al XVI-lea, mai întîi într-o inscripţie din 1558—care pomeneşte de Cîrstea „jitnicerul Sucevei" [226]—şi apoi într-un document din 1574 [227]. Din faptul că jitnicerii amintiţi în această vreme sînt numiţi slugi, nu pani sau dregători, rezultă că dregătoria de jitnicer nu avea o importanţă prea mare.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, marele jitnicer era considerat al şaptelea dintre marii dregători care nu luau parte la sfaturile secrete (după marele sluger şi înaintea şetrarului)[228], în timp ce Dimitrie Cantemir îl aşează tot ca al şaptelea între marii boieri de divan (după sluger şi înaintea marelui pitar)[229].

Despre *atribuţiile jitnicerului* izvoarele narative din sec. al XVII-lea şi de la începutul sec. al XVIII-lea ne informează că el era „annonae praefectus", „decimarum curator" sau „sur intendant des grains", cel care îngrijea de strîngerea şi păstrarea grînelor şi de împărţirea lor pentru nevoile curţii domneşti şi aprovizionarea cetăţilor turceşti [230]. Pentru Evlia Celebi, jitnicerul era egalul lui „arpa emini", dregătorul turc care se îngrijea de aprovizionarea cu orz a grajdurilor împărăteşti [231].

Jitniţa domnească, magazia mare sau hambarul în care se păstrau aceste grîne aflate în grija jitnicerului, se găsea în curtea domnească [232].

---

[224] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83.

[225] G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 19, anexă la *Ispisoace*, III/2. Menţionez că tot jicniţe se numeau şi hambarele aflate la curţile boiereşti. Într-o foarte interesantă socoteală de grînele consumate într-o gospodărie boierească din Moldova în sec. al XVII-lea, se spune că se mai aflau în „jicniţă" un număr de merţe de grîu („Rev. ist.", I, 1915, p. 225).

[226] N. Iorga, *Contribuţiuni la istoria bisericii noastre*, Buc., 1912, p. 12.

[227] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. III, p. 31.

[228] M. Costin, *Opere*, p. 239 şi 388; cf. şi relaţia lui De la Croix, ed. Babinger, p. 190, unde jitnicerul este trecut tot după sluger.

[229] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

[230] M. Costin, *Opere*, p. 239 şi 389, D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80. *Codex Bandinus*, p. 114 şi relaţia lui de la Croix, ed. Babinger, p. 21. În schimb, interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche îl numeşte „ispravnic pre toate obroacele de pîine ce să dau la curtea domnului şi la slujitorii curţii şi la oaspeţii ce vin în ţară", atribuţie asemănătoare cu aceea îndeplinită de pitar (Gr. Ureche, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 77).

[231] „Bul. Com. Ist." XII, p. 52.

[232] Cornelia Lavronschi, *Curtea domnilor moldoveni în preajma epocii fanarioţilor* („Cerc. ist.", 1925, p. 383).

Ca şi alţi dregători, jitnicerul era ajutat de un *al II-lea şi al III-lea jitnicer*, amintiţi în documente pe la mijlocul sec. al XVII-lea [233].

La începutul sec. al XVIII-lea, aceştia făceau slujbă cu rîndul, îndeplinind fiecare un timp atribuţiile marelui jitnicer. *Al doilea jitnicer* era considerat al nouălea boier din starea a doua, iar *cel de al treilea* ca al şaptelea din starea a treia. În afară de aceşti subalterni, Dimitrie Cantemir mai pomeneşte şi de cămăraşul de jitniţă, care ţinea socoteala bucatelor strînse la jitniţa domnească, primind leafă cîte 30 de aspri la un car de grîne [234]. În sec. al XVII-lea, documentele amintesc uneori şi de diecii de jitniţă [235].

În *Ţara Românească*, dregătoria de jitnicer nu este amintită în documente pînă în timpul domniei lui Grigore Ghica [236]; folosind modelul moldovean, acest domn a introdus dregătoria şi în Ţara Românească, unde marele jitnicer este menţionat în perioada 27 iunie 1672 — 4 iulie 1674, uneori chiar ca membru al sfatului domnesc [237]. După domnia lui Grigore Ghica, dregătoria de jitnicer s-a desfiinţat [238], slujba sa fiind îndeplinită de clucer şi subalternii săi, îndeosebi de marele clucer de arie.

g. Pitarul

Numele acestui dregător derivă din cuvîntul slav, пита, care înseamnă pîine [239], cuvînt care circulă şi astăzi în Transilvania.

În *Ţara Românească*, pitarul este amintit la 25 aprilie 1489 [240], apărînd şi ca membru al sfatului domnesc la 12 sept. 1523 [241]. La început

---

[233] Vezi doc. din : 20 iulie 1647, 8 iulie 1651, 17 oct. 1655 ; în ultimele două documente, al doilea şi al treilea jitnicer sînt amintiţi împreună (G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/I, p. 1, Arh. St. Buc., m-rea Neamţ, LXXVI/2).

[234] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83 şi 84. Cămăraşul de jitniţă este menţionat în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, la 20 ian. 1664 (Arh. St. Buc., m-rea Galata, XIV/34).

[235] Doc. din 26 dec. 1651 şi 22 febr. 1660 (Acad. R. S. România, XLIII/153 şi CXXXIX/89).

[236] Cu toate acestea, şi în Ţara Românească exista, încă din sec. al XVI-lea, dacă nu mai devreme, o clădire numită jitniţă, unde se păstrau grînele. La 17 iulie 1536 se dau astfel mănăstirii Snagov 20 de obroace de grîu de la jitniţa domnească, pe lîngă unele cantităţi de miere şi brînză din pivniţa curţii domneşti (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 216). Cheile acestei jitniţe domneşti se aflau probabil în păstrarea clucerului.

Într-un doc. din 22 aug. 1625 este amintit „jupanul Constantin jătnicer, mare postelnic" (*ibidem*, veac. XVII, vol. IV, p. 555—556). Cum aceasta e singura menţiune a unui jitnicer în Ţara Românească în această vreme, e posibil ca respectivul boier să fi fost jitnicer în Moldova.

[237] Arh. St. Buc., Mitr., Ţării Rom., CLXXIII/46 şi m-rea Radu vodă, VIII/18.

[238] Autorul *Relaţiei istorice*, ca şi A. M. del Chiaro, nu îl mai menţionează printre dregători.

[239] Fr. Miklosich, *Lexicon paleoslovenico*, Vindobonae, 1862—1865, sub voce. Vezi şi G. Ghibănescu, *Slovar*, p. 41.

[240] D.R.H., B., vol. I, p. 345—346. Vezi şi doc. din 18 iunie 1510, <1512—1521> (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. I, p. 62, 90). Într-un doc. păstrat în copie slavă din vremea domniei lui Mircea cel Bătrîn şi datat 8 ian. <1392> este trecut în sfatul domnesc şi Ghinea pitar. Acesta este însă mai probabil spătar, aşa cum figurează într-o trad. rom. mai veche a documentului.

[241] *Ibidem*, veac. XVI, vol. I, p. 177.

purta numai acest titlu, adăugîndu-se epitetul de mare către mijlocul sec. al XVI-lea [242]. La începutul sec. al XVII-lea, marele pitar este numit de regulă dregător [243]. Din vremea domniei lui Matei Basarab — începînd din 1639 — el apare mai des printre membrii sfatului domnesc [244], iar din 1655 devine — ca şi marele sluger — un martor obişnuit al sfatului, fiind menţionat ultimul din cei 12 mari dregători [245]. În vremea domniei lui Şerban Cantacuzino, însă, autorul *Relaţiei istorice* îl enumeră al zecelea între dregătorii membri ai sfatului domnesc, după stolnic şi înainte de medelnicer [246], în vreme ce A. M. del Chiaro îl trece pe locul al patrusprezecelea între marii dregători (după medelnicer şi serdar, şi înaintea agăi) [247].

Despre *atribuţiile* sale informaţiile privind Ţara Românească sînt puţin diferite de cele relative la Moldova. Deşi numele său indică aceleaşi atribuţii în ambele ţări [248], în Ţara Românească pitarul este definit de izvoarele narative amintite ca fiind „mai mare peste care şi carete" [249] sau „soprintendente alle carroze di corte" [250].

Marele pitar era secondat în atribuţiile sale de un *al doilea pitar*, amintit pe la începutul sec. al XVII-lea [251]. Acesta ocupa un loc destul de modest, apărînd alături de mici boieri, vătafi etc. [252]. Din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu slujba de al doilea pitar a început să fie ocupată de membri mai tineri ai familiilor boiereşti.

În *Moldova*, dregătoria de pitar apare în documente mai devreme decît în Ţara Românească, şi anume în timpul domniei lui Ştefan cel Mare [253], adăugîndu-i-se epitetul de mare în a doua jumătate a sec. al XVI-lea [254]. Spre deosebire de Ţara Românească, în Moldova marele pitar nu este amintit ca membru al sfatului domnesc.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea şi la începutul celui următor, pitarul era considerat ca fiind al optulea dintre dregătorii care nu luau

---

[242] Doc. din 7 iulie 1544 (*ibidem*. vol. II, p. 315).

[243] *Ibidem*, veac. XVII, vol. I, p. 116, 177, vol. III, p. 31 etc.

[244] În această vreme mari pitari erau Dumitru Filişanu şi Necula Glogoveanu.

[245] Vezi listele publicate în *Studii şi materiale de istorie medie*, IV, p. 583.

[246] *Mag. istoric*, V, p. 33.

[247] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61. N. de Porta nu îl aminteşte la 1726 printre cei 12 dregători din sfat (C. Giurescu, *Material*, II, p. 82).

[248] Vezi şi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 19, n. 1

[249] *Mag. istoric*, V, p. 46.

[250] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61. Afirmaţia acestor două izvoare narative este confirmată de documentele interne. Din *Condica vistieriei* lui Constantin Brîncoveanu aflăm că un pitar se îngrijea de facerea „cuciilor" (trăsurilor) care se trimeteau vizirului şi altor mari dregători turci (Acad. R. S. România, MCCCXCV/2), iar la sfîrşitul sec. al XVIII-lea, cînd dregătoria se desfiinţase, se spune că pitarul fusese îngrijitorul caretelor şi telegarilor domneşti („Arh. Bas.", 1932, p. 38).

[251] Doc. din 29 martie 1613 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVII, vol. II, p. 163).

[252] Doc. din 12 iunie 1647 (Arh. St. Buc., copii).

[253] Doc. din 22 mai 1476, 24 nov. 1492 etc. (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XV, p. 2 şi 183). In pitar, Mihail, este trimis de domn în solie la 1496 (I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 391).

[254] Doc. din 19 febr. 1585 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XVI, vol. IV, p. 269).

parte la sfaturile secrete ale domnului [255] sau ca al optulea mare boier de divan (după jitnicier şi înaintea şetrarului) [256].

Fiind unul din colaboratorii marelui jitnicer, pitarul — numit în relaţiile călătorilor străini şi „grand pametier"[257]—„îngrijeşte de pregătirea pîinii în fiecare zi, atît pentru domn, cît şi pentru cei care au tain zilnic", în primul rînd pentru seimeni şi ceilalţi slujitori ai curţii domneşti [258].

Ca şi alţi dregători, el era ajutat de un *al doilea şi un al treilea pitar* — amintiţi în documente pe la mijlocul sec. al XVII-lea [259] şi care îndeplineau, cu schimbul, o parte a anului atribuţiile şefului lor [260].

h. Slugerul

Făcea parte dintre dregătorii însărcinaţi cu aprovizionarea curţii şi slujitorilor domniei, în grija sa fiind procurarea şi distribuirea cărnii.

În *Ţara Românească* slugerul este amintit începînd de la 7 nov. 1480, cînd apare ca membru al sfatului domnesc [261], situaţie în care mai este citat de numeroase ori în sec. al XVI-lea şi în prima jumătate a sec. al XVII-lea — îndeosebi în timpul domniei lui Matei Basarab [262]. După domnia lui Matei Basarab, marele sluger a devenit un membru obişnuit al sfatului, fiind amintit penultimul, înaintea pitarului [263]. În *Relaţia istorică* însă, marele sluger (sluger magnus) figurează pe locul al doisprezecelea între marii boieri membri ai sfatului domnesc, fiind precedat de pitar şi medelnicer [264] (deşi acesta din urmă nu apare ca martor printre membri sfatului domnesc).

În izvoarele narative din sec. al XVII-lea şi de la începutul celui următor slugerul este numit şeful măcelarilor [265] sau „soprintendente ale bacherie" [266], cel care avea grije de „aprovizionarea cu carne pentru curte, cît şi pentru porţiile care trebuiau date turcilor şi altor oaspeţi" [267].

---

[255] M. Costin, *Opere*, p. 239, 389.

[256] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

[257] Fr. Babinger, *O relatiune neobservată*, p. 21.

[258] M. Costin şi D. Cantemir, *loc. cit.* Pentru Bandini, pitarul era „pistrinae et panis provisor" (*Codex Bandinus*, p. 314).

[259] Vezi doc. din 19 ian. 1653 şi 11 oct. 1660, în care este amintit Andoca al doilea pitar, şi 2 august 1662, în care apare Constantin al III-lea pitar (*Uricarul*, XVII, p. 33, G. Ghibănescu, *Ispisoace*, III/1, p. 159). Autorul *Cronicii moldo-polone* vorbeşte însă de existenţa a trei dregători cu titlul de pitari „care sînt peste pîine" încă din timpul domniei lui Al. Lăpuşneanu (*Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 187).

[260] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83.

[261] D.R.H., B., vol. I, p. 285.

[262] Vezi listele întocmite de autorul acestei lucrări (în ms.).

[263] Vezi listele publicate în *Studii şi mat. de istorie medie*, IV, p. 582—583.

[264] *Mag. istoric*, V, p. 33. Tot al 12-lea îl trece şi A. M. del Chiaro (*op. cit.*, p. 61).

[265] Relaţia lui Evlia Celebi („Bul. Com. Ist.", XII, p. 53 şi XVI, p. 267).

[266] A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

[267] *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 46). Vezi şi *Hurmuzaki*, III/1, p. 197, unde slugerul este numit „mare împărţitor de tainuri" (gran dispensator di vetovaglie).

Ajutorul său era *al doilea sluger*, pomenit în documente încă din a doua jumătate a sec. al XVI-lea [268]. În timpul domniei lui Matei Basarab existau doi sau trei dregători cu rangul de al doilea sluger [269], fapt confirmat şi de autorul *Relației istorice*, care aminteşte de patru slugeri, din care numai unul era mare [270].

Neavînd totdeauna de îndeplinit slujbă la curtea domnească, al doilea sluger era folosit şi în alte misiuni, de pildă era trimis să ducă diverse scrisori şi să aducă mărturii [271].

În afară de al doilea sluger, în documentele din sec. al XVII-lea este pomenit şi un „clucer za slugerie", care ţinea cheile slugeriei, a magaziei unde se depozita carnea, precum şi un logofăt de slugerie, care întocmea evidențele cantităţilor de carne intrate şi ieşite din slugerie [272].

În *Moldova*, prima menţiune cunoscută a slugerului datează din 13 iunie 1456 [273], deşi este foarte probabil ca slugerul — ca şi alţi dregători — să fi existat şi înainte de această dată. De la sfîrşitul sec. al XVI-lea, el e început să fie numit mare sluger [274].

Atribuţiile sale erau aceleaşi ca ale slugerului muntean: el era „sur intendant des viandes" — cum îl numeşte De la Croix sau „ispravnic pre toate obroacele (de carne) ce să dau la cuhnele domneşti şi la slujitorii curţii şi la oaspeţii ce vin în ţară" [276]. În această calitate, el avea grijă de procurarea cărnii pentru mesele domnului, cît şi de împărţirea tainurilor zilnice celor îndreptăţiţi să le primească: oaspeţi, seimeni etc. [277]

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, slujba marelui sluger era deosebit de importantă, curtea domnească plătind sume destul de mari pentru „cheltuiala slugerii". Într-un document din 4 sept. 1696, domnul Moldovei, Antioh Cantemir, dă o poruncă tuturor categoriilor de birnici din ţinutul Tutova, obligîndu-i să plătească o sumă de bani „în sama slugerii", arătîndu-le că „ştiţi bine că fără cheltuială nu poate hi nici o dzi, viind oaspeţi turci şi tătari şi alţii în toate dzile şi hiindu şi slujitori a curţii, fără obroace nu pot hi" [278]. Mai tîrziu, în sec. al XVIII-lea, în scopul de a se asigura aprovizionarea cu carne a curţii domneşti,

[268] Vezi listele de dregători întocmite de noi.

[269] Vezi doc. din 6 şi 13 mai şi 20 iulie 1634, în care sînt amintiţi Ianiu, Andrei şi Stan II slugeri (Acad. R. S. România, CCXIX/12, Arh. St. Buc., ep. Rimnic, LIX/18 şi Mitr. Ţării Rom., CLXXIX/2). La 8 aprilie 1659 apar doi slugeri II: Sima şi Vasile (Arh. St. Buc., m-rea Glavacioc, XXXIV/37). Vezi şi listele.

[270] *Mag. istoric*, V, p. 46.

[271] Vezi doc. din 20 iulie 1634, în care Matei Basarab arată că a ales „den divan un boiariu de credinţă", pe Stan al doilea sluger, pe care l-a trimis la Arnăutchioi cu cartea mitropolitului pentru a aduce o mărturie (Arh. St. Buc., Mitr. Ţării Rom., CLXXIX/2).

[272] Doc. din 9 febr. 1678 şi 25 august 1699 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Apostoli, V/5 şi 6 şi ep. Argeş, LXXXVIII/27).

[273] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 289. Vezi şi p. 402.

[274] Doc. din 30 oct. 1596 (*ibidem*, veac. XVI, vol. V, p. 154).

[275] Fr. Babinger, *O relaţiune neobservată*. p. 21.

[276] Gr. Ureche, *Letopisetul*, ed. cit., p. 77.

[277] M. Costin, *Opere*, p. 239, 389 şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

[278] N. Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 199 şi G. Ghibănescu, *Surete*, XXII, p. 45.

s-a interzis cumpărarea de vite ,,păr nu va plini soma dumisale vel sluger, pentru traba sulgerii" [279].

Cu privire la rangul dregătoriei, Miron Costin îl așează pe sluger pe locul al șaselea între marii boieri care nu luau parte la sfaturile secrete (după serdar și clucer și înainte de jitnicer) [280]; tot ca al șaselea dintre boierii mari membri ai divanului figurează slugerul și în *Descrierea Moldovei* [281].

Ajutoarele marelui sluger, *slugerul al doilea și al treilea*, sînt amintiți în sec. al XVII-lea, primul dintre ei în vremea domniei lui Vasile Lupu [282], iar celălalt ceva mai tîrziu [283]. Ca și ceilalți dregători subalterni, aceștia făceau de serviciu cu rîndul o parte a anului [284]. Pe lîngă aceștia, la mijlocul sec. al XVII-lea, exista și un cămăraș de slugerie [285], care împărțea carnea cu cîntarul [286].

i. Comisul

După opinia lui N. Iorga, numele de comis ,,vine de la comes al romanilor, comite sau conte" [287]. Urmînd pe D. Russo [288], C. C. Giurescu și-a exprimat părerea că termenul este de origină bizantină, comisul fiind, încă din sec. al VI-lea, dregătorul care supraveghea grajdul imperial. De la Bizanț dregătoria a fost împrumutată de bulgari, care au avut un dregător chiar cu acest titlu și de la care a trecut apoi și în Țara Românească [289].

În documentele scrise în limba slavă, comisul este numit de regulă комисъ sau комис. Rareori, în unele documente redactate într-o limbă mai pretențioasă, ca acela folosită de Udriște Năsturel, i se spune конюш[290] (de la конь = cal) sau chiar коноХранител, adică păzitor sau

[279] N. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 324. Tot la începutul sec. al XVIII-lea este amintită (sulgeria gospod", unde erau aduse vitele străine care intrau fără voie pe moșiile boierești (G. Ghibănescu, *Surete*, XXIV, p. 3 și *Doc. privind relațiile agrare*, II, p. 213).

[280] M. Costin, *Opere*, p. 239.

[281] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

[282] Vezi doc. din 20 dec. 1637 și 24 dec. 1638 (Acad. R. S. România, LXXVII/149 și G. Ghibănescu, *Surete*, III, p. 194).

[283] Doc. din 30 oct. 1657 (Arh. St. Buc., m-rea Sf. Sava, XXXI/7.

[284] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83 și 84.

[285] Amintit la 11 april. 1661 (Biblioteca Centrală de Stat, I/159).

[286] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 84.

[287] N. Iorga, *Rostul boierimii noastre*, în *Istoria românilor în chipuri și icoane*, II, p. 152. În *Istoria românilor*, III, p. 173, admite însă că termenul de comis este luat de la Bizanț sau că este vorba de ,,un comes care a călătorit pe la bizantini" (p. 269). Pseudo-Codinos amintește aci pe μέγας κοντοστάγλος, care este fostul comes stabuli (*op. cit.*, p. 9).

[288] D. Russo, *Studii greco-române*, II, p. 535.

[289] C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 151. Vezi și ,,Byzantinoslavica", 1929, p. 225 și R. Guilland, *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Le grand connetable*, în ,,Byzantion", 1949, p. 99—111.

[290] Doc. din 13 ian. 1634, 3 august 1639 etc. (Arh. St. Buc., m-rea Bistrița, LXII/184 și istorice noi, XLV/4).

îngrijitor de cai, cum este numit într-un document moldovean din 20 ian. 1657 [291].

În documentele latine, comisul poartă uneori şi denumirea de „magister agazonum" [292], ceea ce arată că funcţia sa corespundea dregătorului numit astfel la curtea regelui maghiar. În tratatul din 1499 se şi dă, de altfel, această echivalenţă : „agazonum magister alias comiss" [293]. În izvoarele narative scrise în limba latină, comisul este numit „stabuli praefectus" [294], „supremus stabuli praefectus" [295] sau „agazonum et stabuli praefectus" [296], titlu ce defineşte atribuţiile sale.

Această dregătorie — purtînd numiri diferite — a existat şi la alte curţi medievale [297], avînd în vedere importanţa cavaleriei în această epocă. În Franţa, de pildă, dregătorul numit connétable (de la numele latin comes stabuli) a avut o altă evoluţie de cît comisul de la noi : din mai marele grajdurilor regale, el a ajuns comandantul cavaleriei şi consilier militar al regelui [298].

În ţările noastre comisul nu a îndeplinit asemenea atribuţii militare.

În *Ţara Românească* primul comis, Stanciu, este menţionat ca membru al sfatului domnesc la 10 iunie 1415, cînd este trecut înaintea stolnicului şi paharnicului [299] (acesta este, de fapt, primul document care are un sfat mai complet).

Cît priveşte rangul său ierarhic, comisul a figurat de regulă printre ultimii dregători membri ai sfatului domnesc, ocupînd fie penultimul loc, înaintea postelnicului, fie antepenultimul, înaintea stolnicului şi postelnicului, fie uneori chiar ultimul. Cînd însă dregătoria era ocupată de un boier important — ca în cazul lui Danciu Craiovescu, menţionat între 25 aprilie 1489 şi 11 iunie 1503 [300] — acesta era trecut uneori înaintea spătarului, paharnicului, stolnicului şi postelnicului [301]. Autorul *Relaţiei istorice* îl consideră pe comis ca al optulea dregător membru al sfatului (după clucer şi înaintea stolnicului şi pitarului), în timp ce pentru A. M. del Chiaro el era al zecelea dintre marii dregători [302].

---

[291] Arh. St. Buc., Peceţi nr. 211.

[292] *Hurmuzaki*, XV, p. 53—54 şi 177—179.

[293] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 441. Într-un doc. din 1554, Vlad mare comis din Ţara Românească este numit „comisarius superiorus" (*Hurmuzaki*, XV, p. 508). Menţionez că, la 1726, N. de Porta numeşte „supremus commissarius" pe marele clucer (C. Giurescu, *Material*, II, p. 82). Este vorba probabil, în primul caz, de o apropiere de nume între comis şi comisarius.

[294] *Relatio historica* (*Mag. istoric*, V, p. 45) şi D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

[295] C. Giurescu, *Material*, II, p. 82.

[296] „Analele Acad. Rom.", XVI, p. 314 (*Codex Bandinus*).

[297] Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 149.

[298] Vezi Paul Viollet, *op. cit.*, I, p. 234 şi II, p. 112—118 şi F. Lot—R. Fawtier, *op. cit.*, II, p. 52—53.

[299] D.R.H., B., vol. I, p. 82. Vezi şi listele publicate în *Studii şi materiale de istorie medie*, IV, p. 574 şi urm.

[300] Vezi listele citate, p. 574.

[301] Cf. şi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 150.

[302] *Mag. istoric*, V, p. 33 şi A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

Despre *atribuțiile* sale știrile sînt destul de sărace. Evlia Celebi îl numește „șeful grajdurilor"[303], iar A. M. del Chiaro „cavalerizzo maggiore"[304]. Mai multe amănunte aflăm de la autorul *Relației istorice*, care-l definește pe comis ca fiind „mai mare peste grajduri". El îngrijea de fînul necesar grajdurilor domnești, cît și de acela al cailor oaspeților curții. Din slujba sa avea „un venit bun"[305], care consta în primul rînd din darurile primite de la subalternii săi.

După părerea autorului acestei prețioase relații, sub ordinele marelui comis erau „un al doilea, al treilea, al patrulea și mulți alți" comiși, care îndeplineau, sub supravegherea sa, atribuțiile amintite.

După cum rezultă din unele documente din sec. al XVII-lea, marele comis ținea evidența cailor aflați în grajdurile domnești, ca și ai acelora pe care domnul îi trimitea ca dar sau ca să transporte daruri turcilor. Astfel, într-un document din 25 ian. 1694, referitor la rînduiala cailor pe boieri și mănăstiri, se spune: „s-au luat cai de treaba grajdului, care s-au trimis cu cuciile la Odriiu și la alte daruri, pe cum va arăta catastiful marelui comis, cai 36"[306].

Ca și în cazul altor dregători, este greu de precizat cînd a apărut *comisul al doilea*. C. C. Giurescu admite existența lui încă din sec. al XV-lea[307]. În documentele interne, însă, primul comis al doilea este menționat între 22 oct. 1583 și 4 mai 1587, cînd dregătoria este ocupată de Stroe Buzescu[308]. Este însă foarte probabil ca această funcție să fi existat încă din prima jumătate a acestui secol[309]. La mijlocul sec. al XVII-lea existau cel puțin trei comiși ai doilea[310], ceea ce l-a putut îndreptăți pe autorul *Relației istorice* să vorbească de al treilea și al patrulea comis, care aveau în realitate rangul de al doilea comis.

Comișii ai doilea erau considerați în această vreme boieri de mică importanță, fiind amintiți în rîndul boierilor mărunți[311]. Ei erau aceia care ajutau pe marele comis în îndeplinirea atribuțiilor sale. La alegerea ca domn a lui Constantin Brîncoveanu, un al doilea comis este trimis să aducă un cal din grajdurile domnești pentru noul domn, iar în vremea

---

303 „Bul. Com. Ist.", XVI, p. 267.

304 A. M. del Chiaro, *op. cit.*, p. 61.

305 *Mag. istoric*, V, p. 45.

306 Acad. R. S. România, MCCCXCV/2.

307 C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 150.

308 *Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. V, p. 139 și 307.

309 Într-un doc. din 28 iunie 1537, în sfat este trecut Staico comis, iar ispravnic este Badea comis, unul din ei putînd să fie al doilea comis ((*Doc. priv. ist. Rom.*, B., veac. XVI, vol. II, p. 301).

310 La 23 dec. 1654, sînt amintiți trei comiși ai doilea: Radu din Brezoaia, Cîrlan și Negoiță din Cîrtojani (Arh. St. Buc., m-rea Radu vodă, LXXXIII/1). Cu doi ani înainte sînt menționați tot trei comiși ai doilea: Cîrlan și Mitrea — pomeniți la 10 iunie 1652 — și Ghidul, amintit la 18 iulie 1652 (Acad. R. S. România, CXLVII/228 și CCCXCVII/49). Cum Negoiță apare ca al doilea comis încă din 1646 (Arh. St. Buc., m-rea Bradu, IX/2), rezultă că în 1652 existau patru comiși ai doilea.

311 Vezi doc. din: 28 mai și 16 sept. 1646, 18 iunie 1652 etc., în care comișii ai doilea sînt trecuți ca martori după diverși căpitani, iuzbași de roșii etc. (Arh. St. Buc., m-rea Bradu, IX/2, m-rea Stavropoleos, X/9 și Acad. R. S. România, CCCXCVII/49).

domniei acestuia doi comişi ai doilea pleacă la Adrianopole să ducă nişte cai împărăteşti expediaţi de domn [312].

În *Moldova*, comisul este amintit ceva mai tîrziu decît în Ţara Românească, şi anume în vremea domniei lui Iliaş voievod, la 17 februarie 1435, cînd Stanciul comis este invocat ca ultimul martor al sfatului domnesc [313]. După această dată, comisul devine un martor obişnuit al sfatului domnesc, fiind citat pînă în sec. al XVII-lea ultimul dintre dregătorii membri ai sfatului, după stolnic (spre deosebire de Ţara Românească, unde apare de regulă înaintea acestuia).

După părerea unor cercetători mai vechi, dregătoria de comis ar fi fost creată de fiii lui Alexandru cel Bun, Iliaş şi Ştefan, în vremea cărora este amintită în documente [314]. Ţinînd seamă însă de faptul că celelalte dregătorii de curte asemănătoare apar în vremea domniei lui Alexandru cel Bun sau chiar înaintea acestuia, este mult mai probabil — aşa cum credea şi C. C. Giurescu [315] — ca dregătoria de comis să fie mai veche, ea fiind împrumutată probabil, ca şi alte dregătorii, din Ţara Românească.

Deşi apare în mod obişnuit printre martorii sfatului domnesc, la sfîrşitul sec. al XVII-lea, marele comis făcea parte dintre dregătorii care nu luau parte la sfaturile secrete, fiind considerat ca al doilea dregător — după stolnic — „din afara senatului" [316]. După părerea lui Dimitrie Cantemir, situaţia comisului la începutul sec. al XVIII-lea era asemănătoare, el fiind în această vreme al doilea mare boier de divan, tot după marele stolnic [317].

Pentru interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche, marele comis era „ispravnic pre povodnici şi pre toţi caii domneşti", cel care avea grijă de împodobirea povodnicilor cu „podoabe domneşti" şi care mergea în fruntea alaiurilor domneşti [318].

Miron Costin îl aseamănă pe marele comis cu dregătorul polon numit Koniuszy [319] şi adaugă că în grija sa era „orînduirea fînului şi a obroacelor, pe care trebuia să le procure în cantităţi îndestulătoare pentru caii domneşti" [320]. El se ocupa deci şi de aprovizionarea cu fîn a grajdurilor domneşti.

---

[312] *Istoria Ţării Româneşti de la oct. 1688 pînă la martie 1717*, ed. C. Grecescu, p. 6 şi 62.

[313] *Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 115.

[314] Picot şi Bengesco, *Alexandre le Bon*, p. 83.

[315] C. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 151.

[316] M. Costin, *Opere*, p. 239 şi 388. Înainte de această vreme, la 1676, De la Croix enumera pe „le grand escuyer" — cum numeşte el pe comis — ca fiind al cincilea mare dregător al Moldovei, după vistier şi înaintea postelnicului şi stolnicului (ed. Babinger, p. 190), ordine care nu este însă confirmată nici de documente, nici de izvoarele narative interne.

[317] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 79.

[318] Gr. Ureche, *Letopisetul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, p. 77.

[319] M. Costin, *Opere*, p. 239.

[320] *Ibidem*, p. 388.

D. Cantemir adaugă la aceste știri și pe acelea că marele comis avea în grija sa braniștea de lîngă Prut și că el era mai marele slugilor, fierarilor și rotarilor, care îngrijeau de caretele domnești.

Tot de la autorul *Descrierii Moldovei* aflăm și primele date despre veniturile marelui comis: el „trăgea" unele foloase din aprovizionarea cu fîn a grajdurilor domnești și încasa de la morile așezate pe Prut o dare de 20 de taleri [321]. Nu rezultă din documente cît de vechi erau aceste venituri. Mai tîrziu, în 1741 — cînd s-au reglementat veniturile dregătorilor — marele comis încasa sume destul de importante din veniturile pîrcălabiei din braniștea domnească, unde avea și dreptul de judecată [322]. Este posibil, de asemenea, ca el să fi primit — ca și alți dregători —, încă din secolele XVI—XVII, unele plocoane sau daruri de la subalternii săi, daruri de care se vorbește însă de-abia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea [323].

Despre cel de *al doilea comis*, C. C. Giurescu crede că exista încă din a doua jumătate a sec. al XV-lea [324]. Dovezi despre existența sa nu avem însă decît din a doua jumătate a sec. următor. De la autorul *Cronicii moldo-polone* aflăm că funcționau pe vremea lui Al. Lăpușneanu trei coniuși sau comiși [325], care pot să fie marele comis și adjuncții săi, al doilea și al treilea comis. Aceștia din urmă nu sînt însă amintiți cu aceste titluri în documentele interne decît în sec. al XVII-lea [326].

Comisul al doilea și al treilea țineau locul marelui comis, îngrijind zi de zi de grajdurile domnești. Cînd domnul vroia să plece undeva călare, ei aduceau calul domnesc [327].

Al doilea comis făcea parte din boierii de starea a doua, fiind considerat la începutul sec. al XVIII-lea al cincilea boier din această categorie. În această vreme, el primea a treia parte din veniturile marelui comis [328].

Tot în grija comișilor era și ducerea cailor dăruiți Porții de domnii Moldovei [329].

---

[321] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 80.

[322] Acad. R. S., România, ms. rom., 237, f. 410.

[323] *Uricarul*, XIX, p. 323—324.

[324] C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*, p. 153.

[325] *Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaitescu, p. 187.

[326] Vezi. doc. din: 21 febr. 1647, 1 iunie 1662 și 15 april. 1665 (Acad. R. S. România, CDLXXIX/57, IX/70 și G. Ghibănescu, *Surete*, XVI, p. 91). Cf. și M. Costin, *Opere*, p. 388, după părerea căruia comisul avea sub ordinele sale pe doi sub-comiși, care se îngrijeau de grajdurile domnești.

[327] M. Costin ne relatează că, în lupta de la Cornul lui Sas, Constantin Movilă era însoțit de un comis care avea grijă de calul său (M. Costin, *Opere*, p. 59).

[328] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 83 și 84.

[329] Vezi doc. din 10 mart. 1670, în care Ștefan Cerchezul al doilea comis arată că „eu mă duc acum în cale la Crit cu caii împărătești" (Arh. St. Buc., m-rea Galata, V/3).

Un alt subaltern al marelui comis era *brănișlarul*, cel care avea în grija sa braniștea domnească de la Bohotin, de unde se strîngea fînul pentru grajdurile curții domnești și care este amintit în documente încă din sec. al XV-lea [330]. Din sec. al XVII-lea s-au păstrat și unele porunci adresate de marele comis brăniștarilor [331], care erau subalternii săi.

[330] Vezi porunca domnului din 1 ian. 1454 adresată brăniștarului : „oricine va ține de la noi Bohotinul", să lase în pace o prisacă a m-rii Neamț (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 268).

Un boier, Duma, purtînd titlul de brăniștar, este amintit printre panii moldoveni care prestează jurămînt de credință regelui polon la 19 sept. 1436, fiind citat înaintea comisului (M. Costăchescu, *Doc. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 702). Că el fusese într-adevăr brăniștar ne-o dovedește doc. din 29 aug. 1455, prin care domnul îi dăruiește pentru slujbă „un loc de pustie... în braniștea noastră la Bohotin" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A., veac. XIV—XV, p. 281).

[331] R. Rosetti, *Bohotinul*, p. 217 și 219 și Acad. R. S. România, LXXXII/18 (doc. din 21 iunie 1658).

CONCLUZII

În această lucrare am studiat apariţia, evoluţia, organizarea şi atribuţiile sfatului şi divanului domnesc din Ţara Românească şi Moldova, ca şi apariţia, evoluţia, organizarea, atribuţiile şi veniturile fiecărei mari dregătorii în parte. De asemenea, ne-am ocupat pe larg de terminologia sub care sînt cunoscute sfatul, divanul şi dregătorii din Ţara Românească şi Moldova şi de relaţiile dintre domnii celor două ţări şi sfatul domnesc.

După cercetarea amănunţită a acestor probleme sînt de reţinut cîteva concluzii :

Sfatul domnesc al celor două state medievale româneşti a avut o organizare şi o evoluţie asemănătoare cu acelea cunoscute de consiliul sau sfatul monarhilor din statele medievale europene, păstrînd, se înţelege, anumite caracteristici specifice situaţiei de aici.

Sfatul domnesc a fost format din reprezentanţii marei boierimi, care ajutau pe domn la conducerea treburilor statului feudal şi, în acelaşi timp, vegheau ca domnul să conducă ţara în conformitate cu interesele clasei pe care o reprezentau, care era clasa conducătoare în statul feudal.

În a doua jumătate a sec. al XIV-lea şi prima jumătate a celui următor, sfatul domnesc era dominat de boierii care nu ocupau dregătorii, care erau membri ai sfatului domnesc în calitatea lor de mari proprietari feudali. În această vreme, dregătorii ocupau în sfat o poziţie mai puţin importantă decît boierii fără dregătorii.

În a doua jumătate a sec. al XV-lea, ca urmare a procesului de întărire a autorităţii centrale, marii boieri care erau membri ai sfatului domnesc numai în calitatea lor de stăpîni feudali au fost înlocuiţi treptat cu dregătorii, la începutul sec. al XVI-lea sfatul domnesc fiind format numai din dregători, componenţă ce se va păstra şi în secolul următor.

În sec. al XVII-lea, datorită înmulţirii dregătoriilor şi complicării aparatului de stat, sfatul domnesc capătă o nouă organizare : în afară de sfatul restrîns, format din marii dregători, sfetnicii cei mai apropiaţi ai domnului, apare şi un sfat ceva mai larg, în care intrau şi restul dregătorilor, sfat cunoscut şi sub numele de divan sau marele divan.

În acest secol sfatul domnesc devine „sfatul ţării”, atribuţiile de ordin public ale dregătorilor se înmulţesc, fără să se ajungă însă la o delimitare absolută a acestora. Alături de dregătorii cu atribuţii de ordin

public tot mai numeroase (administrativ, judecătoresc, fiscal, militar), a căror importanţă creşte tot mai mult, în sfatul domnesc au rămas mai departe şi dregătorii a căror misiune principală era asigurarea serviciilor necesare curţii domneşti şi persoanei domnului, care, păstrîndu-şi vechile titluri, participă şi ei la administrarea ţării.

Participarea acestor dregători care îndeplineau îndeosebi servicii la curtea domnească la şedinţele sfatului şi divanului domnesc este dovada certă a faptului că această instituţie nu a fost un consiliu de funcţionari sau de miniştri ai statului, ci o adunare a dregătorilor care asigurau şi administraţia statului feudal şi fastul curţii domneşti, dregători care prestau deci servicii domnului şi ţării.

Sfatul domnesc din sec. al XVII-lea poate fi considerat ca fiind un stadiu intermediar între vechiul sfat, a cărei principală sarcină era îndeplinirea obligaţiilor feudale faţă de domnul ţării, şi o altă etapă superioară, în care dregătorii exercită funcţiuni din ce în ce mai specializate, specializare ce caracterizează statul modern.

În cele patru secole de care ne-am ocupat, sfatul domnesc a cunoscut deci o serie de transformări, care au dus la o mai bună organizare a dregătoriilor, dar care nu i-au schimbat decît în mică măsură caracterul său feudal. Modernizarea statului şi a dregătoriilor a avut loc mai tîrziu şi ea s-a făcut treptat, în sec. al XVIII-lea şi în prima jumătate a sec. al XIX-lea.

Organizarea sfatului domnesc şi a dregătoriilor din statele medievale româneşti a fost influenţată într-o oarecare măsură de organizarea unor instituţii asemănătoare din statele medievale cu o civilizaţie mai veche — îndeosebi din Imperiul bizantin —, de la care ţările române au împrumutat numele unor dregătorii ce corespundeau necesităţilor lor de organizare.

Cît priveşte marile dregătorii, acestea au apărut în documente în ordinea următoare :

	Ţara Românească	*Moldova*
Pîrcălabii	1368 (?)	1387
Vornicul	1389	1387
Logofătul	<1390—1400>	1399
Banul	1391	1695
Stolnicul	<1392>	1393
Vistierul	<1392>	1400
Paharnicul	<1392>	1408
Postelnicul	1437	1407
Spătarul	1415	1434
Comisul	1415	1435
Clucerul	<1469>	1425
Slugerul	1480	1456
Armaşul	1478	1489
Pitarul	1489	1476
Uşarul	—	1482

Portarul	1494	1436 (de Suceava)
Medelnicerul	1523	1463
Șetrarul	1520	1517
Hatmanul	—	1541
Jitnicerul	1672—1674 (temporar)	1558
Aga	1567	1592
Serdarul	1646	1653

Deşi data înfiinţării dregătoriilor nu concordă totdeauna cu cea a apariţiei lor în documente — prima precedînd-o pe cea de-a doua, dar nu cu o perioadă de timp prea îndelungată — din acest tabel recapitulativ se desprind unele concluzii ce trebuiesc reţinute :

Majoritatea marilor dregătorii — care sînt aproape toate comune celor două state feudale româneşti — a apărut în documente în a doua jumătate a sec. al XIV-lea şi în prima jumătate a celui următor, atît în Ţara Românească (10), cît şi în Moldova (11). Ele au fost completate treptat cu noi dregătorii, apărute în a doua jumătate a sec. al XV-lea (5 şi respectiv tot 5), în sec. al XVI-lea (3 şi respectiv 4) şi în sec. al XVII-lea (cîte două de fiecare ţară).

Cele mai multe dregătorii (15) au apărut aproximativ în aceeaşi vreme atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova. Cum cele mai multe dregătorii au apărut mai întîi în Ţara Românească şi apoi în Moldova, este de presupus o mai puternică influenţă a primei asupra celei de a doua.

Asemănarea dintre organizarea sfatului domnesc şi dregătoriilor din Ţara Românească şi Moldova arată că aceasta corespundea aceloraşi necesităţi, resimţite de populaţia lor de aceeaşi origine. *Organizarea politică asemănătoare a celor două state medievale româneşti este o dovadă evidentă a legăturilor strînse ce au existat între locuitorii lor de-a lungul veacurilor.*

BIBLIOGRAFIE*

I. IZVOARE

a. *Documente*

Antonovici, I., *Documente bîrlădene*, vol. III, Bîrlad, 1915.
Bălan, T., *Documente bucovinene*, 5 vol., Cernăuţi, 1933—1942.
Bogdan, I., *Documentele lui Ştefan cel Mare*, 2 vol., Bucureşti, 1913.
— *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească*, Bucureşti, 1905.
— *Album paleografic moldovenesc. Documente din secolul al XIV-lea, al XV-lea şi al XVI-lea adunate de...*, Bucureşti, 1926.
Costăchescu, M., *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, 2 vol., Iaşi, 1931—1932.
Documenta Romaniae Historica (D.R.H.), B, vol. I şi XXI (reluarea colecţiei *Doc. priv. ist. Rom.*).
Documente privind istoria României, seriile A. (Moldova) şi B. (Ţara Românească).
Ghibănescu, G., *Ispisoace şi zapise*, 6 vol. în cîte două părţi fiecare, Iaşi, 1906—1933.
— *Surete şi izvoade*, 25 vol., Iaşi, 1906—1933.
Giurescu, C., *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, 3 vol., Buc., 1913—1947.
Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Buc., 1887—1936.
Iorga, N., *Studii şi documente*, 25 vol., Buc., 1901—1913.
Lascaris, M., *Actes serbes de Votopedi*, Praga, 1935 (extras din „Byzantinoslavica”, VI).
Nicolaescu, Stoica, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905.
Panaitescu, P. P., *Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653)*, Bucureşti, 1938.
Sava, A., *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul* . . . . . Bucureşti, 1944 (şi introducere despre serdar).
Solovjev, A. V., *Odabrani spomeniţi srpskog prava (od XII do Kraja XV veka)*, Belgrad, 1926.
Uricarul, 25 volume, Iaşi, 1871—1895.
Veress, A., *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaque cum Moldavia et Valachia*, I, 1468—1540, Budapesta, 1914.
— *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, 11 vol., Bucureşti, 1929—1939.

*Menţionez că am trecut aci doar lucrările mai de seamă folosite, atît izvoare, cît şi studii, precum şi lucrările străine utilizate pentru comparaţia instituţiilor.

b. *Izvoare narative*

Babinger, Fr., *O relaţiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie vodă Rusel (1676)*, Bucureşti, 1937 (extras din „Analele Acad. Rom.", Mem. Secţ. ist., s. III, t. XIX, 1937, p. 109—136).

Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Frankfurt-Leipzig, 1778.

Cantemir, D., *Descriptio Moldaviae*, Bucureşti, 1872.

— *Hronicul vechimei a Romano-moldo-vlahilor*, ed. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901.

Del Chiaro, A. M., *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia...*, ed. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1913.

Costin, M., *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.

Cronica Ghiculeştilor, ed. N. Camariano şi A. Cioran-Camariano, Bucureşti, 1965.

Cronicile României, 3 vol., ed. M. Kogălniceanu, Bucureşti, 1872—1874.

Cronicile slavo-române, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

Fotino, D., *Istoria generală a Daciei...*, 3 vol. trad. de G. Sion, Bucureşti, 1859.

Greceanu, Radu, *Viaţa lui Constantin vodă Brîncoveanu* de..., cu note şi anexe, publicată de St. D. Grecianu, Bucureşti, 1906.

Historica relatio de Statu Valachiae, 1679—1688, publicată în *Mag. istoric pentru Dacia*, V, p. 33—71 şi de Engel J. C., *Geschichte der Moldau und Walachey...*, Halle, 1804.

Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1959.

Istoria Ţării Româneşti, 1290—1690. Letopiseţul Cantacuzinesc, ed. critică de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960.

Neculce, I., *Letopiseţul ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ed. acad. I. Iordan, ed. II-a, Bucureşti, 1959.

Panaitescu, P. P., *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930.

Pascu, Şt., *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfîrşitul sec. XVI*, Cluj, 1944.

Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia în ţările române (1653—1658)*, ed. E. Cioran, Bucureşti, 1900.

Popescu, Radu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1963.

<Pseudo-Codinos>, *De Officialibus Palatii C-politani ed de Officiis Magnae Ecclesiae Liber* (*Corpus Scriptores Historiae Byzantinae*), ed. Bonn, 1839.

Raicevich, I., *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788.

Ureche, Gr., *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. II-a, Bucureşti, 1958.

Urechia, V. A., *Codex Bandinus*, Buc., 1895 (extras din „Analele Acad. Rom.", Mem. Secţ. ist., s. II, t. XVI, 1893—1894, p. 1—335).

Zerva, G., *Călătoria lui Evlia Celebi Efendi. Tradusă de...* („Bul. Comisiei Istorice", XVI, 1937—1938, p. 245—281).

II. LUCRĂRI DE SINTEZĂ, MONOGRAFII ŞI ARTICOLE

Andreev, M., *Vatopedskata gramota i văprosite na bălgarskoto feodalno pravo*, Sofia, 1965, Cap. VII (cu bibliografie bogată).

Andreev, M. — D. Anghelov, *Istoria na bălgarskata dărjava i pravo*, Sofia, 1959.

Anghelov, D., *Bizantiiski vliania vărhu srednovekovna Bălgaria*, în „Istoriceski pregled", 1948, p. 401—416.

Anghelov, D., *Die gegenseitigen Beziehungen und Einflusse zwichen Byzanz und dem mittelartelichen Bulgarien*, în „Byzantinoslavica", 1959, nr. 1, p. 40—50.

Arion, C. D., *Două studii de istorie a dreptului românesc. Despre prerogativele marilor boieri moldoveni înainte de Ștefan cel Mare. Ce înțeles au avut actele de donațiune domnești de pămînt la începuturile voievodatelor. Contribuție la studiul fundării Munteniei*, București, 1942.

Bălan, T., *Vornicia în Moldova*, Cernăuți, 1931, 144 p. (extras din „Codrul Cosminului", VII, 1931—1932, p. 61—204).

Barnovschi, D. V., *Originile democrației române*, Iași, 1922.

Baynes, H. N., *The Byzantine Empire*, Londra, 1925, cap. VII.

Baynes, H. N., — H. L. B. Moss, *Byzantium. An introduction to east roman civilization*, Oxford, 1953, cap. X (The Emperor and the imperial administration) și XII (The byzantine inheritance in South-Eastern Europe).

Benesević, V., *Die byzantinischen Ranglisten nach dem Kletorologion Philotei (De Cer. I, II c, 52) und nach den Ierusalemer Handschriften zusammengestellt und revidiert*, în „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher", V, 1926—1927, nr. 1—2, p. 97—167 și VI, 1927—1928, p. 143—145.

Berechet, Șt., *Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecarea mirenilor*, București, 1938 (extras din „Bis. ort. rom.,", LVI, 1938, p. 741—761).

Berindei, Dan, *Ispravnicul sau ispravnicii scaunului Bucureștilor*, în „Studii și cerc. științifice", Iași, istorie, XIII, 1962, fasc. I, p. 129—138.

Blaramberg, N., *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie*, Buc., 1885, p. 233—260.

Boak, A. E. R., *The Roman Magistri in the Civil and Military Service of the Empire*, în „Harvard Studies in Classical Philology", XXVI, 1915, p. 73—164.

— *The Master of Offices in the Later und Byzantine Empire*, New York, 1919.

Bobcev, S., *Titli i slujbi v oblasnoto upravlenie na starovremska Bălgaria*, în „Izvestia na istoriceskoto drujestvo v Sofia", XI—XII, 1931—1932, p. 228—248.

Bogdan, D. P., *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, Buc., 1938, p. 7—10 (despre seim).

— *În jurul unor considerațiuni privind istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun. Răspuns d-lui Duzinchievici*, în „Arhiva rom.", III, 1939, p. 275—286.

— *Diplomatica slavo-română*, în vol. II, *Introducere la Doc. priv. ist. Rom.*

Bogdan, I., *Luptele românilor cu turcii pînă la Mihai Viteazul și Cultura veche românească, Două conferințe*, București, 1898.

Brătianu, G., *Sfatul domnesc în țările române în cadrul istoriei generale, I. Liniile generale ale problemei*, București, 1946.

— *Les assemblées d'États en Europe Orientale au Moyen Age et l'influence du régime politique byzantine*, în *Actes du VI-e Congrès international d'études byzantines*, t. I, Paris, 1950, p. 35—56.

Brehier, L., *Le monde byzantin*, vol. II, *Les institutions de l'Empire Byzantin*, Paris, 1949, p. 89—165.

Brezoianu, I., *Vechile instituțiuni ale României (1327—1866)*, București, 1882, p. 3—86.

Bury, J. B., *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, Londra, 1911.

Cihodaru, C., *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova*, în „Anuarul Inst. de istorie și arheol.", Iași, I, 1964, p. 55—86.

Ciurea, D., *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova*, ibidem, II, 1965, p. 143—224.

2 0— c. 290

Coulanges, Fustel de, *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France*, vol. III şi VI, Paris, 1888 şi 1892.

Cronţ, Gh., *Alegerea ierarhilor în biserica ortodoxă*, Bucureşti, 1937, p. 45—50.

— *Clericii în serviciul justiţiei*, Bucureşti, 1938 (extras din „Bis. ort. rom.,", LVI, 1938, p. 823—844).

Diehl, Charles, *Etudes byzantines*, Paris, 1905, cap. IV (Les institutions).

— *Histoire de l'Empire byzantin*, Paris, 1919.

— *The governement and administration of the Byzantine Empire*, extras din *Cambridge Medieval History*, vol. IV, cap. XXIII.

— *Un haut fonctionnaire byzantin : le logothète*, în vol. *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga*, Paris, 1933, p. 217—227.

— *La civilisation balkanique à l'epoque byzantine*, în „Revue internationale des etudes balkaniques", II, 1936, t. 3—4, p. 376—388.

Dimitriu, C. V., *Doi dregători moldoveni. I. Portarul de Suceava. II. Hatmanul şi pîrcălabul de Suceava*, Bucureşti, 1935.

Dölger, Franz, *Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung besonders des X.—XI. Jahrh.*, Leipzig, 1927 („Byzantinisches Archiv", Heft 9).

— *Die mittelalterliche Kultur auf dem Balkan (Die Periode von der Gründung der unabhängigen Staaten bis zur Türkenherrschaft*, în „Revue internationale des etudes balkaniques", I, t. I—II, 1934—1935, p. 446—462.

— *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, 1953.

— *Die byzantinische und die mittelalterliche serbische Herrscherkanzlei*, în *Actes du XII Congrès international d'études byzantines, Ohrida, 1961*, t. I, Belgrad, 1963, p. 83—103.

Dölger F. — A. M. Schneider, *Byzanz*, Berna, 1952.

Dujcev I., *Les bojars dits intérieurs et extérieurs de la Bulgarie médievale*, în „Acta Orient. Acad. Scientiarum Hungaricae", t. III, fasc. III, 1953, p. 167—178.

Dungern, Otto Freiherr von, *Comes, liber, nobilis in Urkunden des 11. bis 13. Jahrhunderts*, în „Archiv für Urkundenforschung", XII, 1932.

Duzinchievici, G., *Contribuţii la istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1939, 20 p. (extras din „Rev. critică", XIII, 1939, nr. 1, p. 21—38).

— *Contribuţii la istoria Moldovei în sec. XV. Răspuns d-lui Damian P. Bogdan*, în „Rev. critică", XIII, 1939, nr. 4, p. 215—226.

— *Vornicia moldovenească pînă la 1504*, Iaşi, 1931, 39 p. (extras din „Cerc. ist.", V—VII, 1929—1931, p. 216—252).

Ebersolt, J., *Sur les fonctions et les dignités du vestiarium byzantin*, în vol. *Mélanges Ch. Diehl*, I, Paris, 1930, p. 81—89.

— *Le grand palais de Constantinople et le livre de cérémonies*, Paris, 1910.

Eckhardt, Karl August, *Präfekt und Burggraf*, în „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte", XLVI, 1926, p. 163—205.

Elian, Al., *Bizanţul şi Moldova în sec. XV*, în vol. *Cultura moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 97—179.

Ellul, J., *Histoire des institutions*, Paris, 1955—1956, 2 vol.

Ensslin, W., *Theodorich der Grosse*, München, 1959, cap. VI (Die Reichsverwaltung).

Filitti, C. I., *Despre vechea organizare administrativă a principatelor române*, ed. I., Bucureşti, 1929, ed. a II-a, Bucureşti, 1935, p. 9—17.

— *Banii şi caimacamii Craiovei*, Craiova <1924>, 27 p. (extras din „Arh. Olt.," III, 1924, p. 193 şi urm.).

Filitti, C. I., *Banii Țării Severinului și banii Olteniei*, în „Arh. Olt.", VII, 1927, p. 31 și urm.
— *Oltenia și cîrmuitorii ei*, în „Arh. Olt.", IX, 1930, p. 138—142.
— *Banatul Olteniei și Craioveștii*, Craiova, f.a. (extras din „Arh. Olt.", XI, 1932).
Florescu, G. D., *Divane domnești din Muntenia în secolul al XV-lea. Dregători și boieri, 1389—1496. Culese și adnotate de...*, Buc., 1927, 80 + III p. (extras din „Rev. arhivelor", II, nr. 1).
— *Divanele domnești din Țara Românească, I 1389—1495*, București, 1943.
Georgescu, Valentin, *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVII-e et XVIII-e siècles)*, în „Revue roumaine d'histoire", 1966, nr. 5, p. 781—808.
Ghibănescu, G., *Vornicii de poartă*, în „Opinia", Iași 22 sept. 1910.
— *Zile de divan* în „Opinia", Iași. 30 sept. 1910.
Giurescu, C., *Cursul despre Descriptio Moldaviae*, București, 1914—1915, p. 113—114 (litografiat).
— *Despre boieri*, în *Studii de istorie socială*, București, 1943, p. 230—248.
Giurescu, C. C., *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*, București, 1927, 176 p. (extras din „Bul. Com. istorice", V, 1927, p. 1—176).
— *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV și XV*. București, 1926, 74 p. Recenzia lui M. Lascaris la ambele studii în „Byzantinoslavica", 1929, p. 220—226.
Glykatzi — Ahrweiler, H., *Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IX-e—XI-e siècles*, Atena, 1960.
Goga-Bucur, Adelaida, *Uricele lui Alexandru cel Bun*, Brăila, 1932, cap. Sfatul domnesc.
Grămadă, N., *Stabilirea cancelariei domnești în Moldova*, în „Codrul Cozminului", VIII, 1933—1934.
— *Cancelaria domnească in Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în „Codrul Cozminului", IX, 1935, p. 129—231 și extras.
Grigoraș, N., *Atribuțiile judecătorești ale sfatului domnesc din Moldova pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, în „Studii și cerc. șt.", Iași, istorie, XII, 1961, fasc. I, p. 133—144.
Gruden, J., *Sloveski župani v preteklosti*, Laibach, 1916.
Grujič, R. M., *Protosevast Pribo, vlastelin u Skopskoj oblasti prve polovine XV v.*, în „Glasnik skopskog naucinog društva", XII, 1933, p. 269—271.
— *Lična vlastelinstva srpskih ţrkvenih pretstavnika u XIV i XV veku* (ibidem, XIII, 1934, p. 64—68).
Guilland, R., *Le grand domesticat à Byzance*, în „Echos d'Orient", XXXVII, 1938, p. 53—64)*.
— *Fonctions et dignités des eunuques*, în „Etudes byzantines", 1944, p. 185—225 și 1945, p. 179—214.
— *Le protovestiaire Georges Phrantzes*, în „Revue des études byzantines", VI, 1948, p. 48—57.
— *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Le grand connétable*, în „Byzantion", 1949, p. 99—111.
— *Etudes de titulature et de prosographie byzantines. Le protostrator*, în „Revue des études byzantines", VII, 1950, p. 156—179.

* Dintre numeroasele studii ale lui R. Guilland despre titlurile și dregătoriile din Imperiul bizantin am citat doar pe acelea care au legătură cu titlurile și dregătoriile de la noi.

Guilland, R., *Les chapitres relatifs aux fonctions des dignitaires du traité de pseudo-Codinos*, în „Byzantinoslavica", XIII/1, 1952.
— *Observations sur la liste des dignitaires du pseudo-Codinos*, în „Revue des études byzantines", XII, 1954, p. 58—68.
— *Sur les dignités du palais et sur les dignités de la Grande Eglise de pseudo-Codinos*, în „Byzantinoslavica", 1954, nr. 2, p. 219—225.
— *Etudes de titulature byzantine. Les titres auliques réservés aux eunuques*, în „Revue des études byzantines", 1955, p. 79—84.
— *Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantin. Les titres auliques et eunuques. Le protospathaire*, în „Byzantion", 1955—1957, p. 649—695.
Ionaşcu, I., *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba-Iulia*, în „Anuarul Inst. de istorie", Cluj, V, 1962.
Iorga N., *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, Gotha, 1905.
— *Rostul boierimii noastre*, în *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, vol. II, Bucureşti, 1905, p. 145—169.
— *Scrisori de boieri*, Vălenii de Munte, 1912, introducerea.
— *La survivance byzantine dans les pays roumains*, în vol. *Deux communications... au troisième Congrès international d'études historiques à Londres*, Bucureşti, 1913 şi în vol. *Roumains et Grecs aux cours des siècles*, Buc., 1921.
— *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929.
Istoria României, II, Bucureşti, 1961 şi III, Buc., 1964.
Jirecek C., *La civilisation serbe au moyen-âge*, Paris, 1920.
— *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, partea I, Viena, 1912.
— *Geschichte der Serben*, I—II, Gotha, 1911—1918.
— *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876.
Kenézi, Csatár, *A banságok eredete es a bánok hatásköre*, în „Szazadok", III, 1869, p. 242—251.
Koch, P., *Die byzantinischen Beamtentitel von 400 bis 700*, Jena, 1903.
Lapedatu, Al., *Episcopia Strehaii şi tradiţia scaunului bănesc de acolo*, Bucureşti, 1906.
Lascaris, M., *Votopedskata gramota na ţar Ivan Asen II*, Sofia, 1930.
— *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine*, în „Byzantinoslavia", 1931, p. 500—510.
Laurent, V., *Le grand domesticat. Notes complémentaires*, în „Echos d'Orient", 1938, p. 65—72.
Lecca, O. G., *Banatul de Severin şi Oltenia*, în „Arh. Olt.", XVI, 1937, p. 1 şi urm.
Levett, E., *Baronial Councils and their relation to Manorial Courts*, în vol. *Mélanges d'histoire du moyen-âge offerts à M. Ferdinand Lot par ses amis et ses élèves*, Paris, 1925, p. 421—441.
Lihacev, N. P., *Datirovannie Vizantiiskie pečati*, în „Izvestija Rossiiskoi Akademii Istorii Materialnoi Kulturi", t. III, 1924, p. 153—224. Vezi şi prezentarea lui G. Millet în „Byzantion", t. I, p. 602.
Loenertz, R. J., *Le chancellier impérial à Byzance au XII-e et au XIII-e siécles*, în „Orientalia Christiana", 1960, p. 277—300.
Lot, F. — R. Fawtier, *Histoire des institutions françaises au moyen-âge*, I—II, Institutions royales, Paris, 1958.
Marchi A., *Il „princeps officii" e la notitia dignitatum*, în „Studi giuridici in onore di Carlo Fadda", V, 1906, p. 378—394.
Mihăilă, Gh., *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Bucureşti, 1960.

Millet, Gabriel, *L'origine du logothète général chef de l'administration financière à Byzance*, în vol. *Mélanges d'histoire du moyen âge offerts a M. Ferdinand Lot par ses amis et ses élèves*, Paris, 1925, p. 565—573.
Minea. I., *Bănia de la Strehaia*, în „Cerc. ist.", 1926—1927, p. 254—260.
— *Cînd s-a întemeiat banatul de Severin?*, in „Cerc. ist.", 1929—1931, p. 359.
— *Începuturile marii bănii de Craiova*, în „Arh. Olt.", 1934, p. 4.
— *Primii pîrcălabi moldoveni de Chilia*, în „I. Neculce", III, 1923, p. 187—188.
— *Cînd apare mai întîi marele vornic al țării de jos?*, în „Cerc. ist.", 1934—1936, nr. 1, p. 338.
Mioc, D., *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie*, în „Revue roumaine d'histoire", t. V. 1966, nr. 2, p. 197—233.
Mošin, M., *Gab es unter den serbischen Herrschern eine griechische Hofkanzlei?*, în „Archiv für Urkundenforschung", XIII, 1935, p. 183—197.
— *Vizantiski utitaj u Srbiji w XIV — veku*, în „Jugoslovenski istoriski časopis", III, 1937, p. 147—160.
Mutafciev, P., *Der Byzantinismus im mittelalterlichen Bulgarien*, în „Byzantinische Zeitschrift", 1929—1930, p. 387—394.
— *Istoriia na Bălgarskia narod*, vol. II, Sofia, 1944.
Nichita, D., *Pîrcălăbia în Moldova pînă în veacul XVII*, în „Anuarul Lic. M. Kogălniceanu", Iași, 1922—1932, p. 53—75.
— *Contribuții asupra pîrcălăbiei în Moldova pînă la sfîrșitul sec. XVI*, în „Arhiva", XXXII, 1925, nr. 2, p. 90—98 și nr. 3—4, p. 245—254.
Nistor, I. I., *Temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizației noastre de stat*, București, 1943 (îndeosebi p. 29—33, despre dregătorii).
— *Țara Severinului și Banatul Timișan*, în „Analele Acad. Rom.", Mem. Secț. ist., s. III, t. XXVII, 1944—1945.
Novaković, St., *Vizantijki cinovi i titule u Srpskim zemlama XI—XV veka*, în „Glas Srpske Kralevske Akademije", LXXVIII, 1908, p. 178—279.
Ocerki istorii SSSR, sec. IX—XIII și XIV—XV, Moscova, 1953.
Onciul, D., *Cursul de istoria românilor. Epoca lui Mircea cel Bătrîn pînă la 1526*, București, 1900, p. 415—443 (litografiat).
Ostrogorsky, G., *Histoire de l'État Byzantin*, Paris, 1956.
Panaitescu, P. P., *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în țările române*, în „Studii", X, 1957, nr. 3, p. 153—165 (și text francez în *Nouvelles études d'histoire*, III, Buc., 1965, p. 117—139).
Panaitescu, P. P., V. Costăchel și A. Cazacu, *Viața feudală în țările române*, București, 1957, p. 343—351.
Pascu, Ștefan, I. Ionașcu, C. Cihodaru și Gh. Georgescu-Buzău, *Istoria medie a României*, partea întîi (sec. al X-lea — sfîrșitul sec. al XVI-lea), București, 1966, p. 142—148.
Petrov, P., *O titulah „sevast" i „protosevast" v srednevekovom bolgarskom gosudarstve*, în „Vyzantiiskii vremennik", XVI, 1959, p. 52—64.
Picot, E. et G. Bengesco, *Alexandre le Bon*, Viena, 1882, cap. III.
Popovici, G., *Stărostia sepenicensă*, în vol. *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, București, 1900, p. 476—482.
Radojcić, N., *Vlastel u Zakonu Gradskom Nomokanona sv. Save*, în „Glas Srpske Akademije Nauke", CXCIII, 1949, p. 1—14.
— *Srpski državni sabori u srednem veku*, Belgrad, 1940.

Radu Mircea, I., *Marii logofeţi din Ţara Românească, 1392—1505*, Bucureşti, 1941, 26 p. (extras din „Hrisovul", I, 1941, p. 117—140).

Russo, D., *Elenismul în România. Epoca bizantină şi fanariotă*, Bucureşti, 1912.

Sacerdoţeanu, A., *Divanele lui Ştefan cel Mare*, în „Analele Univ. C. I. Parhon", 1956, s. şt. soc., istorie, p. 157—205.

— *Contribuţii la studiul diplomaticei slavo-române. Sfatul domnesc şi sigiliile din timpul lui Neagoe Basarab (1512—1521)*, în „Romanoslavica", X, 1964, p. 406—409.

Sava, A., *Boierii mari ai Moldovei, dregători în ţinuturi*, în „Rev. de drept public", XVIII, 1942, nr. 3—4.

— *Tîrguri, ocoale domneşti şi vornici in Moldova*, în „Buletin ştiinţific al Acad. R. P. Română", s. ştiinţe istorice, filologice şi econ.-juridice, t. IV, nr. 1—2, 1952, p. 71—97.

Schlumberger, Gustave, *Sigillographie de l'Empire byzantin*, Paris, 1884.

Schmid, Heinrich Felix, *Die Burgbezirksverfassung bei den slavischen Völkern in ihrer Bedeutung für die Geschichte ihrer Siedlung und ihrer staatlichen Organisation*, extras din „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven", N.F., Band II, Heft II (cu bibliografie bogată).

Skok, P., *Jusjni Sloveni i turski narodi*, în „Jugoslovenski istoriski časopis", II, 1936, p. 1—15.

Soloviev, A. V., *Srbi i Vizantinsko pravo v Skoply pocetom XIII-veku*, în „Glasnik scopskog naucinog druştva", I, 1923, p. 1—42.

— *Jedna srpska jupa za vreme ţarstva*, ibidem, III, 1928, p. 25—42.

— *Sudije i sud po gradovima Duşanove drjave*, ibidem, VII—VIII, 1930, p. 147—162.

— *Der Einfluss des byzantinischen Rechts auf die Völker Osteuropas*, în „Zeitschrift der Savigny-Stiftung", 76, 1959.

Solovjev, A. V. — V. Mošin, *Grčke povelje srpskih vladara (Diplomata graeca regum et imperatorum Serviae)*, Belgrad, 1936 (introducerea şi indicele).

Stein, Ernst, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II und Tiberius Constantinus*, Stuttgart, 1919, cap. VII—VIII (prezentarea lui K. Ginhart, „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher", 1920, p. 226—229).

— *Untersuchungen zum Staatsrecht des Bas Empire*, în „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte", 1920, p. 195—251.

Stoide, C. A., *Cu privire la studiul lui T. Bălan: Vornicia în Moldova*, în „Arhiva", XXXVIII, 1931, nr. 2—4, p. 543—553.

Ştefănescu, Ştefan, *Bănia în Ţara Românească*, Buc., 1965, 246 p.

— *Începuturile bănici de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, I, 1956, p. 325—332; vezi şi recenzia lui N. Stoicescu, „Studii", 1957, nr. 1, p. 230.

Tanoviceanu, I., *Contribuţiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, Bucureşti, 1905 (extras din „Analele Acad. Rom.", Mem. Secţ. ist., s. II, t. XXVII).

Timon, Akos von, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, Berlin, 1904.

Uspenski, F., *Vizantijskaja tabel o rangakh*, în „Izvestia russk. arheol. Inst.", III, 1898 (vezi şi Benesevici).

Vasiliev, A. A., *Histoire de l'Empire byzantin*, 2 vol., Paris, 1932.

Viollet, Paul, *Histoire des institutions politiques et administratives de la France*, 2 vol., Paris, 1890—1898.

Vîrtosu, Emil, *Mari dregători din Țara Românească și Moldova în sigiliile secolelor XVII—XVIII*, în „Studii și cerc. de ist. medie'', I, 1950, p. 140—180.

— *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova*, Buc., 1960.

Zakythinos, D. A., *La synthèse byzantine dans l'antithèse Orient—Occident*, în *Actes du colloque international des civilisations balkaniques*, Buc., 1962, p. 107—115.

Xenopol, A. D., *Istoria românilor*, ed. a III-a, vol. III, p. 172—186.

CUPRINSUL

Partea I-a

Pag.

Cap. I. Introducere și istoriografie 5

a. Introducere, p. 5—6; b. Istoriografie, p. 6—12.

Cap. II. Terminologia sub care sînt cunoscute sfatul, divanul domnesc și membrii lor și evoluția acestei terminologii 13

1. *Sfatul și divanul domnesc* 13

a. Sfat, sfatul cel mai înalt, sfatul țării, p. 14—16; b. Divan, marele divan, p. 16—20; c. Alți termeni: singlit, pretoriu, scaun de judecată, senat, p. 21—22; d. Soborul și sfatul de obște, p. 22—24; e. Sfatul domnesc și curtea domnească, p. 24—25.

2. *Membrii sfatului și divanului domnesc* 26

a. Jupani și pani, p. 27—29; b. Sfetnici și prim-sfetnici, p. 29—32; c. Vlasteli sau vlastelini, p. 32—34; d. Dregători, p. 35—36; e. Dregătoria devine sinonimă cu boieria în sec. XVII, p. 37—38; f. Dregătorii din „casa" domnului, p. 38—39; g. Termenii latini sub care sînt cunoscuți membrii sfatului domnesc, p. 39—41.

Cap. III. Apariția, evoluția și organizarea sfatului și divanului domnesc 42

a. Sfatul domnesc în epoca fărîmițării feudale. Influiențele străine exercitate asupra organizării dregătoriilor, p. 42—52; b. Sfatul domnesc în timpul centralizării statelor feudale și al feudalismului dezvoltat, p. 53—55; c. Numărul membrilor sfatului domnesc, p. 55—61; d. Numărul membrilor divanului, p. 62—64; e. Ordinea în care apar ca martori membrii sfatului domnesc, p. 65—68; f. „Cursus honorum" al dregătorilor, p. 68—74; g. Vîrsta membrilor sfatului domnesc și dregătorilor, p. 74—77; h. Organizarea dregătoriilor (apariția dregătorilor II și III, cancelariile dregătorilor), p. 77—81; i. Participarea mitropolitului, episcopilor țării și a patriarhilor străini la ședințele sfatului domnesc, p. 82—86.

Cap. IV. Relațiile dintre domn și sfatul domnesc 87

a. Domnii nu puteau conduce țara fără ajutorul sfatului domnesc, p. 87—89; b. Documentele fără sfat domnesc, p. 89—91; c. Numirea și schimbarea dregătorilor, p. 91—95; d. Rolul rudelor domnului în sfatul domnesc, p. 95—100.

Pag.

Cap. V. Atribuţiile sfatului şi divanului domnesc şi ale membrilor lor 101

1. *Atribuţiile sfatului şi divanului domnesc* 101

a. Atribuţii privind politica externă, p. 105—107; b. Atribuţii de ordin militar, p. 107—108; c. Atribuţii fiscale, p. 108—110; d. Atribuţii privind organizarea bisericii, p. 110—112; e. Atribuţii judecătoreşti, p. 112—117.

2. *Atribuţiile generale ale dregătorilor* 117

a. Nediferenţierea absolută a atribuţiilor dregătorilor în sec. XIV—XVII, p. 118; b. Soliile peste hotare, p. 119—120; c. Atribuţii militare, p. 120—121; d. Atribuţii judecătoreşti, p. 121—124; e. Hotărniciile moşiilor, p. 124; f. Ispravnicii oraşelor şi ai scaunului domnesc, p. 125—128; g. Ispravnicii documentelor şi poruncilor domneşti, p. 128—130.

Cap. VI. Veniturile şi abuzurile dregătorilor 131

a. Evoluţia veniturilor dregătorilor pînă în sec. XVII, p. 131—134; b. Daniile de ocine domneşti, p. 134—136; c. Scutirile de dări, p. 136—140; d. Veniturile realizate din slujbe, p. 140—143; e. Concedarea încasării dărilor din ţară, p. 143—147; f. Cadourile primite pentru diverse favoruri făcute locuitorilor ţării, p. 148—150; g. Abuzurile marilor dregători (ca surse de venituri), p. 150—152.

Partea II-a

Cap. I. Dregătorii cu atribuţii de ordin public şi militar 153

1. *Dregători cu atribuţii de ordin public (administrativ, judecătoresc, fiscal)* 155

a. Banul, p. 156—170; b. Logofătul, p. 170—185; c. Vornicul, p. 185—204; d. Pîrcălabii, p. 204—217; e. Vistierul, p. 217—227; f. Armaşul, p. 227—233; g. Portarul, p. 233—237; h. Uşarul, p. 237—238; i. Vornicii de poartă, p. 238—242.

2. *Dregători cu atribuţii militare*, p. 242

a. Spătarul, p. 243—247; b. Hatmanul, p. 247—253; c. Aga, p. 254—256; d. Serdarul, p. 256—260; e. Şetrarul, p. 260—262.

Pag.

Cap. II. Dregătorii care indeplineau diverse atribuţii la curtea domnească 263

a. Postelnicul sau stratornicul, p. 263—271; b. Medelnicerul, p. 271—273; c. Paharnicul sau ceaşnicul, p. 273—280; d. Stolnicul, p. 280—284; e. Clucerul, p. 284—288; f. Jitnicerul, p. 288—289; g. Pitarul, p. 289—291; h. Slugerul, p. 291—293; i. Comisul, p. 293—298.

Concluzii 299

Bibliografie 303

Redactor: AL. VASILE
Tehnoredactor: DIACONESCU ION

Dat la cules 29.VI.1968. Bun de tipar 12.XII.68 Apărut 1968. *Tiraj 1400 ex. Hîrtie scris I A de 80. g/m² Coli editoriale 29.09. Coli de tipar 19,75.*

A 5492 68. C.Z. pentru bibliotecile mari { *354 (498 1/3). 075. 1 «13:17»* / *354 (498. 1/3). 08 «13:17»* / *321. 911:354 (498. 1/3) «13:17»* }

C.Z. pentru bibliotecile mici 354(498) «13:17»

Întreprinderea poligrafică „Informația" str. Brezoianu nr. 23–25, București. Republica Socialistă România. comanda 290.

Monografia prezintă cititorilor originea, evoluția, organizarea și atribuțiile sfatului domnesc în ansamblul său, ca și originea, evoluția, atribuțiile și veniturile fiecărei mari dregătorii în parte.

Reiese din lucrare că țările române nu au copiat organizarea sfatului domnesc și a dregătorilor după nici un alt, stat, cum se susținea în trecut de unii cercetători, ci au împrumutat de la statele feudale cu o organizare mai veche (îndeosebi de la Bizanț, unde unele dregătorii erau rămase din organizarea administrativă romană) doar acele numiri de dregători care corespundeau unor necesități interne. Analogiile cu organizarea consiliului imperial, regal sau princiar din alte state feudale europene sînt numeroase.

Bogăția materialului documentar — edit și inedit — folosit de autor (documente interne și externe, cronici, relații de călătorie etc.), ca și numeroase lucrări străine și românești i-au permis acestuia să ajungă la concluzii noi în problemele cercetate, monografia sa constituind o contribuție de seamă la cunoașterea organizării politice a țărilor române în evul mediu.

Lei 21

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA